

**T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**15.-16.YÜZYIL DİVANLARINA GÖRE
DİVAN ŞİİRİNDE SEVGİLİ**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Hüseyin GÖNEL**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemâl KURNAZ**

Ankara-2010

**T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**15.-16.YÜZYIL DİVANLARINA GÖRE
DİVAN ŞİİRİNDE SEVGİLİ**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Hüseyin GÖNEL**

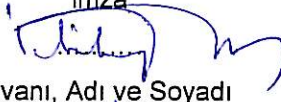
**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemâl KURNAZ**

Ankara-2010

ONAY

Hüseyin GÖNEL tarafından hazırlanan "15.-16.Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili" başlıklı bu çalışma, 14 / 09 / 2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

imza

Unvanı, Adı ve Soyadı

Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU

imza

Unvanı, Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Cemalettin KURNAZ

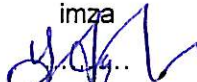
imza

Unvanı, Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Haluk AKIN

imza

Unvanı, Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Yasar AYDEMİR

imza

Unvanı, Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLER OJUZ

ÖN SÖZ

Divan edebiyatı, İslam coğrafyasının ortak kültür havuzundan beslenen ve varlığını yüzyıllar boyu sürdürebilmiş bir edebî geleneğin adıdır. Bu gelenek içinde şiir, tartışmasız üstünlük kurmuştur. Divan şiiri en parlak ürünlerini ise kaside ve gazel türünde vermiştir. Kendine özgü aşk kurgusu ve kahramanları ile birlikte toplumun her kesimine hitap etmiş ve muhatap bulmuştur. Sevgili, âşık ve rakipten oluşan tiplerin temsil ettikleri değerler açısından incelenmesi divan şiirinin doğru olarak anlaşılması için kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Böylece mecaz-hakikat ilişkisi de açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Edebî eserlerdeki tipler çoğunlukla eserin anlaşılmasında anahtar görevini üstlenirler. Divan şiirinin ana tipi ise sevgilidir. Sevgili tipinin bütün yönleriyle ortaya konulmasını divan şiirinin bir ihtiyacı olarak gördük. Çalışmamızda aşk odağında sevgili, âşık, rakip etrafında şekillenen sevgili tipolojisini araştırdık. Bu surette yüzyıllar boyu hemen her şair tarafından aynı özelliklerle anlatılan ve sevilen sevgiliye ait kavramları tahlil ettik.

Divan şiirinde bütün olayların etrafında döndüğü sevgiliyi incelemek takdir edileceği gibi zorluklarla dolu bir yola girmektir. Hemen her divanın ana kahramanı olan sevgilinin dolaylı dolaysız ilgili olmadığı şiir neredeyse yok gibidir. Birkaç yüzyıla yayılan divanlar ve bu divanların sayısı ise bir çalışmanın sınırlarını kat kat aşacak vaziyettedir. Müstakil bir şahsiyet ve onun sanat dünyasından ziyade sevgili ile ilgili genel bir tablo verilmesi amaçlandığından yüzyıl ve şair sınırlaması bir mecburiyet halini almaktadır.

Bu çalışma bir eseri ele alan sistematik divan tahlillerine benzemekle beraber tek bir şair yerine bir dönemi incelemektedir. Çalışmamız klasik devir olması ve sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi düşüncesiyle 15.-16.yy olarak sınırlandırılmış ve bu dönemden 14 divan tespit edilmiştir. Divanları incelenen şairler kronolojik sıraya göre: Şeyhî (ö.1431), Karamanlı Nizâmî (ö.1469-1473), Ahmed Paşa (ö.1497), Necâtî (ö.1509), Mesîhî (ö.1512), Hayretî (ö.1534), İshâk Çelebi (ö.1538), Zâtî (1471–1546), Fuzûlî (ö.1556),

Hayâlî Bey (ö.1557), Yahya Bey (ö.1582), Nev'î (1533–1599), Bâkî (1526–1600), Rûhî (ö.1605)'dir.

Öncelikle çalışmaya yön vermek amacıyla sevgili ve sevgili etrafında oluşan imaj yükü ile ilgili hemen bütün temel kaynaklar tarandı, sevgili ve güzellik unsurları ile ilgili takip edilecek yöntem ve tarz belirlendi. Divan şiirinin beyit esası üzerine kurulu olması dolayısıyla şiirden ziyade beyit merkezinde tahlil ve tespit yapılmasına karar verildi. Tespit edilen divanlar Microsoft Excel ortamına aktarılarak her beyit sevgiliye ait unsurlar ve benzetilenleri bağlamında fişlendi. Uzun ve yorucu bir çalışmadan sonra eldeki malzeme tahlil edilecek hale geldi.

İncelememiz, divan şiirinin sevgili ile ilgili yönlerinin ele alındığı giriş ve divanlardan elde edilen beyitlerin mihrinde oluşturulan üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında divan şiirinin tarihi seyri, bu seyir içinde Arap ve İran şiirinin etkisi, divan şiirinin kaynakları olması bakımından İslam kültürünün sanata ve şiire yansması, tasavvuf düşüncesinin etkisi; tasavvuf ve mecaz ilişkisinin divan şiirindeki yeri; sevgili tipinin kaynağı ile ilgili konular üzerinde duruldu.

Birinci bölümde sevgilinin cinsiyeti, adı, kıyafeti ve tarifi gibi konular divanlardan elde edilen malzemenin de yardımıyla birer başlık altında incelendi. Sevgili tipolojisi başlığı altında aşk kavramı etrafında genel bir girişten sonra yapılan tasnife göre sevgili tipleri çeşitli yönlerden incelendi. Ardından güzellik, güzelliğin benzetilenleri, sevgili ve sevgilinin benzetilenleri etraflı şekilde tahlil edildi.

İkinci ve üçüncü bölümde sevgilinin güzellik unsurları ve sevgili ile ilgili diğer unsurlar bütün divanların fişlenmesiyle elde edilen malzemeye göre genişçe ele alındı. Bu bölüm ile birlikte sevgili ve güzellik unsurları etrafında kurulan teşbih ve mecaz örgüsü ilk defa müstakil bir eser olarak ortaya çıkmış oldu. Ayrıca fişlenen unsurlar sayıları itibarıyla grafiklere aktarıldı. Bu grafikler ilgili güzellik unsurunda verildi. Bu çalışmayla ilk defa güzellik unsurlarının birlikte kullanımını gösteren birer grafik hazırlandı.

Çalışmamızda daha önce neşredilmiş divanları esas aldık. Amacımız metin neşri olmadığından transkribe etmedik. Konuyu en iyi açıkladığını düşündüğümüz beyitleri örnek olarak verdik. Benzer anlam taşıyanları ise künyeleri ile paragrafın altına kaydettik. Örnek beyitlerin künyesini metnin altına şair adı/mahlası, şekil kısaltması, şiir numarası ve beyit numarası şeklinde gösterdik (Örnek: Necâtî G 125/3). Çalışmada kullanılan ve alıntı yapılan kaynaklara ait künyeler kaynakça kısmında verildi. Alıntı yapmadığımız fakat önemli gördüğümüz birkaç eseri de kaynakçaya ekledik.

Çalışmamızda sevgili tipi ile ilgili görünen bazı hususların kendi konumunda değerlendirilmesi gereği ortaya çıktı. Dolayısıyla sevgili tipi tespit edilirken na't ve tevhidlerde anlatılanlar sevgili kategorisine alınmadı. Memduh ise sevgiliden başka biri olması münasebetiyle değerlendirme dışında bırakıldı. Mahbub ve saki, zaman zaman sevgili yerine kullanılan birer kavram olmakla beraber sevgili imajının bütünlüğü ile örtüşmediğinden sevgili ile ilgili değerlendirmelere giremedi. Dolayısıyla divanlarda musammatlar, gazel, kıta, rubai ve müfred gibi şekiller üzerinden değerlendirme yapıldı. Özellikle şairin hünerini en iyi gösterdiği gazel üzerinde yoğunlaşıldı.

Bu çalışmada sevgili ve güzellik unsurları ile ilgili daha önce yapılmış sistematik divan tahlillerinden büyük ölçüde yararlanılmaya çalışıldı. Bununla beraber sevgili tipolojisine dair model alınacak çalışmaların azlığı nedeniyle gözden kaçırdığımız bazı hususların olması ihtimal dahilindedir. Bütün dikkat ve titizliğimize rağmen olabilecek hata ve eksikliklerin yapıcı eleştirilerle düzeltilmesi en büyük dileğimizdir.

Sıkı ve yorucu bir mesai sonucunda ortaya çıkan bu çalışmada ehlinin bileceği gibi bir çok zorlukla karşılaştık. Tasnif metodu, tahlil süreci ve yazma aşamasında değerli hocalarımızın yardımıyla bütün zorluklar aşıldı ve metin ortaya çıktı.

Çalışma sürecinde kendini bize adanarak stresli bir dönemi büyük fedakarlıklarla başarıyla yöneten hayat arkadaşım Tuba, bu çalışmanın manevi mimarıdır. Henüz beş yaşında olmasına rağmen beni büyük bir

anlayışla ve olgunlukla karşılayan kızım Sena ise birlikte oynadığımız oyunları hep sonraki günlere erteledi. Her ikisine de minnettarım.

Konunun tespitinden son aşamasına kadar her türlü desteği veren, fikirleriyle yolumu aydınlatan ve özellikle teşvikleriyle beni şevklendiren kıymetli hocam Prof. Dr. Cemâl KURNAZ Beyefendiye en içten şükranlarımı sunarım.

Hüseyin GÖNEL

Ankara 2010

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	xvii
ŞEKİLLER ve TABLOLAR DİZİNİ.....	xviii

GİRİŞ

A. DİVAN ŞİİRİ.....	1
B. TASAVVUF VE MECAZ	11
C. SEVGİLİ TİPİNİN KAYNAĞI	25

I. BÖLÜM SEVGİLİ TİPOLOJİSİ

A. SEVGİLİNİN TARİFİ.....	44
B. SEVGİLİNİN KIYAFETİ.....	56
C. SEVGİLİNİN CİNSİYETİ ve ADI.....	63
D. SEVGİLİ TİPOLOJİSİ	71
1. İdealize Edilmiş Sevgili (İlahî/Soyut Sevgili)	76
2. Yarı İdealize Edilmiş Sevgili (Mecâzî/Beşerî Sevgili).....	81
E. GÜZELLİK	97
1. Umumi Olarak Güzellik.....	98
2. Güzellik ile İlgili Benzetmeler.....	101
a. Bâğ, Bahâr, Nevrûz, Bostân, Gül, Gülistân, Gülzâr, Gülşen, Lalezâr, Çiçek, Çemen	101
b. Ay, Güneş, Gün, Mevsim, Devir, Sabah, Nur, Ateş, Pertev, Tab.....	102
c. Bezm, Çerağ, Kandil (Mısbâh), Şem', Cam	104
d. Harman, Meydan, Bisat.....	104
e. Bayram (Îd, Îd Ayı), Bâzâr, Çarşı, Metâ', Eyvan (Kâh, Köşk), Sofra (Hân), Nimet.....	105
f. Ayna, Gelin, Nakş, Dâmen, Hil'at, Kabâ, Libâs	106
g. Genc, Güher, Cevher, Kân	108
h. Deniz (Bahr, Deryâ), Dalga (Mevc), Akarsu, Su (Âb)	108

i.	Mülk, Devlet, Ülke, İklim, Şehir, İl, Mısır, Keşmir, Rum	109
j.	Cennet, İrem, Maşer, Mirac.....	110
k.	Camî, Mescîd, Kible, Kâbe, Harîm, Kilise, İncil, İmân, Kur'ân, Mushaf, Âyet,.....	110
l.	Berat, Defter, Divân, Kitap, Levh, Mecmu'â, Sayfa, Bab, Evrâk, Nüşhâ, Mektep, Cim ( )	111
m.	Yûsuf, Süleymân	112
F.	SEVGİLİ.....	113
1.	Umumi Olarak Sevgili	113
2.	Sevgili ile İlgili Benzetmeler	118
a.	Gül, Gonca, Lâle	118
b.	Servi	121
c.	Fidan (Nihâl)	124
d.	Güneş	126
e.	Ay.....	129
f.	Padişah.....	134
g.	Melek, Hûri, Perî.....	140
h.	Yûsuf.....	143
i.	Tabîb.....	146
j.	Leylâ, Şirin	148
k.	İsâ, Süleymân, Halil, Hızır, Lokmân, İskender, Rüstem.....	149
l.	Avcı (Sayyâd), Şahin (Şahbâz), Âhû (Gazâl), Tûtî, Hümâ, Keklik (Kebk), Güvercin (Kebûter), Sülün (Tezerv), Bülbül.....	152
m.	Put (Sanem), Âfet, Fitne, Kâfir, Kâtil, Zâlim.....	156
n.	Kible, Kâbe	161
o.	Tıfl, Cevân, Beçe, Püser.....	161
p.	Dür	164
q.	Bahâr	165
r.	Mum (Şem')	166
s.	Sâkî.....	167
t.	Türk, Tatar	171
u.	Hâce.....	172
v.	Sancak	173

II. BÖLÜM SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI

A.	SAÇ.....	174
1.	Umumi Olarak Saç.....	174
2.	Saç ile İlgili Benzetmeler.....	180
a.	Anber, Misk, Nâfe.....	180
b.	Akşam, Gölge, Gölgecik, Duman, Bulut, Çadır.....	184
c.	Doğan, Karga, Hümâ, Tâvûs, Güvercin, Pervâne, Kanat.....	188
d.	Tuzak, Kafes, Zindân, Bağ, Aşiyân.....	190
e.	Çevgân, Çenber, Çengel, Olta, Halka, Haç, Kilid, Âsâ, Na'l, Ayak, El.....	192
f.	İp, Zincir, Yol, Tesbih.....	195
g.	Yılan, Timsah, Ejderha.....	198
h.	Cim ( ), Dal ( ), Lam ( ).....	199
i.	Ömür.....	200
j.	Atlas, Burka, Nikâb, Dâmen, Futâ, Hırka, Hil'at, Kabâ, Zırh, Külâh, Tâc-ı Devlet, Mengûş, Hamayıl, Perde, Seccâde, Süpürge, Alem, Kâbe Örtüsü.....	200
k.	Sünbül, Benefşe, Reyhân, Yâsemen, Şeb-bû, Buhûr-ı Meryem, Berg, Budak, Deste, Hûşe.....	204
l.	Ases, [Mu]hafız, Haberci, Hâdim, Hemrâz, İmam, Ferrâş, Alemdâr, Çeri, Leşker, Karavul, Perdedâr, Dâye, Reyhâncı, Nakkaş, Bağbân, Rind, Serkeş, Şebdîz, Şebrev.....	207
m.	Hind, Hindû, Habeş, Şâh-ı Çin, Hoten Şâhı, Tatar, Zengî, Mülk-i Efrenc, Uç.....	209
n.	Cadı, Fitne, Hilekâr, Harâmî, Kâtil, Kâfir, Din, İmân.....	210
o.	Yazı, Tuğrâ, Tumâr.....	213
p.	Baht, Belâ, Günâh.....	214
q.	Fâl, Akrep Burcu, Mahşer, Menzîl-i Rûh.....	215
r.	Merdiven, Minber, Pervâz, Kenâr, Siyasetgâh-ı İbrâhim.....	215
B.	ALIN.....	216
1.	Umumi Olarak Alın.....	216
2.	Alın ile İlgili Benzetmeler.....	218
a.	Ay, Güneş, Gün, Nûr, Kandîl, Zühre, Kâfûr.....	218
b.	Mevc-i Bahr-i Hayret, Cennet, Kible, Duhâ Suresi.....	220
c.	Akşehir, Tâk, Taht, Eyvân.....	221

C. KAŞ.....	222
1. Umumi Olarak Kaş	222
2. Kaş ile İlgili Benzetmeler	227
a. Yazı, Besmele, Tuğra, Nişân, Unvân, Hüküm, Semâne, Matla', Mısra, Müfred, Rubâi, Fetha, Med (~), Ra ( ), Nun ( ), Sure-i Nûn.....	227
b. Ay.....	230
c. Yay (Kemân), Hançer, Kılıç (Tiğ, Şemşîr), Çevgan (Savlecan), Çengal, Çelîpâ, Na'l, Na'lçe	232
d. Fettân, Atıcı, Zâlim, Harâmi, Câdû, Sâhir	235
e. Kible, Kiblegâh, Mescîd, Mihrâb, Secdegâh, Arş-ı â'lâ, Kabe Kavseyn	237
f. Sandal (Zevrâk), Gemi (Keşti), Sayebân, Bulut (Ebr), Gökkuşağı (Tâk, Kavsi Kuzâh)	241
g. Şahit (Güvâh), Hekim, Murakıp, Hâcib, Razdâr, Tâlip, Tercüman, Şeh, Şuh-ı kec-külâh, İşveli Güzel, İki Genç.....	242
h. Yaz, Nihâl, Kıl Kalem, Sırat, Tel, Çadır İpi (Tınâb)	244
i. Siyasetgâh-ı İbrâhim, Zünnûn, Keffe-i Mizân, Karesi	244
j. Hümâ, Şâhbâz, Karga (Zâğ), Siyeh-gûş, Kanat, Balık (Mâhî), Kuzu, Koç.....	245
k. Kol, Köprü, Yol, Siper, Dalga (Mevc).....	246
D. GÖZ.....	247
1. Umumi Olarak Göz.....	247
2. Göz ile İlgili Benzetmeler.....	253
a. Câdû, Sâhir, Sehhâr.....	253
b. Mest, Bimâr, Şehlâ.....	255
c. Kan Dökücü	257
d. Şûh	260
e. Ahû, Laçın, Doğan (Şahbâz), Aslan (Şîr)	261
f. Nergis	263
g. Türk, Tatar.....	265
h. Çâh-ı Babil, Kadeh (Câm), Dükkân, Badem, Dağ, Ha ( ), Sad ( ).	266
i. Çeşme Lülesi, Kible-nümâ, Aydın, Horşîd, Mirrih, Müşterî	267
j. İnsan Üzerine Teşbihler.....	268
E. GAMZE.....	269
1. Umumi Olarak Gamze	269
2. Gamze ile İlgili Benzetmeler	274

a.	Kılıç, Ok, Hançer, Bıçak, Mızrak, Diken, İğne.....	274
b.	Cellâd, Kâtil	278
c.	Âfet, Câdû, Fitne, Düzd, Harâmî, Gammâz, Mekkâr, Sâhir, Zâlim, Kâfir	279
d.	Avcı, Kılavuz, Doğru, Padişâh-ı Rûm, Uç Eri, Türk, Tatar.....	281
e.	Bimâr, Sarhoş, Mest, Harâbâtî	283
f.	Agu, Belâ, Ecel, Baht, Rahmet, İmam	284
g.	Şîrâne, Şîr-efgen, Şâhbâz	285
F.	KİRPİK.....	285
1.	Umumi Olarak Kirpik.....	285
2.	Kirpik ile İlgili Benzetmeler	287
a.	Kılıç, Hançer, Bıçak, Ok, Nevk, Neşter, Mızrak, Peykân, Mil, İğne.	287
b.	Kâtil, Uğru, Peykancı, Atıcı, Büyücü, Casus.....	289
c.	Leşker, Kul, Etfâl, Dilâver	290
d.	İbrâhim, Mûsâ	291
e.	Saf, Kale, Zırh, Kanat, Kalem, Süpürge	291
G.	YÜZ ve YANAK.....	293
1.	Umumi Olarak Yüz ve Yanak	293
2.	Yüz ve Yanak ile İlgili Benzetmeler.....	298
a.	Gül, Gonca, Lâle, Karanfil, Erguvân, Benefşe, Yâsemîn, Berg	298
b.	Cennet, Bâğ, Bostân, Çemen, Benefşelik, Gülşen, Lâlezâr, Bahâr....	301
c.	Meydân, Hirmen, Ârâste, Kişver	303
d.	Ay, Güneş, Sabâh, Seher, Tan, Gök, Gün, Gündüz, Nûr, Ülker, Zühre, Yıldız.....	303
e.	Ateş, Mum, Çerâğ, Kandîl	306
f.	Aydın, Mısır, Rum, Germiyân, Bağdat	308
g.	Su, Deniz	309
h.	Genc, Devlet, Altın, Gümüş.....	311
i.	Ayna	313
j.	Bayram	315
k.	Kâbe, Kible, Din, Câmi, Essalâ.....	315
l.	Ahsen-i Takvîm, Yûsuf, Melek, Hûrî, Perî, Gazal, Hümâ	317
m.	Mushaf, Âyet, Suhûf	317
n.	Kitap, Defter, Mecmuâ, Cerîde, Nüşhâ, Sayfa, Nâme, Takvîm, Levh, Mânâ.....	318
o.	Kadeh, Şarâb, Hân-ı Halîl, Bezm, Şeker, Gülâb, Gülâc, Şeftali.....	319

p.	Hisâr, Burc, Kılıç, Göz Akı, Kâfur	321
H.	BEN	322
1.	Umumi Olarak Ben	322
2.	Ben ile İlgili Benzetmeler	326
a.	Anber, Misk, Benefşe, Karanfil, Fülful:	326
b.	Karga, Meges, Pervâne, Murg, Hümâ, Melek.....	328
c.	Ayyâr, Câdû, Harâmî, Harut, Fitne, Kâfir, Sâhir, Na-müselmân, Uğru, Tarrâr, Zâlim, Kâtil	330
d.	Hind, Hindû, Zengî, Habeş, Bilâl-i Habeşî, Ashâb, Ka'be, Hacı, Hacerü'l-esved, Semender	332
e.	Padişâh, Sultân, Şâh	334
f.	Bekçi, Karakullukçu, Leşker, Çâpük, Sipâh, Beydak, Müderris, Rum İli Dilberi, Şûh, Şâhid.....	334
g.	Pervîn, Yıldız (Kevkeb, Sitâre), Kıvılcım (Şerer).....	336
h.	Dâne, Mercimek, Çekirdek, Hab, Habbetü's-sevdâ, Zebîb, Üzüm....	337
i.	Göz Bebeği, Nokta, Dâğ, Top, Tesbîh, Kara, Karacadağ, Tire	339
j.	Ber-kenâr, Kur'ân, Durak, Duman, Buhûr	341
İ.	HAT	341
1.	Umumi Olarak Hat.....	341
2.	Hat ile İlgili Benzetmeler.....	345
a.	Çemen, Sebze, Nebât, ...	345
b.	Benefşe, Reyhân, Sünbül, Yâsemîn, Yaprak, Çalı, Diken.....	346
c.	Âbir, Anber, Misk, Esrâr, Macûn, Toz, Cevher	347
d.	Yazı (Hat), Berat, Fermân, Defter, Destân.....	350
e.	Âyet, Mushaf.....	352
f.	Akşam, Gölge, Günâh, Kâfir	353
g.	Fitne, Belâ, Keder, Sâhir, Uğrı, Yağı, Yüz Karası.....	354
h.	Asker, Celâlî, Harâmi, Serkeş, Şahid, Hâdim, Reyhâncı, Rum İli Dilberleri, Habeş, Hindû	355
i.	Duman, Buhar, Pas, Leke	357
j.	Câme, İhrâm, Kabe Örtüsü, Nikâb, Zırh	358
k.	Duvar, Kenâr, Şirâze, Nakış, Tezhîb, Tezyîn, Asumânî Cedvel, Yakût, Zümrüt, Pîrûze.....	359
l.	Karınca, Tûtî, Karga, Tâvûs, Kanat, Şebdîz.....	360
m.	Ecel, Can Otu, Hızır, Çeşme-i Hayât, Devlet, Zevrâk	361
J.	AĞIZ	363

1.	Umumi Olarak Ağız.....	363
2.	Ağız ile İlgili Benzetmeler.....	367
a.	Âb-ı Hayât, Cân, Kevser, Çeşme, Menbâ', Ağızı Yarı.....	367
b.	Gonca, Hokka, Mühür, Kilid, Dâire, Dükkân, Genc, SadeF	368
c.	Sır, Gayb, Nükte.....	370
d.	Nokta, Mim ( ), Cezm ( ), Sıfır, Zerre	372
e.	Şeker, Şirîn, Cüllâb, Hân-ı Halîl	373
f.	Kadeh, Şirâr, Kan, Hırsız, Kûçek.....	374
K.	DUDAK.....	375
1.	Umumi Olarak Dudak.....	375
2.	Dudak ile İlgili Benzetmeler.....	380
a.	La'l, Yakût, Mercân, Akîk	380
b.	Şarâb (Bâde), Kadeh (Câm), Meyhâne, Sâkî	382
c.	Kan, Ateş, Nar	386
d.	Şeker, Bal, Süt (Şîr), Şerbet, Şirîn, Helvâ, Senbûse, Pâlûde, Tatlı, Tûtî, Bâl ü Per.....	387
e.	Su (Âb), Çeşme, Nehir	391
f.	Gül, Gül Yaprağı, Gonca, Lâle, Gülistân, Bülbül	394
g.	Güher, Kân (Maden), Hokka, Hokkabâz, Hâtem, Mim ( ), Nokta ..	396
h.	Dârü'ş-şifâ, Tabîb, Tiryâk, Devâ, Rahmet.....	398
i.	Esrâr, Macûn, Şâhid	399
j.	Cân, Rûh, İsâ, Hızır, Lokmân.....	400
k.	Fıstık, Hurma, Kayısı, Şeftali, Ünnâb, Üzüm, Meyve	401
l.	Sofra (Hân), Tuzluk (Nemekdân).....	403
m.	Âlem-i Ervâh, Ravzâ-i Cennetü'n-na'îm, Âyet-i Rahmet, Sûre-i Kevser, Nuşîn-revân, Şi'r-i Hasân, İki Satır, Râh-ı Reyhânî	403
L.	DİL.....	404
1.	Umumi Olarak Dil	404
2.	Dil ile İlgili Benzetmeler	405
a.	Şeker, Helvâ, Gül Yaprağı	405
b.	Can, Bülbül	405
M.	DİŞ.....	406
1.	Umumi Olarak Diş.....	406
2.	Diş ile İlgili Benzetmeler	407
a.	İnci, SadeF, Cevher	407

b.	Jâle, Yıldız, Sünbül Kökü	410
N.	ÇENE ve ÇENE ÇUKURU	411
1.	Umumi Olarak Çene ve Çene Çukuru	411
2.	Çene ve Çene Çukuru ile İlgili Benzetmeler	413
a.	Çâh (Kuyu), Zindân, Rasad-gâh.....	413
b.	Elma, Ayva, Şeftali, Turunç, Meyve, Yemiş	415
c.	Kadeh, Kandîl, Su, Habâb, Havuz	415
d.	Top, Âşiyân	417
O.	GABGAB	417
1.	Umumi Olarak Gabgab	417
2.	Gabgab ile İlgili Benzetmeler	418
a.	Su (Âb), Kuyu (Çâh), Penbe (Pamuk)	418
b.	Elma, Ayva, Nar, Turunc, Narenc, Top	419
P.	BOY.....	420
1.	Umumi Olarak Boy	420
2.	Boy ile İlgili Benzetmeler	423
a.	Servi (Serv)	423
b.	'Ar'ar, Sanavber, Şimşâd, Çınâr	425
c.	Tübâ, Sidre, Müntehâ.....	426
d.	Fidan (Nihâl), Gül Dalı (Şâh).....	427
e.	Elif.....	429
f.	Ok, Ney-şeker, Kalem, Şem	430
g.	Sancak, Ulu Devlet, Minâre	431
h.	Kıyâmet, Fitne, Belâ, Afet, Allâme	432
i.	Semender, İnşâ	433
j.	Ömür, Doğru, Güzergah	434
Q.	KULAK.....	434
1.	Umumi Olarak Kulak.....	434
2.	Kulak ile İlgili Benzetmeler	435
a.	Sîm	435
b.	Gül.....	436
c.	Dest-i Mûsî.....	436
d.	Minâre	436
R.	BURUN	437
1.	Umumi Olarak Burun	437

2.	Burun ile İlgili Benzetmeler	437
a.	Parmak, Elif.....	437
b.	İbrîk, Lûle-i Sîmîn, Enhâr-ı Cihân	437
S.	OMUZ.....	438
T.	BOYUN	439
1.	Umumi Olarak Boyun.....	439
2.	Boyun ile İlgili Benzetmeler	440
a.	Şem' -i Kâfûr.....	440
U.	SİNE.....	440
1.	Umumi Olarak Sine	440
2.	Sine ile İlgili Benzetmeler	442
a.	Levh, Âyîne, Mâh, Mâh-ı Tâbân, Güneş, ...	442
b.	Kâfûr, Billûr, Süt, Akyazı	443
c.	Yâsemin.....	444
d.	Genc	444
V.	BEL.....	445
1.	Umumi Olarak Bel.....	445
2.	Bel ile İlgili Benzetmeler	448
a.	Kıl, Nihâl, Hat (Çizgi), Rişte-i Cân, Ukde-i Müşkîl, İnce Hayâl.....	448
b.	Râz-ı Nihân, Girdap, Genc.....	450
W.	BEDEN.....	450
1.	Umumi Olarak Beden	450
2.	Beden ile İlgili Benzetmeler	451
a.	Su, Cân, Ka'be	451
b.	Gül, Jâle, Badem, Pâlûde	452
c.	Güneş, Ay, Nûr, Kâfûr, Dürr-i Şâh-vâr.....	452
X.	KOL, EL, PARMAK, TIRNAK	453
1.	Umumi Olarak Kol, El, Parmak, Tırnak	453
2.	Kol ile ilgili Benzetmeler.....	454
a.	Sîmîn, Gül Destesi, Gül Dalı, Nihâl, Akarsu, Hamayıl	454
3.	El ile İlgili Benzetmeler	455
a.	Yed-i Beyzâ, Kerem Ummânı, Merhem, Tîr, Beş Hilâl/Yıldız/Şihâb, Pençe-i Horşîd, Gül.....	456
4.	Parmak ve Tırnak ile İlgili Benzetmeler.....	457
Y.	AYAK, BALDIR, DİZ	457

III. BÖLÜM SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR

A. BÛSE.....	459
1. Umumi Olarak Bûse	459
2. Buse ile İlgili Benzetmeler	464
a. Âb-1 Hayât, Âb-1 Hayvân, Bir İçim Su, Cân, Cân Keseği	464
b. Bahşîş, Nimet, Rızık, Zekât	465
c. Şeker, Helvâ, Senbûse, Şarâb, Cür'a.....	466
d. Dermân, İlâc, Tiryâk	467
e. Meyve (Mîve).....	467
f. Kan-bahâ, Zehr-i katil	467
B. SÖZ (GÜFTÂR).....	468
1. Umumi Olarak Söz	468
2. Söz ile İlgili Benzetmeler:	470
a. Âb-1 Hayât.....	470
b. Şeker.....	471
c. İnci (Dür).....	473
d. Gayb	474
C. REFTÂR	475
D. KÛY-İ YÂR	478
1. Umumi Olarak Kûy-i Yâr	478
2. Kûy-i Yâr ile İlgili Benzetmeler:	482
a. Gülzâr, Gülşen, Gülistân, Bostân, Bağ, İrem, Bîşe.....	482
b. Arş, Asumân, Cihân, Felek, Gök, Tûr.....	484
c. Şifâhâne, Darü'ş-şifâ.....	485
d. Mısır, Bağdat (Darü's-selâm), Kerbelâ.....	485
e. Taht-1 Şîrvân, Ferîdûnun Yeri	486
f. Cennet.....	486
g. Kâbe, Mekke, Hicaz, Harem, Beytü'l-Harem, Kible, Mescîd, Secdegâh	488
h. Sahil	492
E. EŞİK, KAPI	492
1. Umumi Olarak Eşik ve Kapı.....	492
2. Eşik ve Kapı ile İlgili Benzetmeler:.....	495

a.	Arş, Gökyüzü	495
b.	Cennet	497
c.	Kâbe, Kible, Secdegâh, Tûr-ı niyâz, Miraç.....	499
d.	Devlet, Penâh, Süleymân Menzîli.....	501
e.	Darü'ş-Şifâ, Âb-ı Hayvân	503
f.	Gülşen.....	504
g.	Yastık (Bâlin, Bâliş).....	504
h.	Mısır, Kerbelâ	505
i.	Eşiği Taşı, Eşiği Toprağı	505
F.	AYAĞI TOPRAĞI (HÂK-İ PÂY).....	508
1.	Umumi Olarak Ayağı Toprağı.....	508
2.	Ayağı Toprağı ile İlgili Benzetmeler	510
a.	Sürme	510
b.	Anber, Misk	514
c.	Tâc.....	515
d.	Âb-ı Hayvân, Âb-ı Rahmet, Cân Menzîli, İsí-i Meryem, Yüzü Suyu.....	516
e.	Secdegâh, Mihrâb, Dâl-i Devlet.....	517
G.	NAZ, HANDE.....	518
1.	Umumi Olarak Naz ve Hande.....	518
2.	Naz ve Hande ile İlgili Benzetmeler.....	523
a.	Berg, Güldeste, Mîve, Gıda, Mey, Şarâb	523
b.	Kitap, Defter, Nâme, Libâs, Hil'ât, Sürme	523
c.	Fitne, Kıyâmet, Sel (Seyl), Şîrâr	524
d.	Sır (Râz), Sihir	525
H.	CEVR ve CEFÂ.....	525
1.	Umumi Olarak Cevr ve Cefâ	525
2.	Cevr ve Cefâ ile ilgili Benzetmeler.....	528
a.	Kılıç, Ok, Hançer, Tob, Diken	528
b.	Merhem, Şeker, Şerbet.....	530
c.	Lütf, Meyve (Mîve), Nakd, Metâ'	530
d.	Ateş (Od), Taş (Seng), Yük (Bâr)	531
e.	Alın Yazısı, Rüzgâr, Berg, Libâs, Sâz, Sebz.....	533
İ.	SÖVGÜ (DÜŞNÂM)	534
1.	Umumi Olarak Sövgü	534
2.	Sövgü ile İlgili Benzetmeler	535

a.	Duâ	535
b.	Lütûf, Şerbet, Gıdâ-yı Rûh.....	536
J.	LÛTÛF, İHSÂN, VEFÂ.....	536
1.	Umumi Olarak Lütuf	536
2.	Lütuf ile İlgili Benzetmeler.....	541
a.	Sofra (Hân), Nimet, Şeker, Şerbet, Dermân.....	541
b.	Atâ, Bahşîş, İyilik.....	541
c.	Bahr, Deryâ, Âb-ı Şîrîn	542
d.	Bulut (Sehâb), Nesîm	542
K.	GÖNÛL	543
1.	Umumi Olarak Gönül	543
2.	Gönül ile İlgili Benzetmeler	543
a.	Demir.....	543
b.	Taş.....	544
L.	DÂMEN (ETEK).....	545
M.	TER (ARAK)	547
1.	Umumi Olarak Ter.....	547
2.	Ter ile İlgili Benzetmeler.....	548
a.	Bâde, Gül-âb, Su , Katre, Şebnem, Selsebil.....	548
b.	Gevher, Dür, Şeb-çerâğ, Ülker Yıldızı, Berk, Kıvılcım (Şirâr).....	549
N.	BÛY (KOKU)	550
	SONUÇ.....	552
	KAYNAKÇA.....	556

KISALTMALAR

AKM	:Atatürk Kùltür Merkezi
Bk.	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
Fak.	:Fakùltesi
G	:Gazel
H.	:Hicrî
Hz.	:Hazreti
Haz.	:Hazırlayan
İSAM	:İslam Araştırmaları Merkezi
K	:Kaside
M.	:Milâdî
Mk	:Mukattaat
Mrb	:Murabba
Mst	:Mùstezat
ODŞÜM	:Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler
ö.	:Ölümü
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
Ş	:Şehrengiz
TDK	:Türk Dil Kurumu
TDVİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ünv.	:Üniversitesi
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve diğerleri
Vol.	:Volume
vs.	:Vesaire
yy.	:Yüzyıl

ŞEKİL ve TABLOLAR DİZİNİ

Şekil 1	:Beyitlerin Güzellik Unsurlarına Göre Dağılımı
Şekil 2	:Saç ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 3:	:Alın ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 4	:Kaş ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 5	:Göz ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 6	:Gamze ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 7	:Kırpık ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 8	:Yüz ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 9	:Ben ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 10	:Hat ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 11	:Ağız ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 12	:Dudak ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 13	:Diş ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 14	:Çene ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 15	:Boy ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı
Şekil 16	:Bel ile Diğer Unsurların Birlikte Kullanımı

GİRİŞ

A. DİVAN ŞİİRİ

Dil hayatın aynasıdır ve toplumun yaşam biçimi dilde gizlidir. Edebî eserler vasıtasıyla bu yaşam biçimine vakıf oluruz. Bu eserlerde karşımıza çıkan tipler toplumun inanç ve kabullerinin iz düşümüdür. Bu yüzden “tipler çoğunlukla edebî eserlerin anahtarları görevini üstlenirler.” (Kaplan, 2007:5). Divan şiiri aşk, âşık, maşuk ekseninde hareket eden kurgusal bir yapı arz eder. Bu yapının çözümlenebilmesi divan şiirinin tarihî seyrinin anlaşılmasına bağlıdır.

Divan Edebiyatı, geniş bir coğrafyaya yayılmış, yüzyıllar boyu varlığını sürdürmüş bir edebî gelenektir. Nazarî ve estetik esaslarını İslamî kültürden, örneğini Fars edebiyatından alan müşterek medeniyetin en büyük halkasıdır (Akün, 1994:389-390; Tanpınar, 2006:19; Erünsal, 1988:217). Divan şiirinin çerçevesinin çizilebilmesi açısından beslendiği kaynaklar önem taşır. Cihan Okuyucu, divan şiirinin fikir kaynaklarını; ortak İslam kültürü, İran mitolojisi ve mahallî unsurlar olmak üzere üç başlık altında toplar (Okuyucu, 2006:187).

Geleneğin başlangıcı Türklerin İslam dinine girmesine dayanır. Güçlü İran şiiri karşısında Türk şairler ve hanedanlar Farsça’yı edebî dil olarak benimsemişlerdir. Dört asra varan İslamlaşma sürecinde divan şiiri, Oğuz lehçesiyle asıl hüviyetini bulmuş örnekleri ilk ve sınırlı olarak ancak XIII.yüzyılda verebilmiştir (Akün, 1994:390-393; Levend, 2008:49; Tanpınar, 2006:19).

XIII.yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Orta Asya ve özellikle Horasan sahasından Türk şeyh ve dervişleri akın akın Anadolu’ya gelir. Göçlerle birlikte Farsça bilmeyen bir kitleyi irşad gayesi Türkçe dinî-tasavvufî bir edebiyatı doğurur ve zamanla lirik şiire geçiş bu zemin üzerinden gerçekleşir. (Akün, 1994:393; Köprülü, 2007:73; Şentürk, 2007:89-184; Kara, 2005:15, 17, 132, 136; Tanpınar, 2006:20; Schimmel, 2004:347; Kafesoğlu, 2007:396). Türkçe’nin edebî bir dil haline gelmesinde “erenlerin himmeti, dervişlerin gayreti vardır.” (Kurnaz, 2009:205-206). Bu dönem eserlerinde

anlatılan sevgilinin genellikle aşkın bir sevgili olduğu söylenebilir (Aydemir, 2007:80).

XIV. yüzyılın son çeyreğine kadar Anadolu'da gazel ve kaside tarzının yok denecek kadar az olması ise, Fars ülkelerinde var olan, saray ve çevresi ile ilgili şartların oluşmamasından kaynaklanmaktadır (Şentürk, 2007:144). Bu yüzyıla gelindiğinde Klasik edebiyat hemen her koldan eser verecek seviyeye ulaşmıştır. İstanbul'un fethi divan şiirinin gelişme devrinin başlangıcı olmuştur (Akün, 1994:394; Tanpınar, 2006:21; Kurnaz, 2009:206). XVI.yy ise divan şiirinin ilk klasik dönemi olarak kabul edilir (Küçük, 2004:222-330).

Divan şiirinin karakteri başlangıçta Fars şiirinin Arap şiirini örnek alması bakımından Arap şiiri ve aruz ile, sonraki dönemlerde ise bu unsurlarla yeniden kurulmuş ve mazmunlarla zenginleştirilmiş olması bakımından Fars şiiri ile şekillenmiştir.

Eski Arap toplumunda önemli bir yer tutan şiir, temelde övmeye ve abartmaya dayalıydı. Bu ise realiteden uzaklaşma anlamına gelmektedir. Şiirde beyit sınırlarını aşmadan söylemek ise bir başka dikkat çeken husustur. Duygudan çok hayal genişliği, az kelime ile çok şey anlatma¹ divan şiirinde önemli bir yere sahiptir (Çetin, 1991:291; Levend, 2008:184; Okuyucu, 2006;78-79). Tanpınar'a göre soyut bir dille belli kalıplar içinde belli bir güzelliğin övülmesi eski şiirin en önemli yanını oluşturur. Bu durum sonuç olarak belli bir aşk tarzını da ortaya çıkarmıştır (Tanpınar, 2006:22).

Şiirin söz konusu edildiği birçok divan ön sözünde (Üzgör, 1990) sözün değerine vurgu yapıldığı görülür. Çünkü ilk yaratılan sözdür. O halde divan şiirini sözün yüceltilmesi girişimi olarak da ele almak mümkündür. Burada söz genel olarak nazım olarak anlaşılmalı ve en iyi ifade şekli olarak da gazel görülmüştür. Akün, gazeli divan şiirinin kalbi olarak nitelendirir (Akün, 1994:405). Fuzûlî Türkçe Divanının ön sözünde: "Gazel bildürür

---

¹ Maksada uygun şekilde az sözle çok şey anlatma olarak tarif edilen îcaz, divan şiirindeki teksif düşüncesinin temelini oluşturur. "Bir"lik anlayışının bir iz düşümü olarak yorumlanabilecek îcaz, inancın ifade tarzı ve üsluba etkisinin delili sayılabilir (Şafak, 2003:39-49).

şairün kudretün/Gazel arturur nâzımın şöhretün” diyerek bu hususu vurgulamıştır (Üzgör, 1990:278).²

Şiirde gazelin üstünlüğü yanında beyit hakimiyeti söz konusudur. Bu yüzden divan şairinin asıl dikkati daima beyitte olmuştur. O bütünden ziyade parça güzeliğine önem verir ve adeta her beyti ayrı bir eser gibi inşa eder. Dolayısıyla beyit bütünün parçası değil bütünün ta kendisidir (Ayvazoğlu, 1996:153). Anlamın beyit dışına taşması Arap şiiri için, sonraki dönemlerde de Fars ve Türk şiiri için, özellikle gazelde kusur olarak kabul edilmiştir (Çetin, 1991:289; Okuyucu, 2006:174).

Fars edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki etkisi hem şekil ve yapı hem de mazmun bakımından süreklilik arz eder. Aynı kültür ortamında yetişen Türk, Arap ve Fars şairler bu mazmunlarla kurulan hayal alemini yakından tanır (Levend, 2008:49; Erünsal, 1988:217). Las Johanson’a göre Farsça’nın tercih edilmesi dil zenginliğinden değil hazır üslup sunmasındandır (Okuyucu, 2006:127). Arap ve Fars şiirindeki ortak malzemeyi kullanan divan şairleri belli kelimeler etrafında anlam örgüsünü oluşturmuşlardır (İz, 1999:127-132). Teşbih, hüsn-i talil, mübalağa ve cinas gibi söz sanatlarını bu örgü içinde sıklıkla kullanmışlardır.

Mazmunlar sürekli tekrarlanmak suretiyle zihinlere yerleşiyordu. İskerder Pala bu durumu la’l-dudak benzetmesiyle örneklendirir. Şair sevgiliye “la’l gibi kırmızı dudaklı” derken bir yüzyıl sonra “la’l dudaklı” diye seslenir, sonraki yüzyıl “la’l” denince sevgilinin dudağı kendiliğinden anlaşılır (Erkal, 2009:54). Andrews, mazmunların pekişmiş olmasını modern anlamda reklamcılığın başarısında bulunan tekrar mantığıyla açıklar (Andrews, 2009:228).

Fars Edebiyatı yanında asırlar içinde mahallileşmenin geleneğe ilave ettiği bazı unsurlardan söz etmek de mümkündür. Bunun dışında edebî Türkçe büyük ölçüde Farsça üsluba göre şekillenmiştir. Müspet ve İslamî ilimlerde Arapça’nın hakimiyeti tasavvuf muhitlerinde yerini Farsça’ya

² Zebihullah-i Safâ, şairlerin gazel ve rubai’yi düşüncelerini mazmunlarla ifade etmekte en uygun nazım şekilleri olarak tercih ettiklerini belirtir (Şafak, 2003:104).

bırakmıştır (Akün, 1994:402, 421; Okuyucu, 2006:129,137; Tanpınar, 2004:260).

Divan şiirine etki eden önemli unsurlardan biri de aruzdur. Aruzun kaynağı ise Arap şiiridir. Arap aruzu Fars şairler tarafından önceleri yadırganmıştır. Daha sonra aruzu işleyerek kendi dillerine uygun hale getirmiş ve bu haliyle kullanmışlardır. Aynı süreci yaşayan Türk şairler de Fars şairler tarafından işlenmiş olan aruzu almışlardır. Onların içinde de heceye uygun kalıpları tercih etmişlerdir. Böylece aruzun Türkçe'ye uydurulması mümkün olmuştur. Bu arada aruzun ihtiyaç duyduğu kelimeler de dilimize tabii olarak taşınmıştır (İpekten, 2008:131-141; Levend, 2008:189; Kaplan, 2006:20; Tanpınar, 2006:20). Şairler daha çok "tınıyı" yakalamak için aruzun ses ve ritim özelliklerinden musîkî edası peşinde olmuşlardır. Haddizatında divan şiirinde "duymak" anlamı sindirme olarak tanımlanıyordu (Okay, 1998:88-94).

Divan edebiyatının kaynağı olması bakımından İran şiirinin gelişimi önem taşır. Türklerde olduğu gibi İslamlaşma sürecinde yaşanan değişim ve dönüşüm İran için de söz konusudur. Köklü bir hanedan geleneğine bağlı İran'da bu medeniyet değişimi İran İslam medeniyet ve kültürünün başlangıcıdır (Zebîhullah-i Safâ, 2002:3-11).

Bu dönem kültürel, siyasî ve edebî anlamda bir etkileşim sürecidir. İran'da İslamî dönemle birlikte Arapça'nın öğrenilmesi de bir ihtiyaç olarak ortaya çıkar. Bu süreçte İran'ın millî, tarihî, destansı birikimi Pehlevî dilinden Arapça'ya aktarılır. Ayrıca diğer bilim dallarının incelenmesi neticesinde Süryanice, Yunanca ve İran'a ait söz ve kavramlar da Arapça'ya girmiş olur. İlk dönemlerde, İranlı şair ve yazarlar da dahil olmak üzere, Arapça eserler verilmiş ve Arapça, Farsça'ya karşı üstünlük kurmuştur.³ X. ve XI.yy'da, birçok dil ve edebî faaliyetin olduğu İran'da Farsça edebî ve siyasî dil olarak ortaya çıkmayı başarmıştır. Tasavufî şiirlerin etkili olduğu İran edebî dili, bu başarıda mutasavvıflara çok şey borçludur. Onların gayretiyle Fars edebiyatı sağlam temeller üzerine oturmuştur (Zebîhullah-i Safâ, 2002:21, 25, 35, 36,

³ Bu durumun bir benzerinin Anadolu'da Türkçe ile Farsça arasında yaşandığı söylenebilir.

75, 140; Schimmel, 2004:51). Sonuçta İnan şiiri bu geniş yelpaze üzerine kurulmuştur.

Fars şiirinde bu dönemde beyan gücü ve fesahat öne çıkar. Sadelik, düşüncedeki açıklık ve anlatımın tekellüfsüz olması şiirlerin anlaşılmasında hiçbir tevil, tevcih ve tefsire ihtiyaç bırakmaz. Olgunluk döneminin yaşandığı bu devirde şairler Arapça'da geçen mazmunlar yerine "kendilerinden önce oluşturulmamış ve uğraşılmamış yeni mazmunlar" aramaktaydılar. Yeni olma düşüncesiyle kurulan imaj dünyası bu dönem şiirinin genel özelliğidir. Bu durum yavaş yavaş yeni mazmunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu dönemden sonra kurgulanan şiir, tevil ve tefsire ihtiyaç doğurmuştur. Unsûrî (ö.1039) ile birlikte bir grup şair yeni mazmun arayışlarına bilimsel düşüncelerden yararlanmayı da eklediler. Böylece bilimsel mazmunlar da kullanılır oldu. Bu durum sonraları Enverî (ö.1187) ve onun tarzında zor söyleyen şairlerin divanlarını şerh etme ihtiyacını ortaya çıkardı. Bilimsellik ve aşırılık şiirde anlamsızlığı doğurdu (Zebîhullah-i Safâ, 2002:77-78, 166).

Şairler hiç şüphesiz hünerlerini en iyi gazelde gösteriyorlardı. Gazel ince hayal ve derin düşüncenin ürünü olarak kabul ediliyordu. Şairler şiir üzerinde ağır bir işçilik çabasındaydılar. Unsûrî'nin Rûdekî'yi överken söylediği şu sözler bu çabanın delilidir: "Gazel Rûdekî tarzı olursa güzeldir. Benim gazellerim Rûdekî tarzında değildir. Her ne kadar çok çalışıp ince düşünsem de bu perdede benim için bir yük yoktur." (Zebîhullah-i Safâ, 2002:79).

Genel olarak Fars edebiyatında şairler sarayla çok yakın olduklarından hanedan dönemlerine göre tasnif edilirler (Tokmak, 2000:417. Bk. Tecrübekar, 1995; Zebîhullah-i Safâ, 2002; Zebîhullah-i Safâ, 2005). Şairler, padişahı bayram, fetih gibi önemli günlerde övmek ve yüceltmekle görevliydi. Hamasi şiirler de bu dönemde yaygınlık kazanmıştır. Hamasetle birlikte övgü bazı gazelerde medhiye havasının sezilmesine neden olur. Saray ve çevresine yakınlıklarından dolayı bu dönem şairleri müferreh bir yaşam sürmüş olmakla birlikte şiirde neşe ve sevinç ön plana çıkarılmıştır. Zebîhullah-i Safâ, şairlerin sultanlardan aldıkları büyük ihsanları, eğlence ve neşe yolunda harcadıklarını söyler. Bundan dolayı gönül eğlendirme (lehv) ve

onun gerektirdiği mazmunlar yaygınlaşmıştır (Zebîhullah-i Safâ, 2002:78, 79, 80, 168, 169).

Mutasavvıf şairlerin İran şiirine katkılarına yukarıda değinmiştik. Bunlar halkı irşad etme gayesiyle Fars şiirini kendi irfânî, ahlakî ve eğitici amaçları için araç olarak kullandılar. Sûfilîğin zevk ve hâl mesleği olmasından dolayı Fars şiirini mutluluk ve letafetle iç içe bir şekle sokup yeni bir düşünce tarzı başlattılar. Maddî ve dış dünyaya yönelik hisler yerini manevî hislere/zevklerle bıraktı. Böylece remiz ve mecazlarla kurulu şiir, saray ortamından halkın arasına yayıldı (Zebîhullah-i Safâ, 2002:140, 141, 155. Bk.Tasavvuf ve Mecaz; Şafak, 2003:4,6; Karaismailoğlu, 2007:270). Anadolu'da gelişen Klasik Türk şiiri bu gelişmeler zemininde ürün vermeye başladı.

Divan şiirinin kaynağı olması bakımından İslam dini, İslam'ın sanat anlayışı ve tasavvuf (Bk.Tasavvuf ve Mecaz) doğrudan doğruya divan şiirine etki etmiş, onu yönlendirmiştir. Bu münasebetle İslam'da sanat anlayışı ve tasavvufa kısaca değinmek gerekmektedir.

Sanat, şiir ve resim İslam dünyasında batıdakinden çok farklı bir gelişim süreci takip eder. Müslüman sanatçı tabiatı olduğu gibi taklit etmez. Aksine sanat eseri değerini tabiatın mümkün olduğunca soyutlanmakla, kopmakla bulur. Bu soyutlama tutumu sanatçının bireysel ya da psikolojik tercihi değil bağlı bulunduğu dünya görüşünün sonucudur. İslam sanatı özü itibarıyla dünyanın güzelliği ve gelip geçiciliğini hissettiren bir dili yakalamak suretiyle Allah'ın cemalinin tecellîlerini duyurmayı hedef alır. Dolayısıyla İslam sanatına gaye ve şekil birliği kazandıran, tabiatı tasvir ya da taklit değil bir nesnenin sahip olabileceği mükemmelliğe ulaştırılması anlayışıdır (Koç, 2009:123, 125, 135, 136). Divan şiirinde var olan idealizmin dayanağı bu düşünce sistemidir. Hemen her düzlemde soyutlanan eşya ve tabiat fanilik ve mükemmellik arasında seyir imkanı sağlar. Sevgili tipinin soyutlanması, örnek olarak mum ile pervane arasındaki soyut ilişkinin beşerî ve ilahî aşka dair zengin çağrışımlar yapması esasına dayanır.

Soyutlama eğilimini göstermesi bakımından minyatürdeki üçüncü boyutun Müslüman sanatçı tarafından göz ardı edilmesi, "özellikle padişah figürünün diğerlerine oranla her zaman büyük çizilmiş olması ve orada

perspektifin göz ardı edilmesinin arkasında onun Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, halifesi olarak düşünülmesinin etkisi de ilave edilmelidir." (Aydemir, 2007:75).

Esasta ve sistemde birliği benimseyen İslam dininin etkisi tek bir sanat anlayışını doğurmuştur. İslam sanatı, zahirî ve görünen ile batınî ve görünmeyeni birlikte gösterme işidir. Mesela, minyatürde olan perspektif yokluğu ve tek düzelik, edebî eserlerde canlandırılan tip ve tablolarla örtüşür⁴. Seyyid Hüseyin Nasr'a göre minyatür dünyası kavranabilir âlem ile üst âlem arasında bir ara âlemi, melekûtu temsil eder (Levend, 2008:61. Okuyucu, 2006:59, 81-83; Siyavuşgil, 1993:12; Tanpınar, 2006:33; Koç, 2009:138). Eşya kendi bütününden ve süre ırmağından çekilip alınmış, stilize edildikten, yani ölü bir tabiat haline getirildikten sonra, adeta bağımsız plastik parçaları gibi farklı şekillerde birleştirilerek tabiatla var olmayan bir şekil elde edilmiştir (Ayvazoğlu, 1989:139).

İslam sanatındaki birlik anlayışının temelini tevhit düşüncesi oluşturur. "Dolayısıyla şiir de bütün tarih boyunca tevhid ilkesine sonuna kadar sadık kalmıştır. Ancak tevhid ilkesi söz konusu olduğunda kelimciler daha çok tenzih kutbuna ağırlık verdikleri halde, sûfî ve şairler tenzihi asla göz ardı etmemekle birlikte teşbihî bakış açısını da önemli görmüşlerdir. İslam şiirine ve diğer sanatlara hayat ve güç veren şey, Allah'ın her yerde hâzır ve nâzır olduğu görüşünü öne alan işte bu teşbihî bakış açısıdır." (Koç, 2009:161). Divan şiirinin temelini de tasavvufî teşbih ve mecazlarla örülü teşbihî bakış açısı oluşturmaktadır.

Teşbihî bakış ile Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden alınan imgeler estetik nitelikte simgelere dönüştürülüyor ve gazellerde kullanılıyordu. "Böylece şiir dünyevî ve uhrevî imgeler, dinsel ve dın dışı düşünceler arasında yeni ilişkiler yaratma bakımından neredeyse sınırsız imkanlar sağlar; usta şair her iki

---

⁴ Minyatürün ortaya çıkışı resim ile ilgili tavrın bir sonucu olarak görülür. Abbasiler döneminden itibaren resim yasağı ile çelişmeyen kitap resimleme geleneği oluşur. Bu dönemde antik kaynaklı bilimsel eserlerin çevirileri yoğun olarak yapıyordu. Çeviri sırasında bir yandan da kitaplarda yer alan resimler soyutlaştırılarak kopya ediliyordu. Öte yandan devrin sevilen edebiyat kitapları tasvirlerle süsleniyor ve bu tasvirlerde gölge oyununu andıran şematik kalıplar kullanılıyordu. Perspektiften arınmış, anatomik oranlardan ve ışık-gölge kurallarından sakınılarak oluşturulmuş üslup, klasik kimliğine XIV.yüzyılın sonlarında kavuşmuştur (Mahir, 2005:16-17).

düzeyde de karşılıklı olarak tam bir etki yaratabilir ve en din dışı şiirlere bile ayrı bir “dinsel” tat verebilir.” Bu açıdan usta şairlerin İslam kültürünün dinî arka planını yansıtmayan tek bir şiir yoktur (Schimmel, 2004:306).

Tasavvufun özü Allah’tan başka tanrı yoktur gerçeğini tekrarlamaktır. Bu durum tevhid düşüncesinin tasavvuftaki etkisini gösterir. Massignon, mutasavvıfların İslamın gerçek Haniflik yönünü anladıklarını ve bu esriye ulaşabildiklerini söyler (Cebecioğlu, 2005:331; Schimmel, 2004:42). İslam dini ve tasavvufun bu etkisi büyük ölçüde Arap, Fars ve Osmanlı şiirinde anlatılan sevgili tipinin ortaklığını beraberinde getirmiştir (Aydemir, 2007:80-81).

Klasik kültürün beslendiği kaynak ilahî irfandır görüşünden hareketle Cihan Okuyucu, kainat ve varlık aleminin bir sûfî gözüyle nasıl görüldüğünü şöyle değerlendirir: “Unutmayalım ki klasik edebiyatımızda şair -isterse kendisi hiç tasavvufla alakadar olmasın- kainatı daima bir sûfî nazarıyla seyreder.” (Okuyucu, 2006:55).

Tasavvuf ve varlık anlayışına göre şekillenen şairin sanatı, realiteye kıymet vermeyen, mükemmeli zihninde yaşatan bir edayla karşımıza çıkar. Çünkü mevcut daima eksiktir. Bu durum vahdet/kesret etrafında örülü şiirin sürekli olarak kesretten vahdete kaçış arzusunun nedeni olarak görülebilir (Tarkan, 1981:46; Okuyucu, 2006:63).

Tasavvufî değerler etrafında ele alınan sanat ve dünya görüşü toplum tarafından da benimsenmiştir. Dönem itibarıyla okuyan kişi sayısının azlığı ile okutulan kitapların bir oluşu bu kişilerde bir fikir ve zevk birliği oluşturuyordu. Yetişmiş nitelikli insanlar halkı ve meslek erbabını eğitiyorlardı. Halkın ve aydınların zevk ve kültür birliği ortak bir ruh etrafında şekilleniyordu. Bu süreçte sanattan edebiyata, musîkîye kadar her alanda bu ortak ruhun işlendiği görülür (Okuyucu, 2006:160; Kurnaz, 2009:207-209).⁵

⁵ Aynı dini ve coğrafyayı paylaşan Arap ve Farslar için de benzer bir durum söz konusudur. Zebihullah-i Safâ, bu dönemde kalem erbabı olup da zamanın ilimlerini kısmen veya tamamen tahsil etmemiş, ömrünün bir kısmını Arap edebiyatını ve İslam kültürünün alt yapısını oluşturan bilgileri öğrenmekle geçirmemiş çok az kişinin oduğunu ifade eder. Bundan dolayı yazar ve şairlerin malumatları eserlerine büyük ölçüde yansıdığını nakleder (Şafak, 2003:92).

Son olarak devletler arası etkileşimden söz etmek gerekir. İslam devletleri ayrı olmakla beraber dil ve din birliği sayesinde hemen her gelişme yakından takip edilebiliyordu. Bu açıdan İslam coğrafyası devletler arası münasebetlere her açıdan imkan tanımaktaydı. Edebî olarak da bu etkileşim süreklilik arz eder. Mesela Türk diliyle Anadolu sahasından önce altın devrini yaşayan Çağatay sahasının Anadolu'ya tesiri bu etkilerin en bilinenidir (Çetindağ, 2006).

Sonuç olarak divan şiiri Türk dili ile asırlar boyu yaşayabilmiştir. Burada hiç şüphesiz bu geleneğin millîleştirilmesi önem taşımaktadır. Türkler Anadolu'da karakteristik özellikleriyle⁶ tevhid anlayışı etrafında yeni bir kimlik oluşturmuşlardır.

Mimarî, musîkî gibi alanlarda millî şuuru yakalayan Türkler, hem İslamlık öncesinden getirdikleri hem de Arap ve İran coğrafyasından aldıklarını kendilerince yorumlayıp bir Anadolu Türk kültürü oluşturmayı başarmışlardır. Buna Türk Müslümanlığı da diyebiliriz. Bu münasebetle Mevlâna, Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî, Hacı Bayram-ı Velî ile temsil edilen bir Türk tasavvufundan bahsetmek de mümkündür (Bk.Okuyucu, 2006:24-26, Kurnaz, 2009:204, 224, 226, 229-232; Kafesoğlu, 2007:345, 360).

Tanpınar'a göre gelenekteki hazır imajların birçoğu Fars şiirindeki kullanım alışkanlığı aracılığıyla gelmekle birlikte bir kısmı da kaynağını Türk halk şiirinden almıştır. "Gelenek İran'a ya da millî edebiyata uzanıyor ama iki halde de yabancı kelimelerden donuk tasvirlerden faydalanıyordu. Bu da bir anlamda bu şiire ilkel ve halk sanatlarını çağrıştıran bir büyü ve cazibe veriyordu." (Tanpınar, 2004:260).

Tanpınar'a göre bu imajların anonim ve klasik rolüne rağmen divan şiiri, özellikle de büyük şairlerle başka bir şairin şiir dünyasıyla karıştırılmayacak derecede eşsiz bir ortam yaratıp okuyucuyu kendine

---

⁶ "Divan şairinin kelime tercihlerinde isim dili olarak Arapça, sıfat dili olarak Farsça ve fiil dili olarak da Türkçenin öne çıkması bu toplumların karakterleri ile ilgilidir. Kur'an dili olmasının da etkisiyle Arap dilindeki isim zenginliği, mübalağaları ile öne çıkan Farsların dillerindeki sıfat çokluğu ve nihayet hareketliliği ve savaşıllığı ile dikkat çeken Türk toplumunun dilindeki fiillerin yoğunluğu dil ile milliyet arasındaki ilişkinin göstergesidir." (Aydemir, 2007:74).

çekmiş ve büyülemiştir. Yani imajların anonim niteliği ferdiyetin ifadesini hiçbir şekilde engellememiştir. Aksine böylece şiir daha gizemli bir hal almıştır. Klasik imaj sistemine bağımlı şairler sadece ulaşılmaz bir aşk deneyimini anlatmakla kalmamış evrensel bir duygunun efsanevî tasvirine kadar işi vardırımlardır. Kalıplar yalnız vasat şairleri rahatsız edip engellemiş, büyük şairler ise bu bağımlılığa rağmen veya onun sayesinde aşkın daha evrensel ve katıksız özünü ifade etmeyi başarmışlardır (Tanpınar, 2004:260).

Divan şiirinin millî kimliği açısından Necâtî önemli bir kilometre taşıdır. Özellikle deyim ve atasözlerini kullanmak, mahallî unsurlara yer vermek suretiyle Necâtî millî şiirin kurucusu sayılmalıdır. Halkın duygu ve düşüncelerini, deneyimlerini yansıtan atasözleri ve deyimlerin sıkça kullanılması divan şiirinin hayal ve düşünce dünyasının halka yaklaşmasını sağlamıştır. Bu durum halk dilinden birçok kelimenin de divan şiirine girmesine yol açmıştır. İran'dan alınan kurulu imaj sistemine montajlanan bu kelimelerle aynı duyguların ifade edilmesi mümkün olmuştur. Bu surette divan şiiri, halk ile sıkı bağlar kurmuştur. Necâtî ile birlikte korunaklı olan şekil ve yapı dışında muhteva büyük oranda millîleştirilmiştir.⁷

Divan şiirinin kalıpları belli olmasıyla birlikte hususilik hayal ve imaj dünyasında kendini göstermiştir. Kelimeler her ne kadar yabancı olsa da hayal dünyası millîdir. Bu yönüyle divan şiiri en az Türk mimarîsi ve sanatı kadar millîdir. Aşağıdaki örnekler her açıdan millî üslûbun delili sayılmalıdır.

Sevgilinin güneşe benzetilmesi kalıplaşmış bir teşbih olmakla beraber Necâtî sevgiliye “güneş çehrelî” diye hitap ediyor. Yine sevgiliye “çok sevdiğim” diyerek halk dilinden bir ifade kullanıyor. Yüzüne biraz bakmak, “bakmaya kıyamamak” çağrışımına uygun bir şekilde verilmiştir:

Ey Necâtî o güneş çihrelü çok sevdüğümün

Döyemez gözlerümüz yüzine bakmaga bir az

Necâtî G 235/8

⁷ Dönem itibarıyla Anadolu'da şairlerin Farsça'nın etkisinden kurtulup Türkçe yazmayı tercih etmeleri millîleşmenin başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Hile yapmak Türkçe’de oyun yapmak, oyun oynamak şeklinde ifade edilir. Gamın oyun oynaması, yazık, be hey, can oyuncağı gibi ifadeler halkın kolaylıkla anlayacağı bir düşüncenin ürünüdür:

Gam çok oyunlar oynadı miskîn Necâtîye
Yazuk durur ana da be hey cân oyuncacı
Necâtî G 584/8

Ölüm karşısında âşîğın sergilediği tavır, sevdiklerimiz söz konusu olduğunda “Allah acısını göstermesin” ifadesiyle anlamlı hale gelir. “Sen ölme, ben öleyim” düşüncesi halkımızın kültür kodlarıyla örtüşür:

Hak Teâlâ acısın göstermesün cânânenün
Ben öleyin işiginde bana cânân acısın
Necâtî G 420/2

Bu durumun hemen her divan şairi için geçerli olduğu söylenebilir. Örnekleri artırmak mümkün olmakla beraber çalışmanın kapsamı gereği konuyu başka çalışmalara havale etmek yerinde olacaktır. Son olarak Mesîhî’den alınan aşağıdaki beyitte he ne kadar Farsça kelimeler kullanılmışsa da “sırıtmı” ifadesi beyitteki hayali Türkleştirmeye yeterlidir:

Dendân-ı dürer-bârunı göster didüm ey yâr
Ol gonca-dehen böyle didüğüme sıırdı
Mesîhî G 262/3

B. TASAVVUF VE MECAZ

Bir çok tanımı olan tasavvuf, ruhen kendini Allah’a bağlama, iç dünyasında derinleşme olarak açıklanabilir. Bu yönüyle zâhirî ibadetlerin karşısında bâtinî amellerin öne çıkarıldığı bir düşünce sistemidir⁸ (Tasavvufa dair tanımları için Bk. Üstüner, 2007:1-3).

⁸ Tasavvuf tarihi üç ana dönemde ele alınır:

- Hz.Peygamber’den Cüneyd’e kadar olan dönem (H.I.-II.yy: Zühd Devri)
- Cüneyd’den Arabî’ye kadar olan dönem (H.III.-VII.yy: Tasavvuf Devri)
- İbn-i Arabî ve Sonrası (Vahdet-i Vücûd Devri) (Çetindağ, 2005:226-236)

Zühd, tasavvuf ve tarikatlar olmak üzere üç döneme ayrıldığı da görülür (Üstüner, 2007:4).

Mecaz, kelimenin benzerlik, zarfiyet, sebebiyet vb. ilgilerle başka anlamlarda kullanılmasıdır. Benzetme ilgisi üzerinde yapılan mecazlara genel olarak istiare denir. Divan şairinin en çok başvurduğu yol teşbih ve dolayısıyla da istiaredir. Teşbih, aralarında gerçek veya mecaz olarak münasebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir. İstiare teşbihin daha kısaltılmış ve güçlendirilmiş şekli olarak da ele alınabilir. İstiare okuyucunun tahayyül ve tasavvuruna hitap ettiğinden açık ifadede daha tesirli, çağrışım bakımından da daha zengindir (Şafak, 2003:2; Erünsal, 1988:215)⁹.

Şiir ve mecaz birbirinden ayrı düşünülemez. Çünkü şiir, kelimeleri mümkün olduğu kadar çağrışımlarla zenginleştirmek, kapalılık perdesi altında gizlemek ve böylece sırrı bir derinlik elde etmektir. Mecaz ve istiarenin insana cazip gelen yanı insanın hayal dünyasında zengin çağrışım yüküyle kelimelerin merak ve heyecan uyandıran bir müphemlik taşımasıdır. Açıkta söylenen sözler ise belki ilk söylendiğinde bir tesir uyandırır fakat sonraki söyleyişte cazibesini yitirebilir (Ayvazoğlu, 1989:132; Şafak, 2003:22-23) Bu yüzden mutasavvıflar söylediklerinin her zaman taze kalmasını ve etkili olmasını bu gizli anlatıma dayandırmışlardır denilebilir.

Divan şiirinde remizli söyleyişin temeli tasavvufa dayanır. Bunun ise birkaç nedeni vardır. Öncelikle tasavvufun gelişmesi bir takım zorluklar içinde olmuştur. “Mutasavvıfların fikirleri ehl-i sünnet akidelerine taarruz ettikçe bu fikirler pek şiddetli mukabeleye maruz kalmıştır. Onlar da mesleklerini gizlemeye, nazariyelerini bazı işaretler, remizler, mecaz ve teşbihlerle saklamaya mecbur olmuşlardır.”¹⁰ (Levend, 1984:43). Dolayısıyla başlangıç itibarıyla mecazî söyleyişin temeli gizli söyleşmeye dayanmaktadır.

Abdü'l-Hüseyn Zerrînkûb mecazî söyleyişin kaynağı ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: “Gerçekte sûfî şairler çok eskiden beri şiirlerinde mecazî aşktan

⁹ Konuyla ilgili geniş bilgi için Bk. (Coşkun, 2007).

¹⁰ Pürcevâdî *İran Şiir Tarihinde Bâde ya da Şarabın Anlamsal Seyri* adlı makalesinde teşbihten istiareye doğru gidişi açıklar. Ona göre Hucvîrî'nin “muhabbet şarabı” teşbihinde benzetilen olan şarap kelimesi gerçek anlamını taşımaktadır. Çünkü o dönemde şarap kelimesi henüz mecazî anlam kazanmamıştır. Mecazî anlam bu tür teşbihlerin istiareye yaklaştığı sırada ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden istiarî anlamın oluşup şekillenmesinde anlam henüz bu kelimenin gerçek anlamlarına galebe çalmadığından şair belirsizliği gidermek için karine kullanmak zorunda kalıyordu (Pürcevâdî, 1998:310, 354).

başka şeylere hamledilemeyecek sözler söylüyor, mesela sevgilinin gözünden, dudağından, beninden, zülfünden bahsediyorlar; yahut içki, çalgı, meyhane, kilise, zünnâr gibi Müslümanlığın prensip ve geleneklerine uymayan şeyleri tasvir ediyorlardı. Elbette İslamî geleneklere aykırı olan bu tür sözler, kamuoyu tarafından kerih görülüyor, bu yüzden sûfiler kınanıyor, hatta küfür ve zındıklıkla itham ediliyordu. Bu tür sözler önceleri kesinlikle vecd halinde söyleniyordu ve menşei şüphesiz şathiyelerin de kaynağı olan hallerdi. Sonraları sûfiler, şathiyelerden dolayı bir hayli ithama maruz kalıp sıkıntıya düşünce, bu tür sözleri tevil etme yoluna gittiler ve söz konusu kelimelerden her birini sûfinin içinde bulunduğu halleri anlatan birer sembol olarak nitelediler. Böylece mesela sevgilinin saçını kesretten, benini vahdetten kinaye saydılar, harabâtî olmayı benlikten kurtulmak olarak vasıflandırdılar. Onlar bu tür tevillerle kendilerini halkın ve ileri gelenlerin töhmetinden kurtarıyorlardı.” (Şafak, 2003:6-7).¹¹

Mutasavvıfların aşk ve şaraba yükledikleri anlamlar kesinlikle dini ve kutsal anlamlardı. “Fakat başlangıçta mutasavvıfların karşı karşıya kaldıkları sorun, bu ibarelerin hep tasavvuf dışı ve hakikî anlamlar taşımasıydı. Aşk, şairin bir kadına ya da erkeğe aşkıydı. Zülûf, göz, kaş, ben ve boy gibi tabirler de bu sevgilinin vücudundaki organları anlatmaktaydı. Şarap, sarhoşluk, kadeh, meyhane ise bu tür şiirlerde hep gerçek anlamlarıyla yer almaktaydı. Bu tabirler için henüz mecazî ve tasavvufî anlamlar söz konusu değildi.” (Pürcevâdî, 1998:323). Pürcevâdî’ye göre bu durumda mutasavvıfların

¹¹ Tarihte sevgiliyle ilgili şiirlerin gerçek veya mecaz anlam taşıdığına dair tartışmalar sürekli olarak güncelliğini korumuştur. Din adamları tarafından bazen bu şiirler yerilmiş, caiz olmadığına hükmedilmiştir. Ehl-i İslamı yermek, şehevî arzuları ortaya çıkarmak ve batılı hak, hakkı batıl göstermek için söylenen şiirler çirkin olarak kabul edilmiş ve yerilmiştir. Bazen de mecazî söyleyiş olduğu kanaatiyle hoş görülmüştür. Bu tür şiirlere dine uygunluk bakımından mecazî olanın hakiki olana yorumlanması ile cevaz verilmiştir. Kanunî devrinin büyük âlimlerinden Mustafa Sürûrî Efendi şiirin caiz olması için şairin dine aykırı talepleri dile getirmemesi, hikmet ve öğüt gibi faydalı amaçlar taşımasını şart koşarak “ve mecazî sûretinde olan eş’ârdan meânî-yi hakikîyye fehm iderüz” diyerek onay vermiştir (Şafak, 2003:30, 60, 62-63).

“Hucvîri’nin bu tabirler konusunda gündeme getirdiği tatışma da aynı bağlamdadır. O, “gözün ve kulağın ibret yeri olduğu”nu açıklar ve ardından şöyle der: “Âfet mahalli olan güzelliğe bakmak haram olduğu gibi onun sıfatını da aynı şekilde dinlemek haramdır.” Dolayısıyla Hucvîri’nin inancına göre bir kimsenin gerçekten ibret gözüne sahip olduğunu ve güzel yüzlü bir kişinin yüzüne, zülfüne, gözüne ve kaşına bakınca Hakk’ı gördüğünü iddia edemeyeceği gibi bir sûfi de sema meclisinde bu organları anlatan şiirleri dinlediğinde “ben göz, kaş, yüz, yanak ve zülûf tabirlerinde Hakk’ı duyuyorum ve onu talep ediyorum” diye iddia edemez.” (Pürcevâdî, 1998:336).

yapabildikleri tek şey muhaliflerine biz şairlerin amaçlarından başka anlamlar anlıyoruz, onların dedikleriyle ilgilenmiyoruz demektir (Pürcevâdî, 1998:323).

Mecazî anlatımın bir diğer sebebi de mutasavvıfların içlerine doğan sırları, hakikatleri mahrem olmayanlara açmak istemeyişleridir. Zeynü'l-Âbidîn Mu'temen'e göre sûfî manevî yolculuğunda kalbine gelen sırları açıklamaktan çekinir, herkesi bu sırlara layık görmez. Bu tavır fitne çıkmaması için gereklidir. Çünkü hakikatler her kaba sığmaz, ham pişmişin halinden anlamaz. Bu yüzden Mevlâna'nın dediği gibi "Güzellerin sırrını, başkalarından söz ederken zikretmek daha iyidir." (Şafak, 2003:8-9, 34).¹²

Tasavvuf döneminden (H.III.-VII.yy) başlayarak bir takım gizli manaları olan kelimelerle konuşmak tasavvufî işaretlerin kaynağını oluşturur. Muhyiddin-i Arabî'ye kadar sembolik konuşma ârifler arasında hayli revaçtaydı. Arabî bunları sistematik hale getirerek İslam irfanını yeniden yorumlamıştır. Zehâiru'l-Helef adıyla şerh ettiği ve âşıkane anlamlar taşıyan kitabında, Mekke'de aynı zamanda öğrencisi olan ârife bir hanımla karşılaştığını ve kullandığı kelimelerle o kadından kinaye getirmek istediğini söyler: "Benim kullandığım bütün kelimelerle anlatmak istediğim odur." (Mutahharî, 1997:59).

Yine bu remizlerle ilgili Arabî şöyle der: "Eğer ondan bundan, göğüsleri yeni ortaya çıkmış bir kadından bahsediyorsam bilin ki bunlarda Tanrı'nın meydana getirdiği ve ilham olarak benim kalbime giren bir sır ve giz vardır. Ben böylece onları birer cisim haline getirdim ve benim gibi ulemâ-yı billah olanlar dışında hiç kimsenin kalbine girmeyecektir. Sen de kendi hatırını bu sözlerin zahirinden kurtar ve batınını ara, işte o zaman gerçekleri bileceksin." (Mutahharî, 1997:60). Mevlana ise bu konuyla ilgili olarak "Sakin ha âriften duyduğun her sözü zahire yorma!" demektedir (Mutahharî, 1997:60).

İbn-i Arabî bu hususu bir başka yerde; şairlerinin ister sevgiliyle hasbihal, ister kadın isim ve sıfatları, isterse ırmak, yer, yıldız isimleriyle dolu olsun maksadının suretler altındaki ilahi bilgilerden ibaret olduğunu, remizle,

¹² Sırrını kalbinde saklayan âşığın içinde bulunduğu durum mecazî söyleyişi bir zorunluluk haline getirir. İstrap, sancı ve sabırla pişen âşık "Gönlümün derdi gizlenecek gibi değil; fakat daha kötüsü şu ki söylenecek gibi de değil." diyerek inler. Sa'dî-yi Şirâzî diyor ki: "Sen Sa'dî'nin şairleri neden bu kadar tatlı olduğunu biliyor musun? Bir ömür acı çekti de ondan." (Şafak, 2003:35).

lugazla kasıtlarının başka şeyler anlatmak olduğunu söyler. “Hâ dediysem, Yâ dediysem, Elâ dediysem, Emmâ dediysem, ne geldiye dilime hepsinde O’nu söyledim O’nu” der. Bu sembolizmle işaret edilmek istenen Allah’tan başkası değildir (Erkal, 2009:79).

Tasavvufî kasideler yazan İbnü’l-Fariz, ilahî güzellik ve olgunluğu Selma, Leyla ve pek çok kahraman adı ile “dişi” olarak anmıştır. Leyla ile Mecnun hikayesinde Leyla ilahî cemalin tecellîsi olarak temaşa edilir. Dolayısıyla mecazî aşkla ulu güzelliğe ulaşılır (Schimmel, 2004:310, 452).

İmâm Gazâlî (ö.1111) yanak ve zülûf gibi kadınlara ait güzellik unsurlarının belirli bir kadını kastetmeksizin şiirlerde dile getirilmesinde mahzur olmadığını söyler (Karaismailoğlu, 2007:270). Gönlünde Allah sevgisi yer eden kimselerin her bir güzellik unsurundan ilahî manalar hatırladıklarını ifade eder. “Bu manaları anlamak için uzun boylu düşünmeye ihtiyaç yoktur. Belki bu sözler bir yandan söylenirken bu manalar da onların kalbine doğar. Allah aşkı ile yananların vecdi, anlayışlarına göredir. Anlayışları da tahayyül ettikleri gibidir. Onların hayalinin şairin şiiri ve muradına uygun olması şart değildir”.¹³ Mevlâna bu durumu “Herkesin hareketi, görüşü bulunduğu makama göredir. Herkes âleme kendi görüş dairesinden bakar. Mavi cam güneşi mavi gösterir, kızıl cam kızıl.” (Aydemir, 2007:82) diyerek vurgular.

Tasavvufî remizlerin batınî manaları olduğunu açık şekilde ifade eden Şeyh Mahmud Şebüsterî’nin (ö.1320-1321) kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplar bu sırları ele alır (Şebüsterî, 1999). Örnek olarak sorulardan birine şu şekilde cevap verir:

¹³ Pürcevâdî, dinleyenin iç duygusu ve dinlediği sözden kendince anladığını, sadece şiir ve sema meclislerinde değil çarşı pazarda ilgisiz bir kelime ya da cümle duyunca cezbeye kapılan ve kendinden geçerek yere yığılan âşık hikayelerinden bahsederek anlatır: “Bir kişinin Bağdat’ta çarşıda yürürken bir seyyar satıcının “yâ sa’ter berrî” [kekik otu] diye bağırdığını duyup “es-sâ’ate birrî” [saat (kıyamet) benim iyiliğimdir] dediğini sanarak vecde gelip kendinden geçmesi... Başka bir satıcının “yâ baklî” [bakla] diye bağırdığını duyunca “yâ bâkin lî” anlayan ârifin cezbeye kapılılışı”dır. Bu cezbe durumu kuyu çıkırığı gibi cansız nesnelere gelen sesler ile bile meydana gelmekteydi. Sema meclislerinin birinde Arapça bilmeyen bir kişinin tepkisi de dikkat çekicidir: “Biri diyordu ki: “Mâ zârenî fi’n-nevm illâ hiyâlukum” (Uykuda senin hayalinden başkası benimle değildir). Bunu duyan sûfî cezbeye kapıldı. Dediler ki “Nasıl oldu da cezbeye kapıldın; oysa onun ne dediğini bilmiyorsun?” Dedi: “Neden bilmeyecekmişim? Diyor ki “mâ zârîm” [biz perişanız], çaresiz ve tehlikedeyiz.” (Pürcevâdî, 2008:324-325).

“Mana eri sözünde göze, dudağa işaret etmekle ne murad eder? Hal makamlarını aşan adam; ne ister zülüften, boydan, benden?”

Bu âlemde görününen her şey, o âlem güneşinin aksi gibidir. Âlem yüz, ben, göz ve kaş gibidir. Bunların her biri de yerinde, makamında güzeldir. Tecellî bazen cemâl bazen de celâl şeklinde olur. Yüz ve saç da o manalara misaldir. Hakk’ın sıfatları lütuf ve kahırdır. Güzellerin yüzlerinde ve saçlarında bu ikisinden izler var. Mana âleminin sonu yoktur. Lafız onun sonunu nereden görecektir, nasıl ifade edecektir? Zevkten gelen manayı, söz nereden anlatacak? Bu yüzden gönül ehli bir manayı açıklayınca, bir örnek göstererek ifade eder.” (Şebüsteri, 1999:137-138; Mutahharî, 1997:61-62)¹⁴

Mutahharî, Hâfız’da İrfân adlı kitabında bu hususlara farklı şairlerden aldığı örneklerle açıklık getirmeye çalışmaktadır. Onlardan biri de Mağribî’ye ait şu şiirdir:

“Eğer bu şiir divanında, meyhane, içki mahmurluğu, put, zünnâr, tesbih, haç, ateşperest, Zerdüşt, Hristiyan, kilise, şarap kadehi, şarap, güzel, yatak odası, erganunun sesi, neyin inlemesi, mescidden meyhaneye koşmak, kendini kadehe rehin vermek, canını ruhunu şaraba vermek, gül, gülizar, lale, güzel yüz, boy, pos, kaş, dudak, dişler, sarhoşun şuh gözü, baş, ayak, bel ,el, alın gibi şeyler görürsen sakın bu sohbeta şaşırma! Git de bu söylediklerimin gerçek manasını ara! Eğer işaret erbabı isen sözün başının sonunun üzerinde çok durma! Görüşünü güzelleştir de güzeli gör, kabuğu geç de içindekini gör! Zahirden gözünü çekmezsen, asla hakikati görenlerden olamazsın. Çünkü bu sözlerden her biri bir cana sahiptir. Bu sözlerin her birinin altında bir dünya yatar.” (Mutahharî, 1997:63-64).

Mevlâna “Kendisiyle övünebileceğim şiir nedir ki? Şiir sanatından başka bir şeye sahibim ben. Şiir, siyah bir buluta benzer; onun arkasında saklı ayı severim ben.” diyerek bu hususa işaret eder (Şafak, 2003:5).

¹⁴ Latifî’den aldığımız iki beyit bu hususa işaret etmektedir:

O’dur âlemde mahbûb-ı hakikî
Bilür anı ki irfânî sıfatdur

Cemâli mazharîdür Hüsn-i hûbân
Cemâl âyînelerde âriyettür (Canım, 2000:82).

Görüldüğü gibi şairler bahsedilen unsurları birer sembol olarak kullandıklarını açıkça söylemektedirler. Fakat bu işaretlerin niçin kullandıkları ve nasıl anlaşılacağı bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu karışıklığın sebebi zâhirî ve bâtinî anlamların birlikte kullanılması, zâhirî mananın bâtinî olanı örtmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Mutahharî'ye göre bu durumun iki nedeni vardır. Birincisi şiir, fesahat, edebiyat, belagat ve güzellik ârifin kendi beyanını daha iyi ulaştırabilmek için bir aracıdır. Ârifler kendi irfanî malumatlarını açıklamak için edebiyatın güzelliğinden, teşbih ve benzetmelerden yararlanmışlardır. Sözlerinin tebliği için bu yolu seçmişlerdir. İkincisi, Şebüsterî'nin şiirlerinde de görülen bir husus olan kelimelerin tam bir anlamlarının olmamasıdır. İnsanların bu anlamlardan istifade ederek söyleyecekleri sözler kısa ve sınırlıdır. Sadece bu alana dahil olmak için bu anlamlar idrak edilebilir. Aşk, açıklanabilecek bir şey olmadığından aşkın dili de böyledir. Bu yüzden bu ifadeleri kullanmışlardır. Bununla ilgili Mutahharî, Hâfız'dan iki örnek verir:

“Ey sözle aşktan dem vuran, ey dille aşkı anlatmaya çalışan! Seninle sözümüz yok; hadi, hayra karşı, selamete, güle güle!”

“Aşk sözü konuşulacak bir şey değildir, ey saki, şarap ver ve bu konuşmayı kısa kes!” (Mutahharî, 1997:69-70).

İlahî güzelliği bir insanda yaşıyormuş gibi görüntüsü dinî ve din dışı melez bir yapı oluşturmuştur. Bu yönüyle tasavvufî mecazlar gazele bir cazibe katmıştır (Schimmel, 2004:307, 316). Şiirin bu şekilde dikkatleri üzerine çekmesi biraz da bu husustan kaynaklanmaktadır

Zebîhullah-i Safâ'ya göre mutasavvıflar, âşıkane ve lirik şiirin tasavvuf ortamına girmesiyle, sâliklerin heyecanlanması ve nefislerini arındırması amacıyla şiiri araç olarak kullanmışlardır. Bu yüzden bazı mutasavvıflar kendi meşreplerine uygun gazeller söylemiştir. İrfânî gazel diyebileceğimiz bu tarz Senâî'den (ö.1140) sonra iyice yaygın hale gelmiştir. XIII.yy Moğol istilasıyla birlikte gerileyen edebî faaliyetler arasında âşıkâne ve ârifâne gazel ilerleme

seyri içindedir.¹⁵ Bu yüzyılın büyük bir bölümünde gazel âşıkâne ve ârifâne olmak üzere ayrıydı. Sonra bu iki gazel tarzı birbirine karıştı. Hâfız gibi bazı şairlerin gazellerinde sūfiyâne, âşıkâne ve şairâne duyguları birlikte görmemizin nedeni bu durumdur. Farsça gazel böylece basitlik ve tek renklilikten kurtularak yeni bir tarz olarak ortaya çıkmıştır. Hâfız-ı Şîrâzî ile bu tarz zirveye ulaşmıştır (Zebîhullah-i Safâ, 2005:87).

Lâmî Çelebi bu hususu şöyle açıklar: Şairlerin güzeller vasfında söylediklerinin “aklen incelenmesi ve naklen şeriata uygulanması” pek zordur. Hâfız bir beytinde: “Bazen o saçları reyhanın saçı küfrüne imanımdır bazen de hokka ağzın yakut dudağına canımın kuvvetidir diyessin. Bazen ateşe tapanların pîrinin köyünü Kâbe bazen de putların yüzünü kible tutasın.” der. Netice olarak her makamda ince bir münasebet ve her yerde bir nazik uygunluk var kabul edilir (Üzgör, 1990:130-131, 169).

Müteşabih kelimeler ve insana şüphe veren nükteler kafa karıştırmaz mı diye akla bir soru gelebilir. Lâmi Çelebi'nin bu soruya cevabı: “Bu şiirler kapalılığı tarz olarak benimsemiş söz ve fitne çıkarıcı şiirlerle bir değildir. O remizli sözlerden maksat canın sırlarını ve gizli tavırları zevk ve hal ehline, şevk ve kanaat sahiplerine kapalı olarak ve işaretle anlatmadır. Böylece cahil, sapık ve günahkarlar topluluğundan örtme ve gizlemedir. Çünkü çocukların konuşma şekliyle akıllı insanlara hitap edilemeyeceği gibi bebeklere verilen kaşıkla fazıl insana cevap verilmez.” (Üzgör, 1990:179) şeklinde olur. Bu yönüyle şiir “hikmetin dili” olma özelliğini taşır (Şafak, 2003:32).

Latifî, mecaz örtüsü altında şairlerin söylediklerinin gerçek anlamlarına göre düşünmenin yanlış olacağını belirtir. Çünkü tasavvufta ve erbabının dilinde “her sözün bir manası, her ismin bir müsemması, her sözün bir tevili ve her tevilin bir temsili vardır” (İsen, 1999:3).

¹⁵ Zebîhullah-i Safâ'ya göre “XIII.yüzyılın başlarına kadar kişisel samimi duyguların şiir vasıtasıyla ifade edilmesine tasavvuf sebep olmuştur. Ancak bundan sonra Fars şiirinin büyük sığınağı olan ve şairlerin bir bölümünü saraylardan dışarı çekmiş bulunan tekkelerin yanı sıra Moğol istilası ve (bunun sonucu olarak) şiir hamisi sarayların azalması da şairlerin kendi his ve heyecanlarını şiire aktarmalarına yol açmıştır.” (Şafak, 2003:97-98). Âşıkâne ve ârifâne gazelin bu dönemde ilerleme göstermesinin nedeni bu iki önemli hadisedir.

Tarlan, divan şairlerinin insan güzelliğinden bahsettiklerinde aslında onun şeffaf varlığından geçip hakikî güzelliğin sahibi olan Allah'a yöneldiklerini söyler. Ona göre sevgilinin daima mücerret olmasının sebebi bu durumdur (Tarlan, 1998:38).

Yakup Şafak bu konuda, ıstırap içinde sürekli bir arayış içinde olan âşığın dünya lezzetlerinden uzaklaşarak bir tür ölümü (mevt-i irâdî) tercih ettiğine dikkat çeker. Âşık bir sūfî için mecazî anlatım fena ve mahiyet hissinden kaynaklanır. Her zaman ve her yerde zikir ve tefekkürle zihnen ve ruhen ogunlaşan âşığın eşyayı algılama tarzı da değişir. Bu farklılıkla diğer insanlardan ayırır. Hâfız-ı Şirâzî "Gönül ehlinin sözlerini duyunca "yanlış" deme. Onların sözlerini anlayacak seviyede değilsin, cancağzım yanlış burada!" diyerek bu hususa işaret eder (Şafak, 2003:12-13).

Tasavvuf döneminden başlayarak X.yy ve sonrasında süren üç asırlık dönemde mutasavvıf şairler tarafından kullanılan remizler ilk olarak XIII.yy'da bazı yazarlar tarafından tanımlanmaya girişilmiştir. Burada dikkat çeken husus kelimelerin anlamları arasındaki farklılıklardır (Pürcevâdî, 1998:287; Akün, 1994:419-420)¹⁶. Bu durum henüz anlam birliğinin olmadığı dolayısıyla yazarların kendi mülâhazalarını kaleme aldıkları şeklinde yorumlanabilir.

Sonraki dönemlerde, örneğin Hafız şerhlerinde hemen her şerhte kavramlara farklı anlamlar yüklenmesi bunun bir göstergesi sayılabilir. Anlama ve şerh etme süreci tamamen bakış açısına bağlı olarak gelişen bir durumdur. Mesela Sûdî, Hafız'ın şiirlerine tasavvufî mana verilmesine mukabil bunların zannedildiği gibi olmadığını ve sevgilinin müşahhas insanlardan olduğunu söyler (Akün, 1994:420). Hâfız'ın şiirlerinde kastedilen sevgilinin beşerî mi yoksa ilahî mi olduğu bugün bile çözüme kavuşmuş değildir. Hafız, Câmî ve Irâkî gibi şairler tarafından ikili hatta üçlü anlamlar arasındaki kararsızlık bilinçli olarak yerleştirilmiştir. Böylece bakış açısına göre anlamı değişen renkli bir şiir ortaya çıkmıştır (Mutahharî, 1997; Schimmel, 2004:306; Şafak, 2003:106).

¹⁶ Bu hususa örnek olması bakımından İbrahim Şâhidî Dede'nin yüz ve yüzdeki unsurları açıklama şekli diğerlerinden çok farklıdır. Ona göre yüzdeki her unsur muvahhid birer ârif ve yüz gizli (ilahî) sevgilidir. İnsan yüzünden maksat muvahhidlerin bulunduğu meclistir (Şâhidî, 1996:55-58).

Burada bu eserlerin en önemlilerinden Şeyh Fahreddin Irâkî Hemedânî (1213-1288) tarafından kaleme alınan “İstılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf” adlı risalesinde bahsedilen remizlerden bazılarını fikir vermesi bakımından kısaltarak vermekte yarar görüyoruz:

Mahbûb	:Ekseriya sevenler tarafından Hak için kullanılır.
Âşık	:Bütün sevgi ve gayreti ile Hakk’ı arayana derler.
Maşûk	:Hak Tealâ’ya derler.
Sır	:İlahî cezbeye denir.
Hüsn	:Bir zatta bulunan olgunluklara denir. Bu sıfat Hak Tealâ’dan başkası için kullanılmaz.
Cemâl	:Bir zatta kemâllerin toplanmasına derler ki bu Hak’tan başkası olamaz.
Celâl	:Maşûğun âşıktan müstağni olması, büyüklüğünü izhar etmesidir.
Melâhat	:İlahî kemâllerin nihayetsizliğine derler.
Şive	:Güzelliklere ve yüceliklere derler.
Cefâ	:Sâlikin gönlünün irfan ve müşâhedelere kapatılmasına derler.
Cevr	:Sâlikin yükselmesine engel olmaya denir.
Nâz	:Maşûğun âşığa kuvvet vermesidir.
Hışm	:Kahır sıfatlarından birinin ortaya çıkmasıdır.
Kîn	:Kahır sıfatlarının galip gelmesidir.
Şehr	:Vücûd-ı Mutlak’a denir.
Kûy	:Kulluk makamının adıdır.
Mahalle	:Kemal sıfatları ile vasıflanmaya derler.
Dildâr	:Gönüle sevinç ve muhabbet veren bast sıfatına derler.
Dilber	:Gönüldeki muhabbeti kederle gideren gabz sıfatına derler.
Kad(Boy)	:İstivâ-yı İlâhî’ye derler.
Kâmet(Boy)	:Allah’tan başka hiç kimsenin ibadete layık olmamasına derler.

- Zülf :Hiç kimsenin anlamasına izin verilmeyen Allah'ın gaybî hüviyetine derler. Talep yolunun adıdır. Pîç-i zülf (Saç kıvrımı), ilahî müşkillere denir.
- Pîşânî(Alın) :İlahî sırların ortaya çıkışıdır.
- Çeşm(Göz) :Allah'ın basar sıfatına derler.
- Mey(Şarap) :Selamete yakın amellerin mevcudiyeti ile aşkın çoşkunluğuna derler.
- Meyhâne :Âlem-i Lâhût'a derler. Münacâtın başlangıcına derler.
- Kadeh :Zamana denir.
- Câm(Kadeh) :Hallere ve davranışlara denir.
- Şem'(Mum) :Allah'ın nuruna denir.
- Şâhid(Güzel):Tecellîye derler.
- Ka'be :Vuslat makamına derler.
- Rûh(Yüz) :Halis tecellîlere denir. Tecelliyat aynasına derler.
- Hâl(Ben) :Gayb âlemine derler.
- Hat :Berzâh âlemine derler.
- Gamze :İdrak edilen işaretlerdir.
- Zebân(Dil) :Sırlara derler.
- Zekân(Çene):Muhafaza ve lezzet mahalline denir.
- Sîne :İlahî âlemin sıfatıdır (Bayburtlugil, 1985).

Divan şiirindeki tasavvufî remizlerle ilgili şairlerin bakış açısı da önemlidir. Şairler her fırsatta söylediklerinin mecaz olduğu, hakikat olarak anlaşılması gerektiğini vurgularlar. Mecaz ile ifade edilen işaret dilinden söz ederler. Mey denilince içki anlaşılmalıdır, muğlak sözlerle bir takım sırlar anlatılmak istenmektedir. Şair dilinde bunun adı, şiir ve işaret vasıtasıyla konuşmaktır¹⁷:

¹⁷ Şairlerin bu konu hakkındaki düşüncelerini göstermesi bakımından aşağıdaki örnekleri veriyoruz:

Sûret ü nakş gözleyen kâfir ü büt-perest olur
 Âşık-ı sâdik olanun fikri o Lem-yezelledür
 Şeyhî G 41/4
 Hak durur sevdüğümüz ma'nî yüzünden bakıcak
 Sûretâ gerçi ki biz nakş u nigârün kulıyuz
 Hayretî G 139/4

Dinle sözüm hakîkate haml eyle merd isen

Ma'nâ-yı zâhirîsi egerçi mecâzadur

İshâk G 30/4

Sakın mey dirsem ey zâhid mey-i engûrı fehm itme

Hüner esrâr-ı ma'nâ anlamakdur lafz-ı muglakdan

Bâkî G 366/4

Şâ'irlerüz idüp niderüz sinemüzi çak

Eş'ârile biz eylerüz iş'âr-ı mahabbet

Rûhî 80/6

Burada asıl mesele mutasavvîf olmayan şairlerin de bu malzemeyi kullanmasıdır. Şiirde çağrışım genişliğini özellikle amaçlayan divan şairleri bu kelimeleri tasavvufî anlamlara da gelecek şekilde bilinçli olarak kullandılar. Dolayısıyla hem ilahî aşk hem de beşerî aşk yorumlanabilir hale geldi. Bu yüzden gerçek mutasavvîf olmayan şairlerin şiirlerinde daima yoruma açık bir taraf vardır.

Cemâl Kurnaz, divan şairlerinin kullandıkları ortak kelime kadrosunu zengin bir legoya benzetir. Zamanla herkesin vakıf olduğu kavramlara ait tasavvufî çağrışımların şiire kendiliğinden dahil olduğunu söyler. Bu çağrışımların bazı şiirlerde kendiliğinden yer aldığını bazılarının da sistematik olarak arka planda yürüdüğünü belirtir:

“Mecazî aşk ile hakikî aşk arasında bağ kuran, zühde karşı rindliği savunan divan şairlerinin kullandıkları zengin bir legoyu andıran ortak teşbih, mecaz ve telmihe dayalı kelime kadrosu zaman içerisinde herkesçe bilinen bir çağrışım dünyası oluşturmuştur. Herhangi bir şair, bu zengin legodan birkaç parçayı alarak bir kompozisyon elde ettiğinde, o parçaların diğer parçalarla akrabalığından doğan çağrışımları da o kompozisyona dahil olur. Bunların içinde tasavvufî çağrışımların da bulunması kaçınılmazdır.

Meyden safâ-yı bâtın-ı humdur garaz hemân

Erbâb-ı zahir anlayamazlar murâdumuz

Bâkî G 192/5

İlâhî sana itdükçe niyâzı

Hakikî eyle bu ışk-ı mecâzı

Yahyâ Ş 1/58

Bazı şairlerde bu çağrışımlar “kendiliğinden” yer alır, şiirin bütününde bilinçli şekilde sistematik olarak bulunmaz. Bazıların da ise ısrarlı bir şekilde şiirin arka planında sistematik olarak yürür. Bu biraz da şairin kendi iç dünyası ile ilgilidir. Haylaz bir “yolcu”nun karmakarışık dünyasının şiirdeki iz düşümleri de ona göre olacaktır. Arayan şiir başkadır, bulan şiir başkadır, bulup kaybeden başka. Ehli bunu bilir.” (Kurnaz, 2000:167).

Eskiler şiire eğlence olarak bakmışlar ve nükteli söz söylemekten hoşlanmışlardır. Bu münasebetle şairler hüner gösterme çabasında olmuşlardır. Diğer taraftan “duyguları baskı altında tutmaya mecbur eden örf ve âdet onları duygu ve düşüncelerini ince, zarif, kapalı bir şekilde söylemeye mecbur ediyordu.” (Akün, 1994:420; Kaplan, 2006:170, 172; Çavuşoğlu, 1999:210; Şafak, 2003:16).

Duyguların aşırı ve uygunsuz dışı vurumun olumsuz karşılandığı Osmanlı toplumunda tasavvufî-dinî yorum örüntüsü bunu mazur gösterir. Toplumda dinî ve idarî kuralların etkili oluşunun tek istisnası şiirdeki özgürlük alanı olmuştur. Bu durum tasavvufî yorum sayesinde olabilmiştir. “Osmanlı toplumunun hepsi derviş değildi ama şairler ve seslendikleri kitle içinde tasavvufî görüşlerin temel öğelerini bilmeyen ve bunlara yakınlık duymayan kimse” yoktu. Böylece âşık, beşerî duygudan başlayarak şiir aracılığıyla sadık bir sultan bendesi ve ilahî ilhamın etkisindeki kişiye dönüşür (Andrews, 2009:143, 146, 151).¹⁸

Osmanlı toplumu tasavvufî kültürün beslediği mütecanis bir toplumdur. Divan şairi ve okuyucusu arasında her kültür seviyesinden insan mevcuttur. Mesela Âşık Veysel’in yer yer tasavvufu hazmetmiş bir bilge gibi konuşması halka kadar inen tasavvufî etkinin derinliğine işaret eder (Kurnaz, 1997c:306, 311).

Osmanlı toplumunda tasavvuf zevkinden mahrum olmak bir kusur sayılırdı. Bu yüzden tasavvuftan nasibi olsun olmasın milletin her ferdi ve özellikle şairler kendilerini sûfilere ait lezzetleri tatmış göstermek isterler ve

¹⁸ Sennur Sezen’in (Sezen: 2005) Mihrî Hatun’un şiirleri ve tarihî vesikalar üzerinden kurgulayarak yazdığı Türk Safo’su Mihrî Hatun adlı roman, divan şiirinde beşerî duyguların ne kadar belirgin olabileceğine dair güçlü ipuçları taşımaktadır.

eserlerini tasavvufa ait derin nükteler ve ince fikirlerle yükseltmeye çalışırlardı. Hatta bazı şairler tasavvuftan başka türlü yararlanmışlardır. Açıkta açığa söylenilmesi sakıncalı ve tehlikeli fikirlere tasavvuf kisvesi giydirmek suretiyle hem istediklerini söylemişler hem de farklı yorumlar sayesinde kendilerini kınanmaktan ve tehlikeden kurtarmışlardır. Taassuptan dolayı alamadıkları nefesi tasavvuf vadisinde almışlardır. Farklı yorumlara açık, yer yer lâubâliliğe varan fikirler tasavvuftan alınan kuvvet ve cesaret ile dile getirilmiştir (Kam, 2008:83).

Gerçek veya batıl bütün mezhepler tasavvufun geniş yorumlara elverişli olan derinliğine sığınmışlardır. Divan edebiyatında hakim düşünce olan tasavvuf neşvesi, mutasavvıf olsun olmasın bütün şairlerde kendini göstermiştir (Levend, 2008:34, Okuyucu, 2006:187; Üstüner, 2007:12-37).

Tasavvuf akımı şairlerin mecazî aşk ile hakikî aşk arasında güçlü bir bağ kurmalarını sağlamıştır. İlahî aşka giden yolda aşk basamakları tabii görülür. Mutasavvıf olmayan şair de geleneğin içinde kendine yer bulur. Sözleri yanlış anlaşılacak olsa Yunus gibi “Bizüm sevdiğümüz Hakdur/Bu halka göz ü kaş gelür” der (Kurnaz, 1997b:3-9). Mecaz-hakikat böylece iç içe geçmiş bir görüntü oluşturur.

Sonuç olarak tasavvufî mecaz örgüsünün divan şiirinin ayrılmaz bir parçası olduğu muhakkaktır. “Şiirde asıl olan önce manayı bulmak sonra onu teşbih, istiare, tezat gibi sanatlarla bezemek ve nihayet tevriye, îham, istiare, telmih sanatları ile çağrışımlar yapıp zenginleştirmektir.” (Çavuşoğlu, 1986:6). Divan şiirinin söz sanatları üzerine kurulan yapısı bu mecazî söyleyiş için uygun bir zemin oluşturmuştur. Bu surette şiirde anlam katmanları oluşmuş ve ikilik diyebileceğimiz biçimde hem ilahi hem beşerî aşk birlikte anlatılabilir olmuştur. Her ikisinin aynı güzellikte ifade edilmesi de şairin hünerinin bir göstergesi kabul edilmiştir.

C. SEVGİLİ TİPİNİN KAYNAĞI

Hangi çağda ve coğrafyada olursa olsun divan şiiri belli çizgiler taşır. Aşk, âşık ve sevgili etrafında oluşturulan kurguda “gelenek ideal sevgili ve güzel tipini saçından, boyundan, gözünden, kaşına ve dudaklarına kadar fizikçe bahsedilebilecek her bir tarafını, her bir hususiyetiyle ayrı ayrı tespit etmiştir” (Akün, 1994:416).

Divan şiirinin hemen hemen temelini oluşturan sevgili tipi kaynağını nereden almaktadır? Sadece bir kaynaktan mı beslenmiştir yoksa başka etkiler söz konusu olmuş mudur? Bu soruların cevabını sevgilinin fizik ve hal özellikleri üzerinden takip etmekte fayda vardır.

Sevgilinin fizik güzelliği “en” kavramıyla ifade edilebilir. En uzun boylu, en ince belli vb. Onun fizikî yapısı ve görünüşü Sevgili Tipolojisi ve Sevgilide Güzellik Unsurları bölümlerinde ayrıntılı olarak anlatıldığından (Bk.) burada tekrara girmeyerek ilgili yerlere havale ediyoruz.

Sevgilinin fizik güzelliği yanında onu bir savaşçı hüviyetinde ve öldürücü silahlarla donanmış gösteren tasavvurlar dikkat çekmektedir.¹⁹ Klasik şiirimizde silahlı ve öldürücü bir asker olarak tasvir edilen sevgili tipinin kaynağında Akün’e göre özellikle Abbasiler zamanında orduda ve saraylarda sıkça rastlanan Türk esir ve gulamlar vardır. Bunlar endamlı alımları, çekik gözleri, uzun saçlarıyla Arap ve Fars şairler için alışık oldukları tiplerden farklıdır. Bu yönüyle Ortaçağ Arap ve Fars dünyasındaki güzel ve cesur Türk imajı öldürücü sevgili tipine kaynaklık etmiştir (Akün, 1994:416-417). Konuyla doğrudan ilgisi olması sebebiyle bu hususu biraz daha uzun olarak ele almak gerekmektedir.

Fizik özellikleri ve dürüst karakterleriyle büyük ilgi ve güven toplayan genç Türk gulamları birçok sarayda ve aristokrasi çevresinde el üstünde tutulmuştur. Meclislerin aranan çehreleri olmuşlardır (Akün, 1994:417). Onlara yüksek vasıflı insanlar gözüyle bakılmıştır (Kafesoğlu, 2007:402). Bu hususla ilgili Şerafeddin Yaltkaya’nın “Arap Edebiyatında Türklere Dair

¹⁹ “Öldürücü sevgili imajı sadece bizim edebiyatımızda değil eski çağlardan beri başka kültürlerde de mevcuttur. Antikitede aşk tanrısı öldürücü oklar fırlatan bir okçu olarak tasavvur edilir” (Okuyucu, 2006:216).

Şiirler”i topladığı yazısı (Yaltkaya, 2006) dikkate değerdir. Devrin ünlü şairleri gözünde Türk tarifi, sevgilinin acımasızlığı, vefasızlığı ve kan dökücülüğü ile benzerlik göstermektedir.

Sibt b. et-Te’âvîzî (1125-1187/1188) Abbasî Halifesini överken Türk gençlerini şöyle tanımlıyor:

“Savaşlarda onun etrafını ay parçası gibi güzel Türk gençleri kuşatırlar. Başlarına daima tolga giymelerine rağmen, onların saçları dökülmüş değildir. Onların keman gibi kaşlarından attıkları oklar, kalplere isabet etmekte hata etmez. Onlar ne kadar pek giyimli ve aynı zamanda fidan boylu iseler de, savaş ateş saçmaya başlayınca kaplan kesilirler. Zırhların içinde aslan olan bu güzel gençlerin yüzleri, tolganın içinden ay gibi görünür, savaşa giderlerken hiçbir korku duymazlar. Çünkü korku kendileridir. Tutuşan ateşin kıvılcımları onlardır.” (Yaltkaya, 2006:18).

Yine aynı halifeyi methederken, Türkler hakkında şöyle söylüyor:

“Senin ordudaki Türk aslanları, kargıların teşkil ettiği ormanlardan başka orman bilmezler. Onlar ceylanlar gibi iseler de, hücum ederken ürkütülmüş kurtlar gibi hücum ve hamle ederler. Ellerinde kınlarından sıyrılmış olan kılıçların yeşilimtırak yüzleri bir bahçe gibidir. Savaş kızışınca bunlar orman aslanıdırlar. Barış zamanında da ovanın ceylanıdırlar.” (Yaltkaya, 2006:18).

Ahmed b. Muhammed b. Ehî adlı milliyetperver bir Türkün Arapça şöyle bir şiiri okunur:

“Çocuklarımız derneklerde iken periler gibidirler. Fakat savaş için atlandıkları vakit o periler birer şeytan yavrusu olurlar.” (Yaltkaya, 2006:18).

Gazneli Ebû İshâk (ö.1129) adındaki şair de bir kasidesinde Türkleri şöyle över:

“Bunlar öyle bir kavimdirler ki, kendileriyle konuşulurken güzellik ve iyilikte melekler gibidirler. Fakat savaş vakitlerinde bu melekler birer ifrit olurlar.” (Yaltkaya, 2006:14).

İbn Hayyûs (ö.1080) adlı şair, Emîru’l-Cuyûş Anuş Tegin’i överken, genellikle Türkler hakkında şöyle söylüyor:

“O gözleri çekik ve dar olan bir kavimdir. (Türk) ki onlardan kerem ve ihsan istenilecek olursa, yağmur gibi yağıdırılar ve her yaptıkları işi de, herkesten iyi yaparlar. Onun ulusu öyle bir uludur ki, onlar daima merdivenleri kılıçların, kargı ve harbelerin uçları olan yüceliklere yücelir ve yükselirler. Ve savaş yerlerinde ölüm deryaları taşıdığı vakit, onlar bu deryalara dalarlar ki, o vakit dökülen kanlardan kara atlar kıpkırmızı kesilirler.” (Yalrkaya, 2006:9).

Savaşlardaki kahramanlıkları, cesaretleri ve normal zamanlardaki mülayim halleri arasındaki zıtlık onları daha da farklı kılmıştır:

“Türkler de insan zümrelerinden bir zümredir. Fakat bunlar savaş günlerinde başka insan zümrelerine göre farklıdırılar. Bunlar başka insanlar gibi kırılmak bilmezler. Bunlar savaşlarda bütün insanlardan daha kuvvetli ve kırılmaya karşı daha dayanıklıdırılar. Ok ve yay yapılan akçe ağacın, dağın tepesinde yetişeni ile dağın eteğinde ve dibinde biteni bir değildir.” (Yalrkaya, 2006:10).

“Bununla beraber mensup olduğun ulusun şeref ve meziyetleri de unutulur ve karşısında susulur şereflerden değildir. Onlar düşmana öyle bir kılıç atarlar ki, onların karşılardaki düşmanlar kılıç kullanmasını bilmeyen hayvanlar kesilirler.” (Yalrkaya, 2006:11).

“Ey muzaffer! Ben seni öyle bir yüce rütbede görüyorum ki, İran'ın gelip geçmiş olan Kisrâlarından hiçbirisi onun en aşağı derecesine bile yetişememiştir.” (Yalrkaya, 2006:13).

İbn Hayyûs, Türk komutanlardan biri olan Mübârek b. Şibl'in cesareti hakkında şöyle söylüyor:

“Ey adımlar kısaldığı zaman (savaş kızışıp herkes ileri gitmekte adımlarını kısalttıkları vakit) adımları ve kılıçları ve kolları uzayanların oğlu olan kahraman.” (Yalrkaya, 2006:14).

Sevgilinin en vurucu tarafını teşkil eden cana işleyici hafif çekik gözler, başka kavimlerin geniş iri gözlerine üstün görülmüştür (Akün, 1994:417). O zamana kadar Arap ve Fars şiirinde mevcut olan sevgili imajı, bu dönemde özellikle yüz, göz, boy gibi unsurlarda değişime uğramıştır. Zemahşerî'nin (ö.1144) divanında Türk gulamlarının güzellik ve alımlarından bahseden

şiiirler, divan şiiirindeki öldürücü sevgili tipinin kaynağı hakkında fikir vermektedir:

“(Su’dâ)²⁰ya şöyle söyle: Bizim sana ihtiyacımız yoktur. Bizi iri ve geniş gözler (Arap maşukalarının gözleri) çekmez. Çünkü dar gözler (Türk güzellerinin gözleri) ve gözlüler bizi bizden almışlardır. Bizim aklımız ve fikrimiz onlara bağlıdır. Onlar bizim düşüncelerimizi ve hayallerimizi doldurmuşlardır. Onlar baktıkları vakit yalnız gözlerinin siyahlıkları görünür ve gülecek olursa göz kapakları siyahlıkları örter. O siyahlıklar görünmez olur. Türk yüzleri ki –Tanrı onları kem gözlerden esirgesin– gökteki dolunaylardır, uğurlarında kimseler harç ve sarf edilecek ve yüzlerce altın verilecek yüzler bu yüzlerdir. Türk güzellerinin yüzlerinde insanı mest edecek noktalar vardır. Bunlardan dolayı başka güzellere bakmayın, gözlerinizi bunlara döndürün. Tanrının yaratmış olduğu ince ince güzellikler bunlardadır.” (Yalrkaya, 2006:16).

Sevgilinin kan dökücü ve cefakar oluşu ile bakışlarındaki mestlik de anlatılanlarla benzerlik göstermektedir:

“Aynı zamanda bunlar paralayıcı aslanlardır ki, açtıkları yaralardan mesul olmazlar. Nazarları kuvvetli olmakla beraber, bakışlarında bir tatlılık ve aynı zamanda bir kırıklık bulunan o güzellere canım kurban olsun. O güzelin gözleri daralmış ise de, baktığı vakit bakışlarının gönülde açtığı yara geniştir. Zayıf olan gözler kanlar dökmetedir. O pek güzel bir dilber ise de, cefalarının sonu yoktur.” (Yalrkaya, 2006:16).

“Öyle hasta gözlü, öyle yarı kapalı bakışlı güzeller vardır ki, onların bir bakışına rast gelirsen, o hasta sana şifalar verir.” (Yalrkaya, 2006:15).

Saç, bel ve boy gibi unsurların kullanımı da sevgilinin güzellik unsurları ile aynen örtüşmektedir:

“Onda birbirine zıt olan iki nesne bir yerdedir. Saçları pek uzun ve geniş, beli ise ufak ve incedir. O güzel soyunacak olursa, sarkıttığı saçlarından bir libas giyebilir. Onun seher zamanında ağzını ve dişlerini

---

²⁰ Arap sevgililerinin adı.

öpmek ne hoştur. Onun fidan gibi boynunu sarmak ne güzeldir.” (Yaltkaya, 2006:16-17).

Cuveynî de bir Türk güzeli için şöyle söylüyor:

“Ey Arap çölleri! Benden uzaklaşın; benim bağlarım Türk şehirlerine bağlıdır. Ve ey iri gözlü olan güzeller, kendi kavminizin yanına gidin. Çünkü beni deli eden iri gözler değil, dar ve çekik gözlerdir.” (Yaltkaya, 2006:18).

Zemahşerî'nin Türklere ve Türk güzellerine dair şiiri ise kan dökücü sevgili imajının kaynağı hakkında sağlam bilgiler vermektedir:

“Türk neslinden bir güzel kız beni kendi isteğimle ölüme doğru götürmektedir. O kızın kendi fettan, gözü de öldürücüdür. Zaten Türkün öldürücülüğü meşhur değil midir? Bu kızın oğlan kardeşinin kılıcı her ne kadar öldürücü ve kesici ise de, bu hususta kendisinin gözü erkek kardeşinin kılıcından daha etkili ve daha keskindir. Erkek kardeşi aldığı esirlerini azat ederse de, bunun esirleri azat kabul etmez. Erkek kardeşi bazı insanların kanlarını döker. Bu ise herkesin kanlarını dökmektedir. Bu kızdan vay Müslümanların başına, erkek kardeşinden de vay kafirlerin başına.” (Yaltkaya, 2006:17).

Abdullah b. Abdulvâhid adlı bir şair de şöyle söylüyor:

“Benim Türk oğullarından efsunkâr bir geyiğim vardır ki, onun yanaklarının gülleri tan yerinin kırmızılıklarını andırır. Güzel ve parlak yüzle onun siyah saçları gecenin karanlığı arasındaki ayın aydınlığına benzer. Onun yüzünü gören, ay doğmuş zanneder ve salına salına yürürken boyunu gören ona bir fidan der.” (Yaltkaya, 2006:19).

Ebû Alî el-Hasen b. Muhammed ed-Dubey'î'nin (ö.1038'den önce) şu şiiri de Türk imajının şairlerde oluşturduğu heyecanı gösteren güzel bir örnektir :

“Şu gördüğüm güzel aslan mıdır, yahut ceylan mıdır, yoksa insan mıdır? Daha doğrusu Türk kıyafetine girmiş bir güneş yahut ay mıdır? Onu hakkıyla tarif etmekte ben şaşım kaldım.” (Yaltkaya, 2006:8).

Zemahşerî'nin Türkler için söyledikleri ile vefasız sevgili arasındaki benzerlik dikkate değerdir:

“Tanrı benim yardımcım olsun, ben ahu Türklerin ellerinden neler çekmekteyim. Bütün felaketlerin sebepleri onlardır. Bana her fenalık onlardan gelmiştir. Onların yüzü nazik ve ince ise de, huyları öyle değildir. Onlardan benim vefa ummam boştur. Onlardan her ne zaman vefa ümidine kapılıyorsam, bu ümidim boşa çıkıyor. Onların bana vermiş oldukları ahde vefa etmeleri mümkün müdür? Siz Türk dilinde vefayı ifade eden bir kelime duydunuz mu?” (Yaltkaya, 2006:14-15).

“O güzel gözler insanın ciğerine geçmekte ok gibidir. O güzel gözlülerin boy bosları da doğrulukta kargılara benzer. Onların yüzlerinin güzelliğini siyah saçlar bir kat daha süslemiştir. Onlar sabah ile akşamı bir yerde toplamıştır.” (Yaltkaya, 2006:15).

Zemahşerî şu şiir ile de Yafesoğulları Türkleri methediyor:

“Ruhlara sevinç ve neşe veren güzel yüzler ve güzel yüzlülerdir. Kanatlan... Durma...Onlara doğru koş, uç!.. Ta ki her sabah onların güzel yüzlerini doya, doya temaşa et. Bu Yafes’in oğlu olan güzeller sabah gibidirler. Bunlara bakınca başka güzeller gece gibidirler. Bunların gözleri nice sağlam kalpleri hasta etmiştir. O gözler her ne kadar geniş ve büyük değil ise de, onların açtıkları yaralar büyüktür. Onlar silahsız savaş ederler. Gözleri onların en güzel silahlarıdır. Ey canları yağma etmek için yaratılmış güzeller! Allah için olsun beni öldürmeyin!” (Yaltkaya, 2006:15-16).

Zemahşerî bu şiirde de Türk güzellerini övüyor:

“Türk kızlarından bir kızdır ki, onun gözleri ahuların gözlerini andırır. O gözler insanın kalbini parça parça doğramakta kılıca benzer. Güldüğü vakit bu gözler kılıç kınına girdiği gibi, kınına girer, görünmez olur.” (Yaltkaya, 2006:16).

Fars dili lügatlerinde “mahub” kelimesi Türk anlamında açıklanmış²¹ buna bağlı olarak Türk-i tannâz, Türk-i dil-sitan, Türk-i cefâ-ger, Türk-i mağrur vb. terkipler oluşmuştur. “Semantik seyri içinde zamanla Türk sözü güzel insan ve sevgili ile eş manada mecazî bir kavram haline gelmiş, insandaki ideal fizik güzelliğini ifade eden bir ölçü teşkil etmiştir.” (Akün, 1994:418).

²¹ “Türk taifesi gibi cefâkâr ü gâretkâr-ı sabr u karâr oldukları ecilden kinaye tarikiyle civân-ı dil-sitân u hâtir-şikâra ıtlâk olunur” (Mütercim Asım, 786).

Türk-i tâze terkibi ile genç ve güzel kız veya oğlan kastedilir (Devellioğlu, 2008:1115).

Arap ve Fars şairlerin Türk tipinin cemal vasfı yanında kaş, kirpik, göz gibi kelimeleri de savaşçı kimlikleriyle ilgili olarak ok, yay, kılıç yerine kullanarak celal vafına dikkat çekmişlerdir. Sevgiliyle ilgili savaş aletleri etrafında oluşan terminoloji de savaşçı Türk gulamlarından gelmektedir (Akün, 1994:418).

Türk soyundan olan Bulgarlar için de aynı kapsamda şiirlere rastlamak mümkündür. Güzellikleri ile dikkat çeken Bulgar güzelleri bu yönleriyle şark edebiyatına girmiştir. İran şiirinin birinci dereceden temsilcilerinden sayılan Nâsır-i Hüsrev (1003-1088) Bulgar güzellerini şöyle methetmiştir:

“Bana olan bütün cevrler Bulgarlardandır ki hayatta oldukça çekmek gerek. Halkı sevdaya düşürmek için mahubları Bulgar’dan getiriyorlar. Bu ay gibi güzel olan mahubların dudaklarını, dişlerini bu güzellikte yaratmak lazım değildi. Zira onların dişlerinin dudaklarının aşkından diş ile dudağı ısırmak gerek.” (Onay, 2007:395; Zebîhullah-i Safâ, 2002:193).

Tarih boyunca Türkler ve Moğollar birlikte anılmıştır (Kafesoğlu, 2007:46). Sevgili için kullanılan ifadelerden biri de “Moğol-çin”dir²². Çin ve Çiğil, Türkistan’da ak yüzlü, kara kaşlı, kara gözlü güzeli çok olan yere derler. Buranın erkek ve kadınları kara gözlü, kara kaşlı ve gayet güzel olurmuş. İran şairleri mahublarını onların güzelliğiyle vafedegelmışlerdir. Çiğil gözlü, çiğil güzeli tabirleri yagındır. Moğol-çin genç ve güzel moğol için kullanılan bir ifadedir (Onay, 2007/100-101).

Türk sözü etrafındaki bu imaj divan şairleri tarafından da aynı muhteva ile kullanılmıştır.²³ Sevgili tipinin kan dökücü ve cefakar yönünün Türklerden kaynaklandığı açık olarak görülmektedir. Akün bunun yanında divan şiirinde

²² Ahmet Talat Onay, Fuat Köprülü’den “Moğol-çin” kelimesinin genç ve güzel Moğol demek olduğunu, sonundaki “çin”in Moğolca bir ek olduğunu ve Çin ülkesi ile bir ilgisi olmadığını nakleder (Onay, 2007:101).

²³ İdindi gamzeden ol çeşm-i nâ-tüvân hançer
Ki resmdür takınur cümle Türkmân hançer
Necâtî K7/1
Hûnî göz ile ol müje vü ebruvânı gör
Tîr ü kemân elinde iki Türkmânı gör
Bâkî G77/1

sevgilinin zaman zaman mahbub suretinde görünmesinin de Türklerle ilgili bu algıdan kaynaklandığını belirtir (Akün, 1994:419. Bk.Sevgilinin Cinsiyeti ve Adı).

Arap şiiri, Fars ve Türk edebiyatını hem konu hem de yapı bakımından derinden etkilemiştir. İran şiiri, Arap şiiriyle ilk karşılaştığı andan itibaren yaklaşık üç asırlık bir hazırlık döneminden sonra özgün ve millî örneklerini verebilmiştir. Başlangıçta zühd yönü ağır basan tasavvuf düşüncesi görülürken, zamanla melamet neşvesinin ağır basması sonucu ilahî aşkı mecazî aşk ile karıştıran; remiz, mecaz ve mazmunlarla yüklü bir anlatım tarzı benimsenir (Kurnaz, 2009:230). XIII.yy'da Farsça yazan bazı önemli şairlerinden aldığımız aşağıdaki parçalar sevgili ile ilgili oluşmuş hazır imaj dünyası hakkında ipuçları verir. Anadolu'da gelişen Klasik Türk şiirinin kaynağı şüphesiz bu imaj dünyasıdır.

XIII.yüzyılda Melikü'ş-şu'ârâ olarak bilinen Nizâm-i İsfahânî sevgilinin güzelliğini ve acımasızlığını şöyle anlatır:

“Gönlüm sevgi dolu bir sevgiliye tutkundur, zira yüzünü semadaki ay kıskanır. Semadaki aya benzer lakin çok katı yürekli ve şefkatsizdir.” (Zebîhullah-i Safâ, 2005:98).

Aynı yüzyılın ilk yarısında yaşayan Esîr-i Evmânî, sevgiliye şöyle seslenir:

“Ey güzel yanak, sen güzelliği süsleyicisisin, güzellik ışıltısını sen akıl gözünde görürsün. Ey nazenîn! Sen kendi güzelliğinden habersiz olduğun için nasıl olduğumu bana nasıl yakıştırdığını benden duy! Eğer kemer bağlamaz, dudağını açmazsan ey dilber başkası ne bilsin bir belin ve bir ağzın olduğunu.” (Zebîhullah-i Safâ, 2005:99).

Mecd-i Hemger (1210-1287) adlı şairin sevgili ile ilgili söyledikleri imaj bakımından divan şiirinde yaşamaya devam etmiştir:

“Dünyayı saran senin güzelliğin can memleketini zapt etti, zülfünün ucundaki küfür iman âlemini zapt etti. Zülûflerinin ucunun kokusu rüzgarı gülistana götürdü, sarhoş bülbül o anda gülistan yolunu tuttu.” (Zebîhullah-i Safâ, 2005:113).

Tasavvuf ehlinin dilinde ıstılahları yazan Fahreddin Irâkî (1213-1287/1289) ise sevgilinin gözü ve saçı için:

“İlk defa badeyi kadehe doldurduklarında sâkînin sarhoş gözünden aldılar. Dünyalık gönülleri avlamak için güzellerin zülfünün kemendini tuzak yaptılar.” (Zebîhullah-i Safâ, 2005:116) der.

Mevlânâ'nın aşk terennümlü gazellerinin Anadolu'daki klasik edebiyatın hazırlayıcısı olduğu (Akün, 393) da dikkate alınması gereken bir husustur. Mesnevî'de geçen sevgili-aşk-âşık özellikleri klasik yapının temelini oluşturmuştur:

“Sevgili, tek olan sevgilidir. Başlangıcın da O'dur, sonun da O. O'nu buldun mu bekleyip kalmazsın artık. Hem apaçık meydandadır O, hem de gizli.” (Konyalı, 2008:36).

Sultan Veled'in (1226-1312) sevgilinin güzellik unsurlarını anlattığı teşbihleri divan şiirinde aynen kullanılmıştır:

“O derece güzel yüzün nedendir ve helvadan tatlı dudağın nedendir? Şuh gözlerinin nergisleri kimin sarhoşudur ve hamra gülü misali yanakların nedendir? Kumru misali o güzel yürüyüşün nedir, servi misali boy posun nedendir.” (Zebîhullah-i Safâ, 2005:129).

Hüsrev-i Dihlevî (1253-1325) sevgiliyi naz ederken âşığı da acı çekerken resmeder:

“Ben vardım dün gece bir de kölesini neşelendiren güzel. Benden hep yalvarış ondan ise hep naz vardı. Gönül senin ikili zülfünün işkencesinde kalır, can da zerre gibi senin arzunda kalır.” (Zebîhullah-i Safâ, 2005:144).

Tasavvuf büyüklerinden Alau'd-devle Simnânî (1261-?) adlı şaire ait aşağıdaki şiir sevgili, gamze ve kakül ile ilgilidir:

“Senin gamzen canı yağmalar, kakülün imana saldırır. Senin güzelliğin din mülkünde sultan olunca kendi mülkünü ne diye viran eder.” (Zebîhullah-i Safâ, 2005:147).

Hindistan'ın Sa'dî'si olarak bilinen Hasan-ı Dihlevî'ye (1250/51-1337) ait aşağıdaki şiir mecaz unsurlarıyla âşığın halini göstermesi bakımından divan şiirindeki sürekli gözyaşı döken âşık tipiyle örtüşür:

“Etek gül gibi, göz yaşı lale gibi, kirpik bulut gibi, bizim içinde bulunduğumuz aşk havası ilkbahardan az değildir.” (Zebîhullah-i Safâ, 2005:150).

Zamanının ünlü alimlerinden ve tanınmış şairlerinden Evhâdî (1274/1337) sevgiliye boyu ve zülfü ile ilgili şöyle seslenir:

“Senin zülfün artsa da eksilse de güzeldir, boyun otursa da kalksa da güzeldir. Sürekli boyundan konuşurum, zira benim için doğru söz güzeldir.” (Zebîhullah-i Safâ, 2005:152).

Özellikle Şeyhî'nin etkilendiği (Tarlan, 2004) meliku'ş-şuârâ olarak bilinen Selmân-ı Sâvecî (1309-1376) klasik çerçeveyi oluşturan imajlarla sevgiliyi şöyle anlatır:

“Ben o özgür selvinin hindusuna köleyim ki o yasemenin üzerine bizim yazdığımızı yazdı. Ey seher rüzgarı eğer zülüflerinin ucundan geçecek olursan ona bizim gece iniltilerimizden sakın diye söyle” (Zebîhullah-i Safâ, 2005:179).

XIV.yüzyılın kadın şairlerinden Cihan Hatun (ö.1382) ise şöyle der:

“Gönül şeker gibi tatlı dudağının varlığıyla şekere hiç bir iltifat göstermedi.” (Zebîhullah-i Safâ, 2005:181).

Hâfız-ı Şîrâzî (1327-1390) hiç şüphesiz Türk divan şairlerinin etkilendiği bir kişidir (Şafak, 2003:113). Hâfız sevgiliyi şöyle tarif etmekte:

“Açık ve tatlı bir söz, yüce ve hızlı bir boy, nazik ve güzel bir yüz, hoş ve çekik bir göz. Yakut misali cana can katan dudakları, letafet suyundan doğmuş, güzel ve salına salına yürüyen boyu naz içinde büyümüş. O gönüller çelen dudağını gör, o gönüllere ıstırap veren gülüşüne bak, güzel yürüyüşünü gör, o düzenli adımlara bak. O kara gözlü ahu tuzağımızdan çıktı. Ey dostlar bu ürküp kaçan gönüle ne çare bulalım.” (Zebîhullah-i Safâ, 2005:190).

Yukarıdaki örneklerde standart sevgili tipinin bütün yönlerini görebiliyoruz. Zalim ve acımasız oluşu, naz edişi, âşığa acı çektirmesi, vefasızlığı gibi davranış özellikleri yanında boyunun ve saçının uzunluğu, belinin inceliği, ağzının küçüklüğü divan şiirinin sevgili tipi ile birebir örtüşür. Aynı coğrafyada yaşayan üç milletin din eksenli birlikteliği dolayısıyla divan

şairleri de aynı içeriği alarak aynen kullanmışlardır. Ali Nihat Tarlan Şeyhî Divanı'nı Tetkik adlı eserinde (Tarlan, 2004) bu hususu açık seçik ortaya koymuştur.

Gerek Arap şiirinden gerekse İran şiirinden aldığımız örneklerde açıkça görülen şudur ki beşerî sevgili tipi Arap şiiri kaynaklı olmakla beraber Fars şiirinde idealize edilmiştir. Burada ilk kaynağın Arap şiirinde söz konusu edilen kadın olduğu açıktır. Dolayısıyla Arap şairlerin sevgiliye dair söyledikleri daha gerçekçidir. Sevgili daha çok beşerî özellikleri itibarıyla ele alınır (Çetin, 1991:291; Uzun, 1991:18). İran şiirinden aldığımız örneklerde ise soyut olana doğru bir meyil kendini hissettirir. Bu durumun sebebi âşıkâne ve ârifâne şiirin tasavvufun etkisiyle İran edebiyatında ortaya çıkmış olmasıdır. Ondan önceki dönemde bu iki tarzın net bir şekilde ayrılığı söz konusudur. İran şiiri tasavvufun etkisiyle âşıkâne ve ârifâne şiiri bir kefeye koymuştur. Dolayısıyla mecâzî ve hakîkî aşk birlikte anlatılmaya başlanmıştır. Bu durumda beşerî sevgiliye ait özellikler tasavvufî anlam ve remizler yüklenmiş, ilahî sevgilinin zarfı olmuştur (Bk. Tasavvuf ve Mecaz).

İran ve Arap şiirinin tesiriyle oluşan sevgili imajı sadece bu etkiyle açıklanamaz. İçinde bulunduğu toplumun da bu tipi benimsemesi gerekir. Divan şiirinin altı asır yaşadığı göz önüne alınırsa bahsedilen sevgili tipinin Türkler tarafından da sevildiği ve benimsendiği ortaya çıkar. Çünkü modern sosyolojide de vurgulandığı gibi toplumsal karşılığı olmayan hiçbir olgu yaşayamaz veya uzun soluklu olmaz. Divan şairlerinin anlattığı sevgilinin halkın hemen her katmanından muhatapları vardır. Herkes kendi seviyesine göre bu sevgiliye muhatap olur. Tasavvuf ehli onda hakîkî sevgiliyi ararken, şair sanat ve hüner peşinde koşar. Halkın aydını onda ince manalar sezerken, bir başkası kendi sevdiğini hatıra getirir. Birinde "ben" vahdet ve sır noktası olarak algılanırken diğerinde "dane dane benleri var yüzünde" diye türkü olur, beşerî güzelliği anlatır²⁴. Genel olarak sevgili tarifi divan ve halk

²⁴ Aşağıdaki iki türküde geçen sevgili ile divan şiirindeki sevgili özellikleri bakımından benzerlik göstermektedir: "Dane dane benleri var yüzünde/Can alıcı bakışları yüzünde/Binbir dat var edasında nazında/Küpeleri yar düşer kulaktan/Zülüfleri tel tel olmuş yanaktan/Ağzı şeker bal akıyor dudaktan/Dünyada yardan datlı var mola/Salını salını giden yar mola." (Muharrem Ertaş, Neşet Ertaş, Nida Tüfekçi, Kırşehir).

edebiyatında aşağı yukarı aynıdır. Her ikisi de benzer özelliğe sahip sevgiliyi sevmiştir. Bu durum günümüze kadar de etkisini sürdürmüştür²⁵.

Mecaz ile örtülü ve soyutlama eğiliminin çok güçlü olduğu divan şiirinin uzun yıllar varlığını sürdürmesi halkın duygularına tercüman olması, halkın da onda kendine ait izler bulması ile açıklanabilir. Bu durumu “özdeşleşme” kelimesiyle ifade etmek mümkündür. Ortak paydanın tasavvuf ve tasavvuf kültürü olduğu ise açıktır (Şafak, 2003:25-26; Bk.Tasavvuf ve Mecaz).

Sevgili tipinin Türk halkı tarafından kabul görmesi Türk toplumunun inanç, kültür, gelenek ve görenekleri ile ilgilidir. Tek tanrılı dine inanan, tek eşliliğin yaygın olduğu ve tek devlet düşüncesinin her zaman var olduğu Türklerde sevgili tipinin iz düşümlerini görebiliriz. Bu durum İslamdaki tevhit ve nizam fikriyle de örtüşür (Kurnaz, 2009:209-211,230). İslam öncesi dönemden başlamak suretiyle bu durumu incelemekte fayda vardır.

Güzel ve güzellik anlayışı insanî ve evrenseldir. Tarih boyunca güzel olana ilgi duyulmuş ve güzelliği yüceltilmiştir. İlahî ve yüce varlıklar da aynı mülahazayla güzellikleri bakımından övülmüştür. Türklere ait ilk şiir örneklerinde Tanrı “güzel kokulu, misk kokulu, parıltılı ışıltılı, güzel, asil, alp ve kudretli” olarak övülür. Yine aynı döneme ait bir şiirde sevgili “emsalsiz sevgili, kaşı güzelim, misk ve amber kokulum, gözü karam” şeklinde anlatılmıştır (Arat, 2007:8-9, 16-17, 20-21). Sevgili bu özellikleriyle sevilmiştir. İlk dönemlerden başlamak suretiyle Türklerde güzel kavramı ile sonraki dönemler arasında benzerlik hatta süreklilik vardır.

Burkancı çevrede oluşan metinlerde sevgili “küçük, güzel kaşlı, kara gözlü, amber ve misk kokulu” olarak karşımıza çıkar. Hükümdar övgüsünde ise güçlü ve kudretli hükümdarın koynu ve eteği tebası için sığınaktır

---

“Bir güzel gördüm ki çimende gezer/Kıınalı parmak elleri ne güzel/Kamette zibade huriye benzer/Gerdanında çifte benler ne güzel/Kemandır kaşları gözleri ela/Cemalin görenler mecnundur hala/Sallanır naz ile bir kaddi bala/Yürüdükçe ince beller ne güzel/Cemalin görenler almaz mı ibret/Çekilmiş hüsnüne nakkaşı kudret/Daim güzellerde vardır mürüvvet/Siyah perçem ebru teller ne güzel.” (Aşık Said, Kırşehir).

²⁵ Andrews’e göre Türk kültürünün tek bir akışı vardır. Divan ve halk şiiri bir edebî/kültürel bütünü tamamlayıcı parçalarıdır (Andrews, 2009:221). Konuyla ilgili geniş bilgi için Cemâl Kurnaz’ın *Türküden Gazele: Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme* adlı kitabına bakılabilir (Kurnaz, 1997).

(Sertkaya, 2004:42). Bu durum divan şiirindeki methiyeler ve sevgilinin özellikleriyle benzerlik göstermektedir.

Hun ordusunda yüksek rütbeli subaylar soyluluğun ifadesi olarak beyaz elbise giyiyorlardı. Kırmızı başlık ise yaygındı. Altay Destanı Ak Ata Destanı'nda ak renk insanlığın atası Âdem'in simgesidir (Çoruhlu, 2006: 192, 195, 196). Sevgilinin kıyafeti (Bk.) ile ilgili öne çıkan beyaz ve kırmızı renk eski Türklerde de yüceliğin işareti sayılıyordu.

Türk kültürü ile sevgili tipi arasında benzerlik kurulabilecek en önemli hususiyetlerden biri de yüz, saç ve saça ait tasavvurlardır. Eski Türklerde özellikle yüksek makamlarda bulunanlar uzun saçlıydı. Bu durum hükümdar ve beylere mahsus bir rütbe ve soyluluk alameti olarak kabul edilirdi. 1015 yılında Doğu Anadolu'ya gelen Selçuklu akıncılarını gören yerli Ermeniler, rüzgar gibi atlar üstünde, bambaşka kıyafetler ve kadınlarınkine benzer uzun saçlarla ilk defa karşılaşmışlardı. Türk savaşçılarının saçlarının uzun olduğu bugün bilinen bir durumdur. Onların bu görünümünün savaş sırasında düşmanı korkuttuğu söylenir (Donuk, 2004:3; Çoruhlu, 2004:66; Vasilyev, 2004:52; Gorelik, 2004:55; Kafesoğlu, 2007:320).

Eski Türklerde saç şekli inanç ve geleneklerden kaynaklanır. Onlarda saç kesmek yas alameti olarak kabul edilirdi. Beylerin uzun ve serbest saçları sadece matemlerde kesilirdi. Kadınlar da bele ve topuğa kadar uzun saç bırakıyorlardı. Kadınların uzun saçları yanında alın perçemleri de yaygındı. Kara saç ise gençliğin ve gücün sembolü sayılır, makbul karşılanırdı (Donuk, 2004; 10; Şen, 2004:12,17-18; Aslanapa, 2004:59, 61, 69; Çoruhlu, 2004:63-64).

Kadın ve erkeğin saç şekli benzerliğinin yanında erkeklerin sakal ve bıyıksız olmasından dolayı yüz benzerliği de söz konusudur. XII. ve XIII.yy Uygur minyatürlerinde ve Selçuklu dönemi çinilerinde kadın ve erkeği ayırt etmek çok güçtür. Kadın ve erkek kıyafetleri arasında da pek fark görülmez. Erkeklerde uzun saç modasının yanında sakal ve bıyık yoktur. Abdülmümin el-Hoyî tarafından XIII.yy'da yazılan Varka ve Gülşah'ta yer alan minyatürde kahramanların her ikisi de uzun saçlıdır. Sakal ve bıyığın olmadığı tasvirde erkek ve kadını birbirinden ayırmak çok zordur. "Uygur sanatında insan

figürlerinde gördüğümüz alın perçemi ve zülüfler aynı zamanda ikonografik bir yüz tasvir şeklinin elemanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Göktürklerden itibaren gelişen bu şematik yüz tasvirine ay yüzlü denilmiştir.”(Aslanapa, 2004:61, 62, 66; Mülayim, 1999:136, 137; Mülayim, 2004:71; Mahir, 2005:Resim4). Divan şiirinde yüzün iki yanından sarkan siyah saçlar münasebetiyle yüz ortada ay şeklinde düşünülür.

Genel hatlarıyla yuvarlak çehreli portreler, Uygur insanı/Kültiğin başı olarak tanımlanan Uygur/Göktürk çağı heykellerinden başlayıp, Anadolu Selçuklu sanatının sonuna kadar defalarca karşımıza çıkan şemaya uymaktadır. Yuvarlak yüzlü, badem gözlü tip nasıl başladıysa öylece devam ederek Konya’dan Hoço’ya kadar adeta ortalama bir çehre sunmuştur. Bu figür Osmanlı minyatürlerine kadar uzanarak tekrarlanmıştır. Dalgalı çizgiler halinde kıvrılan saç örgüleri de iki yana açılarak kolları ve ayakları dolaşır (Mülayim, 1999: 140, 143). İdealize etme anlayışı temelinde minyatürde dahi kendine yer bulan bu sürekliliğin divan şiirine etkisi sevgili tipi üzerinden olmuştur.

Altay şamanlarında şaman elbisesinde şamanın külâhının ön kısmında birkaç sıra yılan başı yer alır (Çoruhlu, 2006:164). Şekil bakımından sevgilinin saçlarının yaygın benzetilenlerinden biri de yilandır. Şaman başlığındaki yılan şekillerinin saç teşbihinde ortaya çıktığını görüyoruz. Hz.Musa’nın asası mahfuz olmakla birlikte muhtemelen saçların büyücü/sâhir şeklinde düşünülmesi bu ilgiden kaynaklanıyor olmalıdır.

Divân-ı Lügatî’t-Türk’te sevgili “zalim bir avcı”, âşık ise “av veya tutsak”tır. Sevgili “yüzü ayın on dördü, badem gözlü, esmer tenli, pembe yanaklı, kalkık burunlu ve uzun/dal boylu, ardıç salınışıdır”. Dede Korkut Hikayeleri’nde Dirse Han’ın karısını “yürüyüşüyle serviye andıran uzun boylu, topuğuna kadar uzanan uzun siyah saçlı, kurulu yaya benzeyen çatik kaşlı, çift badem sığmayacak kadar dar ağızlı, güz elmasına benzeyen al yanaklı” şeklinde vafetmesi klasik sevgili tipinin özelliklerinin Türk kültüründe bulunduğunu gösterir (Kurnaz, 2009:231):

Berü gelgil başum bahtı evüm tahtı
Evden çıkıp yürüyende selvi boylum

Topuğunda sarmaşanda kara saçlum

Kurulu yaya benzer çatma kaşlum

Koşa badem sığmayan dar ağızlum

Güz almasına benzer al yanaklum (Kaplan 2006: 45).

Kan Turalı, Selcen Hatun'u överken yaptığı benzetmeler divan şiirinin benimsediği sevgili tipi ile aynıdır (Kurnaz, 2009:231):

Yalap yalap yalayıban ince donlum

Yer basmayup yürüyen selvi boylum

Kar üzerine kan tammış gibi kızıl yanaklum

Koşa badem sığmayan dar ağızlum

Kalemçiler çaldığı kara kaşlum

Kurumsu kırk tutam kara saçlum

Aslan uruğu sultan kızı (Kaplan, 2006:45).

Yanağın güz elmasına benzetilmesi bozkır kültürü ile açıklanabilir. Sonraki dönemlerde bilhassa divan şiirinde yanak genellikle gül şeklinde düşünülür. Diğer benzetmeler ise aynıyla kullanılmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nda kadının özelliklerine dair bilgi vermesi bakımından da ilgi çekicidir. İslamiyetten önce ve göçebelik devrinde kadın, ideal erkek tipine yaklaşan, at binen, kılıç kuşanan ve icabında düşmanla kahramanca savaşan özelliklerde görülür. Beyrek, babasından kendisini evlendirmesini ister. Evlenmek istediği kadını anlatınca babası "Oğul sen kız dilemezsin, kendüne hempâ ister imişsin" der. Kan Turalı'nın eşi Selcen Hatun, bey oğullarının güç yetiremediği bir kadın olarak tanıtılır. Beyrek'in beşik kertme nişanlısı Banu Çiçek de onu test edecek kadar binici, avcı ve güreşçidir (Kaplan, 2006:39-41). Kadına ait bu güç algısı ve erkekle boy ölçüşür vaziyette olması sevgili imajına tesir eden bir diğer faktör olarak değerlendirilmelidir.

İslamiyet öncesi göçebe toplumun ideal tipini karakterize eden sürü, av ve akındır. Sevgilinin iyi bir avcı ve savaşçı olması ile bu üç unsur arasında ilgi vardır. Şehirli hayata geçerken bu tip de değişime uğrar. Oğuz Kağan kahramanlığını halkı tehdit eden gergedanı öldürmekle reel olarak gösterirken Dede Korkut Kitabı'nda bu canavarlar bir tehlike arz etmez.

Kahramanlar vahşi hayvanları yenmekle sadece kendilerini ispat etmiş olurlar. Bu durum alp tipinin değişerek gazi ve veli tipine dönüştüğünün göstergesidir (Kaplan, 2006:14).

Oğuz Kağan'ın dünyanın fatihi olarak görünmesi, tek ve kudretli sevgili imajıyla örtüşür. Dede Korkut Kitabı'nda baş kesme ve kan dökmenin yüksek bir değer olarak algılandığı hükmü çıkarılabilir. Muktedir, kahraman olmanın gereklerinden biri de kan dökmektir. Herhangi bir kahramanlığı olmayan Eğrek isimli gencin beyler arasında en önde oturmasına Ters-Uzamiş tepki gösterir. Karşılık olarak Eğrek: "Mere Ters-Uzamiş, baş kesip kan dökmek hüner midür?" der. Ters-Uzamiş: "Beli hünerdür ya!" diye cevap verince Eğrek, Kazan Han'dan akın diler (Kaplan, 2006:17; Kaplan, 2007:26).

Divan şiirinde kan dökücü sevgili imajının temelleri bu anlayışın bir sonucu olarak görülebilir. Öldürücülüğün ve kan dökücülüğün eski Türk gelenekleri ile bağlantılı olan yanları vardır. Dede Korkut Hikayelerinde kahramanlar ad almak için bir kahramanlık göstermek zorundadır. İshâk Çelebi'ye ait aşağıdaki beyitte bu husus açık şekilde sevgilide de görülür:

Hûblar içre begüm nâm u nişân ister isen

Öldür İshâkı kayurmaz bir eyü ad eyle

İshâk G 243/5

Eski Türk kültürünün İslam medeniyeti ile teması hakkında söylenebilecek en doğru söz "dönüşüm"dür. Kökü derinlerde olan inanış ve gelenekler İslamiyete uygun hale getirilerek dönüşmüştür. Bu durum devamlılığın bir göstergesidir. Eski Türk inanışında kutluluk kazanmış geyik figürü insanlarla birlikte Müslüman olmuştur. Bayraklarda tuğ kullanılması, sürek avı, çöğen (çevgan) oyunu gibi kültürel unsurlar Türk-İslam dünyasında da devam etmiştir. Dede Korkut Kitabı'nda anlatılan güçlü hayvan motiflerine dayalı öyküler birkaç yüzyıl içinde Yunus Emre'deki bitki dünyasının ağır bastığı ve insanın teslimiyet içinde olduğu bir tabloya dönüşür. İslam öncesi dönemde savaşçı Alp tipi İslam'la birlikte gazi/veli tipine dönüşür. Yer yer bu iki tipin birbirine kaynaştığı görülür. Mehmet Kaplan'a göre İslamiyeti X.yy'da kabul eden Türklerin XIV.yy'da hala eski ruhlarını temsil ettiklerinin en büyük delili Dede Korkut Kitabı'dır (Konuyla ilgili Bk. Kaplan, 2006:20, 24; Kaplan,

2007: 97, 101; Mülayim, 1999:107, 154; Çoruhlu, 2006:147; Kafesoğlu, 2007:401; Kurnaz, 2009:212).

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un vücudu hayvanlardan alınma benzetmelerle tasvir edilir. Bu durum göçebe hayat, avcılık ve akın (güce bağlı olduğundan) ile ilgili olmalıdır. Sonraki dönemlerde sarayında etkisiyle Kayser, Hüsrev ya da İran'ın mitolojik kahramanları ile ifade edilir.

Bütün bu anlatılanların sevgili tipine katkıda bulunduğu açık olarak görülmektedir. Fakat sevgili gibi idealleştirilmiş bir tipin başka bağları da olmalıdır. İslam ve Türk toplum hayatında önemi azımsanmayacak derecede yer edinmiş bu husus sultan/padişah etrafında oluşan sosyal yapılanmadır. İçtimai hayatın sultan/kul ilişkisinde görüldüğü eski toplumda sevgili tipine dair güçlü ipuçları vardır (Bk.Sevgili Tipolojisi, Sevgili ile İlgili Benzetmeler-Padişah).

Tanpınar eski şiirimizdeki aşk tarzının ve sevgili tipinin içtimai nizamla alakasına değinir. Bütün ortaçağ toplumlarında bir hükümdar ve onun etrafında oluşan yapının sevgili tipine kaynaklık ettiğini söyler. Bu imajın yanında bitkiler içinde gül, gezegenler içinde güneş ve hayvanlar içinde de aslan bu anlayışın uzantısıdır. Sevgili de kudret sahibi bir hükümdara ait vasıflarla görülür. "Sevgiliye ait çizgiler onunla hükümdar tipinin yeryüzünde sadece bir aksi olduğu Allah'a kadar çıkar" (Tanpınar, 2006:22-27).

"Sosyal hayattaki tek padişah olgusu, tasavvufî olarak yorumlanarak eşi benzeri olmayan tek Tanrı yerinde kullanılır. Gönül mülkünün sultanı olan biricik sevgili bunun için her bakımdan idealize edilir. O güzel değil en güzeldir. Hüsn-i mutlak sahibidir. Boyu uzun değil en uzundur; beli ince değil en incedir. Zalim değil en zalimdir. Cemaline de celaline de nihayet yoktur. Sarayı gökler katında erişilmez bir yerlerdedir." (Kurnaz, 2009:227).

Eski Türklerde hükümlanlık Tanrı tarafından bağışlanan bir anlayışa dayanmaktaydı. Tebaa da hükümdarın mülkü sayılıyordu (Kafesoğlu, 2007:249, 253; Özkan, 2007:651). Kullar, sultana tam bir sadakatle bağlıdırlar. Bu yüzden âşık-sevgili ilişkisinin kurulması sultan-kul ilişkisine benzer bir ahdi gösterir. Âşık-sevgili, tebaa-hükümdar, efendi-kul ilişkisinin birbiriyle özdeşleştirilmesi hem anlam üretimi hem de toplumsal karşılığı

açısından önemli etkiler uyandırır. Bu münasebetle sevgilinin klasik cevr ve cefasının kasidelerde kerem ve lütfâ dönüşmesi dikkat çeken bir husustur (Andrews, 2009:115, 116, 118).

Tanpınar divan şiirin sanat ve sanat tekniği açısından incelenmesinin divan şiirindeki güzellik kavramının hangi kaynağa dayandığını anlamaya yeterli olmayacağını söyler. Çünkü güzellik kavramı sevme ve hissetme sanatına bağlıdır. Bu sevme biçimi ve özel güzellik düşüncesinin kaynağı nereden gelmektedir? Sevgiliye ait imajların büyük çoğunluğu av ve muharebe alanlarından alınmıştır. “Bu imajların unsurları ayrıştırılıp şiirin birleştiği nesnelere yalıtılarak başlangıçtaki alanlarına yerleştirirsek, Herat, Tebriz, Hindistan ve İstanbul minyatür okullarının bize aktardıklarına benzer, muharip ve genç hükümdar portresi elde ederiz.” (Tanpınar, 2004:260-261).

Eski Yunan’da aşkın erkekle ilgili olduğu (Çetindağ, 2005:148) hatırlanınca bu durumun garipsenecek bir yanı kalmaz. Çünkü genç hükümdar portresine eşlik eden özel aşk hissi iki eş arasındaki durumdan tamamen farklıdır. Bu ilişki fiziksel sevgiye imkan tanımaz. Sevgilinin işvesi, cilvesi, kayıtsızlığı hatta haşinliği kaynağını prensi saraylardan ve tebasından ayıran mesafeden alır. Bu durum âşığın tek ilgili ve acı çeken olduğu tek yanlı aşkı da açıklar (Bk. Sevgilinin Cinsiyeti ve Adı, Sevgili ile İlgili Benzetmeler-Padişah; Tanpınar, 2004:261-262; Andrews, 2009:118). Öte yandan “Arap göçebe edebiyatı bir yana, kadının, sultanın (kadın sultan) özerk bir güç olamayacağını, siyasî rol oynamadığını ve toplumsal yaşamda yeri olmadığını hatırlarsak, hükümdarın bir güzellik örneği haline gelmesini daha iyi anlayabiliriz.” (Tanpınar, 2004:262).

Tanpınar’a göre bu karmaşık durumun izahı için tasavvuf ve platonizmin de etkisi söz konusu edilebilir. Aşkın bu tarzda hissedilip tasvir edilmesi ilahi aşkla benzer noktalar sunsa da tatmin edici değildir (Tanpınar, 2004:261). Bu bağlamda saray hayatının en önemli üç aktivitesi muharebe, av, şölen divan şiirinde en etkili mekan ve hareket özelliklerini barındırır. Özellikle av padişahın ve devletin gücünü temsil eden bir etkinliktir (Tanpınar,

2006:25; Tanpınar, 2004:261; Çoruhlu, 2006:167, 171).²⁶ Usta bir savaşıçı olan sevgili avda da iyidir. Mecliste baş köşeye otururken, baharda ve bahçede çiçeklerin en güzeli güle, ağaçların en uzununu serviye, gökte güneşe dönüşüverir. “Birçok gazelde hakiki muhatabın sevgili veya hükümdar olmasında adeta tereddüde düşülmesi, bazen de aynı gazel içinde birinden öbürüne şairin sözü hiç kırmadan geçmesi ayniyet ihtimalini kuvvetleştirir.” (Tanpınar, 2006:27) Bu durum sevgili tipinde var olan idealizmin bir neticesidir.

Sonuç olarak sevgili tipinin oluşmasında sultan/kul imajı en önemli yeri tutar. Şüphesiz bu durum benimsenmiş imajların hepsini doğrulamaz ama en azından uzun ömürlü oluşlarını anlaşılır kılma avantajı sağlar (Tanpınar, 2004:261). Fakat sevgilinin sultan oluşu ile açıklayamayacağımız hususlar da vardır. Sultan imajı sabit olmakla birlikte bazı ilave özellikler onun başka kaynaklardan beslendiğini gösterir. Öldürücü ve kan dökücü özelliğini, bazı saç ve yüz tasavvurunu Türklerden aldığı görülmektedir. Arap şiirindeki sevgili ise ilk kaynak olma özelliği taşır ve beşerîdir. Fakat bu özelliklerin hiçbiri bütün olarak sevgili tipini kuşatamaz. Sevgili tipi için söylenebilecek en doğru söz Arap, Fars ve Türklere ait her çağ ve devirden inanç, kültür ve hayatın tesiriyle yoğrulmuş, son şeklini tasavvufun etkisiyle almış ideal bir tip olduğudur.

---

²⁶ Batı edebiyatında klasik dönem trajedilerinin de saray hayatını ve soyluları ideal formlarda konu ettiğini hatırlatmak yerinde olacaktır.

I. BÖLÜM

SEVGİLİ TİPOLOJİSİ

A. SEVGİLİNİN TARİFİ

Sevgili kavramı hiç şüphesiz devrin ve devirlerin güzel ve güzellik algısıyla ilgilidir. Her toplum kendi izân birkimiyle hayatı yorumlar. Bu yorum aslında kendileştirme veya kendine yaklaştırma eğilimidir. Bununla beraber evrensel duygular benzerlik gösterir. Yani sevgi bütün insanlar tarafından yaşanan bir his iken onu anlatma ve yorumlama millî özellikler arz eder. Divan şiirinde sevgilinın adı çok genel ve soyut bir düzlemde ele alınır. Onun adı yerine daha çok sıfatları ve bezetilenlerinin mecaz yoluyla isim olarak geçtiği görülür (Bk.Sevgilinın Cinsiyeti ve Adı, Sevgili ile İlgili Benzetmeler).

Sevgili çok defa ifade edildiği gibi acı ve ızdırap veren, âşığın canına kaseden, cevr oku atan, hışımla, kinle hareket eden, gaddar, taş kalpli, hiçbir zaman âşığa yar olmayan, kıymet bilmeyen, sebepsiz yere zulmeden ve âşığın âhını duymayan bir varlıktır. Bunun yanında lütuflarıyla âşığa hayat veren, can veren, meclislerin vazgeçilmezi, güzellikte benzeri bulunmayan, meleklerle hurilere denk hatta daha yüce, yaşı daima genç olarak idealize edilmiş bir tiptir. Bu özelliklere ilave olarak sevgili daima ilgisizdir. Âşığa iyilik etme bir yana, kötülük etme zahmetinde bile bulunmaz (Çavuşoğlu, 2001:103; Tolasa, 2001:150-153; Kurnaz, 1996:200-202; Serdaroğlu, 2006:51-52; Çeltik, 2008:445). İbn Hazm, sevgililerin âşıklara karşı ilgisiz olmalarını, rakibin varlığından ve nazlanmadan ötürü ortaya çıkan ilgisizlikten kaynaklandığını söyler (Çetindağ, 2005:66).

Yukarıda bahsedilen özellikleriyle beraber sevgili nasıl tarif edilmektedir veya nasıl olması beklenir? Bu soruların cevabı sevgiliyi tanımlamak açısından önemlidir. Bu başlık altında incelenen divanlardan yola çıkarak güzel kimdir, nasıldır, nasıl olmalıdır, sevgili nasıl tarif edilmektedir gibi soruların cevapları aranmıştır.

Divan şiirinde şair daima âşık rolüne/kisvesine bürünür. Halbuki şair gerçek bir kişidir. Dolayısıyla âşık rolündeki şâirin bakış açısı devrin güzel algısını birinci elden tespit etmeye imkan tanımaktadır.

Şair devrinin iyi bir gözlemcisidir. Bu münasebetle toplumun güzel kabul ettiği ve değer verdiği bütün unsurlar şiire girer. Sevgili ve güzellik unsurları söz konusu olduğunda (Bk. Güzellik Unsurları) efsanevî kişiler, sultanlar, toplumun önde gelenleri, kahramanlar, şehirler, nehirler, bağ ve bahçe ilgili unsurlar, gökyüzü ve gezegenler, maddî ve melekut âlemi benzetme ilgisine göre sevgili ile irtibatlandırılır.

Sevgili ile ilgili benzetme unsurlarının oluşumunda göz ardı edilmeyecek bir husus da şair tasarrufudur. Şairler kendilerinden önce yapılmış benzetmelerden başka yeni teşbihler peşinde koşarlar. Bu benzetme eğer kabul görürse geleneğin içine girer ve yerleşir.²⁷ Mesela Karamanlı Nizâmî, “Ey sevgili yüzün Kâbe, kûyun kible ise niçin saçına halka, dudağına zemzem demeyeyim” derken bu tasarrufu açıkça gösterir²⁸:

Çün yüzün Kabe vü hâlün Hacerü'l-esved imiş
Leb ü zülfine niçün Halka vü Zemzem dimeyem

Nizâmî G 75/6

Sevgilinin dudağıyla kadeh arasında kurulan benzerlikle aynı düzlemde gabgab “âb-ı muallak” olarak ifade edilir:

Yiridür olsa lakab câm-ı mürevvak lebün

²⁷ Mu'îdî, teşbihin sahip olması gereken özellikleriyle ilgili sahih teşbih ve fasit teşbih şeklinde bir izah getirir. Ona göre her nesne bir başka nesneye benzetilir. Bu nesnelerin bütün yönleriyle birbirine benzemesi gerekmez, belki bir yönden iştirak yeterlidir. Fakat sahih teşbih, benzetme yönünün benzetilen ve benzeyeni kapsaması ile olur. Güzelin yanağını kırmızı güle benzetmek buna örnek olarak verilebilir. Çünkü ikisinde de taravet bulunur. Eğer benzetme yönü iki tarafı da kuşatmıyorsa teşbih fasit olur. Yani benzetme yönü benzetilen ve benzeyende bulunursa teşbih sahihtir (Erünsal, 1988:223).

²⁸ Ahmet Paşa'ya ait aşağıdaki beyitler bağlam ilgisine güzel birer örnektir:

Kirpüğü cevri okına peykâncı
Zülfü cân meclisinde reyhâncı

Yandı tennûr-ı gamda cân ü cigir
Bir nazar eyleseydi biryâncı

Hüsün evrâkın itmege tezyîn
Çeşm-i Ahmed olupdur efşâncı

Ahmet Paşa G 300/1,2,7

Yaraşur âb-ı muallak dir isem gabgabuna

Nizâmî G 95/1

Aynı ilişki aşağıdaki beyitte gabgab ve dudak teşbihlerinde görülmektedir:

Olıcak sîb-i gül-âbî gabgabun

Lal-i rümmânı degül mi leblerün

Necâtî G 301/7

Şair sevgilinin boyunu sidre şeklinde ifade edince “bundan ötesini bilmedim” diyerek hem Miraç ve Sidretü'l-müntehaya telmihte bulunur, hem de “neye benzeteyim bundan ötesi yok” diyerek sevgiliye ait “en” kavramını belirginleştirir:

Sidreye benzettüğüm ayb itme cânâ kaddüni

Ki anı benzetmekde bundan müntehâsın bilmedüm

Ahmet Paşa G 191/9

Şairler sözü değişik anlamlara gelecek şekilde süslemişler, belagat ilmini öğrenmiş ve tatbik etmişlerdir.²⁹ Şair bir bağlamda kurgu oluşturmaya başlayınca diğer güzellik unsurları bağlamın gerektirdiği teşbihler içinde yer alır. Aslında şair her beyit için ayrı ve mini bir kurgu/senaryo yazmaktadır. Bu senaryoda şekil, renk ve koku ilgisi, geçmişteki kullanımlar, bağlam içindeki uyum vs. etkili olmaktadır. Bu hususlara dikkat eden şair, aynı mecaz örgüsünü bilen şairler tarafından da gariptenmez. Ne kadar güzel söylerse o derece makbul sayılır. Güzellik unsurlarının benzetilenlerinin çokluğu bu sebebe bağlanmalıdır. Şair her ne kadar belli kalıplar içinde söylemek zorunda olsa da teşbih ve mecaz yanının açık oluşu uçsuz bucaksız bir alanda kalem oynatmasına imkan vermiştir. Burada önemli olan makuliyet ve hüner olmaktadır. Örnek olarak, şair yüzü denize benzetince dudak, diş, saç ve kaş deniz ile ilgili olmak durumundadır. Aynı şekilde boy kıyamet olunca diğer güzellik unsurları da kıyamet ile ilgili kavramlara benzetilir:

Dişün lü'lü lebün mercân ruhun bahr-i melâhatdür

İki zülfün neheng ol bahre kaşun mevc-i âfetdür

²⁹ Konuyla ilgili Bk. (Coşkun, 2007).

Sıratın aynıdur kaşun saçunda haşr olur diller
Sorarsan ben günehkâra o kâmet hod kıyâmetdür

Hayâlî G 51/1,2

Mu'îdî'ye göre şiirle meşgul olanların sevgilinin uzuvlarına dair teşbihlerde benzetilen ile benzeyen arasında münasebet kurmaları en önemli şartlardandır. Şiir böylece rengîn düşer, sade ve güzel olur. Mesela sevgilinin ağzını dürce teşbih edince dudağını la'l veya gevhere, gamzeyi "ok"a benzetince kaşı kemâna, ayva tüyelerini Hızır'a benzetince dudağı âb-ı hayvâna benzetmek gerekir. Diğerlerini bu örneklere göre kıyas etmelidir (Erünsal, 1988:253).

Bilinen teşbih ve istiareler, şairler için bir yönerge gibidir. Hangi unsuru neye ve nasıl benzeteceği yüzyıllar süren gelenek içinde belirlenmiştir. Şair, bu kurguyu alıp yeniden şekil verme uğraşındadır. Çünkü şairlik hüner göstermek demektir. O da hünerini bu şekilde gösterir.³⁰ Sevgilinin yay kaşlarından ok atılması, dilberden şikayet birer örnektir:

Resmdür âşıkâ gelmek kaşı yaylardan ok
Aşk peydâ olalı böyle kurulmuş bu nesak

Fuzûlî G 150/6

Şikâyet cevri dilberden kadîmî resmdür ammâ
Hakikatde cefâ ehl-i vefâya bir safâ ancak

Bâkî G 234/2

Divan şiirinde şair, gerçek hayatta belki hiç tecrübe etmediği hadiseleri yaşamış gibi anlatır. Hayatında meyhanenin yolunu bilmeyen biri olsa bile meyhaneyi ve oradaki haleti ayrıntılarıyla tasvir eder. Bu durum günümüz roman, hikaye ve senaryo yazarları ile benzerlik arz eder. Bu insanların yazdığı her şeyi tecrübe ettiklerini iddia etmek güçtür. Hayâlî'ye ait aşağıdaki beyit aynı hususu dile getirmektedir:

³⁰ Şairlerin güzellik unsurları üzerindeki teşbih çabaları sonucunda bu unsurlarda bazen aşırılıklar ortaya çıkar. Bu durum yerini daha ileride mübalağalı ifadelerle bırakır. Mu'îdî, Işk-efzâ (eser kayıptır) adlı eserinde Leyla'yı anlatırken Leyla'nın keman kaşlarını kulaklarına kadar uzatır:

Çekilmiş kaş yayı tâ bünâgûş
Götürür Türk-i çeşmi anı ber-dûş (Erünsal, 1988:239).

Ömründe râh-ı meykedeyi görmemiş geçer

Cânâ Hayâlî hoş bilür efsâne yollarun

Hayâlî G 396/5

Sevgili genellikle kara saçlı, kara kaşlı, kara gözlü, parlak yüzlü olarak karşımıza çıkar. Sarı saç bilinmekle beraber çok nadir kullanılır.³¹ Ela/ala gözlü sevgili ilk dönemlerden itibaren bilinir. Fakat kara göz kadar yaygın olarak kullanılmaz (Bk.Göz). Aşağıdaki beyitte sevgili ela gözlüdür :

Mîm agzun dâl zülfün cânum u ömrümdürür

Hey elâ gözlüm meded şol mîm ü dâlünden meded

Necâtî G 49/2

Sevgilinin güzellik unsurlarına dair benzetmeler ilgili yerde genişçe ele alındığından (Bk. Sevgilide Güzellik Unsurları) burada söz konusu edilen sevgilinin maddi ve manevî güzelliği olacaktır. Sevgilinin tavırları hoş, yüzü sade ve yüz hatları güzel olmalıdır (Nev'î G 120/6). Vücutunda tüy olmamalıdır. Güzelin kolları, çehresi, sinesi, elleri ve gözleri güzel olmalıdır:

Didüm güzellerün nesi gâyet güzel gerek

Bir pîr işitdi didi güzelde göz el gerek

Hayretî G 205/1

Güzel göz güzel el güzellik mahal

Nazîrün bulunmaz güzelsin güzel

Nev'î G 285/1

Hûbda çihre ile sîne gerek

Bana mahbûb böylesine gerek

³¹ Bâkî'nin kaşları sarı olan sevgiliden bahsettiği beyit saçın sarı oluşuna da işaret eder:

Tuğrâsı berâatun yazılır ekseri altun

Rûyunda kaşun zerd olur ise n'ola şâhâ

Bâkî G 5/3

Fakat beyitten anlaşılan o dönemde sarı kaşların siyah kaş karşısında pek varlık gösteremediği yönündedir. Makbuliyet bakımından aynı durumun saç için de geçerli olduğu söylenebilir. Gelenek karşısında sarı saç ve kaşın rahatlıkla bir güzellik unsuru olarak ifade edilebilmesi için zamana ihtiyaç vardır. Yoksa o dönemde bilinmediği anlamına gelmez. Nev'î'ye ait aşağıdaki beyitte “gülzar” “sarışın bir nigâr”a benzetilmiştir. Beyit dolaylı olarak sarı saçlı güzele işaret etmektedir:

Kendün çemende gark-ı zer ü zîver eylemiş

Gülzâr sanasın saruşın bir nigârdur

Nev'î G 71/4

Bâkî G 282/1

Sahn-ı hammâmda dün gördüm o nâzûk bedeni
Sînede mûdan eser yok dahi pehlû da güzel

Bâkî G 313/4

Eyledüm dikkat ile mûy miyânına nazar
Cümleten bî-bedel ü sâid ü bâzû da güzel

Bâkî G 313/5

Güzelin, hareketleri şirin yani hoş tavırlı, teni taze ve yumuşak, gözleri de badem gibi olmalıdır. Kaş, kirpik ve göz güzelliği önemlidir:

Olıcak yâr gibi dilber-i şîrîn-harekât

Teni pâlüde-i ter gözleri bâdâm olsa

Bâkî G 460/2

Âlemde efendi sana benzer güzel olmaz
Bu kirpüğe bu göze bu kaşa bedel olmaz

İshâk G 101/1

Sevgilinin boyu ve saçları uzun, saçı belinde veya topuğunda, gözleri siyah, dudakları kırmızı, ağzı küçük, beli ince olmalıdır. Gözleri sürmeli, elleri ve tırnakları kınalı, vücudu nadiren ten rengi veya buğday rengi fakat çoğunlukla gümüş rengi/beyaz olmalıdır (Bk. Bu Unsurlar). Bu onun beden güzelliğini gösterir. Herhangi bir teşbihe mahal olmaksızın sevgili benzersiz/emsalsiz, hasılı güzel olmalıdır (İshâk G 160/1, G 239/3; Bâkî G 246/3; Rûhî G 50/2; Zâtî G 839/2):

Âlet-i hüsni mükemmel kad-i dil-cû da güzel

Ol siyeh gözler ile hak bu ki ebrû da güzel

Bâkî G 313/1

Bî-nazîr ü bî-şebîh ü bî-bedeldür sevdüğüm

Dimek olmaz hâsılı gâyet güzeldür sevdüğüm

İshâk G 180/1

Arap edebiyatının M.766-869 yılları arasında yaşayan ünlü şairi Câhız, kendi devrinin kadın hakkındaki güzellik algısını şöyle anlatır: “İnce belli, kılıç gibi (ince ve) uzun boylu, bir peri gibi, bulut parçası gibi”. Kadın mecdûle yani dolgun ve zayıf arasında olmalıdır (Yalsızuçanlar, 2010:44). Sevgili etine

dolgun ve candan olmalıdır. Burada söz konusu edilen açık şekilde beşerî hatta şâhid-i bâzâr güzeldir (Kurnaz, 1997f:475):

Etine canına dolu güzeller koçmak olurdu
Hayâlî neylesün cür'et deminde kîse arıkdur

Hayâlî G 105/5

Âşık nazarında sevgili öncelikle nüktedan, zarif, nazenin, latif, halim, selim, sözden ve halden anlayan olmalıdır. Yüksek ahlaklı ve cömert olmalıdır. Lütfu, güzelliği, ahlakı ve tatlılığı olgunluk seviyesinde, endamı hoş olmalıdır. Bu yönlerden zerre kadar noksanı olmamalıdır. Sevgili bu özelliklere ilaveten Yahya Beye ait beyite göre rind ve Rum diyarından olmalıdır. Rum diyarı ile kastedilen Rumeli dilberleri yahut Hristiyan güzelleri olmalıdır (Yahya G 232/3, G 292/1, G 384/1, G 423/4; Nev'î G 292/1; Bâkî G 404/3):

Nüktedân olsa zarîf olsa söz anlasa güzel
Hâl-i dilden hele fi'l-cümle haberdâr olsa

Hayretî G 400/2

Eltâf u hüsn ü hulk u melâhat kemâlde
Endâm u şekl ü kâmet ü kadd itidâlde

Bâkî G 451/1

Güzel oldur ki kemâl ehli ola Rûmî ola
Rind ola hâl bile mes'ele malumı ola

Yahya G 436/1

Divan şiirinde sevgilinin beşeri özelliklerle karşımıza çıkması genellikle "Rum ili dilberleri" söz konusu edildiğinde görülür. İslam toplumlarında kadına karşı olan tutum nedeniyle onun sosyal hayatta pek görülmediği bilinen bir gerçektir. Osmanlının özellikle Rumeli'deki topraklarında gayr-i müslümlerle Müslüman halk iç içe yaşıyordu. Bu yüzden farklı bir dine ve hayat anlayışına sahip Rum ili güzelleri daha açıktan ve daha gerçekçi olarak ifade edilmiştir. Beşerî duyguların ifade edildiği şiirlerde bu güzeller şairlerin imdadına yetişmiştir. Bu münasebetle kafir, küfür, nâ-müselman, bî-din gibi benzetmeler kolaylıkla tevil edilir hale gelmiştir. Necâtî, yüzü Rum ülkesine

teşbih ettiği beyitte Rum ilinden güzellerinin çokluğu münasebetiyle bahseder:

Didüm ol yüzde neden hâl-i mu'anber çoğ olur
 Didi bu Rûm ilidür bunda güzeller çoğ olur
 Necâtî G 110/1

Hayretî'ye göre güzel, öpmeye ve sarılmaya izin veren, yar ile yar olan, söz anlayan, biraz şuh ve fettan olan, âşık ağlasa da hep gülen ve gül gibi açılıp gül bahçesi gibi olan, âşıkların halini bilen ve onları seven, az cefa edip vefadar olmalıdır. Bahsedilenler he ne kadar bir temenniden ibaret olsa da gerçek hayatta ki sevgili özelliklerini taşımaktadır (Bk. Sevgili Tipolojisi):

Öpülse yâr ile yâr olsa dilber
 Kuculsa râm-ı dildâr olsa dilber

Söz anlamakda fettân olsa mahbûb
 Biraz şûh olsa ayyâr olsa dilber

Ne denlü aglasa zâr olsa âşık
 Açılma gülse gülzâr olsa dilber

Nedür âşıklarun hâlünü bilse
 Güzel sevse dil-efgâr olsa dilber

Cefâyı az kılsa Hayretî'ye
 Sözümler bu kim vefâdâr olsa dilber

Hayretî G 122

Sevgili bey gibi olmalı, uslu olmalı; âşıkları onun hayranı ve delisi gibi önünce yürümelidir (Yahya G 225/1). Sevgili şehirli (şehrî) olmalıdır:

Güzel oldur ola bin vâlih ü hayrân delüsi
 Beg oldur yüriye önünce hezârân delüsi

Hayretî G 438/1

İshâk ne hoş benzer imiş mâh u nücûma
 Mahbûb ki şehrî ola uşşâk sipâhî

İshâk G 340/5

Âşığın kıymetini bilmeyen güzel sevmeye layık değildir. Âdem kadrini bilen güzel sevimlidir. Onu görünce can ona meyl etmelidir (Bâkî G 362/1). Başına buyruk olanı değil de mülayim olanı sevmek gerekir (Yahya G 361/3):

Sana serkeşlik iden mahbûbı ma'şûk eyleme
Bâri dünyâda seversen bir mülayim yârı sev

Yahya G 361/4

Bâkî Divanı'daki 380 numaralı gazel sevgili ile âşığı tarif etmesi bakımından buraya alınmıştır:

Bir lebi gonca yüzi gül-zâr dersen işte sen
Hâr-ı gamda andelîb-i zâr dersen işte ben

Lebleri mül saçları sünbül yanagı berg-i gül
Bir semen-ber serv-i hoş-reftâr dersen işte sen

Pâyine yüzler sürer her serv-i dil-cünûn revân
Su gibi bir âşık-ı dîdâr dersen işte ben

Zülfi sâhir turrası tarrâr şûh-ı şîve-kâr
Çeşmi câdû gamzesi mekkâr dersen işte sen

Fürkatünde teşne-leb hâtır-perîşân haste-dil
Künc-i gamda bî-kes ü bîmâr dersen işte ben

Gözleri sabr u selâmet mülkini târâc ider
Bir amânsuz gamzesi Tâtâr dersen işte sen

Bâkîyâ Ferhâd ile Mecnûn-ı şeydâdan bedel
Âşık-ı bî-sabr u dil kim var dersen işte ben

Bâkî G 380

Sevgili teşbihlerde genellikle benzeyen konumundadır. Dolaylı ve dolaysız en çok benzetildiği unsur ise padişah/sultandır (Bk.). Tanpınar'ın

saray istiâresi diye tanımladığı bu husus etrafında oluşan kurguda âşık da “kul” statüsündedir (Tanpınar, 2006:26; Andrews, 2009:115, 116). Sevgili bu konumuyla sultan, beg, ağa gibi vasıflarla karşımıza çıkar. Bu kişilere ait güç ve iktidar özelliklerine de sahiptir:

Serv gibi karşuna kavşursın el mahbûblar

Sen güzellük taht-gâhında otur sultân gibi

Necâtî G 626/5

Bu sarâyun şimdilik sensin begi

Biz şikâyet eylerüz senden sana

Mesîhî G 9/3

Buldı kûyında devâ derd-i dil-i bîmârumuz

Sen agasın biz kuluz kûyındadır tîmârumuz

Fuzûlî G 120/1

Sevgiliyi tanımak ve tanımlamak açısından mekan ve zaman özellikleri önem taşır. Sevgilinin padişah olarak görülmesi ile birlikte ortaya çıkan bir husus da içki, eğlence ve sohbet (bezm) meclisleridir. Saray hayatı veya otorite etrafında şekillenen eğlence meclisleri genellikle bahar ve yaz mevsiminde bağ ve bahçelerde, kışın ise meyhanelerde kurulurdu. Meclisin vazgeçilmezleri âşık, mey, mutrip, sâkîdir. Eğlence ve içki meclisleri için bahar mevsimi, gül mevsimi, bayramlar en uygun dönemlerdir. Bâkî aşağıdaki beyitte gül mevsiminde “uç leb”den bahsediyor. Âşığın bahar günleri aklı fikri eğlence meclisindedir:

Mevsim-i gülde n’olur medrese vü mescidden

Leb-i cûy u leb-i cânân u leb-i câm olsa

Bâkî G 435/3

Şeyhî bahâr günleri menfaâti yok ögüdün

Fikr şarâb u şâhid ü çeng ü ney ü gazeldedür

Şeyhî G 41/5

Sâz ü söz ü ayş ü nûş ü zevk u şevkun çağıdur

Hâzır ol fevt eyleme eyyâmı bayram irtesi

Necâtî G 568/4

Arap ve Fars şiirinde meyhane bahsinin sıkça geçtiği bilinen bir durumdur. Divan şiirinde de meyhane aynı bağlamda kullanılmıştır. Fakat meyhane kavramı etrafında oluşan imaja Osmanlı topraklarında yaşayan gayr-i Müslimler ve meyhanelerinin etkisi küçümsenemez. Her ne kadar Fars şiiri hazır imajlar sunmuşsa da o hayallerin uzun süre yaşatılabilmiş olması şairlerin meyhaneyle ait örnekleri yakınlarında görmeleri, bilmeleri ve belki de yaşamaları dolayısıyla devamlılık arz etmiştir. Nev'î aşağıdaki beyitte eğlence ve içki meclisini, Rum ili sohbeti ile birlikte vermektedir:

Bezm-i hüsnünde lebünden içilürse n'ola cam
Rûm ili sohbeti gül devri bahâr eyyâmı

Nev'î G 555/4

Beyitlerde özellikle gayr-i Müslimlerin bulunduğu Galata, Tahtakale ve Balıkpazarı gibi muhitler meyhane, içki ve eğlence meclisleri dolayısıyla zikredilir. Mehmet Çavuşoğlu'nun "Galata'da Ayak Seyri" adlı iki makalesinde dile getirdiği gerçekçi tablolar içki ve eğlence meclislerine dair fikir vermektedir. Müslümanların bulunduğu bölgelerde meyhane olmaması, içki yasağının uygulanması, gayr-i Müslimlere bu yasağının uygulanmaması dolayısıyla bahsedilen yerler daha da kıymet kazanmıştır. Bu mekanlar güzelleri ve meyhaneleri ile ünlüdür. Kanunî döneminde uygulanan şarap yasağı ve şarap gemilerinin Galata önlerinde yakıtılması Bâkî'nin aşağıdaki beytinde ifadesini bulmuştur (Çavuşoğlu, 1998:49-62; Bk. Sevgili Tipolojisi-Yarı İdealize Edilmiş Sevgili):

Reh-i mey-hâneyi kat itdi tîg-i kahrı sultânun
Su gibi arasın kesdi Sitanbûl u Galâtânun

Bâkî G 279/1

Akşama karşı gezinti için dışarı çıkmakla ifade edilen ayak seyranı tabiri aynı zamanda akşam doğru kurulan içki sofralarını da işaret etmektedir. Bu sofrada kadeh (ayak) elden ele dolaşır. Akli başında olan bundan kaçmaz. Daha sonra kim ne derse desin inkar edilecektir. Yahya Beye ait bu beyit devrin bir yasağını çiğnemenin psikolojisini vermesi bakımından dikkat çekicidir:

Sâkiyâ zülfüne karşı çün kadeh devr eyleye

Sanuram kim ahşama karşı ayak seyrânıdur

Mesîhî G 52/2

Gel ayak seyrini kıl nûş it meyi peymânededen

Âkil olanlar kaçır mı zâhidâ meyhânededen

Yahyâ G 305/1

Dime mest olup ayak seyrini itdügümüzi

Kim ne dirse disün elden koma inkârı sakın

Yahyâ G 336/3

Bu münasebetle sevgilinin görüldüğü bir diğer mekan da meyhanedir. Eğlence meclislerinin bir parçası olan meyhanelerde de şahıs kadrosu değişmez. “Tasavvufî olarak meyhane/harabat tekke, meyhaneci/pîr-i mugan/saki mürşit, şarap ilahi aşk yerinde kullanılır. Âşık/şairlerinin genelde rind meşrepli olduğu divan şiirinde, anlam gerçeğe mecaz arasında bazen tevil yoluyla anlatılır. Böylece rindâne şiirler divan edebiyatının en önemli yönlerinden birini oluşturur.” (Kurnaz, 2009:233-234). Âşık medresede müderristen bin ders almaktansa meyhanede bir güzelin elinden bir cam/kadeh almayı tercih eder:

Medrese içre müderris virdügi bin dersten

Yeg durur mey-hânedede bir câm virmek bir güzel

Fuzûlî G 173/6

Sevgilinin görüldüğü mekanlardan biri de hamamlardır. Hamamlar eski kültürde önemli bir yere sahipti. Özellikle kadınların uzun süren hamam sefaları olurdu. Hamam münasebetiyle sevgilinin gümüş teni ve ay gibi vücudunu görmek mümkün olur. Aşağıdaki beyitten hamam sefalarının kış mevsiminde olduğu anlaşılıyor:

Niçün bâridlik eyler sineye gelmezsin ey meh-rû

Şitâ vakti güzeller hazz ider hammâm seyrinden

Nevî G 326/2

B. SEVGİLİNİN KIYAFETİ

Sevgili ve güzellik unsurları hakkında ayrıntılar ilgili bölümlerde verilmiştir. Burada ele alınan husus çeşitli şekillerde tasvir edilen sevgilinin maddî olarak nasıl giyindiği veya nasıl görüldüğü olacaktır. Kıyafet ile bağlantılı olması bakımından sevgilinin tavır ve edasına değinmek gerekir. O selvi boyu ile naz ve işveden ibarettir. Naz atına biner, nazla konuşur, nazla güler, işveyle yürür, salınır, naz elbisesi giyer. Hasılı baştan aşağı naz ve işvedir (Bk.Bu Unsurlar). Giydiği kıyafetler de onun nazını ve güzelliğini artırır. Sevgiliye çok yakışan naz elbisesi gökten inmiştir (Nev'î G 555/5; Bâkî G 508/4). Dilber naz ile beyaz veya kırmızı giyse âşık onun ayağına gözyaşlarından beyaz ve kırmızı cevher döker:

Naz ile giyse egnine dilber sefid u sürh
Çeşmüm döker ayagina gevher sefid u sürh

Rûhî G 114/1

Sevgili ile birlikte anılan kıyafetin rengi genellikle beyaz ve kırmızıdır. Bunun yanında yeşil, mavi, siyah ve nadiren sarı renge rastlanır. Gül renkli, erguvan renkli, benekli, altın benekli, altınlı, yıldızlı, işlemeli kumaş ve elbise çeşitleri de renk ile ilgili olarak alınmalıdır. Sevgili en çok kırmızı ve beyaz elbise içinde görülür. Sevgili al giymesi, âl (hile) ile âşığın aklını alması, almak fiili, kan etmek gibi bağlamlarda kullanılır (İshâk G 39/4; Yahya G 237/2, G 418/4; Bâkî G 84/2). Kırmızılar içinde gül nihali gibi salınan sevgili her gün binlerce âşığını bülbül gibi inletir. Sevgilinin sürekli al giymesi, şivesi onun “şâhid-i kâşâne” (cariye) olmasındandır:

Allar geymiş hırâm eyler nihâl-i gül gibi
Günde uşşâkun hezârın zâr ider bülbül gibi

Bâkî G 532/1

Ey bâde-i gül-çihre müdâm al geyersün
Bu şîve nedür şâhid-i kâşâne degülsen

Necâtî G 293/5

Sevgili beyaz elbisesiyle, gümüşten servi, serv-i kâfûrî, ak sancak, ak gül nihali, rûz-ı şâdi, nevrûz-ı âlem şeklinde düşünülür (Yahya G 300/1-5, G

417/2,3). Ak sade bir kumaş çeşididir. Sevgili ondan yapılmış bir elbise giymiş ve güzelliğine güzellik katmıştır:

Yine ak sâde geymişsin yine var mâh-peykerlik

Güzellenmişsin ey âfet nedür bu tazelik terlik

Nev'î G 262/1

Libâs-ı nâz, hil'at-i hüsn, libâs-ı cevri gibi mücerret ifadelerin dışında sevgili devrin bilinen elbiseleri ile görünür. Bunlar câme, âsumânî, hil'at, kabâ, hulle, don, futâ, ridâ, gömlek vb. elbiselerdir. Ayrıca kumaş isimleri söz konusu edilir. Atlas, frengî, dibâ, kemhâ, harîr, ak sade, benekli, altın benekli gibi kumaşlar ve bu kumaşlardan yapılmış elbiseler zikredilir. Kıyafeti tamamlayan dülbend, burka, kemer, külah, sarık, yelken, bazubend, hamayıl, küpe vb. unsurlar da sevgilinin kıyafeti ile ilgilidir. Akseuar olarak başa veya sarığa gül, karanfil, sünbül, lale takılması da sevgilide karşılaşılan hususlardır.

Câme, elbise kıyafet anlamında kullanılan genel bir ifadedir. Bol ve rahat olması bakımından ev kıyafetleri için de kullanılmıştır (Pakalın, 1993:255; Koçu, 1996:49; Özkan, 2007:583). Câme kırmızı (al, sürh), mavi (mâî), yeşil (sebz), siyah (Kabe örtüsü, şebgûn), benekli, altın benekli, zer, zerrîn gibi renk ve özelliklerdeki kumaşlardan yapılır. Özellikle kırmızı câme sevgilinin güzelliğini artırır. Al renk dolayısıyla sevgili âlemi yakan bir ateş parçası, ateş-i sûzân, ateş şeklinde düşünülür (Yahya G 33/2, G 398/2, G 493/2):

Al câmeyle geçen şehir içre ol meh-pâredür

Yakmak için âlemi gûyâ bir âteş pâredür

Hayâlî G 62/1

Âsumânî, mavi renkli kumaştan yapılmış bir çeşit elbiseye denir (Özkan, 2007:580). Renk münasebetiyle Nil nehri ve gökyüzü ile birlikte anılır. Güneşe benzeyen sevgili âsumânî giyerek şehri her gün yakar. Güneş, gökyüzünde mavi elbise giymiş gibi hayal edilir (Hayâlî G 299/3). Mesîh'e benzeyen sevgiliye âsumânî câmesiyle gök, taht olur. Sevgiliyi mavi elbisesi içinde gören şair melahat Mısır'ının Yusuf'u Nil Nehri'ne girmiş der (Yahya G

132/2,3). Sevgili giydiği âsumânî elbise ile g zellihte gökyüzü altında benzersizdir:

Âsumânî bir libâs idinmiş ol mâh-ı münîr
 Ana bu hüsn ile bulunmaz gök altında naz r
 Yahya G 132/1

Hil'at, hükümdarlar ve vezirler tarafından m kafaat ve ihsan olarak giydirilen kıymetli kumaşlardan mamül, süslü elbiseye denir. Kabâ, kaftan veya haftan denilen bu giysi önceleri zırh üzerine giyilen pamuklu libas iken zamanla astarsız uzun entariye, sonraları hil'at gibi ipekli kumaştan yapılan giysilere denilmiştir. Meydan  denilen al beyaz kırmızı bir ipekli dokumadan yapılan yan etekleri çift yırtmaçlı, göğüs kısmı açık ve yakası topuğa kadar kesik ve bütün yakası sırma ve ipek gaytanla işlenmiş bir entariye de hil'at denir. Kabâ, Farsça yırtık demektir. Bu yüzden  n  açık kaftana kab  derler (Onay, 2007:211; Koçu, 1996:130, 137-138). Yeşil, kırmızı, altın benekli, altınlı gibi çeşitli renk ve özelliklerde olabilir. Güzellik, sevgiliye biçilmiş elbisedir ona yakışır ve güzellik katar (Ahmet Paşa G 277/2). Sevgilinin g lg n kabâsı laleye, bedeni de kırmızı lale üzerindeki jaleye benzetilir (Bâkî G 84/1). Sevgili ne giyerse giysin yakışır. G l renkli kab  giyen sevgili nazıyla âşıkların göz yaşlarını kan rengine dönüştürür:

Ne geyerse yaraşur ol gül-i ra'n  geys n
 Gâh g lg n  kab  gâh libâs-ı  emeni
 Yahya G 494/2

Geyüp ol ş h-ı siyeh- erde kab -yı g lg n
 Eyledi n zla gözümüz demini garka-i h n
 Nev'  G 327/1

Hulle, belden aşağı ve belden yukarı olmak üzere iki parçadan oluşan astarlı elbiseye denir. Daha çok cennet elbisesi, cennette giyileceğine inanılan elbise anlamındadır. Don (ton) genel olarak giysi ve kıyafet, ridâ ise örtü, gömlek anlamında üste giyilen elbise için kullanılır (Parlatır, 2009:649, 1412; Pala, 1995:356;  zkan, 2007:595). Sevgilinin mavi renkli rid sı Nil Nehri'ne benzetilir. Nil Nehri'nden dolayı Hz. Musa'ya, gömlek (pirehen) münasebetiyle de Hz.Yakup ve Hz.Yusuf kıssasına telmih yapılır. Sevgilinin

beyaz teni kırmızı gömleği ile görüldüğünde, gül harmanına semen düşmüş şeklinde tahayyül edilir:

Bûy-i Yûsuf dîde-i Ya'kûba virdi ise basar

Ahmed'e cân virdi yârun nûkhet-i pîrâheni

Ahmet Paşa G 347/7

Yaraşur Mısr-ı cemâlünde senün mâ'î ridâ

İki şakk olmuş yatur güya ki Nîl-i dil-güşâ

Yahya G 6/1

Yârı gönlekcek görüp seyr itdigün eller didi

Gör nice düşmüş durur gül hırmeni üzre semen

Hayâlî G 425/3

Atlas, ipekten dokunan parlak kumaşa denir. Çoğunlukla kırmızı, yeşil, mavi, sarı daima düz renkli ve desensizdir. Bazı nakışlı çeşitleri de bulunur. Sarmaî, elvânî, mermerî ve frengî birer atlas kumaş çeşididir (Koçu, 1996:17; Özkan, 2007:566). Aşağıdaki beyitte sarı renkli atlas giymiş güzelden bahsedilmektedir:

Soyinsa sîm-beden müştahâ güzel mi degül

Yaraşur atlas-ı lîmovî geysel lîmûna

İshâk G 269/5

Dîbâ, ipekten dokunmuş kumaşa denir. Türlü renkteki çiçek nakışlarıyla dokunan ipekli kumaş, aralara altın teller atılmak suretiyle de güzel bir görünüm kazanır. Altınla süslenmiş, genellikle yeşil ve kırmızı renkte olan dîbâ kumaşından hil'at yapılması münasebetiyle birlikte anılır (Koçu, 1996:89; Pakalın, 1993:449; Özkan, 2007:569). Sevgili bayram gezintisinde işlemeli dîbâsı ile altın kanatlı tavusa benzetilir (Bâkî G 39/2). Altın işlemeli dîbâlar giyen sevgili aşığı gün gibi yakar (Yahya G 29/3). Sevgilinin savaş meydanında kırmızı dîbâ giymesi küffara heybet göstermek içindir (Bâkî G 407/5). Servi boylu sevgiliye yeşil dîbâdan yapılmış hil'at hoş yakışmıştır. Sevgilinin elbisesi uzundur, kısa olanı ona yakışmaz. Beyitten o devirde uzun elbisenin makbul sayıldığı anlaşılıyor:

Hoş yaraşmış kadd-i serve hılat-i dîbâ-yi sebz

Kâmeti bâlâya yaraşmaz libâsun kûtehi

Necâtî G 573/3

Kemhâ, altın ve gümüş tellerle nakışlı elbiselik kumaşa denir (Koçu, 1996:153). Divanlarda miskî, gülgûnî, al, bademî, sebzî gibi renk özelliklerine rastlanır. Âşığa kara çul, kara şal; sevgiliye kemhâ denilerek tezada başvurulur. Badem fidanına benzeyen sevgili badem nakışlı, yeşil bir kemhâ giyer (Yahya G 5/1, G 29/1; Nev'î G 512/2). Badem gözlü sevgilinin giydiği bademî kemhâyı görenler “vallahi gayet yaraşır” derler:

Ol gözi bâdâmı Nev'î bâdemî kemhâ ile
Hep görenler didiler vallâhi gâyet yaraşur

Nev'î G 105/5

Dülbend veya tûlbent, sık ve seyrek, keten ve pamuk ipliğinden oluşuna göre çeşidi olan pek ince dokunmuş beze denir. Geçmişte sarık etrafına sarıklık bez olarak kullanıldığı için genellikle sarık ile birlikte zikredilir. Ayrıca tûlbentten eni boyu bir ölçülerde kesilerek ve üzerine yazma usulüyle nakışlar basılarak kadınlara baş yemenisi, namaz bezleri yapılmıştır (Koçu, 1996:98; Özkan, 2007:571). Başa takılan yemeni şeklindeki tûlbent sevgilinin saçlarını örter.. Tûlbent üzerine kırmızı güller ayrı bir güzellik verir. Bunlar nakış olabileceği gibi sarık kenarına konulan gül de olabilir. Bir süs olarak geçmişte sarık kenarına, kulak arkasına, külah kenarına karanfil, lale, sünbül ve gül gibi çiçeklerin yaygın olarak takıldığı bilinmektedir (Yahya G 252/1, G 297/1, G 299/1,3, G 303/1,3,5). Sevgili tûlbentini “naz ile sarar ve aşk meydanında âşık arar”:

Dülbendüni nâz ile zarîfâne sararsun
Meydân-ı mahabbetde gezüp âşık ararsun

Yahya G 321/1

Fî'l-mesel bürc-i şerefde encüm-i seyyâre-veş
Kırmızı güller begüm zînet virür dülbendüne

Yahya G 393/3

Gördüm ol meh-rû bugün zeyn eylemiş destâra gül
Yaraşur serdâr olursa leşker-i ezhâra gül

Nev'î G 279/1

Kıyafeti tamamlayan külah, sarık, kemer, mendil, pazubend, halhal gibi unsurlar da zikredilir. Sevgilinin mendili (destmâl) kırmızıdır. Bu haliyle mendil sanki sevgilinin elini kana bulamıştır. Mendili içinde beş parmağı şafakta beş hilalin bir araya gelmesi şekline tahayyül edilir (Bk.El). Sevgili mendiliyle gül suyuna benzeyen terini siler (Bk.Ter). Sevgilinin utanıp mendilini yüzüne/ağızına tutması bir vücut hareketi olarak yaygın bir davranıştır:

Şifâ umsam kaçan kim lebleründen

Utanup yüze tutar destmâli

Ahmet Paşa G 353/5

Sarık (destâr) külah, kavuk, fes gibi başlıkların üzerine sarılan tülbentten oluşan başlığa denir. Sarılışına göre Selîmî, Süleymânî gibi isimleri vardır. Sarık ve ak câme ile birlikte sevgili çiçek açmış badem ağacına benzer, sevgilinin güzelliği ortaya çıkar. Üsküf, yeniçerilerin giydiği başlığa denir. Genellikle altın üsküf şeklinde kullanılır. Sarı renkli olması münasebetiyle güneş, ay, nergis çiçeği, mum alevi şeklinde düşünülür. Altın üsküf sevgiliye yakışan bir başlıktır. Zaten sevgili ne giyse güzel giyer ve kendine yakıştırır:

Açar cemâlünü destârın ile ak câme

Müşabih oldun açılmış dıraht-ı bâdâma

Yahya G 417/1

Geh Selîmî sarınır gâhî Süleymânî yürür

Key yaraşur her ne kim geyse aceb mevzûn giyer

Hayâlî G 175/3

Başuna altun üsküf gey yaraşur ey hilâl-ebrû

Gümiş serv üstine konmuş sanasın mâh-ı tâbândur

Yahya G 83/2

Tac (efser), hükümdarlar ile bazı şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri süslü başlığa denir. Külah keçeden mamül dikişsiz tek parça başlıktır. Geçmişte şekline ve rengine göre sosyal statü bildiren bir başlık olmuştur. Bazı saray görevlilerinin ve padişahın hizmetinde bulunanların sarı renkli külah giydikleri söylenir. Bundan dolayı “zer külah”, “zerrîn külah”

tabirleri kullanılır (Özkan, 2007:603). Kûlah rengi dolayısıyla par par yanan şem'-i kâfûrî, mâh-ı tâbân, mâh, şule-i şem'-i münevver gibi benzetmelere konu olur. Sevgilinin saçları kûlah altından çıkar. Onun kûlahını gah eğri gah doğru takması sık karşılaşılan ve dile getirilen bir durumdur (Ahmet Paşa G 329/1; Yahya G 431/2, G 473/2):

Sanasın bâda karşı şu'le-i şem'-i münevverdür

Geyer zerrîn küleh hûbân gâhî rast gâhî kec

Nev'î G 44/2

Kuşak, bele sarılan uzun ve dar kumaşa denir. Geçmişte çok yaygın olarak kullanılmıştır. Kemer ise beli bir defa dönen, tokalı, üzerinde çeşitli işlemlerin olduğu kumaş veya diğer maddelerden yapılan süstür (Koçu, 1996:152, 160). Sevgilinin kemeri söz konusu olduğunda ilk dikkat çeken husus âşığın kemeri kıskanması ve sararmış kollarıyla sevgiliye kemer olmak istemesidir. Çünkü gümüş tenli veya elbiseli sevgilinin belinde zerrîn kemer pek şık durur. Futa, bele bağlanan önlük veya peştemâle denir. Sevgilinin ayağına kadar uzanan saç futa şeklinde düşünülmüştür (Bk. Bel, Saç, Beden; Ahmet Paşa G 70/2, G 255/6; İshâk G 33/5; Nev'î G 256/1):

Miyânunı firâkunla sararmış kollara kocdur

Belünde sîm-ten dilberlerün zerrîn kemer hoşdur

Hayâlî G 185/4

Ayagun öpmege sarkan siyah futa mıdur

Yahûd sürer mi yüzün zülf-i anberîn-fâmun

Nev'î G 256/3

Sevgili bâzûbend, hamayıl, küpe gibi süs eşyaları takar. Bâzûbendler dirsekle omuz arasına takılan altın, gümüş veya değerli taşlarla süslü iki ile dört parmak eninde bir süs eşyasıdır. Sevgilinin kolu akarsu şeklinde düşünülmüş ve kolundaki altın işlemeli bâzûbendi güneşin yansıması olarak tahayyül edilmiştir (Bk.Kol). Küpe kulak memesine takılan bir süstür. Sevgili altın, gümüş ve değişik taşlarla süslemeli küpeler takar. Hamayıl boyunla omuz arasından çapraz asılan bağa denir. Muskalar da aynı surette asıldığı için hamayıl denir (Koçu, 1996:30, 126). Sevgili nazarlardan korunmak için boynunda hamayıl taşır:

Düşdi sandum âb-ı cârî üzre aks-i âfitâb

Bakıcak kolundagı altunlu bâzû-bendüne

Yahyâ G 392/4

Var ise bûsene sarkar senün ol zer mengüş

Ruhlarun üzre turup ey gül-i handân ditrer

Bâkî G 137/5

Takınur göz degmesün diyü hamâil boynına

Sakınur yavuz nazardan n'eylesün anacugı

Bâkî G 534/3

Sonuç olarak sevgilinin kıyafeti başlığı altında incelediğimiz bu kısımda sevgilinin daha çok beşerî sevgiliye ait özelliklerle ele alındığı görülmektedir. Günlük hayatta bilinen ve kullanılan kıyafet, süs ve aksesuarlar yine günlük hayattaki güzellik algısı etrafında sevgili ile irtibatlandırılmıştır. Sevgili renk renk elbiseler giyer, başlığı, mendili ve küpesi ile karşımıza çıkar. Bu hususlarla birlikte kıyafet bağlamında ilahî sevgilinin söz konusu edilmediği görülmektedir.

C. SEVGİLİNİN CİNSİYETİ ve ADI

Sevgili ile ilgili en karışık meselelerden biri cinsiyet mevzuudur. O çoğu zaman okuyanı tereddüde düşürecek derecede belirsizleştirilir ve soyutlanır. Bu mülâhazaya geçmeden önce şiir bağlamında sevgili motifini ele almakta fayda vardır. Bilindiği gibi divan şiirinde gazel ve kasideye eski Arap şiiri kaynaklık etmektedir. Divan şiirinin sanat bakımından kendini en iyi ifade ettiği gazel temelde, kadınlarla âşıkâne söyleşmek, içki ve eğlenceden bahsetmek üzerine kurulmuştu. Dolayısıyla başlangıç itibarıyla gazele konu olan sevgili, kadın ve kadın özelliklerine sahipti.

VIII.asrın hemen başlarından itibaren Arapça ve sonraları Farsça şiirlerdeki aşk daha çok tabîî ve nefsî isteklerle ilgiliydi.³² Cahiliye devri

³² Zebihullah-i Safâ'ya göre "Fars şiirinin ilk döneminde şairler çoğunlukla övdükleri kişileri ya da sevdiklerine karşı duydukları hisleri ifade etmeye çalışmışlardır. X.yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Kisâî ve XI.yy şairi Nâsır-ı Hüsrev gibi kişiler dinî konuları işlemişlerse de bu durum onların şahsî görüş ve heyecanlarından kaynaklanmıştır." (Şafak, 2003:89).

şairleri aşk manzumelerinde gerçekçi ve pervasızdı. İslam'ın ilk yıllarında ilgi görmeyen gazel, Emevîlerle birlikte tekrar yağınlık kazandı. Ömer b. Ebî Rebî'a (ö.719) ve Ebû Nuvâs (ö.813) gibi şairler güzelliğe, kadına, hayatın zevklerine, yer yer müstehcenliğe varan şiirlerin öncüleri sayılır (Çetin, 1991:291; Uzun, 1991:18; Karaismailoğlu, 2007:269-270; Şafak, 2003:89).

İslamiyetin gelişiyle kadın ve kadına ait değerler bir edep ve haya mevzuu sayılmaya başlandı. Bu münasebetle açıktan açığa kadının güzelliğinin ve ziynetlerinin anlatılması toplumsal karşılığı olmayan bir duruma dönüştü. Bu süreç isim tasrih etmeme ve dolaylı yoldan söyleme (mecaz ve çeşitleri) ile soyutlamaya kadar dayandı. Soyutlanan sevgili artık gerçekliği olmayan bir ideal tipe dönüştü. Bu dönüşüm esnasında erkek özelliklerine sahip bir yapı da kendini hissettirmeye başladı.

Divan şiirinde sevgili tasavvuru akla kadın güzelini getirmektedir. İnsan doğası gereği ince ve zarif taraflarıyla anlatılan sevgili, kadın imajına bürünmek zorunda kalır. Gelenek, divan şiirinden mülhem resimlerde de hep âşığı güzel bir delikanlı maşuğu da ince zarif bir kadın olarak ele almıştır³³ (Akün, 1994:421; Cebeci, 2009).

Schimmel sevgilinin kadın oluşuna dair "İlahî güzellik yayan, adeta saydam bir kadınla ilk karşılaşma İbn-i Arabî'nin ilahî olanı kadın güzelliği aracılığıyla kavranmasına ve kadını Allah'ın rahmet ve yaratıcılığının gerçek tecellisi olarak görmesine zemin hazırlamış olabilir" der (Schimmel, 2004:451).

Şark saraylarında törenlerin kadınsız olması eğlence hayatının fakirliği sonucunu doğurmuştur (Tanpınar, 2006:28). Bu durum irili ufaklı hemen her meclis için geçerli olmuştur. Kadınların sosyal hayatta kendilerine ayrılmış mekanlarda olmaları şiirdeki hayali sevgilinin kadın olarak algılanmasında etkili olmuştur denilebilir.

Esasen ister erkek ister kadın olsun sevgilinin plastik bir tip haline gelmesi önemlidir. Bu durumda cinsiyetin de önemi kalmamaktadır. Bu

³³ Yunan-Roma mitolojisinde kinaye yoluyla güneşin sorumlusu olan Apollon, Kakülleri uzun, dalgalı başını saran nurdan daire ile elinde yay veya lir tutan güzel bir delikanlı şeklinde tasvir edilir (Kam, 2007:199-200)

yüzden divan şiirinde karşımıza çıkan kadın güzelliğinin cinsî cazibe ile açıklanması pek zordur. Bunun sebebi “Güzelliğin daha ziyade yüzde aranması, buna rağmen çehrenin verilmeyerek birbirinden bağımsız parçalar üzerinde durulmasıdır. Bağımsız her parça bir yığın tedai ile çehreden hemen uzaklaşır; mesela sevgilinin yanağı, rengi ve parlaklığı dolayısıyla kendiliğinden güneş, ay, ateş, çerağ, su, ayna, gül, lale vb. imajları getirir. Şair böylece bir benzerlikten hareket ederek cüz’î’den küllî’ye ulaşır.” (Ayvazoğlu, 1993:71).

Şairler çok iyi birer gözlemcidirler. Hayatı ve tabiatı, kendi ruh dünyalarında, mecazda ve tasavvufta karşılığı olan güzellik unsurları ile harmanlarlar. Şairin hayal dünyasında şematik bir ifadeye dönüşen tabiat, birer sembol olarak karşımıza çıkar. Bu semboller anlam katmanları oluştururlar. Serviler, birer tabiat unsuru olmakla beraber, salına salına gezen nazlı sevgili gibi görünürler. Daha ilerde mutlak güzelliğin tecellîsi olurlar (Siyavuşgil, 1993:12).

Tasavvufun da etkisiyle ortaya çıkan aşk tarzı idealleştirme eğiliminde soyutlanan sevgili tipinin bütün ayrıntılarını bulur. Bu imaj sistemi içinde zamanla soyuta doğru yönelme şairin şahsiliğini tespiti güçleştirdiği gibi sevgilinin de cinsiyetini tayini zorlaştırmıştır. “O bize daha ziyade çok idealist üsluplardaki heykel ve ya resimlerdeki gibi sadece güzelliği ve kudretiyle görünür” (Tanpınar, 2006:26). Bu durum sevgilinin kadın veya erkek olmasından ziyade ideal bir formu yansıttığından kaynaklanmaktadır. İdeal form ise insan güzelliği üzerine bina edilmiş, stilize edilerek tabiatta olmayan, eşsiz ve benzersiz bir yapıya dönüştürülmüştür. Sevgili bahsedilen insana ait özellikleriyle (boy, yüz, göz vb.) resmedilse ortaya çıkacak tablo çok farklı olacaktır. Kaldı ki güzellik unsurlarının benzetilenlerinin çokluğu böyle bir resmin çizilmesine imkan vermeyecektir. Ya da her resimde farklı bir tablo ortaya çıkacaktır.

Sevgilinin idealize edilmesi dolayısıyla uzviyetten ve cinsiyetten arındırılması tasavvufî bakış açısıyla açıklanabilir. Mesnevi’de geçen aşağıdaki ifadeler sevgili ile ilgili tasavvurun dayanağı ve idealize etmenin nedeni sayılabilir: “Cisme mensup anış, noksan bir hayaldir. Padişahlara

layık olan tavsif, cismanî anıŖlardan arınmıŖtır. Zahirî güzelliğe ait bulunan aŖklar, aŖk değildir. Ölüye beslenen aŖk, ebedî olmaz. Sen cana canlar katan diriye âŖık ol.” (Konyalı, 2008:143, 233).

Sevgilinin hükümdar olarak düşünülmesi de cinsiyet mevzuunu devre dıŖı bırakır. Hükümdar-kul iliŖkisi, âŖık ve sevgili arasında fiziksel sevgiyi büsbütün önleyecek mesafe oluşturur (Andrews, 2009:118; Tanpınar, 2004:261; Bk. Sevgili ile İlgili Benzetmeler-PadiŖah).

Sevgilinin cinsiyeti ile ilgili karıŖlıklığın bir diğer nedeni Ŗark toplumlarında ve bilhassa İslam kültüründe güzel ve güzellik timsallerinin erkek oluşudur. Güzellik deyince Hz.Peygamber, Hz. Yusuf’un güzelliği ilk akla gelen örneklerdir.³⁴

Sûfî dilinde ideal insan tipi kadın değil “erdemli genç erkek”tir. Burada esas olan “er”liktir. Bir kadın Allahuteâlâ’nın yolunda er olursa artık ona kadın denemez (Schimmel, 2004:445).

Akün’e göre divan Ŗiirinde sevgilinin erkek hüviyetinde görünmesinin temelinde tasavvufun aŖk ve güzellik anlayıŖı yatmaktadır. Kendi güzelliğini güzel insan çehresinde aksettiren Tanrı’ya duyulacak aŖk cismani zevk ve duyguların karıŖamayacaęı genç erkek çocuğuna yönelik olduğunda mümkündür. İlahî aŖka maddi unsurların karıŖmadıęı bir aŖkla ulaŖılabilir. Böyle bir aŖk kadını değil de erkeği konu alır. Mecazî güzellikten ilahî güzelliğe, mutlak güzele ulaŖmak için âŖık bir mürŖidin rehberliğine ihtiyaç duyar. Diğer taraftan maŖuğun zaman zaman mahbub suretinde görünmesi devrin Arap ve Fars dünyasındaki Türk algısıyla ilgilidir (Bk.Sevgili Tipinin Kaynağı; Akün, 1994:419). Kendisine âŖık olunan Hindu ya da Hristiyan oğları ise kalıplaŖmıŖ birer tiptir (Schimmel, 2004:452; Kırkkılıç, 2007:268).

Divan Ŗiirinin belki de en belirsizlik içinde olan yanlarından biri sevgilinin cinsiyeti dolayısıyla adı ile ilgili husustur. Divanlarda kadın ismi olarak mesnevi kahramanları Leyla ve Ŗirin gibi sembolik isimler, Meryem ve Züleyha gibi tarihi kiŖilikler sıklıkla geçer. Bu isimler istiare yoluyla sevgiliye

³⁴ Antikitede aŖk algısı da erkek ile ilgilidir. Eski Yunan’da kadın sadece cinsellikle anılır. AŖk erkekler dünyasına aittir. Hristiyanlığın ortaya çıkıŖından sonra bile uzun bir dönem kadın için üreme amaçlı cinsellik ön plandadır (Çetindağ, 2005:148).

isim olurlar (Bk.Sevgili ile İlgili Benzetmeler). Bunların dışında kadın ismine rastlanmaz. Aksine tamamen soyutlanmış dilber, güzel, canan, âfet, nigar, dost, yar gibi isim ve sıfatlar kullanılır. Aşağıdaki beyitlerde sevgili için kullanılan tabirler tamamen soyuttur:

Beri oldum Fuzûlî gayrdan ol dilrübâ ancak
Enîsim münîsim yârim nigârım nâzenînimdür

Fuzûlî G 102/9

Aklumı sabrumı alup beni nâlân idenün
Korkarın söylemege nâmını bir meh-veşdür

Rûhî G 246/3

Sabâ gibi yüzi üzre görüp Necâtîyi dost
Didi nice sürünürsün kapumda sen de garîb

Necâtî G 24/8

Divan şiirinde kadın isminin geçmeyişi bunun karşısında erkek isimlerine tesadüf edilmesi cemiyetin kadına karşı aldığı tutumdan kaynaklanmaktadır. “Bir Arap halk şairinin bir kız için söylediği şiirde ona kadın yerine erkeğe ait zamirle hitap etmesinin sebebi sorulduğunda onun kız olduğunu belirtmesinin ayıp olacağını söylemesi İslam cemiyetinde kadın konusunda aleniyetten nasıl çekinildiğini gösteren bir örnektir.” (Akün, 1994:421).

Divanlarda kadın ismine tesadüf edilmemekle beraber birçok erkek ismine rastlanır. Bu isimler büyük oranda redif olarak kullanılır. Fakat sevgiliye ait bütün özellikler bu isimlerle zikredilir. Mustafa, Ahmed, Ali, Hasan, Mansur gibi isimlerin birer medlûlü olmakla birlikte diğer isimler tamamen belirsizlik içindedir³⁵. Şairin yakın bir arkadaşı olabileceği gibi peygamber, tarihi bir kişilik, padişah, şehzade, vezir veya hayali bir kahraman da olabilir. Aslında sevgilinin hüviyeti gizlenmekle şiire cazibe katılmakta, her ortamda ve farklı muhataplara karşı dile getirilmesine imkan tanınmaktadır. Çünkü muhatabı belli olan bir şiirin büyüsunü kaybetmesi kaçınılmaz bir durumdur. Öte yandan bahsedilen erkek isimlerinin birer mahub olduğu fikri

³⁵ Bu isimlerin çoğu peygamber adıdır. Şair bu yolla telmihte bulunmaktadır (Kırkkılıç, 2007:268).

henüz netlik kazanmamış düşüncelerdir. Toplumun aleniyetten kaçınma eğilimi kadın ismine karşı bir tavır ortaya koyduğu halde (Akün, 1994:421) daha aşırısını aleni hale getirmesi anlaşılması zor bir durumdur (Kırkılıç, 2007:267). Aşağıdaki beyitte Mustafa; Hz.Peygamber, padişah, şehzade, bey, muhip veya hayali bir kişi olabilir:

Yine bin cân ile bir cânâna düşdi gönlümüz

Mustafâ'dur adı bir sultâna düşdi gönlümüz

Hayretî G 143/1

Eski toplumda bir mahbub gerçeğinden bahsetmek mümkündür. Her devirde ve toplumda karşılaşılan bu durum divan şiirine de yansımıştır. Şüphesiz bir gerçekten hareketle bütün divan şairlerini ve dolayısıyla onun muhataplarını böyle bir fiille suçlamak yersizdir. Ama bu tutumun bir açıklaması da olmalıdır. Bugün dahi alenen söylenmesi mümkün görünmeyen bu durumu eski toplum ve divan şiiri nasıl tolere etmiştir? Bu hususta söylenen ve söylenecek sözler daha çok kanaat özelliği taşımaktadır. Bu kanaatleri arkadaşına latife yollu takılmak, yaygın olan güzellik algısını erkek-kadın herkes için kullanmak, nazire dolayısıyla aynı redifi kullanmak vb. olarak ifade etmek mümkündür. Fakat kuvvetli bir nazire geleneğinin olduğu, telmih ve mecazın çokça kullanıldığı divan şiirinde hangisinin gerçek mahbub hangisinin nazire veya mecazen kullanıldığını tespit etmek çok güçtür. Netice olarak mahbubun söz konusu olduğu beyitlerde, ortak malzemeyi kullanma dışında, divan şiirinde idealize edilen sevgili ile örtüşmediği açıktır.

Sevgilinin cinsiyeti her ne kadar belirsizlik içinde bulunsa da ona ait özellikler kadın olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Fakat mecaz-hakikat seyirinde uzviyet devre dışı kaldığı gibi cinsiyet ve isim de yok olmaktadır. Bu durum tasavvufî anlayışa uygundur. Aşağıdaki beyitler her iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır:

Fülân ibn-i falâna kâdir olsam

Aradan ikilik gitse bir olsam

İshâk G 170/1

Yahya o şâhun adını vird-i zeban ider

Gûyâ ki ism-i a'zam okur i'tikâd ile

Yahya G 405/7

Sevgilinin kimliğinin belirsiz kalması şair ve şiir için bir avantaj sağlar. Bu şekilde şiir her mecliste, her devirde, her muhataba hitap edebilir. Hüviyeti bilinen bir sevgiliyi anlatan şiir cazibesini yitirme, sıradan olma ve unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Gizli olan her zaman merak uyandırır. Bu yüzden şairler sevgilinin adı ile ilgili pek malzeme vermezler. Bir isim tasrih etme mecburiyeti doğduğunda “fûlan ibn-i fûlan” diyerek geçiştirirler (Necâtî G 579/6; Hayretî G 161/5; İshâk G 170/1):

Öldürür isen adunı dimez dahi Yahya

Ölümlüsidür şimdi fülân ibn-i fülânun

Yahya G 226/5

Bazen şair sevgilinin ismini bir bilmece şeklinde söyler. Anlayıp yorumlamak da okuyucuya düşer. Belki o devirde yaşayan, şairi tanıyanlar bir yorum yapabilirlerdi. Fakat bugün bir şey söylemek çok zordur. Âşığın sevdiğinin ismini söylemesine gerek yoktur çünkü gün gibi açıktır. Baş harfi kaf ( ) son harfi nun ( ) dur:

Sevdiği kimdür dimez İshâk ammâ gün gibi

Zâhirâ kâf ola evvel harfi âhir harfi nûn

İshâk G 213/5

Şairler, sevgilinin adını vermemekte ağız birliği etmişçesine ortak bir tavır sergilemektedirler. Gelenek tarafından kurgulanan yapıda şairin başka türlü davranması da söz konusu değildir. Diğer bir tabirle “öldürsen söylemez”. İsim vermemeyi ifade etmesi bakımından aşağıdaki gazel dikkat çekicidir. Sevgili sıfatları ile ortadadır ama zatı belirsizdir:

Sevmişem bir dilber-i ra'nâyı kimdür dimezem

Kible hakkı ol kaşı kej-râyı kimdür dimezem

Ger benüm bagrum tola bin dâg-ı hûn-âlûd ile

Ol yanagı lâle-i hamrâyı kimdür dimezem

Berg-i güldür arızı serv-i sehîdür kâmeti

Ol kad-i bâlâ rûh-ı zîbâyı kimdür dimezem

Gün gibi zâhir degül midür ne lâzımdur delîl

Ol yüzi mihr-i cihân-ârâyı kimdür dimezem

Gerçi tîg-i gamzesi mecrûh idüpdür sînemi

Öldürürsen ol gözi şehlâyı kimdür dimezem

Bir güzel sevdi Süleymâniyyede dîvâne dil

Ol perî-sûret melek-sîmâyı kimdür dimezem

İshâk G 174/1-6

Aslında isim tasrih etmeme bir edep meselesidir. Tasavvufî anlayışın temelini oluşturduğu divan şiirinde aşk bir sırdır. Sırrın faş edilmesi rindliğe yakışmaz. Aşk sırrını yayan kişi kendini meşhur eder:

Rind olan ma'şûkunı fâş eylemez mestûr ider

Gayrılar ışk ile ammâ kendüyi meşhûr ider

Yahya G 79/1

Sevgilinin adı ile ilgili dikkat çeken bir husus âşıkların onun adını duyunca “kulakdan âşık olma”larıdır. Halk hikayelerindeki bu motif divan şairleri tarafından da kullanılmıştır (Cebeci, 2009:22-23). Sevgili gözlerin görmediği güzelliktedir. Âşık sevgilinin yüzünü görmediği halde adını duymakla âşık olur (Yahyâ G 377/5):

Ey gül-i ra'nâ kulakdan âşık itmişdür beni

Ol perî-ruhsâr gözler görmedük nâ-rüstedür

Necâtî G 82/2

Âşık olmuşdur kulakdan görmedin evsâfını

Cân virür İshâkı gör ol bir fülâna görmedin

İshâk G 204/5

Sonuç olarak stilize ve idealize edilen sevgili cinsiyet ve uzviyet kaydından uzaktır (Bk. Sevgili Tipolojisi). O daha çok plastik bir varlıktır. Bu yönüyle her türlü yapıya uyum gösterir. Yeri geldiğinde ilahî aşkı simgeler, yeri gelince beşerî duyguların karşılığı olur. Şair onunla hem ilahî aşkı hem

de kendi içinden geçeni anlatabilir. Bu durum şairin her türlü anlam derinliği/katmanı oluşturmasına imkan verir. Muhatabın belirsizliği şiire bir cazibe ve canlılık katar. Aynı şiir hem dergahta hem meyhanede, hem bir sultana hem de bir kadına okunduğunda tabii olarak karşılanır. Sevgilinin ağırlıklı olarak kadın özelliği göstermesi ise beşerî olan duygularla örtüşmesi dolayısıyladır. Haddizatında beşerî aşkı anlatan ilk dönem Arap ve Fars şairleri, Arabî gibi mutasavvıflar kadından bahsettiklerini açıkça söylemişlerdir. Mecazın söz konusu olması da onu kadın ve kadın özellikleri ile anlattıkları dolayısıyladır (Bk.Tasavvuf ve Mecaz). Fakat gerçekliğinin olmayışı bu kaydı da devre dışı bırakır. Herkesin gönlündeki manaya ve niyete hitap eden sevgili zamanı ve mekanı aşarak vücuda gelmiş bir kurgu tiptir. Önemli olan cinsiyeti değil varlığıdır. Zaten her devirde bütün şairlerin âşık olduğu sevgilinin başka türlü olması da düşünülemez.

D. SEVGİLİ TIPOLOJİSİ

Tipler toplumun inandığı temel kıymetleri temsil etmesi bakımından önemlidir (Kaplan, 2007:5). Bu yüzden sevgili tipinin neyi ifade ettiği önem taşır. Divan şiirinde üzerinde en çok tartışılan mesele hiç şüphesiz sevgilidir. Peki sevgili kimdir? İlâhî bir varlık mıdır, görülebilen, dokunulabilen bir şey midir? Gücü, kuvveti, güzelliği ile bir melek midir, yoksa aramızda dolaşan bir insan mıdır? Bütün bu soruların cevapları kendi konumuna göre “hepsi” olacaktır. Çünkü divan şiirinde dinî ve din dışı unsurlar bir arada kullanılmıştır. Bu yüzden tek bir söyleyiş biçimine rastlanmaz. Yek-aheng dediğimiz gazellerde bile bir beyit tasavvufî mecaz örgüsü içinde ilahî sevgiliyi anlatırken, bir sonraki beyit mecazî sevgiliden bahsedebilir. Bu durumun en temel nedeni divan şiirinin tasavvuf kültürü ile yoğrulmuş hamurudur.

Eski Arap şiirinden başlayarak devam eden gazel ve kaside geleneği beşerî bir sevgili ve onun ile ilgili haller, âşığın durumu vb. konular etrafında şekillenmekteydi. Aynı format İslamiyet sonrası korunmuş, aleniyet kaldırılmış, konu değişikliği ile birlikte yeni bir yapı ortaya çıkmıştır.

Kasidelerin nesib ve tegazzül bölümlerinde şairler önce dudaktan, zülüften ve yüzden bahsediyorlar sonra memduhu övüyorlardı (Mutahharî, 1997:60; Uzun, 1991:18). Başlangıçta zühd üzerine kurulu ve dinî kurallara bağlı tasavvuf düşüncesinin H. III.-VII.yüzyıllarda zühdden tasavvufa dönüştüğü ve sistemleştiği görülür. Bu dönemde aşk ve sevgi ön plana çıkmış ve bir üst dil oluşmuştur (Çetindağ, 2005:228). Burada dikkat edilmesi gereken husus tasavvufî geleneğin beşerî bir sevgilinin anlatıldığı şiir üzerine bina edilmesidir. Yani her ne kadar ilahî sevgiliden bahsedilse de kaynağı itibarıyla beşerî olan sevgili imajı bu anlam karışıklığının temel sebebini oluşturur. Peki neden zühd şairleri veya mutasavvıf kişiler böyle bir yolu seçtiler? Bu husus tartışmaya açıktır. Sûfilerin bu tercihi, sırlarını saklamak, gizli söyleşmek, müritlerini etkilemek, cazibe oluşturmak, bilinenden bilinmeye yol açmak ve bu surette mecâzî olandan hakîkî olana ulaşmak düşüncesiyle açıklanabilir.

Mecaz ile hakikatin bir arada görüldüğü işte tam bu noktada sevgili tipi de iç içe geçer. Böylece mecâzî ve hakîkî olmak üzere iki sevgili tipi ortaya çıkmış olur. Bu tiplerin genel özelliği idealize edilmeleri ve reel gerçekliğin üstüne çıkmalarıdır. Bu iki tipe ilave olarak tamamen insanî kaynaklı, gerçek hayatla birebir örtüşen sevgili tiplerinden bahsetmek de mümkündür. Bunlar beşerî sevgili başlığı altında “çizgi dışı güzeller³⁶”, basit sevgili (şâhid-i bâzâr) diye ifade edilen ve hususiyetleri bakımından daha gerçek olan tiplerdir. Bu ayrımda idealize edilmemiş olmaları da etkili olmuştur. Sonuç olarak sevgili tipolojisi iki ana başlık altında ele alınmıştır:

1. İdealize Edilmiş Soyut Sevgili (İlahî/Soyut Sevgili)
2. Yarı İdealize Edilmiş Sevgili (Mecâzî/Beşerî Sevgili)

Sevgili ile ilgili bu tasnif hiç şüphesiz aşk anlayışı ile ilgilidir. Sûfî dilinde aşk, sevgili ile doğrudan bağlantılıdır. Öncelikli olan hangisidir? Sevgili mi aşka neden olur, aşk mı sevgiliye sebep olur. Bu sorunun cevabı her ikisi de olmalıdır. Çünkü ezelfî ve yegane olan Allah, mutasavvıf dilinde hakikî maşuktur. O halde aşkı yaratan O’dur. “Ben bilinmez bir hazine idim,

³⁶ Klasik sevgili tipolojisi dışında kalanlar için yapılan bu isimlendirme Cemâl Kurnaz’a aittir (Bk. Kurnaz, 1997:456-479).

tanınmayı sevdiğim için âlemi yarattım” ifadesi bunun delilidir. Diğer taraftan mecazî aşk, aşk duygusunun varlığına bağlıdır. Allah, aşk duygusunu verdiği için insan sever, sevebilir. O sevgiyi vermeseydi insan sevemezdi.

Kur’ân ve sahih hadislerde aşk kelimesi geçmez. Fakat islamî literatürde aşk ilahî ve beşerî olmak üzere iki anlamda kullanılmış; ilahî aşka genellikle hakikî aşk, beşerî aşka da mecazî yahut uzrî aşk denilmiştir. Aşkın işlendiği hemen bütün dinî ve bazı din dışı eserlerde hakikî aşk, mutlak aşk, ilahî aşk adlarıyla hep Allah aşkı kastedilmiştir. İlahî aşk geniş ölçüde tasavvufta işlenmiştir. Çünkü Allah, sevgisine hiçbir varlığın sevgisini ortak etmez. Bu yüzden başka şeylere duyulan sevgiye ancak mecaz yoluyla aşk denilebilir (Uludağ, 1991:11, 12; Uzun, 1991:18). Divan şiirindeki aşk ve sevgili ilişkisinin temelinde kuşkusuz İslam dini ve bu dinin inanç esasları vardır. Daha çok tasavvuf ve mutasavvıflar bağlamında izah ettiğimiz bu hususların temelinde din faktörünün olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.

Mutasavvıflar genelde aşkın tarif edilemeyeceğini ancak işaretten anlatılabileceğini söylemişlerdir. El-Cîlî aşk hakkında “Bazen öyle manalar vardır ki işaret veya lügaz şeklinde söylenmedikçe anlaşılmaz.” der (Çetindağ, 2005:33). Bu yüzden aşkı ve sevgiyi bir kaç farklı şekilde tarif ederler. Câhız’a (ö.766-869) göre aşk, sevgi duygusunun yoğunlaşmış halidir. Her sevgi aşk olarak adlandırılmaz. Aşk sevginin yoğun olanına verilen isimdir (Yalsızuçanlar, 2010:34, 173; Üstüner, 2007:86; Çetindağ, 2005:22).

Ruzbihân Bakî (1132-1209) aşkı; hayvânî aşk, insânî aşk, rûhânî aşk, akî aşk ve rabbânî aşk olmak üzere beşe ayırır. İnsânî aşk, aşkın başıdır ve rûhânî aşkın basamağıdır. Rûhânî aşk da rabbânî aşkın merdivenidir. Rabbânî aşk, cevheri saf, cismi latîf, görünüşü zarîf, tabiatı ince, ruhu yumuşak, sırrı aydınlık ve yaradılışı yüce insanlarda ortaya çıkar (Yalsızuçanlar, 2010:132; Çetindağ, 2005:69; Uludağ, 1991:13).

İhvân-ı Safâ’ya göre aşk avam ve havas olmak üzere iki çeşittir. Avam güzel gördüğü zaman ona âşık olur, havas ise o güzelin sahibine, yaratıcısına âşık olur. İbn-i Sinâ aşkı, tabîî ve ihtiyârî olmak üzere ikiye; âşıkları ise hayvânî nefis, nâtık nefis ve ilahî nefis olmak üzere üçe ayırır. İbn

Teymiyye de sevgilileri ikiye ayırır: Kendinden dolayı sevilen, başkasından dolayı sevilen. Kendisinden dolayı sevilen sadece Allah'tır. Allah'ın dışındakiler ise ancak Allah için sevilir (Çetindağ, 2005:63,64, 67).

İbn-i Arabî muhabbeti ilahî sevgi, ruhânî sevgi ve tabîî sevgi olarak üzere üçe ayırır. İlahî sevgi Allah'ın sevmesi demektir. Allah'ın "Ben bilinmez bir hazine idim, tanınmayı sevdiğim için âlemi yarattım." demesi bu sevgiyi ifade eder. Dolayısıyla bütün sevgililerin kaynağı ve aslı Allah'tır. Ruhânî sevgi, sevenin sevgilisinin rızasını esas alan sevgidir. Sûfîlerin sözünü ettikleri ve ilahî aşk dedikleri sevgi budur. Tabîî sevgi ise âşığın önde ve öncelikli olduğu sevgidir (Çetindağ, 2005:69-70; Uludağ, 1991:13). Mevlana'ya göre "Aşk, âşıkların bedenlerini zayıflatır, sevgilileri ise daha da güzelleştirir. Âşığın gönlünde sevgiliden başka bir şey yoktur." (Konyalı, 2008;209, 225).

Aşkın tanım ve tarifindeki farklılıkların yanında bazı mutasavıflar aşkı hakîkî ve mecazî olmak üzere iki başlık altında toplamışlardır. Tanımlar dikkate alındığında bu tasnifin daha genel ve kapsayıcı olduğu görülür. Mutasavvıf dilinde genellikle ilahî aşk yüceltilmiştir. Mecazî aşk da ilahî aşka bir köprü olarak algılanmıştır. Dolayısıyla ilahî aşkın muhatabı hakîkî sevgili, mecâzî aşkın muhatabı beşerî sevgilidir. Ancak divan şiirinde iç içe geçmiş bu durum konunun girift bir hal almasına neden olur.

Divan şiirinde temel düşünce bakımından aşk, âşık ve maşûk daha çok tasavvufî bağlamda ele alınmıştır. Bilhassa âşığın sevgili karşısında tam teslimiyeti bunun güzel bir örneğidir. "Divan şiiri, çektiği ıstıraplara rağmen bunlara isyan etmeden kabullenen ve bir lütuf gibi karşılayan, aşkın yüksek bir ruh ve tevekkül terbiyesine erişmiş bir âşık imajını aksettirir" (Akün, 1994:415). Âşığın değişik ruh hallerine karşılık sevgili tek boyutlu ve psikolojik derinlikten mahrumdur. Zaten sevgilinin görevi de âşığı aşkta olgunlaştırmaktır (Okuyucu, 2006:213; Akün, 1994:415). Bu açıdan divan şiirinde aşk ve âşık da sevgili gibi idealize edilmiştir.

Âşık ve maşuk için söylenebilecek bazı karakteristik davranış biçimleri de vardır. Seven ve aşkın ıstırabını çeken yalnız âşıktır. Maşuğun kayıtsız oluşu; ayrılık, hasret ve şikayeti âşıkta sürekli kılar. Âşık bu karşılıksız aşkta

maşuğun ortada olmayan varlığının yerini almış hayaliyle yetinir (Okuyucu, 2006:212). Bundan dolayı çoğu kez âşık sevgilinin kendinden, saçından, yüzünden bahsetmek yerine onların hayalinden bahseder.

Divan şiiri, şair için uyulması gereken bir teşrifatı da birlikte getirir. Şair şiirinde mutlaka âşık görünmek mecburiyetindedir. O ister yaşlı ister genç, ister erkek ister kadın yahut gerek hükümdar gerekse fakir olsun hiç fark etmez; vasıfları belirlenmiş bir sevgiliye âşık olmakla yükümlüdür. Âşık kisvesine bürünmek zorunda olan şairin duyuş tarzı bu teşrifata göre olacaktır. “Öyle ki hayatında içkinin damlasını ağzına koymamış bir kimse onun teşrifatı gereği olarak elinden şarap kadehi eksik olmaz, ayağı meyhaneden çıkmaz bir kişi suretinde görünecek, şeyhülislam ve kazasker dahi olsa açıktan açığa ve bütün şevkiyle meyi ve meyhaneyi terennüm edecektir” (Okuyucu, 2006:197). Nitekim şeyhülislam şairler de diğer şairler gibi aynı sevgiliyi sevmişlerdir (Çetindağ, 1998).

Aşk kavramı ile ilgili bu açıklamalardan sonra sevgili ve güzellik unsurları etrafında oluşan kurgusal düzlemden bahsetmek gerekir. Sûfî ve pîrlerin görüşleri şairlere onların eserleri ve silsile yoluyla şifâhî olarak intikal etmiştir. Dergahların çok yaygın olduğu ve birer okul gibi çalıştığı eski toplumda tarikat denilen bu yapılara mensup olmayan kimse hemen hemen yok gibiydi. Şairler buralarda aldıkları eğitim ile şiirlerini yazmaya başlar ve zihinleri bu yapı ile doğrudan bağlantılı olurdu (Kılıç, 2004:85-90). Bu münasebetle ortak sembolik bir dil oluşmuştur. Dolayısıyla sevgiliye ait özellikler, güzellik unsurları geçişli ve genel kullanıma sahiptir. Mesela aynı özelliklerle ilahî sevgili kastedilebilir, sultana medhiye söylenebilir, şeyh veya efendi yüceltilebilir. Hatta bu o kadar kullanışlı bir yoldur ki şair şiirini anlatırken dahi bu unsurlardan yararlanmaktan çekinmez. Şiirini bu kavramlarla yüceltir:

Yâsemen-ruhsâr nev-hat bir güzeldür bî-bedel

Dil-keş ü mevzûn şeker-güftâr u şîrîn-kâr şî'r

İshâk G 90/7

Bu durum daha çok tasavvufun etkisiyle oluşmuştur. Tasavvufta mecazdan hakikate doğru olan seyir içinde sevgili de somuttan soyuta doğru

bir çizgi takip eder. Nihai noktada tamamen soyutlanmış, uzviyetten arınmış ve her yönüyle idealize edilmiş bir sevgili tipi karşımıza çıkar. Mecaz ile hakikat arasındaki aralıkta beşerî ve ilahî sevgili formları toplumun hemen her ihtiyacını karşılayacak mahiyettedir. Klasik kültürün eğitiminden geçen kalem erbabı güzel ve güzellekle ilgili her şeyi bu zengin ve çağrışıma açık malzeme ile anlatmışlardır. Tevhid ve Na'tlerde Zât-ı İlâhî'nin tecellîsi ve Hz.Peygamber, kasidelerde memduh, mesnevilerde kadın kahraman klasik anlamdaki sevgiliye ait özelliklerle ele alınır. Bu yelpaze o kadar geniş ve kullanışlıdır ki XI.yy. şairi Sûzî Çelebi Mihaloğlu Ali Beyin Gazavât-nâmesi'nde Ali Beyin sevip evlendiği Meryem'i klasik geleneğin belirlediği vasıflarla anlatmaktadır (Levend, 2000:315-358)³⁷.

Divan şiiri geleneğinde soyutlama eğiliminin baskınlığına rağmen gerçekliğin izlerini taşıyan sevgiliye her zaman rastlanır. Şimdi gelenek içinde birlikte yaşayan bu iki ana tipin özelliklerini inceleyelim.

1. İdealize Edilmiş Sevgili (İlahî/Soyut Sevgili)

Sevgili vasıfları ve uzuvları açısından “en” kavramıyla ifade edilebilir. Bütün güzellikler onda toplanmış ve her şeyin idaresi onun elindedir. Bu bakımdan gerçek boyutlarını çoktan aşmış ve ideal bir varlık haline gelmiştir. Divan şiirinde hemen göze çarpan hususlardan biri mübalağadır. Sevgiliye dair en küçük ayrıntılar bile bu abartma sayesinde çok önemli unsurlar haline gelir. Yerde ve gökte emsali olmayan birer “bî-hemta”, “bî-bedel” olurlar.

Bu başlık altında ilahî ve soyut sevgili olarak iki bölüm oluşturma ihtiyacı vardır. Çünkü ilahî sevgili ile kastedilen genel itibarıyla tasavvufî

³⁷ Cihân deyrinde tasvîr-i mükerrerem
Mesîhâ gibi cân-bahş adı Meryem
Kılur kâfir gözi yağma-yı imân
Diyârında bulunmaz bir Müsülmân
İşitmiş kâmeti vasfın sabâdan
Sanavber tağlara düşmüş hevâdan
Yanağı şevkine gül nâra düşmüş
Lebi tasvîrini ol resme rengin
Yazamaz cân virirse Mânî-i Çîn
(Levend, 2000:315-316 ; B. 1189-1193)

boyutu olan sevgilidir. Yani karşımıza çıkan her idealize edilmiş sevgili imajı tasavvufî anlamda ilahî sevgili değildir. Beyit tasavvufî remizlerle kurulu ve birbirini destekleyen söz ve mana içeriyorsa ilahî sevgili, sadece idealize edilmiş ise soyut sevgili şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Fakat şairler idealize ettikleri sevgili için mutlaka her iki anlama da gelecek şekilde açık bir taraf bırakmışlardır. Dolayısıyla bu ayırım her zaman mümkün görünmese de varlığı bazı beyitlerde net bir şekilde ortaya konulmuştur. Nizâmî'den alınan aşağıdaki beyitte sevgili, Allah tarafından eşsiz bir güzellik ve ahlakta yaratılmıştır. Yaratılmış olması nedeniyle ilahî sevgili olması söz konusu değildir. Fakat ideal surette ve benzersiz yaratılması onu beşerî sevgiliden bir adım öne çıkarmaktadır. Aynı zamanda “hüsn ve ahlak”ın timsali olması Hz. Peygamber’i hatıra getirmektedir:

Nazîrün sûrete gelmek muhâl-i akldur zîrâ
Ki Hallâk-ı cihân hatm itdi sende hüsn ü ahlâkı

Nizâmî G 123/2

İdealize edilmiş soyut sevgili, ilahî sevgilinin tecellî ettiği bir mazhardır. Mazhar, tasavvufî düşüncede Allah’ın isim ve sıfatlarının tecellî ettiği varlık olan insan için kullanılır. “Allah’ın, topraktan ve kendi ruhundan üfleyerek terkip ettiği insanoğlu, Allah’ın birçok sıfatını kendisinde taşır. Ancak bu sıfatların kemali; “en”leri hep Hak’tadır.” (Aydemir, 2007:78). Sevgilinin yüzü “matla’-ı nûr-ı tecellî”dir (tecellî nurlarının çıkış yeri). Hak nuru sevgilinin yanağının güneşinde ortaya çıkmıştır:

Matla’-ı nûr-ı tecellî durur ol vech-i hasen
Menzîl-i hâtır-ı şeydâ durur ol çâh-ı zekân

Ahmet Paşa G 237/1

Şem'-i rûyun âf-tâb-ı âlem-ârâdur senün
Nûr-i Hak hurşîd-i ruhsârunda peydâdur senün

Fuzûlî G 170/1

İdealize edilmiş soyut sevgili genel özellikleri itibarıyla uzviyetten sıyrılmış, güç ve otorite sahibi, her şeye gücü yeten, görme ve ulaşma imkanı bulunmayan veya çok az bulunan ideal bir varlıktır. İçinde tasavvufî işaretleri barındırmasının yanında ilahîlik vasfı olmayan soyut sevgili olarak

yorumlanması gereken bu sevgili tipi genellikle sevgili-padişah, sevgili-tarihî şahıslar/mitoloji, sevgili-bağ/bostan, sevgili-kozmetik âlem gibi ilişkiler içinde görülür. Karşılaştırıldığı bütün unsurlardan üstün tutulur. Bu ilişkilerde dikkat çeken en önemli husus realitenin dışına çıkılmasıdır. Zaten mecâzi/beşerî sevgili ile ayrıldığı nokta burasıdır. İdealize edilmiş soyut sevgili güzellikte meleklerden dahi üstündür. O, Hakk'ın "öz lütfuyla" yaratılmıştır ve benzeri yoktur:

Senün zîbâ cemâlüne hey âdem

Firişte öykünürse bana gösterd

Necâtî G 46/3

Öz lutfiyile Hak yaradupdur seni meger

Kim âb u gilde olmaya bu resme hûb zât

Şeyhî G 16/5

İdealize edilen soyut sevgili güzellik bakımından benzersizdir. Güneş baba, ay anne olsa onun gibi bir yıldız doğmaz:

Ger kamer mâder olsa şems peder

Togmaya bir senün gibi ahter

Nev'î G 112/1

Güzellik unsurları tasavvufî remizler taşıması bakımından ilahî sevgiliyi anlatırlar. Mesela mecaz-hakikat çizgisinde sevgilinin boyu, yüzü, ağzı ve dudağı önce servi, güneş, nokta ve goncaya, oradan vahdet, yokluk ve sırra, nihai olarak da Zât-ı İlahiye remiz olurlar. Burada dikkat edilecek husus sevgili Zât-ı İlahi değildir fakat ondan ayrı da değildir. Belki sıfatları ve tecellîsi için kullanılan bir remizdir.³⁸

Muhyiddin-i Arabî ile nazariye haline gelen vahdet-i vücüt düşüncesinde bir tek vücüt hakikati vardır, o da Allah'tır. O'nun dışında var olan her şey varlık değil bir görünüm ve zuhurdur. Arifler nazarında bu aynadaki görüntüye benzer. Burada kastedilen Allah'ın zatına ait vücüt değildir. Asıl anlatılmak istenen, bütün varlıklar vücüt hakikati ile mevcutturlar. Fakat vücüt hakikatinin bazı mertebeleri vardır; vacip ve

³⁸ Tasavvufî mecazlar ile ilgili geniş bilgi için Kaplan Üstüner tarafından hazırlanan *Divan Şiirinde Tasavvuf* adlı esere bakılabilir (Üstüner, 2007).

mümkün, gani ve fakir bunlardandır. Dolayısıyla vahdet-i vücud Allah'ın zatına münhasır bir vücud değildir, vücud hakikati "bir"liğin hakikatidir (Mutahharî, 1997:82). Nereye bakılsa görünen O'nun tecellisidir. Fakat kendisi görünmez (Nizâmî G 13/3):

Zuhûr iden tecellî nûrîdur eşyâda ey Nev'î
Cihân hep cümleten âşık velî ma'sûk nâ-peydâ

Nev'î G 5/5

Tasavvufî düşüncenin bir yönünü oluşturan vahdet-i vücud anlayışında bütün varlık "bir"dir. Bu durumda âşık ile maşuk arasında fark olmaz. Âşığın vücudu Hakk'a ulaşmak için bir engel kabul edilir. Kendinde varlık vehmeden birliğe ulaşamaz. Çünkü bu vehim ikiliktir. Âşık kendi varlığını ortadan kaldırdığında birlik makamına ulaşır. Orada âşık ve maşuk yoktur, hepsi "bir"dir. Bâyezid-i Bestâmi aşkın mertebelerinde benlikten çıkarken maşuk ile âşığı bir gördüğünü söyler. Her şeyin görüldüğü tevhid âleminde kendini "hem şarap, hem şarabı içen hem de sâkî" gibi görür (Çetindağ, 2005:47; Hayretî G 156/4; Fuzûlî G 175/8). O mertebede âşık ve maşuk bir olduğundan âşığın canı da sevgilinin canı ile bir olur:

Bir mertebe vardır bir olur âşık u ma'sûk
Nev'î nitekim ışık ile Mecnûn idi Leylâ

Nev'î G 7/5

Didüm öldürdi firâkun zahmı ben dil-hasteyi
Didi ölmezsin sen Ahmed çün benem cânun senün

Ahmet Paşa G 168/8

Âşığın sevgiliye ulaşmasına engel olan sadece canı değildir. Canı ile birlikte dünyayı da terk etmelidir. Zühd hayatı ya da sûfilik dünyayı terk etmek, ondan yüz çevirmekle başlar. Âşık sevgiliye ulaşmak için bunlardan vazgeçmeye hazırdır. Bu anlam çerçevesini konu alan beyitlerde söz konusu edilen ilahî sevgilidir:

Dimişsin vaslum isterse cihân u cânı terk itsün
Nedür cân u cihân tek sen bütün kıl ahd u misâkı

Nizâmî G 123/4

Aşağıdaki beyte göre âlemin sevgilisi birdir ve bütün âşıklar onu sever. Bütün kulları ondan razı ve ona şükreder. Âşık sevgilisini bütün dünyanın sevmesini ister. Bu durumda sevgili beşerî olmaktan çıkar:

Zihî ma'şûk-ı âlem kim muhibbi cümle âşıklar
Zihî şâh-ı cihân kim kulları hem râzî hem şâkir

Yahya G 69/3

Kâşkî sevdüğümi sevse kamu ehl-i cihân
Sözümüz cümle hemân kıssa-i cânân olsa

Yahya G 386/2

Sevgili dünyada tektir. Ondan kimse kurtulamaz. Âşık için ondan başka gaye yoktur. Dünya bir yana sevgili bir yana konulsa âşık “bana seni gerek seni” der. O yerde, gökte, her yerdedir:

Ey gönül bir sen degülsin derd-i yâra mübtelâ
Bu cihânda bu belâdan kurtulmaz hîç ahad

Necâtî G 49/5

Dünyâyı bir yana kosalar bir yana seni
Bana seni gerek seni ey bî-vefâ seni

Necâtî G 595/1

Yirde gökde senden özge nesne yok
Bulunursın istesem her yerde sen

Hayretî G 381/7

İlahî sevgili ile birlikte insanın yaratılışı, elest meclisi, Hz.Âdem'in yaratılması, cennetten çıkarılması, şeytanın durumu, Hz. Musa'nın Tur Dağı'ndaki hali, peygamber kıssaları ve mucizeleri, mahşer, kıyamet, cennet ve cehenneme ait haller gibi pek çok husus ele alınır. Bütün bunlarda ilahî sevgiliye ait özellikler bulunur. Kur'ân-ı Kerîm'de A'raf Suresinin 172. ve 173. ayetlerinde elest meclisinden haber verilir. Allah ile insanlar arasında bir sözleşme niteliği taşıyan bu hadise, Allah'ın bütün ruhları toplayıp “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Elestü bi-Rabbiküm)” diye hitap etmesiyle onların “Evet Rabbimizsin (Kâlû belâ)” cevaplarını temsil eder. Mutasavvıflara göre Allah, her an bu soruyu sormakta ve herkes kabiliyetine göre hal diliyle “evet” demektedir. Dolayısıyla bezm-i elest her an gerçekleşmektedir (Gölpınarlı,

1972:124-126; Üstüner, 2007:75). Âşık kendisine bezm-i eleste sunulan kadeh dolayısıyla yıllardır mesttir. Aşağıdaki beyitte sâkî, ilahî sevgili yerinde kullanılmıştır:

Gönlüme bir câm sundı sâkî-i bezm-i elest
Nice yıllardur yatur meyhâne-i vahdetde mest

Rûhî G 73/1

Elest bezmi münasebetiyle “belâ” kelimesi tevriyeli kullanılır. Belâ hem evet hem de musibet, keder anlamına gelir. Âşık orada “belî” dediği için belalı cihanda bulunduğunu söyler (Şeyhî G 98/1). Âşık hem verdiği sözden hem de Hak’tan gelen her şeyden memnundur:

Dil cihânında belânı gönlüme tuş eyleyen
On sekiz bin âleminde gönlümi hoş eylemiş

Ahmet Paşa G 133/6

Nazar (bakış) tasavvufta tefekkür ve hakikati görme demektir (Üstüner, 2007:132). Sevgili kerem sultanıdır, bir bakışı âşık için rahmettir. Bu surette âşığın gam ve sıkıntısı gider, ruhu rahata kavuşur. Rahmet kelimesi ile tasavvufî anlam çağrıştırılır:

Bir nazar rahmet ile eyler ise şâh-ı kerem
Gam u mihnet gide Yahya bulasın râhat-ı rûh

Yahya G 45/5

2. Yarı İdealize Edilmiş Sevgili (Mecâzî/Beşerî Sevgili)

Sevgili her şeyden önce anonim bir varlıktır. Bütün devirlerde, dönemlerde var olan bu imaj binlerce şairin katkısıyla oluşmuştur. Kaynağını gerçek hayattan alan sevgili tipi edebî açıdan teşbih ve mecazlarla yüceltilmiş ve bir güzellik timsali haline getirilmiştir. Câhız, güzel bir kadını anlatmak gerektiğinde şunları söyler: “Bir şair güzel bir kızın, bir geyikten yahut bir inekten veya kızın benzediği diğer bir şeyden çok daha güzel olduğunu zaten bilir! Bunlardan bazıları kızın güzelliğini bir şeye benzetmek istediklerinde şöyle derler: O sanki bir güneştir, o sanki bir aydır.” (Yalsızuçanlar, 2010:43-

44). Burada dikkat çeken husus teşbih ve mecaz yoluyla gerçek olanın farklılaşmasıdır. İşte bu husus bütün dünya edebiyatlarında olduğu gibi divan edebiyatının da başladığı yerdir. Yarı idealize edilmiş sevgili demek, reel olana bir takım hususiyetler eklemek suretiyle onu ayırtırmak tek ve benzersiz hale getirmektir. İdeal forma çekilen bu sevgili asırlar boyu bütün şairlerin şiirlerini süslemiş, âşıkların gönlünde yer edinmiştir.

İnsan veya insan güzeli ile anlatılmak istenen sevgili insana ait bütün fizikî özellikleri taşır. Bunlara ilave olarak bazı davranış özellikleri eklenmiştir. Her ne kadar tasavvufun etkisiyle sevgili değişime uğrayıp farklılaşsa da temel de beşerî tarafını daima muhafaza etmiştir. Başka bir deyişle muhatapları onun beşerîliğinin her zaman farkında olmuştur. Güzellikte Yusuf, huri, melek, peri ile; cömertlik ve hükmetmede Süleyman, sultan, şah ile; parlaklık ve erişilmezlikte güneş, ay, yıldızlar ile anlatılmıştır. Boyu uzun değil upuzun, beli ince değil ipinedir. Bakışları, gözü canlar alır, dudağı, sözü hayat bağışlar (Bk. Sevgili ile İlgili Benzetmeler, Güzellik). Böyle olmakla beraber onu yürürken, konuşurken, naz ederken, mecliste baş köşede, bağda, çemende görürüz. Hatta âşık sarılır, öper, gün aşırı görür. Bir hafta görmezse kederi artar. Bu hususiyetlerin hiçbirine ilahî sevgilide rastlayamayız.

İlahi muhabbet yolunda aşk mürşidine giden âşığa “eğer âşık değilsen birine âşık ol, ondan sonra bize gel” denilmiştir. Zira mecaz hakikatin köprüsüdür (Çetindağ, 2005:381). Latîfî “Bütün güzellikler ârifle Hak arasında bir surettir. Mana ehli ise surette kalmaz, her güzelin güzelliğinde cemâl-i mutlak olan Hakk’ın tecellisini görür, “Nereye yönelirseniz Allah’ın vechi oradadır.” ayeti mefhumunca nakışta nakkaşı, eserde müessiri müşahede eder.” diyerek bu hususa açıklık getirir (Şafak, 2003:15). Beşerî aşk, tasavvuf ehli tarafından ilahî aşka basamak olarak kabul edilir. Âşığın asıl maksadı ilahî sevgiliye ulaşmaktır. Bu durumda aşk mecâzî, dilberin güzelliği bahane olur (Bk. Tasavvuf ve Mecaz):

Şol ki Nakkâş-ı Lem-yezel özler

Dil-berün hüsnini bahâne eyler

Hûb-sûretlerden ey nâsih beni men itme kim

Pertev-i envâr-i hurşîd-i hakîkâtür mecâz

Fuzûlî G 114/6

Sevgili bilhassa güzellik unsurları üzerine yapılan teşbih ve mecazlar vasıtasıyla idealize edilir. Bu idealize sürecinde sevgili gerçekliğin dışına çıkmamakla beraber özellikleri itibarıyla gerçek de değildir. Yarı idealize edilmiş sevgili tipi plastik bir varlığa dönüşür. Şekil verilmeye müsait yapısı şairlere mecaz sanatlarında yeni kapılar açar. Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin boyu, yanağı, ağzı, dudağı, kaş, saç benzetme ve istiareye başvurulmak suretiyle yeni özellikler kazanmıştır. Ağzı vardır ama bildiğimiz insan ağzına benzemez, uzun boyludur ama kimse onun boyuna ulaşamaz, bakışlarıyla öldürür, yaralar, dudağıyla can verir, kaşları yay olur kirpik oku atar. Bu özelliklerle gerçeklikten ayrılır:

Bir tâze güzel sevdi cihân içre Necâtî

Kim servi boyı lâle ruhi gonca femi var

Necâtî G 205/6

İtdi şikâr gönlümi bir şûh-ı şeh-levend

Müjgânı tîr ü kaş kemân turrası kemend

Bâkî G 34/4

Sen lebi Şîrîn saçı Leylâ gamından baş alup

Gitdiler Ferhâd ile Mecnûn-ı şeydâ semt semt

Rûhî G 79/4

Yarı idealize edilmiş sevgilinin uzuvları tabiattaki unsurlarla benzeştirilir, böylece beşerî sevgili mecâz örtüsü altına alınmış olur. İdealize etme eğiliminin başlangıcı sayılabilecek bu durum yarı gerçek yarı hayal olarak karşımıza çıkar. Diğer bir ifadeyle uzun boylu bir sevgili için selvi boylu, yüz güzelliği için ay yüzlü demekle mecaz sahasına girilmiş olur. Divan şiirinde çok yaygın ve baskın olan sevgilinin güzellik unsurları üzerinden ele alınan bu yönleri geniş olarak ilgili yerlerde incelendiğinden (Bk. Sevgilide Güzellik Unsurları, Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar) burada bu duruma bir iki örnek verilip daha çok gerçek hayatta karşılaşılan beşerî sevgili tiplerine değinilecektir.

Sevgilinin teni bembeyazdır. Yakası arasından görünen teni yeni aya benzer. Saçını taradığında her tarafı misk ve amber kokusu sarar:

Görünürdi bedeni çak-i giribânundan
Câmeden çıkdı yeni ayını gösterdi tamâm

Kâkülün şâne açup kıldı hevâyı müşgîn
Tîğ mûyun dağıdıp itdi yere anber-fâm

Fuzûlî G 182/2, 6

Sevgili melek huylu, peri yüzlü, şirin dudaklı, parlak yüzlü ve gül kokuludur:

Ey mâh-ı dil-efrûze melek-hûy u perî-rû
Vey husrev-i şîrîn-leb ü nesrîn-ruh u gül-bû

Nizâmî G 93/1

Beşerî sevgili tipi idealize edilmenin yanında Necâtî'den başlayarak özellikle Rumeli şairlerinde daha gerçekçi olarak karşımıza çıkar (Çeltik, 2008, Çeltik, 2009). Dolayısıyla beşerî sevgili tipinin hareket noktası gerçek hayattaki formudur. Sevgili ile ilgili güzeller, dilberler, dilrûbalar gibi çoğul ifadelerin kullanılması da bunun sonucudur. Divan şiiri geleneğinde bir veya biricik olan sevgili beşerîlik kisvesinde çoğalır. Şehrin güzelleri, Rum'un dilberleri, zamane dilberleri olarak ifade edilir. "Dünyada sevilecek güzellerin çokluğu şairi şaşırtır. Her birini sevmek için bin parça olur." (Kaplan, 2006:177). Aşağıdaki beyitlerde sevgililer beşerî özellikleriyle ön plana çıkarlar. Necâtî açıktan açığa sevgiliye "kimin cananısın" diye sorar. Amaç gün geçirmektir. Şehrin şimdiki dilberlerinin âdetleri de farklıdır:

Gerçi sen bu lebler ile halk-ı âlem cânısın
Sordugum ayb eyleme bi'llâh kimün cânânısın

Necâtî G 395/1

Kandan ol pâkîze vü kandan Necâtî mübtelâ
Gün geçirmekdür garaz bir ruhları zîbâ ile

Necâtî G 451/7

Bu şehrin şimdiki dilberlerine âdet olmuşdur
Öpüşmek gonca-leblerle kocuşmak ince bellerle

Mesîhî G 232/3

Hayretî aşağıdaki beyitte yeni gördüğü bir güzelden bahsetmektedir:

Yine bin cân ile sevdüm bu gün bir meh-likâ gördüm

Nazîrin görmedüm dehr-i fenâda çok baka gördüm

Hayretî G 335/1

Beşerî sevgili dokunulan, okşanan, öpülen, bir tipe dönüşür. Burada şairlerin sözünü ettiği aşk dünyevîdir (Kaplan, 2006:177). Âşığı ile baş başa kalan, dilini, dudağını emdiren, sarılan, sarmaş dolaş olunan sevgililerle karşılaşırız. Âşık zorla da olsa sevgiliden bir buse alır. Aşağıdaki beyitler izaha ihtiyaç bırakmayacak derecede açıktır:

Tenhâ elüme girdi o şîrîn-dehen İshâk

Bir bûsesin aldum güc ile cânuna lâyık

İshâk G 134/5

Emdürür hastasına gâh dilin gâh dudagun

Âşika cân yidürür bunda ne cânlar var imiş

Hayretî G 161/4

Bâkî, zamane güzellerinin sarılmaya daha küçüklükten heves ettiklerini söyler. Âşığın aklını başından alan güzelliği ile sevgili “canlar eritmek” tabiriyle gerçekçi bir şekilde ifade edilir:

Güzeller tıfl iken eyler kuculmaha heves şimdi

Sarılmak resm ü âyînin bilürler dahi kundakdan

Bâkî G 366/5

Nâzenînâ dahi sen tıfl iken Allâh bilür

Seni emzürmege ne canlar eritdi dâye

Bâkî G 467/4

Nev’î sevgililerle yıldızını barıştıran kişinin bedavadan onlara sarılabileceğini söyler. Beyit mefhum-ı muhalifiyle çağrışıma açıktır:

Meh-pârelerle kevkebün alışduran kişi

Şehrî güzelleri kucar aylak³⁹ bahâsına

Nev’î G 461/4

³⁹ Bedava, karşılıksız

Sevgili görülen, konuşulan, incinen bir kişiye dönüşür, beşerî özellikler taşır. Sevgiliyi bir iki gündür görmeyen âşık, bu durumu onun bir şeylerden incinmiş olabileceğine yorar:

Ey gönül ol gözlerüm nûrı ol ömrüm hâsılı
Hâsılı yok bir iki gün var incinmiş gibi

Hayretî G 466/4

Beşerî sevgilinin özelliklerinden biri de hemen her gün âşık tarafından görülme ihtimalidir. Bir gün, bir gün bir gece, iki gün, üç gün, bir hafta, bir ay, iki ay ve en çok bir yıl görülmediği olur. O, âşığını evinde ziyaret eder, uykudan uyandırır, onunla hamama gider, içki meclisinde beraber oturur:

Subh-dem yaturken ol meh üstime geldi didi
Üstine gelmiş güneş sen dahi uyanmaz mısın

Nizâmî G 83/3

Görmedüm ol şem'-i bezm-ârâyı bir gün bir gice
Âh u yaşum gitdiler arayı bir gün bir gice

İshâk G 241/1

Yedi gündür ol ayı görmezem âhım şerâriyle
N'ola kılsam Benâtü'n-na'ş ile yek-sân Süreyyâ'yı

Fuzûlî G 278/6

Güler yüzine anun hasret oldum ey Yahya
Bir iki haftadur ol mû-miyânı görmüş yok

Yahya G 208/5

Bir sâ'at olmaz idüm sen meh-likâdan ayrı
Gün ruhlarun firâkı irişdi iki aya

Ahmet Paşa G 263/5

Etrafta sevgili geldi diye bir haber dolaşmaktadır fakat âşık onu henüz görmemiştir. Bir haftadır ortalıkta görünmeyen sevgiliyi merak içinde bekler:

Bu gün bir haftadur ol meh görünmez
Aceb n'oldı ki kanı geldi dirler

İshak G 61/3

Sevgililer âşıklarının bulunduğu bezmi/meclisi şereflendirir. Onlarla birlikte vakit geçirir:

Bezmümüz yine müşerref eyledi cânâneler

Göklere çıksa yeridür nare-i mestâneler

Mesîhî 64/1

Yahya Beye ait aşağıdaki beyitte âşık sevgiliden henüz ayrılmıştır. İdealize edilen sevgiliyi görmesi mümkün olmayan âşık burada sevgili ile beraber bulunmakta ve ayrılmaktadır (Yahyâ G 259/5):

Bu gün o merdüm-i âlî-nazardan ayrıldum

Gözüm yaşı gibi nûr-ı basardan ayrıldum

Yahyâ G 259/1

Aşağıdaki beyitten sevgilinin zaman zaman âşıklarını ziyaret ettiği anlaşılıyor. Aşk derdiyle hasta olan âşıklar sevgilinin gelişiyi şifa bulurlar:

Yine ey mürde-diller şâd olun cânânumuz geldi

Gönüller derdine dermân irişdi cânumuz geldi

Hayretî G 471/1

İdealize edilmiş sevgili âşığına acı çektirir, kan ağlatır. Ona hiçbir şekilde acımaz. Hayretî'ye ait aşağıdaki beyitte bu sevgili tipinden çok farklı bir sevgili ile karşılaşılıyor. Sevgilinin âşık için ağlaması klasik sevgili tipinden çok uzak olmakla beraber gerçek hayattaki sevgiliye yakındır:

Yalnız sanman bana rahm itdi cânân ağladı

Acıdı mey gice meclisde kadeh kan ağladı

Hayreti G 487/1

Necâtî'de geçen şu beyitte sevgilinin ölme ihtimali karşısında âşığın tavrını görmekteyiz. Bir ölümlü olan sevgilinin acısını duymaktansa âşık "Allah acısını göstermesin, ben öleyim" der. Bu durum Türk halkının çok sevdikleri için söylediği, her zaman yaşanan ruh halini yansıtır. Çizilen tabloda sevgili ölümlüdür ve gerçek hayatla birebir örtüşmektedir:

Hak Teâlâ acısın göstermesün cânânenün

Ben öleyin işiginde bana cânân acısın

Necâtî G 420/2

Şeyhî, Necâtî ve İshâk Çelebi'ye ait aşağıdaki beyitlerde tablolar çok gerçekçidir. Âşık sevgilinin boynuna kolunu dolamış, öperken resmedilir. Sevgili "buseye kâvil olur" fakat beline sarılmaya nazlanır:

Boynuna kol dolayı lebün emdügüm bu kim

Peyvend olunca şâh-ı ter olur semer lezîz

Necâtî G 54/5

Leb-i şeker-şikenün bûseye olur kâyil

Belâ budur ki miyânun kinâra nâzlanur

Necâtî G 188/2

Nizâmî, sevgilinin sarılıp öpüşmeye nazlanması karşısında “her halde günah zannediyor, halbuki bu günah bin hayra değer” der. Sanem kelimesi ile Hristiyan güzeli kastediliyor olmalıdır. Şaire göre bu güzeller için böyle bir günah söz konusu değildir, hatta sevaptır:

Ger güneş sanur isen bûs u kenârı sanemâ

İde gör kim biri bin hayra geçer bu güneşün

Nizâmî G 62/6

Şeyhî'ye ait aşağıdaki beyitte âşık sevgiliyle gece-gündüz baş başa görülmektedir:

Gündüz visâl-i halvet ola yâr ile gice

Sîne-be-sîne komış ola dahi leb-be-leb

Şeyhî G 9/7

Mesîhî, aşağıdaki beyitte uyuması için sevgilinin başını âşığın dizine koyar. Âşık da sevgiliye hissettirmeden bir öpücük alma düşüncesindedir:

Gel başunu ko dizüme dahi uyura ur

Nâzüklig ile bûsen alayın beni tuyma

Mesîhî G 230/5

İshâk Çelebi'ye ait beyitte sevgili uyurken âşık yanındadır. Hatta uyurken bir de dudağından buse alır. Sevgili uyandığında “bu da sana ihsanım” olsun der. Çizilen tablo gayet tabii ve yapmacıksızdır:

Lebün öpdüm uyanup nâz ile dildâr didi

Hele İshâk sana var bu da ihsân olsun

İshâk G 216/7

Beşerî sevgiliye duyulan sevgi tabii olarak karşılanır. Âşık kendisini sevgiliden men etmeye çalışan zahide “seviyorum ne yapayım” şeklinde cevap verir:

Yakma dâgum göricek sen de beni ey sûfî
Severin n'eyleyin ol lâle-izârı severin

Bâkî G 385/3

Zahit, âşığı güzel yüzlü sevgiliye bakmaktan men etse de âşık onun sözüne değil sevgilinin yüzüne bakmayı tercih eder:

Ey Fuzûlî her nice men' eylese nâsih seni
Bakma anun kavline bir çihre-i zibâyâ bah

Fuzûlî G 58/7

Beşerî sevgili, daha gerçekçi yapısıyla “Rum ili dilberleri” olarak karşımıza çıkar. “Rum’un meşrebi geniş olur”, “Rum ili dilberleri kadeh-perdâz olur”, “Rum’un erkanı kadehtir” şeklinde ifadelere rastanır. Rum diyarı güzellere doludur:

Bûse lutf idüb gözümün kanlu yaşın sildi dost
Rûm ili dilberleri dâ'im kadeh-perdâz olur

Necâtî G 201/4

Didüm ol yüzde neden hâl-i mu'anber çoğ olur
Didi bu Rûm ilidür bunda güzeller çoğ olur

Necâtî G 110/1

Cân katar câna tolu içüp öpüşdükçe müdâm
Bu da bir gûşe durur bunda güzel cânlar olur

Hayretî G 88/4

İdeal sevgili formatının dışına çıkan, günlük hayattan alınmış sevgili tipinin tasvir edildiği Hayretî'ye ait aşağıdaki gazel muhtemelen Rumeli'den bahsetmektedir. Bu güzeller tatlı dilli, insanın ciğerine işleyen bakışlı, keman kaşlıdır. Hasta âşıklarına bazen dilini bazen dudağını emdirerek can verirler. Onların bulunduğu yerde sarılıp kucaklanacak gencecik pek çok güzel vardır. Adeta güzeller madenidir. Bunlar kimseden utanıp çekinmeden âşığıyla salınarak gezerler (Çeltik, 2008:457):

Be bu yirlerde ne hoş şûh-ı cihânlar var imiş
Cân virür âşıkâ çok rûh-ı revânlar var imiş

Dindürür söylese bülbüllerinün sıklığını

Ne güşâde gül-i gülzâr-ı cinânlar var imiş

Deldiler gamze okıyle niçe yirde cigerüm
Oh niçe fitnesi çok kaşı kemânlar var imiş

Emdürür hastasına gâh dilin gâh dudagun
Âşika cân yidürür bunda ne cânlar var imiş

Bu sipâhî bu beg oğlu dime düş ayagina
Kuculur bunda fülân ibn-i fülânlar var imiş

Hûblar ma'denidür dirler idi gerçek imiş
Gör ne kâbilce ne gevherce cuvânlar var imiş

Salınur bile hevâdârı ile âr itmez
Hayretî bunda aceb serv-i revânlar var imiş

Hayretî G 161

Rum ili dilberleri ile anılan sevgililerin Hristiyan olmaları, henüz Müslüman olmamış olmaları veya yeni Müslümanlığı yeni kabul etmiş olmaları söz konusu edilir. Aşağıdaki beyitte âşık henüz Müslüman olmamış bir güzeli sevdiğini söyler (Çeltik, 2008:330-339; Bk. Sevgili ile İlgili Benzetmeler-Put):

Kâfirem ger dir isem İshâk kimdür sevdüğüm
Bir büt-i sîmîn-bedendür nâ-müselmândur henüz

İshâk G 99/7

Beşerî sevgilide millî bütün unsurları görmek mümkündür. İdeal tip ile birlikte Hoten, Çin, Mısır gibi daha soyut şehir ve muhitler söz konusu iken beşerî sevgili Edirne'de, Üsküp'te, İstanbul'un semtlerinde, sokaklarında, Galata'da, At Meydanı'nda, Vefa Meydanı'nda halkın içine karışır. Onların gezdiği yerlere gider. Aşağıdaki beyitte Vefa'lı bir güzelden bahsedilmektedir:

Anma mahallesin işiden âşık olmasun
Yahya nigâr çünkü bilürsin Vefâlıdur

Yahya G 139/5

Dil-rübâlarla aceb kesreti var her yolun
Geçemez hûblarından gönül İstanbul'un

Bâkî G 267/1

Mehmet Çavuşoğlu'nun "Galata'da Ayak Seyri" adlı iki makalesinde dile getirdiği gerçekçi tablolarda içki ve eğlence meclislerinde bulunan, güzelliğini sergileyen, gezintiye çıkan, âşıkları ile el ele dolaşan sevgililer görmekteyiz. Dönemin İstanbul'unda Gayr-i Müslimlerin, özellikle Cenevizlilerin, yaşadığı Galata, Tahtakale, Balıkpazarı civarı güzellere ve içkiye düşkün olanların her iki maksadına da cevap verecek nitelikteydi. Ayak seyri tabiriyle hem içmek hem de güzelleri temaşa etmek gezip dolaşmak kastedilirdi (Çavuşoğlu, 1998:49-62):

Şarâbı terk idüp sofî başunu virme gavgaya
Güzellerle ayak seyrânın eyle gel Galata'ya

Yahya G 421/1

Eskiden Sarayburnu'ndan Galata'ya geçmek için kayık ve sandallar kullanılırdı. Beyitten kayık sefalarının 16.yy'da da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitte birçok güzelin Galata'da gittikleri, dolaşarak güzelliklerini gösterdikleri ve meyhanelerde demlendiklerini görüyoruz (Çavuşoğlu, 1998:49). Âşığın gönlünde de sevgilinin bir kayığa binip Galata'ya gitmesi vardır:

Binüp keştîye dahi niçe dilber
Galatada ayak seyrânın eyler

Yahyâ Ş 2/118

Sen dür-i yek-dâneye keştî olur gûyâ sadef
Azm-i deryâ eyleyüp gitsen Galatadan yana

Yahyâ G 18/3

Aşağıdaki beyitte içki meclisinde sarhoş olup bir köşeye sızmış iki güzele işaret edilmektedir:

Hayâl-i çeşm-i mahmûrun dil-i efgâra düşmüşdür
İki mestâne dilber gûşe-i hammâra düşmüşdür

Nev'î G 146/1

Aşağıdaki beyitten güzellerle âşıkların el ele tutuşup gezdikleri görülüyor:

Salındı îd-gehde serv-kadler mest-i nâz olmuş
İderdük biz de ayak seyrin olsa dest-i yâr elde

Bâkî G 412/2

Bâkî, aşağıdaki beyitte semt semt gezen/dolaşan güzellerden bahsetmektedir:

Lâle-hadler kıldılar gül-geşt-i sahrâ semt semt
Bâg u râğı gezdiler idüp temâşâ semt semt

Bâkî G 23/1

Mesîhî, Edirne’li güzellerin anlatırken hoş kokulu, yüzü sulu olarak tarif eder. Bunlarla oturup içmekten, sarhoş olmaktan bahserder. Oluşturulan tablo devrin Edirne’si ve güzelleri hakkında ipuçları verir:

Edrinenün gonca-yı hoş-bûlarını
Jâlelü gül gibi çak şol yüzi sulularını
Nûş idüp bunlar ile Rûmili tolularını
Mest-i lâ-ya’kıl olalum yakalar çâk idelüm

Mesîhî Mrb 3/2

Zâtî’nin sevgilinin dudağını sulu şeftaliye benzettiği beyit beşerî güzeli anlatmaktadır:

Beni bâğ-ı visâle sal disen cânânuna lâyık
Sulu şeftâlüye benzer tutağı cânuna lâyık

Zâtî G 644/1

Nizâmî’ye ait aşağıdaki beyit nadir karşılaşılan bir durumu işaret eder. Rakibin sevgiliyi öpmesi durumunda âşık beklenmeyen bir tepki verir. Sevgili her açıdan güzel ve ulaşılmaz olarak tasavvur edilirken âşık sevgilinin dudağına “temiz” diyemeyeceğini söyler. Bu durumun temelinde rakibin köpeğe benzetilmesi vardır. Fakat yine de sıra dışı bir söyleyiştir:

Çün degürdi lebüne agzunı murdâr rakîb
Âb-ı Hayvân ise de pâk ü mutahhar dimeyem

Nizâmî G 81/3

Sevgilinin âşığın evine ziyaret için gittiğine değinmiştik. Aşağıdaki beyitte âşık sevgilinin yarın gece evine gelmesini ister. Gelmezse sonraki gün ondan şikâyetçi olacağını söyler. Sevgili ile bu tür diyalog ve davranışlar idealize edilmiş sevgiliden çok farklı bir profil ortaya çıkarır:

Hâsılı senden şikâyet eylerin yarınki gün
Gelmez isen ey sehî-kâmet bana yarın gice

Yahyâ G 367/3

Âşık ile sevgili arasında oluşan bu samimiyet bazen o kadar ileri gider ki roller değişir, âşık naz yapmaya başlar, “artık seni sevmiyorum, seni sevmeye tövbe ettim, küstüm” şeklinde ifadeler söz konusu olur. Bazen de sevgili âşığa cevretmesine karşılık “unutma ha!” diyerek uyarılır:

Ey yüzi gülzâr senden vaz geldüm sevmez
Ey gül-i pür-hâr senden vaz geldüm sevmez

Hayretî G 355/1

Geldi nice senün gibi cevâr dehre lîk
Girdi sonucı yine peşimân unutma hâ

Mesîhî G 12/2

Hayretî Divanı’nda 332 numaralı gazel sevgiliye gelenek içinde rastlanmayacak hitaplarla doludur. Aşağıdaki beyitte “Ben seni gül sanırdım, diken imişsin; yar sanırdım, ağyar imişsin” diye seslenen sevgili idealize edilen yapısından çok uzaktır (Hayretî G 332):

Gül sanurdum ben seni sen hâr imişsin dostum
Yâr sanurdum meger ağyâr imişsin anladum

Hayretî G 332/9

Sevgili ile olan bu diyalog o kadar ileri götürülür ki âşığın hatırını yıkan sevgiliye “yuh” çekilir, bu yaptığıın “erlik midir”, “zen-i bâzâr” diyerek hakaret edilir. Bu tavırla hitap edilen sevgili idealize edilmiş sevgiliden tamamen ayrıdır:

Bir fakîrem hâtırum yıkmak benüm erlik midür
Yuf cihânda ey zen-i bâzâr n’itdüm ben sana

Hayretî G 15/8

Şiirlerde gerçek hayattan alınan beşerî sevgilinin özelliklerini taşımakla beraber daha ileri gidilerek bahsedilen sevgililer de mevcuttur. Şâhid, Farsça mahbûb, güzel kadın; şâhid-i bâzâr ise açık meşrep, hayasız kadın, orta malı olmuş, ayağa düşmüş kadın anlamına gelir. Bazen dilber anlamında kullanılır. Bazen de şâhid kelimesi şâhid-i bâzârı karşılar (Onay, 2007:360; Özkan, 2007:253).

Sevgilinin bu şekilde tavsif edilmesi gelenek açısından normal olmayan bir durumdur. Bu durum divan şiirinin hayatla iç içe olduğu ve bu münasebetle hayata dair bütün renkleri barındırdığı gerçeği ile izah edilebilir. Toplum hayatının bir gerçeği, divan şiirinde sevgili tipi yanında kendine yer bulmuştur.

Âşıklar zamane dilberlerinden şikayet ederler. Çünkü âşıklar “bî-zer”, “bî-zer ü sîm” olduğundan sevgililer onlara ilgi göstermezler. Bu tür beyitlerin birçoğunda “zer göstermek” tabirine rastlanır (Hayâlî G 116/4). Devrin güzelleri zer göstermeyince âşıklara bakmazlar, onları canından bezdirirler. Bu durumda âşıklar gözyaşı dökerler⁴⁰ (Nev’î G 525/4). Şair “şimdiki hûblar akçesi vâfirlere sayd olur” demekle bu husususa işaret eder. Aynı şekilde altın ve gümüşü görmeden buse vermeyen güzellerden bahsedilir:

Nice bir gayr ile sen bûseye bâzâr tutup

Beni bî-zer diyü bîzâr idesin cânımdan

Necâtî G 424/2

Sîm ü zer destümde yok kim harc ide idüm sayd için

Şimdi hûblar sayd olurlar akçesi vâfirlere

Necâtî G 544/3

Nakd-i câna bûse virmezler dilerler sîm ü zer

Şimdiki mahbûblar gâyetde kurnaz oldılar

Hayâlî G 148/4

Rûhî’ye ait aşağıdaki beyitte zamane güzellerinin ya zer ile ya zûr (zor) ile avlandıkları ifade edilir. Âşık ikisine de sahip olmadığı için çaresizlik içindedir:

⁴⁰ Divan şiirinde âşığın yüzü daima sarı olmasından dolayı altına, sürekli dökülen gözyaşları da renginden dolayı gümüşe benzetilir. Bunlar âşığın sermayesidir.

Saydına hûblarun ya zer u ya zûr gerek
Sende ay Rûhî belâ bu ki ne zer var ne zûr

Rûhî G 221/5

Âşığına soğuk davranan sevgili ile arayı bulmanın yolu “akçeyi yandır”mak şeklinde ifade edilir:

Sovukluk iderlerse eger sana Mesîhî
Sen dahi yalın yüzlülere akçeyi yandur

Mesîhî G 58/5

Nev’î’ye ait aşağıdaki beyit altın bozdurmak ve güzeller yoluna harcamak tabirleriyle dolaylı olarak devre ait bir müptelalığı hatıra getirmektedir:

Sîm-tenler yolına varını harc eylemege
Bozar altını yine akçaya sarrâf-ı zamân

Nev’î G 359/3

Sevgiliyi elde etmenin diğer bir yolu da bileğinin gücünü (zor) kullanmaktır:

Câm-ı gülgûn al ele nûş eyle bî-pervâ bu gün
Kuvvet-i bâzûn ile bir dilber-i meh-pâre çek

Bâkî G 254/3

Genel itibarıyla basit sevgili, şâhid-i bâzâr, zen-i bâzâr, pazara düşmüş, yüzü açılmış, âlûde-dâmân (iffetsiz kadın) kavramlarıyla ifade edilen bu sevgili tipi şairler tarafından makbul sayılmaz. “Kim ister mabubunun âlûde-dâmân olmasını”, “yüzü açılmışta edep olmaz”, “şâhid-i bâzâr olana gönül verme” denir (Nev’î G 363/3, G 466/8; Zâtî G 520/1). Şâhid-i bâzâr ile aşk davasında bulunmak manasızdır:

Kılma Nev’î şâhid-i bâzâr ile da’vâ-yı ışk
Âşık-ı dîdâr olandan şâhid-i bâzâra ne

Nev’î G 392/5

Gerçek hayattan alınan ve beşerîlik yönüyle dikkat çeken sevgili tipine dair değişik davranış özelliklerinden bahsettik. Bunların dışında genel bir özellik gösterecek kadar kuşatıcı olmayan tipleri de hatırlatmak yerinde olacaktır. Gerçek hayattan aynıyla alınan bu tipler, peltek, kekeme, kısa

boyu vb. şekillerde karşımıza çıkar (Kurnaz, 1997:471-479). Fakat idealize etme eğilimi ile kısa boy upuzun olur. Neticede karşımıza çıkan yine ideal formlarda bir sevgili olur.

Sonuç olarak divan şiirinde karşılaşılan sevgili tipinin iki ana koldan birlikte devam ettiği açıktır. Fakat bu iki tipin her biri kendi içinde yapı itibarıyla farklılık arz etmektedir. İdealize edilmiş sevgili tipi ilahî sevgili ve soyut sevgili olarak kendini gösterir. Bu yapı daha çok güzellik unsurları üzerinden teşbih ve mecazlarla ifade edilir. Tasavvufî remizlerin bu unsurlara giydirilmesiyle sevgili ilahî ve soyut bir özellik kazanır.

Yarı idealize edilmiş (mecazî/beşerî) sevgili tipinde de iki kısımdan bahsetmek mümkündür. İlk olarak güzellik unsurlarının mecaz yoluyla ifade edilmesi ile idealize edilmeye başlanan sevgili tipi daha çok bu unsurlar vasıtasıyla anlatılır ve bilinir. Ayırt edici özelliği soyut olana yaklaşma, soyutlama eğilimidir. Günlük hayatta karşılaşılabilecek beşerî sevgili tipinde ise güzellik unsurlarından bahsedilmesi, bu unsurların mecaz ile örtülmesinden ziyade sevgilinin açıktan ifade edildiğini görmekteyiz. Doğrudan sevgilinin söz konusu edildiği bu beyitlerde beşerî istekleri göstermesi bakımından öpmek, sarılmak, kucaklamak gibi kavramların sık kullanılması dikkat çekicidir. İdealize edilen sevgiliye göre daha gerçekçi tablolarla verilen beşerî sevgilinin sosyal hayattaki davranış biçimlerinin yansımaları olarak basit sevgiliye dönüşmesi sevgili tipindeki çeşitliliğin bir uzantısıdır.

İdealize edilen sevgili ile yarı idealize edilmiş sevgili arasındaki temel farklardan biri de tekillik ve çoğulluk meselesidir. Klasik yapıda bir tane ve biricik olan sevgili, mecazî/beşerî kisvesinde çoğalır. Güzeller, dilberler, dülrübâlar olarak karşımıza çıkar.

İç içe geçmiş bir yapıda karşılanan sevgilinin hangi tipe dahil olduğunu tespit güç görünmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki “Ciddi dinî ve tasavvufî eserler genel hatlarıyla erotik şiirlerden kolaylıkla ayırt edilebilirler.” (Tanpınar, 2004:261).

E. GÜZELLİK

Güzellik (hüsn, cemâl, melâhat), sevgilinin en önemli vasfıdır. O hüsn ilinin sultanıdır. Hüsn, “güzel olmak” anlamında masdar ve güzellik, rağbet edilen ve sevilen şey anlamında isim olarak kullanılır. Çekicilik, cemâl, letafet ve makbuliyet, yüz güzelliği olarak da tanımlanır. Gazâlî, şekil ve suret güzelliğini “bir şeyin kendisine yaraşan ve mümkün olan kemale sahip olmasıdır” diye açıklar. Ona göre güzel sırf güzel olduğu için insan tarafından tabii olarak sevilir. Süslenmek ise güzelliğe güzellik katar (Uludağ, 1993:296).

Gazâlî’ye göre “hüsn yaratılışın belirtisidir”. Saîduddin Fergânî ise “hüsn”e uyumluluk ve yumuşaklık anlamlarını verdikten sonra “melâhat”i, hoş giden dakîk ve gizli uyumluluk, yumuşaklık ve letâfettir, fakat bunu yorumlamak mümkün değildir, diyerek açıklamıştır. Fergânî, “cemâl”i “zuhurun kemali” diye açıklamıştır. Şebüsterî ise “melâhat”i “hüsn”e ilave bir şey olarak tanımlar: “Melâhat bazen hüsn atına baş süvaridir, bazen konuşmada keskin kılıçtır. Kişideyse ona melâhat derler, sözdeyse ona fesâhat derler.” (Pürcevadi, 1998:186).

Tasavvufî mecazda hüsn, Zâttaki kemâl, ilâhî güzellik; cemâl, âşığın ısrarlı rağbeti ve talebi üzerine ma’şûkun kemâlleri izhar etmesi; Allah’ın lütuf ve rahmet sebebi olan vasıfları; cemâlî tecellî, rızâya, lutfâya, ihsana, kereme, rahmete ve berekete vesile olan ilahî tecellîler, ilâhî inayet, Hak Teâlâ’nın her şeyi kollaması, koruması ve kayırması güzellik, şirinlik anlamındaki melâhat ilâhî kemallerin sonsuzluğu anlamlarına gelir. Alemdeki bütün güzellikler ve güzeller O’nun güzelliğindedir. Hüsn sadece Allah’ın zâtında bulunan güzelliği temsil eder (Bayburtlugil, 1985:348; Uludağ, 1996:355; Cebecioğlu, 2005:289; Üstüner, 2007:79).

Lâmî Çelebi, gizli sırların mahzenleri olarak gördüğü sofi taifesinin terimlerine göre cemâli, sevgilinin güzelliğinin ortaya çıkması ve nurunun parıltılarının görünmesi, celâli ise sevgilinin nazı sebebiyle belirmesi ve ululuk sebebiyle yükseliş şeklinde açıklar. Bazen cemâl ile lütuf ve iyilik, celâl ile kahır ve ululuk kastedilir (Üzgör, 1990:177).

Mutasavvıflara göre cemal, Allah'ın lütuf ve rızasını gösteren sıfatlardır. Abdülkerim Cîlî'ye göre, zuhuru şiddeti olan her cemâl, celâl adını alır. Bu yüzden celâlsiz cemâl, cemâlsiz celâl yoktur. Mutasavvıflar, cemâli maddi ve manevi olarak ikiye ayırır. Maddi cemâl ilahi güzelliğin aleme yansımasıdır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin ifadesiyle güzel olan Allah alemi kendi sureti üzere yarattığı için âlem bütünüyle güzeldir. Lisanüddin İbnü'l-Hatîbe'e göre de eşyanın var oluş sebebi bu güzelliştir ve maddi manevî her varlık kabiliyetine göre bu güzellikten bir pay almıştır. Maddî âlemde görülen güzeller mutlak güzelliğin çeşitli derecedeki tecellisi olduğundan bunlar temaşa edilerek ilahi güzelliğe ve Hakk'a ulaşmak mümkündür. Cennette de Allah'ın mutlak güzelliğini seyretmek en büyük gaye olmuştur (Uludağ, 1993:296).

1. Umumi Olarak Güzellik

Güzellik umumiyetle yüz güzelliği olarak ele alınır. Yüz güzelliğinin yanında tamamlayıcı olarak da boy anılır. Tarih boyunca yüzü süslemek ve alımlı olmak bir ihtiyaç gibi görünmüştür (Bk.Yüz, Saç, Kaş, Kirpik, Ben). Dolayısıyla yüzü süslemek ve dilberlik bilmek sadece ilahî maşuk hakkında geçerli bir şey olmayıp alemdeki bütün dilberler de âşıklarına karşı bu iki işveyi kendilerinde bulundurlar (Pürcevadi, 1998:195). Allah vergisi güzellik de bir takım süslemelerle ortaya çıkarılır. Mütercim Âsım Efendi hüsn-i âriyetî için, "hüsn-i hudâdâd mukabilidir ki sürme, kızılca ve sair esbab-ı hüsn ile iktisab olunan güzellikten ibarettir." (Mütercim Asım, 2000:374) der.

Genel olarak güzellik sevgilinin en önemli yönünü oluşturur. Diğer bir tabirle âşığı kendisine meftun eden sevgilinin hüsnüdür. Hüsn ise sevgiliye Allah vergisidir. Tarifi mümkün olmayan bu güzellik âşığın idrak ve takdir gücünün üzerindedir (İshâk G 82/1; Zati G 901/2). Âşık sevgiliyi görmese gözleri görmez olur; selametten ayrılır, akıl ve imana "elveda" der. Sevgilinin cemalini görmeyince de "yüz peygamber gelip bin mucize gösterse imana gelmez" (Hayretî G 282/1-2, G 392/1; Fuzûlî G 142/5, Fuzûlî G 40/4). Bu

durumda dayanılmaz dertlere katlanmak zorunda kalır. Hz. Eyyüb derdine müptela olan âşığın karşısında ömrü ile Hz. Nuh'a güzelliği ile Hz. Yusuf'a benzeyen sevgili vardır (Şeyhî G17/7):

Bana müyesser eyleyen Eyyûb derdini
Kılmış nasîb sana cemâl ile ömr-i Nûh

Mesîhî G 27/4

Bu güzellik ki atâ eylemiş Allâh sana
Germ olursa nola mihr-i felek ey mâh sana

Hayâlî G 19/1

Sevgili sahip olduğu cemal ile kusursuz bir güzelliğe sahiptir. Dünyada eşi benzeri olmayan mahiyeti âşıklarının başını döndürür. Bir benzerinin olması mümkün değildir. Çünkü Allah, en güzel hüsn ve ahlakı onda yaratmıştır. Beyit, güzel ahlakı tamamlamak üzere gelen Peygamberimize de işaret etmektedir (Kalem 68/4):

Nazîrûn sûrete gelmek muhâl-i akldur zîrâ
Ki Hallâk-ı cihân hatm itdi sende hüsn ü ahlâkı

Nizâmî G 123/2

Kudret kalemi nakş uralı levh-i vücûda
Yazılmadı hüsnün gibi bir nakş-ı dil-ârâ

Mesîhî G 2/2

Benzersiz güzelliği onu insan vasıflarından çıkarıp peri, melek, huri gibi nurânî varlıklarla kıyas ettirir. Sevgili ya melek neslinden ya da peri soyundandır. Şairler bununla da yetinmeyip bahsedilen varlıkların da üzerine çıkarır. Peri güzelliğindeki sevgiliyi gören gönül huri ve gılmana insan demez. İnsanlar ve melekler onun güzelliğine hayrandır (Ahmet Paşa G352/6; Necâtî G 233/5, G 374/3). Sevgilinin güzelliğinin gören perinin huzuru kaçır, uçar gider görünmez olur. Onu gören melek ilk görüşte kendinden geçer (İshâk G 339/4, G 247/1). Melekler onun yüzünü görse "Allah" der. Hatta gökte görünenler yıldız değildir, melekler sevgiliyi izlemek için percere açmıştır:

Görse yüzünü cümle melekler diye Allâh
Bu hüsn iyesi şâh güzeller güzelidür

Necâtî G 102/4

Görinen encüm degül hüsnün temaşa kılmaga
Revzen açmışdur melekler dâr-ı dünyâdan yana

Yahyâ G 18/2

Sevgilinin görünmesi âşık için bir lütuf olarak kabul edilir. Perî tabiri, cinlerin çok güzel olduğuna inanılan kısmı için kullanılır. Mecazî olarak insan güzeli anlamına gelir (Parlatır, 2009:1354; Onay, 2007:313) Gözle görülmeyen periler, birine görünürse o kişide marazî hallere sebebiyet verdiği inandırılır. Güzellikte peri gibi olan sevgili âşığa görünmekle onu görünmez dertlere müptela eder. Bir defa onu gören tekrar göremeyince acısı daha da artar:

Bir görünmez derde ugratdun beni hicrân ile
Kılmayaydum ey perî hüsnün temâşâ kâşkî

Nev'î G 474/4

Sevgilinin yüz güzelliği karşısında güzellik sultanları, onun önünde piyade gibi el bağlarlar (İshâk G 308/2) atının önünce yürürler:

Ferzâne-i cihânsın o ruhlarla sen bu gün
Şâhân-ı hüsn atun önünce piyâdedür

Bâkî G 87/4

Tasavvufî anlamda hüsn, mutlak güzelliğin yansımından ibarettir. Güzellik, ilahi bir menşe'den hatta bizzat Allah'tan gelmektedir. O, kendi güzelliğine güzelleri ayna yapıp yine oradan kendini temaşa eder. Cihanın yokluk aleminden varlık alemine geçmesi cemalin tecellîsindedir (Üstüner, 2007:79; Tolasa, 2001:139; Nizâmî G13/3; G 16/1; Hayâlî G 335/2; Yahyâ G393/2; Nev'î G 550/1):

Kim didi yâra ki âyîne edüp her güzeli
Kendü hüsnün yine her âyîne de seyr eyle

Hayâlî G 508/5

Bâis cemâlün oldı cihânun zuhûrına
Horşiddür bahâne vücûdına gündüzün

Bâkî G 260/3

Güzelliğin cemal ile birlikte celal yanı da vardır ki bunlar birbirini tamamlamaktadır. Sevgilinin güzelliğine güzellik katmaktadır. Dünya bu iki tecellî arasındadır. Âşık sevgiliden her ikisini de istemektedir:

Geh cemâlünden vefâ kıl geh celâlünden cefâ

Çıkma ey şâh-ı cihân zinhâr bu üslûbdan

Yahyâ G 310/4

Güzellik daha çok sevgilinin medlûlü veya güzelliğin benzetileni olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen her şairde sıklıkla geçen unsurlar kendi içinde tasnif edilmiştir. Bazı maddeler güzellik unsurları ve sevgilinin benzetilenleri içinde de yer almaktadır. İlgili hususu beyitlerin ağırlık noktasını oluşturan anlam doğrultusunda yeri geldikçe ele alınmış, tekrara düşme kaygısının olduğu yerlerde işaret etmekle yetinilmiştir.

2. Güzellik ile İlgili Benzetmeler

a. Bâğ, Bahâr, Nevrûz, Bostân, Gül, Gülistân, Gülzâr, Gülşen, Lalezâr, Çiçek, Çemen

Güzellik, rengarenk çiçeklerin açması, verimli ve sulak olması ve benzeri olmaması yönüyle bağa benzetilir. Saç, yüz, yanak, dudak, hat, ben vb. unsurlar bu bağın meyveleri ve çiçekleridir (Ahmet Paşa G 103/5; Necâtî G 247/1, G 165/2; Hayretî G 436/2). Seyrine doyum olmayacak güzellikteki bu bağ âşığın gündüz hayalinde gece düşündedir. Bu hayal, cehennemi gül bahçesine çevirir (Hayretî G 461/5, G 111/2; Bâkî G 109/3). Sevgilinin güzellik bağının bir yaprağını bin Mani kalemi yazamaz, kırılır:

Bir Nigâristân-ı behcetdür cemâlün bâğı kim

Yazmada bir yapragun bin hâme-i Mânî şikest

Hayretî G 20/3

Bağ olarak ele alınan güzellik, sünbül, reyhan, yasemin, lale, gül vb. çiçeklerin yanında meyve de vermektedir. Sevgilinin yüzü bağ olunca etrafındaki ayva tüyleri ile birlikte yanak, dudak, buse şeftali olarak tasavvur edilir (Bk.Bu Unsurlar; Ahmet Paşa G 266/9; Bâkî G 5/5, 449/3).

Bahar, nev-bahar ve nevrüz ilişkisi içinde yağmurun yağması, akarsuların coşması yönüyle güzelliğe benzetilir. Sevgilinin yüzünü göstermesi baharın gelmesini sağlayacaktır. Bulanık akan sularla âşığın gözyaşlarıyla ilişki kurulur. Zaten bahar mevsimi sevgiliyi görmek için bir fırsat olarak değerlendirilir. Âşık ölmeyi bile bu yüzden erteleme peşindedir (Ahmet Paşa G 3/8; Necâtî G 295/1; Hayretî G 98/3; İshâk G 133/2; Bâkî G 257/1). Sevgilinin cemali bahar olunca âşığın göz yaşları baharda taşmış pınar şeklinde düşünülür:

Gözümde aks-i cemâlün bahâra benzettüm

Yaşum bahârda taşmış pınâra benzettüm

Necâtî G 370/1

Güzelliğin; gülşen, gülistan, gülzar, lalezar, çemen ve çiçeğe teşbihi sevgilinin gül, lale vb. tasavvurundan kaynaklanmaktadır (Kurnaz, 1996:194). Güzellik, yılın her günü ürün veren bostana benzetilir (Ahmet Paşa G 130/6) Letafeti ve rengi dolayısıyla yüze, istiare yoluyla hüsne benzetilen gül âşığın kanlı gözyaşlarıyla beslenmektedir. Bu durumda gülzârı güzelleştiren âşiktir (Şeyhî G 133/4; Bâkî G 111/3). Sevgili güzelliğiyle güle/gülşene, âşık da hüznü ile bülbüle benzetilir (Şeyhî G 124/7; Ahmet Paşa G 148/4; Hayretî G 283/1):

Hüsn ile sana öykünemez çün gül-i ranâ

Hüzn ile bana benzeyemez bülbül-i şeydâ

Bâkî G 5/1

b. Ay, Güneş, Gün, Mevsim, Devir, Sabah, Nur, Ateş, Pertev, Tab

Güzelliğin aya teşbihinde ay güneşten üstün tutulur. Hatta güneş ışığını aydan alır. Seçilen zaman dilimi gün battıktan sonradır. Gündüz olduğu zaman güneş hırsız gibi yere bakarak kendini gizlemeye çalışır (Şeyhî G 59/1; Necâtî G 564/1; Hayretî G 399/3) Güzellik ay ile kıyaslandığında arada küçük farklar vardır. Aya teşbih edilen güzellik şehirde herkes tarafından bilinen bir şöhrete sahiptir:

Birli ikili farkı var ay ile hüsnünün

Birdür meh-i münîr ruh-i dil-sitân iki

Necâtî G 559/3

Meh-i hüsnün olupdur şöhre-i şehîr

Bütün âlemde kaddün hod alemdür

Bâkî G 147/5

Güneş ve gün parlaklığı, ışığı dolayısıyla güzelliğin benzetileni olur. Hüsn güneşten üstün tutulur. Herkes bunun farkındadır. Güneş sevgilinin güzelliği karşısında yerlere geçer. Güneşin bu şekilde sevgilinin gölgesine yakın olması şükür sebebidir (Nizâmî G 32/3; Necâtî G 145/3; Mesîhî G 53/6). Âfitâbın tesirinden âşık ne yapacağını şaşırır. Bazen de gözyaşından bakamaz olur (Necâtî G 615/3; Fuzûlî G 260/1; Yahya G 411/3). Güneş karşısında sevgili güzelliğiyle gururlanır:

Horşîdi görüp hüsnüne magrûr olursın

Âyîne her-âyîne ider kişiyi hod-bîn

Necâtî G 382/6

Güzelliğin sabah ve mevsim olarak ele alınması tazelik, renk ve geçicilik bakımındandır. Hüsn mevsimi sevgilinin hüküm sürdüğü devir anlamında da kullanılır (Nizâmî G 44/5). Sabah güneşine benzetilen sevgili görüldüğü zaman onun cemâli, subh-ı sâdik olur:

Leyletü'l-Kadrün sevâdîdur libâsun fi'l-mesel

Subh-ı sâdikdur cemâlün sanki ey şems-i duhâ

Yahyâ G 5/2

Parlaklık, ışık ve aydınlık kaynağı olması nedeniyle nur, tab, pertev, ve ateş olarak tasavvur edilen güzellik genel olarak sevgilinin yüzü merkezlidir. Tecellî ile nur arasında tasavvufî anlam bağlantısı oluşturulur. Yüzün etrafındaki saç kesret olarak kabul edilir. Âşık gönül چراğını hüsnün pertevinden tutuşturur. Onunla puthanedeki suretler can bulur, putlara tapılması da cemâlin onlara yansımından kaynaklanmaktadır (Nizâmî G 54/5; İshâk G 265/3; Nev'i G 537/5, G 550/1). Hasılı bütün alem nurunu bu kaynaktan almaktadır. O nur anlatılmak istense eldeki kağıt nura dönüşür:

Cemâlün vasfını tahrîr iderdüm dün gice nâgeh

Hemân-dem elde nûr oldı kamu evrâk-ı dîvânım

Hayretî G 299/4

c. Bezm, Çerağ, Kandil (Mısbâh), Şem', Cam

Güzelliğin bu unsurlara teşbihi meclis ve onun müştemilatıyla ilgilidir. Bezmin müdavimleri vardır. Hat buhurcu, saç reyhancı veya bahçivandır (Tolasa, 2001:143). Göz ve gamze dudak kadehinin şarabıyla mest olurlar. Âşık da bu kadehden içtikçe kendinden geçer (Ahmet Paşa G 164/4; Necâtî G 184/2, G 195/2; Nev'î G 555/4). Şem, çerağ veya kandil meclislerin olmazsa olmazıdır. Ortada oluşu, etrafında halka oluşturulması, herkesin yüzünü ona dönmesi güzelliğinin delili sayılır. Bu kelimlerden en çok kullanılanı "şem" dir. Çok yaygın olarak güzellik meclisinde sevgilinin cemali şem', âşığın gönlü de ona pervane olarak tasavvur edilir (Bk. Şeyhî G 31/7, G 79/1, G 126/7; Nizâmî G54/8; Ahmet Paşa G 193/1,5; Necâtî G 380/1; Hayretî G 391/1; Fuzûlî G 21/3; Bâkî G 324/3, G 498/1):

Ey gönül uslu isen dîvâne ol dîvâne ol
 Yan cemâli şem'ine pervâne ol pervâne ol
 Hayretî G 256/1
 Nigârâ bezm-i hüsnünde dil-i mestânemüz kaldı
 Perin yakmış cemâlün şem'ine pervânemüz kaldı
 Hayâlî G 631/1

d. Harman, Meydan, Bisat

Güzelliğin bu unsurlara benzetilmesi yine yüz dolayısıyladır. Hüsn harman olunca benler dane, mahsul; saç da destelenmiş ürün olur (Şeyhî G 141/3; Ahmet Paşa G 169/5; Hayâlî G 334/6; Bâkî G 187/4):

Ben gedâ şey-lillâh itdügüm taaccüb itme kim
 Hırmen-i hüsnünde hâlün dâne zülfün destedür
 Necâtî G 82/5

Bisat satranç tahtası demektir (Kurnaz, 1996:198; Fuzûlî G 150/7). Yüz dolayısıyla yapılan teşbihte benler de piyade olur. Meydan ise bugünün

deyimiyle polo oynanan saha demektir. Çevgân denilen bu oyun ortaçağ şark saraylarında yaygındı (Halıcı, 1993:294-295) Hüsn meydan olunca ben top, saç da çevgân⁴¹ olur (Bk.Yüz, Saç, Ben).

e. Bayram (Îd, Îd Ayı), Bâzâr, Çarşı, Metâ', Eyvan (Kâh, Köşk), Sofra (Hân), Nimet

Hüsnün bayrama teşbihi âşığın sevgiliyi görmesiyle ilgilidir. Sevgiliyi bazen bir ay bazen bir yıl görmeyen âşık onu görünce bayram yapar. Bayramlar yılda iki kez olmakla beraber tür olarak tektir. Bu durumda âşık sevgiliden Kurban Bayramı'nda kendisini kurban etmesini isterken, Ramazan Bayramı'nda dudaklarından helva sunmasını bekler. Bayramda yağmur hoş olmaz diyerek sevgiliden âşığı daha fazla ağlatmaması, cemalini göstermesi istenir. Çünkü âşık onu görmeyince gam köşesinde hilale döner (Ahmet Paşa G 113/3, G 223/4; Hayâlî 47/5). Âşığın canı sevgilinin cemalinin müştakıdır. Îd, Kâbe, kurban kelimelerinde tenasüp vardır:

Cân cemâlün îdinün müştâkıdur göster yüzün
Hây Ka'bem hây kıblem hây kurbân olduğum
İshâk G 167/4

Ağız dür ve la'l, dudak helva satan dükkan, olunca güzellik çarşı ve pazar olarak tasavvur edilir. Zülf âşığın kazancına mani olacak şekilde güzellik çarşısına dükkan açmıştır. Bazen de çarşının hırsız olur ki eteğinin altında mum taşır⁴² (Ahmet Paşa G 94/4; Necâtî G 487/5; Mesîhî G 115/3; Hayâlî G 69/4). Âşığın gönlü sahte paraya benzetilince alışveriş imkanı kalmaz (Necâtî G 70/5). Çünkü güzellik sıkı pazarlıkların olduğu hareketli bir pazardır:

Ârizun horşîd-i âlem-tâb mâhiyyetlödür

⁴¹ Çevgan, polo oyununda kullanılan 1.20cm veya 1.50cm uzunluğundaki ucu eğri değnek. Aynı zamanda oyunun adıdır (Halıcı, 1993:295).

⁴² Eskiden halkın güvenliği ve huzuru için zaman zaman gece sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Bazen bu yasaklar hafifletilmiş fener kullanmak şartıyla sokağa çıkmaya müsaade edilmiştir. Kötü niyetli kişilerin fenerlerini eteğinin altına sakladıkları, bekçi tarafından görülme ihtimalinde ise fenerlerini çıkarıp normal vatandaş gibi davrandıklarına işarettir (Şentürk, 1995:105).

Anun için hüsnünün bâzârı germiyyetlüdür

Bâkî G 60/1

Sevgilinin güzellik zenginliği karşısında âşık sevgiliden hüsnünün zekatını ister. Fakat bu isteği de “inci ile yakuta zekat farz değildir” diyerek geri çevrilir:

Ger hüsn zekâtında nasib ire garibe

N'ola çün ganîsen

În'âmunı 'âm it ki bu devrân yaraşuğı

İhsân ile hoşdur

Şeyhî Mst 1/8

Leb ü dendânunun ol hüsni zekâtın diledüm

Didi kim farz degül dürr ile yâkûta zekât

Şeyhî G 15/3

Güzelliğin köşke teşbihi sevgilinin sultana benzetilmesinden (Bk. Sevgili ile İlgili Benzetmeler-Padişah) kaynaklanmaktadır. Hükmü her yere geçen sultanın konağı güneşten yücedir. Sevgili âşıklarının feryadını bu yüzden duymaz:

Firkatün derdinden ey horşîd-i eyvân-ı cemâl

Göklerde irdi duhânum âh u efgânım gibi

Nizâmî G 110/2

Hüsni eyvânın güneşden yuca yapmışdur o mâh

Ah kim irmez kemend-i nâle vü efgân ana

Necâtî G 5/4

Güzelliğin sofraya ve nimete benzetilmesi de yüzdeki unsurlarla ilgilidir. Dudak, ağız helva ve tatlı olarak nimete benzetilir (Bk. Bu Unsurlar; Ahmet Paşa G 51/3, G 343/3; Necâtî G 184/8, G 342/7).

f. Ayna, Gelin, Nakş, Dâmen, Hil'at, Kabâ, Libâs

Güzelliğin aynaya teşbihi yüz dolayısıyladır. Güneş ve felek ona ayna ve ayinedar olur. Sevgilinin güzelliği İskender'in aynasından üstün tutulur.

Gönül tûti olunca güzellik ayna olur. Âşığa safalar bahşeder. Gerçek safa ancak cemali seyretmekle mümkündür (Bk.Yüz; Necâtî G 513/4, 130/6; Hayretî G 249/5; Bâkî G 129/4, G 352/2). Sevgili cemâlini gösterse yüzünün aklıyla övünen kamerin gerçek yüzü ortaya çıkacaktır. Âşıklar cihanı onsuz göremezler:

Göster cemâlün âyinesin sen mukâbele

Görsün kamer dahi nicedür yüzi agını

Mesîhî G 256/3

Görmez cihânı gözlerümüz yâri görmese

Mir'ât-ı hüsni var ise âlem-nümâ imiş

Bâkî G 218/4

Güzellik ayna olunca tasavvufî anlamda tecellî söz konusu olur. Sevgilinin cemali tecellî için ayna görevi görür. Hal ehli bunu bilir:

Cânâ cemâlün âyine-i Zü'lcelâldür

Anlar bu sırrı zâhid eger ehl-i hâl ise

Yahyâ G 393/2

Kusursuz güzellik konu olunca sevgilinin hüsnü bütün nakkaşları kıskandıracak derecededir. Onu tasvir etmekten aciz kalırlar (Nizâmî G 28/5; Ahmet Paşa G 134/1) Gelin, hil'at ve dâmen benzetmelerinde ise zülf, ben ve hat devreye girer. Süslenmeyle ilgili olan bu kelimelerde koku ve şekil bakımından güzelliğin tamamlayıcısı olurlar (Bk. Saç, Ben, Hat; Ahmet Paşa G 63/3, G 291/2; Necâtî G 535/4; Mesîhî G 43/1). Güzellik elbisesini giyen sevgili saçlarını yüzünün üstüne dağıtarak güzelliğine güzellik katar:

Hil'at-i hüsnin geyüp salınduğınca ol sanem

Zînet içün ruhları üstine zülfin tagıdur

Necâtî G 103/4

Güzelliği sağlayan elbisenin giyilip çıkarılması geçiciliği ve kaybolmayı ifade eder (Tolasa, 2001:145). Kıl üzerinde olan güzelliğe itimat etmemek gerekir:

Bil kıl üzredür esâs-ı hüsnün itme itimâd

Rûzigâr Ayîne-i İskendere virdi halel

Necâtî G 342/3

g. Genc, Güher, Cevher, Kân

Güzelliğin bu unsurlara teşbihi âşığın gönlünün virane, sevgilinin güzelliğinin de hazine olarak düşünülmesindedir (Kurnaz, 1996:199). Güzellik hazine olunca onu koruyan tılsım ve ejderha saç olur. Âşığın gönlü harap, güzellik ise mamûrdur. Fakat bu mamûrlük da yine dünyayı harap etmektedir. Âşığın dünyaya nazar etmesinin tek sebebi bu güzelliğindir. Bu güzellikten bahsedilse cevher madende suya dönüşür (Şeyhî G 149/6; Necâtî G 5/2, G 407/5; İshâk G 50/3, G 236/2; Hayâlî G 562/5). Bir işve ile âşığı harap eden sevgili güzellik hazinesi şeklinde düşünülür:

Bir şîve ile yıkdı harâb eyledi beni
Şol gencecük güzel ki bu gün hüsn gencidür
Necâtî G 89/2

h. Deniz (Bahr, Deryâ), Dalga (Mevc), Akarsu, Su (Âb)

Güzellik, kıyısı olmayan bir denize benzetilirken âşığın gönlü zevrak veya gemi olarak düşünülür (Bk. Ahmet Paşa G 111/4; Necâtî G 11/1, G 611/2; Yahya G 60/4). Yanak-su münasebeti de güzelliğin denize benzetilmesinde rol oynar. İnci ve mercan denizden çıkarılır (Sefercioğlu, 2001:127; Kurnaz, 1996:198) Hüsn denizine sefer eylemeden âşık bunlara sahip olamaz (Ahmet Paşa G 123/5). Yüzdeki ayva tüyleri de denizin buharı olarak ele alınır (Nevî G 148/2). Melâhat kelimesinin güzellik anlamının yanında tuzluluk anlamı da içermesi denizle ilgisini düşündürmektedir (Kurnaz, 1996:198). Dalga, denize ait olması nedeniyle kullanılır. Cemal denizinde oluşan girdaptan kurtulmak mümkün değildir. Girdabın bele teşbihi orijinaldir:

Düşer fülk-i dil-i ehl-i mahabbet ana kurtılmaz
Cemâli bahrinün gird-âba dönmişdür miyânında
Bâkî G 448/4

Gelip geçici oluşuyla güzellik ile akarsu veya su arasında ilgi kurulur (Necâtî G 232/2; Hayâlî G 151/3). Sevgilinin belinde duran hançer değildir. Güzellik akarsuyu taşıp sevgilinin beline kadar gelmiştir:

Cûy-ı hüsn âbı taşıp çıkmış o servün biline
Bâkiyâ sanma miyânında turan hançerdür
Bâkî G 107/5

i. Mülk, Devlet, Ülke, İklim, Şehir, İl, Mısır, Keşmir, Rum

Genellikle güzellik mülke benzetilir. Bu durumda sevgili mülkün padişahı olur. Bütün güzellik hazinesi ondadır. Mülkün tek sahibi odur. Cemal ülkesi baştan sona onun bayrağı altındadır. Ondan adaletle hükmetmesi beklenir. Ne var ki sultanlığı nispetinde âşık için ulaşılmaz olur (Nizâmî G 119/1; Necâtî G 549/2; Mesîhî G 90/6; İshâk G 307/2; Fuzûlî 174/1). Sevgilinin hüsn mülküne sultanlığı karşısında dilberlerin güzellik iddiası aşık oyununda bey olmaya benzer (Yahya G 3/3). Güzellik tahtında serdarlık sevgiliye verilmiştir:

Nice serverler seri oldu ser-i zülfünde bend
Sana virüldi serîr-i hüsnde serdârlık
Hayâlî G 255/3

Devrin önemli merkezlerinden olan Mısır ve Keşmir ile birlikte Doğu Roma İmparatorluğunun bulunduğu ve Rum olarak tabir edilen coğrafya yüz güzelliği dolayısıyla teşbihe konu olmaktadır. Aydınlık, refah ve huzur açısından ele alınan yerler önemli ticaret merkezleridir. Ayrıca Mısır Hz.Yusuf'un pazarda satıldığı yerdir. Beyitlerde genellikle Hz. Yusuf kıssasına telmihte bulunulur (Bk. Yusuf, Yüz; Ahmet Paşa G 85/4, G 171/7; Necâtî G 495/1, Hayâlî G 148/1):

Mısır-ı hüsn içre ey şeh-i hûbân
Almaga vaslunu hazîne gerek

Bâkî G 282/4

Âşık hüsn ilinin sultanı olarak sevgiliyi görmektedir. Can hüdhüdü ise bunu tasdik etmektedir. Burada Hz. Süleyman kıssasına telmih vardır:

Didüm hüsn iline kimdür Süleymân

Çagırdı hüdhüd-i cân didi bu bu

Nizâmî G 91/4

j. Cennet, İrem, Mahşer, Mirac

Cennet maddi manevi bütün güzelliklerin bulunduğu yerdir. Güzellik bu yönüyle tabii olarak cennete benzetilir (Tolasa 2001:147). Me'vâ, Firdevs, Ravza gibi cennetin kısımları anılır. Güzellik cennet olunca boy Tuba ağacı, dudak Kevser havuzu olur (Bk. Bu Unsurlar; Şeyhî G 48/4; Nizâmî G 3/2; Ahmet Paşa G 346/3; Bâkî G 417/3). Sevgilinin güzelliğini seyretmeye gelenler kendilerini cennete gelmiş zanneder:

Hüsnünün bagına her kim ki temâşâyâ gelür

Eyle sanur ki bu gün cennet-i me'vâya gelür

Şeyhî G 31/1

İrem bağı her mevsim taze oluşu ile güzelliğin benzetilene olur (Necâtî G 173/1). Sevgilinin güzelliğiyle ölü gönülleri diriltmesi ile mahşer arasında ilgi kurulur (Ahmet Paşa G 36/6) Güzelliğin ulaşılmaz ve güneşlerden yüce oluşu âşığın miracı olarak değerlendirilir. Hüsn miracına saç merdiveniyle çıkılır (Bk. Saç; Necâtî G 327/2).

k. Camî, Mescîd, Kible, Kâbe, Harîm, Kilise, İncil, İmân, Kur'ân, Mushaf, Âyet,

Güzelliğin bu unsurlara teşbihi değişik münasebetlere dayanmakla birlikte esasen yüz dolayısıyladır. Kâbe Müslümanların kiblesi olduğu gibi yüz de âşıkların Kâbesi/kiblesidir. Ondandır yüz çevirmek dinden çıkmak gibidir. Yüzün Kâbe'ye teşbihi Kâbe ile ilgili teşrifatı da birlikte getirir. Hac, tavaf, ibadet, kibleye yönelme gibi unsurlar tenasüp içinde kullanılır (Şeyhî G 95/2;

Nizâmî G 104/1; Ahmet Paşa G 207/5; Necâtî G 348/6; Nev'î G 384/4).
Güzelliğin mescit veya camiye benzetilmesi de yine bu nedendir. Sevgilinin
yüzü hüsn camii, kaşı mihrap, gözü imam, kirpiği de cemaate şeklinde
düşünülür:

Câmi'-i hüsn yüzidür kaşı mihrâbı anun
Eylemiş saf saf olup kirpügi çeşmüni imâm
İshâk G 257/2

Mushafın güzelliğe benzetilmesi yüz ve yanak dolayısıyladır. Yüz
mushaf olunca hat ayetler olur. Yüz güzelliği ile mushafın kenarına yapılan
tezyin arasında ilgi kurulur. Çoğu kez Nûr, Dûhâ ve Şems Surelerine
benzetilir (Bk. Yüz, Dudak, Hat, Kaş; Necâtî G 303/3; Mesîhî G 47/5; Hayretî
G 111/3; Bâkî G 538/5):

Hayretî gûyâ bir âyetdür cemâl-i dost kim
Sûre-i ve'ş-şemsden itmiş Hak anı iktibâs
Hayretî G 152/5

Kilise ve İncil ile güzellik arasındaki ilgi de ayet, mushaf teşbihine
dayanmaktadır:

Cemâlünün saçundan hâ'ili var
Ki san İncîldür kim bâtili var
Mesîhî G 82/1

I. Berat, Defter, Divân, Kitap, Levh, Mecmu'â, Sayfa, Bab, Evrâk, Nüşhâ, Mektep, Cim ( )

Bu unsurların teşbihinde yine asıl olan yüzdür. Yüz ve aksamı güzellik
unsuru olarak ela alındığında kitabet, belagat ve kırtasiye kavramları
benzeme ilgisine göre ortaya çıkar (Tolasa, 2001:148-149).

Beyâz-ı safha-i ruhsâra ol hatt-ı cemâlünle
Muhakkak hatt-ı Nûrî mi ki yazmış âyet-i Nûn
Bâkî G 547/2

Bu hususlarla ilgili iş ve mesleklere toplum tarafından estetik değer atfedilmesi ihtimali de önemli rol oynamıştır (Tolasa, 2001:149). Gülistan'ın o devirde okullarda okutulması ile güzellik arasında ilgi kurulması örnek gösterilebilir:

Senün hüsnün kitabın bilmege meşgûl olurlar hep

Aceb mi hâceler okutsalar cânâ Gülistân'ı

Nev'î G 516/2

Deftere yazmak/yazılmak devre ait kayıt altına alma biçimidir. Sevgilinin güzellik defterine şahlar azl edilmiş olarak yazılmaktadır:

Sen güzellik Rûmınun beglerbegisi olalı

Şâhlardur defter-i hüsnünde ma'zûlün senün

Hayretî G 228/4

m.Yûsuf, Süleymân

Hz. Yusuf deyince ilk akla gelen güzelliştir. Sevgilinin benzetilenleri bahsinde üzerinde durulan bu husus (Bk. Yûsuf) burada güzellik bağlamında ele alınacaktır. Hz.Yûsuf kıssasına telmihlerle yapılan benzetmeler kıssaya ait bütün ayrıntıları kapsar. Hz.Yûsuf'un çocukluğu, kardeşleri ile aralarında geçenler, kuyuya atılması, pazarda satılması, Mısır azizi ve Züleyha ile ilgili olaylar, zindana düşmesi, gömleğini babasına göndermesi vb. hadiseler işaret edilir. Sevgili güzelliği ile Yusuf peygamber, ömrü ile de Nuh peygamber gibidir. Bu durumda âşık Eyyûb derdini çekmek zorunda kalır. Cemalini gösterse Yakup peygamber gibi gözler açılır. O güzelliği temaşa eden olmamıştır. Genel olarak yüceltilen güzellik Hz. Yusuf ile kıyaslanır (Şeyhî G 17/7: G 179/6; Hayâlî G 47/4; Bâkî G 508/6). Hz. Yusuf sevgilinin güzelliğini düşünde bile görmemiştir. Hz. Yusuf'un güzelliği karşısında eller kesiliyorsa, sevgili için başlar gider. Onun güzelliği Hz. Yusuf'u bile geçmiştir:

Teâle'llâh ne zîbâ hüsn olur bu

Bu hüsnî görmedi Yûsuf düşünde

Necâtî G 497/3

Cemâl-i Yûsuf için yaralandıysa eller

Benüm nigârum için başlar gider elden

Hayâlî G 453/4

Ey Yûsuf-ı gül-çihre cemâlünle tecellî

Kim olmadı bir kimse temâşâsına mâlik

Nev'î G 260/3

Mısr-ı dilde şâh olur yüzün görüp olan esîr

Hüsni ey Yûsufdan ahsen ey güzellerden güzel

Bâkî M 5/2

Hız. Süleyman hükümdar bir peygamberdir. Bu münasebetle hat, dudak, ağız, saç gibi unsurlar etrafında oluşturulan teşbihler Hz.Süleyman kıssası ile irtibatlandırılarak karşımıza çıkar (Bk. Bu Unsurlar, Sevgili ile İlgili Benzetmeler-Süleymân). Sevgili güzelliğiyle zamanın Süleyman'ıdır. Âşık ona yakınlarını iyi seçmesi tavsiyesinde bulunur:

Gerçi hüsn ile Süleymânsın u Cemşîd-i zamân

Hârem-i mülke emîn eyleme her Ehrimeni

Nizâmî G 120/8

F. SEVGİLİ

1. Umumi Olarak Sevgili

Sevgili kavramına bütün divanlarda ya doğrudan doğruya ya da ona isim olan veya ismi yerine kullanılan kelime ve terkipler altında tesadüf etmekteyiz. Bu kelimelerin bir kısmı benzetme ilgisi dolayısıyla bir kısmı da sevgilinin sıfatı olmaları münasebetiyle kullanılır. Bunlar sevgilinin boy, yüz, kaş, dudak, ağız vb. unsurları ile oluşturulan bu terkiplerdir. Yeri geldiğinde doğrudan doğruya sevgili yerine kullanılmakta ve sevgiliye bunlarla hitap edilmektedir. Bu terkiplerin her birine sevgili ile ilgili benzetmeler başlığı altında temas edilmekle beraber burada sevgiliye isim olmaları yönüyle söz konusu edilmiştir. Bunların dışında güzellik unsuru olarak kullanılanlar ilgili

bölümlerde ayrıntılarıyla ele alınmıştır (Bk. Sevgilide Güzellik Unsurları; Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar).

Divanlarda sevgiliye isim ve sıfat olan kelimeler çok fazladır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Yâr, dost, cân, cânân, hûb, habîb, mahbûb, dil-ârâ, dilber, diler-i ra'nâ, dildâr, dil-rübâ, efendi, beg, güzel, güzel cân, iki cihânın cânı, nigâr, âdem cânı, âdemî-zâd, âhen-dil, ahter, ârâm-ı cân, ârif-i sâhib-nazar, âşinâ-yı rûh, âteşîn-ruhsâr, âteş-pâre, âyîne-sûret, bâde-i gül-çihre, beste-dehen, bî-bedel, bî-derd, bî-hemtâ, bî-misl, bî-vefâ, bî-rahm, boyu âzâd, cân pâresi, mihmân, cefâ kılıcı, cefâ-cû, cefâ-gâr, cefâ-hû, cefâ-pişe, Cemşid-i eyvân-ı cemâl, cenâb-ı cânâne, cennet-sıfat, cevr ü cefâ kılıcı, Cûdî-i cûd, çâpük-süvâr, çâr-sâz, çâre-sâz, çeşmi ala, çeşmi badâm, çeşmi harâmî, çeşm-i pür-hûn, çeşmi şehîlâ, dâmen-i pâk, dil-ârâm, ebrû-kemân, elif-kad, elif bâlâ, elif kâmet, fûlan ibn-i fûlan, gamzekâr, genc-i pinhân, gonca-i hoş-bû, gözi badem, gözi bimâr, gözi mest, gözi mestâne, gözi şâhbâz, gözi Tatar, gözleri cellâd, gözi sermest ü ceng-cûy, gözüm nuri, hâce-i cemâl, hâce-i behçet, Hatâyî nâzenîn, hilâl-ebru, hilâl-ebru meh, hokka-leb, hoş-hırâm, hoş-reftâr, hûb-rû, hüdâdâdum, hulki hasen, hurşid, hüsn-i dil-efrûz, işve-gâr, işve-pesend, kaddi elif, kaddi kıyâmet, kaddi ser-efrâz, kâmet-i dil-cû, kâmet-i mevzûn, kâmet-i ra'nâ, kân-ı melâhat, kân-ı vefâ, kaşı mekkâr, kaşı yay, katı gönüllü, kâfir, kâfir-i bî-din, kıyâmet, lâ diyici, leb-i sükker, lebi şeker, lebi şeker efşân, lebi şîrîn, matla'-ı cemâl, melâhat kânı, merdüm-i ulî'l-ebâr, merhem-i rûh, mest-i nâz, Mısr-ı melâhat, mû-miyân, mûnis-i cân, müferrih-leb, mürüvvet kânı, müşterî-cemâl, nâ-mihribân, nâzenîn, nâzük-beden, nâz-perverd, nâzük-endâm, nâzük-miyân, necm-i hidâyet, nokta-dehen, nûr-ı 'ayn, nûr-ı çeşm, pâk-dâmen, pâkize-dâmen, pertev-i envâr-ı tecellâ, piste-dehen, pür-cefâ, gül-izâr, rahmi yok, reh-nümâ, rûh-ı revân, rûh-ı cihân, Rum ili şehbâzı, âfet-i cân, fitne-i devrân, saadet âfitâbı, saadet güneşi, sâde-rû/rûh, sâhib-cemâl, sebûk-rûh, sehâb-ı lutf, semen-simâ, sengîn-dil, sengîn kalb, serkeş, sermest-i nâz, sîb-zekân, sîm-beden, sipîhr-i kerem, şâhnâz, şeker-güftâr, şûh, şûh-ı tannâz, şûh-ı bî-pervâ, şûh-ı cihân, şûh-ı dil-ârâ, şûh-ı dil-firîb, şûh-ı dilsitân, şûh-ı gül-izâr, şûh-ı şengül, yüreği mermer, yüreği taş, yüzi âyet-i Hak, yüzi cennet, yüzi mushaf,

yüzi suhf-ı ilâhi, zöhre-cebîn, benim ruhum, busesi cân, cân oyuncağı, cân yaraşuğı, ömrüm, cânlar cânı, çok yaşayası, sevdiğüm, çok sevdiğüm, dermân, dini imanı yok, düşmân bakışlu, gencecik güzel, göz nûrı, ömr hasılı, gözlerimin aydını, güneş çihrelü, güneş yüzlü, güzeller güzeli, güzellik Rum'unun beglerbegisi, kuzıcağız, müselman olası, yalın yüzlü vb.

Sevgili ve özelliklerini sevgilinin davranışları ve âşığın konumu bakımından iki açıdan incelemekte fayda vardır. Sevgili güzellik bakımından benzersizdir. Güzellik mülkünün padişahıdır. Bütün güzeller onun kapı kuludur. Kimseye muhtaç değildir fakat herkes ona muhtaçtır. Semti gökler katındadır. Kûyunda âşıktan geçilmez ama o bir tanedir. Huri, melek ve periler onunla güzellikte boy ölçüşemez. Ressamlar onu tasvir etmekten acizdirler. Güneş gibi parlak yüzü, kıyamet gibi boyu vardır. Ayağının tozu sürmedir. Busesi can, dudağı tatlı ve şirindir. Dudağından bir damla denize düşse bütün denizler tatlanır. Sözü ve sövgüsü duadır, şifadır. Sevgili, nazik ve nazenindir. Naz ile yürür, naz ile konuşur. Konuşunca inci ve cevher saçar. Gülünce güller açar.

Sevgilinin en belirgin özelliği zalim ve katil oluşudur. Sürekli âşığın canına kasdeder, acımasızdır, zülüm ve eziyet namına elinden ne gelirse yapar. Gözleri ve bakışları can alır. Sözüde durmaz, hileler yapar. Büyü ve sihir onun işidir. Fitnenin bütün gereklerini yerine getirir. Bunlar da işvesinin gereğidir ve bundan hiç vazgeçmez. Şefkat ve merhameti yoktur. Taş kalpli olduğundan âşığın halinden anlamaz, feryadını duymaz, ilgisiz davranır, görmezlikten gelir. Rakibe gösterdiği ilginin binde birini âşığa göstermez. Âşığın yüzünü bir kez bile güldürmez. Âşık için tek çare ağlamak ve ah çekmektir:

İşigünde hele hasret yaşını akıdalum
Şâyed ey yüregi mermer sana kâr eyleyevüz

Necâtî G 236/3

Beni güldürmedi âlemde o çok yaşayası
Ağla yaşın yaşın ey dîde-i hûnbâr yine

Hayretî G 402/4

Yok mıdur ey güzelliğüne gâyet olmayan

Oranı şîvenün ya cefânun nihâyeti

Hayretî G 450/3

Yola azm itmiş ol serkeş bana yâ Hû dimez bir kez

Çeküp atı başın agyâr ile turmuş vedâ eyler

Bâkî G 82/3

Âşık, sevgilinin yaptıkları karşısında tam bir sadakat örneği sergiler. Sevgili ne kadar cevr ü cefa gösterse, ilgisiz davransa da âşık için o her zaman bir tanedir. Asla onun kapısını, eşiğini terk etmez. Sevgiliden lütuf görmese bile halinden memnundur. Hatta sevgilinin zulmü âşığı hatırlaması anlamına geldiği için zulümden hoşnut olur. Âşık bu şekilde olgunluğa erişeceğine inanır. Zülmü çok olsa lütfü hiç olmasa âşık yine ondan başkasını istemez. Çünkü onu gönül tahtına sultan eylemiştir. Bütün bu hal ve durumlar tasavvuf anlayışının bir iz düşümüdür:

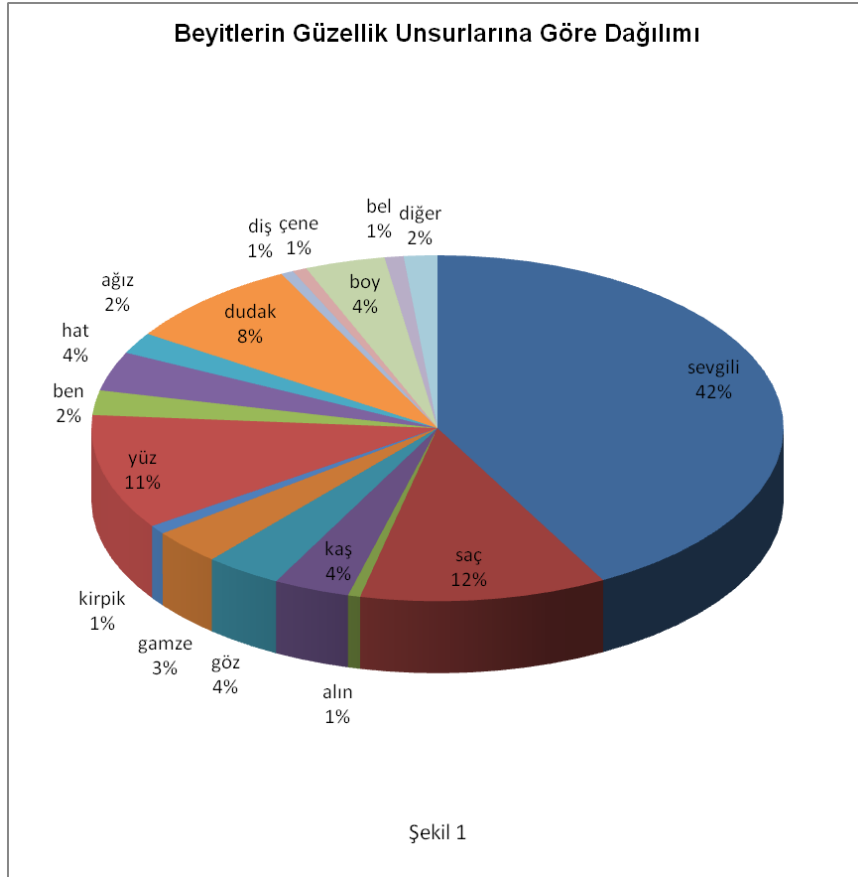
Dimen kim adli yok yâ zulmü çok her hâl ile olsa

Gönül tahtına andan gayrı sultân olmasun yâ Rab

Fuzûlî G 30/6

Bu bölümle birlikte sevgili ve güzellik unsurlarına dair istatistikî bilgiler grafik eşliğinde verilecektir. Sevgili ve güzellik unsurları ile ilgili istatistik çalışması ilk olma özelliği taşımaktadır. Sevgili gibi kapsamlı bir tip etrafında gelişen teşbih ve mecaz unsurlarını tespit etmenin ve bu verileri grafiklere aktarmanın zorluğunu peşinen söylemekte yarar görüyoruz. Bazı beyitlerde sadece sevgiliye işaret eden ifadeler olmakla beraber bazı beyitlerde birkaç unsurun birlikte geçmesi işi daha da zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada güzellik unsurlarının birbirleriyle ikili kullanımlarını ele aldık. Birden fazla unsurun geçtiği beyitlerde her unsuru kendi içinde değerlendirdik. Doğrudan sevgilinin konu edildiği beyitleri sevgili olarak aldık. Güzellik unsurları ile birlikte kullanılan sevgili ise o unsurlara dahil edildiğinden tekrar alınmadı. Bu yüzden genel kanaati etkilemeyecek küçük sapmaların varlığını şimdiden kabul ediyoruz. Haddizatında yüzlerce divanın varlığı göz önüne alındığında tam değerlere ulaşmanın neredeyse imkansızlığı ortaya çıkar. Bu çalışma ile istatistikî olarak sevgili ve güzellik unsurları hakkında fikir verilmesi amaçlandı. Son olarak virgüllü değerlerin otomatik olarak tam sayılara

yuvarlandığını ve %1'in altındaki oranların diğer başlığı altında gösterildiğini belirtelim.

Beyitlerin sevgili ve güzellik unsurlarına göre dağılımında doğrudan sevgili veya mecaz yoluyla sevgilinin kastedildiği beyitlerin oranı %42'dir. Çoğunlukla cân, yâr, dost, şâh, mâh vb. şekillerde geçen sevgili herhangi bir güzellik unsuru ile kullanılmaksızın beyitte tek başına yer alır.

Güzellik unsurları içinde en çok kullanılan unsur %12 ile saçtır. Saçtan sonra %11 ile yüz, %8 ile dudak gelmektedir. Boy, hat, göz, kaş ve gamzenin oranları ise birbirine yakındır. Grafikte diğer olarak görünen başlık diğer unsurlara nazaran çok az kullanılan dil, gabgab, kulak, burun vb. unsurların toplamını ifade etmektedir.

2. Sevgili ile İlgili Benzetmeler

Sevgilinin doğrudan veya bir yönü dolayısıyla yapılan bu benzetmeler bir hayli fazla ve farklıdır. Beyitteki kelime kadrosunun gerektirdiği şekilde kullanılan bu ifadeler bazen ikili üçlü terkiplerle karşımıza çıkar. Mesela gül diye hitap edilen sevgilinin boyu ile ilgili husus devreye girince gül-i şimşad olur. Bu bölümde sevgili ile ilgili benzetmeler türlerine göre tasnif edilmiştir. Örneğin gül maddesi altında gül ile ilgili yüz, dudak, boy münasebetinden doğan benzetmeler bir araya getirilmiştir. Bunun dışında isim ve sıfat tamlamalarıyla yapılan benzetmeler de ilgili madde altında ele alınmıştır. Birbirine benzeyen ibarelerden biri veya birkaçı tercih edilmiştir. Gonca-dehân, gonca-fem, gonca-i ra'nâ, gonca-leb, lebi-gonca vb. unsurlardan gonca-dehân, gonca-i ra'nâ, gonca-leb alınmıştır.⁴³

a. Gül, Gonca, Lâle

Sevgilinin bu unsurlara benzetilmesinin temelinde farklı ilişkiler vardır. Gül çiçeklerin sultanı olduğu için sevgiliye benzer. Âşık bülbül olunca sevgili gül olur. Sevgili-gül benzetmesinde yüz-bahçe tenasübü yaygındır (Kurnaz, 1996a:220). Sevgilinin yüzü, yanağı ve dudağı rengi ve şekli bakımından gül, gonca ve lale olur. Bazen sevgilinin boyu ile anlatılmak istenen naziklik ve narinlik gül çubuğu gibi benzetmelere neden olur. Bu unsurlarla kurulan terkipler çok fazladır: Gül budağı, gül nihali, taze gül budağı, gül çubuğu, gül ruhsar/çehre/yüzlü, gül-berg-i handân, gül-bû, gülbûn-ı zîbâ, gül-endam, gül-i bî-hâr, gül-i behişt/cennet, gül-i gülzâr-ı cinân/letâfet, gül-i hamrâ, gül-i handân, gül-i nâ-reste, gül-i nazûk-beden/nazûk-ten, gül-i pâkize-dâmen, gül-i ra'na, gül-i sîrâb, gül-i şimşad, gül-i şimşad-perver, gül-i taze/ter, taze gül, gül-i pirehen, gülşen gülü, yüzü/ruhları gülnar, verd-i ter, gonca-

⁴³ Mu'îdî, sevgili ve güzellik unsurları ile ilgili benzetmelerde aynı anlama gelen kelimelerin birkaç farklı şekilde kullanılmasını vezin için bir ihtiyaçtan kaynaklandığı tespitini yapar. Güzellik unsurlarını ve benzetilenlerini ele aldığı Miftâhu't-teşbih adlı eseri hakkında "Ve bu risâlede çok teşbih ve evsâf vardır ki ma'nâ cihetinden zâyiddür. Meselâ teşbih-i zülfde anber-fâm, anber-âgîn, anber-âsâ, anber-sâ gibi. Cümlesi bir ma'nâyadır. Anber gibi zülf dimekdir. Amma buncılayın elfâzı yazmakda fâyide oldur ki eger biri vezne gelmezse ümîddür ki biri bârî gele." (Erünsal, 1988,223).

dehan/fem/leb, gonca-i handân, gonca-i hoş-bû, gonca-i hurrem, gonca-i ra'nâ, gonca-i semen, gonca-i nev-reste, gonca-i gülgûn-kabâ, lale ruh/had/yüzlü, lale çehre, lale-i sîrâb, lale-i hamrâ vb.

Sevgilinin sembolü olarak kabul edilen gül, çiçeklerin de sultanıdır. Gül doğulu-batılı bütün şairler tarafından işlenmiş bir semboldür. Sevgili-gül benzetmesinde bahçedeki her unsur sevgilinin yüzünde karşılığını bulur (Kurnaz, 1996:219-222). Gül tasavvufî mecazda, ilâhî güzellik, gönülde açığa çıkan ilmin neticesi, kesret, keşf, Hz.Peygamber'in remzi gibi anlamlara gelir (Bayburtlugil, 1985:355; Uludağ, 1996:209; İpekten, 2008:80; İpekten, 1996:40, 87; Tarlan, 1998:47, 77, 154, 255, 433; Kurnaz, 1996a:219-222; Üstüner, 2007:299; Schimmel, 2004:316):

Bahâr mevsimidür gül-sitâna varı görün

Güli müşâhede eylen cemâl-i yârı görün

Necâtî G 295/1

Şairin kurguladığı imaj dünyası bağ/bahçe üzerine olunca gül bu güzellik bağının sultanı olur. Gül sevgili olunca âşık da onun bülbülü olur. Gül, kırmızılığını efsaneye göre bülbülün kanından almıştır. Âşığın kanını allık olarak yüzüne süren sevgili ile bu motif arasında ilgi kurulmuştur (Kurnaz, 1996a:220). Sevgilinin güller gibi açılıp gülmesi için âşık bülbül gibi inlemeye razı olur (Hayretî G 436/1). Güle benzeyen sevgili dert kıssasını geceler boyu inleyen âşığa sormalıdır (Necâtî G 204/5). Fakat sevgili bir kez olsun âşığın gidip gönlünü şad etmez. Bu durumda bülbüle yine feryat etmek düşer. Sevgilinin binlerce âşığı olmasına karşın âşığın sevgiliden başka kimsesi yoktur (Ahmet Paşa G 144/7):

Senün benüm gibi ey gül ne gam hezârün var

Benüm senün gibi bir serv-i gül-izârüm yok

İshâk G 129/6

Gelüp ben andelîbin eylemez şâd

Elinden ol gülün feryâd feryâd

Hayâlî G 44/1

Gül mevsimi ve işret zamanı gül ile gelir. Gülün çiçek anlamı da vardır. Âşık ise bu güzelliklerden istifade etmek ister. Sevgilinin gülşeninde her şey her dem tazedir. Her devri gül, karanfil ve benefşe zamanıdır:

Bilsem ne gülşenün gülisin sen ki her demün
Vakt-i gül ü benefşe karanfûl zamânıdur

Nev'î G 52/3

Gonca-ağız benzerliği üzerine kurulan beyitlerde konuşma, dile düşme, dillerde dolaşma, söz ile bir lutufta bulunma veya bir buse beklentisi gibi kurgular yer alır (Bk.Ağız; Fuzûlî G 80/1; İshâk G 318/2; Nev'î G 457/5). Sevgili gül gibi açılıp âşıkları güldürmezse en azından naz ile bir tebessüm etmelidir:

Açılıp gül gibi âşıkları güldürmez isen
N'ola bir nâz ile ey gonca tebessüm câ'iz

Nev'î G 180/3

Gül-i ra'nâ iki renkli gül demektir. Ra'nâ kelimesi gonca-i ra'nâ olarak gonca ile de görülür. Geçmişte hafifmeşrep kadınlar için de kullanılmış bir tabirdir. Yaygın olan kullanımda gül açılıp saçıldığı için şâhid-i bâzâra benzetilirken, gonca açılmamış haliyle iffeti temsil eder. Sevgilinin âşığa ve rakiplere farklı davranması ile gül-i ra'nâ arasında ilgi kurulmaktadır (Onay, 2007:168-169; Kurnaz, 1996:203, 1996a:220; Şentürk, 1995:81-82). Naz ile büyütülen gonca-i ra'nâ kavgayı da büyütür (Hayâlî G 275/1). Âşığın bu iki yüzlü tavırlardan dolayı başından bela eksik olmaz. Âşığı kavgadan kavgaya salar:

Âşık oldum yine bir tâze gül-i ra'nâyâ
Ki salar âl ile her dem beni yüz gavgâyâ

Fuzûlî G 244/1

Sevgilinin boyunun gül çubuğuna benzetilmesi incelik ve narinlik açısındandır. Ahmed Gazali Sevânih adlı eserinde sevgilisiyle arasına gül koyup bir gülü bir sevgiliyi seyrederek (Schimmel, 2004:312). Sevgili aynı zamanda gül fidanıdır (Bk. Nihâl). Gül budağı olan sevgiliyi serve benzetmek nadanlıktır (Ahmet Paşa G 179/4). Sevgili giydiği beyaz elbise ile ak gül fidanına benzer (Yahya G 300/5). O kadar letâfet doludur ki âşık ne

diyeceğini neye benzeteceğini bilemez. O henüz dadısının kucağındayken budağından kopmamış gül şeklinde düşünülür:

Bilimezem ki sen tâze nihâli

Kime benzedeyin ey gül çubugı

Necâtî G 586/4

Tıfl iken dâyesi kucagında

Gül idi kopmaduk budagında

Bâkî G 424/1

Güzellik bakımından cennet güllerine benzeyen sevgili geldiği meclisi cennete çevirir. Âşıkların dertlerine deva olur (Hayretî G 161/2; İshâk G 248/1) Âşık cennet gülüne benzeyen sevgilinin yüzünü görmek ister:

Açıl bizümle hicâb itme ey gül-i cennet

Cemâlünü görelüm eyle arz-ı dîdârı

Nev'î G 473/2

Lalenin sevgiliye benzetilmesi daha çok rengi dolayısıyladır. İçindeki siyah tohumlar aşığın sinesindeki dağ/yara olur (Hayretî G 207/2; İshâk 174/2; Fuzûlî G 116/1; Hayâlî G 373/4). Sevgili kırmızılar giyerek âşıkların aklını başından alır:

Karşumda âller geyüp ol lâle-ruh yine

Gül-gûnîlerle aklum alur san piyâledür

Bâkî G 84/2

b. Servi

Sevgilinin serviye benzetilmesi boy münasebetiyledir. Bu ilgi neticesinde istiare yoluyla sevgiliye isim olarak birçok terkip ortaya çıkmıştır: Serv, serv-i revân, serv-i hırâm/hoş-hırâm, serv-i hırâmân, serv-i hoş-reftâr, serv-kad, serv-i nâz, serv-i sehi, servi dalı, serv-i âzâd/âzâde, serv-i bağ-ı cinân, serv-i bülend, serv-i cefâ, serv-i gül-endâm/gül-izâr, serv-i gül-bâr, serv-i gülzâr-ı vefâ, serv-i hevâdâr, serv-i hevâ-bahş, serv-i lâle-ruhsâr, serv-i mehlikâ, serv-i müstakim, serv-i ra'nâ, serv-i sebûk-ser, serv-i ser-efrâz, serv-i semen-simâ, serv-i serkeş, serv-i sîm/sîmîn/sîm-ten, serv-i sîm-endâm vb.

Araplar sevgilinin boyunu bey söğüdüne, Farslar serve benzetmişlerdir. Türk şairler ise Fars şairler gibi serve benzetmeyi tercih etmişlerdir (Onay, 2007:290). Sevgili, boy münasebetiyle servi dışında şimşad, çınar, narven (karaağaç), sanavber, ar'ar, Sidre ve Tûbâ gibi ağaçlara da benzetilir. Servi de olduğu gibi boyı narven, boyu şimşad, şimşadı naz vb. terkipler yapılmıştır.

Servinin gül-endamlı, gül yanaklı, gül-bâr oluşu dikkat çeken bir husustur. Bağ ve bahçelerde serviye aşılana sarmaşık veya yediveren gülü servinin her yerini kaplar. Bu görüntü içinde servinin gümüşten gövdesi kırmızı elbise giymiş bir sevgili gibi tahayyül edilir. Ayrıca tasavvufta servi vahdeti, gül kesreti temsil ettiğinden bu durumda vahdet kesretin altına gizlenmiş olur (Kurnaz, 1996a:220). Servi, tasavvufî olarak vahdet, Hak, Hakk'ın tecellisi, tefekkür neticesi ortaya çıkan bilgi ve istikamet, makamın yüceliği gibi anlamlara gelir (Uludağ, 1996:464; Cebecioğlu, 2005:561; Siyavuşgil, 1993:12; İpekten, 2008:89, 202; Üstüner, 2007:295-296). Servi boylu sevgili gönüllerin asıldığı darağacı olarak tasavvur edilir:

Hevâ dârında dil ber-dâr iden bir serv-i gül-ruhdur

Ki dâr ü gîr-i zülfi sır hezârân dâr-ı Mansûrı

Ahmet Paşa G 326/4

Serviler genellikle yol ve akarsu kenarlarında bulunur. Buldukları yerler sulak ve yeşilliktir, bağ ve bostandır. Sular onun ayağına yüz sürebilmek için her taraftan zorlukları aşarak gelir. Akarsular ona ulaşmak isteyen dağların gözyaşlarıdır (Hayretî G 84/2). Gözyaşlarını su gibi akıtan âşık sevgiliden “meyl-i kenâr” etmesini ister (Bâkî G 338/2, G 479/5). Âşık gözyaşlarıyla serviye benzeyen sevgiliyi arar. Sevgiliyi gören âşık gözyaşı nehirleri gibi sevgilinin karşısına çıkmak ister (Hayretî G 298/5; Yahya G 101/2). Gözyaşlarının amacı sevgilinin eteğine yüz sürmektir. Bu yüzden sevgili eteğini çekmemelidir. Gözyaşı seliyle servinin etrafını kuşatan âşık lutuf ve ihsan ister:

Ayaguna yüz sürüp geçmek durur maksûd-ı eşk

Çekme dâmânun benüm serv-i revânun âbdan

Necâtî G 383/7

Seyl-i eşküm çevreni almışdur ey serv-i revân

Lutf u ihsân it ki yollarını sâ'il bağladı

Mesîhî G 269/9

Şaire göre tabiatı mevzun olanların gönlü servi salınışlı güzele su gibi akar. Sevgilinin elinden bir buse alamayan âşığın tek çaresi su gibi ayağına düşmektir:

Bir serv-i hoş-hırâma akar gönli su gibi

Ey Hayretî tabîati mevzûn olanların

Hayretî G 209/7

Su gibi pâyine düşmekden özge bulmadum çâre

Elinden çünkü virmez bana ol serv-i revân bûse

Nev'î G 419/4

Servi ağacının gölgesi koyu olur. Âşık teninin kararmasının taş ile dövünmekten değil servi boylu sevgilinin onun üzerine gölge yapmasından kaynaklandığını söyler:

Taş ile dögünmeden sanman kararmışdur tenüm

Saye saldı bir gün ol serv-i hırâmân üstüme

Yahyâ G 407/2

Genel olarak servi boylu sevgili çınar, ar'ar, sanavber, Tuba ve Sidre gibi diğer ağaçlarla kıyaslanır. Boy uzunluğuna dayanan kıyasta servi daima yüceltilir. Çınarın sevgilinin servi boyuna benzeme çabası alçaklık etmektir (Hayretî G 86/1). Sevgili bağa seyre geleli ar'ar uzamayı bırakır, sanavber kendini ayağa salar (Fuzûlî Mrb 1/1). Onların servi boylu sevgili ile boy ölçüşmeleri mümkün değildir. Cennetteki Tuba ve Sidre ağacı bile dengi olamaz. Gönül kuşu servi boylu sevgiliyi görelî Tuba gözüne görünmez olur (Yahya G 18/1, G19/1). Sevgilinin boyu vafedilince Tuba ona baş eğer:

Kâmeti vafını arz eylediler Tûbâyâ

Ser-fürû eyledi ol serv-i sehî-bâlâyâ

Bâkî G 467/1

Sevgilinin serviye teşbihinde endam da önemli rol oynar. Ağaçlar içinde en endamlı olanı servidir. Rüzgarla birlikte ahenkle salınması, sevgilinin salınışı ve yürüyüşüne benzetilir. Bu yönüyle endamı güzel,

yürüyüşü hoş, nazenin bir sevgili imajı ortaya çıkar. Ona benzemeye çalışanlar zarar görür. Sevgilinin yürüyüşünü seyretmek için âşıklar can atarlar:

Şimşâd-ı hoş-hırâmına ol servün öykünüp
Reftâre gelse pâ-y-ı sanavber şikest olur
Bâkî G 98/6

Reftârını seyr eyleyelüm ey boyı şimşâd
Gülşende hele serv-i dil-ârâ turı tursun
Nev'î G 368/3

Çınar ağacının yapraklarının ele benzetilmesi bilinen bir teşbihtir. Şimşad boylu sevgili çınarın elini burmuş ve pes ettirmiştir. Servi boylu sevgili ile çınar dolaylı olarak iki pehlivana benzetilir. El arkasını yere koymak güreşte “pes” anlamına gelir (Çeltik, 2008:352):

Lutf meydânında sen burdun çınârun pençesin
Didi el arkası yirde ey boyı şimşâd pes
Necâtî G 246/6

Kâmet-i serv-i ser-efrâzını arz eyledi yâr
Kodı el arkasını yire ayak turdı çınâr
İshâk G 83/1

Sevgilinin boyunun yüceliği âşığın feryadını duymamasına sebep olur. Bu durumda âşiğa çaresizlik içinde feryat etmek düşer:

Elüm irmez n'ideyin âh o boyı şimşâde
İdeyin minneti yirden göke dek feryâde
Bâkî G 243/1

c. Fidan (Nihâl)

Sevgilinin fidana benzetilmesi boyu dolayısıyladır. Nihal ve nahl sözcüğü birbirini hatırlatır. Bu kelimeler tazelik ve boy anlamlarını içinde barındırır. Nahl hurma ağacı demektir. Nahl sözü meyvesi ve çiçeği bol ağaç anlamında kullanılmış olsa da daha çok teşbih, boyca uzun olan hurma

ağacından dolayı yapılmıştır. Mecazî anlamda mevzûn boy için kullanılmıştır (Onay, 2007:290). Sevgilinin boyu için kullanılan serviye nazaran fidan daha nazik ve nazenindir. Dolayısıyla sevgilinin gençliğini (tazelik) anlatmak için kullanılmıştır. Aynı zamanda fidanın henüz meyvesi olmaz, yükten azadedir; sevgili de kayıtsızdır, aşka ve âşığa dair hiçbir sorumluluk taşımaz. Nihal ve nahl kelimeleri merkezinde sevgiliye isim veya sıfat olan kavramlar şunlardır: Nihal-i taze, taze nihal, nahl-i ter, gül nihali, nahl-kad, nahl-i bûstân, nahl-i cefâ, Nahl-i fitne-bâr, nahl-i gülzar-ı behişt, nahl-i bağ/bağ-ı behişt, nahl-i hırâmân, nahl-i hoş-hırâm, nahl-i hûb-refât, nahl-i melâhat, nahl-i mevzûn, nahl-i revân, nazûk-nihâl, nihal-i çemen, nihâl-i naz-perverdi vb.

Bir fidan olarak düşünölen sevgiliyi âşık gözyaşlarıyla besler. O, güzellik bağında bahçivanın özenle yetiştirdiği bir fidandır. Sevgili her ne kadar servi boylu olsa da açılmadık bir gonca ya da taze bir nihaldir. Âşık taze nihal sevgiliyi sevdikten sonra serv ve şimşadı azat etmiştir. Sevgili taze fidan şeklinde düşünölünce yaprakları şiveye, cevri ve cefası ucuz meyveye benzetilir (Necâtî G 628/3; Hayretî G 290/1; Hayâlî G 623/2)

Feryâd ki ber virmedi bî-dâddan özge
Göz yaşım ilen besledigüm turfa nihâlim
Fuzûlî G 202/2

Dilber nihâl-i tâze durur bergi şîvedür
Cevri-i cefâsı cânlara erzânî mîvedür
Hayâlî G 78/1

Hurma ağacının boyunun uzunluğu âşığı onun meyvesini yemekten alıkoyar. Âşık başını ayağının altına alarak ona ulaşmaya çalışır, yine de eli erişmez (Hayâlî G 338/5). Servi fidanı gümüşten teniyle uzun boylu sevgiliye ancak kemer olabilir, daha ötesine gidemez

Gümüştenden pâlehang ol nahl-i bâlânun miyânında
Görinür mâh-ı tâbândur nihâl-i serv yanında
Bâkî G 448/1

Bağ ve bostanın neşesi olan sevgili olmadan âşığın gönlü açılmaz. Servi, “nahl-i gülzâr-ı behişt” olan sevgilinin boyundan utandığı için suda baş

aşağı yatar (Hayâlî G 136/4; Yahya G 138/3). Şair “bâr-ı vefâ nahli” dururken şairlerin gazellerinde şimşaddan bahsetmelerini anlayamaz:

Sen bâr-ı vefa nahli tururken neye besler
Şimşâdı gazellerde aceb şâ'ir-i nâ-şâd
Nev'î G 48/2

Sevgilinin yürüyüşü ile fidanın salınışı arasında ilgi kurulur. Âşığın gönül bağı, salına salına naz ve eda içinde yürüyen sevgiliyi görmeyince harap olur (Hayretî G 149/2). Görünce de talih rüzgarı sevgiliyi ağyardan yana savurur (Nev'î G 327/5). Servi ve sanavber salınmayı bilmemektedir. Onlar “nahl-i hırâmân”ın ders vermesine muhtaçtır. Bu yüzden saygıyla ayakta beklemektedirler (Hayretî, G 271/1):

Reftâr yolın göster eyâ nahl-i hırâmân
Varsun o sehî kaddüne istâde sanavber
Bâkî G 158/4

Sevgilinin “gül nihali” olarak düşünülmesinde tazelik ve renk bakımından ilgi kurulmuştur:

Bîmâr olalı ol iki mest-i humar göz
Ey gül nihâli kan ile toldı hezâr göz
Yahya G 142/1

d. Güneş

Mecazî isimleri sayısız olan güneş, Arapça ve Farsça şems, mihr, afitâb, hurşîd (Onay, 2007:171) gibi kelimelerin yanında Türkçe gün kelimesi ile ifade edilir. Sevgilinin güneşe teşbihi çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Nücûm ilmine göre kuvvet, şiddet, sürekli gazap, rağbet, göz yaşı dökme, utanma, merhamet hissi güneşin vasıflarındandır (Kam, 2007:199; Onay, 2007:171). Yakıcılığı, rengi, sürekli hareket halinde olması, yüceliği, meşhurluğu, aydınlatması, ısıtması, daima uzakta bulunması, yaklaşılabilmesi gibi müşahede ve tasavvurlardan dolayı sevgiliye teşbih edilmiştir (Tolasa, 2001:157-158; Kurnaz 1996:208).

Sevgilinin güneşe teşbihinde öne çıkan en önemli unsur sevgilinin yüzüdür. Yapılan benzetmelerin çoğu yüz-güneş ilişkisine dayanmaktadır (Bk.). Sevgili için güneş ile ilgili kullanılan ifadeler genel olarak şunlardır: Âfitâb, âfitâb-ı âlem, âfitâb-ı âlem-ârâ, âfitâb-ı burc-ı hüsn, âfitâb-ı burc-ı devlet, âfitâb-ı hüsn, âfitâb-ı rûh, âfitâb-ı serv-kad, âfitâb-ı tal'ât, horşîd, horşîd-i enver, horşîd-i âlem-tâb, horşîd-i âli-şân, horşîd-i cihân, horşîd-i sanem, horşîd-i rahşân, horşîd-ru/ruy, hüsn âfitâbı, güneş yüzlü/çehrelü, güneş-ruhsar, güneş-tal'ât, gün yanaklı, yanağı gün, gün yüzlü, yüzi gün, yüzi güneş, güneş yüzlü, yüzi horşîd, yüzi rahşân, mihr, mihr-i âlem-tâb, mihr-i cihân-ârâ, mihr-i dirahşân, mihr-i rahşân, mihr-i ruhsâr, şems, şems-i cihân, şems-i dûhâ, şems-i şahadet vb.

Güneş tasavvufî anlamda hakiki sevgili olan Allah, hiçbir şeye muhtaç olmayan vahdet ve tecellîden hasıl olan nurları sembolize eder (Kurnaz, 1996b:295; Üstüner, 2007:297). Dünya güzellerinin onun yanında vücudu yoktur. Çünkü güneş gelince yıldızlar görünmez (Yahya G 181/3). Onun tecellî nurundan varlık görünür hale gelir. Ona ulaşmak varlığını yok etmekle mümkün olur:

Sen ol şems-i şahâdetsin ki mir'ât-ı cemâlünde

Vefâ sûretleri peydâ mahabbet çihresi zâhir

Yahya G 69/2

Ey Fuzûlî mâh-nîsbet mahv kıl varın tamâm

Ger dilersen bulmak ol hurşîd ile bir ittisâl

Fuzûlî G 172/7

Âfitâb benzetmesi genel olarak ışık-gölge-zerre ilişkisi içinde görülür. Sevgili aydınlık yüzüyle cihanı aydınlatır, ay ışığını ondan alır, âşığın zerre olan varlığı onunla ortaya çıkar, gönlündeki bütün gamlar silinir. Sevgilinin gelişiyile âşıklar raks etmeye başlar. Güneşin hüzmeleriyle görünen zerreler ile güneş-zerre, sevgili-âşık ilişkisine işaret edilir. Ay ona ulaşabilmek için on iki ay çabalar durur. Ay sevgilinin köyünde gece gezdiği nice kez yakalanmıştır. Onu ay ile kıyaslayanların yüzü ay gibi kara olsun diye beddua edilir (Şeyhî G 191/7; Necâtî G 145/3; Mesîhî G 212/2; Hayretî G 69/1; Hayâlî

G 329/4, G 359/3; Nev'î G 295/4; Bâkî G 91/1, G 92/2, G 401/1). Gölgesi âşık için devlettir, onun ortaya çıkması dosta nur-ı tecellî, düşmana ateştir:

Bir zamân sen âfitâb idi bizüm hem-sâyemüz

Devletünde arş-ı a'lâdan yüceydi pâyemüz

İshâk G 103/1

Âfitâbum seyre çık bi'llâhi görsünler hemân

Dosta nûr-ı tecellî düşmâna nâr oldugun

Yahya G 223/6

Güneş parlaklığından dolayı sevgilinin yüzüne teşbih edilir. Güneşe bakmak zor olduğu gibi sevgilinin yüzüne de bakılamaz. Sevgili gün yüzlü olunca güneş-bulut ilişkisi ortaya çıkar. Güneşin bulutlar tarafından örtülmesi, yağmurun güneşin hararetinden yağması; âşığın sevgiliye bakmasına engel olan gözyaşı benzerliği ile verilir. İster parlaklığı ister gözyaşı sebep olsun sonuçta âşık sevgilinin yüzüne bakamaz (Bk. Şeyhî G 38/6; Ahmet Paşa G 81/2; Nev'î G 186/4):

Ey Necâtî o güneş çihrelü çok sevdüğümün

Döyemez gözlerümüz yüzine bakmaga bir az

Necâtî G 325/8

Komaz ol âfitâba bakmaga bir lahza ey Yahyâ

Cihânda görmedüm hergiz gözüm yaşı gibi nâşî

Yahyâ G 478/5

Güneş gök cisimlerinin sultanıdır ve dördüncü gökte bulunmaktadır (Pala, 1995:182,214). Bir zerre olan âşığın bu makam ulaşması imkansızdır. Çünkü sevgili naz ve istiğna makamının zirvesindedir:

Ey benüm hâlüm soranlar ne idüğüm bilmez misüz

Zerrenün ahvâlini horşîd-i enverden irag

Necâtî G 266/2

Eyleyen horşîd-i evc-i nâz u istignâ seni

Eylemiş bir âşık-ı ser-geşte vü şeydâ beni

Nev'î G 546/1

Güneş, gök yüzünde olduğu için "asumânî" elbise, rengi ve ışıklarından dolayı da "zerrin" elbise giymiş sevgiliye benzetilir. Güzellik

“kabâ”sı giyer, “nîlgûn” tûlbent kullanır, “sevad”⁴⁴ elbiselidir, “perişânî”⁴⁵ başlık takar. Başı üzerine de sünbül takmıştır (Bk. Sevgilinin Kıyafeti; Ahmet Paşa G 201/3; Hayâlî G 299/3, G 634/4; Yahya G 5/2, G 299/1; Nev’î G 463/2). Güneşe benzeyen sevgili zerrîn elbisesi ile dünyayı baştan başa aydınlatır:

Geyüp zerrîn libâs ol mihr-i âlem

Münevver kıldı dünyâyı ser-â-ser

Nev’î G 118/2

Sevgili güneşe benzetilince gece gündüz münasebeti ortaya çıkar. Sevgili âşığı aşk belasına yalnız olarak salmıştır. O kadar yalnızdır sevgili olmayınca gölge bile yanına gelmemektedir:

Ey güneş yüzlü sanem âh yalunuzlukdan

Ki belâ giceleri sâye de gelmez yanuma

Necâtî G 557/3

e. Ay

Sevgilinin aya teşbihi umumiyetle yüzü dolayısıyladır. Bu benzetmelerde yüz ve alın kelimesinin de birlikte kullanıldığı olur: Gün yüzlü ay/mâh, gün sıfatlı ay/mâh, alını mâh, alını mâh-ı tâbân, yüzi mâh/kamer, mâh-cebîn, mâh-cemâl, mâh-çehre, meh-i leylî-izâr gibi.

Kamer, mâh, bedr gibi kelimelerle ifade edilen ay ve bu kelimelerin oluşturduğu terkipler içinde kullanılır. Bazıları sevgiliye istiare yoluyla isim olurken bazıları da sevgilinin bir yönüne veya kendisine teşbih olunur. Bu terkipler çok fazla olmakla birlikte genellikle şu şekildedir: Meh, mehlikâ, mehtâb, mâh-ı be-nâm, mâh-ı bî-nazîr, meh-i burc-ı saâdet, meh-i burc-ı melâhât, mâh-ı celâl, mâh-ı cemâl, sipihr-i mâh-cemâl, mâh-ı cihân-ârâ, mâh-ı cihân-efrûz, mâh-ı devrân, mâh-ı dil-firûz, mâh-ı garrâ, mâh-ı Hoten, mâh-ı Kenân, mâh-ı melek-simâ, mâh-ı mükerrerem, mâh-ı münevver, mâh-ı münîr, mâh-ı nev, mâh-ı sıyâm, mâh-ı şeb-ârâ, mâh-ı vefâ, mâhpâre, mâhpeyker,

⁴⁴ Gümüş üzerine siyahla işleme nakış (Parlatır, 2009:1497).

⁴⁵ Subaşı ve aşağı derecedeki memurların giydikleri başlık (Parlatır, 2009:1355).

mâh-tal'ât, mehveş, meh-i âyîne-ruhsâr, meh-i bedr, meh-i bî-mihr, meh-i sipihr-i şeref, meh-i hârgeh-nişin, meh-i horşîd, meh-i horşîd-tal'ât, meh-i nâ-mihribân, meh-i sahib-cemâl, meh-i zerrîn-kemer, meh-i zerrîn-külâh, meh-manzâr, meh-rû/ruhsâr, bedr, bedr-i kâmil, bedr-i münîr, bedr-i tamâm, kamer-çehre, kamer-fer, kamer-ruh/ruhsar, kamer-veş vb.

Hareketi ve parlaklığı yanında diğer yıldızlarla olan münasebeti dolayısıyla sevgiliye benzetilen ay genellikle güneşten üstün tutulur. Gecenin hakimi aydır. Güzellikte zerre kadar eksigi yoktur. Felek, güneşi onun ayağını koyacağı su tasına çevirmiştir (Yahya G 232/3, G 474/5). Âşık, güneşi ona benzettiler diye figanıyla gökleri birbirine katar (Bâkî G 504/1). Ona benzemeye çalışan güneş kendi sonunu hazırlamıştır. Güneşin batışı ile ilgili hüsn-i talil yapılmıştır:

Ey meh sana güneş bu cemâl ü kemâl ile
Öyküdi ise kendü ararmış zevâlini

Hayretî G 459/4

Yıldız ilmine göre gökteki bütün cisimlerin konumları ve dönemleri vardır. Bu gezegenler kendi dönemlerinde hakim olurlarmış. Diğer gezegenlerin dönemleri bitmiş ve devr-i kamer son devir olarak hüküm sürüyormuş. Kamerin birinci gökte bulunduğu inanılır. Fakat divan şairleri binlerce yıl sürdüğü tahmin edilen devr-i kameri değil her ay hilalden dolunaya değişmesine devr-i kamer demişlerdir (Kam, 2008:193-198; Onay, 2007:115-116, Pala, 1995:141) Bu münasebetle devr-i kamerde fitnelerin çıkması ile hem ahirzaman hem de ay başlarında fitne çıkması inancı, delilerin azıtması gibi hususlarla birlikte ele alınmıştır (Onay, 2007:44; Pala, 1995:58). Sevgili muhabbet meclisine saki olunca kimi mest, kimi divane olur (Yahya G 134/5). Sevgilinin kaşının kavsini gören münecimler ay başında fitne çıkacağını söyler. Ay yüzlü sevgili kaşının hilalini göstermekle herkesi divane eder. Sevgilinin çıkardığı fitneden dolayı âşık dostlarıyla düşman olur:

Ey kamer-tal'at kaşun kavsini görüp takvîmde
Ay başında fitne var diye münecimler yazar

Ahmet Paşa G 66/3

Ey mâh-çihre âlemi dîvâne eyledün

Gösterme bâri kimseye kaşun hilâlünü

Yahya G 498/3

Ey meh benümle dostlarum düşmen eyledün

Düşmen hem eylemez bu işi kim sen eyledün

Fuzûlî G 163/1

Sevgili ay olunca âşığın gözyaşları yıldız olarak düşünülür. Âşığın yıldızı da sevgiliyle bir türlü barışmaz. Yıldızı düşük olan âşık sevgiliyi göremediğinden gözyaşları sürekli olur. Böylece geceleri dışarı çıkan sevgiliye gözyaşlarıyla “kehkeşân” oluşturur. Sevgili ise bir gün merhamet edip âşığın yüzüne bakmaz. Sevgili vadeler verir fakat sözünde durmaz. Bununla ayın hercayiliği (hareketi) vurgulanmış olur. Hatta hercayilikte nam salmış felek bile onun gibisini onca dolaşmasına rağmen görmemiştir (Ahmet Paşa G 236/5; Necâtî G 453/1, G 549/2, G 545/13; Hayretî G 192/2; İshâk G 296/4; Fuzûlî G 14/7, G 66/3; Hayâlî G 274/5, G 487/3; Yahya G 227/1, Nev’î G 117/2):

Eyleyüp va’de dönersin yine ey mâh-cebîn

Bu reviş sende nedür çarh-ı sitem-gâr mısın

Nev’î G 357/4

Bunca yıllardur işün hercâyîlikdür ey felek

Ol yüzi mâhum gibi bir bî-vefâ gördün mi hîç

Nev’î G 40/5

Ayın gökte oluşu ile sevgilinin ulaşılmazlığı arasında ilgi kurulur. Onun makamına âşığın feryatları ulaşmaz, ulaşsa bile zaten duyacağı yoktur. Bu feryat nedir diye sormaz (Nizâmî G 4/5; Hayretî G 140/2; Fuzûlî G 236/7). Âşığın feryadını gökte melekler bile duymuştur. Bu yüzden Allah’tan onlara insaf vermesini ister:

İşitdi Hayretî âhın felekde her melek ey meh

İşigünde sana irmez mi anun bunca feryâdı

Hayretî G 455/5

Mihri yok mâhlara âh eser etmez yâ Rab

Ver bir insaf bu mihri yok olan mâhlara

Fuzûlî G 243/2

Sevgili güzelliğiyle “mâh-ı Hoten” ve “mâh-ı Kenân” olarak ele alınır (Şeyhî G 81/2; Yahya G G 369/2, G 497/4). Sevgili güzellikte aydan üstün tutulur. Ona benzemeye çalışan ay eksik bir güzelliğe sahiptir. Sevgilinin kaşını göstermesi bile bu eksikliği ortaya çıkarmaya yeterlidir. Sevgili ise “bedr-i tamâm”dır, güzelliğin zirvesidir, güzellik onda tamam olur (Nizâmî G 52/7; Hayretî G 280/3, G345/3). Ay geceleri dışarı çıkmakla güzelliğine gölge düşürmüştür, yüzüne kara leke vurulmuştur. Bu yüzden sevgili geceleri dışarı çıkmamalıdır:

Meh çün öyküdi o yüzi kamere
Urdılar gövdesine kara bere

Mesîhî G 217/1

Çıkma yârim giceler ağyâr ta'nından sakın
Sen meh-i evc-i melâhatsin bu noxsândur sana

Fuzûlî G 21/5

Hicrî takvim aya göredir. Ayın hilal halinin görünmesi ile oruç başlar, yine görünmesiyle bayram yapılır. Sevgili ile ay arasında kurulan ilgide sevgilinin görünmesi âşığın bayramıdır. Sevgiliyi görmek zorlaşınca âşık sabır orucuna başlar. Ne zaman görse bayram yapar (Ahmet Paşa G 29/8):

Sabr orucu yüzünden bin 'îde irişürüz
Yıllarda bir göricek sen gün sıfatlu ayı

Şeyhî G 176/6

Didi kim îd ne gündür didüm ey mâh-ı cemâl
Sen ne gün kim gelesin îdimiz ol rûza gele

Ahmet Paşa G 288/9

Ayın geceleri görünmesi ile gece kurulan sohbet meclisleri arasında ilgi kurulur. Sevgili meclisin ışığıdır. Ay çıkmayınca gece nasıl karanlık olursa sevgili meclise gelmeyince de âşıklar karanlıkta kalır. Âşık onun nerede olduğunu bilse gözyaşlarıyla aşağıları, ahıyla yukarıları arayacaktır:

Gönül alçaklığın idüp gelmedi ol meh-likâ
Bezmümüzde dün gice şem'-i şebistân olmadı

Yahya G 459/6

İhyâya gelmedi gice ol mâh-pâremüz

Yokdur bu devr içinde dirîgâ sitâremüz

Nev'î G 190/1

Nice menzilde idün dün gice bilsem ey mâh

Seni arardı aşaga yukaru eşk ile âh

Yahya G 366/1

Sevgilinin aya benzetilmesinde renk ve ışık dolayısıyla kıyafet ilgisi de kurulur. Yeni ay tazeliğindeki sevgili “zerrîn külah” ve “zerrîn kemer” takar. Bazen kırmızı elbisesiyle şehri yakacak bir ateş parçası, bazen “âsumânî” elbisesiyle benzersiz bir güzelliكتedir. Gökteki ay bile ona benzemek için elbisesini ondan ödünç almıştır. (Bk. Sevgilinin Kıyafeti; Ahmet Paşa G 331/1; İshâk G 33/5; Hayâlî G 62/1; Yahya G 29/4, G 132/1; Nev'î G 141/2). Sevgilinin üzerinde titreyen gömleği değil, güneş ışıklarıdır. Yani güneş onun üzerine titremektedir. Ay yüzlü sevgiliye hilal beyaz yaka olsa yakışır:

Bâkiyâ pîrehenün sanma o mâhun lerzân

Üstine pertev-i horşîd-i dırahşân ditrer

Bâkî G 137/7

Yaraşur ey sipihr-i mâh-cemâl

Kameri yaka olsa sana hilâl

Bâkî G 314/1

Sevgili ay benzetmesinde güneş, zühre (nahid, venüs), müşteri (jüpiter, mars) gibi gezegenlerle birlikte anılır. Güneş ve Müşteri'nin ayın dostu olması (Kam, 2008:193, 202) dolayısıyla sevgilinin güzelliği karşısında ona talip olmak arasında ilgi kurulur. Eşrefî'ye⁴⁶ benzetilen güneş felek tarafından sevgilinin gönlünü almak için sunulan altın olur (İshâk G 156/2; Hayâlî G 116/4, G 272/7). Yine bu unsurlarla oluşturulan tablo bir eğlence meclisi olur:

Zühre kânûn u güneş def depredür âheng için

Çengine ol mutrîb-ı meh-çehre çünkim çeng alur

Nizâmî G 28/3

⁴⁶ Altın para

Sevgili-ay münasebetinde güzellik ve güzelliği ile gururlanmak dikkat çeker. Gurur, gurre, garra gibi kelimeler birbiriyle ilişkilendirilir. Sevgilinin hüsnüne mağrur olması istenmez (Yahya G 205/2). Âşığın âhı sevgiliyi görmedikçe artar (Fuzûlî G 228/7). Ondan yükseklerde olmasına rağmen yüzü yerde olan güneşi örnek alması istenir.;

Meskenet yolın güneşden öğren ey meh-pâre kim

Göklere irişdi başı dahi yüzi yeredür

Necâtî G 172/7

Tasavvufî anlamda ay mecazî güzellik için kullanılır. Ay ışık kaynağı değildir, ışığını güneşten alır. Bu yüzden hakiki güzelliğin tecellî ettiği mecazî güzel olarak kabul edilir (Üstüner, 2007:298). Sevgili muhabbet kadehini doldurmaya başlayalı herkes kendinden geçmiştir:

Mahabbet câmına sâkî olaldan mâh-ı devrânım

Kimi mest ü kimi hayrân kimi mecnûn u şeydâdur

Yahyâ G 134/5

f. Padişah

Padişah başlığı altında incelenen bu bölüm aslında otoriter yapıdaki bütün oluşumları ve kişileri kapsamaktadır. Ortaçağ devlet yapısında makam, güç ve kudret sahibi olanlar toplumda ayrıcalıklı hale gelmiştir. Geniş anlamda ülkenin tek sahibi hükümdardan başlayarak küçük bir oluşumun merkezindeki “bey”e kadar bulunduğu meclisin söz sahibi ve büyüğü olan kişi ve kişilere ait vasıflar sevgiliyle irtibatlandırılmıştır.

Klasik şiiri “saray istiaresi” örgüsü etrafında değerlendiren Tanpınar, padişahı merkeze yerleştirmek suretiyle sosyal hayatı tanzim eden düşünceye dikkat çeker. Sultan/kul ilişkisi ve birin etrafında şekillenen yapı müslüman şarkın “birlik” düşüncesiyle de örtüşür (Tanpınar, 2006:22-27).

Otorite merkezinde şu kavramlar birlikte alınmıştır: Padişâh, şâh, sultân, hân, server, şehriyâr, melik, hüsrev, dâver, cemşid, beg, efendi, ağa, azîz, vâli vb.

Bahsedilen kavramlar etrafında sevgili ile ilgili kullanılan terkipler oldukça fazladır. Bu ibareler ya doğrudan sevgilinin ismi gibi kullanılmakta veya teşbih yoluyla benzeyen/benzetilen olmaktadır. Sevgili bu tasavvurlarda şu şekillerde anılır: Padişâh, şeh/şâh, şâh-ı âli-şân, şeh-i hubân, cemâl ikliminin şâhı, fakr şâhı, gınâ şâhı, güzeller padişâhı, güzeller şâhı, hayâlin şâhı, hublar şâhı, hüsn ili şâhı, ışk şâhı, muhabbet şâhı, padişâh-ı hüsn, padişâh-ı âlem, padişâh-ı hüsn ü cemâl, padişâh-ı ışk, padişâh-ı kişver-i hüsn, padişâh-ı leşker-i hubân, Rum şâhı, şâhân-ı mülk-i hüsn, şâhenşâh-ı devrân, şâh-ı âlâ, şâh-ı âlem, şâh-ı aşk, şâh-ı cemâl, şâh-ı cihân, şâh-ı cihân bendesi, şâh-ı cihân-dâr, şâh-ı cihân-tâb, şâh-ı devrân, şâh-ı dilâver, şâh-ı dil-sitân, şâh-ı felek-mertebe, şâh-ı felek-cenâb, şâh-ı gazûb, şâh-ı gül, şâh-ı gonca-leb, şâh-ı gül-i ter, şâh-ı iklim-i cemâl, şâh-ı kerem, şâh-ı kerîm, şâh-ı melek-hû, şâh-ı muhabbet, şâh-ı saadet, şâh-ı saadet-pertev, şâh-ı serv-kad, şeh-i kâmrân, şeh-i mülk-i melâhât, şehriyâr, şehsuvâr, şehsuvâr-ı hüsn, şâhsâr, şehensâh, şehensâ-ı âdil, şeh-i âdil, şeh-i âlem-mutâ', şeh-i âli-cenâb, şeh-i âli-nazâr, şeh-i ferrûh-ruh, şeh-i horşîd-fer, şeh-i zamane, sultân, aşk eli sultânı, devletlü sultân, sultân-ı kişver, hublar sultânı, hüsn eli sultânı, hüsn sultânı, ışk sultânı, sultân-ı âli-şân, sultân-ı Mısr-ı hüsn, sultân-ı Rum, beg, beglerbegi, beg oğlu, güzellerin begi, güzellik Rumunun beglerbegisi, begzâde, begcegiz, azîz, azîz-i Mısr-ı hüsn, efendi, cemşîd, cemşîd-i eyvân-cemâl, dâver-i devrân, han, devletlü han, han uruğu, server, nazenînler serveri, server-i kerîm, kerîmü'ş-şân, kerem kânı, güzellik mülkünün ser-leşkeri, hublar ser-askeri, serdâr-ı mülk-i hüsn, ser-hayl-i hubân, hüsrev, hüsrev-i hubân, hüsrev-i hüsn, hüsrev-i cemâl, hüsrev-i devrân, hüsrev-i hubân-ı cihân, hüsrev-i şirin-dehen, hüsrev-i şirîn-leb, hünkâr, kul oğlu, sâhib-kıran, ganî, mîr, melîk, melîk-zâde, melîk-i mülk-i melâhât vb.

Bütün bu benzetmelerde öne çıkan husus sevgilinin tek, muktedir ve şöhret sahibi oluşudur. Divanlarda sevgili üzerine yapılan padişâh ve şâh ile ilgili benzetmeler büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Divan şiirinin en zor konularından biri de hiç şüphesiz memduh, beşerî/mecâzî sevgili ve idealize edilmiş soyut/îlâhî sevgili ayrımını yapmaktır. Her beytin kendi içinde

oluşturduğu kurgu nedeniyle tek bir söyleyiş biçimi bulmak nerdeyse imkansızdır.

Sevgilinin padişah olması durumunda devlet ve saray müstemlatı, bezm ve rezm (savaş ve eğlence) dünyasına ait kelimeler de beyitlerde yer alır. Bu durum onun büyüklüğü ve gücünü göstermek için kullanılır (Kurnaz, 1996:212).

Padişaha benzetilen sevgili güzellik ülkesinin sultanıdır. Âşıklar ve bütün güzeller onun kullarıdır. Güzeller onun kapısına bölük bölük gelirler, saf saf dizilip dururlar. Güzellik şahları atı önünde yaya yürür. Onun fermanı üzerine ferman yoktur. Sevgili girdiği şehri viran eder, âşığın gönlü de bu yüzden virandır. Sevgiliden onu âbâd etmesini ister fakat o yağma eder. Sevgilinin ayağına ulaşmak veya atının önünden yürümek âşık için en büyük payedir. Genç yaşlı herkes onun kuludur. Âşıklar onun defterine yazılmak için can atarlar. Çünkü ona kul olmak devlet ve saadettir (Şeyhî G 56/3; Ahmet Paşa 107/1-2; İshâk G 308/2; Hayâlî G 606/1; Yahya G 48/1, G 291/2; Fuzûlî G 120/1; Nev'î G 539/5; Bâkî G 87/4, G 343/2):

Hûblar senün kapuna gelirler bölük bölük

Gitmezler özge kapuya sensin ağalari

Fuzûlî G 297/2

Âsitânunda gönüllü kullar istersen eger

Gönlümüz yaz ey güzellik milkinün ser-leşkeri

Nev'î G 480/5

Bir pâdişâh-ı hüsne kul olduk ki Bâkîyâ

Anun esîr-i aşkı olupdur cevân u pîr

Bâkî G 91/5

Sultan sevgilinin belirgin vasıflarından biri de aşk sultanı olmasıdır. O bu haliyle âşıklarını sevk ve idare eder. Âşıkları onun adını "vird-i zebân" edinmişlerdir. İsm-i azam okur gibi sürekli onu zikrederler (Yahyâ G 405/7). Güzelliğiyle gönül mülküne sultanlığı hak eden odur. Güzeller de onun hizmetinde bulunacaktır:

Sensün ol hüsn ile dil mülkine sultân olası

Hûblar hıdmetüne bende-i fermân olası

İshâk G 285/1

Güç sahibi sevgilinin celâl ve cemâli, cevr ve ihsan olarak ortaya çıkar. Padişahlığın en önemli vasfı adil olmaktır, zulüm etmemektir. Fakat “güzeller şahı” zulmü âdet edinmiştir. Bu yönüyle âşığın canına kaseden, onu öldürmek isteyen sevgili imajı çok yaygındır. Âşık da böyle bir beklenti içindedir. Çünkü bunu bir sadakat göstergesi, sevgiliden gelen bir ikram ve inayet olarak görür (Şeyhî G 73/7; Necâtî G 300/1; İshâk G 215/1; Fuzûlî G 66/4). Bu izzet ve ikramı başkalarına yapmasını istemez. Çünkü âşık sevgiliyi cevr ü cefası için sevmiştir. Dünyaya sevgilinin derd ve belasını çekmeye gelmiştir. Bu yüzden mutluluk içindedir:

Cevr ü cefâ vü belâ biz kuluna kıl şehâ
Yâdlara görme reva izzet ü ikrâmını

Şeyhî G 178/5

Cevr ü cefânı çekmege sevdi gönül seni
Derd ü belâyâ geldüm efendi cihâne ben

Bâkî G 357/5

Şâdmânâna ana kim cevr ü cefâyı bendene
Bir senün gibi güzel sultân-ı âlî-şân ider

Yahya G 77/4

Güzeller şahı olan sevgili aşk ülkesini yönetmektedir. Onun cevr etmesi aşk mülkünde nizam olması için siyaset gereğidir:

Dedim uşşâka cevr etme dedi ol hûblar şâhı
Siyâset olmayınca aşk mülkinde nizâm olmaz

Fuzûlî G 113/5

Saray hayatı deyince ilk akla gelen savaş, av ve eğlence meclisleridir (Tanpınar, 2009:24-25; Tanpınar, 2004:261). Bunlardan ilki muharebedir. Padişah ordunun başında muharebeye çıkar, zaferler kazanır. O muzaffer bir komutandır. Bu imaj üzerine oturtulan sevgili portresi savaflara katılan, zaferler kazanan, cihanı fetheden sultanla örtüştürülür. Burada fethedilen ve yağmalanan ülke, kale, hisar âşığın gönlü, canı, bedeni olur. Sevgilinin bakışları ok ve kılıçtır. Naz atına binip, kılıç kuşanmıştır. Aşk askerlerinin yağmaladığı âşığın canı sultana hediye olarak sunulur (Ahmet Paşa G 13/1,

G 95/2; Hayeti 218/3; İshâk G 261/5; Hayâlî G 475/5, G 611/3; Bâkî G 178/4). Âşık gönül ve can mülkünü fetheden sevgiliye gönlünü kaptırmıştır:

Dil ü cân mülkini feth itdi kılıcıyla müdâm

Yine ey Hayretî bir şâh-ı dilâver sevdüm

Hayretî G 320/5

Av geleneği sevgili ile sultan arasında ilgi kurulmasına yol açar. Kendisi de avcı olan sultan maiyetiyle ava gider, omuzunda veya kolunda avcı kuşları vardır. Av bir eğlence faaliyeti olduğundan sultanın ava çıkması sevinçle karşılanır. Bu mutluluğa dağlardaki keklikler de gülererek katılır (Hayâlî G 131/1). Âşık onun kolunda “yarar bir şâhbâz” olarak düşünülür (Nev’î G 263/6). Bazen de o “şahin bakışlı şah”a can kuşunu yem yapmak ister (Yahya G 274/2). Aşağıdaki beyitte sevgili avına pence vuran aslana benzetilmiştir:

Kolında şâhid-i bahtı görünce ol şahı

Şikâra pençe uran arslana benzetdüm

Bâkî G 337/9

Saray hayatının bir diğer aktivitesi de eğlence (bezm) meclisleridir. Meclisin sultanı sevgilidir. Âşık da bu meclisin tatlı dilli bülbülüdür (Şeyhî G 4/8, G 61/9; Ahmet Paşa G 46/5). Sevgilinin bezme gelmesi yeterlidir:

İzz ü nâz ile o şeh meclise geldüğü yeter

Rind-i mey-hârelere keşf-i kerâmet bu gice

İshâk G 248/5

Padişahlar belirli dönemlerde divanı toplar ve devlet işlerini görüşürdü. Sultan olan sevgili kapısına gelen âşıkları geri çevirmemelidir. Sevgili padişah olunca divan üyeleri de âşıklar olmalıdır. Aşk padişahı ise iki divan toplar. Aşağıdaki beyitte divan toplamak ile elest meclisi ve ölüm arasında ilgi kurulmuştur:

Kapuna gelsün ko geh geh ey perî bî-dillerün

Şehlere âdet durur her hafta dîvân eylemek

Necâtî G 296/3

Birisi kâlû belâda biri bâb-ı yârda

Pâdişâh-ı ışk-ı pâk ancak iki divân ider

Yahyâ G 77/2

Sevgilinin her hali âşık için ihsan ve lütuftur. Tebessüm etmesi, yüzünü göstermesi, göz ucuyla bakması, âşığın ismini anması, sövmesi, cefa etmesi, öldürmesi vb. Sevgiliden gelen her şey âşığın kabulüdür (İshâk G 228/5; Fuzûlî G 5/5; Yahya G 338/2, G 394/1; Bâkî G 214/7). Bu yönüyle sultan sevgili imajının temelinde tasavvuf etkisinden söz edilebilir. Sevgili güzellik tahtına sultan olup beylik sürmektedir. Bütün halk onun hükmüne uymaktadır. Akli başında olan gaflet perdesini açarak sultanı görebilir:

İy güzellik tahtına sultân olup beglik süren
Hulk ile halkı dirüp hükmüne münkâd eyleyen

Şeyhî G 143/3

Âkıl isen aç gözün ref it hicâb-ı gafleti
Afiyet küncinde şol bîdâr olan sultânı gör

Nev'î G 156/4

Sevgilinin önemli bir özelliği olarak naz (Bk.Naz) dikkat çeken bir husustur. Sevgili nazlı ve nazenîndir. Sultan olsa da bu durum değişmez. Onun bir nazına karşı âşığın yüz bin niyazı vardır (Hayretî G 291/1). Onun ayrı âşığın gecesi gündüzü sıkıntı ve gamla geçer (Fuzûlî G 205/2). Onun nazla yavaş yavaş yürüyüşü sabah rüzgarında gül yaprağına benzer (Nev'î G 150/2). Sevgilinin âşıkları ile birlikte salına salına gelişi "alem"e benzetilir (Bâkî G 146/3). Sevgili "nazüklük ile âşıkları kendine kul eder". Naz etse de öldürse de sevgiliye yakışır:

Kendüye âşıkı kul itmede nâzüklük ile
Dilrübâlarda begüm olmaya senden nâzük

İshâk G 147/3

Nâz idersen yaraşur mümtâz dilbersin hele
Öldürürsen gam degül sultân-ı kişversin hele

Nev'î G 434/1

Sevgiliye hitap edilen diğer kelime ve terkiplerde sevgiliyi yüceltmek amacı görülür. Server, beg, beglerbegi, ağa, efendi, gibi kavramlar bahsedildiği üzere bulunan mekanın en büyüğü nazara alınarak yapılmış

teşbihler olarak kabul edilmelidir. Bu surette sevgili padişah ve şah kelimelerindeki toplumsal gücü temsil etmiş olur (Mesihî G 9/3):

Sen güzellik Rûminun beğlerbeğisi olalı
Şâhlardur defter-i hüsnünde ma'zûlün senün
Hayretî G 228/4

g. Melek, Hûri, Perî

Sevgilinin melek, huri ve periye⁴⁷ benzetilmesi güzelliği dolayısıyladır. Ahu gözlü cennet kızı olarak bilinen hurileri İbrahim Hakkı Marifetnâme'de “amber saçlı, hilal kaşlı, kara gözlü, güneş yüzlü, şirin sözlü, şiveli, nazlı, inci dişli, mercan dudaklı, gül yanaklı, servi boylu, güzel huylu, gülden taze ve tarî, bâkîre kızlardır” diye tarif eder. Eşrefoğlu Rûmî, hurileri dudakları şekerden tatlı, kızılığı gül yaprağına benzer, güzellikleri asla gitmez, saç, kaş, kirpik ve gözleri karadır şeklinde anlatır. Hadis-i şerife göre huriler, aşağı tarafları miskten, ortası amberden ve yukarısı ak kâfurdan olmak üzere üç şeyden yaratılmıştır. Gözünün beyazı ve siyahı ziyadesiyle olan kadına da huri denir (Onay, 2007:196; Pala, 1995:258; Eşrefoğlu Rûmî, 2007:211-212). Melekler nurdan yaratılmış nurânî varlıklardır. Peri ise cinlerin güzel olanları için kullanılan bir tabirdir.

Sevgili huyu, siması, güzelliği ve bütün bunların karşılığı olarak yüzü dolayısıyla melek, hûriye ve perîye benzetilmiştir. Benzetme ilgisi bu merkezde olan kelimeler bazen terkiplerde “perî-sûret melek” gibi birlikte kullanılır. Bu kavramlar şu şekillerde karşımıza çıkar: Melek-huy/hû, mâh-ı melek-simâ, melek-simâ, melek yüzlü, melek-manzâr, melek-rû, melek-ruhsâr, melek-simâ perî, melek-sîret, perî-sûret melek, melek-sûret, hûr, hûr-çehre, hûr-ı behişt, hûr-ı cemîl, hûr-ı cinân, hûr-ı perî-peyker, hûr-ı perî-rû, hûr-ı perî-zâd, hûri-likâ, hûri-veş, hûr-sıfât, reşk-i hûri, hûr-ı peyker, perî, perî-

⁴⁷ Peri ve ifrit cin taifesinin bir cinsidir. Suretleri latif olanlara peri, habislere ifrit denir. Nûrî olanlar zararsız, nârî olanlar zararlıdır. Cisimleri latif olduğu için his gözüyle görülemez (Konuk, 2006:33, 330). Peri, edebî metinlerde erkek veya dişi ayrımı gözetilmeksizin güzellik timsali olarak kullanılır (Şentürk, 2009:231).

peyker, perî yüzlü, perî-rû, perî-ruhsâr, nigâr-ı perî-veş, perî-simâ, perî-sûret, perî-şan, perî-veş, perî-zâd vb.

Sevgilinin melek, huri ve periye benzetilmesinin temelinde güzelliğin yüceltilmesi vardır. Sevgili kusursuz bir güzelliğe sahiptir. Bu yönüyle ona insan denemez. Peri ve huriye benzetmek bile eksiktir. Perilerin kışkandığı sevgiliyi felek görse meleğe benzetir. Sekiz cennet dokuz kez dolaşılsa ona benzeyen huriler sevgiliye benzeyen bir melek bulamazlar (Şeyhî G 204/2; Nizâmî G 87/2, G 111/3; Necâtî G 218/3; İshâk G 56/2):

Âdem olan seni nice perîye benzede

Kim cennet içre hûrîde olmaya bu sıfat

Şeyhî G 16/2

Sekiz uçmağı tokuz tolanursa

Sana benzer melek bulımaya hûr

Mesîhî G 47/2

Ey melek-simâ ki senden özge hayrândur sana

Hak bilür insân dimez her kim ki insândur sana

Fuzûlî G 21/1

Perilerin viranelerde, çeşmelerde, hamamlarda mekan tuttuğu kabul edilir. Âşığın gönlü virane, gözyaşları da çeşme olunca peri güzelliğindeki sevgilinin vatani olur (Nizâmî G 58/7, G 118/4; Ahmet Paşa G 174/3, Necâtî G 223/5; İshâk G 230/2; Yahya G 403/3). Periye benzeyen sevgili kan döktükçe âşık gelip saklanması için ona harap gölünü gösterir. Âşık, virane gönlü ve akan gözyaşlarıyla onu davet eder:

Dem-be-dem kan eyledükçe gel nîhân ol ey perî

Gönül adlu kimse bilmez bir harâbum var benüm

Hayretî G 295/3

Sen tek perînin menzîli vîrâne gerekdür

Yâ çeşmeler üstü

Gönlüm kimi virâne vü gözüm dü bulaga

Kon ey perî-peyker

Fuzûlî Mst 1/4

Sevgili melek veya huri olunca cennet, Kevser, Tûbâ gibi kelimelerle tenasüp içinde kullanılır. Sevgili melek olarak düşünülünce rakip it olarak görülür. Onun olduğu yere melek girmez inancı öne çıkar. Bir diğer husus da rakibin veya ağyarın şeytana benzetilmesidir. Bu durumda melek sevgilinin rakiple bir araya gelmesi istenmez (Şeyhî G 42/6; Ahmet Paşa G 113/4). Sevgiliyi ağyar ile gören âşık “yanında şeytanın mı var” diye sorar:

Yâr ile agyârı gördüm oturur iken didüm

Ey melek-sûret nedür yanında şeytânın mı var

Hayâlî G 75/2

Perilerin görünmez oluşu ile sevgilinin âşığa görünmemesi arasında ilgi kurulur. Bu yönüyle sevgili görünmez bir bela şeklinde düşünülür. Âşık onu gördüğünden beri görünmez bir derde düşmüştür (Nev’î G 471/4). Sevgilinin görünmemesi âşık için kederdir. Ona peri dediğinden beri sevgili görünmez olmuştur. Âşık da dediğine pişman olmuştur (Necâtî G 529/3). Âşık bu boşluğu sevgilinin hayaliyle doldurur (Ahmet Paşa G 313/6). Sevgilinin âşığından kaçması perilerin insana aşına olmamasına bağlanır (İshâk G 1/6). Aşağıdaki beyitler perilere dair tasavvurlara örnektir:

Âdem olmaz âdeme yakışmaz âdemden kaçar

Ben Necâtî ol perî-ruhsâra ne itdüm ne eyledüm

Necâtî G 377/7

Hûblarda sen perî-peyker melek-manzar gibi

Cân-ı uşşâka görünmez bir belâ gördün mi hîç

Nev’î G 40/2

Peri görmekle, hayran olmak ve aklını kaybetmek arasında ilgi kurulur. Sakilik yapan perinin güzelliği karşısında kadeh bile ağzını açıp hayran kalmıştır (Necâtî G 12/2; Yahya G 127/7). İnanişâ göre periler insanı çarpar. İnsanların bu yüzden ağzının eğildiğine inanılır:

Agzum egildi bûsene cân al diyu diyu

Böyle olur muâmele iden perî ile

Necâtî G 462/4

Âdem oldur togrusını söyleye nâ-geh seni

Göricek agzum egildi ey perî-zâdum benüm

Zâtî G 889/5

Sevgili yeşil elbisesiyle cennet hurilerine benzer. “Erguvânî câme” ile sevgili Sa’dî’nin Gülistan’ına benzetilir (Bâkî G 390/4). Aşağıdaki beyitte sevgili yeşil hulle giymiş cennet hurisi olarak düşünülmüştür:

Bir yeşil hulle geyer hûr-ı cinânsın cânâ

Bir nazarda nice bilmek hele bi’llâhi seni

İshâk G 320/2

Aynada peri daveti yapılmasına binaen sevgilinin sureti aynadaki suret olarak düşünülür. (Çavuşoğlu, 2001:109; Sefercioğlu, 2001:133. Bk. Nev’î Müf 9/1; Bâkî G 463/1). Sevgilinin tasvirini aynada görenler onu Hz. İsa gibi göğe çıkmış zanneder:

Ey perî âyînede kim göre tasvîrün senün

Âsumân olmuş sanur İstî gibi yirün senün

Necâtî G 314/2

h. Yûsuf

Hz. Yûsuf divan edebiyatında ideal güzelliğin sembolüdür. Sevgili de “Yûsuf-ı zaman” “Yûsuf-ı sâni”dir. Hatta ondan da güzeldir. Sevgilinin güzelliğiyle Yûsuf’a benzetilmesi Yûsuf kıssası ile ilgili birçok telmih ve teşbihi beraberinde getirir. Hz. Yûsuf’un kuyuya atılması, pazara düşmesi, yaşlı bir kadının bir miktar iplikle ona talip olması, köle olarak satılması, zindana atılması, Mısır’a sultan olması, Züleyha ve diğer kadınları güzelliği ile büyümesi, gömleğin yırtılması, gömleğinin Hz. Yakub’un gözlerini açması gibi olaylar şairler tarafından doğrudan veya dolaylı olarak konu edilir. Beyitlerde birkaç hususun birlikte geçtiği tenasüpler çoğunluktadır.

Sevgili ile ilgili benzetmeler ise şöyledir: Yûsuf- ı gül-pirehen, mâh-ı Kenân, Yûsuf-ı Kenân, Yûsuf-çihre, Yûsuf-cemâl, Yûsuf-ı cemâl, şâh-ı kenân, şâhid-i Yûsuf-likâ, Yûsuf-ı sâni, Yûsuf-ı hüsn, Yûsuf-ı mihr, Yûsuf-ı ahd, Yûsuf-ı gül-çihre, Yûsuf-ı Kenân-ı Mısır, Yûsuf-ı maksûd, Yûsuf-ı Mısır-ı

cemâl, Yûsuf-ı Mısr-ı melâhât, Yûsuf-ı şeh, Yûsuf-ı zamân, Yûsuf-ı hubân, Yûsuf-likâ, Yûsuf-izâr, Yûsuf-ı izâr vb.

Sevgilinin güzelliği dillere destandır. O, güzellik tahtının sultanıdır. “Melâhat Mısrının sultanı” olduğu için güneş ve ayın ona secde etmesi gayet tabii karşılanır. Ona benzemek mümkün olmadığı gibi “sânî”, “salis” olmak da mümkün değildir. Güzeller insafa gelip bu gerçeği kabul etmelidirler. Yûsuf’ı görüp hasretinden ellerini kesenler sevgiliyi görse ciğerlerini doğrar. Âşık da kendi yüreğini bin parçaya ayırır. Güzelikte Yûsuf’a “sânî” olan sevgiliye bir “sânî” bulunmaz (Ahmet Paşa G 120/3; Hayretî G 5/6; Yahya G 37/3; Nev’î G 215/3):

Hayretinden Yûsufun kavm-i Züleyhâ kesti el
Sen cigerler zahmını dillerde destân eyledün
Hayâlî G 278/3

Yûsufı gerçi görenler elini pâreledi
Göricek ben seni bin pâre olubdur yüregüm
Zâtî G 954/2

Hele sen Yûsuf-ı Mısrî’ye sanîsîn güzellikde
Sana sad aferin olsun ki bulunmadı bir sâni
Nev’î G 514/3

Mısr-ı dilde şâh olur yüzün görüp olan esîr
Hüsni ey Yûsufdan ahsen ey güzellerden güzel
Bâkî M 5/2

Seni Yûsufu güzellikde sorarlarsa bana
Yûsufı bilmezsin ammâ seni ra’nâ bilürin
Bâkî G 363/2

Hız. Yakup, Yûsuf’un hasretiyle ağlamaktan gözlerini kaybetmiştir. Âşık da sevgili için ağlamaktadır. Bu acının son bulması sevgiliyi görmesine bağlıdır. Klasik anlamda sevgiliyi görmek mümkün değildir. Zaten âşık sevgiliyi görse de o görmezlikten gelir. (Şeyhî G 104/7; Mesîhî G 39/3; Yahya G 497/4). Bu durumda âşık onun hayaliyle veya rüyasıyla yetinir. Hız. Yusuf’a rüya tabiri ilmi verilmiştir. Rüya kelimesiyle Hız. Yusuf’a işaret edilir:

Umaram düşde görem yüzini ey Yûsuf-ı ahd

Kulları şâh-ı cihân gösterür uyhudur bu

Necâtî G 440/2

Yûsuf'un pazara düşmesi olayı etrafında bir pazar ve pazarlık motifi oluşturulur. Âşık Yusuf-ı sani olan sevgiliyi sürekli görmek için kendini pazarda sattırıp ona köle olmak ister (Ahmet Paşa G 171/7). Pazarda can ipiyle ona müşteri olur (Hayâlî G 286/4). Âşık, sevgili ile pazar etmese ömrü boşa geçmiş sayılır. Yani ömrünün kıymeti sevgiliye bağlıdır. Sevgilinin olmadığı bir pazarda şive, naz ve hüsn asli değerini bulamaz. Âşık "göz terazisiyle" onun güzelliğini tasdik eder. Onunla dünyalar tartılsa o yine güzellikte ağır gelir:

Zâyi olurdu çâr-sû-yi tende nakd-i ömr

Sen Yûsuf-ı zemân ile bâzârum olmasa

Necâtî G 546/2

Satılmaz şîve geçmez nâz hüsn ehli bahâ bulmaz

Eger ey şâhid-i Yûsuf-likâ bâzâra gelmezsen

Nev'î G 250/4

Hemân ol Yûsuf-ı sâni iner ancak terâzûdan

Adil olmaz gerekse iki âlem bir yana olsun

Bâkî G 351/2

Nev'î'ye ait aşağıdaki beyit Yusuf kıssasına dair zengin çağrışımlara sahiptir. Âşık iki gözüne mukabil Yusuf-ı Kenan'ı teraziye koyar:

Görelüm dil kime mâ'il uralum mîzâna

Gel sen ol iki gözüm Yûsuf-ı Ken'ân olsun

Nev'î G 341/4

Bayram münasebetiyle etrafta "Yusuf-likâ"lar görülür. Bayram eğlencelerinden biri de salıncağa binmektir. Salıncak ile terazi kefesi arasında kurulan ilgi ile telmihte bulunulur. Bayramda etraf "Yusuf-likâ"larla doludur (Bâkî G 39/3):

Îd yaklaştı salıncaga binüp salına mı

Yine ol Yûsuf-ı sâni gire mi mîzâne

Bâkî G 410/5

Sevgili iffet abidesi Yusuf'a benzetilir (Necâtî G 587/1). Gömleği ve iffeti dolayısıyla konu edilen beyitlerde âşık onun eteğine toz bulaşmaması için yolları gözyaşlarıyla sular:

Oİ Yûsuf-ı gül-pîreheñ toz itmemege dâmenin
Şîşe ile gül suyn saçar yaşlı gözüm yollarına
Ahmet Paşa G 268/4

i. Tabîb

Sevgilinin tabibe teşbihi âşık dolayısıyladır. Aşk derdiyle hasta olan âşığın dermanı sevgilidedir. Hasta olan âşığın gönlü ve canıdır. Dolayısıyla sevgili "tabibi-i dil ü cân"dır. Sevgili bakışı, dudağı, ilgisi, ihsanı ve busesi ile âşığın derdine deva olur. Bu münasebetle sevgilinin benzetilenleri şu şekildedir: Cân derdi tabîbi, cân tabîbi, tabîb-i cân, tabîb-i dil ü cân vb. Âşığın vücudundaki yaralar ağız birliği ederek can tabibine aşk derdini söyler:

Yaralar cism-i za'îfümde ağız bir itdiler
Derd-i ışkı ol tabîb-i cânâ takrîr itdiler
Nev'î G 93/1

Âşık derdini anlatırken hastalığının ne olduğunu, nerede olduğunu bilemez. Aşk derdiyle öyle zayıflamıştır ki nasıl ayakta duruyor, canı nerededir bilemez:

Ey cân tabîbi şöyle zaîfem ki bilmezem
Ben nice zindeyem ya benüm cân neremdedür
Hayretî G 92/3

Sevgili herkesin derdine derman olur fakat âşığa henüz bir ilaç vermemiştir:

Ey Fuzûlî eyledi her derde dermân ol tabîb
Bir benim zahmımdur ancak bulmayan merhem henüz
Fuzûlî G 121/7

Kamu bîmârına cânân devâ-yi derd eder ihsân
Niçün kılmaz bana dermân beni bîmâr sanmaz mı

Fuzûlî G 264/2

Âşık sevgilinin kapısında şifa bekler (Bk.Kapı), fakat o dönüp bakmaz. Şifa mı zehir mi sunar bilinmez. İlaç anlamına gelen “em” ile zehir anlamına gelen “sem” söz oyunları ile sevgilinin dudağını “emsem” şeklinde kullanılır. Dudak âşığa şifadır. Sevgili dudağından bir cevap ile bazen “em” bazen “sem” verir (Nev’î G 438/5). Âşık, müferreh-leb güzellerin derdini derman olarak görür (Hayretî G 414/3). Fakat sevgili can tabibi olmasına rağmen âşığa zerre kadar şifa vermez (Yahya G 341/3). Sevgiliden şifa bekleyen âşık “itâb” ile karşılaşır. İtâb ile cevap kafiyeli olsa da aynı şey değildir. Onun şifa diye verdiği âşığın derdini artırır. Âşık da bundan mutluluk duyar. Bazen de o kadar müstağni davranır ki kapısındaki hasta âşığı duymaz:

Ey cân tabîbi kâfiyede bir durur velî

Hiç hastaya itâb cevâb ile bir midür

Hayretî G 48/5

Ana şâdam kim cihânda ol tabîb-i cân u dil

Dermendün derdini arturmaga dermân ider

Yahya G 78/5

Tabîbüm eyle müstagnîsin ehl-i derd hâlinden

Ki kapunda figân u zâr iden bîmârı tuymazsın

Bâkî G 396/3

Can tabibinin hastasını ziyaret etmesi ihtimal dahilindedir. Gelirken eli boş gelmeyip “gül-şeker” getirir (Şeyhî G 180/5). Onun geleceğini uman, duyan hastalar dirilir, derdi dermanı unutur (Necâtî G 17/3). Böyle bir durumda sevgilinin ayağı toprağına canlar saçmak gerekir:

Ol tabîb-i cân gelürmiş sormağa dil-hastesin

Ayağı toprağına cânlar nisâr itmek gerek

İshâk G 140/4

Âşığın yıkık gölünü tamir etmesi ve bütün dertlerini safaya çevirmesi açısından sevgili; mimâr, sâhib-nazâr, kimyâ-nazâr gibi isimlerle anılır. Eskiden toprağı altına çevirme sanatına ilm-i kimya/simya denirmiş. Birçok kişi bu yolda ömür tükettiği halde efsaneden öteye geçmemiştir. İşini altın etmek tabiri de bu münasebetle kullanılır. Sâhip nazâr ve kimyâ-nazâr ile

kastedilen bu durumdur. Sevgili bakışıyla yıkılmış olan âşığın gönlünü mamur hale getirebilir. Bunun için âşığın yüzüne bakması yeterlidir:

Yapdı yap yap Hayretînün bu yıkılmış gönlünü
Şehr-i hüsn içre ne hoş mi'mâra duş itdün beni
Hayretî G 472/9

Bir bakışda toprağı iksîr ide sâhib-nazâr
Eyleye sana husûsâ kim mükerrer iltifât
Nev'î G 30/6

Kulun durur Necâtî eyâ kîmyâ-nazâr
İşini altun eyle biricik yüzine bak
Necâtî G 273/6

j. Leylâ, Şirin

Sevgilinin Leyla ve Şirin'e teşbihi Leyla ve Mecnun, Ferhad ile Şirin hikayeleri dolayısıyladır. Bu durumda âşık Mecnun ve Ferhad olur. Kelime kadrosu da bu hikayelerle tenasüp içinde verilir. Leyla ve Şirin benzetmesi daha çok kelimelerin sözlük anlamları üzerine kuruludur. Leyla ile saç-yüz-yürüyüş, Şirin ile yüz-dudak-ağız-dil ilgisi kurulur (Bk. Bu Unsurlar). Sevgili ile ilgili kullanılan teşbihler şunlardır: Saçı leylî, saçı Leylâ, leylî-çihre, leylî-izâr, leylî-sıfat, leylî-veş, leylî-hırâm, lebi şîrîn, şîrîn-cemâl, şîrîn-dehen, şîrîn-zebân vb.

Eskiden deliler bağlanırmış. Sevgili, mecnunu olduğunu söyleyen âşığa kemendini gösterir (Bâkî G 174/5). Bağdaki serviler sevgiliyi görüp mecnun olunca bağban onların ayaklarına sudan zincir vurur (Hayâlî G 239/1). Sevgili, âşığı divane edip çöllere düşürür. Âşığın aşkının dillere destan olması Leyla ile Mecnun hikayesini hatırlatmaktadır:

İşkum ey Yahya benüm olmazdı halka dâstân
Ol saçı Leylî beni Mecnûn u şeydâ kılmasa
Yahya G 406/5

Sevgilinin yürüyüşü Leylî-hırâm olarak tasavvur olunur. Leyl kelimesi gece anlamına gelir. Bu münasebetle aşk derdiyle geceleri dolaşmaya işaret edilir:

Giceler sevdâ-yı zülfeynünle ey Leylî-hırâm
Vâdî-i gamda gezen Mecnûn-ı nâ-şâdun benem
Hayretî G 285/2

Sevgilinin Şirin'e teşbihinde öne çıkan husus dudaktır. Sevgilinin dudağı şeker, tatlı, bal olarak ele alınır (Bk. Dudak) bu münasebetle Şirin ile dudak arasında ilgi kurulur. Bununla birlikte Ferhad ile Şirin hikayesine ait unsurlar tenasüp içerisinde kullanılır (İshâk G 169/4; Hayâlî G 331/2; Nev'î G 154/3):

Sözlerüm gûş itmez ol şîrîn-dehen Nev'î henüz
Bî-sütûnda itdüğüm feryâdı Ferhâd eylemez
Nev'î G 171/5

k. İsâ, Süleymân, Halil, Hızır, Lokmân, İskender, Rüstem

Sevgilinin Hz. İsa, Hz. Süleyman, Hızır, Lokmân, İskender'e teşbihi onların kıssalarına dayanır. Hz. İsa'nın dudağının veya nefesinin ölülere diriltmesi, Hz. Süleyman'ın hükümdarlığı ve mührü, Hızır ve İskender'le ilgili âb-ı hayata dair inanışlar, İskender'in aynası gibi hususlar sevgilinin bu isimlerle anılmasına sebep olur. Bu kişiler burada sevgili yerine kullanılmalrı ve sevgiliyi işaret etmeleri bakımından ele alınacaktır. Onlara ait yukarıdaki özellikler, güzellik ve sevgilide güzellik unsurları ile birlikte söz konusu edildiğinden yeri geldikçe güzellik, dudak, ağız, hat, yüz ve sine ile ilgili benzetmeler kısmında verilmiştir (Bk. Bu Unsurlar).

Sevgili ile ilgili benzetmeler şöyledir: İsâ-leb, İsâ-dehen, İsâ-nefes, İsâ-yı Meryem, İsî-i zamân, lâ'l-i Mesîhâ-dem, Mesîhâ-dem, Mesîh-dem, Mesîhâ-leb, Mesîh-i cân-fezâ, Mesîh-i rûzgâr, Mesîh-i vakt, Mesîh-nefes, mutrîb-i İsî-dem, sâkî-i İsî-nefes, Süleymân, Süleymân-ı zamân, Hızır, Hızır yüzlü, Hızır-dem, Hızır-hat, Hızır-ı zamâne, Hızır-sıfât, Hızır-ı pey-hüceste, sözi ser-çeşme-

i hayvân, İskender, İskender-i devrân, İskender-i kadr, Lokman, Mehdi-i zamân, Rüstem-i zamân, Meryem-sıfat vb.

Sevgilinin İsa peygamber olarak düşünülmesinin temelinde nefesiyle ölüleri diriltmesi, ölülerin konuşması, hastaları iyileştirmesi gibi mucizeleri vardır. Sevgilinin dudakları da ölmüş veya ölmek üzere olan âşığa can verecektir (Bk. Dudak; Şeyhî G 76/4; Zâtî G 963/3; Fuzûlî G 21/4; Nev'î G 57/2). Bu mucizeye telmihen sevgilinin dudakları “gayb şifahanesi” olarak anılır (Necâtî G 422/2). Onun bir busesi bin can taşır. “Mesih-i vakt” olan sevgili için can vermek en kolay iştir. Hatta sevgili âşığın mezarını ziyaret etse âşık dirilecektir:

Ol la'î-i Mesîhâ-demi gördün mi k'anun var
Bir bûsesi bin cân gibi mergûb olacakdur
İshâk G 48/3

Cânum o dem yirine gele ey Mesîh-leb
Gelsen mezârum üstine salını salını
Yahya G 498/4

Hız. İsâ'nın dördüncü kat semada yaşadığına inanılır (Pala, 1995:285-286). Bu yönüyle sevgili yüceltilmiş olur. Çünkü onun mekanı göklerde. Zahidin ona riyazetle ulaşması mümkün değildir. Sevgiliye kavuşan onu gökte ararken yerde bulmuştur. Burada beşeri sevgiliden bahsedilmektedir:

İremezsın zâhidâ vaslına ol İsfî-demün
Dem-be-dem say-i riyâzetle gerekse göke uç
Necâtî G 40/5

Nice terk idem ol İsfâ-dehânı
Ki gökde istedüğüm yerde buldum
Mesîhî G 155/3

Hız. Süleyman hükümdar bir peygamberdir. Hükümü insanlara, cinlere hayvanlara ve rüzgara geçer. Bu yönüyle sevgili Süleyman-ı zamandır. Bu münasebetle kıssa etrafındaki olaylara telmih yapılır. Daha çok karınca-hükümdar ilgisi altında aciz âşıkla kudretli sevgili imajı verilir. Hız. Süleyman'ın mührü de sözkonusu edilir (Bk. Ağız, Dudak, Hat, Eşik):

Veh kim kemüz bu dehrün elinde karıncadan

Kuvvet bağışlamaga Süleymânumuz gerek

Şeyhî G 104/6

Murg u mâhî melek ü ins ü perî vahş ü tuyûr

Oİ Süleymân-ı zemân üstine dir dir ditrer

Necâtî G 115/4

Oİ Süleymân-ı zamânnum hem halîm ü hem selîm

Hulkı bir hulk-ı azîm ü şânı bir şân-ı kerîm

Yahyâ G 292/1

Azm-i sefer itdüm yine cânân ile gitdüm

Bir mûr-ı za'îfem ki Süleymân ile gitdüm

Yahyâ G 260/1

Hâtem-i la'lündeki mûr-ı hatunla kâ'inât

Ey Süleymân-ı zamânnum abd-i me'mûrun senün

Nev'î G 239/2

Sevgilinin Halil'e teşbihi kelimenin "dost" anlamı ve Hz. İbrahim kıssasına dayanır. Hz. İbrahim'in putları kırması, ateşe atılması, ateşin gülistana dönüşmesi, Azer, Nemrut, Kâbe'yi inşa etmesi, sofrası gibi hususlar sevgili ile irtibatlandırılarak ifade edilir. Dolayısıyla kıssa ile ilgili kelimeler tenasüp içinde verilir:

Sen Halil'ün hüsn-i cân-bahşında imân buldılar

Secde kılanlar büt-i bî-câna kim Âzer düzer

Şeyhî G 26/6

Yandum belâ-yi hecr ile Nemrûd nârından beter

Gel ey Halîl'üm bir kadem tâze gülistân it beni

Ahmet Paşa G 317/2

Ey Halîlüm Ka'be hakkı kibleye itmez sücûd

Na'lçen nakşını mihrâb eyleye üftâdeler

Hayâlî G 123/4

Aşağıdaki beyitte sevgilinin mercimek ağızlı oluşuna dair teşbih (Bk.Ağız) sevgili-Halil münasebetiyle ile birlikte yapılmıştır:

Ey Halîl'üm ne aceb hüsnün gülistânında biz

Mezrai lalünde cân ekdükce biter mercimek

Necâtî G 327/3

Sevgilinin Hızır'a benzetilmesi âb-ı hayat dolayısıyladır. Ölümüne çare olan âb-ı hayatın bütün dertleri bitireceği gibi kalıcı gençlik vereceğine inanılır. Böylece âşık "Nuh ömrü"ne sahip olan sevgiliye yakın olur. Sevgili âb-ı hayatın sahibidir. Onunla bütün âşıkların susuzluğunu giderebilir. İskender hem Hızır'la âb-ı hayatı aramaya çıkması hem de hükümdarlığında yaptırdığı ayna münasebetiyle anılır (Bk.Dudak, Hat, Sine). Sevgili İskender-i zaman olarak düşünülünce can tahtına sultan olur, aynasıyla bütün cihanı seyrederek:

Hoş Hızır-sıfât hansın ser-çeşme-i hayvânsın
Hükm eyle cânı
İskender-i devrânsın cân tahtına sultânsın
Seyr it cihanı

Şeyhî Mst 2/3

Susamışları iy Hızır-ı zamâne
Suvar kim çeşme-i hayvân senündür

Şeyhî G 47/5

Aşağıdaki beyitte sevgili Rüstem-i zaman olarak alınırken Rüstem ve Behram'a telmih vardır:

İy Rüstem-i zamân nazâr it âhûvâne kim
Râm ola ışkuna koya Behrâm gürünü

Şeyhî G 191/4

I. Avcı (Sayyâd), Şahin (Şahbâz), Âhû (Gazâl), Tûtî, Hümâ, Keklik (Kebk), Güvercin (Kebûter), Sülün (Tezerv), Bülbül

Sevgilinin bu unsurlara benzetilmesi çeşitli sebeblere dayanmaktadır. Sevgili âşığın gönlünü avlaması bakımından avcı, alıcı kuş; zerafeti ve güzelliğinden dolayı ahu, sülün; makamı yükseklerde olduğu için hümâ şeklinde düşünülür.

Bu kelimelerle yapılmış terkipler ya sevgiliye doğrudan isim olur ya da bir yönüne işaret edilerek istiareli kullanılır. Özellikle sevgilinin gözü münasebetiyle kurulan tamlamalar çoğunluktadır: Gözleri şahin gibi. Sevgili ile ilgili benzetmeler şu şekildedir: Avcı, sayyâd, gözi güzel, kebûter-bâz, kemend-endâz, Rum ili şahbâzı, şahin, gözleri şahin, şahin bakışlı, şahin bakışlı güzel/yar, şahbâz-ı muhabbet, şehbâz-ı hümâ-himmet, ahû, ahû bakışlı, ahû-beçe, ahû-yı Hutun, ahû-yı perî-zâd, ahû-yı harem, ahû-yı müşgîn, gözi ahû, ahû-yı vahşi, gazâl, gazâl-ı Çin, hümâ, hümâ tal'âtı, hümâ-pervâz, hümâ-sâye, hümâ-yı izzet, mürğ-i hümâ, saçı hümâ, tûtî, tûtî-yi gûyâ, tûtî-i hoş-güftâr, tûtî-i şeker-şiken, tûtî-i şirin-zebân, kebk-i derî, kebk-i hıramân, kebk-i hoş-hırâm, kebk-i hümâ-kad, kebk-i melâhat, kebk-i nâz, tezerv-i nâz, bülbül-i cân vb.

Sevgilinin avcı olarak tasavvuru gözleriyle âşığın gölünü avlamasına dayanmaktadır. Bu münasebetle bakışları şahin olarak düşünülür. Bu benzetmede görüş keskinliği önemli rol oynar. Ortaçağ İslam saraylarında avcı kuşlara önem verilir ve özel olarak yetiştirilirdi. Bunlar için kurulmuş özel çiftlikler de mevcuttu (Özkul, 2008; Ergüzel, 2008). Toplum hayatında yeri olan avcı kuş motifi sevgilinin kendisi veya bakışları ile irtibatlandırılmıştır:

Ol gözi güzel gezlese gözlese nişânı

Bir kezden urur halka nişân itmege cânı

Hayretî G 469/1

Şu geçüp alıcı şâhîn gibi hışm ile bakan

O benüm gönlüm alan dilber-i fettân ancak

Hayretî G 187/2

Gönülleri avlaması bakımından sevgilinin avcılığına kimse söz edemez. Onun karşısında âşığın gönlü çaresizdir. Rumeli şehbâzı olarak övülür. Burada söz konusu edilen gerçek hayatta karşılaşılan güzellerdir (Bk. Sevgili Tipolojisi):

Alınmamaga çâre mi var dil kebûteri

Şâhin bakışlu şol kara gözlü güzellere

Hayretî G 394/2

Kimse pervâz uramaz aşkı hevâsında anun

Gördüğün şûh-ı cihân Rûm ili şeh-bâzı geçer

Bâkî G 161/2

Bazen roller değişir, sevgili âşık tarafından avlanır. Sevgilinin avlanması beşerî güzeli akla getirmektedir. Âşık avını kaçırdığı zaman ise gam vadisinde feryat figan eder:

Kaçurdum elden ol şahin bakışlu yârı ey Yahyâ

Anunçün vâdî-i gamda işüm feryâd u efgândur

Yahyâ G 83/5

Ahû bu unsurlar içinde sevgilinin en çok benzetileni konumundadır. Güzelliği, gözleri ve zor ele geçirildiği için sevgili ile arasında ilgi kurulur:

Ol âhûyı sana sayd ola sanma iltiyâmından

Önünce kaçar ammâ Bâkıyâ âhır şikâr olmaz

Bâkî G 195/5

Âşık, ahu sevgiliyi avlamak için göz çukurunun üzerine kirpik çubuklarını koyarak tuzak kurmuştur. Fakat avladığı sadece onun hayalidir. Çünkü tuzak gözlerini yumduğu zaman oluşmaktadır (Nev'i G 394/1):

Müjem hâşâkini çâh-ı nazar üzre kılup perde

Düşürdüm bir gözi âhû hayâlini şikâr itdüm

Nev'i G 303/2

Müşgün vatani olan Hoten ülkesi dolayısıyla ahu-müşk ilişkisi kurulur. Bu münasebetiyle âşık onu Mecnun gibi çöllerde, dağlarda arar. Onun kokusu her yana yayılmıştır fakat sevgili "buy-ı vefâ"yı henüz hiç bilmez:

Gönlüm yine Mecnûn oluban taglara düşdi

Ey gözleri âhû seni arayı arayı

Mesîhî G 286/4

Hevâ-yı hatt-ı müşgîni mu'attar kıldı âfâkı

Henüz bûy-i vefâyı hîç ol âhû-yı Hutten bilmez

Nev'î G 194/4

Hüma, yüksekten uçan, yere konmayan, boz renkli, ayaksız efsanevî bir kuştur. Gölgesinin devlet getirdiğine inanılır. Dirisini ele geçirmek mümkün olmayan (Kam, 2008:133) bu kuş ile sevgili arasında ilgi kurulur. Sevgili de yüksekten uçar, ele geçmez. Ulaşılmaz olduğu gibi âşığın feryatlarını da

duymaz. Âşığın mektubunu sevgiliye götüren güvercin hümanın yüksek makamına çıkamamış ve üzüntüyle ağlamaktan gözleri kan çanağına dönmüştür. Âşığın perişan evine baykuş bile konmaya ar ederken hüma sevgilinin gölgesinin düşmesini beklemek faydasızdır:

Benüm nâmem irişmez ol hümâ-yı izzete gördi
Kebûter aglamakdan gözlerini kana döndürdi

Nev'î G 508/4

Bûm âr eyler iken konmağa vîrânemize
Ol hümâ hiç ola mı sâye hânemize

Hayâlî G 540/1

Kebk, keklik demektir. Sekerek yürüyüşü dolayısıyla sevgiliye teşbih edilir. Aynı şekilde salınışı ve yürüyüşünden dolayı sevgili, tezerv-i naz olarak tasavvur edilir. Bazen âşığın gönlü avcı bir doğan şeklinde düşünülür (Hayâlî G 114/2). Âşık gözlerinde veya sinesinde kurduğu halka halka tuzaklarla sevgiliyi avlamak ister (Necâtî G 375/1; Hayâlî G 277/3). Gözyaşlarını dane yapan âşık onu tuzağa düşürmeye çalışır. Bazen âşık avcı olur onu kargaların elinden kurtarır. Onun güzellik bağında açılmasını ve ötmesini ister:

Adû-yi zağ elinden bir tezerv-i şîve-kâr aldum
Dahi ben şâh-bâz-ı ışk olaldan bir şikâr aldum

Zâtî G 972/1

Bâg-ı hüsn içre sen ey kebk-i melâhat gül açıl
Yaraşur Nev'î'ye bülbül gibi nâlân olsun

Nev'î G 341/5

Dâm-ı âgûş içre düşmez ol tezerv-i hoş-hırâm
Dâne-i eşküm egerçi lü'lû-yı şeh-vârdur

Bâkî G 58/4

Kebuter-bâz güvercin yetiştiren, besleyen, satan kimselere denir. Sevgilinin kebuter-bâz olması âşıklarının gönülleri dolayısıyladır:

Sanma kûyinde gezer âvâre diller serseri
Ol kebuter-bâz için can oynadur âşıkları

Cismini halhal ider mercân-ı eşkin gûşvâr

Nev'î-i zârun kebûter-bâz olaldan dilberi

Nev'î G 502/1, 5

Tûtî, papağan demektir. Ayna karşısında konuşması ve şekerle beslenmesi dolayısıyla güzellik ve tatlı dil ile anılır (Pala, 1995:545-546). Tatlı dil münasebetiyle sevgili ile arasında ilgi kurulur. Sevgilinin tatlı dilli olması annesinin onu süt yerine şeker ile beslemiş olmasından kaynaklanmaktadır:

Nice şîrîn olmasun kim sūd yerine anası

Sükker ile beslemiş ol tûtî-i gûyâcuğı

Bâkî G 534/2

m.Put (Sanem), Âfet, Fitne, Kâfir, Kâtil, Zâlim

Sevgilinin bu unsurlara benzetilmesi kusursuz güzelliği yanında acımasızlığı dolayısıyladır. İdeal güzellik formu put kelimesiyle ifade edilirken, âşığın gönlünde yaptığı etkiler açısından fitneci, harami, katil gibi kavramlar etrafında toplanır. Genellikle göz, kaş ve saç (Bk.Bu Unsurlar) ile oluşturulan terkipler burada devreye girer: Gözleri harami, kaşı mekkâr, kakülü yollar basıcı gibi. Sevgilinin diğer benzetilenleri ile de yeni terkipler oluşturulur. Bu yönüyle sevgili tipinin standart acımasız özelliklerini yansıtır. Dostu ağlatır, düşmanı güldürür:

Kim durur dirse o fettân-ı cihân ey Nev'î

Dostın agladıcı düşmeni handân idici

Nev'î G 486/5

Sevgilinin ile ilgili benzetmeler şunlardır: Büt, büt-i tersâ güzel, büt-i ayyâr, büt-i ayyâre, büt-i bî-pervâ, büt-i cefâ, büt-i çalâk, büt-i Çin, büt-i Çin ü Hıtâ, büt-i deyr-i cemâl, büt-i gûyâ, büt-i gül-pirehen, büt-i İsrâ- nefes, büt-i mehveş, büt-i mestâne, büt-i nevres, büt-i ra'nâ, büt-i lâle-ruh, büt-i dil-nevâz, büt-i sengîn-dil, büt-i serkeş, büt-i sîm-ber, büt-i sîmîn, büt-i sîmîn-beden, büt-i şeker-şiken, büt-i şimşâd, büt-i şîrîn-dil, büt-i şirin-likâ, büt-i tannâz, büt-i tersâ, tersâ, büt-i hunhâr, sanem-i meh-likâ, sanem-i gonca-fem, sanem-i

mihribân, sanem-i sîm-ber, sanem-i sîmîn-ber, sanem-i sîm-ter, sanem-i dil-nüvâz, cefâ-pîşe sanem, horşîd-i sanem, katı gönüllü, bağı taş, yüreği mermer, yüreği taş, seng-dil, seng-kalb, şûh-ı sengîn-dil, nigâr, nigâr-ı bâde-furûş, nigar-ı mesihâ-dem, nigâr-ı seng-dil, âfet, âfet-i cân, âfet-i devr-i zamân, âfet-i devrân, âfet-i dil, âfet-i Rum, âşûb-ı cân, âşûb-ı cihân, şehir-âşûb u şûr-engiz, bî-aman, bî-rahm, rahmi yok, bî-vefâ, nâ-mihribân, mekkâre, ayyâr, tarrâr, cevvar, şûh-ı ayyâr, zalim, zalim ü fettân, zülmü çok fettân, cevri çok güzel, cefâ kılıcı, cefâ-gâr, cefâ-cû, cefâ-hû, cevr ü cefâlar kılıcı, pür-cefâ, fitne, fitne-i devrân, fitne-i Rum, fettân, gözi/gözleri fettân, dilber-i fettân, fettân-ı cihân, gözi mekkâr, çeşmi harâmî, gözleri harâmî, gözleri sâhir, gözleri sehâr, cadu, gözi tatar, nergis-i fettân, nergis-i hunhâr, kaşı mekkâre, kakülü yollar basıcı, cellâd, hûnî, kâtil, kattâl-i cefâkar, kan dökücü, kan idici, kafir, nâ-müselman, müselman olası, kafir-i bî-din, dini imanı yok vb. Bu ibareler çoğu kez sevgili yerinde kullanılır.

Sevgilinin puta teşbihi mevzûn ve kusursuz güzelliği nedeniyledir. Tapılan heykel anlamına gelmekle beraber buradaki put daha çok kilise duvarlarındaki mozayik işlemeli tasvirler için kullanılır. Sevgilinin bahsedilen tasvirler kadar güzel olduğu anlatılmak istenir (Pala, 1995:98). Dolayısıyla resim, nakş, nigar kelimeleri tenasüp içinde kullanılır. Ayrıca Hristiyanlık ile ilgili kavramlarda birlikte verilir. Kilisedeki resimlerden hareketle sevgili tersâ (papaz) kabul edilirken, âşık da küfre girmiş olarak görülür. İman-küfür tezadı bu tür ifadelerin temelini oluşturur:

Senden özge bir büt-i ra'nâyâ ger meyl eylesem

Tanrıya iki dimişlerden olayın ey sanem

Hayretî G 277/1

Deyr-i âlemde Hayâlî kime âşıktır desen

Ey büt-i İsfî-nefes sen saçları zünnâradur

Hayâlî G 62/5

Şairler çoğu kez sevgili ile Hristiyanlık ve kiliseye ait kavramlara başvururlar. Bu teşbihlerin Rumeli şairleri tarafından daha çok kullanılması Hristiyanlarla iç içe yaşamaları nedeniyledir. Bu münasebetle kilise camileri, hayır için kilise yaptırmak, kilisede ibadet, kilise seyri, kilise resimleri, kilisede

erganûn çalınması, çan, put, zünnâr, ruhban, haç, İncil gibi hususlar şiirlerde söz konusu edilir.⁴⁸ Kiliseye giden güzel, henüz iman etmemiş güzel gibi ifadeler birer benzetme olmanın yanında gerçeklerin yansımasıdır. Âşığın sevgiliye İsa, Meryem veya azizler aşkına yalvarması da bu durumun bir işareti olarak kabul edilir (Çeltik, 2008:295, 296-305; Bk. Sevgili Tipolojisi). Aşağıdaki beyitte âşık bela kilisesinde ahıyla inleyen bir erganûna (org) benzetilir. Puta benzeyen sevgili ise âşığın feryadını duymaz:

Deyr-i belânun oldum ahumla erganûnu

Âh ol bütün elünden feryâdımı işitmez

Hayâlî G 203/4

Tasavvufta maksûd ve matlûba put denir. Put demekten maksat güzel demektir. Güzel ise ancak Tanrı'dır (Gölpınarlı, 1972:206; Şahidi, 1996:139; Baybutlugil, 1985:354; Schimmel, 2004:309):

Cânib-i Hakdan olurdu ey sanem ana nazar

Bir nazar kılsan eger âlemde Yahyâdan yana

Yahyâ G 18/5

Sevgilinin tasviri puthaneye yapılsa orası cemalinin nurunun feyziyle dolar (İshâk G 143/4). Puthane suretlerle doludur fakat ona benzeyen kan içici bir put yoktur (Fuzûlî G 61/6). Put gibi güzel sevgili puthaneye girse oradaki bütün suretlerin can bulacağına inanılır. Güzelliği karşısında âşığın dili tutulur, kendini kaybeder. Âşık zayıflayıp bir hayal olmak suretiyle sevgilinin dikkatini çekmek ister. Hayal-suret-put ilişkisi kurulur (Nizâmî G 70/7)

Yüzine ey büt-i tersâ cemâlün pertevi düşse

Bu dilkeş sûretünle cân bulardı nakş-ı büthâne

İshâk G 265/3

Hayret ey büt sûretün gördükde lâl eyler beni

Sûret-i hâlim gören sûret hayâl eyler beni

Fuzûlî G 294/1

⁴⁸ Yukarıda bahsedilen maddelerle ilgili Halil Çeltik (2008) tarafından hazırlanan *Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası* adlı çalışmaya bakılabilir.

“Büt-i Çin” teşbihi resim yapmakta usta olan Çin ressamlarına dayanır (Hayâlî G 508/1). Put sert cisimlerden özellikle taş ve mermer yontularak yapılır. Puta benzeyen sevgili de tevriyeli olarak taş bağırlı, mermer yürekli olur:

Billâh ey büt-hâne-i hüsnün büt-i ayyâresi

Nice mermerden düzülmişdür yüregün hâresi

Ahmet Paşa G 349/1

Sevgilinin ayyâr, mekkâr olarak düşünülmesi sözünde durmaması ile ilgilidir. Söz verir gelmez, âşığa ümit verir sonra hüsrana uğratar. Sevgiliye kavuşamayan âşık için bu durum cefadır. Sevgilinin en bariz vasfı da cefakar oluşudur. Âşığın kadrini bilmeyen sevgili “hüsn-i kadrini bil barî” diye uyarılır (Necâtî G 646/4; Hayretî G 461/2; İshâk G 129/3; Bâkî G 219/5, G 497/3):

Gelmege ahd eyledi gitdi dirîgâ ol sanem

Aldadı ben nâ-tüvânı bilmedüm ayyâr imiş

Hayretî G 160/4

Evvel vefâya va'deler itmişken ey sanem

Cevr itdün âhır eylemedün va'deye vefâ

Bâkî G 10/4

Merhametsiz ve vefasız oluşu da sevgilinin tipik özelliklerindedir. Bu husus onun “seng-dil” oluşuyla ilgilidir. Sevgili çok vefasızlık edip günah işlediği için Allah onun kalbini taş etmiştir. Vefasız dünya gibi sevgili de “asumânî” elbise giymiştir (İshâk G 303/1). Dünya, ağyar yüzüne gülen vefasız sevgili ile âşığı ağlatmaktadır. Âşığın bu halini görenler de ona ağlamaktadır:

Bî-vefâdur itdügi için çok günâh

Kalbünü taş itdi Allâhum meger

Necâtî G 164/3

Ey çarh nice cevri idüp agladasın beni

İller yüzine gülüci bir bî-vefâyile

Bâkî G 465/4

Ol ki her sâ'at gülerdi çeşm-i giryânum görüp

Ağlar oldu hâlîme bî-rahm cânânum görüp

Fuzûlî G 36/1

Sevgilinin âfet oluşu gönül mülkünü yıkmasındandır. Dünyayı karıştıran, şehrin altını üstüne getiren, fitneler çıkararak, kan döken ve çok zalim olan sevgili insanların doğasına ait birçok özelliği bünyesinde barındırır. Melekler de bu yüzden “yeryüzünde fesat çıkaracak, kan dökcek” bir sevgili olmasın diye Allah’ın insanı yaratmasını istememiştir⁴⁹:

Sen tek âfet geldigün bilmişdi kim Hak'dan melek
İltimâs eylerdi kim âlemde âdem olmasın

Fuzûlî G 234/5

Sevgilinin dikkat çeken bir özelliği de kan dökücü, kan içici olmasıdır. Bu tasavvurun temelinde yağmacı ve kan içici özellikleriyle bilinen Tatar ve Moğolların olduğu söylenebilir. Sevgili âşığın sebepsiz yere kanını döker, içer. Âşığın sinesindeki yaralar, kılıçtan ve oktan damlayan kanlar bunun delilidir. Gözyaşının kanlı olması ile de bu husus birlikte anılır (Ahmet Paşa G 186/6; Nev’î G 486/2; Bâkî G 165/4). Aşağıdaki beyitte bu durum “kanına ekmek doğramak” deyişiyle ifade edilmiştir:

Kurs-ı dâg-ı tenüme şerhalar açar dilber
Benüm ol kan içici kanuma ekmek tograr

Nev’î G 108/1

Sevgilinin zalim oluşu da aynı sebeblere dayanmaktadır. Dini imanı olmayan zalim sevgilinin yaptığını kafir müslümana yapmaz. Bu davranışlarıyla âşik onu anlamakta zorluk çeker (İshâk G 242/5):

Adâvet dostlık kılmaz tefâvüt hîç yanunda
Ne mezhebsin ne milletsin be hey zâlim be hey kâfir

Nev’î G 125/3

⁴⁹ Rabbin meleklerle: “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” dediği vakit onlar: “Â! Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın? Oysa biz sana devamlı hamd, ibadet yapıp, Sen'i tenzih etmekteyiz!” dediler. Allah: “Ben, sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim” buyurdu (Bakara 2/30).

n. Kible, Kâbe

İslam'da Kâbe kutsaldır. İbadet için oraya yönelinir. Sevgilinin kible ve Kâbe'ye teşbihi âşıkların ona yönelmeleri dolayısıyladır. Bu durum iki şekilde algılanır. Birincisi sevgilinin yüzü ikincisi, "kûy"udur (Bk.). Sevgili ile ilgili benzetmeler de bu iki unsur etrafında kurgulanır. Kible, namaz, hac, tavaf gibi kelimeler tenasüp içinde kullanılır.

Sevgili Kâbe olunca âşıkları hacılar olur. Âşıkların sayısı çok fazladır, sevgilinin kûyu âşıklarından geçilmez, kum gibidirler. Âşık hac yapmak istediğinde sevgilinin dergahına gitmesi yeterlidir. Çünkü orası âşıkların kiblesidir ve âşıkların haccı böyle olur:

Didüm ki Ahmed bendene bir himmet it hacc itmege

Ol kiblesi âşıklarun didi ki gel dergâhuma

Ahmet Paşa G 289/8

Tavâf-ı Ka'be-i kûyunda kurbân itmege cânı

Hisâba gelmez a kiblem senin âşıkların kumdur

Hayâlî G 129/2

Sevgilinin cemalini görmek âşığın en büyük amacıdır. Sevgili onun "can ve gönül kıblegâhı"dır. Bütün dertlerinin ilacı ondadır (Hayretî G 452/1). Sevgili yüzünü gösterse âşık bayram edecektir. Hac münasebetiyle Kurban Bayramı'na işaret edilir:

Cân cemâlün îdinün müştâkıdur göster yüzün

Hây Ka'bem hây kiblem hây kurbân olduğum

İshâk G 167/4

Safâlar kesb ider senden bana her kim baka kiblem

Sana dirsem aceb mi kible-i ehl-i safâ kiblem

Zâtî G 955/1

o. Tıfl, Cevân, Beçe, Püser

Sevgilinin çocuk ve genç anlamlarına gelen bu unsurlara teşbihi güzellik, tazelik dolayısıyladır. Sevgiliyi belki de en iyi açıklayan kavram "tıfl"

kelimesidir. Gençlik, güzellik çağıdır. İdeal sevgili formu bu sevgilinin genç olmasını gerektirir. Dolayısıyla çocukluktan yeni çıkmış genç, sevgili için uygun motiftir. Çocuğa benzetilmesi elindekinin değerini bilmemesindedir. Ay parçası güzellerin “tıfl” olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü hepsi zamanla “afitab” olacaktır:

Meh-pâreler durur n'ola tıfl ise hûblar

Her birisi zamân ile bir âfitâb olur

Mesîhî G 43/3

Sevgilinin bu kavramlar etrafında benzetilenleri şunlardır: Tıfl, tıfl-ı nazenîn, tıfl-ı ra'nâ, tıfl-ı nevres, cevân, cevân-baht, cuvâncuk, cevân-ı nâ-halef, nev-cevân, tâze, tâze cevân, tâze mahbûb, beçe, ahû-beçe, Hitâyî-beççe, kafir-beçe, tersâ-beçe, muğbeçe, delikanlı güzel, körpe kuzu, püser, yiğit vb.

Sevgili-tıfl ilgisinde dikkat çeken hususlardan biri oyun kavramıdır. Sevgili henüz çocuk olduğu için her şeyi oyun zanneder. Bu durumda oyuncuğu âşık olur. Elif ve halkalarla süzlenen âşığın sinesi onun talim tahtası olur (Hayâlî G 74/4). Âşık onu eğlendirmek için beden ipine “dağ”dan halkalar dizer (Nev'î G 510/4). Sevgilinin âşıkla konuşmaması henüz konuşmayı öğrenmediğinden kaynaklanır (Nev'î G 194/5). Okula dahi gitmeyen sevgili şive dersini kimden almıştır şaşılır:

Gönül ol bî-vefâ dil-berlerün tıflına meyl ider

Mahabbet âlemi şimdi dirîgâ ki oyun oldu

Necâtî G 639/3

Hâce kapusın dahi bilmez tıfıldur sevdüğüm

Şive bâbın bilmezem ey hâce kandan öğrenür

Hayretî G 77/2

Sevgilinin çocuk olarak tasavvuru anne kucağına, bebekliğe kadar götürülmektedir. Can almaya can eritmeye anne kucağında başlamıştır. Çocuk olduğundan pederinin sözünü de dinlemez, süt yerine kan içmek ister. Ağzı süt kokmasına rağmen gamzesi canlar almaktadır:

Nâzenînâ dahi sen tıfl iken Allâh bilür

Seni emzürmege ne cânlar eritdi dâye

Bâkî G 467/4

Oldı bir tıflun kemend-i zülfine cânlar esîr
Gamzesinden kan tamar agzında ammâ bûy-ı şîr

Bâkî G 145/1

Sevgili her zaman genç olarak kabul edilir. O, “Delikanlı güzel”dir. Bu münasebetle cevân-pîr tezadı kurulur. İhtiyar, pîr anlamında tevriyeli olarak kullanılır. Âşık ne kadar “pîr” olsa da “ihtiyar” elde değildir, sevgiliyi sever. Onun cevriyle âşık gençleşir. Pîrler onun etrafında hale oluşturur (Hayretî G 438/4; Yahya G 44/5; Nev’î G 192/2):

Ahmed'em kim komazam ıŖkını ölineye dek
Ne kadar pîr isem ol tâze cuvânı severem

Ahmet PaŖa G 222/5

Ŗule-i Ŗem-i cemâli Ŗevkine cem oldılar
Bir çerâg idindiler ol nev-cevânı pîrler

Bâkî G 104/4

Baharın güzelliği, hüsn ve letafetin son noktası olan sevgili ile kıyaslanamaz (İshâk G 257/4). Sevgilinin güzelliğine gururlandığı yaŖ “iki yedi yaŖı” yani on dördtür. İnsanların ona baktıkça bakası gelir

İki yedi yaŖında gurûr itme hüsnüne
Ey meh sakın ki narhına yine iner hilâl

Mesîhî G 152/2

Allah ki güzelligi var ol tâze cuvânun
Bakdukca bakacağı gelür halk-ı cihânun

Yahya G 226/1

Hitâyî-beççe sevgilinin güzelliği münasebetiyle kullanılmıŖtır (Necâtî G 123/2). Sevgilinin Hristiyan çocuğuna teŖbihi Müslüman olmaması üzerinedir. Müslümanlığı kabul eden Hristiyan çocuğu âŖıđı düşündürmektedir:

Derdüm oldur kim müselmân olmuş ol tersâ-beçe
Küfre olan zulmler ta'nı bu gün İslâmedür

Fuzûlî G 98/4

Muğbeçe, Mecusi çocuğu demekle beraber meyhaneci çırağı anlamına da gelir. Bu münasebetle daha çok saki (Bk.) olarak görülür.

Meyhâne, zünnâr, çelipâ, ayak gibi kelimeler tenasüp içinde kullanılır. Dağıttığı şarapla herkesi sarhoş etmesi, şarabın ona haram olmayışı konu edilir. Ona kimse hayır diyemez, herkes kendi ayaklarıyla onun ayağına gider:

Kemâl-i hüsn virüpdür şarâb-i nâb sana

Sana helâldür ey mugbeçe şarâb sana

Fuzûlî G 18/1

Bir serv boylu mugbeçe meyhânede bu gün

Akıtdı halkı su gibi kendü ayaguna

Hayâlî G 465/4

Bir iki cam ile boyar gözümüz

Çâre yok mugbeçeyle bâzâra

Nev'î G 410/2

Mugbeçenin fizikî özellikleri arasında genç olması başta gelir. Başında sarı bir başlık, ayağında halhal vardır:

Bir mugbeçeyi gördüm dilberliği çağında

Tâc-ı zeri başında halhâlî ayagında

Hayâlî G 546/1

p. Dür

Sevgilinin inciye (dür) teşbihi biricik, tek olması münasebetiyledir. İncinin kıymetlisi iri olanıdır. Aden Denizi'nden çıkarılan inciler büyük olduğu için "dürr-i Aden" benzetmesi yapılır. Eğer inci tek olursa "dürr-i yetim" denir ki kinaye ile Peygamber Efendimiz hakkında kullanılır (Onay, 2007:127). İnci; sadef, deniz, Aden kelimeleriyle tenasüp içinde kullanılır.

Sevgili ile ilgili benzetmeler şunlardır: Dür, dişleri dürr-i Aden, dür-dânecek, dürr-i ter, dürr-i yetim, dürr-i nâ-yâb, dürr-i deryâ-yı kerem, dürr-i pâk, dürr-i şeh-dâne, dürr-i Aden, gevher-i nâ-yâb, gevher-i pâk, gevher-i yek-dâne, güher, güher-i kân-ı saltanat, pâk-güher, yektâ-güher vb.

İncinin denizden çıkması ve denizin tuzlu olması ile âşığın gözyaşları arasında ilgi kurulur. Âşığın gözleri deniz olunca inciye benzeyen sevgilinin makamı da bu deniz olur. Sevgili kenara gelmediği için âşık gözyaşı denizine batar (Necâtî G 31/5; Hayretî 357/6). Gözbebeği dalgıçları inci çıkarmak için dalmaktadır:

Kıldı şevkün eşk gavvâsı gözüm merdümleürün

Ey dürr-i ter menzilün gûyâ bu deryâdır senün

Fuzûlî G 170/6

Sevgilinin “dürr-i pâk” şeklinde düşünülmesi benzersiz güzelliği dolayısıyladır. Onun ağzının güzelliği karşısında sadef kırık bir çömlek olarak deniz kenarında yatmaktadır (Bk. Ağız). Onun bir benzerini ay ve güneş dahi meydana getirememiştir:

Ey dürr-i pâk agzuna nisbet senün sadef

Deryâ sevâhilinde yatur pâre-i hazef

Bâkî G 228/1

Cânâ ale'l-husûs ki Dürreyn-i ezhereyn

Emsâlini getürmedi bu nîl-gûn sadef

Necâtî G 269/2

q. Bahâr

Sevgilinin bahara teşbihi tazelik ve güzellik dolayısıyladır. Bu münasebetle gülzâr, gülistan, gülşen, semen, çiçek, su gibi kavramlarla birlikte anılır. Baharın gelişi tabiatı değiştirdiği gibi sabaha benzetilen sevgili de geceyi gündüze çevirir. Bütün bu ilişkiler içerisinde sevgili genellikle istiare yoluyla dile getirilir. Yüz ve endam unsurları üzerine benzetmeler yapılır (Bk.Yüz, Güzellik).

Sevgili ile ilgili bezetmeler şunlardır: Gülzâr, hüsn bahârı, letâfet gülistânı, letâfet gülşeni, nev-bahâr, semen-simâ, semen-endâm, semen-ten, semen-ber, semen-çihre, semen-ruhsâr, serv-i semen-simâ, yâr-ı semen-çihre, yüzi gülşen, yüzi gülzâr, sabâh, su vb.

Bahar gelince bağ bahçe Őenlenir, gller açar bülbüller ter. Sevgili de geldiği zaman âŐiđın gönlüne, evine bahar gelir. Kana boyanmış sinesinde gller açar (Necâti G 458/4). ÂŞık baharın geğiciliğini hatırlatarak sevgilinin güzelliğine mağrur olmaması ister:

Didüm ey hüsn bahârı nola ger hânemzi
Hadd  kaddünle bu gün pr-gl  Şimşâd idesin

Ahmet Paşa G 248/6

Glzâra din ki hüsnine magrûr olmasun
Kış irişür bozar ne dzilse bahâr ile

Şeyhî G 154/6

Sevgili "letafet gülistanı" olarak tasavvur edilince ağız, dudak ve dil bu glistanın çiçekleri, yaprakları olur (Bâkî G 450/2). Sine, ten ve yüzdeki beyazlık dolayısıyla da sevgili yasemine benzetilir (Bk. Bu Unsurlar). ÂŞık onu göremeyince bülbül gibi feryadı eder.

Figân it Hayretî dâyim  bülbül
Kanı ol yüzi glzârum grinmez

Hayretî G 149/5

r. Mum (Şem')

Sevgilinin muma teşbihi genel itibarıyla yüzü dolayısıyladır. Yüzün parlaklığı mum olunca sağlar da dumanı olur (Bk.Sağ). Ayrıca Şem-pervane benzetmesi etkilidir. Bu teşbihlerde sevgili mum, âşık pervane olarak tasavvur edilir. Aydınlatma özelliğinden dolayı "erâğ" da aynı benzetme ilgisi içinde yer alır.

Mum ve çerağ merkezinde sevgilinin benzetilenleri Şöyledir: Şem', Şem'-i behişt, Şem'-i bezm-ârâ, Şem'-i cem-ârâ, Şem'-i Şeb-ârâ, Şem'-i cihân-efrz, Şem'-i hidâyet, Şem'-i meclis, Şem'-i münîr, Şem'-i nur-efşân, Şem'-i safâ, Şem'-i Şebistân, Şem'-i Şeb-efrz, Şem'-i tâbân, Şem'-i dirahşân, Şem'-i münevver, Şem'-i saâdet, Şem'-i âfitâb-ı cihân-tâb, çerâğ, çerâğ-ı hüsn-i âlem-tâb, devlet çerâğı, çerâğ-ı ruşen, çerâğ-ı ümîd vb.

Sevgili şem olunca âşık onun pervanesi olur. Benzetmeler en çok bu mazmun etrafında kurulan hayal dünyasına dayanır. Pervanenin muma kavuşması vuslattır. Âşık sevgiliyle vuslat istemektedir. Sevgili âşığın karanlık gecesini aydınlatır, sevgilinin olmadığı zamanlarda âşık onun hayaliyle yetinir. Şairler bu teşbihte “yanmak” fiili ile oynar (Ahmet Paşa G 273/2; Yahya G 320/4):

Şevkunle yanan dillere pervâne disünler
Sen şem’ olıcak âşıkuna yâ ne disünler

Necâtî G 136/1

Bu cemâlün şem’ine pervâne gelmişlerdenüz
Yanalum ey şem’-i rûşen yana gelmişlerdenüz

Hayâlî G 219/1

Sevgilinin ağyar ile olması âşığı kıskandırır. Bu durumda âşık kıskançlık ateşinde yanar. Yanında olsa onun ateşinden yanar. Sevgili-çerâğ münasebeti mum ile aynı bağlamda ele alınır (Hayretî G 399/7; Fuzûlî G 42/5):

Gerçi pervâne karîb olsa çerâga per yakar
Cân yakar bir pâre düşse şem’-i tâbândan cüdâ

Hayretî G 7/2

Nâr-ı hasret yüregüm yağın eritdi subha dek
Kimlerün hem-sohbetiydün ey çerâg-ı rûşenüm

İshâk G 190/6

s. Sâkî

Saki, su dağıtan, kadeh, içki sunan kişi demektir (Parlatır, 2009:1449). Beyitlerde yaygın olarak meyhane veya içki meclislerinde işi şarap sunmak olan kişi olarak kullanılmıştır. Sakinin özellikleri Kutadgu Bilig’de Ögdülmüş tarafından hükümdar Kün Togdı’ya şu şekilde anlatılır: “Yüzünde henüz tüy belirmemiş bu oğlanların yüzü dolunay, boyu fidan, saçları karave görünüşleri tasvir gibi güzel olmalıdır” (Şen, 2004:19). Gençliği, mevzûn boyu, gümüş

bedeni, baldırı, kolları, bileği ile konu edilir. Saki dilberlik çağında, başında tâc-ı zer, ayağında halhal olarak tarif edilir:

Bir mugbeçeyi gördüm dilberliği çağında

Tâc-ı zeri başında halhâlî ayagında

Hayâlî G 546/1

Sevgilinin sakiye teşbihi ise aşk şarabı sunması, âşığı sarhoş etmesi dolayısıyladır. Sevgili ile ilgili benzetmeler şöyledir: Sâki-i devrân, sâki-i gül-izâr, sâki-i gül-çihre, sâki-i horşîd-ruh, sâki-i İsi-nefes, sâki-i perî-ruh, sâki-i ışk, sâki-i bâkî, sâki-i devlet, muğbeçe, tersâ vb.

Şarabın Hristiyanlıkta haram olmaması dolayısıyla sevgili; saki, mugbeçe ve tersa olarak değerlendirilir. Bu dine ait kavramlar ve Hz. İsa ile ilgili telmihler tenasüp içinde verilir (Şeyhî G 199/4; Hayâlî G 596/1; Nev'î G 236/2). İsa nefesli saki dudak kadehinden cür'a diye can yağdırır:

Leblerinün sâgarından sâkî-i İsi-nefes

Cür'â diyü ehl-i meclis üstine cân yagdurur

Necâtî G 149/5

Sevgilinin saki olarak görülmesinde eğlence/içki meclisi motifi yaygın bir kullanımdır. Eğlence meclislerinin en önemli aktörü şüphesiz sakidir. Bu mecliste sevgili bazen herkesi sarhoş eden saki, bazen nağmeleriyle gönüller okşayan mutrib olur. Bazen de kendinden geçen âşığın feryatları saz ve söz yerine geçer. Bu meclisler geceleri kurulur ve bazen sabahlara kadar devam eder (Bk. Sevgili Tipolojisi; Şeyhî G 17/1; Hayretî G 145/4). Meyhane ile ilgili şarap, kadeh, ayak, mutrib gibi kelimeler tenasüp içinde kullanılır. Bahar eğlencesi için lale yanaklı saki ve gül renkli kadeh olsa yeterlidir:

İy sâki-i hüsrev-sıfat sun bâde-i gül-rengi sen

V'iy mutrîb-i şirin-nefes dek turma depret çengi sen

Şeyhî G 148/1

Bâkiyâ ayş-ı bahâr eyler idük meclisde

Sâkî-i lâle-izâr u mey-i gül-fâm olsa

Bâkî G 460/5

Sevgilinin güzelliği bezm meclisi, dudağı kadeh, gamzesi saki olarak tasavvur edilir. Gamzenin sarhoş oluşu sevgilinin bakışlarındaki mestlikle

ilgilidir (Bk.Gamze). İçki meclislerinde kadehin elden ele dolaşması “devr” kelimesi ile anlatılmıştır. Altın üsküflü⁵⁰, yalın yüzlü saki, karanlık geceyi aydınlatan mum şeklinde düşünülür:

Bezm-i hüsninde lebün devründe gamzen sâkiyâ
Bir kadehden mest olup düşmüş kabagun yasadanur

Necâtî G 195/2

Altun üsküflü yalın yüzlü güzel sâkîler
Sohbeti rûşen ider şem'-i şebistânlar olur

Hayretî G 88/2

Kadeh dudak benzetmesinde “öpmek” tabiri ön plana çıkan bir husustur. Sakinin dağıttığı kadehten içmek ile sakiyi dudağından öpmek arasında ilgi kurulur. Bu durumda saki ile sâğar benzeşmektedir. Şarap içmek büyük günahsa sakiyi öpmek küçük günah sayılır. Sakiyi öpmek genelde hile iledir. Âşık bir boşluğuna getirip ansızın davranır, fırsatı değerlendiremezse bir daha ki sefer der. Öpmeye izin vermezse ayağına kapanır (Mesîhî G 64/4: Yahya G 36/2):

Şarâb içmek kebâirdense sâkî
Seni ağzunda öpmekdür sagîre

Necâtî G 531/6

Öpülmezsen ne gam bu def'a sâkî
Ki sohbet bâkî dirler yâr bâkî

Mesîhî G 258/1

Bâde hayli alındı meclîsde
Öpdiler sâkîyi dudagunda

Bâkî G 424/5

Sevgilinin olmadığı mecliste âşıklar susuzluktan yanıp yakılır. Ondan âşıklarının susuzluğunu gidermesi istenir. Sevgilinin gelmesi meclisi cennete çevirir. O zaman sunulan şarap, Kevser olur. Bundan sonra ihtiyar elden gider:

Bezm-i gamında cân u dil yandı yakıldı sâkiyâ

⁵⁰ Üsküf; tepesi devrik, ucu püsküllü takke, yeniçeri başlığı, kadınların giydiği taç benzeri başlık demektir (Parlatır, 2009:1766; Özkan, 2007:614).

Depret elün sür ayagı meclisde yârân teşnedür

Bâkî G 69/4

Bezmümüz cennet olur sâkî-i Kevser sâkî

Her kaçan kim gele bin nâz ile ol hür-sıfât

Yahya G 33/4

Başdan meclisde sâkîler karârum aldılar

Çekdiler evvel elümden ihtiyârum aldılar

Bâkî G 178/1

Meclisler kışın meyanelerde yazın bağda bahçede kurulur. En çok bahsi geçen meclis bahar mevsiminde kurulanıdır. Bahar güzel olmakla beraber geçicidir. Bu fırsatı kaçırmamak gerekir:

Sâkiyâ mey sun ki eyyâm-ı bâhâr elden gider

Hatem-i câm-ı şarâb-ı hoş-güvâr elden gider

Yahya G 137/1

Tasavvufî anlamda saki; maşuk, insan ruhuna Allah sevgisi ve nuru saçan kimse için kullanılır. Bu yönüyle mürşit, şeyh gibi tasavvuf büyüklerini işaret eder. Meyhanede maddi aşk ve sarhoşluğa çeken saki gibi mürşit de saliki ilahî aşka çeker (Parlatır, 2009:1449; Bayburtlugil, 1985:353; Üstüner, 2007:261). Burada sevgili mecazî anlamda saki olarak karşımıza çıkar. Onun şarabı da içeni mest eden dudakları olur. Âşığı aşk yoluna çeker, aklını başından alır. Hakikatte ise ehl-i idrak eyler:

Elâ iy sâkî-i bâkî ki mest eyledün âfâkı

N'ola Şeyhî'ye içürsen leb-i la'lün şarâbından

Şeyhî G 142/7

Hür ü Kevserden ki dirler Ravzâ-i Rıdvânda var

Sâkî-i gül-çihre vü câm-ı musaffâdur garaz

Fuzûlî G 138/3

Çog aglasam aceb mi ki gözümdedür dahi

Şol mey ki sundı sâkî-i devrân geçen gice

Necâtî G 460/4

Hayretî'nün gerçi bir cür'ayle aldun aklunı

Ma'nîde ey sâkî-i ışk ehl-i idrâk eyledün

Hayretî G 204/5

Sâkinin tasavvufî anlamda kullanılması Zât-ı ilahi, Hz. Peygamber, mürşid-i kâmil seyrinde karşımıza çıkar. Aşağıda her üç hususa dair örnek verilmiştir:

Kılalı sâkî-i bezm-i ezel salâ-yı kadeh
Gönül ider heves-i câm u cân hevâ-yı kadeh

Nizâmî G 7/1

Sâkî-i fazl-ı ilâhî yâ Resûlu'llâh tû'i
Bâ nasîbem kün zi câm-ı cür'a-ı feyz-i ilâh

Mesîhî G 203/6

Âlemi hurrem iden cür'a-i ihsânundur
Sâkiyâ sakın unutma bizi ihsânundan

Necâtî G 387/3

t. Türk, Tatar

Sevgilinin Türk'e benzetilmesi yaygın bir kullanımdır. Kan dökücü sevgili tipinin kaynağı Türk, Tatar ve Moğol kavimlerine dayandırılır (Bk. Sevgili Tipinin Kaynağı). Yiğitlikleri yanında zalim ve acımasız olmalarından dolayı sevgilinin benzetileni olmuşlardır. Ayrıca "türktâz" kelimesi ile yağma, çapul, hücum anlatılmıştır. Mahublar işve ve nazla âşığının sabır ve kararını yağma ettikleri için "Türk" diye isimlendirilmiştir (Akün, 1994:416-417; Yaltkaya, 2006; Onay, 2007:394; Parlatır, 2009:1641; Devellioğlu, 2008:1115; Bâkî G 77/1):

Üftâdeler şikeste vü mecrûh u pâ-y-mâl
Hûbân semend-i nâza binüp türktâzda

Bâkî G 446/4

Genel olarak kaş, göz, gamze ve kirpik ilgisi üzerine kurulan benzetmeler şu şekildedir: Türkmân, Türk-i mest, Türk-i şive-gâr, Türk-i nîm-mest, Türk-i hadeng-efgen, Türk-i kemân-ebru, gözi Tatar vb. Aşağıdaki beyitte elinde ok ve yayı bulunan Türkmen'e işaret vardır:

Yaraşur kirpügün kaşun gözünle

Ki bu tîr ü kemân ol Türkmândur

Nizâmî G 15/3

Sevgilinin acımasızlığı kan dökücülüğüyle tamamlanır. O kan dökmek için hazır bekler, bahane arar. Niyeti gelişinden bellidir:

Yâ Rab bu Türk-i mest nice ceng-cûydu

Kim söyleyene tîr ü kemândan haber virür

Ahmet Paşa G 88/2

Cünd-i kahr ile gelen ol gözi Tâtâr ancak

Gâfil olma gözün aç haylî yamandır bu geliş

Nev'î G 206/4

Sevgili gözlerinin sihriyle âşığını etkisi altına alır (Bk.Göz; Necâtî G 325/3). Sevgilinin naz uykusuna yatmasına aldanmamak gerekir. Çünkü o aslında uyku değil fitnedir:

Hâb-ı nâz itdügine ol Türk-i mestün ey gönül

Zinhâr aldanma kim fitnedür ol uyhu degül

Necâtî G 339/2

u. Hâce

Hâce; hoca, çelebi, muallim, bey, efendi, sahip, ağa anlamlarına gelmekle birlikte tüccar anlamına da gelir (Parlatır, 2009:546). Beyitlerde hâce olarak hitap edilen sevgili güzellik tüccarına benzetilir. “Hâce-i Behçet” olarak tasavvur edilen sevgili la’l ticareti yapan bir tüccara benzetilmiştir:

Şol cefâ taşı ki senden irişür kat kat bana

La’lden kıymetlidür ey hâce-i behçet bana

Yahyâ G 11/1

Âşık, canı karşılığında sevgilinin dudağına müşteri olarak tüccar şeklinde düşünülen sevgili ile alış-veriş niyetindedir. Ucuza kapattığını düşünen âşık sevgiliyi zorlar. “Pazar olsun” ifadesi gerçekçidir:

Ko gönül la'lüne cân ile harîdâr olsun

Kerem it yok dime ey hâce ki bâzâr olsun

İshâk G 207/1

Zekat islam'ın beş şartından biridir. Zenginlik ölçüsüne göre zekat vermek farzdır. Zekatın verilebileceği kişiler özellikle aranır, zekat vermeye uygun olup olmadığı araştırılır, ihtiyaç sahibi olduğuna kanaat getirilince zekat ona verilir. Âşık tüccar olan ve dolayısıyla zengin olan sevgiliden güzelliğinin zekatını ister. Sevgilinin kime zekatını kime vereceğini aramasına gerek yoktur çünkü âşık her haliyle zekat düşen bir fakirdir:

Hüsnün zekâtınun eger ey hâce-i cemâl

Bir müstehıkkın ister isen işte ben fakîr

Bâkî G 91/2

v. Sancak

Sevgili giydiği beyaz elbise ve başındaki üsküfü ile Osmanoğullarının ak sancağına benzetilir:

Altun üsküflü cuvânum ak libâs ile bu gün

Ak sancagına dönmiş Âl-i Osmânun hemân

Yahyâ G 300/3

II. BÖLÜM

SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI

A. SAÇ

1. Umumi Olarak Saç

Zülf, gîsu, kâkûl, perçem, turrâ, mûy, mû gibi isimlerle anılan saç hiç şüphesiz en çok konusu edilen güzellik unsurudur. Divanlarda sevgili ile ilgili özelliklerin büyük çoğunluğunu saç veya saç ile ilgili özellikler oluşturur. Mu'îdî, "mûy" başlığı altında saçı dörde ayırır: Parlak ayı örten bulut gibi sevgilinin yüzü üzerine sarkan "mûy"a zülf, sevgilinin boynuna salınan/sarkan saçta gîsû denir. Kemer gibi sevgilinin beline kadar uzamış saçta ve bunların hepsine birden "mûy" denildiğini nakleder (Erünsal, 1988:224). Şairler etraflarında gözlemedikleri hemen her nesneyi sevgili ile irtibatlandırmışlardır. Renk, şekil ve koku bakımından yakın ve uzak birçok hayal, saç etrafında teşbihlere konu olmuştur. Genellikle bu hususların birkaçı bir arada kullanıldığından şekil, renk ve koku tasnifine gidilmeyip yeri geldikçe ilgili yerde verilmiştir.

Saç güzelliği tamamlayan belki de güzelliğin kendisi olan en önemli unsurdur. Tarih boyunca saçlar devrin zevkine göre değişik şekillere sokularak güzelliğe katkı sağlamıştır. Kadın saçları genellikle kesilmemiş ve "kirpiği yanağında, saçı topuğunda" sözleriyle güzellik ve övgü mevzuu olmuştur. Kakûl de sahibinin işvesine ayrı bir cazibe katarmış (Bk. Sevgili Tipinin Kaynağı; Koçu, 1996:123-124,138, 200). Güzellik bir elbise şeklinde düşünüldüğünde saç bu elbisenin tamamlayıcısı olur. Güzellik boy, kaş, göz, ben ve zülf ile tastamam olur. Burada öne çıkan özellik saçın uzunluğudur (Ahmet Paşa G 125/5, G 191/3; Necâtî G 103/4, G 487/5; Hayâlî G 148/1; Bâkî G 52/1):

Aç alnunu ki ay yüzüne gün gulâm ola
Çöz zülfünü ki hıl'at-i hüsnün temâm ola

Ahmet Paşa G 6/1

Çok biçildü hüsn kaddüne güzellik hıl'ati
Kimsene iş asmadı zülf-i perîşân üstine

Necâtî G 535/4

Bilüne yok bedel velî saçunun
Girîhin çözsен ol miyâne deger

Bâkî G 113/6

Saç uzun, yüzün iki tarafından sarkık, kıvrım kıvrım, dağınık, siyah, misk kokulu olarak ele alınır. Saçın göze çarpan en önemli özelliği rengidir. Eski devirlerden beri “kara” saç makbul sayılmıştır. Gerek Arap ve İran şiirinde gerekse eski Türk şiirinde saçın hakim rengi siyah olarak belirlenmiştir. Bu düşünce ideal güzellik arayışının bir izdüşümü sayılmalıdır. Yoksa sarı saç da bilinmektedir. Sonraki dönemlerde şiire giren bu renkte saçlar klasik dönemde daima siyahtır (Bk. Sevgili Tipolojisi). Aşağıdaki beyitte Nev'î gülzarı, sarışın bir güzele benzetmektedir⁵¹:

Kendin çemende gark-ı zer ü zîver eylemiş
Gülzâr sanasın saruşın bir nigârdur

Nev'î G 71/4

Saçın kara oluşuyla ilgili teşbihler bir hayli fazladır. Saçın benzetilenleri kısmında ayrıntılarıyla ele alınacağı üzere daha çok akşam (gece, leyl, şâm), gölge (zıll), karanlık (zulmet, zalam), sevdâ, duman, hind gibi renk üzerine kurulu benzetmeler vardır. Şairler saçın rengi ile ilgili bir çok kelimeyi tevriyeli kullanılmıştır Kara, sevda, şam, leyl, belâ, baht gibi kelimeler örnek olarak sayılabilir (Ahmet Paşa G 59/1, G 202/5, G 214/2; Hayâlî G 10/1; Nev'î G 508/3):

Cânâ revâ mıdur ki gözün câne kasd idüp
Her dem kanımı kara yire kara perçemün

Nizâmî G 63/3

⁵¹ Mesîhî'ye ait aşağıdaki beyitte “altın başlı” dan maksat sancağa ait bir motif olabileceği gibi sarı saçlı bir genç de olabilir (Çeltik, 2008:469):

Pür-şecâ'at devlet atına süvâr olmuş gelür
Gördüm altun başlu bir sancak önince bir cüvân
Mesîhî K14/8

Gitmedi hattunla zülfün fikri başumdan meger

Ben kara yazuluya olmuş kuru sevdâ nasîb

Mesîhî G 17/2

Saç koku yönünden misk ve amber kokar. Bu kokunun saça dışarıdan verildiğine veya sürüldüğüne dair beyitlerde bir bilgiye rastlanmaz. Misk ve amber kokmak saçın tabii halidir (Tolasa, 2001:161; Üstüner, 2007:284). Bununla beraber geçmişte saçlara koku, bakım ve parlatma amaçlı bazı maddelerin sürüldüğü akla gelmektedir. Eskiden kadınların amber, misk, galiye gibi kokulu maddeleri saçlarına sürdükleri veya içinde bu maddelerin bulunduğu sabun ya da suyla saçlarını yıkadıkları rivayet edilir (Öztoprak, 2004:318). Saç kokusu ile birlikte ele alınan önemli bir husus da rüzgar (bâd, nesîm, hevâ) dır. Rüzgar cihanı sevgilinin saçının kokusuyla doldurur. Sevgilinin saçı kokusu Çin ve Hoten ülkesine ulaşır, âhûnun sinesini yakar. Bu yüzden amber ve misk kıymetten düşer. Teşbih-i tafdil yoluyla saçın kokusu bu unsurlardan üstün tutulur. Saçın kokusu aşığa can bağışlar, can verir (Şeyhî G 12/1, G 38/1, G 52/4, G 67/1, G 135/1, G 145/3; Nizâmî G 123/1):

Sabâ irürdi meger Şeyhî'ye saçun kohusun

Ki her nefes ki urur âlemi mu'attar ider

Şeyhî G 48/7

Zülfün kohusına dil her dem diler vire cân

Bi-çâre haste n'itsün derde devâsın ister

Şeyhî G 39/3

Saç şekil yönüyle; iki yanağın üzerine sarkık, uzun, dağınık, dolaşık, kıvrım kıvrım, eğri doğru, lüle lüle vb. olarak düşünülür. Saçın dağınıklığı âşıkların perişan olmasına sebep olur (Şeyhî G 31/6; Necâtî G 315/1):

Mecmû'-ı diller mecma'-ı zülfündür anı çözsê bâd

Cem'iyet-i hâtır mı olur andan perîşân olmamış

Ahmet Paşa G 129/7

Aklumı gamze-i câdûları meftûn itdi

Gönlümü silsile-i mûları mecnûn itdi

Bâkî G 491/1

Nedür bu piç piç ü çîn çîn ü ham-be-ham kâkûl
Nedür bu turralar bu halka halka zülf-i müşg-âsâ

Bâkî G 6/2

Zülf tasavvufta; celal sıfatı, celal ve cemal sıfatlarının tecellîsi; Allah'ın gaybî hüviyeti, zahirî hüviyeti, lütuf ve kahrı, talep yolunun adı, kendisine vahdet sırrının ay gibi belli olduğu muvahhid âşık, kainattaki ilahi tecellîlerin kesret halinde görülmesi, vahdette beliren kesret, kesret, küfür; piç-i zülf (kıvrım kıvrım saç) ilahî müşkiller, sınav tuzağı, hakikat arayıcısının kıvrımlarla dolu yolu, imkan mertebesi; uzun saç, sınırsız varlıklar, kesret, celalî tecellîler; zülfün parıldaması da ilahî sırlar gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Allah'ın ipi (Hablullah) deyiminden kinayedir (Âl-i İmrân 3/103). Bu yolla Hakk'a erilir (Baybutlugil, 1985:351; Şahidi, 1996:56; Şebüsterî, 1999:138, 145-146; Üzgör, 1990:177; Gölpinarlı, 1972:184, 186; İpekten, 2008:116, 164, 177; Tarlan, 1998: 107, 115, 160 ; Kurnaz, 1996:225; Uludağ, 1996:206, 596; Üstüner, 2007:281). Aşağıdaki beyitlerde; kesret olan saçın vahdet olan yüzü örtmesi, sır oluşu, zorluklar barındırması gibi hususlara değinilir. Âşık devr-i ezelden beri yüz ve saçın âşığıdır:

Zülfün örter yüzünü gayret-i İslâm kanı

Dini setr eylemesün di anı imânun için

Mesîhî G 191/4

Ruh u zülf ü hat u hâli kelâmullâhdur yârun

Eger tuydunsa ey ârif emîn-i sırr-ı esmâ ol

Hayretî G 243/2

Katı müşkildür işüm zülf-i girîh-gîründen

Sabr bu müşkili derler açar ammâ müşkil

Fuzûlî G 175/4

Zülf ü ruhuna âşık idüm devr-i ezelden

Fark itmez iken dahi gözüm karayı akdan

Yahya G 307/3

Saç ile ilgili tasavvurlardan biri uçlarında âşıkların canının asılı olmasıdır. Tasavvufî anlamda âşık, hakiki sevgilinin kesret alemindeki yansımalarına bağlanır (Tarlan, 1998:128, 230, 530; Üstüner, 2007:282). Saç

âşıklar için yuva gibidir. İp veya darağacı şeklinde düşünölen saç âşıkların meskenidir. Âşıklar saç üzerinde “üstad canbaz” olurlar. Rüzgarla hareket eden saçlardan can dökölür. Sevgili saçının ucunu kesse âşık, gözlerinden “yaş yerine kan döker”. Sevgilinin saçlarının ucunu kesmesi âşığın ömrünün az olmasına sebeptir. Âşığın gönlü sevgilinin zülfü gibi “yanınca salınmak” ister (Şeyhî G 46/2; Nizâmî G 31/5, G 48/5 Ahmet Paşa G 53/7, G 73/1; Fuzûlî G 265/4; Hayâlî G 148/2; Bâkî G 356/1):

Zülfünü bâd-ı sabâ depredecek cân dökölür

Söze geldükce lebün çeşme-i hayvân dökölür

Nizâmî G 31/1

Perişân itme kâkül başun için ey perî-peyker

Ki her bir kâkülün târında yüz bin mübtelâlardur

Fuzûlî G 91/2

Zülfün gibi yanunca salınmak diler gönöl

Tîg-i cefâ vü cevri ile senden kesilmedi

Bâkî G 486/2

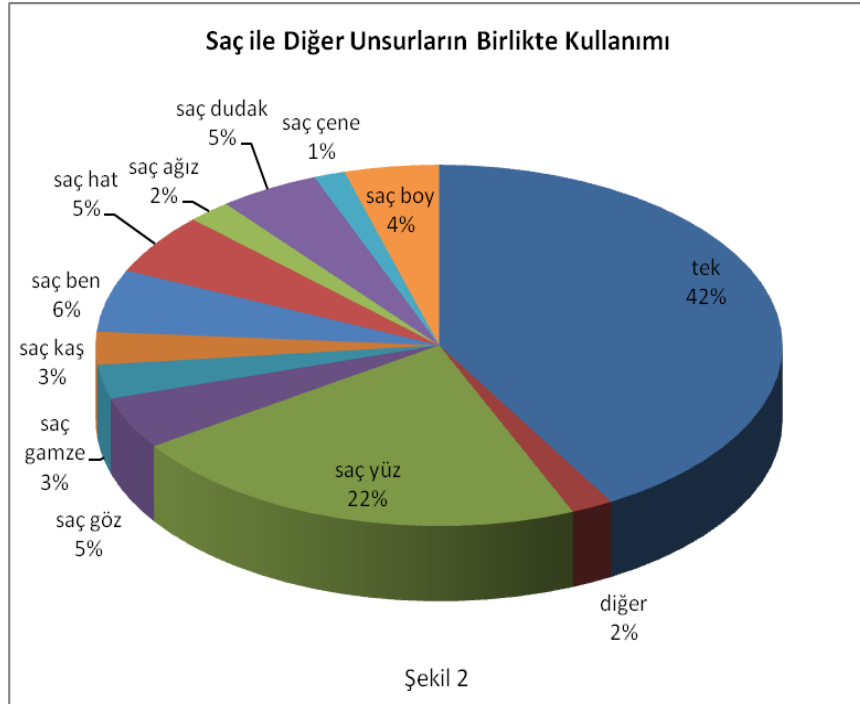
Saça kına yakmak eski bir gelenektir. Saçı beslediğine ve güzelleştirdiğine inanılır. Sevgili perçemine âşığın kanını kına diye yakar. Al kelimesi tevriyelidir:

Her dem nigâr perçemine hûn-ı âşıkı

Hinnâ diyü yakınur imiş tuyduk âlini

Mesîhî G 252/2

Saçın tek başına ve diğeri güzellik unsurları ile birlikte kullanımını gösteren grafik aşağıdaki gibidir:

Divanlarda sevgili ile ilgili güzellik unsurları içinde en çok geçen unsur saç olarak karşımıza çıkmaktadır. Saçın kendi içinde tek başına kullanımı %42 olarak görülmektedir. Bu durum saçın şairler tarafından en çok tercih edilen unsur olduğunun delilidir.

Saçın ikili kullanımda %22 ile en çok yüz ile birlikte ele alındığını görüyoruz. Beyitlerde genellikle yüz ile anılan saç, oran olarak da diğer unsurlardan ziyade yüz ile kullanıldığını gösteriyor. Ben, %6 oranla saç ile kullanılan ikinci unsurdur. Dudak, hat ve göz %5 oranla saç ile birlikte en çok kullanılan diğer unsurlardır. Son olarak boy ile birlikte kullanım oranı %4'tür. Bu sonuçlara göre saçın yüz üzerine salınması, ben ile şekil ve renk benzerliğine dayanan teşbihler en çok ele alınan hususlardır.

2. Saç ile İlgili Benzetmeler

a. Anber, Misk, Nâfe

Saçın bu unsurlara teşbihi koku ve renk münasebetiyledir. Âbir, anber, misk, misk-i Hitâ, misk-i Hoten, miskîn, müşg, müşg-i Hitâ, müşg-i Hoten, müşgîn, nâfe, nâfe-i Çin, nâfe-i müşg-i Hoten, nâfe-i Tatar, sîn-i misk vb. şekillerde kullanılır.

Anber (âbir), amber balığı da denen dişi balinaların bağırsaklarında oluşan sindirim artığıdır. Okyanusların bazı bölgelerinden toplanan kokulu madde olarak bilinen amber, ilaç olarak hastalıkların tedavisinde kullanılmış olmakla beraber yaygın olarak kokuculukta kullanılmıştır. (Erdem, 1991:7-8; Parlatır, 2009:88) Doğal hali kokusuzdur. Bir takım kimyevî işlem den geçtikten sonra koku vermeye başlar. Isıtılmak suretiyle de koku yayar. Misk-i amber ya da misk ü amber ifadesi bu maddelerin birbirine karıştırılarak kullanılmasından kaynaklanıyor olmalıdır (Bk.Ben; Erdem, 1991:8; Şentürk, 1995:109). Aşağıdaki beyitte sevgilinin amber saçının kokusu ile buhurdan (micmer) arasında ilgi kurulmuştur:

Anber saçınun derdi yakar micmeri oda

Göynüklü kohuları tanukdur cigeründen

Şeyhî G 135/4

Saç kendinden kokulu kabul edilmekle beraber, amber ve misk in ezilmek suretiyle bugünkü saç kremi haline getirildiği ve saça, özellikle de kaküle sürüldüğü anlaşılmaktadır:

Müşg ü anber ezilürken göricek kâkülünü

Yine anlar başun üstinde senün yir ideler

Bâkî G 177/2

Hoten veya Hitâ, Çin idaresindeki Türkistan'da bulunan ipekli kumaşları ve misk ahuları ile meşhur bir şehirdir. Misk; Hitâ ve Hoten ile Çin ve Hindistan'da yaşayan misk ahusunun (âhû-yı müşgîn) göbeği altında biriken kandan meydana gelir. Bu hayvan küçük bir karaca veya köpek kadardır ve başında boynuzu yoktur. Diğer hayvanlardan onu ayıran özelliği

göbeğindeki yağlı maddedir. Naf, göbek demektir; nâfe, bu ahunun göbeğinden çıkarılan veya kendiliğinden düşen göbek miskidir. Nafenin, bu hayvanın ürkmemesinden veya harareten oluştuğu sanılır. Vakti geldiğinde kendiliğinden veya hayvanın bir yerlere sürtünmesi ile düşermiş. Nafe hazneciği ışık sızmayan bir yerde açılmış ki kokusu böyle yerlerde kendini gösterirmiş. Tabii hali kokusuz olan nafe, bazı ilaçlarla terbiye edildikten sonra kokulu halini almış (Onay, 2007:27; Kam, 2008:176).

Saçın en beligin özelliği misk ve amber kokulu olmasıdır. Bu iki özelliği de üzerinde taşır. Saç güzelliğe güzellik katar:

Didüm saçun sevâdıla zülfün girihleri
Anber midür ya müşg-i Hoten didi iksi de
Şeyhî G 169/3

Yalunuz gerden-i zîbâsı degül hâlet-bahş
Anber-âmîz o zülfeyn ile gîsû da güzel
Bâkî G 313/3

Müşg, kıymetli bir madde olduğu için hediye olarak verilmesi yaygın bir davranıştır. Sevgilinin saçı miskten daha güzel koktuğu için saba rüzgarı onu Çin'e armağan olarak götürür. Bazen de âşığa Hıtâ'dan hediye getirir. Müşg, kervanlar aracılığıyla diğer memleketlere taşınır. Rüzgar sevgilinin saçlarına dokununca müşg kervanı yola çıkar (Şeyhî G 201/6; Ahmet Paşa G 68/7; Necâtî G 370/4). Kervanın yola çıkması sevgilinin saçına haraç vermesine bağlıdır. Yoksa inci Aden'den, misk Hoten'den çıkamaz:

Ne müşg olur saçunun çîni kim nesîm-i sabâ
Hıtâ'ya kohusını her dem armagan iledür
Şeyhî G 58/2

Dişlerünle saçuna virmese bâc ile harâc
Dür Adenden gelimez nâfe Hotenden çıkamaz
Necâtî G 231/4

Sevgilinin saçları teşbih-i tafdil yoluyla misk ve amberden üstün tutulur. Onun saçlarından dolayı misk ve amberin fiyatı düşer. Sevgilinin amber kokulu saçlarına benzemeye çalışan miskin "kanı kurur", "ciğeri kan olur", "yüzü kararı", "kudret eli yüzlerine kara sürer", amberin "yüzü karasını yedi

deniz yıkayamaz”, “bir deri bir kemik kalır”. Bütün bunlarla kuru kandan oluşan dışı derimsi koza şeklindeki nafe kastedilir. Sevgilinin saçının kokusunu duyanlar “gerçek misk budur” derler. “Bu” kelimesiyle hem işaret hem koku kastedilir (Nizâmî G 62/4, G 58/2; Ahmet Paşa G 21/3, G 25/6, Mesîhî G 244/3; Hayretî G 206/5; Zâtî G 721/2; Fuzûlî G 271/4; Hayâlî G 250/2; Bâkî G 98/1):

Âlemi târ-ı zülfünden mu’attar eyledün
Kalmadı bir kılca kıymet nâfe-i Tatardan

Nizâmî G 101/2

Kan olduğu budur cigeri misk-i Hitânun
Öyküncü ser-i zülfüne oldu yüzi esved

Ahmet Paşa G 30/5

Nâfe saçun hevâsına sevdâya düşmese
Kalmazdı böyle sarılı bir kat deri ile

Necâtî G 472/6

Mu’attar zülf ü hâlün seyr idenler ey gözi âhû
Dimişlerdür hakîkat misk odur âlemde anber bu

Bâkî G 402/2

Müşgün ilk hali siyah olması, Çin ve Hitâ ülkesinde bulunması münasebetiyle sevda-kara, Çin-dağınık, Hitâ-hata anlamlarında tevriyeli olarak kullanılır (Şeyhî G 133/5, G 156/6, G 190/2, G 191/1; Ahmet Paşa G 274/5)

Ol büt-i Çîn ü Hitâ kim turra-i müşgîni var
Ne hatâmuz gördi kim ebrûlarınun çîni var

Ahmet Paşa G 53/1

Amber ve misk kokulu saçtan dolayı bütün cihanı güzel kokular kaplar. Bu yüzden sevgili saçlarını açmalıdır (Şeyhî G 182/5; Nizam G 5/3, Ahmet Paşa G 3/8; Fuzûlî G 182/6; Bâkî G 170/4):

Hoş bûy ile toldurdu sabâ dehri meger kim
Anber saçunı müşg-fişân eyledün ey dost

Ahmet Paşa G 18/4

Çöz kâkül-i müşgînini anber ucuz olsun

Depret leb-i şîrînüni kim kana tuz olsun

Hayâlî G 443/1

Sevgilinin saçlarını çözmesiyle birlikte amber “gulam” (köle) olur. Bu tasavvurun altında ortaçağ Avrupa ve İslam saraylarında hizmetçi olarak çalıştırılan zenci kadın ve kölelere “anber” denmesinin (Erdem, 1991:8) etkili olduğu söylenebilir (Nizâmî G 29/4):

Saç zülfini ruhuna ki anber gulâm ola

Aç gün yüzün ki mâh-ı nev işi temâm ola

Necâtî G 22/1

Saçlar kadınların boyunlarına taktıkları anberîne denilen süslü kolyeye teşbih edilir. Bu kolye sevgilinin boynunda güzelliğine güzellik katar. Âşık sevgiliden onu boynuna takmasını ister ki dolayısıyla sevgiliye kavuşmak kastedilir. “Müşgîn selâsil” (zincir) ile de kastedilen bu tür kolyeler olmalıdır. Saç ile boyundaki benler “tavk-ı anberîn” şeklinde düşünülür (Bk. Boyun; Nizâmî G 66/5; Ahmet Paşa G 63/3, G 177/3, G 147/4). Aşağıdaki beyitlerde saç, murassa anberine ve abir ü müşgden zincir şeklinde düşünülmüştür :

Bir perîsin sen ki bu zülf-i arak-rîzün senün

Hoş murassa’ anberîne daktı hânum boynuna

Ahmet Paşa G 271/2

Müşgîn saçundan bir girih boynuma dak kim müdde’î

Görsün abîr ü müşgden zencîr ile gul nicedür

Şeyhî G 78/5

Miskin yağmurdan dolayı bozulması söz konusudur (Onay, 2007:28).

Âşık gözyaşlarından dolayı sevgiliyi uyarır:

Gam-ı zülfünden akan kanlu yaşumdan hazer it

Nâfe-i Çîni harâb eylemesün bârândur

Ahmet Paşa G 62/6

b. Akşam, Gölge, Gölgecik, Duman, Bulut, Çadır

Saçın akşama teşbihi renk münasebetiyledir. Kara/karanlık ilgisi üzerine kurulan teşbihler şöyledir: Akşam, gece, Kadir Gecesi, leyl, Leylâ, leylî, Şam/şâm, şâmî, şeb, şebreng, dün, gölge, sâye, zalâm, zulmet, zill, sevdâ, duman, tütün, sûre-i ve'l-leyl, sûre-i duhân, bulut, ebr, sayebân, gölgecik, hayme, çadır vb. Bütün bu benzetmelerde ilgi saçın siyahlığı üzerine kurulmuştur.

Şam şehri ile akşam anlamına gelen “şam” kelimesi tevriyeli kullanılmıştır. Saçlar karalığı dolayısıyla şam olunca, yüz aydınlığı temsil eden Rum veya Mısır olur. Saçın yüze dökülmesi münasebetiyle asker sevketme/püskürtme imajı kurulur (Şeyhî G 132/6; Ahmet Paşa G 240/4; Necâtî G 285/6, G 495/1, G 616/3; Yahya G 84/4, G 97/6). Âşık Rum ile Şam’ı kınayan dilberlerin gümüş renkli yüzü ve siyah saçları yok mudur diye sorar:

Çîn-i zülfinden nigâr el urdı nâ-geh yüzine
Didi gâlib Rumdan leşker çıkar Şâm üstine

Ahmet Paşa G 277/4

Ey gönül Rûm ile Şâm’a ta’n iden dilberlerün
Ârız-ı sîmîn ile zülf-i siyâhı yok mıdur

Necâtî G 59/5

Şam şehrinin altında cennet olduğu inancı münasebetiyle cennet ya alın ya da yanak olmalıdır:

Zülfüne nisbet yâ alnun ola cennet yâ ruhun
Çünkü Şâmun bâğ-ı huld altında yâ üstindedür

Necâtî G 121/3

Eskiden gece yola çıkılmaz, seyahat edilmezdi. Bu yüzden evsiz garipler ve yolcular akşamları kalacak yer bulmakta güçlük çekerler. Buldukları yerde de yatarlar. Genellikle mescitler gariplerin meskeni olur. Garip âşık sevgilinin saçını mesken edinir. (Nizâmî G 19/5; Ahmet Paşa G 12/3; Necâtî G 438/3; Mesîhî G 14/4; Nev’î G 78/5, G 158/3, G 370/1; Bâkî G 402/4). Âşık sevgilinin bir kez olsun “ey garip sen de kimsin” diye

sormamasına içerler. Aşk yolcusuna saç karanlığında yolculuk güçtür. Çünkü gece olunca yol görünmez:

Zülfîni şâm-ı garîbân gördi Şeyhî tolaşup
Kaldı yıllar dimedi bir gün ki kimsin yâ garîb
Şeyhî G 8/7

Güçdür gam-ı zülf ile sefer sâlik-i ışka
Nev'î giceler târ olıcak râh görünmez
Nev'î G 187/5

Leyl, leylî ve Leylâ kelimeleri hem Leyla -bu münasebetle Mecnun zikredilir- hem de gece anlamında kullanılır. Leyla ile Mecnun hikayesine telmihte bulunulur. Leylî saçın sevdasından Mecnun çöllere düşer (Bk. Şeyhî G 30/5; Nizâmî G 14/2; Ahmet Paşa G 172/1, G 352/4; Hayretî G 93/2, G 285/2, G 461/3; İshâk G 314/4; Hayâlî G 647/2, G 290/2; Nev'î G 531/1; Bâkî G 325/3). Sevgilinin saçından dolayı hasta olan âşığı görmeye kim gelse “mecnun” olmaktadır. Âşık da zaten o saçlardan dolayı Mecnun olmuştur. :

Leylî-i zülf-i nigâr için olaldan haste
Beni kim görmege geldi ise Mecnûn oldu
Mesîhî G 255/2

Beni Leylâ-yı zülfün kıldı Mecnûn
Dile destân olup efsâne oldum
Hayretî G 326/9

Saç ve yüz, aydınlık ve karanlık tezadıyla birlikte ele alınır. Yüz (Bk.) gün, güneş, ay, parlaklık olarak tasavvur edilirken, saç, gece ve siyahlık bağlamında kullanılır (Şebüsterî, 1999:152). Sevgilinin saçından zulmetler saçılır, yüzünden cennetler açılır (Şeyhî G 23/1). Âşığın gecesi sevgilinin yüzü hayaliyle sabah olurken, sabahı zülfünün firakıyla gece olur (Şeyhî G 69/6). Âşık onun saç ve yüzü hayaliyle nice sabah ve akşamlar geçirir. Gece ve gündüze onun saç ve yüzü misaldir (Ahmet Paşa G 79/2, G 312/4). Sevgilinin yüzü ve saç hayaliyle âşığın gecesi gündüzü birbirine karıştır:

Rûz u şeb zülf ü ruhun fikri enîsüm olalı
Ne gicem giceye benzer ne günüm gün gibidür
Nizâmî G 10/2

Hastalıkların gece arttığı söylenir. Saçın karanlığında âşığın sesi bile çıkmaz. Sabaha kadar inler durur (Nizâmî G 85/2; Ahmet Paşa G 213/2). Bu haliyle âşık “gecede yalnız kalmış hasta” gibidir. Gece duaların kabul olduğu zaman dilimidir:

Bî-sabr u karâr oldı saçunda dil-i Ahmed
Kalmak yalunuz gicede bîmâra ne müşkîl

Ahmet Paşa G 181/6

Dil esîr-i zülfdür hem çoktan ister vaslunu
Ola kim makbûl ola gice duâlar vaktidür

Hayâlî G 181/4

Saçın geceye teşbihi münasebetiyle “Kadir Gecesi” de hatırlanmalıdır. Kadir gecesi yılda bir, bayram iki kez olur. Sevgilinin iki yanağı iki bayrama, saç Kadir Gecesi’ne benzetilir (Necâtî G 174/5):

Kâkül-i müşğîni birdür ârız-ı gül-fâm iki
Nitekim âdetdür olur kadr bir bayrâm iki

Necâtî G 622/1

Saçın karanlığa teşbihi hırsız akla getirir. Hırsızlar karanlığı sever. Uğrı şeklinde düşünülen âşığın gönlüne saç karanlığında gün doğar (İshâk G 131/1):

Gönlüm sevinür zülf-i siyâhunı göricek
Kim ugrıların gündüzidür leyle-i zulmâ

Mesîhî G 2/7

Saçın gölgeye teşbihi yüz münasebetiyledir. Yüz gün, güneş, ay şeklinde düşünülünce saç-gölge ilişkisi kurulur (Bk. Yüz; Nizâmî G 11/4; Ahmet Paşa G 31/2; Necâtî G 328/6; İshâk G 60/2; Fuzûlî G 58/6). Gözün hışmından kaçan âşık saçın gölgesinden başka sığınacak yer bulamaz. Hayâlî’ye ait beyitte saç-yüz ilişkisi güneş-gölge bağlamında kullanılmıştır:

Kaçdı Ahmed hışm-ı çeşmünden velî bir kimseye
Sâye-i zülfünden özge ilticâsın bilmedüm

Ahmet Paşa G 191/16

Hayâlî ruhlarıyla zülfüne yarın esîr olmuş
Güneş yollara düşmüş sâyeler dîvâra yasdanmış

Hayâlî G 225/5

Saçın gölgelik ve çadır şeklinde düşünülmesi yüzün üstünde olması münasebetiyledir (Ahmet Paşa G 43/6; Hayâlî G 263/4):

Saçun bir haymedür bâg-ı ruhunda
Kim ana rişte-i cândandur atnâb

Ahmet Paşa G 14/2

Saçın duman olarak tahayyülü yüz münasebetiyledir. Yüz, ateş şeklinde düşünülünde saç şekil benzerliğinden dolayı duman olarak tasavvur edilir (Bk. Yüz; Necâtî G 374/2, G 406/3; Bâkî G 99/3). Yüz güzel olduğu için “duman güzellerden yana varır”. Sevgilinin saçları buhurdandan çıkan halka halka dumana benzetilir:

Yandurup yaşımı dökse ne aceb zülf ü ruhun
Ki biri âteşe benzer biri dütün gibidür

Nizâmî G 10/5

Yüzinden yana varsa zülfi tan mı
Güzellerden yana varur çû tütün

Nizâmî G 85/3

Ruhun âteş hat u hâlün bahûr-ı misk ü anberdür
Ham-ı zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür

Bâkî G 50/1

Saçın buluta teşbihi de yüz münasebetiyledir. Bir bulut olan sevgilinin saçından can yağar. Bu hayalin temelinde sevgilinin saçlarına âşıkların canlarının asılı olduğu tasavvuru vardır. Bulutun güneşi kapatması gibi saç yüzü kapatır. Bulutlu günde güneş görülmez, kible tayin edilemez (Bk. Yüz; Ahmet Paşa G 36/6, G 329/3; Hayretî G 384/2; Zâtî G 965/3; Nev'î G 170/4; Bâkî G 27/2, G 438/5). Âşık sevgilinin yüzünü görmek ister fakat “gah zülf mani olur gah gözyaşı”:

Cemâlün âfitâbına toyunca bakmak isterdüm
Geh ebr-i zülf olur mâni geh olur göz yaşı nâşî

Necâtî G 615/3

c. Doğan, Karga, Hümâ, Tâvûs, Güvercin, Pervâne, Kanat

Bâz, şahbâz, şahin olarak da bilinen doğan özel olarak yetiştirilen avcı kuştur. El veya kol üzerinde taşınan bu kuşu sultanlar ava giderken yanlarında götürür ve avlanırdı (Bk. Göz). Doğana “bâz-ı sultânî” denir. Çünkü o “hünkâr eline yakışır, nâ-ehlin koluna konarsa yazık olur”. “Şahbâzı kargaya salmak” tabiri bu kuşun kargayı av yapmak suretiyle yetiştirilmesine işarettir (Ergüzel, 2008:245; Şentürk, 1995:5-9; Çoruhlu, 2006:168, 170). Saç-şahbâz teşbihinde kaş karga şeklinde düşünülür. Bazen “zülf şahini dil kebûterine salınır” (Ahmet Paşa G 13/3):

Zülfün kim oldu kaşının üstünde âşikâr

Bir şahbâzdur ki anı zâğa saldılar

Hayâlî G 111/2

Didüm destüm irer mi zülfüne bir şeb didi dilber

Gedâlar destüne lâyık degildür bâz-ı sultânî

Hayâlî G 587/3

Karga (zağ) rengi münasebetiyle saçın benzetileni olur. Sevgilinin yüzü üzerinde duran simsiyah saç karga şeklinde düşünülür (İshâk G 123/3; Nev'î G 510/2):

Tîg-ı melâhat oldı ruh-ı yâr Nev'iyâ

Zülf-i siyâhı tutdı o tîg üzre resm-i zâg

Nev'î G 214/5

Hüma “devlet kuşu” olarak bilinen yüksekten uçtuğuna inanılan efsanevî kuştur. Çin diyarında yaşadığına ve kemikle beslendiğine inanılır. Boz renkli, dirisi ele geçmeyen, ayaksız, doğan cüssesinde, çok uzun boylu, kuyruğu süslü olarak tarif edilir. Bu kuşun gölgesi kimin başına düşse o kişi padişah olurmuş (Kam, 2008:133; Onay, 2007:199). Beyitlerde bütün özelliklerine işaret edilmekle beraber en çok söz konusu edilen hususiyeti gölgesidir. Bu münasebetle sultanlık, hünkarlık, devlet, mülk, Süleyman gibi kavramlarla birlikte alınır. Yüz üzerine sarkan saç hümâ veya hümâ gölgesi şeklinde tahayyül olunur. Ben üzerine düşen gölgesi onu “cemal mülküne şah

eder” (Bk.Ahmet Paşa G 276/2; Hayretî G 24/3; Nev’î G 431/2; Bâkî G 129/3, G 364/1):

Yüzinde hâlûni mülk-i cemâle şâh itdi
 Senün hümâ saçunun sâye-i hümâyûnı
 İshâk G 297/3

Sâye salmışdur Süleymâna hümâdur perçemün
 Yâ sehâb-ı sâyebân-ı Mustafâdur perçemün
 Zâtî G 836/1

Kâküli sanman görinen tâ’ir-i devlet hümâ
 Sâye salmışdur o şâhenşâh-ı hûbân üstine
 Bâkî G 438/3

Tavus güzelliği ile bilinen bir kuştur. Efsaneye göre cennette bir kuş imiş; güzelliğiyle gururlandığı için sesi ve ayakları çirkin hale getirilmiştir, şeytanın cennete girmesine alet olduğu için de cennetten çıkarılmıştır. Tüyleri rengarenk desenlidir. Yürüyüşü ve salınışı münasebetiyle söz konusu edilir. Sidre tavusu mecazen Cebrâil anlamına gelir (Pala, 1995:525; Parlâtır, 2009:1645; Kurnaz, 1996:229). Tâvûs-ı Sidre, tâvûs-ı cinân gibi terkiplerle kullanılan tavus, hikayesinde geçen kavramlarla tenasüp içinde geçer. Yürüyüşü ve salınışı benzetmelerde öne çıkan özelliğidir (Şeyhî G 36/7, G 99/5; Nizâmî G 73/6, G 119/5; Ahmet Paşa G 84/6, G 341/3; Necâtî G 195/4; Bâkî G 414/2, G 498/2):

Müntehâ kaddinün üstinde Nizâmî togrusı
 Sidre tâvûsına benzer kâkül-i müşgîn-i dost
 Nizâmî G 5/8

Zülfün ki mesken eyledi gül-zâr-ı hüsnüni
 Tâvûsdur ki bâg-ı behişt içre bestedür
 Ahmet Paşa G 42/3

Tâvûsdur ki ravzâda cevlâna başlamış
 Ruhsârun üzre zülf-i semen-bû degüldür ol
 Bâkî G 295/2

Tavusun kuyruğu rengarenktir. Bu münasebetle gayet münakkaş bir padişah fermanı veya ferman üzerindeki tuğra şeklinde tahayyül edilmiştir. Saçın yüz üzerinde oluşturduğu görüntü bu benzetmenin kaynağıdır:

Misâl-i hüsnüne tâvûs kuyruğı çekeli
Cihânı hükmüne ram itdi ser-be-ser zülfün
Bâkî G 250/5

Sevgilinin saçının hayali güvercine (kebûter) teşbih edilir. Âşığın gözyaşları sevgilinin güvercine benzeyen saçına birer halka şeklinde düşünülür. Yüz parlaklığıyla muma benzetilince (Bk.) saç, “şem’-i cemâl” etrafında dönen pervaneler olarak tahayyül edilmiştir:

Bir kebûterdür hâyâl-i zülf-i yâr ey dîde kim
Eşk-i sîmînünden ayagina halhal eyledün
Hayâlî G 273/2

Sünbül-i hindi degül pervanelerdür güyyîâ
Gördiler şem’-i cemâlün virdiler şevk ile cân
Yahya G 299/3

Bahsedilen unsurların ortak noktası uçma özelliğine sahip olmalarıdır. Bu münasebetle saç-kanat benzerliği ortaya çıkar. Yukarıda bahsi geçen benzetmelerle birlikte saç, bazen tavus kanadı bazen perr-i hümâ bazen de karga kanadı şeklinde düşünülür (Necâtî G 252/5, G 621/1):

Zülf-i siyâhı sâye-i perr-i hümâ imiş
İklîm-i hüsne anun içün pâdişâ imiş
Bâkî G 218/1

d. Tuzak, Kafes, Zindân, Bağ, Aşiyân

Saçın bu unsurlara teşbihi renk ve şekil benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Tuzak şeklinde düşünülen saç; ağ, dâm, dâm-ı belâ olarak ifade edilir. Eskiden kuşları avlamak için dane ve ağ/sepetten oluşan tuzak kurulurdu. Bu münasebetle saç-tuzak teşbihinde “ben” dane görevi

görür. Âşığın can/gönül kuşu bu surette avlanmış olur (Şeyhî G 1/3; Nizâmî G 108/2; Mesîhî G 209/6; Hayretî G 145/3; İshâk G 92/3; Bâkî G 480/3):

Zülf ü hâlin dilberün gördükçe iy dil kıl hazer
Kim kılan her demde mürği sayd dam u dânedür
Şeyhî G 79/6

Göz karardup nice sayd olmaya murg-ı cân u dil
Bâg-ı hüsninde senün zülfeynün olmuşdur duzag
Yahya G 199/3

Ağ, özellikle balık avcılığında kullanılır. Âşıkların canı güzellik deryasında balık şeklinde düşünülünce kakül onları avlamak için her yandan ağ atar:

Hüsn deryâsında cânlar mevc urur mâhî gibi
Her taraftan ağ atar bu kâkül-i pîçân ana
Ahmet Paşa G 4/5

Saçın kafes ve zindan şeklinde düşünülmesi rengi ve şekli dolayısıyladır. Kirpik oklarıyla kanları dökülen âşıkların zülf zindanına atılması istenir (Mesîhî G 234/2). Âşığın gönül kuşu zülf kafesini görünce gülzara bakmaz olur, uçmaktan vazgeçer (Necâtî G 330/5). Güzellik bahçesinde can bülbüllerini asmak için hazırlanan kafes, sevgilinin siyah ve misk kokulu saçının tellerinden yapılmıştır:

Hüsn gülzârında cân bülbüllerin asmag için
Kara tellerden düzetmiş zülf-i müşgînün kafes
Necâtî G 246/5

Saç, şekli dolayısıyla bağ ve aşiyana teşbih edilir. Âşığın canı/gönlü kuş şeklinde düşünülünce kurgu tamamlanır. Kuşlar bağ ve bahçelerde mekan tutar. Yuvalarını ot, çalı çırpı diyebileceğimiz malzemelerden yapar. Şekil benzerliği ile sevgilinin saçı âşık için yuva olarak tasavvur edilir:

Âşiyân-i mürğ-i dil zülf-i perişânındadır
Handa olsam ey perî gönlüm senün yanındadır
Fuzûlî G

e. Çevgân, Çenber, Çengel, Olta, Halka, Haç, Kilid, Âsâ, Na'l, Ayak, El

Saçın bu unsurlara teşbihi şekil benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Her biri farklı amaçlar için kullanılan bu kavramların ortak yönü saçın uç kısmındaki kıvrım ve halkalara benzemesidir.

Saç şekil yönünden çevgâna benzetilir. Çevgân, at üstünde 1.5 m uzunluğunda ucu eğri değneklerle oynanan bir Ortaçağ saray oyunudur. Birçok İslam devletinde oynandığı bilinmektedir (Halıcı, 1993:295). Saçın şekli ile çevgan değneği, top ile de çene, ben, âşığın gönlü veya başı kastedilir. Bu durumda yüz meydan olur. Bazen felek, mihr, gün top şeklinde düşünülür. Bundan dolayı “gûy u çevgân” birlikte anılır (Ahmet Paşa G 62/1, G 109/5; Necâtî G 132/5, G 485/3, G 569/4; Hayretî G 243/3; İshâk G 48/2; Nev'î G 422/2; Bâkî G 341/5). Çevgan oyununun meydanda oynanması münasebetiyle âşık “aşk meydanında zülf çevgânına başını top etmek gerek”tiğinden bahseder. Yağmurlu günlerde bu oyunun oynanamadığı anlaşılıyor:

Zülfinün çevgânına başını top itmek gerek
Her kişi k'ol şehsuvârun ışkı meydanındadır
Nizâmî G 21/6

Didüm aglarken başum top eyle çevgân zülfine
Didi çevgân gösterürdüm sana bârân olmasa
Ahmet Paşa G 278/9

Çevganın anberîn ve misk kokulu oluşu saçın özelliğinden kaynaklanmakla beraber bu tür aletlere güzel kokulu olması için misk ve amber sürüldüğü, süslendiği fikrini akla getirmektedir. Kaş bahsinde de “müştü tozlu yay”dan bahsedilecektir (Bk.). Nitekim kılıç ve hançerlerin değerli taşlarla ve ziynetlerle süslendiği bilinmektedir. Dolayısıyla böyle bir uygulama söz konusu olabilir (Bk.Hayretî G 206/2; Hayâlî G 271/1). Aşağıdaki beyitte müştü çevgan, ter gevheriyle süslenmiş görünmektedir:

Dizdi zülfünde katre-i arakun
Müştü çevgân ucına gevherler

Ahmet Paşa G 47/7

Saçın çember ve halkaya teşbihinde canbazların çemberi, kapılara çember veya halka asma geleneği, ayağa halhal/halka takılması tasavvurları etkilidir. Çenber kelimesi yemeniyi de akla getirmektedir. Göz rahatsızlığı çekenlerin ışıktan korunmak için gözlerini bir nesne ile örtmelerine işaret vardır (Bk. Ahmet Paşa G 141/2; Mesîhî G 95/5, G 233/5; Hayâlî G 87/2):

Tıfl-ı dil kıldı heves zülfüne cân oynamaga

Oldı cân-bâz veli boynını çenberde kodı

Ahmet Paşa G 315/6

Gönül murgı yine bir hoş fezâda bâl açubdur kim

Ayagunda anun her halkası halhâldür zülfün

Zâtî G 725/6

Halka-i zülfi hayâli gözümüzden gitmez

Gûyiyâ çeşm-i alîl üzre siyeh çenberdür

Bâkî G 108/4

Eskiden içki yasağının olduğu dönemlerde bu yasak gayr-ı Müslimlere uygulanmazdı. Fakat içkinin açıktan satılması yasak olduğu için meyhaneler bu iş için kullanılırdı. Bir yerin meyhane olduğunun dışarıdan bakınca anlaşılması için kapısına bir çember asılırdı. Meyhane kapısına çember asmak aynı zamanda meyhanenin açık olduğunun da işaretiydi (Çeltik, 2008:341-342). Sevgilinin dudağı üzerine sarkan saçlar meyhane kapısına asılmış çember şeklinde tahayyül edilmiştir. Dudak-şarab teşbihi (Bk.) ile birlikte ifadenin çağrışım yönünden zenginliği görülmektedir:

Lebün üzre sanasın ca'd-ı zülfün

Asılmış ber-der-i meyhâne çenber

Mesîhî G 80/3

Çengel ucu kıvrık demirdir. Çoğulu kullâbdır. Şekil yönüyle saçın benzeyeni olur. Eskiden suçlular çengele asılarak idam edilirmiş. Âşığın canı veya gönlü bu surette idam edilir. Bunun yanında olta (şest), bir nesneyi veya sandalı kıyıya çekmek için yarayan ucu çengel biçimli alet, yay kurmaya yarayan alet gibi şekilleri vardır (Ahmet Paşa G 50/2, G 338/5; Necâtî G 299/3, G 335/4, G 559/5; Hayretî G 456/3; Fuzûlî G 158/4; Zâtî G 895/4). Aşağıdaki örnekler saç-çengel teşbihine dairedir:

Agzunun varın dile ikrâr itdürmeklige
Zülf-i pür-çînün gözün cellâdınun çengâlidür

Mesîhî G 67/3

Bahr-ı ışkunda çeküp almaga gönlüm zevrakın
Dest-i cevrünle ham-ı zülfünü çengal eyledün

Ahmet Paşa G 149/2

Sayd-ı mâhî itmek için olta salmış sanuram
Gördüğümce ârızında zülfinün kullâbını

Necâtî G 632/5

Ser-i zülfiyle çeker kendüye ser-keşleri yâr
Ne kadar saht kemân olsa urur kullâba

Bâkî G 436/3

Saç ile haç (çelîpâ, salîb) arasında şekil yönünden benzerlik kurulur. Bu münasebetle saç-küfür, yüz-iman kavramları birlikte kullanılır (Nizâmî G 34/3; Necâtî G 221/4; Hayretî G 222/1; Hayâlî G 497/4):

Sücûd iderdi ayagina küfr ü din ehli
Yüzini Ka'be vü zülfin salîbe benzettüm

Şeyhî G 124/3

Yüzünü kim görse aydur essalâ ehlu'ssalât
Zülfüne kim baksa dir kim assalîbu ehli's-salîb

Nizâmî G 3/3

Saçın nâ'l teşbihi şekil ilgisinden kaynaklanmaktadır. Nal kıvrımı münasebetiyle saçın benzetilene olur. Saç, güzellik hazinesinin üstündeki kilide benzetilir (Ahmet Paşa G 315/4; Necâtî G 94/3, G 294/6). Saç şekli sebebiyle âsâ olunca Hz. Musa'ya telmih yapılır. Dolayısıyla saç sihirlere yapan bir âsâ olarak tahayyül edilir (Şeyhî G 56/2):

Kondurdu gerd hattın âyine-i murâda
Küfl urdu akd-i zülfün gencîne-i visâle

Fuzûlî G 247/4

Yâ Rab ne sihri var gözünün kim diyince hâ
Zülfün asâsın eyledi bin başlu ejdehâ

Ahmet Paşa G 8/1

Saçın el ve ayağa teşbihi şeklidir. Saç, kaş kemanını çekmek için uzanmış ele benzetilir. Saç, yüz mushafının üzerine ayağının uzatmış olarak tahayyül edilir (Şeyhî G 20/2; Mesîhî G 226/3, G 241/3). Aşağıdaki beyitte ise saç, yüz mushafına el vurarak gönüller aldığını inkar etmektedir:

Gönüller aldugın inkâr ider meger zülfün

Elini mushafa urmuş yemin ider zülfün

Bâkî G 250/1

Mûciz-i Mûsâ ile kastedilen Hz. Musa'nın asasıdır. Saç onun esasına benzetilince ayva tüyleri Hızır, dudak İsa şeklinde düşünülür (Bk. Bu Unsurlar; Nev'î G 215/2). Saçın-ele teşbihinde âşığın katre katre kanlı gözyaşını Cibrîl tesbih olarak çekmektedir. Burada saç ile Cibrîl'in eli arasında benzerlik kurulmuştur (Hayâlî G 35/2). Aşağıdaki beyit iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, mescit ve mihrab ehline benzetilen saç, ben tesbihini çekmektedir. İkincisi, saç ipine ben tanesi takılmak suretiyle yapılmış tesbihtir. Bu durumda saç tesbihe benzetilmiş olur:

Tesbîhi oldı mescid ü mihrâb ehlinün

Hem-dem olalı zülf-i perîşâna benlerün

Necâtî G 284/8

f. İp, Zincir, Yol, Tesbih

İp teşbihi; resen, resen-i dâr, resen-i sünbül, rismân, rişte, rişte-i leyli, bend, bend-i belâ, pay-bend, dâr (dar ağacı ipi), kayd, bağ, ıkd (düğüm), zîh (yay kirişi), tel, fetîl, fitrak (at eğerinin ardındaki kayış), kemend, urgan, zünnâr gibi kelimelerle yapılır. Zincir; zencir, selâsil, silsile kavramlarıyla yol ise derbend, şâhrâh gibi kelimelerle ifade edilir.

Saçın bu unsurlara teşbihi şekli münasebetiyledir. Âşığın canının saçın ucunda asılı olduğu tasavvuru bu benzetmelerin kaynağını oluşturur. Saç bazen âşık için darağacı olur. Saç-dâr benzerliğinde Mansur zikredilir. Bazen âşığın ayaklarına bağ olur. Saçının bendine bende olur (Şeyhî G 121/4, G

155/8; Bâkî G 443/2). Âşıklar sevgilinin boynu tasmalı kullarıdır. “Kayd” kelimesi bağ ve kaydetmek anlamında tevriyeli kullanılır:

Bend-i zülfünle şehâ biz boynı baglu çâkerüz

Kullarun içinde bu unvân ile ser-defterüz

Mesîhî G 99/1

Seni zencîre çeksün zülf-i dilber

Yüri kaydun kayır ey Zâtî

Zâtî G 889/6

Saç-ip benzerliği çene-zindan (Bk.) teşbihi ile birlikte ele alınır. Zindandan kaçmak için ip gerekir. Bazen saç bu görevi görür. Bazen de âşıklar saç ipiyle çene zindanına hapsedilir (Nizâmî G 26/1; Ahmet Paşa G 24/6; Fuzûlî G 37/6):

Dîvâne dil ki zülf ü zenahdân esîridür

Gel gör bu gün ki bend ile zindân esîridür

Hayretî G 91/1

Zünnâr, Mecûsî ve Hristiyan rahiplerin bellerine taktıkları on iki düğümlü kuşağa denir (Onay, 2007:422). Saçın zünnâra teşbihi şekli münasebetiyedir. Zünnâr ile birlikte iman ve küfür ile ilgili kavramlar tenasüp içinde kullanılır. Müslüman olan zünnârını keser. Saç, henüz kafirliği bırakmamıştır (Şeyhî G 199/4; Nizâmî G 29/5; Ahmet Paşa G 129/4; İshâk G 310/2; Hayâlî G 32/5). Elinde zünnarı ile görülen saç kafirliğe bel bağlamıştır:

Saçun kâfirlüğe bel bağlamışdur

Elinde dün gice zünnâr gördük

Zâtî G 698/6

Saçın zincire teşbihi şekli dolayısıyladır. Halka halka ve kıvrım kıvrım görünüşü onun birbirine geçmiş silsile şeklinde düşünülmesine sebep olmuştur. Saç-zincir münasebeti saç-ip ilgisi ile benzerdir. Deliler ve esirler zincire vurulur. Bu münasebetle Mecnun zikredilir. Âşıklar bu zincirle bağlıdır (Ahmet Paşa G 132/1, Necâtî G 77/4; Zâtî G 889/6; Fuzûlî G 290/7; Bâkî G 521/4):

Didüm oldı dil saçun zencîrinün dîvânesi

Nâz ile güldü didi al bunu da bağlayı ko

Hayretî G 386/6

Zülfî zencîri esîri dil-i dîvâne gerek

Eskidi kıssa-i Mecnûn yeni efsâne gerek

İshâk G 145/1

Deliler etrafa zarar vermemeleri için bağlanır. Sevgilinin saçını âşığı uslandırmak için bir zincirdir. Fakat sevgili her divaneyi o zincire layık görmez (Hayâlî G 544/5). Âşık, sevgilinin saçından ayrı kaldığında “zincirden boşanmış deli”ye döner:

Zülfünden ayru Bâkî bir hâl ile yürür kim

Zencîrden boşanmış dîvânedür sanurlar

Bâkî G 115/5

Saçın tesbihe teşbihi halka halka şekli münasebetiyledir. Sevgili saç tesbihiyle bazen cevr bazen naz hesabı yapar (Ahmet Paşa G 110/4). Onun tesbihine aldanmamak gerekir. Çünkü hırkası altında “büt-i Çîn”, “sîmîn sanem” vardır (Ahmet Paşa G 275/6):

Görürsen zülfü tesbihin sakın aldanma ey gönlüm

K’anun hırkası altında nihândur bir büt-i Çîni

Ahmet Paşa G 343/4

Saçın yola teşbihi uzunluğu ve inceliği münasebetiyledir. Âşık için müşklerle dolu, ömrün yetmeyeceği dar bir geçittir. Yol uzak ömür kısadır. Üstelik bu geçitte göz haydutları tarafından yağma edilme ihtimali vardır (Necâtî G 222/4; Nev’î G 297/1):

Zülfî derbend ü gözi rehzen olalı geçemez

Dil ü cân kâfilesi zülf-i perîşândan öte

Necâtî G 488/5

Kaldı dil-i Nev’î’de gam-ı zülf ü dehânı

Râh ise uzak ömr ise kûtâh ne müşkil

Nev’î G 291/5

g. Yılan, Timsah, Ejderha

Saçın bu unsurlara teşbihi şekli münasebetiyledir. Yılan ile ef'î, mâr, su'bân aynı anlama gelir. Eskiden hazinelere tılsım yapılır ve koruyucu olarak yılanlar görevlendirilmiş. Sevgilinin yüzü hazineye teşbih edilince saçlar da o hazineyi koruyan yılan şeklinde düşünülür. Saç yüz hazinesine sahip olduğu için “muzaffer mâr” şeklinde anılır ((Bk.Yüz; Şeyhî G 157/4; Ahmet Paşa G 52/1; Hayâlî G 304/3; Nev'î G 20/4):

Sanırım genc üzre dolaşmış yaturlar mârlar
Gerdenünde her kaçan sarmaşa kâkül kaküle

Hayâlî G 525/3

Muzaffer mârdur zülf-i siyâhun
Ki mâlikdür ruhun gencînesine

Mesîhî G 215/3

Halk arasında bugün de kullanılan “su içerken yılan bile dokunmaz”, “tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır”, “denize düşen yılan sarılır” gibi sözler saç-yılan münasebetiyle söz konusu edilir. Sevgilinin dudağı şarabını âşık içmek ister fakat saç engel olur (Nizâmî G 9/2; Ahmet Paşa G 59/3):

Lalin şarâbın içmege zülfün ne men ider
Kim su içerken âdemi urmaz yılan dahi

Nizâmî G 109/6

Genel olarak yılanlar zehirli kabul edilir. Saç yılanının zehri karşısında dudak “tiryâk”ı vardır. Bu yüzden âşığın korkmasına gerek yoktur (Şeyhî G 57/4; Ahmet Paşa G 285/5):

Lebün devrinde zülfünden ne teşvîş
Çü tiryâk ola ef'îden ne korhu

Ahmet Paşa G 256/2

Sevgilinin güzellik unsurlarının en belirgin özelliklerinden biri sihir yapmalarıdır. Altay şamanlarında şaman başlığının etrafında yer alan birkaç sıra yılan başı (Çoruhlu, 2006:164) da bu tasavvurda etkili olmalıdır. Hz. Musa kıssasında onun asası sihirbazlara karşı yılanı dönüşmüştür. Harut ve

çâh-ı Bâbil büyüünün kaynağı kabul edilir. Bu münasebetle saç, kulak, ben, çene (Bk. Bu Unsurlar) birlikte kullanılır:

Ol zülf ü ol binâguş su'bân u dest-i Mûsî

Ol hâl u ol zenehdân Hârût u çâh-ı Bâbil

Nizâmî G 67/4

Ejderha (ejder, ejdehâ), kanatlı, ağzından ateş çıkan, dört ayaklı, yedi başlı tahayyül edilen bir mahluktur (Onay, 2007:131). Yılan gibi tılsım yoluyla hazineleri koruduğuna inanılır. Bu tasavvurun temelinde saçların yüzü kuşatması vardır (Ahmet Paşa G 20/5; Necâtî G 96/2; İshâk G 50/3):

Hansı yerde tapılır nisbet sana bir genc-i hüsn

Hansı gencin ejderi zülf-i perişânınca var

Fuzûlî G 73/6

h. Cim ( ), Dal ( ), Lam ( )

Saçın bu harflere teşbihi şekil münasebetiyledir. Yüzün üzerine düşen saçın kıvrımı bu harflere benzetilir. Âşık sevgilinin saçı ve boyuna benzeyen “elif” ve “lam”dan gayri harf bilmez:

Kadünle zülfüne refât ile sihr öğreden hâce

Bana harf itmemiş ta'lîm elifden lamdan gayri

Nev'î G 515/3

Sevgiliyle ilgili güzellik unsurlarının çoğu şekil yönünden bir harfe benzetilir. Saç-lam, saç-dal, dudak-mim, boy-elif, göz-ayn, göz-sad, kaş-nun, kaş-ra, ben-nokta gibi. Şairler bu benzerlik ilişkisinden yararlanarak; cân, cemâl, celâl, dâd, dâm, dem, elem, la, mal, mecnûn, meded, red gibi kelimeler yazmışlardır⁵² (Bk. Bu Unsurlar; Nizâmî G 12/3, G 109/2; Necâtî G 49/3, G 322/2; Hayretî G 199/2; Nev'î G 87/2). Âşık sevgilinin güzelliği karşısında mim ağzı, dal zülfü ile “meded” diler:

Yârun görüp yüzini aceb mi meded disem

Çün mîmdür dehânı iki zülfi iki dâl

⁵² Bu konuda Dursun Ali Tökel tarafından hazırlanan *Divan Edebiyatında Harf Simgeciliği* adlı kitabı bakılabilir (Tökel, 2003).

Mesîhî G 142/3

i. Ömür

Saçın ömür, ömr-i dıraz, ömr-i tavîl, ömr-i câvidân, tûl-i emel oluşu uzunluğu sebebiyledir. Sevgili saçını kesmeye kalkışırsa âşîğın ömrü az olur. Saçın uzunluğu ile âşîğın ömrünün uzunluğu kastedilir (Nizâmî G 48/5; Ahmet Paşa G 301/4; Fuzûlî G 177/6; Yahya G 189/6; Bâkî G 179/2):

Tâ kim saçun girîhlerin açdun sabâ ile

Ömrin uzatdun ehl-i dilün hoş havâ ile

Necâtî G 470/1

Ömr-i câvidân münasebetiyle cennet, âb-ı hayat, Hızır ve Hz.İsa söz konusu edilir (Necâtî G 73/1, G 363/1, G 374/1, G 388/3, G 418/1, G 545/10; Mesîhî G 171/2, G 123/1; Bâkî G 113/7). Saç cennet bağında “ömr-i câvidân” şeklinde düşünülür:

Didüm cennetde olmaz şeb nedür zülf ü ruhun ya Râb

Didi miskîn cinân bâğında ömr-i câvidândur bu

Necâtî G 439/5

j. Atlas, Burka, Nikâb, Dâmen, Futâ, Hırka, Hil’at, Kabâ, Zırh, Külâh, Tâc-ı Devlet, Mengûş, Hamayıl, Perde, Seccâde, Süpürge, Alem, Kâbe Örtüsü

Saçta teşbih edilen bu unsurlar kıyafet veya aksesuardan ibarettir. Başın üzerinde olması münasebetiyle saç, yukarıdaki kavramlarla ifade edilmiştir. Atlas kadın giyiminde kullanılan ipekten dokunmuş parlak bir kumaştır. Burka, kadınların yüzlerini örttüğü ince siyah tül/peçe demektir. Nikâb, peçe olarak kullanılan siyah ve beyaz kumaştan yapılan yüz örtüsüdür. Nikâbda kişinin yüzü görünmezken o etrafını rahatlıkla görür. Dâmen, etek anlamına gelmekle beraber elbisenin belden aşağı sarkan kısmına denir. Şekli itibarıyla saçta benzetilmiştir. Futâ, genellikle koyu kırmızı

renkte olan ve bele bağlanan peştemale denir. Hırka genellikle yünden mamül dervişlerin giydiği yakasız ve kollu cübbenin adıdır. Cübbenin altına veya gecelik üstüne giyilen pamuklu elbiseye de denir. Hil'at, sultan veya vezirler tarafından ödül veya ihsan olarak giydirilen kıymetli elbise, kaftan demektir. Kabâ, savaşta zırh üzerine giyilen pamuklu kumaş anlamında kullanılırken sonraları ipekli kumaştan yapılan önü açık elbiseye denmiştir (Koçu, 1996:17, 46, 119, 129, 130, 136, 181-182; Onay, 2007:211; Özkan, 2007:566, 582, 588, 589, 592, 597, 608)⁵³.

Saç, sevgilinin gün yüzünde peçe şeklinde tasavvur olunur, güzellik gelininin örtüsü olarak düşünülür. Yüze dökülen saç siyah atlas gibi görünür. Bu yönüyle sevgilinin yüzüne yaraşmıştır (Necâtî G 244/1, G 480/7):

Ey tal'atı şems-i hüsne matla

Vey saçları gün yüzine burka

Nizâmî G 52/1

Gerçi arûs-ı hüsnüne zülfün nikâb olur

Korkum budur ki arada dâ'im hicâb olur

Mesîhî G 43/1

Siyâh atlas gibi zülfün yaraşdı

İzâr-ı âl-i müşgîn-hâle düşdi

Bâkî G 526/3

Damen ve futâ şekil ve renk yönünden saça teşbih edilir. Zülf ve hat eteğini, ihramını hiç çıkarmayan, şöhret için Ka'be'ye gitmiş Hindu'ya benzetilir (Mesîhî G 233/8). Uzun siyah saçlar ayağa kadar uzayan peştemal şeklinde düşünülür

Ayagun öpmege sarkan siyah fûta mıdur

Yahûd sürer mi yüzün zülf-i anberîn-fâmun

Nev'î G 256/3

Saç, miskî kabâ ve hil'at şeklinde düşünülür. Saçın bu şekilde düşünülmesi başı ve vücudu örtmesi münasebetiyledir. Hil'at, geleneğe göre padişah veya bir devlet büyüğü tarafından mükafat olarak giydirilir. Saç

⁵³ Konuyla ilgili Ömer Özkan tarafından hazırlanan *Divan Şiiri Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı* adlı çalışmaya bakılabilir (Özkan, 2007)

hil'atinden dolayı sevgili kutlanmaktadır (Bk. Necâtî G 328/2; Zâtî G 569/3; Bâkî G 409/1):

Zülf-i siyehün mübârek olsun
Zî-hil'at-i anberîn-girîbân

Bâkî G 375/3

Dervişlerle özdeşleşen hırka bir lokma bir hırkaya kanaat etmek deyimiyle birlikte geçer (Ahmet Paşa G 7/7). Gönül mürşidine sevgilinin saçı "hem hırka hem âsâ"dır. Mürşid, hırka ve âsâ kelimelerinde tenasüp vardır. Su olarak tasavvur olunan yüz üzerine saç, müşğîn seccâde şeklinde düşünülür (Bk. Yüz):

Dil mürşîdine hayâl-i zülfün
Hem hırka vü hem âsâdır ey dost

Ahmet Paşa G 20/4

Ne kerâmet gösterür gör hırka pûş-ı zülf-i dost
Oturur âb üzre bir seccâde-i müşğîn salup

Ahmet Paşa G 13/6

Saçın zırha teşbihi görünüşü münasebetiyledir. Zırh savaşlarda vücudu korumak amacıyla yapılan metal giysiye denir. Zırh anlamına gelen cevşen kelimesi ile birlikte kullanılır. Metalden mamül olması münasebetiyle Hz. Davud'a telmih yapılır. Sevgilinin yüzü üzerine dökülen saçlar zırh olarak tahayyül edilir. Bu zırh, saçın genel özellikleriyle uyumlu olarak anberîn, müşkîn ve sümbüldendir. Zırh dolayısıyla saç savaşçı olur, savaş ile ilgili kelimeler birlikte kullanılır (Nizâmî G 90/6; Ahmet Paşa G 324/4, G 96/3; İshâk G 36/4; Hayâlî G 157/1, G 291/3; Bâkî G 71/2):

Müseccel saçı Dâvûdî zırıhdur
Mu'anber zülfi Abbâsî alemdür

Nizâmî G 12/5

Suya sünbülden zırh geydürse ruhsârun nola
Her yana nergisleründen sihr ile peykân yagar

Ahmet Paşa G 36/8

Saç şekil bakımından bazen düz bazen kıvrımlıdır. Şair bu durumu "gah eğri gah doğru" takılan bir külah olarak tahayyül eder (Ahmet Paşa G

332/1). Kûlahın keçeden yapılması da burada hatırlanmalıdır. Sevgilinin kakülü şahların/sultanların taktığı bir taç şeklinde düşünülmüştür:

Tâc-ı devletdür meger başunda miskîn kâkülün

Kim güzeller şâhısın hem hûblar sultânısın

Necâtî G 395/2

Mengûş, küpe demektir. İki kulağa takılan küpeler yanakların yanında sallanır. Bu münasebetle saç yüzün iki yanında salınan küpeye teşbih edilir. Sevgili kulağına saçlarından küpe takalı âşıkların feryadını duymaz olmuştur. Bu durum bol malzemeli, şıkır şıkır küpeleri hatıra getirmektedir:

Mengûş-ı zülf asıllalı solına sagına

Efgân u nâle girmez olupdur kulagina

Mesîhî G 221/1

Hamayıl, Arapça hamâ'il kelimesidir. İçinde dua bulunan muska ve uğurlu tılsımlara hamayıl denir. Ayrıca Reşad Ekrem Koçu'ya göre hamayıl omuzdan çapraz asılan kılıç ve nişan askısına denir (Koçu, 1996:1265). Sevgili saçlarını ağyarın boynuna hamayıl edince âşığa perişan olmak düşer. "Miskîn hamâyıl" saçın kokusuyla ilgilidir (Hayretî G 329/2, G 384/3). Saç, can gerdanına asılmış sağlı sollu hamayıldır:

Gerden-i câna anberîn zülfi

Saglu sollu iki hamâyıldür

İshâk G 52/3

Zülfün perde şeklinde düşünülmesi yüzü örtmesi münasebetiyledir. Saç perdesinden yüzü gören âşık "naz güneşi üzerinde fitne bulutu" der. Âşığın sevgilinin yüzünü görmesi engellemesi bakımından ele alınır (Nizâmî G 43/2; Necâtî G 407/4):

Bana devlet yüzün göstermeyen baht-ı siyâhumdur

Kara zülfün ki çekmiş perde ol ruhsâr-ı nîkûya

Bâkî G 458/2

Saçın süpürgeye teşbihi şekil münasebetiyledir. Yüzün iki yanından sarkan saçlar hat gubarını süpürüyor şeklinde tahayyül edilir (Nev'î G 303/3). Renginden dolayı saç Kâbe örtüsü benzerliği kurulur (Necâtî G 177/5). Bayrak, sancak anlamında kullanılan alem, rengi ve şekli dolayısıyla saçın

benzetileni olur. Türkler tarih boyunca çeşitli renklerde bayrak kullanmıştır. Bunlardan biri de siyah bayraktır. Abbasi, Gazne ve Memluk devletleri de siyah bayrak kullanmışlardır. Osmanlı'da ise hilafetin sembolü olan Sancak-ı Şerif siyah renklidir (Özkan, 2007:31). Sevgilinin amber kokulu saçı "Abbasi alem" şeklinde düşünülür (Nizâmî G 12/5). Sevgilinin kakülü cemal mülkünün alemine benzetilir:

Sana müsellemler oldı diyü milket-i cemâl
 Ey şâh-ı hüsn kâkülün üşde alem çeker
 Mesîhî G 90/6

k. Sümbül, Benefşe, Reyhân, Yâsemen, Şeb-bû, Buhûr-ı Meryem, Berg, Budak, Deste, Hûşe

Sümbül saçın en çok benzetildiği unsurlardandır. Çoğu kez istiareyle saç yerine kullanılır. Renk, koku ve şekil bakımından saçın çokluğu, dağınıklığı, kıvrım kıvrım oluşu ile ilgi kurulur. Koku münasebetiyle rüzgar, saba, nesim; Hoten, Çin, misk, âhû, nâfe; benefşe, reyhân, semen, lâle ile birlikte kullanılır (Bk. Şeyhî G 61/5, G 78/6, G 196/4; Nizâmî G 63/5; Hayâlî G 149/1; Bâkî G 399/3). Saçın yüz üzerine salınması münasebetiyle hayallere konu olur:

Sümbülün saldukça gül-berg üzre ol mâh-ı Hoten
 Sanki âhû deşt-i Çîn üstine müşg-i ter saçar
 Şeyhî G 81/2

Tagıdur zülfünü ruhsâruna bâd-ı seherî
 Sanki gül hirmenine sümbül ü reyhân dökülür
 Nizâmî G 31/6

Lütf ile reyhânları gülşende hayrân itmege
 Yâsemîne sâye salmış sümbülün vardur senün
 Ahmet Paşa G 162/2

Bahar mevsimiyle sümbül birlikte anılır. Sümbül vakti, sümbül sohbeti, sümbül hava; gülistan, bahristan gibi ifadeler de bu münasebetle kullanılır.

Yüz bahara teşbih edilince saçlar sümbül olur. Güzellik bağı sümbüllerle zinetlenir (Hayretî G 436/2; Hayâlî G 179/5; Yahya G 31/5):

Tagıdup yâr ruhı üstine sünbüllerini
Didi eyyâm-ı bahâr oldı vü sevdâ demidür
Hayretî G 72/3

Kâkülün ruhsarı üzre târumâr etmiş o yâr
Cennete dönse aceb mi bâğ sünbül vaktidür
Hayâlî G 144/3

Saç, sümbülden üstün tutulur. Sümbül saça benzemeye çalışan benefşenin “yüzü kara” olur. Ona benzemeye çalışmak hatadır. Sümbül bu yüzden perişandır. Saç-dağınıklık ilgisi “perişan” kelimesi ile ifade edilmiştir (Ahmet Paşa G 346/8; Zâtî G 563/1; Fuzûlî M1/2; Nev’î G 554/4):

Zülfünün dest-resin tuydı meger ruhlarına
Bâgda sünbülün ahvâli perişân dirler
Bâkî G 144/2

Sümbül ve reyhan şekil ve koku bakımından saç ile benzerlik gösterir. Yanak-su (Bk.) teşbihi ile düğüm düğüm olan saç, su üzerinde iki taze sümbül şeklinde düşünülür:

Gül yanagunda zülf-i perişân girîh girîh
Bâg-ı İremde sünbül ü reyhân girîh girîh
Necâtî G 524/1

Ârızunda ol iki zülf-i girîh-gîrûn senün
Suya konmuş iki garrâ tâze sünbüldür bana
Bâkî G 12/2

Saçın benefşeye (menekşe) teşbihi şekil, koku ve renk münasebetiyledir. Saç, benefşeden üstün tutulur. Sevgili benefşe saçlarıyla âlemi muattar eder, benefşe bu yüzden “kara yaslı” görünür (Ahmet Paşa G 78/4; Necâtî G 137/1). Sevgilinin saçlarına benzemeye çalışan benefşe pazara düşmüş “şâhid-i kâşâne⁵⁴” dir:

Ne haber virdi sabâ zülf-i perişânun için

⁵⁴ Şâhid-i kâşâne, cariye demektir (Onay 2007:361).

Ki benefşe kara yaslu görünür anun için

Şeyhî G 136/1

Benefşe kendüyi zülfüne teşbîh itse incinme

Ki ol bir şâhid-i kâşânedür bâzâre düşmişdür

Bâkî G 173/3

Şebbû (şebboy), buhûr-ı Meryem ve yasemin çiçekleri de aynı münasebetlerle saçın benzetilene olurlar. Şebboy ile şeb (akşam) arasında ilgi kurulur (Bâkî G 184/1). Meryem ana eli denilen buhûr-ı Meryem şekil benzerliği yanında buhur kelimesiyle koku da kastedilmektedir:

Lâl-i nâbın Mesîh-i sâîndür

Bûy-ı zülfün buhûr-ı Meryemdür

Hayâlî G 96/4

Saçın berg (yaprak) şeklinde düşünülmesi yüz-su teşbihine dayanmaktadır. Saç su üzerindeki yaprak gibi tahayyül edilmiştir (Ahmet Paşa G 13/5). Goncaya benzetilen dudak münasebetiyle saç, dal/budak şeklinde düşünülmüştür (Bk. Yüz, Dudak):

Zülfün ucında lalüni gördükce sanuram

Bir tâze goncedür ki budagındadır dahi

Nizâmî G 108/6

Deste, salkım (hûşe, âveng, heveng) teşbihi saçın şekli münasebetiyle sümbül, reyhan, üzüm gibi destesi yapılan ve salkımı olan nesnelere üzerinden yapılır (Ahmet Paşa G 39/2, G 78/3, G 264/3; Necâtî G 82/5; İshâk G 234/4; Nev'î G 25/1):

Tâze bahâr olalı cemâlün çemenleri

Sümbül saçun benefşeleri deste destedür

Ahmet Paşa G 42/2

Hâlün cefâyı hûşe-i zülfünden öğrenür

Üzüme göre kararur ey bî-vefâ üzüm

Necâtî G 360/5

**I. Ases, [Mu]hafız, Haberci, Hâdim, Hemrâz, İmam, Ferrâş, Alemdâr,
Çeri, Leşker, Karavul, Perdedâr, Dâye, Reyhâncı, Nakkaş, Bağbân,
Rind, Serkeş, Şebdîz, Şebrev**

Saçın bu kavramlara teşbihi çeşitli sebeplere dayanır. Şekil ve renk hususiyetleri dolayısıyla teşbih unsuru olurlar. Çeri, leşker, karavul, alemdâr gibi ifadeler saçın çokluğunu ve rengini remsil eder. Savaş pozisyonu almış ordular siyah bir karaltı şeklinde görüldüğünden saç ile ilgi kurulmuştur:

Asker-i hat çekdi hâlün almağa cân kişverün

Turdı zülfün iki cânibde karavullar gibi

Hayretî G 436/3

Ases, eskiden gece sokağa çıkma yasağını uygulayan, gece devriyesi ile asayışı sağlayan yeniçeri postasına denir. Ferrâş, cami, mescit, imaret gibi yerlerin halı ve kilimlerini yayan, oraların temizliği ile görevli kişiye denir. Kabe'yi süpürelere de ferrâş denir. Haberci (peyk), postacı sınıfına dahil kimseler için kullanılan bir ifadedir. Reyhancı, bahçıvan gibi çiçek yetiştiren ve çeşitli meclislere çiçek taşıyan kişiye isim olmalıdır (Onay, 2007:40; Özkan, 2007:77, 93, 104, 245). Saç-ases ilgisi saç-gece münasebetiyle ele alınır (Ahmet Paşa G 315/3). Saç, bezmin reyhancısı olarak sümbül taşır. Bağban da elinde deste deste gül ve nesrin tutar. Saç, yüzü süpüren süpürge şeklinde düşünülür (Ahmet Paşa G 13/7, G 53/3, G 300/1). Zülf muhafızı yüz hazinesini korur (Nizâmî G 93/6). Kakül yağmanın habercisi olarak tahayyül edilir:

Nice bezme oldı reyhâncı bu şeb sünbüllerün

Kande açıldı aceb ruhsâr-ı gül-nârun senün

Zâti G 812/2

Zülfün ki bâgbân-ı gülistân-ı hüsndür

Avcında deste deste gül ü nesteren tutar

Ahmet Paşa G 63/4

Gün dogusunda fitneye târîh kor hâlün

Oldu haberci şarkda yagmaya kâkülün

Hayâlî G 285/2

Saçın dâye, hâdim, hemrâz, imam, rind ve serkeş olarak tahayyül şekli ve görünüşü dolayısıyladır. Saç yüz üzerine salınınca âşığın kıblegâhında imam olur. Yine aynı münasebetle saç halkası ben üzerine gelince “Habeş çocuğunu kucağına almış dâye” şeklinde düşünülür. Gamze ile sırdaş olur. Saç dağınıklığı ve hareketi dolayısıyla serkeş olarak tavsif edilir (Nizâmî G 108/4; Necâtî G 88/3; Hayretî G 462/3; İshâk G 53/5). Dudak üzerine gelen saç “çöküp şarap çeken rind”e teşbih edilir. Yüzün iki yanından sarkan saç, yüz hareminin “sünbül ve reyhan adlı iki hâdimi⁵⁵” şeklinde tasavvur edilir:

Zülfün ki ârifâne egilüp öper lebün

Bir rinddür ki câm-ı şarâbı çöker çeker

Necâtî G 145/5

Zülf ü hattun harem-i hüsne iki hâdimdür

Birinin adı reyhân birinin sünböldür

İshâk G 79/3

Saçın şebrev ve şebdiz şeklinde düşünülmesinin sebebi uzunluğu ve siyahlığı dolayısıyladır. Gece renkli anlamına gelen Şebdîz, Hüsrev’in atının adıdır. Şirin’in Gülgün adlı atı ile aynı kısıraktan doğmuştur (Onay, 2007:157-158; Pala, 1995,503). Bundan dolayı telmih yapılır ve bu kelimeler tenasüp içinde kullanılır. Gülgün kelimesi münasebetiyle âşığın gözyaşı söz konusu edilir (Bk. Ahmet Paşa G 163/4; Necâtî G 239/3, G 212/4; Mesîhî G 174/4; Hayretî G 78/2; İshâk G 18/5, G 314/5; Nev’î G 295/2):

Husrevâ Şebdîz-i zülfün na'line nesr itmege

Dem-be-dem Gülgün-ı eşküm la'l-vâr eksük degül

Hayretî G 261/3

⁵⁵ Ortaçağ saraylarında hizmetçi olarak kullanılan zenci kadınlara Anber, Sünbül, Reyhan gibi isimler verilirdi (Bk. Ben, Hat).

**m.Hind, Hindû, Habeş, Şâh-ı Çin, Hoten Şâhı, Tatar, Zengî, Mülk-i
Efrenç, Uç**

Saç renginden dolayı Hind ve Hintliye teşbih edilir. Âşık Hind'e sefer eyler (Şeyhî G 149/4; Ahmet Paşa G 218/7). Sevgilinin yanakları üzerinde saçlar Rum'da gezintiye çıkan iki Hintliye benzetilir:

Ruhların üstünde zülfeyn-i siyâhun gûyiyâ
İki Hindûdur kılurlar Rûmda seyrân-ı hüsn
Mesîhî G 170/2

Habeşistan bugün Etiyopya olarak bilinen ülkedir. Habeşliler siyahî olmaları münasebetiyle saçın benzetilene omuştur. Dudak üzerinde dökülen saç elinde kadeh tutan Habeş sultanına benzetilir (Nizâmî G 20/6). Habeş deyince akla ilk gelen İslamı kabul eden ilk Müslümanlardan Bilâl-i Habeşî'dir. Aşağıdaki beyitte yüz üzerindeki saç, Ravza'da uyuyan Bilâl-i Habeşî'ye benzetilmiştir:

Ârızun üzre yatur turra-i zülf-i siyehün
San Bilâl-i Habeşî Ravzâ-i Rıdvânda yatur
Nizâmî G 19/6

Yüz beyazlığı sebebiyle Rum, saçlar renk ve koku münasebetiyle Hoten kabul edilir. Âşığın gönlü sevgilinin "çîn-i zülfünde" karar eyler. Dolayısıyla Rum sultanından Hoten şahına gönderilmiş bir ulağa benzer. Saçın hat ve ben üzerine dökülmesi Çin şahının Habeş'ten asker çekmesi şeklinde düşünülür (Nizâmî G 90/7; Hayâlî G 565/2). Saçın Tatar'a teşbihi âşığın gönlünün ona esir olması sebebiyledir. Bu durum Tatar hanlarını akla getirmektedir:

Tatar-ı zülfine o şehün bağlanur gönül
Ya'nî gedâ esîri degül hân esîridür
Nev'î G 54/3

Saçın zengi/zenci olarak düşünülmesi renk münasebetiyledir. Aşağıdaki beyitte ateş yakan ve dumanına eteğini tutan bir zenci imajı çizilmiştir:

Âteş-i ruhsâre salmış ûd-ı hâlimden buhûr

Zengî-i zülf-i siyâhı üstine dâmen tutar

Nizâmî G 25/2

Saç-Karaman benzerliği kara kelimesi münasebetiyledir. Yüz Rum, Aydın olunca saç Karaman olmaktadır (Bk.Yüz; Mesîhî G 226/2; Hayâlî G 343/3). Saçın uç ve mülk-i efrenç şeklinde düşünülmesi devrin tasavvuru ile ilgili bir durumdur. Osmanlıların akınları hep batı yönünde olmuştur. Saçın mülk-i efrenç olarak düşünülmesi İslam olmamaları dolayısıyla olmalıdır:

Ruhlarında zülfün ucundan neler çekdüm didüm

Didi bes gavgâlu olur Rûmda elbette uc

Necâtî G 40/4

Mekânın Mekkedür kiblem evin Kuds

Yüzün Rûm eli zülfün mülk-i Efrenç

Hayâlî G 39/2

n. Cadı, Fitne, Hilekâr, Harâmî, Kâtil, Kâfir, Din, İmân

Saçın teşbih edildiği bu unsurlara ilave olarak; âfet-i din, âşûb, fiten, fettân, fitne-i ahirzamân, kattâl, tarrâr, dolandırıcı, kallâb, sâhir, sitemgâr, uğrı, düzd, yollar basıcı, vefâsız, yüz karası, zâlim, kâfistan, küfür, salîb, tersâ, bî-din gibi kavramlar sayılabilir.

Saçın cadı, hilekâr ve sâhir şeklinde düşünülmesi âşığın gönlünü hile ile alması dolayısıyladır. Cadı “suda batmaz, ateşte yanmaz” sözü yüz üzerindeki saç için kullanılır (Ahmet Paşa G 58/5, G 292/3; Bâkî G 398/2). Mushaf ile büyü yapılmasına binaen saç cadısı yüz mushafı üzerine bağdaş kurmuş olarak tahayyül edilir. Rüzgarda seyahat eder, kirpik süpürgesine biner, suya batmaz, hile yapar:

Ruhlarında kim bile zülfün ne câdûluk ider

Kim geçüp bu veche bağdaş kurdı Kur'ân üstine

Necâtî G 535/5

Ruhun üstinde zülfün tursa tan mı

Meseldür bu ki batmaz suya câdû

Mesîhî G 199/4

Alınmazdı gönül yâr olmayaydı
Ser-i zülfün gibi kec-bâze⁵⁶ ger ruh

Bâkî G 33/3

Saçın fitne oluşu rengi münasebetiyledir. Dağınıklığı da dolaylı olarak fitneye sebebiyet vermektedir. Fitne; kötülük, ara bozma, karışıklık çıkarma, canilik olarak açıklanabilir. Saç bütün bu özellikleri üzerinde taşır. Âfet-i din oluşu kıyamet fitnesi veya ahirzaman fitnesi olmasından kaynaklanır. Kıyamet münasebetiyle kamet ve saç birlikte ele alınır. Gamze, hat, ben, zülf (Bk. Bu Unsurlar) fitneci olsa da kakülün üstüne yoktur. Saç, ahirzaman fitnesinin alametidir (Necâtî G 159/6, G 560/1; Fuzûlî G 236/5; Nev'î G 17/5; Bâkî G 77/2):

Bir yana zülf ü gamze vü bir yana hatt u hâl
Çogaldı fitne ey kamer âhır zemân gibi

Necâtî G 577/2

Gice hâlünle zülfün fitneden bahs itdiler haylî
O fenni bilmede ammâ ki çıkdı kâkülün fâ'ik

Nev'î G 218/4

Kaddi itmiş kıyameti tahkîk
Zülfinün fitnesi alâmetdür

Nev'î G 88/4

Saçın harâmi ve katil oluşu görünüşü münasebetiyledir. Yüz üzerine dökülen saç yollar basan, yol kesen, soygun yapan, öldüren harâmi şeklinde tahayyül edilir (Necâtî G 52/5, G 616/1). Harâmi saçlar ayaklanıp bellere kadar inmiştir. Haydutların dağlarda yaşaması ve baskın için dağın eteklerine inmeleri beyitteki anlamı zenginleştirmiştir:

Hattun sipâh-ı zulm ile Rûmı ayakladı
Sünbüllerün harâmî olup indi bellere

Hayretî G 394/3

⁵⁶ Kec-bâz, oyunda hile yapan demektir.

Saçın hırsız (uğrı, düzd) şeklinde düşünülmesi şekli dolayısıyladır. Saçın uzunluğu “el uzunluğu” olarak tahayyül edilir (Ahmet Paşa G 79/3; Mesîhî G 138/2). Gamze bir hırsız ise saç iki hırsızdır:

Gönlümde nice saklana cânâ metâ-ı sabr
Gamzen bir uğrı turra-i anber feşân iki

Necâtî G 559/2

Saçın küfür, kâfir, kâfiristan olarak düşünülmesi renginden dolaydır. Bahsedilen kavramlar üzerine kurulu beyitler daha çok tasavvufî anlam taşımaktadır. Bu münasebetle tasavvufta saçın kesreti sembolize etmesinin de bu telakkide etkili olduğu söylenmelidir. Saçın küfür olarak tasavvuru ile kâfir, bî-din, kâfiristân, salîb, tersâ, zünnâr, sanem; yüz, nûr, imân, müslümân, İslâm gibi kelimelerle tenasüp ve leff ü neşr yapılır (Şeyhî G 33/6; Nizâmî G 97/3; Ahmet Paşa G 51/1, G 186/2; Mesîhî G 254/1; Hayretî G 3/4, G 231/4; İshâk G 242/2; Fuzûlî G 222/1; Bâkî G 498/3):

Dünyeyi ehline vü dini koduk dindâra
Zülfünün küfrin idelden berü imânumuzı

Şeyhî G 183/5

Ben saçından çekdüğüm ben ruhlarından gördüğüm
Şerh ideyin kâfir aglasun müselmân acısın

Necâtî G 420/4

Vech-i pâkündür tarîk-ı ışık içinde bana dîn
Küfr-i zülfündür Hudâ hakkıyçün imânum benüm

Hayretî G 294/3

Nihân oldu gözümde zülf-i dilber
Aceb midür okursam küfri ezber

Nevî G 118/1

Saçın din ve iman olarak tasavvuru önceki paragrafta bahsedildiği üzere tasavvufî mülahazaların tesiriyledir. Vahdet, kesretin altında gizlidir. Bu yünüyle âşığın dini, imanı olmaktadır (Mesîhî, 52/7; Hayâlî G 63/4, G 570/5). Zahid sevgilinin yüzü ve saçını görmeden geçerse dini imanı olmayacağından endişe edilir. Yüz-saç, din-iman leff ü neşr yapılarak kullanılır

Görmeden zülf ü ruhun geçse eger zâhid-i şeh
 Korkum oldur ki ne îmânı ve ne dîni ola
 Hayâlî G 18/3

o. Yazı, Tuğrâ, Tumâr

Saç ile ilgili tasavvurların bu başlık altında toplanan teşbihleri: besmele, ber-kenâr, kayd-ı sah, müfred, tesniye, terci-i bend, tevki', hatt-ı tevki', tevki'-i refi, tevki'-i şâh, mıstar şeklindedir. Saçın bu unsurlara teşbihi şekil ve renk münasebetiyledir. Yüz mushaf veya kitap şeklinde düşünülünce saç sayfanın kenarlarına yazılmış yazılardır. Saç sayfa kenarında “ber kenar”, “kayd-ı sah⁵⁷” olarak tahayyül edilir (Ahmet Paşa G 34/2,4,5, G 40/5). Saçlar yüz mushafının üstünde sure başındaki Bismillah'a benzer:

Ey yüzi mushaf başun üstinde bu sünbül senün
 Satr-ı bismillâha benzer sûre başında hemân
 Yahya G 299/2

Yüz üstüne dökülen kakül, Kâbe'ye asılan “terci-i bend” şeklinde düşünülür. Saç, yüz sayfasına “rakam çeker”. Bu münasebetle saç “kıl kalem” ile âşıkların halini gül yaprağına yazar. Saçın müfred ve tesniye olarak tahayyülü de şekil benzerliği münasebetiyledir (Ahmet Paşa G 344/2; Mesîhî G 90/5):

Ey cemâlünden mu'anber kâkülün tercî-i bend
 Kim anı davâ ile şâirler asar Ka'beye
 Necâtî G 456/9
 Sîga-ı hüsnünde kaddün elif-i cem durur
 O iki zülf ana tesniye müfred kâkül
 Mesîhî G 146/5

Saçın halka halka görünüşü ile kağıt tomarının halkası arasında şekil benzerliği vardır. Bundan dolayı saç rulo haline getirilmiş kağıda teşbih edilir.

⁵⁷ Kayd-ı sah, tashih kaydı, düzeltme, metin tashihi anlamına gelir. Eserin müellifi tarafından istihzah edilen nüsha üzerinde gerekli düzeltmeler ve ekler ( ) harfleriyle beraber satır üstünde veya sayfa kenarında gösterilir (Mermer, Koç Keskin, 2005:88).

Saç şekli itibarıyla sayfa kenarlarına çekilen mıstar şeklinde düşünülür (Yahya G 214/5):

Yazıldı müşg ile şeref-i âfitâbda
Tûmârlar ki turra-i anber-feşân asar

Necâtî G 70/7

Saç şekil bakımında tuğra, tevki' ve nişana teşbih edilir (Bk. Necâtî G 154/6, G 261/1-2, G 597/1; Bâkî G 124/1, G 291/4). Sevgilinin saçı emsali görülmemiş bir tuğradır:

Beyâz-ı safha-i ruhsârun üzre zülf-i pür-çînün
Misâlin görmemişdür kimse bir tuğrâ-yı garrâdur

Bâkî G 52/3

p. Baht, Belâ, Günâh

Baht kelimesi genellikle kara baht anlamında “baht-ı siyeh” şeklinde kullanılır. Renk münasebeyiyle saçın teşbih edildiği baht âşık açısından ele alınır. Siyah saç sevgilinin yüzünü örttüğü için âşığın kara bahtı olur (Hayâlî G 206/1; Nev'î G 453/2):

Şem-i ruhsârına iden zülf-i şeb-rengin nikâb
Bilürem baht-ı siyâh-ı ser-nigûnumdur benüm

Necâtî G 356/4

Saç rengi itibarıyla belâ şeklinde düşünülür. Kara bela tabiri de aynı tasavvurdan doğmuş olmalıdır. Başım belada, baş belası gibi ifadeler belabaş münasebetini gösterir. Aşığın saç ve kakülden yana başı beladadır (Şeyhî G 10/6; Necâtî G 78/5; Bâkî G 129/5, G 492/4):

Hevâ-yı kâküli bir yana bir yana zülfî
Başumda derd ü belânun nihâyeti yokdur

Bâkî G 169/3

Saçın günah (vebâl) olarak tasavvuru rengi dolayısıyladır. “Günah kalbi karartır” sözü ondaki karalılığı anlatmaya yeterlidir. Sevgilinin saçı âşığın vebali/günahı şeklinde düşünülür (Hayâlî G 281/4; Nev'î G 453/5; Bâkî G 100/1, G 207/3):

Zülf-i siyâhı mı ya günâhum mıdur benüm
 Göstermeyen nedür bana dîdâr-ı yârümi
 Nev'î G 524/4

q. Fâl, Akrep Burcu, Mahşer, Menzîl-i Rûh

Saçın akrep burcu olarak tasavvuru yüzün aya teşbihi münasebetiyledir. Müneccimler eskiden yıldızlara bakmak suretiyle fal bakar, hüküm çıkarırlardı. Eski inanişâ göre güneş dünya etrafında döner ve on iki eşit dilimden geçer. Her dilim bir burcu temsil eder (Pala, 1995:96). Dolayısıyla akrep, yüz münasebetiyle ay menzilindedir (Bk. Yüz; Şeyhî G 42/4; Ahmet Paşa G 11/4, G74/3; Necâtî G 299/1):

Agzı mercan dürcidür kim cevher-i cân andadur
 Zülfi Akreb bürcidür kim mâh-ı tâbân andadur
 Ahmet Paşa G 43/1

Mahşer, kıyamet günü bütün insanların hesap için toplanacağı an/yerdir. Burada insanların dünyada yaptığı bütün işlerden hesap olunacağı ve defterinin sağ veya soldan verilmesine göre cennet ya da cehenneme gideceğine inanılır. Saç çokluğu ve karışıklığı yönünden mahşere benzer. Bu ilgide âşıkların canının saçta asılı olduğu mülâhazası da söz konusudur. Saç bu münasebetle menzîl-i ruh olur. Bu münasebetle sevgilinin boyu da kıyamet olarak tasavvur edilir (Bk. Boy; Şeyhî G 15/1; Ahmet Paşa G 89/2, G 175/2, G 226/2; Mesîhî G 205/5; Hayâlî G 51/2):

Kaddün ey âfet kıyâmetdür saçun dil mahşeri
 Kim hatun âşıklarunun nâme-i amâlidür
 Mesîhî G 67/2

r. Merdiven, Minber, Pervâz, Kenâr, Siyasetgâh-ı İbrâhim

Saçın merdiven şeklinde düşünülmesi büklüm büklüm oluşu münasebetiyledir. Bu mediven âşıklar sevgilinin alını tâkına çıksın diye

konulmuştur. Âşıklar “hüsn mi'râcına” çıkmak için saç merdivenini kullanır (Ahmet Paşa G 285/2; Necâtî G 559/7):

Hüsn mirâcına âşıklar urûc itsün diyu
Nerdübân idüp durur zülfeynin eflâke direk
Necâtî G 327/2

Âşık sevilgilinin kaşı ve zülfünü anıp dua etmek için gece gündüz mihrab ile minbere yaslanır. Kaş şekil yönünden mihraba benzediği için saç da minber olur (Bk. Kaş):

Kaşun ile zülfünü anup du'âlar itmege
Bu Necâtî rûz u şeb mihrâb ü minber yasadnur
Necâtî G 150/8

Saçın siyasetgâh-ı İbrahim'e teşbihi Hz. İbrahim kıssası ile ilgilidir. Nemrud tarafından ateşe atılan Hz.İbrahim inayet eseri yanmamıştır. Yüz ateştir, saç ve kaş yüz üzerinde bulunmaları ve yanmamaları nedeniyle siyasetgâh-ı İbrahim'e teşbih edilmiştir (Hayâlî G 74/2). Saçın yüzün etrafında olması “kenar” şeklinde düşünülmesine sebep olur (Necâtî G 409/4). Saçlar yüz ayinesinin abonaz ağacından pervazıdır. Abonoz ağacı uzun süre suda kaldığı için sertlik ve siyahlık kazanır (Parlatır, 2009: 30). Bu teşbih abanoz ağacının siyah ve parlak olmasından kaynaklanmış olmalıdır:

Ruhsâr-ı sâf u pâki ham-ı zülf-i yârda
Âyînedür ki deste vü pervâzı âbnûs
Bâkî G 212/13

B. ALIN

1. Umumi Olarak Alın

Alın (cebîn, pîşânî), yüzde kaş ile saç arasında kalan kısma denir. Güzellik unsurları içinde diğerlerine nazaran daha az söz konusu edilir. Genellikle yüz, saç ve kaş; nadiren de gamze ve dudak ile birlikte kullanılır. Alnın beyaz ve parlak oluşu üzerine teşbihler yapılır. Sevgilinin alnı daima ak

ve açıktır. Saçın alın üzerine dökülmesi güzellik nişanıdır. Fakat sevgili Allah vergisi bir güzelliğe sahip olduğu için böyle bir ziynete ihtiyaç duymaz (Bk.Hüsn). Âşık bahtının sevgilinin saçını gibi kara olmasındansa alını gibi ak olmasını ister (Ahmet Paşa G 6/1; Hayretî G 282/2; Necâtî G 139/4, G 437/3):

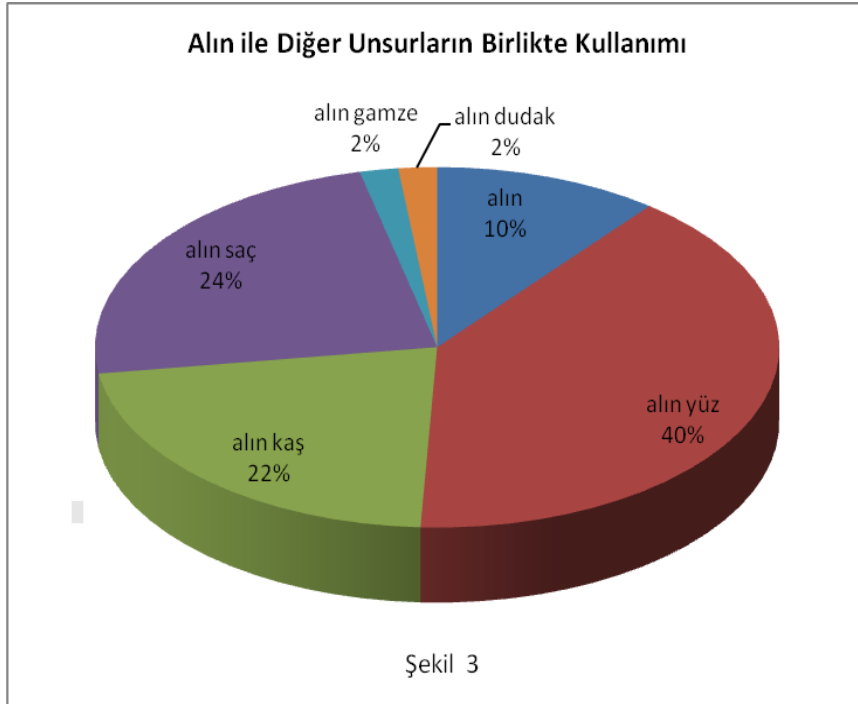
Nâz ile serv gibi ser-keş olursa yaraşur
Gül gibi ol güzelün alını açuktur yüzi ak
İshâk G 128/3

Siyeh zülfi gibi yiter karardun
Cebîni gibi ey bahtum sepîd ol
Hayretî G 263/2

Alın, tasavvufta mecazen vahdet, ilâhi sırların ortaya çıkışı ve aydınlatma nurlarının tavırlarının başlangıcı, seyr ü sülûkta makamlardan biri gibi anlamlarda kullanılır (Üzgör, 1990:177; Cebecioğlu, 2005:49-50; Pala, 1995:32; Bayburtlugil, 1985:351). Saçın kesret oluşu dalalet, onun karşısında alın hidayettir:

Saçı düninde gönül azmış idi alını günü
Gine dalâlet içinde bize hidâyet ider
Şeyhî G 27/4

Alının tek başına ve diğer güzellik unsurlarıyla birlikte kullanım sıklığı aşağıdaki grafikte verilmiştir:

Alın güzellik unsurları içinde en az kullanılanlardandır. Bu durumun sebebi yüz ile birlikte anılmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Tek başına %10 oranında kullanımı, birlikte kullanımından daha düşük bir değere sahiptir. Alın %40 oranında en fazla yüz ile kullanılmıştır. Saç ve kaş ile kullanımı birbirine yakındır.

Alın diğer güzellik unsurlarıyla birlikte en az kullanılan unsurdur. Nerdeyse yüz, saç ve kaştan başka unsurla kullanılmamaktadır. Bu unsurlarla toplam kullanım oranı % 96'dır. Alının yüz ve saç ile birlikte üçlü kullanım oranı %14'tür.

2. Alın ile İlgili Benzetmeler

a. Ay, Güneş, Gün, Nûr, Kandîl, Zühre, Kâfûr

Alın parlak ve beyaz oluşu münasebetiyle yukarıdaki unsurlara benzetilir. Alın için en çok kullanılan teşbih unsuru aydır. Bu mülahazada kaşların hilale teşbih edilmesi etkilidir. Sevgilinin alnında kaşlarını görenler

“bir ay gurreinde aceptor iki hilal” derler (Nizâmî G 70/5). Sevgilinin karşısında ay benzi sarı bir âşık, eksikli bir kuldur (Mesîhî G 152/4). Sevgili “yüzü gün alını kamer” şeklinde tarif edilir. Onun alını cihanı aydınlatır (Şeyhî G 12/1; Nizâmî G 30/5):

Alın mı bu yâ bedr-i cihân-tâb-ı münevver

Yâ şemme-i şems-i felek-ârâ-yı melâhat

Hayretî G 25/3

Alın güneşe benzetilince yanak ışığını ondan alan ay şeklinde tasavvur edilir. Normalde güneş ışık kaynağıdır, ay ışığını ondan alır. Bazen bunun tam tersi güneş sevgilinin ay alınına benzemeye çalışır. Bundan dolayı “rüzgâr hışm etti, iletmedi akşama” şeklinde güneşin batışı kastedilir (Nizâmî G 54/15; Necâtî G 545/5). Âşık, sevgilinin dudağına, yanağı ve alınının adını sorunca “biri Şemsüddîn biri Bedrüddîn” cevabını alır:

Adının sordum lebüden ârızınla alınınun

Biri Şemsüddîn ü ey meh biri Bedrüddîn imiş

Zâtî G 593/3

Alında Hz. Peygamber’in nuru parlar. O nur ilk insan Hz. Âdem’den beri gelmektedir (Tolasa, 2001:184; Kurnaz, 1996:231). Alında Hz. Peygamberin nuru parlarken yanak âl, ben ashab olur (Hayâlî G 604/2. Bk. Yanak, Ben). O nuru görselerdi yetmiş iki millet Ona ümmet olurdu (Hayretî G 418/3). Alın nur oluşu ile ilgili bir hayal de şöyledir: Kaş mihrabı üzerinde alın üzerine dökülen saç nurdan bir kandil gibi görünür. Burada alın nurdan kandile benzetilmekle beraber asıl işaret edilen kandilin ışığıdır:

Küfr-i zülfiyle nice setr ide îmân-ı ruhın

Ki cebîninde anun nûr hüveydâ gördüm

İshâk G 178/3

Kaşun üzre târ-ı mûyunla cebînün gördiler

Nûrdan kandil asılmış sandılar mihrâbda

Bâkî G 450/3

Zühre⁵⁸ yıldızı parlaklığı nedeniyle alnın benzetilene olur. İstiare yoluyla zühre-cebîn şeklinde sevgiye isim olur. Kâfur, Hindistan'ın kuzeyinde yetişen bir ağacın güzel kokulu, beyaz ve saydam zamkıdır (Onay, 2007:219; Özkan, 2007:547). Rengi dolayısıyla sevgilinin alını kâfurdan levh şeklinde düşünülür. Sevgilinin kaşları misk ile kâfur levha üzerine yazılmış güzellik/şuhluk yazısı olarak tahayyül edilir (Bk. Yüz, Kaş, Güzellik). Burada alın yazısı ve kâfur levha münasebetiyle ile dolaylı olarak alın kastedilmiştir:

Misk ile kâfurdan levh üzre ebrûlar mıdur

Yâ güzellik şûhluk alnunda yazılar mıdur

Hayâlî G 154/1

b. Mevc-i Bahr-i Hayret, Cennet, Kible, Duhâ Suresi

Alındaki izler kızınca daha belirgin hale gelir. Bu münasebetle sevgili âşığa hışm ile bakınca alın çizgileri hayret denizinin dalgaları şeklinde tahayyül edilir:

Cebîni çîn çîn olur bana hışm itse ey Yahyâ

Görince bir nazar bildüm ki mevc-i bahr-i hayretdür

Yahyâ G 95/5

Saçın Şam'a benzetilmesi münasebetiyle yüz veya alın cennet olarak tasavvur edilir (Bk. Yüz, Saç):

Zülfüne nisbet yâ alnun ola cennet yâ ruhun

Çünkü Şâmın bâg-ı huld altında yâ üstindedür

Necâtî G 121/3

Sevgilinin yüzü âşığın kiblesidir Yüzün üst bölümü olması bakımından alın-kible teşbihi söz konusudur (Bk. yüz):

Nigârün alnuna kiblem didüm dün

Didi yüzüme dirsın ırte bir gün

Mesîhî G 173/1

⁵⁸ XI.yy Türklerinde Zühre güzelliğin sembolüdür. Yakut Türklerine göre Zühre çok güzel bir kızdır. Zühre kızı Ülker'i seviyormuş. İkisi karşılaşınca kar fırtınası koparmış (Ögel, 2006:213-214). Zühre ile ilgili Bk. Çene ve Çene Çukuru ile İlgili Benzetmeler.

Kaşların besmele şeklinde düşünülmesi üzerine alın Duhâ Suresi olarak tahayyül edilir (Bk. Kaş):

Kaşların kim ol cebîn-i dil-güşâ üstindedür
 Satr-ı bismillâhdur kim Ve'd-duhâ üstindedür
 Yahyâ G 88/1

c. Akşehir, Tâk, Taht, Eyvân

Alnın Akşehir'e teşbihi saçın Karaman, yüzün Aydın iline benzetilmesi dolayısıyladır (Bk. Saç, Yüz). Kelimenin aklık/beyazlık manası bu teşbihin temelini oluşturur:

Akşehre alnunu yüzün Aydın iline
 Miskîn saçunu mülk-i Karamana virmezem
 Hayâlî G 343/3

Benin Hindû, saçın kemend şeklinde düşünüldüğü hayalde alın eyvan olarak tahayyül edilir. (Şeyhî G 32/3). Kaş, devr-i kamerde ayağının gümüş tahta karşı uzatıp yatan birine benzetilir (Bk. Kaş). Bu kurguda alnın medlûlü gümüş taht olmaktadır (Ahmet Paşa G 166/4). Alın hafif kavisli şekli münasebetiyle tâk şeklinde düşünülür. Gönül hırsızı kakül merdivenini kullanarak sevgilinin alını tâkına ulaştır (Ahmet Paşa G 285/2). Kaş, göz için alın tâkında sayebân kurmuştur:

Mestâne gözlerüne serâ-perdeler tutar
 Tâkında alnunun ki kurar sâyebân kaşun
 Şeyhî G 106/4

C. KAŞ

1. Umumi Olarak Kaş

Hâcib⁵⁹ ve ebru ile eş anlamlı kullanılan kaş, güzellik unsuru olarak önemli bir yer tutar. Sevgilinin güzelliğinin tamamlayıcısı hatta en önemlilerinden biridir. Genel olarak yüzdeki diğer güzellik unsurlarıyla birlikte kullanılır. Fakat kaş-göz birlikteliği çok yaygındır. Güzellikten murad kaş ile gözdür, güzelin kaş-gözü üzerine şiir yazılır, güzel deyince o anlaşılır, hasılı güzel, kaş ile gözden ibaret kabul edilir. Halk arasında güzellik anlatılırken “kaş ile göz gerisi söz” diye bir ifade vardır. Güzelin teşhisinde bu iki unsurun birlikte alınması manidardır. Çünkü kaş-göz birlikteliği yüzdeki manayı bir arada barındırır. Bu yüzden şairler kaşla ilgili bu mülâhazayı sık sık kullanırlar. Kaş ile göz anlatan gazeller baş üstünde taşınır. Burada şiir veya önemli şeylerin yazılı olduğu kağıtların sarıgın kenarına sıkıştırılmasına işaret vardır. Sevgilinin kaş ve gözü ona emsalsiz bir güzellik katar (Bk. Necâtî G 137/2, G 590/2; Hayretî G 453/8; İshâk G 67/1, G 227/3; Hayâlî G 10/1; Yahya G 67/4, G 371/4; Nev’î G 140/4; Bâkî G 313/1, G 493/2) :

Her gazel kim nazm olur ol göz ile kaş üstine

Şevk ile erbâb-ı manî götürür baş üstine

Necâtî G 550/1

Aklını İshâkın almış Rumili dilberleri

Rûz u şeb fikr ü enîsi ala gözdür kara kaş

İshâk G 116/5

Yârın lebün Hayâlî görmüş degül göz ammâ

Ah ol göz ile ol kaş ah ol göz ile ol kaş

Hayâlî G 229/5

Yakardı tâb-ı ruhsârı cihânı

Güneşde olsa ger ol çeşm ü ebrû

Bâkî G 398/6

⁵⁹ Hâcibin iki anlamı vardır. Arapça’da hâcib kaşa denir. İkinci olarak kapıcıya hâcib denir. Kaş şekil bakımından sevgilinin kulağına baş eğmiş, güzellik divanında hâcib olmuştur (Erünsal, 1988:233; Mu’îdî, Miftâhu’t-teşbih:8b; Bk. Kaş-Hâcib).

Güzelliğin yüz güzelliğiyle ilgili olması dolayısıyla yüzdeki diğer unsurlar da kaşla birlikte kullanılır (Necâtî G 308/2,3,4,5; G 590/2; İshâk G 163/2; Yahya G 463/4; Bâkî G 6/3). İki göz, iki saç ve iki kaş âşığının gideceği bütün yönleri kapamıştır. Sevgilinin güzelliği kirpik, göz ve kaş ile bî-bedel hale gelir:

Kangı yana gideyüm kim şeş-cihâtum bağladı

Ol iki zülf ü ol iki göz ile ol iki kaş

Mesîhî G 107/8

Âlemde efendi sana benzer güzel olmaz

Bu kirpüğe bu göze bu kaşa bedel olmaz

İshâk G 101/1

Didüm benzer Elifle Hâ'ya ol çeşm ile ol bînî

İşidüp âşık-ı zaruri birisi didi âh ebrû

Nev'î G 384/3

Kaş sevgiliye eşsiz bir güzellik katar. Bu yönüyle güzellik unsurları içinde önem arz eder. O kaş ve göz güneşte olsa cihanı yakar (Bâkî G 398/6). Hurilerde olsa cennet ehli onların şevkiyle yanar:

Yanardı şevk odına ehl-i fîrdevs

Ger olsa hûrda bu çeşm ü ebrû

Ahmet Paşa G 256/6

Kaş yüz süslemede önemli bir yere sahiptir. Giyim, kuşamda süslenme ve vücut güzelliğinin yanında yüz güzelliği de önemlidir. Kaş şekline göre yüze mana verir. Makyaj için en çok meşgul olunan hususlardan biridir. Eskiler kaşları rastık denen boya ile boyar; beyaz yüz, kara sürmeli kirpik üzerine kapkara kaşın güzel durduğuna inanırlardı. Rastık kına ile de karıştırılarak kestane renginde kaş boyası elde edilirdi. Vesme denilen çivit yaprağı da kaynatılmak suretiyle kaşlara sürülürdü. Bazen iki kaş arası boyanarak birleştirilir bazen de araya suni bir ben konulurdu. Yakın geçmişte ise ince kaşlar veya yolunmuş kaşlar üzerine makyaj kalemiyle çekilmiş incecik suni kaşlar moda olmuştur (Koçu, 1996:147, 196; Onay, 2007:405). Aşağıdaki beyitte kaşın vesme ile boyanmasına işaret edilir. Kaş-kıl kalem ilişkisi dikkat çekmektedir:

Mukavves kaşların kim vesme birle reng tutmuşlar
Kılıçlardur ki kanlar dökmek ile jeng tutmuşlar

Fuzûlî G 69/1

Nazenîn ebrûların hakkâ ki kılmış kıl kalem
Hüsnün şol dem ki tasvîr itmiş üstâd-ı ezel

Bâkî G 310/3

Kaş genel özellikleri içinde rengi (siyah/kara), eğriliği, bitişik olması (peyveste), çatık oluşu (çîn), kan dökücü, yağmacı, merhametsiz oluşu münasebetiyle ele alınır. Kaşın kara oluşu bir renk hususiyeti olmakla birlikte âşık için kara gün, kara bela, kara bulut, kara sevda, kara baht, kaş çatma gibi anlamlar taşır (Ahmet Paşa G 223/1; Hayâlî G 10/1, G 452/3):

Ebrû-yı siyâhun ne aceb ebr-i belâdur

Bir lahza anun dinmedi bârânı gözümde

İshâk G 222/4

Şeb-i târ itdi rûz-ı bahtımı âh ol siyâh ebrû

Perîşân itdi hâlüm geh belâ-yı çeşm ü gah ebrû

Nev'î G 384/1

Kaşın eğriliği şeklindeki kavis dolayısıyladır. Bu münasebetle eğri/doğru mülahazası ortaya çıkar. Eğri ve doğru konuşmak üzerine hayaller vardır. Kaşlar “eğri oturup doğru konuşur”, âşık sevgilinin kaşı gibi lafı eğip bükmez doğruca sevdiğini söyler, “eğri tutulmazsa doğru bulunmaz”, “eğri kaşın yaygarasına aldanılmaz” vb. (Ahmet Paşa G 222/2; Necâtî G 441/9; Mesîhî G 97/2; İshâk G 224/2):

Servi boyun âzâdeligin söyledi kaşun

Egri oturur ille ne togru haberi var

Şeyhî G 59/5

Ebrûsı gibi egri hayâl itmenüz beni

Togrulug ile sevdüm o serv-i revânı ben

Yahya G 304/2

Kaşın eğriliğinin bir diğer sebebi da “bâr-ı ışk” (aşk yükü) çekmesindedir. Güzellik divanında zulüm yükünü çeken kaşın beli bükülmüş

tahayyül edilir (Ahmet Paşa G 332/6). Hüsn içinde iki güzel olan kaşların beli aşk yükü yüzünden bükülmüştür:

Hüsn içinde kaşların iki ser-amed hûb iken
Anların da kâmetün ham eylemişdür bâr-ı ışk
Hayâlî G 258/4

Tasavvufî olarak kaş, sâlikin yaptığı kusur ve ihmal neticesinde derecelerinde meydana gelen düşmeye, Allah'ın zatının perdeleri olan sıfatlara işaret edilmesi, ilahî işaret, kesret, Hakk'a yakınlık gibi anlamlara gelir (Bayburtlugil, 1985:351; Üzgör, 1990:177; Üzgör, 1995:282; İpekten, 2008a:116,164; Uludağ, 1996:161; Levend, 1948:45; Tarlan, 1998:308,431; Üstüner, 2007:277; Şafak, 2003:61). Kaş, yüzdeki diğer unsurlar gibi muvahhid ârif demektir. Kaş “âlem mülkünün saltanat tahtı üzerinde hüküm veren muvahhid padişahdır. Lakin Allahu Teala ona daima vahdetin zevkini idrak ettiği bir hal vermiştir. Süleyman peygamber gibi mal ve mülküne itibar etmez ve asıl padişahın kim olduğunu bilir” (Şahidi, 1996:55,57-58).

Tasavvufî anlamda çatık kaş, salikin bir kusurundan dolayı dercesinden ve makamından düşmesi, inayet hükmüyle derecesinin de düşürülmesi (Bayburtlugil, 1985:352) anlamına gelir. Çatık kaş “çîn” kelimesiyle ifade edilir. İki kaşın bitişik (peyveste) olması veya çatık kaş âşık açısından gönül mülkünü yıkma, hışm, öldürme, yağma etme, haraç alma gibi neticeleri doğurur (Şeyhî G 60/7; Ahmet Paşa G 13/1, G 18/1, G 53/1; Hayâlî G 35/5, G 437/2; Nev'î G 227/2). Peyveste kaş alemde öldürmedik âdem bırakmaz. Sevgili hışımla kaşlarını çatmış görünmektedir:

Âkıbet öldürmedük âlemde bir âdem komaz
Ol mükahhal çeşm-i fettân ile bu peyveste kaş
İshâk G 113/6

Gözleri âhû-yi Çîn olmuş disem yârün n'ola
Nev'îyâ hışm eyleyüp ebrûların çîn eylemiş
Nev'î G 200/5

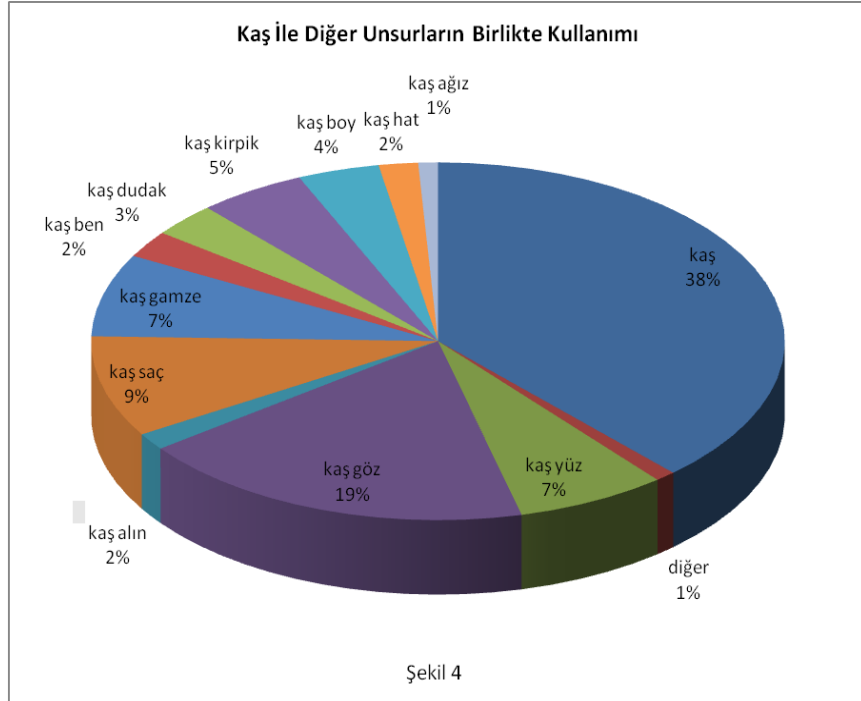
Kaş, kan dökücü ve yağmacı olarak görülür. Bu telakkide göz ve gamze etkilidir. Bu unsurlarla ilgili benzetmeler de aynı özelliklere sahiptir

(Bk.). Kaş, bu amansız ikiliye üçüncü olarak katılmaktadır (Şeyhî G 106/2,5; Ahmet Paşa G 166/9; Nev'î G 468/5):

Kaşların şol gamze-i hûn-rîz râmîler gibi
Kim saçun derbendini kesdi harâmîler gibi
Necâtî G 616/1

Kaşın tıraş edilmesiyle ilgili Hayâlî Beyde birkaç beyit vardır. Bu durum bazı bâtinî tarikatlerin uygulamalarına işarettir. Abdallar, Kalenderîler, Şemsîler vb. saç, sakal, bıyık ve kaşlarını “çar-darb” anlamında tıraş ederlermiş. Onlara göre güneş gibi olan insan yüzünde saç, sakal ve bıyık bulut gibidir. Bu yüzden tıraş edilir. Hayâlî gençliğinde bir süre Kalenderîlerle bulunmuştur (Onay, 2007:94; Kurnaz, 1996:233. Bk. Hayâlî G 494/1, G 496/2).

Kaşın tek başına ve diğer güzellik unsurlarıyla birlikte kullanımını gösteren grafik aşağıdaki gibidir:

Kaşın tek başına kullanımı %38'dir. Beyitlerde genellikle kaş-göz birlikteliğine rastlanır. Sıkça karşılaşılan bu birliktelik %19 gibi yüksek bir orana sahiptir. Kaş ile birlikte en çok kullanılan unsurlar %9 ile saç, %7 ile

gamze ve yüz olarak görülmektedir. Kaş-kirpik ve kaş-boy birlikteliği de dikkat çekmektedir.

Kaş yüzün üst kısmında olması dolayısıyla ben, hat, dudak ve ağız ile daha az kullanılmıştır. Unsurların birlikte kullanımında fiziki yakınlık veya benzerlik ilgisinin önemli olduğu görülmektedir. Mesela kaş, göz, gamze, kirpik ve saç ile ilgili ok-yay teşbihi, fitne oluşu, öldürücü ve kan dökücü oluşları gibi tasavvurlar birlikte kullanımda etkili olmaktadır.

2. Kaş ile İlgili Benzetmeler

a. Yazı, Besmele, Tuğra, Nişân, Unvân, Hüküm, Sernâme, Matla', Mısra, Müfred, Rubâi, Fetha, Med (~), Ra ( ), Nun ( ), Sure-i Nûn

Kaşın bu unsurlara teşbihi şekil münasebetiyledir. Gerek çizgi gibi görünmesinden gerekse kavisli görünümünden dolayı yukarıdaki kavramlarla benzerlik ilgilisi kurulmuştur. Yazı ve yazıya ait özellikler kaşa yüklenirken rengi ve çizgi (hat) şeklinde oluşu etkili olur. Hüküm, ferman gibi resmi yazıların başında padişah tuğrası bulunurdu. Sevgili güzellik mülkünün sultanı olduğu için kaşları da tuğra olarak tasavvur edilir (Kurnaz, 1996:236; Hayâlî G 289/3). Tuğra ve nişanlarda farklı renklerde mürekkep kullanılması, kenarlarının yaldızlı olması, süslü olması gibi hususlar kaş-tuğra teşbihinde kendini gösterir (Nizâmî G 73/1, G 57/3, G 77/1; Ahmet Paşa G 201/8; G 610/7; Hayretî G 449/4; Yahya G 1/8; Nev'î G 90/1, G 384/2; Bâkî G 154/4, G 547/2). Bir berata iki nişan yazılması sevgilinin güzelliğini pekiştirmek içindir:

Te'kîd-i hüsn için çekilüpdür ol iki kaş

Yog ise bir berâta yazılmaz nişân iki

Necâtî G 559/4

Tuğraya benzeyen kaşın amber ve misk kokulu olması hem mürekkebine bu kokuların karıştırılmasından hem de saç, ben ve kaşa koku sürme geleneğinden kaynaklanmaktadır (Kurnaz, 1996:237; Hayâlî G 459/4; Bk. Bu Unsurlar):

Çîn ü Mâçinin harâcın almaga hükm etdi yâr

Müşk-bâr olmuş ol iki anberîn tuğrâya bak

Hayâlî G 250/7

Divan şiiri geleneğinde kaşın rengi siyahtır. Bâkî'ye ait aşağıdaki beyitten zamanla sarı kaşın da hoş görülmeye başlandığı anlaşılıyor:

Tugrası berâtun yazılır ekseri altun

Rûyunda kaşun zerd olur ise n'ola şâhâ

Bâkî G 5/3

Eskiden levha, mektup, kitapların başlıkları diğer yazıya göre daha gösterişli ve iri yazılırdı. Bu yazıların mürekkebine misk ve kafur karıştırılması, süslü olmaları da söz konusu edilir (Kurnaz, 1996:236). Bu münasebetle kaş, sername-i hüsn, unvân, ser-levha olarak tahayyül edilmiştir (Nizâmî G 15/7; Ahmet Paşa G 87/1; Hayâlî G 154/1). Aşağıdaki beyitte kaşlar besmeleye benzetilmiştir:

Kaşların kim ol cebîn-i dil-güşâ üstindedür

Satr-ı bismillâhdur kim Ve'd-duhâ üstindedür

Yahyâ G 88/1

Kaşın mısra, rubai, müfred, matla olarak tasavvuru da şekli dolayısıyladır. Eski eserlerde bilindiği gibi beyitler karşılıklı iki mısra halinde yazılırdı. Bu sebeple kaş mısra, müfred ve matla olarak düşünülmüştür. Kaş ile rubai ilgisi ise hat dolayısıyladır. Hattın yüzdeki ayva tüyleri olmakla beraber yaygın olarak dudak üstündeki tüyler için de kullanılmıştır. Yanaktaki tüylere nazaran gölgesi biraz daha koyu olan dudak üstündeki hat, kaş ile birlikte düşünülmüş ve rubai (dörtlü) oluşturmuştur (Bk. Hat; Yahya G 88/5; Bâkî G 398/9):

Dîvân-ı melâhat içre kaşun

Hatt-ı lebün ile çâr mısra'

Nizâmî G 52/3

Kaşlarınla lebün üstündeki hattun cânâ

Yazdı mecmû'â-ı hüsnünde bir iki müfred

Mesîhî G 36/3

Hatt-ı la'liyle kaşı cânânun

Bir rubâ'îsidür Gülistânun

Bâkî G 249/1

Sevgiliye ait güzellik unsurlarının harf, rakam ve simgelere benzetilmesi şairlerin çokça tercih ettiği bir kullanımdır. Kaşın “ra” ve “nun” harflerine benzetilmesi de çok yaygındır. Kaş bazen “ya” harfine de benzetilir (Tökel, 2003:169-176,203-216). Şairler harf benzerliğinden yola çıkarak bir çok kelimeyi sevgilinin yüzünde aramış ve bulmuşlardır.⁶⁰ (Bk.Nizâmî G 73/7; Ahmet Paşa G 112/2, G 153/5; Necâtî G 49/3; Mesîhî G 78/5; Hayretî G 476/4; Fuzûlî G 256/1; Yahya G 44/3, G 48/4, G 298/2, G 418/2). Aşağıdaki beyitlerde cân, Mecnûn ve râm kelimeleri bu ilgiyle yazılmıştır:

Çün zülfi cim ü kaddi elif kaşı nûn imiş

Dirsem n'ola o serv-i gül-endâma cân dahi

Nizâmî G 109/2

Ey dehânı mîm ü zülfi cîm ü kaşı nûn olan

Yine bir nakş ile ben miskîni mecnûn eyledün

Hayretî G 199/2

Kaş râ kad elif dehân ise mîm

Kıldun ey mâh halkı emrüne râm

Bâkî G 329/2

“Ra” harfi ile “bura” “bu ra”, “ora” “o ra” gibi cinas yapılır (Ahmet Paşa G 111/2; Necâtî G 599/3; Hayretî G 227/5; Yahya G 370/2):

Kâmetim râ kaşların fikriyle oldu dâl-ı derd

Söylesem derdâ ki uğratmaz beni o râlara

Hayâlî G 485/4

Kaşın “ra” harfine benzerliği ile ay arasında ilgi kurulur. Ay sevgilinin kaşlarına benzer bir “ra” çizebilmek için yıllar boyu çalışır ama başarılı olamaz. Çünkü kaşın “ra”sını kudret kalemi yazmıştır (Mesîhî G 90/2; İshâk G 36/3):

Yazamaz ebrûlarun râsına benzer bir hilâl

Mâh-ı tâbân bunca yıllardur misâlin karalar

⁶⁰ Ayrıntılı bilgil için Bk. (Tökel, 2003).

Bâkî G 59/2

Kaşın ol râdur ki yazmış anı kudret kâtibi
Kıl kalemle safha-i hüsnünde ruhsâr üstine

Bâkî G 482/2

Kaşın “med” ve “fetha” işaretine teşbihi de şekli dolayısıyladır. Burun gümüüş bir elif, kaşlar onun üzerine çekilmiş iki med işaretidir (Ahmet Paşa G 30/3; Yahya G 88/7, G 473/3). Kaş sevgilinin gün yüzünde, güneş üzerine kudret kaleminin çektiği med işaretine benzetilir

Kaşunı gün yüzün üzre dir gören ey serv-kad
Dest-i kudretle yazılmış âfitâb üstinde med

Yahyâ G 52/1

b. Ay

Kaşın aya teşbihi şekli dolayısıyladır. Bu benzerlikten mülhem kaş; hilâl, hilâl-i îd, mâh-ı ruze, mâh-ı nev, gurre, gurre-i peyveste, gurre-i garrâ, gurre-i meh, gurre-i îd, îd ayı, yeni ay vb. şekillerde anılır. Kaş-hilal benzerliği dolayısıyla bayram akla gelir. Ramazan ayında hilal görününce bayram edilir. Âşık da sevgiliyi görünce bayram eder. Bayramlardan biri Kurban Bayramıdır. Âşık bu bayramda kurban olmak için hilali gözler. Kurban kelimesi tasavvufî manada kurbiyeti/yakınlığı hatıra getirir. Bayram ile birlikte bayrama ait inanışlar da devreye girer. Rakip şeytanı bağlanır (Ahmet Paşa G 103/3, G 220/4; Bâkî G 67/4):

Kaşların yayını îd ayı gibi gözledüğüm
Bu ki cânım siperi terk ola kurbânun için

Şeyhî G 136/5

Kaşların îdine kurbân itmege meyl idicek
Ahmed’i lûtf idüben yâd eyle kurbân olduğum

Ahmet Paşa G 211/5

Yeni aya benzeyen sevgilinin kaşları güzellik burcunda günden güne parlar. İnsanların hilali parmakla göstermesi gibi melekler de sevgilinin kaşını gökte hilal ile gözler:

Güzellik burcına bir mâh-ı nevdür ol hilâl-ebrû
Çerâg-ı hüsnine günden güne turmaz ziyâ artar

Bâkî G 64/5

Engüştle ile hilâli nice gözler ise halk
Gözler kaşunı gökde melekler hilâl ile

İshâk G 281/3

Aşığın sevgiliyi görmesi çok güçtür. Âşığın gözündeki kaşın hayalidir. Onun ay ve yılı sevgiliyi görme ümidiyle geçer (Nev'î G 172/1). Onun yüzünü göremeyen âşık bari "aydan aya" iki hilalini görelim der:

Aylar yıllar olur gün yüzünü görmezüz âh

Bâri şol iki hilâlün görelüm mâh-be-mâh

Nev'î G 427/1

Ay, sevgilinin kaşının sevdasına düştüğü için şehirden şehire avare dolaşır (Fuzûlî G 172/2). Kaş-hilal teşbihinde kaş hilalden üstün tutulur. Sevgilinin kaşına benzemeye çalışan ayın bir ayda iki kere beli bükülür. Ona benzemeye bir türlü muvaffak alamaz. Bu çabası için "eksikliğine bakma" diyerek "ne yaptığını bilmiyor" anlamında özür beyan edilir. Ay, sevgilinin kaşı makamında "benzi sarı eksikli bir kuldur" (Mesîhî G 90/2, G 140/2, G 152/4, G 182/7, G 231/2; Hayretî G 345/3; İshâk G 281/2; Fuzûlî G 247/3; Bâkî G 482/2; Bâkî G 59/2). Kudret katibi on iki ay boyunca sevgilinin kaşı gibi bir harf çekemez. Yeni ay bin kere de uğraşsa onun kaşına benzeyemez. Sevgilinin kaşı anıldığında ay hemen kulak misafiri olur. Bu ifadeler şekil benzerliğine dayanan çağrışımlar üzerine kuruludur:

Meşk eyledi yıl on iki ay kâtib-i kudret

Bir harfi dahi çekmedi kaşına berâber

İshâk G 36/3

Bin meşk iderse safhâ-i çarh üzre mâh-ı nev
Ebrû-yı yâre öykünebilmez misâlde

Bâkî G 451/3

Kaşun anılsa gurra-i garrâ kulak çeker
Hakkâ budur ki hüsnüne dünyâ kulak çeker

Bâkî G 153/1

Ay gündüz ve bulutlu havada görülmez. Sevgilinin yüzü güneş, saçları bulut olarak tasavvur edilince hilale teşbih olunan kaş görünmez (Nizâmî G 57/5). Ay, âşığın ahının dumanından dolayı da görünmez ve bu yüzden âşıkların yası, bayramı belli değildir:

Ruhun üzre ham-ı ebrûnu görmek isterim ammâ

İyen düşvâr olur gün var iken görmek yeni ayı

Fuzûlî G 278/4

Duhân-ı âh olup hâ'il hilâl-i îd-i ebrûna

Kara günlülerün oldı belürsüz yası bayrâmı

Nev'î G 512/3

Kaş-hilal teşbihinde dolaylı olarak ele alınması gereken bir husus da aşığa etkisidir. Hilalin inceliği ile hayal arasında ilgi kurulur. Âşık kaşın hayalinden inceler, hayale döner. Bedeni “kıl” kadar inceler. Hilal sevgilinin kaşını görünce iki büklüm olup âşığa “Allah yardımcın olsun” der (Bk. Ahmet Paşa G 243/1; Hayretî G 271/4; İshâk G 92/4; Hayâlî G 647/3; Nev'î G 243/5; Bâkî G 232/2):

Kaşların fikri ile döndi hilâle kâmetüm

Gerçi cânım kılca gelmez ey hilâl-ebrû sana

Necâtî G 10/4

Kâmeti fikriyle kıldı nâlemi gâyet bülend

Cismümi kaşı hayâliyle hilâl itdi firâk

Hayretî G 184/2

c. Yay (Kemân), Hançer, Kılıç (Tiğ, Şemşîr), Çevgan (Savlecan), Çengal, Çelîpâ, Na'l, Na'lçe

Kaşın bu unsurlara teşbihi şekli dolayısıyladır. Bu benzetmelerin büyük çoğunluğu kaş-keman-yay ilişkisi üzerine kuruludur. Yay bir savaş aleti olduğu için sevgili usta bir savaşçı, okçu olarak tasavvur edilir. Göz, kirpik, gamze kaş ile birlikte âşığı ok yağmuruna tutarlar. (Bk. Sevgili Tipinin Kaynağı, Sevgili; Şeyhî G 64/3; Ahmet Paşa G 166/10; Necâtî G 159/1; Hayâlî G 299/2; Yahya G 106/1) Saç, kaş okuna el uzatan okçu olur. Bu

durumda av âşığın gönlü ve canı olur. Göz, kirpik ve kaşlar elinde ok ve yay taşıyan iki Türkmen olarak tahayyül edilir:

Zülfün uzatdı el ki ide kaşunı dest-res

Kolına kuvvet ola zihi kim kemân çeker

Şeyhî G 20/2

Kaşun kemânı remz ile sayyâd-ı gamzene

Efsûnlar öğredür ki dil ü cân şikâr ide

Ahmet Paşa G 280/10

Hûnî göz ile ol müje vü ebrûvânı gör

Tîr ü kemân elinde iki Türkmânı gör

Bâkî G 77/1

Kaşın en çok benzetildiği unsurlardan biri de keman ve yaydır. Bu ilgi neticesinde kaşlar keman-ebru olarak isimlendirilir. Çoğunlukla bu ifade sevgiliye isim olur (Bk. Nizâmî G 119/6; Ahmet Paşa G 164/4; Necâtî G 411/3; İshâk G 16/1). Tasavvufta keman ebru; kusur sebebiyle salikin düşmesi, cezbe ve Allah'ın inayetiyle bulunduğu makam ve derecesine tekrar ulaşması, sevgiliden gelen ve âşığın seve seve katlandığı ezâ ve cefâ olarak yorumlanır (Bayburtlugil, 1985:351; Uludağ, 1996:306. Necâtî G 547/2; Fuzûlî G 275/7; Hayâlî G 11/1):

Yâ kaşunı peyveste kemân eyledün ey dost

Cevr okına cânımı nişân eyledün ey dost

Ahmet Paşa G 18/1

Kavs, sözcük anlamı olarak kavis ve yay demektir. Bu kelime her iki anlamıyla da kullanılmıştır. Kavs, kavs-ı felek tabirleri burçları hatırlatır. Yay burcu kavs ile ifade edilir. Her gezegenin bir menzili (şerefi) olduğu rivayet edilir. Oraya geldiğinde daha parlak görünür ve kuvveti artar ki buna “şeref burcu” denir. Gezegenlerin hareketinin başladığı vakte gelmesi onun şeref vakti oluyor anlamına gelir (Parlatır, 2009:564; Onay, 2008:197-198; Pala, 1995:317; Gölpınarlı, 1972:86; Ahmet Paşa G 14/3; Nev'î G 512/4):

Ebrûna gözüm yaşı nola olsa mukârin

Çün müşteri kavse ere ey meh şeref eyler

Hayâlî G 177/3

Yay çekmek hem yetenek hem de güç isteyen bir iştir. Eskiden yaylar okun hedefe ulaşması için sıkıca gerilmiş. Sevgilinin kaşları yayını güçsüz âşık çeker. Âşık sevgilinin gamıyla güçlenir:

Güci çoğ eyler kaşun kemânı
Çekdi nice kez miskînler anı

Mesîhî G 282/1

Kaşın belâsına düşdüm felek gâmın çekerek
Bu güçlü yayı çeker oldum ol kebâde ile

Fuzûlî G 248/4

Ebrûlarun gamını dil-i nâ-tevân çeker
Şol pehlevâna döndi ki iki kemân çeker

Bâkî G 154/1

Yay asmak, bin kere hedefi tutturan ya da avlanan kahramanın yayını duvara asması ve artık nişan atmayıp avlanmaması anlamına gelir (Onay, 2007:409). Yay asmak, usta ve kurt avcı olduğunun delili sayılır. Kaş ise her gün bin keman asar:

Bin sayd idince yayını her pehlevân asar
Kaşun bu resme gün başına bir kemân asar

Necâtî G 70/1

Beyitlerden anlaşıldığına göre ok atmakta kullanılan yaylar misk ve amber ile silinir/kokulanır. Misk tozlu, amber tozlu kemandan kasıt bu olmalıdır. Bu münasebetle kaşlara süslenme amaçlı amber ve misk sürülmesi geleneğini de hatırlatmaktadır. Yağmurun misk için zararlı olduğundan bahsedilmişti (Bk. Saç; Ahmet Paşa G 14/3; Bâkî G 283/1):

Kaşun çatup cihânı peyveste agladursın
Bârân ziyân degül mi şol misk tozlu yaya

Ahmet Paşa G 263/3

Kaşların birer savaş aracı olan kılıç ve hançer olarak tahayyülü beraberinde kılıç çekme, öldürme, kan dökme gibi kavramları getirir (Hayretî G 351/1; Fuzûlî G 69/1; Hayâlî G 281/1; Yahya G 189/2). Göz, hançer altına yatan İsmail şeklinde düşünülür (Ahmet Paşa G 128/3; Bk. Göz). Sevgili kılıca benzeyen kaşlarıyla âşığın canına kaseder:

Gözleri ebrûsı resminden cilasunlar gibi
Gördüğüne gün gibi tîg-i mücellâsın çeker

Yahya G 109/4

Eski zamanlarda hazinelere kılıç ile tılsım yapıldığı söylenir. Sevgilinin yüzü hazine olarak tasavvur edilince kaşlar tılsım yapılmış kılıç olur (Bk. Yüz; Yahya G 478/2; Hayâlî K 6/9):

Tılsım ile iki şemşîr kılmış
İki kaşun ruhu gencine üstâd

Hayâlî G 44/3

Kaşın nala teşbihi kavsi dolayısıyladır. Âşık kaşın hayaliyle nal gibi iki büküm olur. Sevgili kaş ve gözlerini rakibe gösterdikçe âşığın derdi daha da artar. Sinesinde kaş ve gözün hayaliyle nal ve dağlar oluşur. Burada nal kaşa, dağ göze teşbih edilmiştir (Yahya G 2/5; Hayâlî G 537/5):

Sana kâr oldu arz etmek rakîbe çeşm ü ebrûnu
Bana dâğ-ı na'lden tende yüz bin göz ve kaş etmek

Hayâlî G 291/2

Kaş şeklinden dolayı çevgan olarak düşünülmüştür (Ahmet Paşa G 157/1, G 166/3). Kaşın çelîpâyâ teşbihi “haç”ın iki kanadı münasebetiyledir. Saç-zünnar ilişkisinde kaşlar da “haç”a benzetilmiştir:

Zülf ü ebrûnı aceb mi dutsa baş üzre gözün
Çün çelîpâ ile zünnârı dutar kâfir azîz

Nizâmî G 41/2

d. Fettân, Atıcı, Zâlim, Harâmi, Câdû, Sâhir

Kaşın bu unsurlara teşbihi sevgili ve sevgilinin gözünden kaynaklanır. Bu münasebetle kaş; fettân, fitne, âşûb, kâtil, atıcı, mekkâr, uğrı, zâlim, harâmî, hilekâr, câdû, sâhir, sehâr vb. teşbihlerle anılır. Bahsedilen unsurların neredeyse tamamı gözün benzetilenleri olarak karşımıza çıkar. Kaş ile ili benzetmeler ise yine kaş-göz birlikteliği ile olur. Bazen kaş-kirpik ittifakı kurulur. İki atıcı nişan gözler. Kaş zulüm yükünü taşıdığı için beli bükülmüştür. Harami kaşlar gönül mülkünü yağmalar (Bk. Göz; Nizâmî G

20/2; Necâtî G 159/1; Fuzûlî G 69/2). Sevgilinin kaş ve kirpiği elbirliği edip âşığı öldürmeyi planlar:

Ne revâdur ki müjenle kaşun el bir ideler

Beni öldürmek için re'y ile tedbîr ideler

Bâkî G 177/1

Kaş fitnenin kaynağıdır. Kaş zülfün kulağına eğilip fitne çıkarmasını söyler. Kaşlar baş başa vermiş göze gamze öğretir (Nizâmî G 24/1; Ahmet Paşa G 3/9; Necâtî G 176/3; Yahya G 443/2). Göz ondan fitne dersi alır. Bu yüzden göze hemen yanı başında dükkan vermiştir. Fitnecilikte kaş en baştadır:

Fitne ile şuh çeşmüni şâgird idinmese

Virmezdi ana kendü yanında dükân kaşun

Ahmet Paşa G 166/7

Fitne fenninde ser-âmed geçer ey dost kaşun

Baş koşaldan berü ol zülf-i siyeh-kârun ile

İshâk G 250/4

Bu mülâhazaların kaş-ay münasebetinden kaynaklandığı açıktır. Müneccimlere göre ayın tabiatında dedikoduculuk ve acelecilik vardır. Eskilere göre yedi feleğin her birine ait biner seneden yedi devri vardır. Bu devirlerin başlangıcı Zühâl'dir ve devr-i Âdem'e denir. Mirrih, Müşteri, Şems, Zühre, Utarid devirleri geçmiştir. Sıra devr-i Kamer'dedir. Bu devre Devr-i Muhammedî de denir. Devr-i Kamer'in sonunda kıyamet kopacağına inanılır ve bu yüzden genellikle fitne ile anılır. Fitne-i ahir-zaman ile fitne-i devr-i Kamer aynı anlamda kullanılır. Şairler genellikle bu fitneye işaret etmişlerdir (Kam, 2008:193,196-197; Onay, 2007:115-116; Pala, 1995:141; Gölpınarlı, 1972:70; Tarlan, 2004:240):

Oldı çü devr-i fitne-i âhir-zamân kaşun

Alsa aceb mi akl u dil ü dîn ü cân kaşun

Şeyhî G 106/1

Bu göz ü kaş u gamze vü hâl ü hat ile yâr

Âşûb-ı dehr ü fitne-i Devr-i Kamer geçer

Bâkî G 62/4

Aynı zamanda ayın keten, kamış gibi otları kuruttuğuna, ay başlarında delilerin azittiğine, fitnelerin arttığına inanılır (Kam, 2008:194; Kurnaz, 1996:233). Müneccim sevgilinin kaş ve gözünü görünce ay başında çok fitne ve karışıklığın çıkacağını haber verir:

Kaşunla gözünü görüben didi müneccim

Bu gurrede çok fitne vü âşûb olacakdur

Ahmet Paşa G 45/3

Kaş ile câdû, sâhir, sehâr, uğrı arasındaki ilişki hile ve fitne münasebetiyledir. O, yüzdeki diğer unsurlarla birlikte hareket eder. Bahsedilen özellikler göz ve gamzenin de benzetileni olabilir (Bk. Şeyhî G 93/6, G 109/3, G 125/4; Nizâmî G 91/1; Necâtî G 197/2; Nevî G 21/3, G 125/4, G 129/4). Baş başa verip hile yapan kaşlar kara baht ve cadı şeklinde düşünülür. Sevgilinin kaşları büyücü gözleri de hilekardır:

Bir birine baş çatup mekr itse zîbâ kaşların

Kara bahtumdur benüm câzûdur ol ebrû degül

Necâtî G 339/5

Bir kaşı sâhir gözi mekkâra can nakdin virüp

İşk ile rüsvâ-yı bâzâr olmak ister gönlümüz

Nevî G 177/3

e. Kible, Kiblegâh, Mescîd, Mihrâb, Secdegâh, Arş-ı â'lâ, Kabe Kavseyn

Kaşın bu unsurlara özellikler de mihraba benzetilmesi şeklindeki kavis dolayısıyladır. Kaşın en çok benzetildiği unsur mihraptır. Mihrabın dışı doğru yarım ay biçimi ile kaşların şekli arasında benzerlik kurulur. Bu benzerlik ilgisinde yüzün kible ve Kâbe'ye vb. teşbihi etkilidir. Yüzün bu unsurlara benzetilmesi ile kaş da mihrap olarak tahayyül edilir. Aşağıdaki beyitte kaş ve âşığın gönlü, yüz mescidinde kıvrılıp yatan bir garip olarak ele alınmıştır. Yüz-mescid benzerliği, kaş-mihrab benzerliğini hatırlatmaktadır (Bk. Yüz):

Gönül diledi saçından kaşında kıla karâr

Gicede mescîde konmuş garîbe benzettüm

Şeyhî G 124/4

Kaşun dil âbidinün mescîdidür

Velî nâzırlığı bu meste düşdi

Ahmet Paşa G 338/4

Kabul olmaz namâzum kalbüme hergiz safâ gelmez

Cemâlün Ka'besinde olmaya çün secde-gâh ebrû

Nev'î G 384/4

Kaş-mihrap teşbihi genel olarak mescid, mihrap, Kâbe, kible, cemaat, imam gibi kelime kadrosu etrafında şekillenir. Şairler kaş münasebetiyle bu unsurlarla ait hayaller geliştirmişlerdir. Sevgili âşıkların kıblesi olduğu için ona doğru dönülür (Şeyhî G 106/6; Bâkî G 116/3):

Tâ görelden iki şehîlâ gözlerinün karasın

Kible-i mihrâb idindüm kaşlarınun arasın

Necâtî G 391/1

Kaş-mihrap teşbihinde göz imam, kirpikler saf tutan cemaat olur. Cemaat çokluğundan mescitte iki mihrap olmuştur (Bk.Fuzûlî G 180/2; Hayâlî G 134/2; Yahya G 505/1):

Câmi'-i hüsn yüzidür kaşı mihrâbı anun

Eylemiş saf saf olup kirpügi çeşmini imâm

Yahyâ G 257/2

Cemâlün mescîdinde kıldı kaşun

Cemâ'at çoklugundan iki mihrâb

Ahmet Paşa G 14/5

Mescit deyince akla gelen hususlardan biri de kandildir. Eskiden mihrapların etrafı kandillerle donatılmış. Sevgilinin saçlarıyla alnını görenler "mihraba nurdan kandil asıldı" zannederler (Bâkî G 450/3). Âşıklar sevgilinin saçlarına ve kaşlarına asıldıkça "çok kandilli bir mihrab" şeklinde düşünülür (Bk. Bu Unsurlar):

Şol kadar asıldı diller gûşe-i ebrûna kim

Dir görenler bu nice kandîli çok mihrâb olur

Ahmet Paşa G 91/2

Tasavvufta kaş Hakk'a yakınlığın sembolüdür (Üstüner, 2007:277). Kulun Allah'a en yakın olduğu yer ise secdedir. Secde mihraba, kibleye

doğru yapılıdır. Güzeller sevgilinin kaşını meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesi gibi mihrab edinmiştir. Âşıklar, daha melekler Hz. Âdem'e secde etmeden kaş mihrabını secdegâh etmişlerdir⁶¹ (Yahya G 441/2; Zati G 573/1):

Secde-gâh etmişti aşk ehli kaşun mihrâbını
Kılmadan hayl-i melâ'ik secde-i Âdem henüz
Fuzûlî G 121/3

Sevgilinin kaşı mihrabına secde etmeyen zahid onu görse ibadeti bırakır. Zahid mihrapta sevgilinin kaşını hayaliyle sureleri “gah eğri gah doğru” okur. Kaş mihrabını görmeyip mescit soran sofi “eğri yol”dadır. Dini doğru bir din değildir. Sevgilinin kaşının mihrap edinmeyen mescitten zühd ve takva hasıl olmayacağı gibi kıblesi eğri olduğu için yıkılmalıdır (Nizâmî G 13/5; Ahmet Paşa G 21/4, G 330/3; Necâtî, G 597/3,8 Fuzûlî G 111/2, G 179/4). Sofi ona secde etmediği için sonra başını duvarlara vuracaktır. Âşığı güzellerin kaşından mihraba çevirmek azap etmek demektir:

Kaşı mihrâbına peyveste sücûd etmez isen
Sofî anca urasın başunu dîvârlara
Necâtî G 465/5

Ol büt ebrûsun koyup mihrâba döndürmen yüzüm
Koy beni zâhid bana çok virme Tanrı'çün azâb
Fuzûlî G 29/6

Kaşın mihraba teşbihi genellikle kutsallık ve yücelik bakımındandır. Mihrap kıbleye doğru olur, kıbleyi gösterir. Eskiden fetihten sonra bazı kiliseler camiye çevrilirdi. Kilise cami denen bu camilerin mihrabı tam olarak kıbleyi göstermez, biraz eğrilik olurdu. “Eğri mihrâb”, “eğri kıble”, “kâfirî mihrâb” gibi ifadelerle şairler bu hususu dile getirir. Sevgilinin büt ve kafir şeklinde düşünülmesine ek olarak (Bk. Sevgili ile İlgili Benzetmeler, Sevgili Tipolojisi) kaşları da eğri mihraba benzetilir. Kâfirî mihrap, hem kaşların karalığı hem de kıblenin eğrilğine işaret eder. Dolayısıyla aşağıda İshâk Çelebi, Yahya Bey ve Hayâlî Beyden verdiğimiz örnek beyitlerde bahsedilen

⁶¹ Kaşın kılıca teşbih edildiği aşağıdaki beyit aynı anlamı barındırmaktadır:
Ezelde cânıma ebrûsı urduğı tîrûn
Henüz sînede yüz yerde yarası vardır
İshâk G 65/3

sevgililerin Hristiyan güzeli olmaları söz konusudur (Çeltik, 2008:295, 296-299, 331-334):

Güzellerün kaşı mihrâbı egridür egri
O râya secdeden ü secdegâhdan tevbe
İshâk G 268/3

Ebrû-yı dilrübâyı mihrâb idinmek olmaz
Dûr eyle hâtırımdan Yahyâ bu egri râyı
Yahyâ G 507/9

Bir sanem sevmiş Hayâlî kible edinmiş yüzün
Bir ser-âmed kâfirî-mihrâb kaşı var imiş
Hayâlî G 226/5

Kaşın, kible ve kiblegâha teşbihi de aynı sebeplere dayanmaktadır. Kible Kâbe'ye doğru yönelmek demektir. Sevgilinin yüzü âşığın kiblesi olunca ona yönelir. Kaş bu özellikleri, mihraba benzemesi münasebetiyle üzerine alır. Dolayısıyla kaş kible ve kiblegâh olur (Ahmet Paşa G 297/2; Mesîhî G 203/2, G 267/3; Fuzûlî G 15/6; Hayâlî G 224/1; Yahya G 338/4):

Ol ham-i ebrûya kılsam secde her sâ'at n'ola
Kible ile ol ham-i ebrû ber-â-berdir bana
Fuzûlî G 14/2

Tutdı ebrûna yüzün mihr-i izârunla gönül
Kibleye karşı kılur sanki salât-ı işrâk
Bâkî G 232/3

Kaşın arş-ı â'lâya teşbihi, kaş üzerinde bulunan ben münasebetiyledir. Burada ben arş-ı â'lâ üzerinde yuva yapmış bir hüma olarak tahayyül edilmiştir (Hayretî G 352/2). “Kab” uzunluk, mesafe anlamına gelmekle birlikte yayın ortasındaki ok konulan yere denir. “Kavseyn” ise “iki yay” demektir. Kabe kavseyn “iki yay aralığı kadar” veya “ok tutulurken elin kavradığı yer ile okun her iki ucu arasındaki mesafe” demektir. Bununla yay çekilirken kiriş ile yay arasındaki “ok uzunluğu kadar” olan mesafe kastedilir. Kaşların arada boşluk olmaksızın bitişik olması da kastedilir. Kur'an-ı Kerîm'de geçen “Onunla arasındaki mesafe iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu” (Necm 53/9) ayeti Hz. Peygamber'in Miraç'ta Allah'a olan

yakınlığını ifade eder (Pala, 1995:298; Parlatır, 2009:809; Üstüner, 2007:279; Şeyhî G 63/2):

Kaşun yâyı nişân-ı kâbe kavseyn

Saçun târı delîl-i leyl-i mi'râc

Hayretî G 32/2

f. Sandal (Zevrâk), Gemi (Keşti), Sayebân, Bulut (Ebr), Gökkuşağı (Tâk, Kavs-i Kuzâh)

Kaşın bu unsurlara teşbihi şekli dolayısıyladır. Islak gözler deniz, kaşlar gam denizinde birer gemidir. Sevgilinin güzelliği deniz, kaşlar lütuf denizinde sandal olur (Hayâlî G 474/3; Nev'î G 345/3). Kaşlar “işve baharının bulutu”dur (Bâkî G 295/1). Kaş, alın üzerinde kurulmuş gölgeliktir. Yüzün gülistana teşbihinde kaş sayebânı oraya kurulmuş olur, gamzelerde davetçi tahayyül edilir (Bk. Yüz; Şeyhî G 106/4; Nizâmî G 57/7; Ahmet Paşa G 166/1). Kaş, dudak mührünün üzerinde tıpkı “Hatemü'l-Enbiyâ”nın üzerindeki bulut gibidir:

Sâyebânlar kurmuş ebrûlar gülistân üstine

Gamzeler aydur ki gelsin bezm-i gül-zâr isteyen

Ahmet Paşa G 226/3

Hâtem-i la'lüne kim ebrûn olupdur sâyebân

Ebrdür güyâ ki Hatmü'l-enbiyâ üstindedür

Yahyâ G 88/3

Tâk; kemer şeklinde olan her türlü yapıya, çardak ve benzeri yerler için yapılan dört kemerden oluşan yapılara denir. Tâk-ı Kistrâ kullanımı yaygındır. İran hükümdarlarından Nuşirevân'ın Medâyin'de yaptırdığı yapıya denir. Adaletiyle meşhur olan Kistrâ, bu tâkı halkı ve yabancıları kabul etmek için kullanırmış (Pala, 1995:334,433,519; Parlatır, 2009:1618). Sevgilinin kaşının tâk şeklinde tahayyülü şekil münasebetiyledir. Bazen tâk-ı cennet denir. Âşığın canı sevgilinin kaşları tâkında kandil olur. Sevgilinin kaşları tâkı, Kistrânın tâkından üstün tutulur. (Bk. Şeyhî G 140/7; Ahmet Paşa G 157/5; Hayretî G 235/2; Fuzûlî G 243/3; Hayâlî G 443/3; Zâtî G 831/3):

Gûyâ ki tâk-ı Kîsrâ vü zincîr-i adldür
Müşgîn saçunla ey lebi Nûşîn-revân kaşun
Nizâmî G 57/6

Tâk-ı ebrûn ile çeşmün bir imâret yapdı kim
Pâdişehler cân virür olmaga anun nâzırı
Mesîhî G 279/2

Bennâ-yı kudret ol iki tâk-ı mukavvesi
Yapmış binâ-yı hüsnüni kılmaga üstüvâr
Nev'î G 107/3

Kâh-ı hüsn-i yâre bak seyr it ham-ı ebrûsını
Adın anma tâk-ı Kîsrâ ile kasr-ı Kayserün
Bâkî G 258/2

Tak-ı ebru, tasavvufta sâlikin ihmal sonucu yaptığı hatadan dolayı kazandığı mertebesini kaybetmesi, kusuru sebebiyle düşmesinde ihmal göstererek onu bulunduğu yerde bırakmak anlamlarına gelir (Parlatır, 2009:1618; Bayburtlugil, 1985:351). Sevgilinin tak-ı ebrusunu görelî, ona gönül vereli âşığın takati, sabrı, mecali kalmamıştır (Ahmet Paşa G 214/1; Mesîhî G 100/2):

Tâk-ı ebrûsın görelden gitdi ârâmum benüm
Tâkatüm tak oldu bî-sabr u mecâl oldum yine
İshâk G 252/2

Kaşın gökkuşağına (kavs-i kuzâh) teşbihi de şekli münasebetiyledir (Nizâmî G 57/2; Hayâlî G 470/5):

Yüzün üstinde kaşun lutfına irişmez eger
Gelse kavs-ı kuzâh üstine meh-i çâr-dehün
Nizâmî G 62/5

g. Şahit (Güvâh), Hekim, Murakıp, Hâcib, Razdâr, Tâlip, Tercüman, Şeh, Şuh-ı kec-külâh, İşveli Güzel, İki Genç

Kaşın yukarıdaki kişi ve meslek sahiplerine teşbihi şekil bakımından şairin muhayyilesinde oluşan benzerlik ilgisine dayanmaktadır. Kaş ve göz

âşığın kanına tanık olur (Şeyhî G 5/5). Âşığın gönlünü kaşlara vermesine şaşılmamalıdır. Çünkü bir şehrin alınması için iki şahit yeterlidir. Kaşların çatılmış halini şair “sırdaş”lara benzetir:

Alınsa kaşlarına aceb olmaya gönül
Bir şehir alınur ey kamer iki güvâh ile

Necâtî G 453/5

Nigâr kaşları baş çatmış ey dil aç gözünü
Bi'aynîhi ikisin râzdâra benzetdüm

Ahmet Paşa G 201/6

Gözlerin mestliği hasta olarak kabul edilince, kaşlar başından ayrılmayan “Hind hekimi” olur. Kaş, göz celladı ile âşık arasında perdecî/kapıcı (hâcib) olur, yoksa gözler âşığın kanını dökcektir (Zâtî G 687/4; Şeyhî G 150/4). Kaş yüzdeki gizli remizleri anlatan bir tercümandır. Kaşlar, güzellik kitabına eğilmiş okuyan iki öğrenci ya da suya talip iki balık olarak da tahayyül edilir (Nev'î G 246/2). Bazen de şerhe çalışan bir murakıp olur ki düşünmekten dolayı incecik olmuştur:

Benzer ol Hind hekîmine şehâ kaşun kim
Başı ucından ırılmaz bir iki hastelerün

Mesîhî G 128/4

Alnunla gamzenün dile yüz dürlü remzi var
Hâcib durur k'olur arada tercemân kaşun

Ahmet Paşa G 166/6

Sanasın Şerh-i Metâli' dersine meşgûldür
Fikr ile zâr ü nahîf olmuş murâkîb kaşlarun

Nev'î G 246/4

Kaşlar bazen ayağını gümüş tahta uzatmış yatan birine, bazen gözleri şefkatle kucaklamış birine, bazen de mütavazı bir insana benzetilir. Kaş “cemal mülkünün şahı” olarak görülür. Kaşlar hafif eğik görünüşünden dolayı “iki şuh-ı kec-külâh”a benzetilir (Ahmet Paşa G 166/4; Hayâlî G 160/1, G 345/4, G 567/1; Yahya G 249/2). Kaşlar “iki genc” olarak ele alındığında yeni aya işaret olabileceği gibi “iki taze genç” olarak da düşünülebilir. Bazen de hareketi münasebetiyle “işveli bir şâhid-i mümtâz” olarak tasavvur edilir:

Alnı üzre kaşlarun ol âfitâbun eyle seyr
Aç gözün bir bedr üstinde iki genc aya bak

Zâtî G 651/3

Ne kaşun işvelü bir şâhid-i mümtâz gelür
Ne gözün şîvelü bir dilber-i tannâz gelür

Nev'î G 74/1

h. Yaz, Nihâl, Kıl Kalem, Sırat, Tel, Çadır İpi (Tınâb)

Kaşın bu unsurlara teşbihi -yaz hariç- inceliği dolayısıyladır. Saçlar çadır olunca kaşlar da misk kokulu ipler olur. Kaşların tele teşbihi göz münasebetiyledir. Bir beyitte göz pehlivanı kaş telini taşırken, diğerinde göz şehbazının başına takılmış iki tel olarak düşünülür. Kaşların kıl kalem olarak tasavvuru inceliğindedir (Nizâmî G 23/6; Hayâlî G 467/1, G 568/5; Bâkî G 310/3). Sevgilinin güzellik bağında kaşları rahmet rüzgarından eğilmiş iki cennet fidanıdır:

Benüm serv-i revânum kaşlarun bâg-ı cemâlünde
Egilmiş bâd-ı rahmetden iki cennet nihâlidür

Yahya G 89/4

Kaşın yaza teşbihi “yaz”-“yay” benzerliği dolayısıyladır. Hazan âşığının benzi; kış, ahı; sevgilinin yüzü, ilk bahar; kaşı da yaz olarak tahayyül edilmiştir:

Hazân benzüm zemistân âh-ı serdüm
Yüzün evvel bahâr olmuş kaşun yay

Bâkî G 516/3

i. Siyasetgâh-ı İbrâhim, Zünnûn, Keffe-i Mizân, Karesi

Hız. İbrahim'in Nemrud tarafından ateşe atılmasına telmihen yüz ateş, saç ve kaşlar da bu ateş üzerinde kurulu “siyasetgâh-ı İbrahim” olarak tahayyül edilmiştir (Hayâlî G 74/2). Zünnûn Yunus peygamberin lakabı ve evliyadan bir zatın adıdır. Balık ve nun harfinin bu benzetmede etkili olduğu düşünülebilir (Kurnaz, 1996:235. G 475/2, G 591/5; Zâtî G 859/4). Kaşlar iki

oluşu münasebetiyle terazi kefesine banzetilmiştir. Aşk pazarında âşığın kurduğu göz terazisinde sevgilinin kaşları “terazinin kefesi” olarak düşünülmüştür:

Işk bâzârında çeşmüm bir terâzû kurdı kim
Kaşların sevdâsı anun keffe-i mîzânıdur

Ahmet Paşa G 90/3

Karesi, Anadolu Selçuklu Devletinin zayıflamasıyla kurulan beyliklerden birinin adıdır. Çanakkale Boğazının doğu yakasında Rum toprakları üzerinde fetihle kurulmuş olan beylik Osmanlıların balkanlara geçişinde önemli rol oynamıştır (İnalçık, 2009:15; İnalçık, 2009a;7,46) Kaşların “Karesi” olarak düşünülmesi yüzdeki diğer güzellik unsurlarının Rum, Aydın, Mısır, Şam gibi yerlere benzetilmesi münasebetiyledir (Bk. Yüz, Saç; Yahya G 97/6):

Rûmdur yüzün gözün Aydın Karesi kaşların
Leblerün Mısır-ı melâhat kara zülfün Şâmdur

Yahya G 84/4

j. Hümâ, Şâhbâz, Karga (Zâğ), Siyeh-gûş, Kanat, Balık (Mâhî), Kuzu, Koç

Kaşın bu unsurlara teşbihi şekil ve renk münasebetiyledir. Eskiden doğan gibi avcı kuşları “kargaya salmak” ile ava alıştırırlarmış (Şentürk, 1995:5-9). Göz şâhbâz olunca kaşlar karga veya siyeh-gûş (Karakulak hayvanı) olarak düşünülür (Hayâlî 600/2, G 608/1). Aşağıdaki beyitte kaş kargaya benzetilmiştir:

Zâğ-ı ebrûsun çevirmiş başa âzâd eylemiş
Ârızı üstünde ol şûhun iki laçine bak

Hayâlî G 254/2

Sevgilinin iki kaşı bazen de hüma, şâhbâz veya meleğin kanadı olur. Uçarken kanadın iki yana açılması ile kaş arasında benzerlik kurulmuştur (Hayâlî G 573/3; Yahya G 64/1, G 88/6):

Ol şeh-i hüsnün gözi üzre bakanlar kaşına

Sâye-i perr-i hümâ düşmiş sanurlar başına

Bâkî G 421/1

Yüz, deniz veya su şeklinde düşünülünde kaşlar balık olur. Sevgili kaşını çattığı için yüzü al renge bürünür. Şair göre bu durum balıkların savaşında kanın su yüzüne vurmasıdır (Hayâlî G 516/2). Yüz-su benzerliğinde kaşlar, iki öğrenci veya suya talip iki balık olarak tahayyül edilmiştir:

İki tâlibdür egilmişler kitâb-ı hüsnüne

Yâ iki mâhîye dönmiş suya tâlib kaşların

Nev'î G 246/2

Kuzu ve koç teşbihi Zâtî'ye aittir. Kaşların kuzu ve koça benzetilmesi şekil dolayısıyla olmalıdır (Zâtî G 590/1):

Ey koyuna girecek körpe kuzu ol iki kaş

Konuş iki kara koçlar gibi birbirine baş

Zâtî G 578/2

k. Kol, Köprü, Yol, Siper, Dalga (Mevc)

Kaşın bu unsurlara teşbihi şekil münasebetiyledir. Eskiden sultanlar özel yetiştirilmiş avcı kuşlarla ava giderlerdi ki bu kuşlar sultanın kolunda dururdu (Ergüzel 2008:245,246-247. Hayâlî G 168/4). Mecnun Leylanın kaşı hayaliyle hayret vadisinde “köprü bünyâd eylemiştir” (Hayâlî G 479/4). Âşık fena yolunda karşısına çıkan iki kaştan bir yol seçmek zorundadır:

Başumuz kûh-ı elem oldı görinen iki kaş

Birisi râh-ı fena vü biri gurbet yoludur

Yahyâ G 81/3

Yüze güzellik vermesi bakımından kaş dolaylı olarak güzellik denizinde dalga şeklinde tasavvur edilmiştir (Hayâlî G 51/1). Şiir münasebeti mısra hayalini hatırlatmaktadır:

Yârun ebrûsı gibi bahr-i melâhat mevcidür

Yaraşur olursa manzûr-ı ülü'l-epsâr şî'r

Yahyâ G 108/3

D. GÖZ

1. Umumi Olarak Göz

Göz, güzellik unsurları içinde sevgilinin özellikleri ile en çok benzeşen uzuvdur (Tolasa, 2001:191). Ayn, çeşm, dîde ve basar, göz ile eşanlı olarak kullanılır. Onun öne çıkan özellikleri şu şekildedir: Âfet, âfet-i cân, âşûb, ayyâr, bî-dîn, bimâr, câdû, cellâd, cefâkâr, fettân, fitne, gammâz, harâmi, hilekâr, humâr, hunhâr, hûnî, hûnîn, hûnrîz, kan içici, kâfir, küffâr, kassâb, kıyâmet, mahmur, mekkâr, mest, mestâne, mest-i ayyâr, meyhor, sâhir, sehâr, zâlim, avcı, şûh, şûr-engîz, uğrı vb. Göz üzerine yapılan bu teşbihler kaş, kirpik, saç, yüz ve dudak unsurlarıyla desteklenir. Böylece güzellik esbabı tamamlanmış olur (Bk.Bu Unsurlar; Ahmet Paşa G 125/5; Hayâlî G 229/5). Cevr eden göz göz, siyah rengiyle de bî-bedeldir:

Arturur cevri gözün niteki rahm eyle didüm

Hak Ta'âlâ ne aceb derde giriftâr itdi

İshâk G 342/2

Çeşm-i siyâhı bî-bedel ü gamze bî-nazîr

Ancag olur zemânede hüsn ü cemâl ise

Yahyâ G 393/3

Göz âşık açısından ele alındığında sevgiliden gelen hemen her türlü cefânın da kaynağıdır. Bu mülâhazalarda güzelliğin kaş ve gözden ibaret olduğu kabulü de etkilidir. Göz, yüzdeki bütün manayı toplaması açısından kaştan bir adım daha önde kabul edilir. “Güzelden murat göz ile kaştır”, “güzelde göz ile el gerekir”. Göz ile kaş bir araya gelse yeri göğü yerle bir etmeye yeterlidir (Bk. Kaş; Sevgilinin Tarifi; Ahmet Paşa G 256/6: Necâtî G 308, G 550/1, G 590/2; Mesîhî G 107/8; İshâk G 67/1, G 227/3, G 101/1; Nev'î G 285/1; Bâkî G 398/6):

Ne yüzle yüze yüz olmak dilersin ey güneş yâra

Güzellikden murâd olan bilürsin çeşm ü ebrûdur

Necâtî G 137/2

Didüm güzellerün nesi gâyet güzel gerek

Bir pîr işitdi didi güzelde göz el gerek

Hayretî G 205/1

Kaşı ile gözi yeter yârun

Kılmaga yir ü göki zîr ü zeber

Yahya 67/4

Tasavvufta yüzde bulunan diğer unsurlar gibi göz de muvahhid ârif anlamına gelir. Göz, Allah'ın zatının huzurudur, tecellîye remizdir. Göz ile ilgili olan bakış ise o tecellînin aksidir. Göz, Zât-ı kadîm, Allah'ın basar sıfatı ile hayır ve şer bütün hallerden haberdar olması, kesret, masiva, manayı öldürüp maddeye sevk eden masivanın tecellîsi olarak da yorumlanır (Üzgör, 1990:177; Şâhidî, 1996:56-57; Bayburtlugil, 1985:352; Gölpınarlı, 1972:186; İpekten, 2008:116, 198, 204; Güven, 2009:235, 236; Şafak, 2003:61).

Gözün muvahhid oluşunu Şâhidî şöyle hikaye eder: Göz, gayb sâkîsi tarafından vahdet küpünden kendisine sunulan dopdolulu kadehten mest olur. Kesret alemine gittiğinde yoldaşı olan akıl, başından aşağı dökülen soğuk su görevi görür. Akıl sayesinde varlığı yoktan var eden bir yaratıcı olduğunu fark eder. Yaratılanlar hep fani, kimseye ihtiyacı olmayan mutlak hakim padişah ise Bâkî'dir. Aklın "sen kimsin ve nereden gelip, nereye gideceksin" sorusu karşısında göz ezelde içmiş olduğu şarapla tekrar mest olur. Kendine geldiğinde bütün varlığın o şaraptan mest olduğunu görür. Hepsini bir olarak görür. Bu durumu gören âşıklar da mest olup kendinden geçer. Böylece birliğe ulaşılır (Şâhidî:1996:57; Bk. Tasavuf ve Mecaz):

Cânuma bir merhâbâ sundı ezelde çeşm-i yâr

Şöyle mest oldum ki gayrun merhabâsın bilmedüm

Ahmet Paşa G 191/5

Görmesem ruhsâr ü kadd ü çeşm ü lâ'lin dem-be-dem

Ömr bir an bir zaman bir lâhza bir dem olmasun

Fuzûlî G 234/2

Gözün benzetilenlerine geçmeden önce genel özelliklerine kısaca değinmekte fayda var. Gözün hakim rengi kara (siyah) dır. Kara gözler ile kara gün, kara toprak, zulüm, zulmet arasında ilgi kurulur. Güzele kara göz

yaraşır (Bk. Nizâmî G 94/5; Ahmet Paşa G 341/4; Necâtî G 318/5; Hayâlî G 2/3, G 343/4; Yahya G 453/2; Bâkî G 313/1):

Gözün kara ve kaşınla ol iki zülf kara
Ne kara günlere kaldım dirîg vâveylâ
Hayâlî G 10/1

Hezâr şîve vü nâz ile ol kara gözler
Hezâr yirde benüm gibi mübtelâ gözler
Yahya G 113/1

Bununla birlikte ilk dönemlerden itibaren ela (şehlâ) göz de kullanılmıştır. Gelenekte kara gözün baskınlığına rağmen ela/ala gözün Anadolu ve Rumeli'de karşılaşılan güzellerden kaynaklandığı söylenebilir (Bk. Sevgili Tipolojisi-Yarı İdealize Edilmiş Sevgili). Fakat neticede göz ile ilgili tasavvur değişmez. Ela veya ala göz de tıpkı kara göz gibi can alıcı, kan dökücü, hilekar, fitneci ve zalimdir (Bk. Ahmet Paşa G 183/1; Necâtî G 49/2; İshâk G 116/5; Hayâlî G 5/5; Yahya G 62/1; Nev'î' G 493/2). Aşağıdaki beyitler ela göze birer örnektir:

Sad tîr zened ber-dil ân Türk-i kemân-ebrû
Fitnelü elâ gözler çün uyhudan uyana
Şeyhî G 170/6

Yâ ala gözlerün ile ol mıdı ahd kim
Âl ile ala cân u dil ü yog u varumuz
Şeyhî G 83/2

Sen tururken dil-berâ gayrîye degmez lâf-ı hüsn
Hey ala gözlüm güzellik müstedâm olsun sana
Necâtî G 4/3

Akl u hûşî tagıdup aldı gönül kişverini
Bir ala gözli güzel beg sıdı alayumuzu
Hayretî G 434/2

Nâz ile âşîka kılmazsın dâd
Hey elâ gözlüm elünden feryâd
Bâkî G 44/1

Nizâmî'ye ait olan bir beyitte gözün yakuta teşbih edildiği görülür. Yakut rengi kırmızı, sarı, gök (ela) (Parlatır, 2009: 1810) olmakla birlikte burada göz renginden ziyade kanlı göze işaret edilmektedir:

Ey Nizâmî hâlünü yâkût çeşmün muklesi
Dem-be-dem lâlîn midâd ile yazar zer üstine

Nizâmî G 99/9

Göz ile ilgili Zâtî'de geçen sararmış göz ifadesi yenilik arayışı olarak görülebilir. Yeni mazmun bulma çabasıyla bilinen Zâtî, sevgilinin gözlerini sarı renk hayali çerçevesinde değişik teşbihlerle ifade etmiştir.⁶² Sararmış gözler Kur'an'daki ayet sonralarında bulunan altın yaldızlı ayet gülüne benzetilmiştir. "Çeşm-i sürh" ile anlatılan kırmızı/kızıl gözler ise şarap münasebetiyledir (Zâtî G 737/2, G 745/4; Bk. Yüz):

Zâf-ı tebden ey yüzi mushaf sararmış gözlerün
Kâtib-i kudret komış altun ile Kur'âna vakf

Zâtî G 636/2

Sen mey içdikçe izârun üzre çeşmün sürh olur
Lâle otlar Çîn gülistânında san âhû-yı misk

Hayâlî G 271/4

---

⁶² Zâtî'nin aşağıdaki gazeli göz ile ilgili yeni hayallere dairdir. Sarı veya sararmış göz üzerine yapılan teşbihler dikkat çekicidir :

Sararmış za'fdan nergisleri ol verd-i handânun
Açılmış iki nesrîni sanasın bir gülistânun

Görüb aklum ayıtdı kim yâ bir mahbûb mushâfda
Konulmuş nokta-i zer âyeti başında Kur'ânun

Didiler şemse teşbîh eyleyenler hüsnini yâ hod
İki turunca-i zerdür içinde kasr-ı zîbânun

İki dînâr-ı hâlisdür bulunmaz aynı âlemde
O gözler genc-i hüsninde o şûh-ı sîm-sîmânun

Gamı elmâsı ol bagrum delen dil-dârumun aynı
Nihâl-i kaddi üzre aynı olmuş iki ayvanun

Geyübdür câme-i lîmonî gûyâ kim iki merdüm
Sararmış za'f-ı tebden gözleri ey Zâtî cânânun
Zâtî G 736

Gözün önemli özelliklerinden biri de öldürücü olmasıdır. Bu husus gözün benzetilenleri bahsinde geniş olarak ele alınacaktır. Göz âşıkların canını almada melekü'l-mevt (ölüm meleği: Azrail) gibi düşünülür. Âşıkların canına kasdeder. Kan içmeye aç olan göz cefa kılıcıyla âşıkları öldürür. O, öldürme işini âdet edinmiştir. Aşığın gönül mülkünü yağma eder (Şeyhî G 113/2, G 164/1; Ahmet Paşa G 243/2; Mesîhî G 65/5; Hayretî G 351/2; İshâk G 64/3; Bâkî G 380/6). Göz âşıkları öldürmeyi öğrenmiştir. Âşık kan dökmek için çıkmış gözden bağışlanma diler:

Gözi örgenmiş durur âşıkları öldürmege
Ey Necâtî zulm gelmez pâdişâhumdan benüm

Necâtî G 378/6

Çıkmış ol şüh bu gün dökmege kânın görenün
Girme ey göz kerem et kanuma zinhâr benüm

Fuzûlî G 207/6

Gözün öldürücü hali ona bir savaşçı kimliği kazandırır. Göz sağına soluna hançer takınmış, kılıcını sıyırılmış bir savaşçı gibi tahayyül edilir. Bu tasavvurun temelinde sevgili tipinin öldürücü yönüne kaynaklık eden Türk imajı vardır (Bk. Sevgili Tipinin Kaynağı; Sevgili ile İlgili Benzetmeler-Türk; Şeyhî G 198/5; Ahmet Paşa G 318/2; Mesîhî G 234/1; Yahya G 189/2). Göz sağına soluna hançer takmış birine benzetilir:

İki hançer takınmış ey Bâkî
Haste çeşmi solında sagında

Bâkî G 424/7

Göz ile ilgili bir diğer husus da naz uykusudur (Bk.Naz). Göz naz uykusuna yattığı için kimseyi görmez (Bâkî G 338/6). Naz uykusundan mahmur olduğunu bilmeyenler onu naz uykusu hasta eder sanır (Ahmet Paşa G 348/3). Âşığın gözyaşları karşısında göz naz uykusuna yatar. Zira yağmurda uyumak insana hoş gelir:

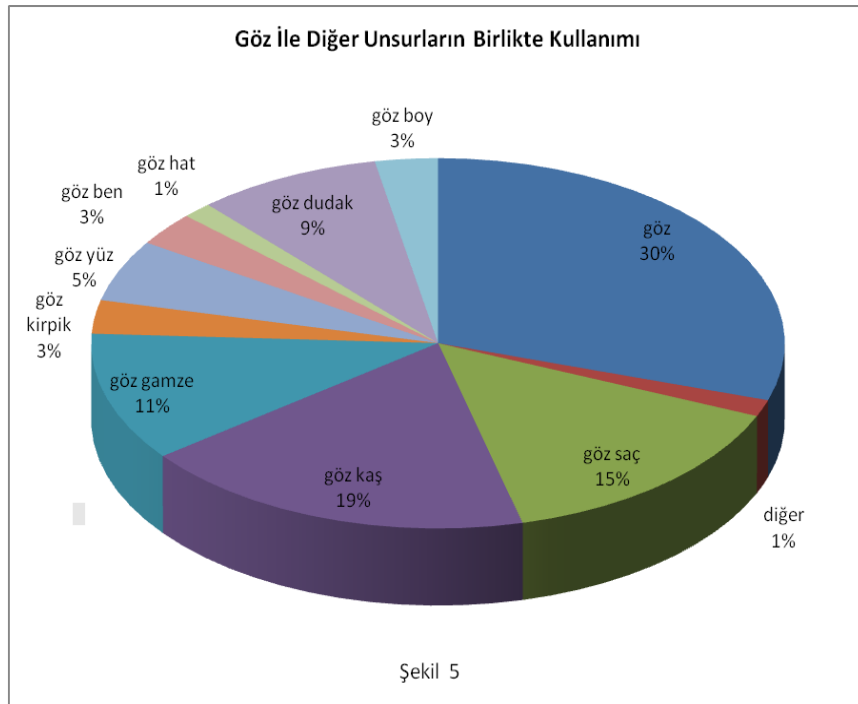
Eşk-i çeşmüm gördüğince hâb-ı nâz eyler gözün
Merdüme tatlu gelür vâkıa bârân uyhusı

Mesîhî G 265/5

Göz ile ilgili genel özelliklerden sonra Mu'îdî'nin göz ve gamzeye dair ifadelerini hatırlatmak yerinde olacaktır. Ona göre dilberlerin gözleri dört türdür. Birincisi şehlâ göz yani nergis (abherî) gözdür. İkinci olarak çeşm-i keşîde denilen göz ise badem şeklinde olup darlıktan hatları birbirine bitişik olan gözdür. Üçüncüsü hâb-âlûde denilen mahmûr (uykulu) gözdür ki şarap içmediği halde daima sarhoştur. Dördüncüsü içtiği şarabın tesiriyle meygûn olan gamzedir. Âşığın kanını haksız yere içtiği için kanlı görünür. Mu'îdî'ye göre bu dört göz ifadesinin her birine gamze yani şûhluk lazımdır (Erünsal, 1988:233-234).

Gözün tek başına ve diğer güzellik unsurları ile birlikte kullanımını gösteren grafik aşağıdaki gibidir:

Güzellik unsurları içinde göz, geçtiği beyitlerin %30'unda tek başına kullanılmaktadır. En çok birlikte kullanıldığı unsurlar %19 kaş, %15 saç ve %11 oranıyla gamzedir. Bu unsurlarla üçlü kullanımında göz-kaş-gamze %2, göz-kaş-saç %2 gibi bir orana sahiptir. Bu unsurların birlikte kullanımını göz etrafında oluşan fitne, kan dökme, can alma, sihir yapma gibi tasavvurlar münasebetiyledir.

Gözün dudak ile birlikte kullanımı %9'dur. Bu ilgi genellikle gözün kan dökerek can alması, dudağın ise âşığa can/hayat vermesi dolayısıyladır. Göz yüz ile %5, kirpik, ben ve boy ile %3 oranında birilikte kullanılmıştır.

2. Göz ile İlgili Benzetmeler

a. Câdû, Sâhir, Sehhâr

Gözün bu unsurlara teşbihi büyüleyicilik özelliğindedir (Tolasa, 2001:193). Onun büyüyle âşık çaresiz kalır. Yaptığı sihirle âşık “tîr ü peykân” a heves eder hale gelir (Ahmet Paşa G 126/4). Âdem henüz toprak iken Melek yüzlü sevgilinin gözleri Harut’a sihir göstermektedir (Ahmet Paşa G 311/3). Onun sihriyle “efsun pazarı efsane olmuştur” (Hayâlî G 123/2). Sevgilinin gözleri kirpiklerine sihir öğrettiği için âşık kirpik oklarını sinesine basmaktan çekinmez. (Fuzûlî G 283/5). Göz saçlara büyü dersi verir. O sihir üstadı gamzeyi de geçmiş, talebe iken üstat olup ona baş eğdirmiştir. Büyünün üstadı sayılan Harut onun büyücülüğü karşısında baş aşağı olmuştur:

Hey ne sâhirdür gözün kim zülfüne ta’lîm ide

Sihir ile her rûz u şeb horşîd-i rahşân kocmaga

Ahmet Paşa G 290/2

Baş egerse gamzesi çeşmine her dem tan degül

İlm-i sihir içinde şâgird iken üstâd eyledi

Necâtî G 648/4

Gözün sihri kamu sehhâr sihriden füzûn olmuş

Anı Hârût işitmiş yire geçmiş ser-nigûn olmuş

Zâtî G 602/1

Sihir yapılarak dil bağlamak meşhurdur. Dili bağlanan kimse sihir bozulana kadar konuşamaz. Gözün sâhir oluşu neticesinde âşığın dili bağlanır. Burada göz güzelliği karşısında büyülenmek anlamı da vardır:

Gözlerün vasfı nigârâ beni lâl itdi didüm

Didi kim bilme misin sâhir olan dil bağlar

Nizâmî G 40/4

Cadı kelimesi büyü yapan anlamına gelmekle beraber mecazen çok güzel göz için de kullanılır. Cadılar ateşte yanmaz, suya batmaz olarak bilinir. Kan dökmek, kötülük ve zulüm onun işidir (Parlatır, 2009:227; Pala, 1995:102). Bu özellikleri göz üzerinde taşır. Aşığa yapmadığı zulüm kalmaz (Ahmet Paşa G 126/6; Zâtî G 941/5):

Sihir ile harâb itdi gönül memleketini

Ol câdû gözünün dahi ne şûr u şeri var

Şeyhî G 59/6

Sihir ile câzû gözün her dem ki âle başlar

Cân ü dil elden gidüp ayaga düşer başlar

Ahmet Paşa G 86/1

Cadıların süpürgeye binip uçtuklarına inanılır. Sevgilinin cadı gözleri fitneye binip ok atar. Sihirle ay yayı, ejderha da kamçısı olur:

Câdû gözün çü fitneye binüp atar hadeng

Sihir ile ay olur yayı kamçısı ejdehâ

Şeyhî G 1/4

Büyücülük ve cadılık sevgilinin gözünün genel vasıflarındandır. Sevgili kan dökücü ve büyüleyici özellikleriyle birlikte güzelleri ve âşıkları çaresiz bırakır:

Sana karşı güzeller şîvede nâ-çâr olurlar hep

Saçun fitne müjen hûnî kaşun câdû gözün sâhir

Nev'î G 125/4

Zülfi sâhir turrası tarrâr şûh-ı şîve-kâr

Çeşmi câdû gamzesi mekkâr dirsene işte sen

Bâkî G 380/4

b. Mest, Bimâr, Şehlâ

Gözün mestliği baygın bakışı dolayısıyladır. Gözün mest oluşu ile ilgili benzetmeler Şu Şekildedir: Mest, sermest, bed-mest, mest-i harâb, mest-i lâ-ya'kıl, mest-i Şarâb-naz, mest-i bî-haber, mestâne, mestâne dilber, mest-i ayyâr, mest-i harâbat, hindu-yı bed-mest, humâr, pür-humâr, meyhor, mahmûr, bimar, Şehlâ vb. Bütün bu söylenenlerle gözün sarhoş ve baygın bakışı kastedilir ki makbul olan göz de budur. Şehlâ göz ile tatlı bir Şaşılık ifade edilir.

Tasavvufta mahmur göz, salikin ve diğerlerinin günahlarını kimsenin bilmemesi, affedilmek üzere Allah'ın örtmesi, salikin kusurlarını diğer saliklerden gizlemesi anlamlarına gelir. Şehlâ göz salikin hal ve kemalatının kendine zahir olması anlamındadır (Bayburtlugil, 1985:352,356).

Gözlerin mestliği sarhoŐu andırır. Fakat onun sarhoşluğu daha çok naz ve gurur dolayısıyladır (Tolasa, 2001:194; Ahmet Paşa G 110/5; Necâtî G 88/7; Hayretî G 226/2):

Aceb mi mest-i nâz olsa nigârun çeşm-i mahmûrî
Ki bezm-i hüsnü devrinde çeküpdür câm-ı magrûrî

Ahmet Paşa G 326/1

Mest olıcak kan içer dirlen senünçün dostum
Hey gözi mestüm Şarâb-ı nâzı neylersin içüp

Necâtî G 25/6

Sevgilinin gözü âşığın kanını içer, içmek ister. ÂŞık göz kadehini kanlı yaş ile doldurur. Kanlı gözyaşı ile Şarap arasında benzerlik kurulmuştur (Necâtî G 136/3; Fuzûlî G 233/4):

Kanlu yaş ile doludur gözlerümün sâgarı
Çeşm-i ser-mestün diyelden içeyüm kanun senün

Necâtî G 311/4

Beyitlerden anlaşıldığına göre sarhoş olanların canı kebab istermiŐ. Ya da içkiye meze olarak kebab münasip düşermiş. ÂŞığın gönlü aşk ateşiyle kebab olur. Bu durumda sevgilinin sarhoş gözleri kebaba meyl eder (Nizâmî G 98/3; Ahmet Paşa G 140/4; Necâtî G 611/4; Bâkî G 21/5):

Cânâ aceb mi gönlüme meyl itse gözlerün
 Mestün hemîşe başı hoş olur kebâb ile
 Nizâmî G 106/6

Gözün ser-mesti alur sîneden dil
 Yanar tennûrdan biryân ugurlar
 Ahmet Paşa G 51/5

Âteş-i sînemle yanmışdur kebâb olup ciger
 Çeşm-i mestün dir imiş bişmek gerek kandur henûz
 İshâk G 99/5

Sarhoşluk akıl ve iradeyi elden alır. Bu yüzden sarhoşlar ne yaptığını bilmezler. Göz mest olduğu için bir buseyi bin cana verir. Âşığa göre bu büyük bir cömertliktir. Dudağın fiyatını soran âşığa gözler “satılmaz bahâ ile” der:

Gözlerün bir bûseni bin câna virür ey sanem
 Mest-i cömerd olduğına bu dahi yiter delîl
 Mesîhî G 149/2

Sordum Hayâliyâ mey-i la'lün bahâsunı
 Ol çeşmi mest didi satılmaz bahâ ile
 Hayâlî G 487/5

Sarhoşluk ile birlikte anılan bir husus da kavga çıkarmaktır. Kontrolü kaybeden mest gözler kavga çıkarmak için bahane ararlar. Sarhoşun eline silah vermek hatadır (Şeyhî G 187/4; Nizâmî G 24/1; Ahmet Paşa G 151/1; Necâtî G 388/6):

Didüm merdümelerin hançer çekip cân kasdin eylerler
 Didi ma'zûr tut billâh ikisi dahi ser-hoşdur
 Hayâlî G 185/2

Nev’i bir beyitte gözleri “iki mestane dilber”e benzetmiştir. Burada gerçek hayatta içki meclislerine katılan güzellerden bahsetmektedir:

Hayâl-i çeşm-i mahmûrun dil-i efgâra düşmüşdür
 İki mestâne dilber gûşe-i hammâra düşmüşdür
 Nev’î G 146/1

Bimâr, hasta demektir. Göz baygın bakışı dolayısıyla güçsüz ve hasta kabul edilir. Ciğer kanı içmesinin sebebi hasta olduğu içindir. Sürekli şarap içen göz bu yüzden alışkanlığını değiştirip kan içmeye başlamıştır. Bu surette iyileşmesi mümkün olacaktır. Âşığın kanını içmesi iki hastaya su vermek şeklinde düşünülür (Şeyhî G 121/8):

Çeşm-i bîmârun komış câm-ı şarâbı kan içer

Ola kim sıhhat bula nola değışsün suyını

Necâtî G 624/4

Cânım aldın kayd-ı âlemden halâs itdün beni

Kanım içdi gözlerün virdün iki bîmâra su

Hayâlî G 455/5

Gözün naz uykusuna yatmasının sebebi de hastalığının dinlenerek geçmesi içindir (Necâtî G 617/2). Hasta olana şarap içmek zarar vereceğinden sevgili gözünü kan içmekten men eder:

Kan içmek istedükce gözi yâr men ider

Bîmâra bâde içmegi zîrâ zarar sezer

Necâtî G 211/5

Ela göz anlamına gelen şehlâ, gözde tatlı bir şaşılık için de kullanılır. Sevgili cana kıyıcı şehla gözüyle hışm ile baktıkça âşık gözyaşı döker:

Kaçan şehlâ gözün cânâ kıya bakdukca hışm ile

Bu gam-gîn gözüm ey dil-ber yâ giryân olmasun nolsun

Necâtî G 434/4

c. Kan Dökücü

Gözün kan dökücülüğü başlığı altında toplanan bu kısımda teşbihler şu şekildedir: Kassâb, kan içici (hun-hâr), kan dökücü (hûnî, hûnîn), kan saçıcı (hûnrîz), kâtil, kattâl, cellâd, zâlim, avcı (sayyâd, okçu), harâmî (şeng), haydut (rahzen), hilekâr (ayyâr, mekkâr), cefâkâr, gammâz, uğrı, kafir, küffâr, bî-din vb. gözün bu unsurlara benzetilmesi yukarıdaki kavramlardan anlaşılacağı üzere kan dökücülüğü tasavvuruna dayanır.

Gözün avcı şeklinde düşünülmesi ile kaş, yay; gamze ve kirpikler de ok olarak tasavvur edilir (Bk. Şeyhî G 64/3; Nizâmî G 32/4; Ahmet Paşa G 116/2; Yahya G 97/2). Usta bir okçu olan göz bin ok atsa birinde bile hata yapmaz:

Bin va'de ide itmeye birün edâ lebün
Bin nâvek ata atmaya birün hatâ gözün

Necâtî G 318/2

Gözün ayyâr ve mekkâr olarak düşünülmesi hile ile âşîğın gönlünü alması dolayısıyladır. Âşîğın gönül mülkünü yağmayan gözler gamze ile ittifak ederler (Şeyhî G 83/2; Ahmet Paşa G 50/6; Necâtî G 125/4, G 433/4; İshâk G 328/2). Hileci iki göz ayyârlığı birbirinden öğrenir:

Ne iki gözlerünün âli aceb cânâ kim
Öğrenür biri birinden yine ayyârlığı

Mesîhî G 268/2

Gözlerin kafire teşbihi, kan dökmesi, içki içmesi, haremde (yüz) cenk edip kan akıtması, kafirlerle savaşılmaması, kafirlerin savaştan önce sarhoş olmaları gibi sebeplere dayanır (Necâtî G 34/5; Hayretî G 447/2; Fuzûlî G 250/2; Hayâlî G 29/5; Nev'î G 85/5):

Cânâ ne bî-dîndür gözün kim hışm ile cân kasdına
Tîr ü kemân almış ele sahn-ı Haremde ceng için

Ahmet Paşa G 224/3

Çeşm-i mahmûrun şarâb-ı nâz içüb kanum döker
Cenge bünyâd eylemez olmayıcak küffâr mest

Necâtî G 29/5

Gözün kasaba benzetilmesi âşîğın canına kastetmesindedir (Ahmet Paşa G 76/6) Âşîğın canına kasteden gözün cellat ve katile teşbihi de aynı sebeplere dayanır. Göz cellat olunca genellikle saç, ip veya çengel şeklinde düşünülür. Gamzenin de kılıç şeklinde ele alınmasıyla tam bir cellat tablosu ortaya çıkar (Necâtî G 406/2; Hayretî G 432/4; Fuzûlî G 22/6; Hayâlî G 273/4):

Agzunun varın dile ikrâr itdürmeklige
Zülf-i pür-çînün gözün cellâdınun çengâlidür

Mesihî G 67/3

Göz-harami tasavvuru âşığın gönlünün çalınması, gönül mülkünün yağlamalanması dolayısıyladır. Âşığın kanı harami gözlere helal sayılır. Gözler yüz münasebetiyle İslam topraklarında haramilik yapan haydutlara benzetilir. Akıl, sabır ve karardan oluşan âşığın kervanına göz haramileri saldırmaktadır (Şeyhî G 10/2, G 44/6, G 111/8; Ahmet Paşa G 97/2, G 223/2; Hayretî G 87/4, G 371/5; Bâkî G 372/2):

Didüm ki Şeyhî'yi ışkun didi ki öldüriser

Didüm harâmî gözüne didi ki kanı helâl

Şeyhî G 109/5

Zülfi der-bend ü gözi reh-zen olalı geçemez

Dil ü cân kâfilesi zülf-i perîşândan öte

Necâtî G 488/5

Gözlerün gûyâ iki kâfir harâmîler durur

Dîn ü îmân gâret eyler kişver-i İslâmda

Hayretî G 411/4

Gözlerün sabr u karâr u akli târâc itdiler

Şol harâmîler gibi kim kâr-bâna girdiler

Bâkî G 182/2

Gözlerin uğrı (hırsız) şeklinde düşünülmesi de âşık dolayısıyladır. Âşığın gönül mülkü hırsız göz tarafından çalınır. Saç karanlık olduğu için göz hırsızına gün doğar. Mehtaplı geceler de uğrıdan korkmaya gerek kalmaz (Bk. Saç; Mesihî G 11/5; İshâk G 131/1). Hırsızlama (kaçamak) bakışlarla bakan peripeykerler insanın aklını alır/çalar:

Âdemün aklın ugurlar o perî-peykerler

Ugrın ugrın bakıcak gözleri ugru olıcak

Zâtî G 654/3

d. Şûh

Göz; şûh, şûr-engîz, âşûb, âfet, âfet-i cân, fitne, pür-fitne, fitne-i ahir-zamân, fettân, dilber-i tannâz, şâhid-bâz vb. şekillerde ifade edilir. Gözün bu unsurlara teşbihi öldürücülüğü, baştan çıkarıcılığı, âşığı etkilemesi münasebetiyledir. Gözün şuhluğu saç, kakül, ben, gamze ve kaş birlikteliğiyle olur. Göz, fitnelerin en büyüğü ahirzaman fitnesi olarak tasavvur edilir (Nizâmî G 13/1; Ahmet Paşa G 45/3, G 169/4; Necâtî G 185/1, G 363/4):

Kaşun ser-nâme-i hüsn ü melâhat

Gözün ser-fitne-i âhir-zamândur

Nizâmî G 15/7

Bu göz ü kaş u gamze vü hâl ü hat ile yâr

Âşûb-ı dehr ü fitne-i Devr-i Kamer geçer

Bâkî G 62/4

Göz fitnenin kaynağı kabul edilir. Kirpikler fitne dersi almak için göz üstadına gelir (Mesîhî G 244/4). Sürme göze güzellik amacıyla sürülür. Yüz süslemek güzelliğe güzellik katar. Sürmeli göz ve kaş “âlemde öldürmedik âdem komaz” demek suretiyle sevgilinin güzelliğine vurgu yapılır. Göz, sevgilinin kaşında mesken tutalı fitne ve âşûb bucak bucak gizlenmektedir:

Âkıbet öldürmedük âlemde bir âdem komaz

Ol mükahhal çeşm-i fettân ile bu peyveste kaş

İshâk G 113/6

Mesken tutalı ol ham-ı ebrûda çeşm-i yâr

Âşûb u fitne gizlenür oldı bucak bucak

Bâkî G 242/6

Fitne gözlerin uyumasıyla uyur, uyanmasıyla uyanır. Fattan gözler kan döktükçe uykusu artar. İnsanda “kesret-i dem” olursa uykusu çok olur (Necâtî G 617/1; Hayâlî G 289/2). Gözlerin uyanık olduğu zamanlarda âşık dikkatli olmalıdır. Çünkü uyanır uyanmaz yüzlerce fitne oku atmaktadır:

Sad tîr zened ber-dil ân türk-i kemân-ebrû

Fitnelü elâ gözler çün uyhudan uyana

Şeyhî G 170/6

Gözün âşûb, şûr-engîz, âfet, şâhid-bâz şeklinde düşünülmesi akılları baştan alması, gönül mülkünü karıştırması münasebetiyledir (Ahmet Paşa G 144/4, G 279/7, G 223/5; Nev'î G 459/1). Aşağıdaki beyitte göz “işveli güzel”e benzetilmiştir:

Ne kaşun işvelü bir şâhid-i mümtâz gelür

Ne gözün şîvelü bir dilber-i tannâz gelür

Nev'î G 74/1

e. Ahû, Laçın, Doğan (Şahbâz), Aslan (Şîr)

Gözün en çok benzetilenlerinden biri de “âhû”dur. Ceylan anlamına gelen âhû; karaca, maral, gazal, geyik adlarıyla anılır. Âhû-yı misk, âhû-yı Hoten, âhû-yı Çin, âhûvâne, âhû-veş, âhû-yı miskin vb. şekillerde kullanılır. Tasavvufta âhû göz; Allah'ın salikin kusurlarını gizlemesi, saliki kusurundan haberdar etmesidir. Salik böylece günahattan sakınır, bu Allah'ın inayetinin son noktasıdır (Bayburtlugil, 1985:352).

Gözün âhûya teşbihi bu hayvanların yabarlarda yaşaması münasebetiyledir (Çavuşoğlu, 2001:141). Bundan dolayı Hoten Çölü, Çin, Hıta Ülkesi, çöl gibi kavramlarla birlikte tenasüp içinde kullanılır. Bu tenasüp örgüsünde âşık Mecnun olur (Şeyhî G 199/2; Ahmet Paşa G 97/5; Necâtî G 159/2, G 560/2; Nev'î G 521/3, G 558/4). Âhû sevgilinin gözleri sevdasından delirdiği için yabanda yaşamaktadır

Delürmişdür gözün sevdâlarından

Anun-çün taglara düşmüşdür âhû

Nizâmî G 91/2

Yine ol gözleri âhû seni Mecnûn itmiş

Ey Necâtî gözüne yine beyâbân görünür

Necâtî G 80/5

Âhû “otlu sulu yeri vatan tutar” sözü ile âşığın gönlü ve gözü kastedilir (Fuzûlî G 93/7). Âhûnun vatani Hıta ülkesi veya Çin olarak kabul edilir. Yüz “gülzâr-ı Çin” şeklinde düşünülür. Bu münasebetle âhû-yı misk söz konusu

olur. “Çin” kelimesi tevriyeli kullanılarak hem “Çin Çölü” hem de “kaş çatma” anlamında kullanılır (Hayâlî G 271/1; Bâkî G 368/2):

Gözleri âhû-yi Çîn olmuş disem yârün n’ola
Nev’iyâ hışm eyleyüp ebrûların çîn eylemiş
Nev’î G 200/5

Ceylan bir av havyanıdır. Onu avlamak için yabana gidilir, gizlenilir. Kıyı bucak “âhûnun yatağı” aranır. Âşık göz âhûsunu avlamak ister (Necâtî G 278/2, G 281/3; İshâk G 184/4, G 283/4):

Gözlerün içün gönül zülfünü bekler hâkde
Çünkü âhû sayd idenler böyle yir yir gizlenür
Necâtî G 124/3

Avlanmak istenen göz âhûsu aslan gibi âşıkların canına kasteder. Bazen aslan avlar, aslanları korkutup kaçıtır. Bu münasebetle göz “şîr” olarak tasavvur edilmiştir. “Şîr-i şikâr-efken” şeklinde düşünülen göz “siyeh-gûş”a teşbih edilen kaşı avlar (Ahmet Paşa G 97/5, G 158/1; Necâtî G 151/5; Hayâlî G 594/1):

Âhû gözün ki cânlara şîrâne kasd ider
Merdümlük ile gözler ü merdâne kasd ider
Ahmet Paşa G 76/1
Hey ne sihr eyler cemâlün saydgâhında gözün
Şîrler görse zebûn olur ol âhûdan kaçır
İshâk G 85/4

Doğan, şahin anlamında kullanılan şahbâz özel yetiştirilen⁶³ avcı bir kuştur. Makbul bir şahin şöyle tarif edilir: “Başı küçük, göğsü ve arkası çok, iki

⁶³ Doğan Türklerde eski zamanlardan beri av hayvanı olarak kullanılan bir kuştur. Türkler her doğan türüne ayrı ayrı adlar vermişlerdir. Hakanların ve yiğitlerin sembolü olan doğanların tuğrul, çağrı, sungur, şahin, laçin adları insanlara isim olarak verilmiştir. Doğanlar her yerde yetişmezler. Daha çok kayalık ve sulak yerlerde yetiştirilirler. Belli kayalıkların ve suların doğanları ünlüdür. Ebul Gazi Bahadır Han’ın Türkmenlerin Şeceresi adlı kitabında bu yerler hakkında bilgi verilmiştir. Doğan yetiştirmek için Doğancı, Doğancıbaşı, Kuşçu Beyi gibi devlet memurları vardır (Ögel, 2006:127). Bu kuşlar yetiştirilirken belli yöntemler takip edilir. Bir şahinin avcı kuş olarak yetiştirilmesi kısaca şöyledir: Ayaklarına çingırak bağlanarak, hiçbir uzvuna dokunulmaz, korkutulmaz. On gün boyunca üsküfû alınıp etle beslenir. Bu sırada yetiştirici kendine alıştırır ve munis tavırlarla arkadaş edinir. Üsküfû tam örtülerek el görmemesi ve ısırması sağlanır. Ele çıkmaya, ata ve ite alıştırılır. Kanlı ve taze et verilir. Böylece devam eden süreçte kuş ava hazır hale getirilir (Ergüzel, 2008:245-246; Bk. Saç).

kanat arası açık, ensesi kubbeli, boynu uzun, hazinesiyle kursağı geniş, kanatları uzun, bileği kısa, uylukları dolu, eti çok, pençesi iri, eli arıktır; kuyruklu hemzeli ve kırıktır.” (Ergüzel, 2008:243). Gözün laçın ve şahbâza gibi avcı kuşlara teşbihi âşığın gönülü avlaması/alması münasebetiyledir (Hayretî G 235/3; Zâtî G 512/4, G 837/3; Hayâlî G 311/5; Yahya G 398/2,3; Bâkî G 260/4):

Yine bir gözleri şâhîne şikâr oldı gönül

Dakınur başına bir dâne güzel turna teli

Hayretî G 463/2

Mürg-i cânı şöyle benzer itmek isterler şikâr

Ol kara gözler süzildi iki şahinler gibi

Bâkî G 499/3

f. Nergis

Nergis (âbher), gözün en çok teşbih edildiği unsurlardan biridir. Nergis-i bimâr, nergis-i fettân, nergis-i hunhâr, nergis-i hunrîz, nergis-i mest, nergis-i şehlâ gibi terkiplerle kullanılır. Nergis⁶⁴, koyu sarı renkli, göbeği yeşil, başı hafif öne eğik bir çiçektir. Ortasındaki yeşil kısım uzaktan siyah gibi görünür. Sevgilinin gözü bu siyahlık münasebetiyle nergise benzetilir. Gözün nergise teşbihi şark ediyatında yaygındır. Nergis-i mest denilmesini Sûdî Efendi, Hafız Şerhinde “başına önüne düşürdüğü içindir” diye açıklar (Onay, 2007:296-297; Kam, 2008:107-108; Pala, 1995:427).

⁶⁴ Nergis ile ilgili değişik rivayetler vardır. Mitolojiye göre Narsis (Narkisos) çok güzel bir delikanlı imiş. İlgisizliğinden yakınan kızlar onu tanrılara şikayet etmişler. Tanrıların verdiği ceza sonucu bir gün dereye bakarken suda aksini görür ve âşık olur. Kendini seyrederken suya atlar ve boğulur. Vücudu çürüyünce yerine göze benzer bir çiçek büyür. Bütün güzeller hayran hayran, baygın şekilde onu seyrederek. Diğer bir efsaneye göre bir ırmakla bir perinin oğlu olup son derece güzel ve mağrur imiş. Ormanlar perisi bile ona âşık olmuş ve aşkıdan ölmüş. Narsis bir gün bir su kenarından orurken suda aksini görmüş ve kendine âşık olmuş. Sudaki aksini kucaklamak için suya atlamış ve boğulmuş. Ruhu bir çiçek olmuş ve o çiçek kendi adını alarak Narsis olmuş. Ayrıca nergise mest, mahmur gibi sıfatlar verilmesinin sebebi bu çiçeğin bitkisel bir uyuşturucu özelliği taşıdığından ileri geldiği iddia edilir. Ahmet Talat Onay bu özelliğe dair şark edebiyatlarında bir bahsin olmadığını, dolayısıyla mest oluşun Sûdî'nin “başı öne eğik” olduğu fikrinin münasipliğini dile getirir (Onay, 2007:296-297; Kam, 2008:107-108; Pala, 1995:427).

Tasavvufta nergis göz, salikin hal ve kemalatının kendinden gizlenmesi, şehlâ göz ise bunların kendine zahir olması anlamına gelir (Bayburtlugil, 1985:356).

Âşığın halini sevgilinin mest olan gözleri bilir. Çünkü harabat ehlinin halini ancak sarhoş olanlar bilir:

Harâb-ı câm-ı aşkım nergis-i mestin bilür hâlim

Harâbât ehlinün ahvâlini hammâr olandan sor

Fuzûlî G 84/6

Nergisin başının öne eğik oluşu üzerine kurulan imaj onun mestliği üzerinedir. Bu mestliği sağlayan da şarap olmak durumundadır. Nergisin ve gözün kadeh şeklinde düşünülmesi bu hayali tamamlar. Nergis gözün içtiği şarap ise naz ve gurur şarabıdır. Bazen de âşığın kanını içer (Bk. Şeyhî G 3/6, G 20/1, G 67/6; Ahmet Paşa G 110/1,2; Necâtî G 558/2; İshâk G 17/1; Fuzûlî G 134/4):

Şol denlü içdi nergis-i mestün şarâb-ı nâz

K'oldı şarâb-ı nâz ile mest ü harâb-ı nâz

Nizâmî G 43/1

Nergisin mestliği ile uyku arasında ilgi kurulur. Sarhoşluk uykuyu beraberinde getirir. Sevgilinin naz uykusuna yatması ile nergisin mahmurluğu arasında benzerlik vardır. Sevgilinin mestane gözlerini düşünde gören nergis gibi sarhoş olarak yılda bir uyanır (Necâtî G 68/2). Sevgilinin gül yüzünde nergis gözlerinin uyuması, bahar günlerindeki seher uykusuna benzetilir:

Nergislerüni ko uyusun gül yüzünde kim

Olur bahâr günleri hâb-ı seher lezîz

Necâtî G 54/3

Sevgilinin gözü baygın bakışta nergisten üstün tutulur. Nergis ona benzeyemediği için hastadır. Hasta yatağındaki nergisin dudaklarını bulut ıslatır. Sevgilinin gözüne benzemeye çalışan nergis küstahlık yapmasına şaşmamak gerekir. Çünkü göz görmese yüz utanmaz (Nizâmî G 30/3; Ahmet Paşa G 28/5, G 42/1, G 342/3; Necâtî G 441/5):

Mesel durur bu ki göz görmese yüz utanmaz

Necâtîyâ ne aceb nergis ola ger güstâh

Necâtî G 44/7

Şehlâ bakışlı göz, gamzeye naz ve sihir dersi verir. Sihirbazlar bile ondan sihir öğrenir. Bu yönüyle nergis göz-sihir münasebeti kurulur. Sevgilinin gözlerinin sihrinden nergisin gözüne uyku girmez. Burada bazı sihirlerin uykuya karşı yapıldığı hatırlanabilir (Ahmet Paşa G 56/5; G 323/1):

Nigârâ haddünün lutfı komadı gülde reng ü bû

Apardı gözlerün sihri gözinden nergisün uyhu

Şeyhî G 150/1

Suya sünbülden zırh geydürse ruhsârün nola

Her yana nergisleründen sihr ile peykân yagar

Ahmet Paşa G 36/8

g. Türk, Tatar

Türk kelimesinin savaş ve yağma münasebetiyle ele alınması göz ile ilgi kurulmasını netice verir. Gözün kan dökücü, yağmacı, harami tasavvuru Türk, Türkî, Türk-i hun-rîz, Türk-i şivekâr, Türk-i kemân-keş, Türkmân, Tatar, Mogol-çin gibi teşbihlere konu olur. Göz, kaş, kirpik ilişkisiyle; savaşçı, kılıç, hançeri ok ve yay kurgusu oluşturulur. Güzelliği ile âşığın gönül mülkünü yağma eden göz, sevgilinin genel karakteri ile de uyuşur (Bk. Sevgili ile İlgili Benzetmeler; Nizâmî G 15/3; Ahmet Paşa G 131/4, G 176/4; Necâtî G 325/3; Bâkî G 77/1):

O Türk-i çeşm-i kemân-keş o nâvek-i müjgân

O ebrûvân-ı mukavves o gamze-i Tâtâr

Nev'î G 132/3

Türk kelimesi etrafında oluşturulmuş imaj, Türklerin çekik gözlü oluşu ve isabetli ok atmaları münasebetiyledir. Harun Tolasa çekik gözün minyatürlere dayandığını, İran'da yapılmış bütün minyatürlerde gözlerin çekik olduğunu ifade eder (Tolasa, 2001:195; Bk. Sevgili Tipinin Kaynağı).

h. Çâh-ı Babil, Kadeh (Câm), Dükkân, Badem, Dağ, Ha ( ), Sad ( )

Gözün bu unsurlara teşbihi şekli münasebetiyledir. Sevgili cadı şeklinde düşünülünce gözler de Babil kuyusu⁶⁵ olmaktadır. Kaş fitneci olarak yetiştirdiği göze yanı başında dükkan açmıştır (Bk. Kaş; Nizâmî G 3/7; Ahmet Paşa G 166/7).

Gözün kadehe teşbihi gözün kızarıklığı ile şarap arasında kurulan benzerlik dolayısıyladır. Âşık göz kadehinden aşk şarabını içeli her şeyi terketmiştir:

Nûş idelden câm-ı çeşminden şarâb-ı ıskını
Terk idüpdür Zâtî'yi nâmûs u âr ü nâm ü neng
Zâtî G 680/5

Güzelliği anlatan badem göz tabiri bugün dahi kullanılır. Sevgili diğer özelliklerinin yanında badem gözlü olmalıdır (Sevgilinin Tarifi):

Olıcak yâr gibi dil-ber-i şîrîn-harekât
Teni pâlûde-i ter gözleri bâdâm olsa
Bâkî G 460/2

Helva üzerine badem konulması eski bir gelenektir. Helva-badem ilişkisinde göz-dudak bu münasebetle söz konusu edilir. Zâtî helvaya benzettiği şiirinde sevgilinin gözünü anmakla “helvada badem güzel olur” diyerek bu hususa işaret eder:

Leblerün üstinde düşmüşdür gözün gâyetde hûb
Hûb olur helvâ-yı şîrîn üzre kim bâdâm ola
Nizâmî G 1/8

Nigârün çeşmin an şi'ründe Zâtî
Be-gâyet hûb olur halvâda bâdâm
Zâtî G 910/5

Sevgili kaş ve gözünü rakibe arz ettiği için âşık vücudunda bunlara mukabil yüz bin dağ ve na'l oluşmuştur. Burada göz-dağ, kaş-na'l benzerliği kurulmuştur (Hayâlî G 291/2). Gözün “he” ve “sad” şeklinde düşünülmesi harf

⁶⁵ Çâh-ı Babil, rivayete göre Harut ve Marut isimli meleklerin ceza olarak baş aşağı asılı olduğu kuyunun adıdır. Kuyu sihir kaynağı olarak düşünülür (Ayrıntılı bilgi için Bk. Çene; Onay, 2007:182-183; Kam, 2008:207-208; Pala, 1995:119; Tökel, 2000:354-361).

benzerliği üzerinden hayal kurmaya dayanır. Aşağıdaki beyitte kaş-göz şekil bakımından nun-sad harflerine benzetilir. Nas (delil) kelimesi elde edilmiş olur (Yahya G 48/4; Nev'î K 11/23):

Âşık öldürmesi tecvîzine nass oldu tamâm
 Dest-i kudret kaşına nûn gözünü sâd idicek
 Ahmet Paşa G 153/5
 Didüm benzer elifle hâ'ya ol çeşm ile ol bînî
 İşidüp âşık-ı zaruri birisi didi âh ebru
 Nev'î G 384/3

i. Çeşme Lülesi, Kible-nümâ, Aydın, Horşîd, Mirrih, Müşteri

Gözün çeşme lülesine benzetilmesi orijinaldir. Göz, kaynak anlamında kullanılmakla beraber çeşm ile çeşme arasında da ilgi söz konusudur. Sevgilinin gözüne benzemek isteyen çeşmenin kulağı az burulmamıştır:

Öyküendi gerçi çeşmüme çok çeşme lülesi
 Ammâ kulagın iller anun az burmadı
 Bâkî G 521/2

Beyitten anlaşıldığına göre kibleyi tespit etmek için yapılan aynalar kible-nümâ olarak kullanılmış. Bu münasebetle göz-kıblenümâ ilişkisi kurulmuştur (Ahmet Paşa G 106/3). Gözlerin Aydın iline teşbihi diğer güzellik unsurlarının da başka şehirlere benzetilmesine dayanır (Yahya G 84/4).

Gözün Güneş (horşîd), Mars (Mirrih), Jüpiter (Müşteri) gibi gezegenlere teşbih edildiği de görülür (Nizâmî G 51/3; Ahmet Paşa G 154/5):

Yüzün üstinde vatan tutsa gözün olmaz aceb
 Menzil-i Mirrîh ki dirler âfitâb üstindedür
 Nizâmî G 23/1

j. İnsan Üzerine Teşbihler

Göz, benzetme ilişkisi içinde çeşitli tasavvurlara konu olur. Bu teşbihlerin insana veya insan özelliğine ait şekilleri şöyledir: İsmail, Kahraman, Rüstem, Rum sultânı, Rum şâhı, gam çerisi, dilâver, pehlivân, bekçi (ases, şahne), bey, cilasun, imam, tanık, rind vb. Hz. İbrahim ile oğlu İsmail arasında yaşanan olaya telmih yoluyla işaret edilir. Göz bıçak altındaki İsmail şeklinde düşünülür (Hayâlî G 74/3):

San İsmâ'ildür çeşmün ki yatur hançer altında
Yâ İbrâhîmdür zülfün ki olmuş gülsitân âteş

Ahmet Paşa G 128/3

Yüzün Rum'a teşbihi münasebetiyle göz kolunda benekli şahin taşıyan Rum sultanına benzetilir. Gönül ülkesini fetheden göz Feridun tahtına oturan Rum şâhı olur. Gözün Rüstem'e teşbihi öldürücü olmasından kaynaklanır (Hayâlî G 168/4, G 475/5):

Çeşmün şu resme âşıkı gamzenle katl ider
Bir nâ-tevânı tîg ile san Rüstem öldürür

Bâkî G 133/3

Âşığın gönül mülkü sevgilinin gözüne "tımar" olarak verilir. Âşığın akıl ve canı gam çerisi olan göz tarafından sürekli yağma edilir. Göz, yiğit anlamında cilasun, dilaver ve pehlivan olarak tasavvur edilir (Şeyhî G 187/7; İshâk G 15/2; Hayâlî G 555/5; Yahya G 109/4). Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözleri iki dilavere benzetilmiştir. İki kişi olmalarına rağmen bir alay kadar cesurdurlar:

Bürc olsa Zâtî bu beden dil ala yârün gözleri
İki dilâverdür velî cür'etde bir alay imiş

Zâtî G 600/5

Gözün bekçi şeklinde düşünülmesi görme özelliğinden kaynaklanıyor olmalıdır. Geceleri sokağa çıkmanın bazen yasak olduğu Osmanlı ülkesinde geceleri asayiş sağlayan ases etrafı gözetlemek suretiyle işini yapardı (Şeyhî G 87/3). Göz âşığın kanının aktığına tanık olarak tahayyül edilir (Şeyhî G

5/5). Saçın kafire teşbihi ile ortaya çıkan tabloda içki yasağı uygulanmayan gayr-i Müslimlere işaret vardır:

Zülfün lebe vardı ve gözünden hazeri yok

Havf-ı ases itmeye belî bâdede tersâ

Necâtî G 18/3

Göz bu hususların dışında köşesinde siyahlara bürünmüş oturan bir rind, külahlarını eğri giymiş iki kişi, mihraba geçmiş imam, muhtaca sadaka veren bir hayırsever gibi şekillerde düşünülmüştür (Nizâmî G 33/5; Fuzûlî G 38/4; Hayâlî G 134/2, G 354/4):

Câmi'-i hüsn yüzidür kaşı mihrabı anun

Eylemiş saf saf olup kirpügi çeşmini imâm

Yahya G 257/2

E. GAMZE

1. Umumi Olarak Gamze

Gamze; süzgün bakış, göz ucuyla bakış, sevgilinin süzgün veya manalı yan bakışı, naz ve şive ile göz süzerek bakma demektir. Güzel gözde -özellikle gözün kuyruğunda- görülen ve insanı mest eden hareket, göz kırpma, gözle işaret yapma şeklinde de tarif edilir. Arapça'da gamz, kaş veya gözle işaret yapma, göz kırpma; gamz-ı ayneyn gözleri yummak demektir (Parlatır, 2009:488; Pala, 1995:197; Uludağ, 1996:199, 200). Mu'îdî, göz ile ilgili tasnifinde gamzeyi, göz ifadesine lazım olan "şûhluk" şeklinde ifade etmektedir (Erünsal, 1988:234). Gamze sevgilinin eda ve cilvesinde tamamlayıcı bir unsurdur (Bk. Göz; Nev'î G 132/2; Yahya G 393/3):

O cilveler o revişler meded o cünbişler

O gamzelerle bakışlar o nergis-i pür-hâb

Nev'î G 23/3

Güzeller gamzeyi tekrâr iderler

Kişiyi dünyeden bîzâr iderler

Necâtî G 175/1

Tasavvufî olarak gamze; Hakkın tesiri, idrak edilen işaretler, kesret, manadan uzaklaştırmak, masivanın tecellîsi gibi anlamlara gelir. Göz tecellîye remiz, bakış ise o tecellînin “aks”idir (Bayburtlugil, 1985:357; Uludağ, 1996:199; İpekten, 2008:116, 136, 174, 198; Gölpınarlı, 1972:186; Tarlan, 1998: 47, 65, 120; Üstüner, 2007:288; Güven, 2009:238). Gönül gamzeden bir iltifat istiyor ise dünya ile alakasını kesmelidir:

Ol gamzeden gönül eger istersen iltifât

Tîg-i tecerrüd ile cihândan alâka kes

Fuzûlî G 127/6

Nigâh, bakış, nazar gamze ile aynı bağlamda kullanılır. Sevgili bakışıyla canlar alır. O, “âhû bakışlı”, “şahin bakışlı”, “kıya bakışlı”, “uğrın uğrın bakışlı” ve “aları aları bakışlı”dır. Bütün bu bakışlar gamzenin özelliklerini taşırlar. Sevgili güzelliği ile ahu bakışlı, öldürücü oluşu ile şahin ve kıya bakışlı, göz ucuyla hırsızlama bakışı ile uğrın uğrın ve temkinli oluşuyla aları aları bakışlıdır (Hayretî G 371/5, G 448/1; İshâk G 136/7; Yahya G 5/1, G 274/2):

Ol âhuvâne gözlerün âdemler öldürür

Şol ugrın ugrın aları aları bakışı

İshâk G 327/2

Nazarda merhametden yok eser ey şûh-ı sengîn-dil

Kıya bakışlarından anlanur kalbün kaya ancak

Bâkî G 234/3

Çene veya yanaktaki hafif çukura da gamze denir (Uludağ, 1996:199). Fakat bu anlamı üzerinde pek durulmaz. Necâtî Bey’de “yara yoktur ol dahi bir gamzedir”, “elifdir”, “ârızın nazikliğidir, şîvedir” şeklinde bu hususa işaret eden kullanımlar vardır (Necâtî G 431/1,3):

Yara yokdur ârızunda ol dahi bir gamzedür

Câna ok urmag için sihr ile ey ebrû-kemân

Necâtî G 431/2

Sevgilinin gamzesinin en önemli yanı öldürücü olmasıdır. Âşığın ölümüne sevgilinin bakışı yeterlidir. Kılıç ile koluna zahmet vermek gerekmez

(Şeyhî G 23/4). Gamze; göz, kaş, kirpik, saç birlikteliği içinde kullanılır. Bu unsurlarla beraber gamze kılıç ve ok kuşanmış bir savaşçı gibi tahayyül edilir. Gamze komutanlığında kirpik ordusu saf saf dizilmiş mızraklı askerler şeklinde düşünülmüştür (Bk. Bu Unsurlar):

Ah kim gamzelerle dilberler

Takınur saglı sollu hançerler

Ahmet Paşa G 47/1

Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf

Gûyiyâ cenge turur nîze-güzârân saf saf

Bâkî G 229/1

Gamze genel olarak korkusuz, cefacı, zalim, öldürücü, yaralayıcı, kan içici ve yağmacıdır. Bu yönüyle âşık ve mülk harab olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Âşık kan yutar, gamze kan içer. Böylece “kan yalaşan” kan kardeşi olurlar (Şeyhî G 125/3; Nizâmî G 22/6; Ahmet Paşa G 51/7; Necâtî G 232/6, G 318/5; Hayretî G 32/1; İshâk G 113/5; Fuzûlî G 134/6, G 191/5). Sevgili gamzesine engel olmazsa cihanı harap edebilir:

Gamzesine harâmî gözlerinin

Hey dimezse cihân harâba gider

Şeyhî G 51/5

Âşık gam ile doludur. Gam ise şarap, esrar gibi keyif verici maddelerle def edilir. Haddizatında gam esrara, gamze de esrarın iyisine denir (Onay, 2007:143,145). Gamze ile mestlik arasındaki ilgi bu münasebetten kaynaklanıyor olmalıdır:

Dil gamzesini görmeyeli meyli yoh meye

Yaşum şarâb olup kabagum tolu câmdur

Şeyhî G 69/7

Gamze anlaşılması zor “yüz türlü remz” taşır (Ahmet Paşa G 166/6). Bununla birlikte öldürme işinde de “bin türlü fen bilir”:

Cellâd-ı gamzelerle dirilmek kolay mıdur

Öldürmege bir âdemi bin dürlü fen bilür

Necâtî G 156/2

Gamze sevgiliye naz öğretmede üstattır. Gamzenin süzgün bakışı naz uykusu şeklinde düşünülür. Gamze, naz uykusundan dolayı cihanda fitneyi uyandırmıştır. Sevgilinin “baştan aşağı bela, fitne ve bî-dâd” oluşu gamzesinden ders almasından kaynaklanır. Göz de kan dökmeyi gamzeden öğrenmiştir (Ahmet Paşa G 250/4, G 348/1):

Sana bu fettânlığı gamzen mi ta'lîm itdi kim

Başdan ayaga belâ vü fitne vü bî-dâdsın

Ahmet Paşa G 250/2

N'ola kan dökmekte mâhir olsa çeşmün merdümi

Nutfe-i Kâbil'dür ü gamzen kimi üstâdı var

Fuzûlî G 75/2

Gamze ok gibi delici kılıç gibi sert ve keskindir. Bu yüzden “geçmek” kelimesi kullanılır. Gamzenin öldürücülüğü âşık tarafından benimsenir (Ahmet Paşa G 126/7; Necâtî G 562/4; İshâk G 102/5; Hayâlî G 547/5).

Âşığın canı gamze misafirine yer verir. Misafiri canından aziz tutar:

Kendü yirine geçürür gamzeni geldükce cân

Hoşca varur râstı tazîm ider mihmânına

Necâtî G485/5

Gerçi gâyet mestdür ol nergis-i hûn-rîzler

Katı geçkindür velî ol gamze-i ser-tîzler

Bâkî G 86/1

Âşığın vücudu sevgiliden gelen ok ve kılıç darbeleriyle yaralıdır. Yaralar kılıç ile olunca “şerha”, ok ile olunca “dağ” şeklinde olur. Bu şekillerle şerha-elif ( ), dağ-he ( ) benzerliği kurulur. Elif ve he harfi “ah” ve “on”(10) şeklinde düşünülür⁶⁶:

Pâre pâre rîze rîze vasla vasla bagrumı

Tîg-î gamzenle nice bir şerha şerha yarasın

Necâtî G 435/4

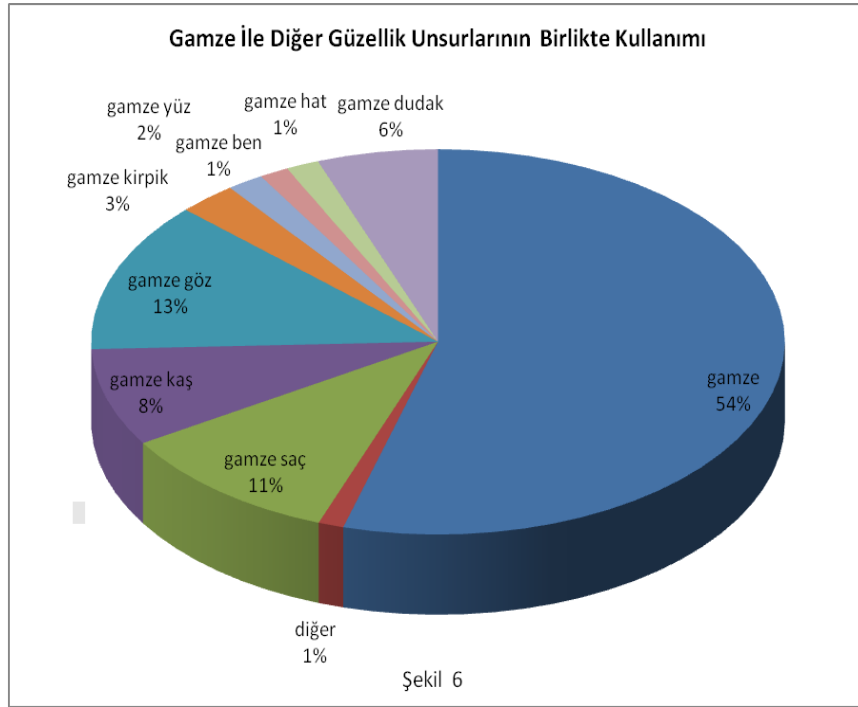
Darb-ı tîgün bir idi cism-i Mesîhîde velî

Zahm-ı gamzen irişelden bir iken on oldu

⁶⁶ Konuyla ilgili geniş örnekler için “Âh” isimli yazıya bakılabilir (Kurnaz, 1997).

Mesihî G 255/9

Gamzenin tek başına ve diğer güzellik unsurları ile birlikte kullanım sıklığını gösteren grafik aşağıda verilmiştir:

Gamze genellikle tek başına kullanılmıştır ve bu oran gamze ile ilgili beyitlerin yarısından fazladır. Gamzenin en çok birlikte kullanıldığı unsur ise %13'lük oranla göz olarak görülmektedir. Gamze de göz gibi çoğunlukla saç ve kaş ile birlikte kullanılmıştır. Gamze-göz-saç şeklinde üçlü kullanım oranı ise %2 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gamze-dudak birlikteliği %6'dır. Bu ilginin nedeni göz de olduğu gibi gamzenin öldürücü ve kan dökücü özelliği karşısında dudağın can vericiliğidir. Bahsedilenler dışında gamze ile diğer unsurların birlikte kullanım oranı düşüktür.

2. Gamze ile İlgili Benzetmeler

a. Kılıç, Ok, Hançer, Bıçak, Mızrak, Diken, İğne

Kılıç; şemşîr, şemşîr-i hûnî, tîğ, tîğ-i hûnhâr, tîğ-i cellâd, tîğ-i Haydâr, Zülfikâr-ı Ali gibi isimlerle anılır. Ok; hadeng, nâvek, sehm, sihâm, tîr, tîr-i kaza, tîr-i sihr, tîr-i sîne-dûz gibi kelimerle ifade edilir. Mızrak ve ok gibi savaş aletlerinin ucuna takılan peykân ve sinân da bunlara ilave edilir. Bu unsurlarla gamzenin batıcı, yaralayıcı, kesici hasılı öldürücü yönü teşbih konusu olur.

Gamze kılıç olarak düşünülünce kirpikler (Bk.) ok olur. Gamzenin kılıca benzetilmesi öldürücü oluşu sebebiyledir. Gamze kınından sıyrılmış kılıç şeklinde tahayyül edilir. Kılıcından daima kan damlar (Şeyhî G 37/2; Ahmet Paşa G 94/1; Necâtî G 130/3; Hayretî G 19/5; Bâkî G 356/1). Ecel celladı bile keskin gamze kılıcından acele davranması için iltimas bekler. O açtığı bir yara ile binlercesini öldürebilir:

Tîğ-i gamzen öyle bürrândur ki cellâd-i ecel

Dökse kan ta'cil için tîginden eyler iltimâs

Fuzûlî G 124/6

Çeker göz göre gamzen tîg-i bürrân

Diler kim eyleye bir demde bin kan

Bâkî G 393/1

Gamzenin muhatabı âşıktır. Her ne kadar âşık gamze kılıcıyla öldürülse de bu onun istediği bir şeydir. Onun açtığı yara merhem istemez (Necâtî G 233/4). Bu yüzden gamzenin can almak istemesi kadar âşık da can vermek için acele eder (Nizâmî G 42/3). Çünkü sevgilinin gamzesi ölüyü diriltir. Dolayısıyla onu cellada benzetmek yanlış olur:

Gamzeler tîgini tîz itmiş ki kasd-ı cân ide

Sen dahi tîz ol gönül k'âfet durur te'hîrümüz

Şeyhî G 82/2

Gamzenün tîgin gören cellâda benzetmiş seni

Hançerün ölü dirildür sen nice cellâdsın

Ahmet Paşa G 249/2

Sevgili sultan (Bk.) olarak tasavvur edilir. Sevgili gamze kılıcıyla gönül vilayetini fethettiği için gönül güzeller şahının esiridir (Nev'î G 53/4). Onun gamzesinden âşığın başına mütemadiyen kılıç ve ok yağar. Eskiden savaşlarda yararlılık gösterenlere aldıkları yerlerden tımar olarak verilirdi. Burada fethin kılıç hakkı, tımarın da bu hakkın ifası anlamına geldiği düşünülebilir. Gamze, gönül mülküne hakim olmuş tımar sahibi olarak düşünülür:

Gamzesinden dem-be-dem yagsa başuma tîğ ü tîr

Hükm anundur kul anun tutduk boyun fermanına

Şeyhî G 167/2

Yoludur mülk-i dile hâkim olursa gamzen

Asl-ı kânûna bakarsan kılıcundur tîmâr

İshâk G 84/2

Gamzenin en çok benzetildiği unsurların başında ok gelir. Bu tasavvurun altında gözün (merdüm) okçu, kaşın yay, kirpiklerin de ok şeklinde düşünülmesinin olduğu açıktır (Bk. Bu Unsurlar). Peykan, okun ucuna takılan sivri demir demektir. Dolayısıyla ok ile birlikte anılır. Âşığın sinesine saplanır ve çıkmaz, zaten âşık da çıkmasını istemez. Âşığın ciğerini delip canına geçer. Peykan âşığın sinesinde dururken merhem istemez. (Şeyhî G 33/1; Ahmet Paşa G 21/2). Bazen oka bazen yaraya sevinir:

Gamzeler bagrım delüpdür urma merhem ey tabîb

Çıkmadı dilden henüz ol tîr ü peykân andadır

Ahmet Paşa G 44/3

Gamzen ölüm yaraların urur bu ben fakîr

Ara okuna şâd olurun ara yaraya

Necâtî G 498/2

Gamze sevgilinin âşığa bakmasıdır. Bu durum âşık için bir ihsan ve iltifattır. Âşık bu yüzden gamzeyi her zaman ister. Âşığın gönlü gamze okları ile huzura erer. Gamze okları âşık için "rahat-ı cân" olarak kabul edilir. Gamze ile birlikte yağmur kelimesi de özellikle kullanılır. Yağmurda uyumak devrin telakkisine göre haz verir. Ok-bârân münasebeti yağmur gibi yağın okları akla getirmektedir. Yağmur gibi yağın oklar yürekdeki yaraları (laleleri)

tazelendirmek içindir. Burada lale-dağ ilgisine dikkat çekilmiştir (Ahmet Paşa G 214/4; Necâtî G 19/2, G 144/7, G 383/4):

Sînem üzre zahm-ı gamzen râhat-i cândur bana

Gamzen okları ile ölmek hâb-ı bârândur bana

Necâtî G 8/1

Tâzelendürmeg için yüregümün lâlelerin

Yagdurur gamzeleri tîrini bârân-şekil

Mesîhî G 150/2

Nâvek-i gamze dirig eyleme âşıklardan

Kesme erbâb-ı vefâdan nazâr-ı ihsânun

Fuzûlî G 160/2

Gamzenin oka teşbihi ikinci bir hayale kapı açar. Âşığın sinesine saplanan oklar şekil itibarıyla zemberek, zebân (dil), hâr (diken) olarak tahayyül edilir. Sineye saplanan ok dil şekline dönüşür, âşığın hislerinin tercümanı olur. Açılan yara gül şeklinde olunca ok onun dikenini olur (Fuzûlî G 118/2):

Pârelensün gam degüldür tîr-i gamzenden yürek

Sînemün her gûşesi doldı hadeng-i zenberek

Necâtî G 327/1

Gamze okları “sinede döşenip yatan ehl-i riyazet” şeklinde düşünülür (İshâk G 63/3). Gamzenin hedefi yürektir. Yürek ile ilgili tasavvurlar farklıdır. Şekil itibarıyla okun ucundaki demir peykan ile yürek arasında benzerlik kurulur. Yürek şekil bakımından sinede kanlı bir peykan gibi düşünülür. Gamze oklarına korkmadan göğsünü geren âşık görenler tarafından “işte yürek” budur diyerek cesaret örneği olarak görülür:

Dil hadeng-i gamzen ile pârelensün gâyeti

Sînede bir kanlu peykânun koyan adın yürek

Necâtî G 316/4

Gamzen okına sînemi ben karşı tutdugum

Her kim ki gördi ise eyitdi zihî yürek

Mesîhî G 132/2

Okun yabana ya da boşa atılması hoş karşılanmaz. Âşık kendisi varken okların yabana atılmasını istemez. Âşık gamze ile ölse mezar taşı nişan olur. Burada nişan tevriyeli kullanılmıştır (Hayretî G 174/5, G 469/3; Bâkî G 486/1):

Hîç zâyi olmasun dir isen tîr-i gamzeni

Cümle ne denlü var ise ben nâtüvâna at

İshâk G 16/2

Yahya helâk iderse eger tîr-i gamzesi

Derd ehline nişan ola seng-i mezârumuz

Yahya G 187/5

Sevgilinin gamze okları karşısında âşık âh eder. Bu durumda “sihâm-ı gamze ile hadeng-i âh” birbiriyle atışıyor şeklinde tahayyül edilir. Bir tarafta zenginliği ile bilinen Karun diğer tarafta inleyen aciz âşık vardır:

Senden sihâm-ı gamze vü benden hadeng-i âh

Karun atışmag oldu bu Nev'î-i zâr ile

Nev'î G 443/5

Gamzenin mızrak (nîze) ve hançere teşbihi kılıç ve ok ile aynı sebeplere dayanır. Hançerin hafif kıvrımlı şekli kirpiği akla getirmektedir (Necâtî G 150/1; Nev'î G 83/2; Bâkî G 161/1, G 383/4, G 428/3, G 437/3). Gamze “elmas hançer” şeklinde ifade edilir. Sevgili gamze hançerini çekerek kan dökmeye başlayınca damardaki kan titrer:

Ne dem kim gamzeden çekse gözü elmâs gün hançer

Dil ü câna düşer lerze damarlar içre kan ditrer

Hayâlî G 158/2

Gamzenin diken ve iğne (suzen, nîş) şeklinde düşünülmesi batıcı olduğu tasavvuruna dayanır. Gamze gönül delen bir iğnedir. İğne münasebetiyle semâya çekildiğinde yanında iğne bulunan Hz.İsa söz konusu edilir. Sevgiliye kavuşmak için yola çıkanlar buna muvaffak olmazlar. Çünkü gamze yarası Kâbe yolunda devedikeni yarasına benzemez daha öldürücüdür. Beyitten devedikelerinin Kâbe yolunda zahmet verdiği anlaşılıyor:

Kimse râh-ı Ka'be-i vaslunda cân kurtarmadı

Zahm-ı gamzen benzemez hâr-ı mugaylân zahmına

Bâkî G 411/3

b. Cellâd, Kâtil

Gamzenin kan dökücü olduğu tasavvuru cellâd, cerrâh, hûnrîz, hûn-hâr, hûnî, kan içici, kassâb, kâtil, kattâl vb. şekillerde düşünülmesine sebep olur. Gamze-cellâd teşbihi beraberinde ok, kılıç ve hançer (Bk.) ile ilgili tasavvurları da getirir. Gamzenin göz, kaş ve kirpik birlikteliği içinde kullanıldığını hatırlamak yerinde olur. Yan bakışıyla gamze cerrâhı “neşteriyle uzaktan kan uğurlar”:

Ne hoş üstad olur cerrah-ı gamzen

K'irakdan neşteriyle kan ugurlar

Mesîhî G 72/3

Cellâd cezaları infaz eden kişiye denir. Genellikle ip, kılıç, çengel (asmak için) kullanırlar. Geçmişte suçlular zindanda tutulurdu. Bu imaj etrafında gamze cellâda, saç ipe, çene çukuru zindana teşbih olunur (Bk. Bu Unsurlar; Nizâmî G 89/3; Necâtî G 145/4

Zülfüne gamzen çeker çâh-ı zenehdândan beni

Habs içinde çıkarsan kimseyi cellâd olmasun

Nizâmî G 87/6

Ne cân ile duralım biz siyâset-gâh-ı ışkunda

İki cellâddur gamzen iki çengâldur zülfün

Necâtî G 299/3

Âşık ile sevgili arasındaki engel âşığın canıdır. Âşık canını gamze cellâdına teslim etmek suretiyle sevgili ile arasındaki ikiliği gidermiş olur. Bu yüzden gamze cellâdı kan dökmeye başlayınca bütün âşıklar “ha beni” diyerek çağırır:

Gamzenin cellâdını gönder ki teslîm eyleyem

Çün hicâb olan arada ey sanem cândır bana

Hayâlî G 4/2

Gamzenün cellâdı kim kasd ide bir kan itmege

Bin dil ü cân çağrışur kim her taraftan ha beni

Ahmet Paşa G 313/5

Gamze bu unsurlara teşbihi kan dökmesi münasebetiyledir. Gamze bu konuda çok hızlı ve yeteneklidir. Onun yanına kimse sokulamaz. Eli kanlı biri olarak düşünülür. Ona gönül veren kendi eceliyle ölmez (Necâtî G 441/7; Yahya G 107/1; Bâkî G 102/3):

Şöyle ser-tîzdür ol gamze-i hûn-rîz-i nîgâr

Yanına bir kişi bin cânı olursa varamaz

İshâk G 108/4

Ol gamzesi hûn-rîze gönül viren eli ile

Ol kimse aceb öle mi kendü eceli ile

Necâtî G 452/1

c. Âfet, Câdû, Fitne, Düzd, Harâmî, Gammâz, Mekkâr, Sâhir, Zâlim, Kâfir

Gamzenin fitne oluşu âşık ve âşıklar dolayısıyladır. Bu yönüyle gamze, fitne, fiten, fettân gibi şekillerde anılır. Fitne, ortalığı karıştırmak, yoldan çıkarıp günaha sokmak, canice ve delice davranmak gibi anlamlara gelir. Fitnenin sonunda ise kan dökülür, nizam bozulur. Bu yüzden “fitne katilden eşedir” (Bakara 2/191) denir. Ahirzamanda fitnenin çoğalacağı söylenir. Sevgilinin gamzesinden dolayı cihan fitne ve âşûb ile dolmuştur. Gamze “bir demde bin can almasa bu fettân olmamış derler”. Sevgilinin zülf, hat, ben ve gamzesi bu münasebetle söz konusu edilir (Bk.Bu Unsurlar; Nizâmî G 93/3; Bâkî G 33/5):

Ne fitnedür yâ Rab bu kim bir dilberün her gamzesi

Bir demde bin cân almasa dirler bu fettân olmamış

Ahmet Paşa G 129/3

Bir yana zülf ü gamze vü bir yana hatt u hâl

Çogaldı fitne ey kamer âhır zemân gibi

Necâtî G 577/2

Bazen sihir ile fitne yapılır. Gamze bu sihri ya öğretir ya da öğrenir. Kaş ve kakülün gamzeye sihir öğrettiği düşünülür (Ahmet Paşa G 4/3; Yahya G 443/2). Gamzenin afete teşbihi diğer güzellik unsurlarının kıyamet, fitne, belaya benzetilmesi ile ilgilidir (Ahmet Paşa G 191/3; Bâkî G 348/1). Mekkâr, ayyâr, ayyâre ve âbid-firîb olarak düşünülen gamze hilekar oluşu nedeniyle bu unsurlara benzetilir. Bu özelliklere sahip gamze âşığın aklını başından alır (Ahmet Paşa G 125/2; Hayâlî G 150/1; Bâkî G 95/6).

Gamzenin cadı şeklinde tasavvuru onun büyü yapması ve bu suretle fitne çıkarmasıyla ilgilidir. Büyü söz konusu olduğunda sihrin kaynağı olan çâh-ı Babil ve Harut zikredilir. Gamze eline fitne kılıcını alarak efsun okur. “Sihr-âferîn câdû” olan gamze sihirle bazen görünür bazen görünmez (Ahmet Paşa G 23/4, G 231/7; Necâtî G 249/4; Bâkî G 253/1). Şair, cadı gamzeyi vafettiği şiirinin sihriyle dünyayı kendine musahhar eder:

Tâ ki vâsf-ı gamze-i câdû-yı dilber eyledüm
Sihri eş'ârümla dünyâyı musahhâr eyledüm
Zâtî G 949/1

Düzd ve uğrı hırsız anlamına gelir. Bu teşbih gamzenin âşığın gönlünü çalmasına dayanır. Ayrıca “hırsızlama” bakış diyebileceğimiz uğrın uğrın bakış da bu tasavvurda etkilidir (Ahmet Paşa G 90/7; Necâtî G 249/5):

Cân evünden hânümânım aldı düzd-i gamzeler
Olmadı hîç kimse vâkıf nâzükâne girdiler
Bâkî G 182/3

Gamzenin harami, rah-zen (haydut) şeklinde düşünülmesi hırsız ile aynıdır. Yol keserek hırsızlık yapan haramiler gamzenin benzetilene olurlar. Âşığın gönlü gamzenin hayaliyle haramiler yatağına benzer. Bu haramilerin “elleri tîr ü kemânlıdır”. Kılıçlarını yalın taşırlar. Aman vermezlerse gövdeleri kan götürür (Nizâmî G 33/3; Ahmet Paşa G 69/1; Fuzûlî G 198/3; Bâkî G 102/2) . Âşığın yolunu kesen gamze haramisi gönül mülkünü çalar:

Gitdi dil derbendini kesdi harâmî gamzesi
Gözleri cân mülkin aldı yine kâfirler gibi
Hayretî G 447/2

Münafık, dedikoducu ve casus anlamına gelen gammâz, gamzeyi hatırlatır. Göz kırparak latife eden güzele de gammâze denir. Gammâzın kaş göz işareti yapan güzel olarak anlaşılması da mümkündür. Bu yönüyle işveli, âşıklarına ümit veren bir sevgiliden bahsedilebilir. Gammaz gamzeli bir güzel diğerlerinden ayrılır (Bk. Nizâmî G 101/8; Ahmet Paşa G 279/1):

Ol nigârün çeşmi âfet gamzesi gammâz imiş
Şehrümüz dilberlerinden cümleden mümtâz imiş
İshâk G 112/1

Gamzenin zâlim ve kâfir şeklinde düşünülmesi öldürücü olması tasavvuruna dayanır. Âşığın yanan gönlüne gamzenin hayali düşünce “zâlimin menzili ateştir” denir (Fuzûlî G 33/3). Âşığın gönlü ile kâfir gamze “kanlı bıçaklı”dır. Günahsız âşığı öldürdüğü için de kâfir olarak düşünülür (Necâtî G 280/7; Hayâlî G 92/1, G 182/3):

Bî-günâh öldürmede gamzen ne kâfir nesnedür
Nice mazlum ugradı ol nâ-müselmân zahmına
Bâkî G 411/2

d. Avcı, Kılavuz, Doğru, Padişâh-ı Rûm, Uç Eri, Türk, Tatar

Gamzenin avcıya teşbihi âşığın gönlünü avlaması sebebiyledir. Gamze bu durumda kemân-keş, kemândâr (okçu), sayyâd, tîğ-zen şeklinde düşünülür. Gamzenin avcı oluşu ile saç-kemend, kaş-yay, kirpik-ok (Bk. Bu Unsurlar) münasebetleri kurulur. Gamzenin okları hedefi “deler geçer” (İshâk G 55/1). Âşığa yağmur gibi ok yağdırır. Kaştan sihir öğrenir (Ahmet Paşa G 36/1, G 280/10). Gamze elinde kement ve yay olan avcıdır. Âşığın gönlünü hedef alan gamze, okları önüne yaymış usta bir atıcı gibi tahayyül edilir:

Sayd itmek için Ahmed’i sayyâd-ı gamzene
Virmiş kemend zülfün ü sunmuş kemân kaşun
Ahmet Paşa G 166/10

Nişân itsün dil-i Bâkîyi gamzen
Önine hep müjen oklarını yay

Bâkî G 516/5

Gamzenin kılavuza teşbihi âşığın gönlüne gelecek gama yol göstermesine dayanır. Kaşın eğriliği gamzenin doğruluğu söz konusu edilir (Necâtî G 313/6, G 441/9). Gamze ağyara hançer ile hücum edince Rum padişahı kafire kılıç çekmiş gibi tahayyül edilir (Bâkî G 326/1). Aşağıdaki beyitte gamze ekmeğini taştan çıkararak uç erine teşbih edilmiştir:

Çıkarur rızkını taştan bilürüz uc eridür
Yer bulur kanda ise gamzen okı peykânı

İshâk G 282/5

Türk ve Tatarlar savaşı, kan dökücü ve yağmacı oluşlarından dolayı gamzenin benzetilene olurlar. Bilhassa Tatarların⁶⁷ geçmişte büyük yağma ve savaşlar yapmış olmaları bu teşbihte etkilidir. Bahsedilen özellikleri yanında Tatarlar, yağmur gibi ok atmaları ile de söz konusu edilir. Aşağıdaki beyitlerde gamzenin benzetilene olan Tatarlara ait birkaç özellik vardır (Necâtî G 149/1, G 365/1; Nev'î G 132/3; Bâkî G 380/6, G 414/4):

Kerem it gamze-i hûn-rîzûne hey di yoksa
Âlemi ucdan uca ol iki Tâtâr yıkar

Necâtî G 125/6

Sakınun dil mülkini târâc iderler sakınun
Gamze-i Tâtârı hûbânun katı yağmacıdur

Hayretî G 115/3

Aşkun yolında bulmadı dil emn ü râhatı
Tâtâr-ı gamzen eyledi yağmâ konak konak

Bâkî G 242/2

Gamzenin Tatarlar karşısında yüceltilmesi münasebetiyle Moğolların hükümdarı aksaklığıyla bilinen Timur söz konusu edilir. Sevgilinin gamzesi

⁶⁷ Tatar kelimesi önceleri bir Türk Boyunun adı iken sonraları Moğollara, Kırım ve Kazan Türklerine isim olmuştur. Yağmacı özelliğiyle bilinen Moğollar ile Tatarlar arasındaki ilgi Türk devletlerinde Moğol unsurunun çokluğu ile açıklanabilir. Türklerle yakın komşuları Moğollar arasında sıkı temaslar olmuş, kalabalık Moğol kitleleri Türk idaresine alınmış, Türklerle birlikte uzun göçlere katılmışlardır. Süreç içinde pek tabii irkî karışımlar da söz konusu olmuştur (Parlatır, 2009:1641; Kafesoğlu, 2007:46). Bu münasebetle Tatar kelimesi Moğol gibi anlaşılabilir ve kullanılmıştır. Bu kavimlerin hafif çekik gözlü oluşlarının da gamze teşbihinde etkili olduğu söylenebilir.

Timur’u cenge davet etse Timur bin bahaneyle ayak sürüyerek kaçmaya çalışır:

Hezârân özr-i leng eyler kaçar meydâna gelmezdi
Eger Tâtâr-ı gamzen davet itse cenge Tîmûrı
Bâkî G 484/3

e. Bimâr, Sarhoş, Mest, Harâbâtî

Gamzenin bu unsurlara teşbihi baygın ve süzgün bakış münasebetiyledir. O bu haliyle hasta veya sarhoş kabul edilir. Sarhoşluğu âşığın kanının içmesinden kaynaklanır. Gamze sarhoşunun önünde nâr, badem, sîb ve piste mezesi vardır. Bunların karşılığı yüz, göz, çene ve dudak olur. Bazen âşığın kebaba benzeyen sinesi meze olur. Sürekli sarhoş olan gamze “ikide bir” âşığın kanını içer (Şeyhî G 21/6; Necâtî G 495/3):

Nukl-i mestâna gamzen öninde
Nâr u bādâm u sib ü piste yatur
Şeyhî G 29/5
Ne harâbâtî imişsin meded ey gamze-i yâr
Tende kanım komayan ikide bir nûşundur
Hayâlî G 97/3

Gamzenin âşıktan gayrıya düşmesi “sarhoşun düşmesine şaşılmaz” diyerek ifade edilir (Ahmet Paşa G 116/7). Naz (Bk.) şarabıyla sarhoş olan gamzenin âşığın kanını içmek suretiyle humarı def olur. Âşık gamzenin mey yerine kanını içmesini ister (Necâtî G 558/2):

Ey gamze-i mahmûr-ı mey-i nâz u kirişme
İç bâde gibi kanımı def eyle humârun
Hayretî G 207/4

Gamzenin hasta (bimâr) şeklinde düşünülmesi de baygın bakış dolayısıyladır. Gamze hasta olduğu için kimseyi ayırt edemez. Rakibe meyl etmesinin sebebi hasta oluşudur:

Bakmaz gedâya gamzen ider it rakîbe meyl

Bîmârdur şu resme ki fark itmez âdemi

Necâtî G 592/4

f. Agu, Belâ, Ecel, Baht, Rahmet, İmam

Gamzenin agu (zehir) oluşu öldürücü olması dolayısıyladır. Sevgilinin dudağı şeker, gamzesi agu olarak tahayyül edilir:

Acı tatlu zemân yek-ser senünle geçsün ey dil-ber

Dudagun şehd ile şekker ve lîkin gamzen agudur

Necâtî G 189/2

Gamzenin belâya teşbihi âşık dolayısıyladır. Âşığın gönlünü alması bela olarak yorumlanır. Bela kelimesi tevriye yapmak için uygun bir kelimedir (Hayretî G 394/4):

Bu gamze degül belâdur ey dost

Bu hande degül cefâdur ey dost

Ahmet Paşa G 20/1

Ömür-zülf teşbihinde gamze de baht olarak düşünülür (Ahmet Paşa G 301/4). Gamzenin ecele teşbihi öldürücü olmasındandır. Gamze ile ecel karşılaştırılsa gamze daha yakındır (Necâtî G 272/2). Aşk derdiyle hasta âşık için iki rahmetten biri gamzedir:

Gamzen üstündür lebünden söz yok ammâ hastana

İki rahmetden birisin eyle cânâ bir yana

Necâtî G 3/8

Gamzenin imam şeklinde düşünülmesi kaşın mihrab, kirpiklerin de safa durmuş cemaat olarak tahayyül edilmesi dolayısıyladır (Bk.Bu Unsurlar):

Mihrâb imiş kaşın ki ana karşı kirpüğün

Saf saf durur kıyâma kılıp gamzeni imâm

Fuzûlî G 180/2

g. Şîrâne, Şîr-efgen, Şâhbâz

Göz kaplan gibi (peleng-efgen), gamze de aslan gibi (şîrâne) olunca Çin âhûsu kanlar yutar. Burada gamzenin öldürücü, korkutucu yanı söz konusudur (Hayâlî G 72/3). Şîr-efgen çok güzel olanlar için kullanılan bir tabirdir. Gamze güzelliğiyle cihanı mest eden güzele benzetilir:

Yakdı cihânı mest güzeller nenün gibi

Gönlüm evini gamze-i şîr-efgenün gibi

Necâtî G 645/1

Gamzenin şâhbâza teşbihi âşîğın gönlünün kuşa benzetilmesi dolayısıyladır. Gamze doğanı can kuşunu avlamak için salınır (Yahya G 61/4):

Sal mürg-ı cân şikârına şehbâz-ı gamzeni

Çık ey gazâl-i turfe şikârun zamânıdur

Nev'î G 70/3

F. KIRPIK

1. Umumi Olarak Kirpik

Göz kapakları üzerinde sıralı kıllara kirpik (müje, müjgân) denir. Yüze ve bilhassa göze güzellik katar. Kirpiklerin ok gibi olması için çeşitli makyaj malzemeleri kullanılır. Sevgilinin güzellik unsurlarından kirpik, müstakil olarak çok az kullanılır. Genellikle göz, kaş ve gamze ile birlikte değerlendirilir. Bu unsurların öldürücü, kan dökücü, yaralayıcı özelliklerini taşır. Bu yönüyle göz ve gamzenin tamamlayıcısı olarak görülür. Genellikle şekil benzerliği dolayısıyla ok, kılıç, mızrak vb. şekillerde düşünülen kirpik âşîğın

gönlüne/canına kaseder. Kirpik bir alacaklı gibi sürekli olarak âşığa havale⁶⁸ gönderir:

Bu fakîrün ne borcu var şâhum
Ki müjen gönderür havâleleri

Necâtî G 571/3

Kirpik renk bakımından karadır. Ahu bakışlı dilberler o kadar güzeldir ki “hûr u perîyi kirpiğine asmaz olmuştur” (İshâk G 32/6). Sevgili göz, kaş ve kirpikle benzersiz bir güzelliğe sahiptir (Bk. Göz , Kaş):

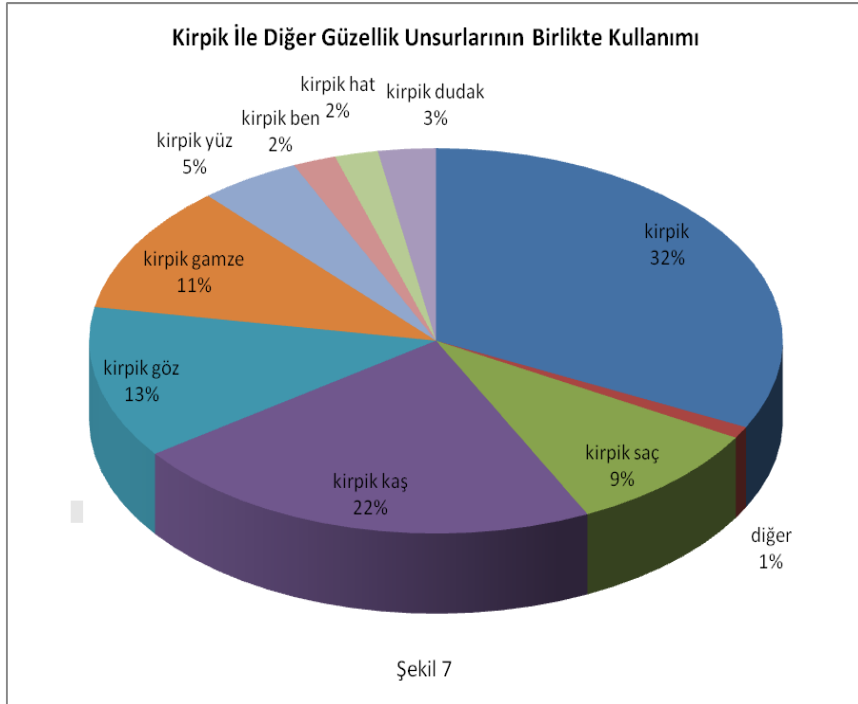
Âlemde efendi sana benzer güzel olmaz
Bu kirpüğe bu göze bu kaşa bedel olmaz

İshâk G 101/1

Tasavvufta kirpik mecazen kesret, ilahi hikmetten dolayı sâlikin amellerini aksatması, gizli veya açık ihmalde bulunması gibi anlamlara gelir. Sâlik bu şekilde perdelenmeye maruz kalır (Bayburtlugil, 1985:352; Cebecioğlu, 2005:451; Uludağ, 1996:383; İpekten, 2008:116, 164, 174, 198; Üzgör, 1995:283; Üstüner, 2007:290).

Kirpiğin tek başına ve diğer güzellik unsurları ile birlikte kullanımını gösteren grafik aşağıdadır:

⁶⁸ Osmanlı Devletinde, bazı işletmeler şahıslara verilir ve onlar tarafından işletilirdi. Devletten alacağı olanlar devlet adına işletme yapan kişilere bir nişan ile gönderilir, alacağını o şekilde tahsil ederdi. Bu işleme havale denir (Şentürk, 1995:15-17).

Kirpik güzellik unsurları içinde az kullanılmakla beraber unsurlara göre dağılımda %32 oranında tek başına kullanılmıştır. En çok birlikte kullanıldığı unsur %22 ile kaştır. Bunu %13 ile göz, % 11 ile gamze ve %9 ile saç izlemektedir.

Kaş, göz, gamze ve saç ile birlikte kullanıldığı beyitler %87 gibi büyük bir orana sahiptir. Kirpiğin gamze, göz ve kaş etrafında teşbihlere konu olması bunun sebebidir. Kirpik-kaş-göz şeklinde üçlü kullanımı %6 gibi yüksek bir orana tekabül etmektedir.

2. Kirpik ile İlgili Benzetmeler

a. Kılıç, Hançer, Bıçak, Ok, Nevk, Neşter, Mızrak, Peykân, Mil, İğne

Kirpiğin bu unsurlara teşbihi şekil benzerliği dolayısıyladır. Kesici, delici, yaralayıcı özellikleri itibarıyla kirpikle ilgili mülahazalarda kullanılırlar. Kirpiğin hafif kavisli oluşu kılıç (tîğ, tîğ-i ecel, tîğ-i üryân, şemşîr, şemşîr-i bürrân, pâlâ), hançer (hançer-i elmâs, hançer-i Söhrâb), bıçak şeklinde

düşünülmesine yol açar. Kirpikler âşığın başınca ecel kılıcı gibidir. Kafir göz imana gelmiş ve gamze kirpiklerden yalın kılıç kuşanmıştır (Bk.Bu Unsurlar; Hayâlî G 95/3, G 107/3, G 476/5). Âşığın gönlü kirpik kılıcıyla bin parça edilir, gönül kuşu havadan elmas hançer üzerine düşer:

Tîğ-i müjgânun ucından yüregüm bin pâredür

Cânumâ işler geçer kim anı cellâd eylemez

Zâtî G 533/5

Düşüp dil murgu gamdan kirpüğüne

Havâdan hançer-i elmâsa düşdi

Ahmet Paşa G 303/4

Kirpiğin en çok benzetildiği unsur oktur. Ok (tîr, nâvek) şekil bakımından kirpiğin benzetilene olur. Sevgili kaş yayından sürekli olarak âşığa kirpik oklarından atar. Bu münasebetle sevgili kaşı kemân, kaşları kemân olarak anılır (Bk. Kaş). Âşığın sinesi atılan bu oklardan dolayı “gark-ı hûn” olur. Ok yağmurundan âşığın bahtı yağmur uykusuna yatar. Kirpik bazen tîr-i kazâ bazen sehm-i saâdet şeklinde düşünülür (Nizâmî G 120/2; Necâtî G 23/2, G 639/1; İshâk G 210/4. Sevgilinin kirpik oku âşığa atılan ecel okundan hızlı davranır. Âşığı öldürmek için kılca gerek yoktur, sevgilinin kirpik oklarını göndermesi yeterlidir:

Çerh yayından atıldı kasdıma tîr-i ecel

Lîk andan tizrek deprendi müjgânun senün

Fuzûlî G 169/5

Cânı mecrûh itmege şemşîre çekme ihtiyâc

Ey kemân-ebrû müjen oklarını gönder yiter

Rûhî G 273/2

Sevgiliden gelen oklar âşığa dokunmadan geçer. Burada hem sevgiliden geldiği için cana dokunmaz, rahatsızlık vermez hem de sevgilinin ilgisizliği bakımından, geçer gider anlamları birlikte verilmiştir. Her iki durum da sevgilinin naz ve işvesi ile ilgidir (Bk. Şive; Yahya G 107/2):

Tîr-i müjgânı gibi şimdi tokunmadın geçer

Dilberün bu şive vü nâzında halet yok mıdur

Yahya G 103/3

Mızrak (nîze), nevk (sivri ve keskin uç), peykan (mızrak ucu), neşter (nişter) gibi nesnelere kesici ve batıcı olmaları bakımından kirpiğin benzetilenleri olurlar (Bk. Fuzûlî G 85/5; Nev'î G 266/3; Bâkî G 125/2):. Kirpik neşteri her dem âşığının kanını döker. Kirpik, âşık gayrıya bakmasın diye gözüne çekilen mil şeklinde tahayyül edilir:

Gözlerüm câminı pür-hûn eylesem tan mı müdâm

Kirpüğün nişteri her dem cigerden kan döker

Şeyhî G 46/3

Ey Fuzûlî bakmayam tâ gayra her hûnin müje

Âteşin bir mildür kim çeşmüme gayret çeker

Fuzûlî G 78/8

Kirpik şekil bakımından iğneye benzetilir. İğne münasebetiyle Hz. İsa'ya telmih yapılır (Mesîhî G 260/5). Sevgilinin attığı oklar âşığının gönül evini aydınlatan ışık hüzmesine (sûzen-i horşîd) teşbih edilir. İshâk Çelebi'ye ait beyitte bu hususla bağlantılı olarak sevgilinin attığı oklarla delik deşik olan âşığının gönlünde sevgi saklanamaz hale gelir, ortaya çıkar:

Müjgânun ile şevk-i derûnum olur ziyâd

Şol ev gibi sûzen-i horşîd ide duhûl

Necâtî G 329/2

Her yana dil hânesinde revzen açmışdur müjen

Pertev-i mihr ü mahabbet tan mı olsa âşikâr

İshâk G 57/4

b. Kâtil, Uğru, Peykancı, Atıcı, Büyücü, Casus

Kirpiğin kâtil (cellâd, hûnî, kan içici) şeklinde düşünülmesi öldürücülüğü tasavvuruna dayanır. Kirpiğin kan istemediği bir an geçmez. Saç-fitne, kaş-cadı, göz-sahir, birlikteliğinde kirpik-hûnî oluşuyla sevgilinin şîvesini tamamlar (Bk. Bu Unsurlar; Hayâlî G 220/1; Nev'î G 125/4). Kaş ile kirpik el birliğiyle âşığı öldürmeyi görüşürler:

Ne revâdur ki müjenle kaşun el bir ideler

Beni öldürmek için re'y ile tedbîr ideler

Bâkî G 177/1

Peykancı, okun ucundaki temreni yapan kişiye denir. Kirpik “cevr okuna peykancı” olarak düşünülür (Ahmet Paşa G 300/1). Sevgili kaş yayını çekmede ve kirpik okunu atmada ustadır (Hayâlî G 25/1). Aşağıdaki beyitte kaş ile göz iki atıcıya benzetilmiştir:

Kaşunla kirpüğün elbette cânı gözlerler

San iki atıcılardur nişânı gözlerler

Necâtî G 159/1

Kirpik, hasta gözler için efsun okuyan büyücüye benzetilir (Nev'î G 114/2). Âşığın gönlünü alması bakımından kirpik casus şeklinde tasavvur edilir ki âşığın gönlünü esir alır:

Yine cân kaskına asker çeker ol hatt-i siyâh

Yine câsûs-ı müjen sîneme geldi dil alur

İshâk G 40/2

c. Leşker, Kul, Etfâl, Dilâver

Kirpik ayva tüyleri ve benlerle beraber zühd ve verâ saflarının bozmak için gelmiş Hind askerine, gönül ve can mülkünü almak için gelen askerlere, dil-keşliği ile Seyf-i Zü'l-yezen kuluna benzetilir (Necâtî G 179/3, G 188/7; Nev'î G 422/4). Göz fitnede üstat olduğundan kirpikler için “etfâl-i müjen çeşmine şagirdlik eyler” denir (Bk. Bu Unsurlar; Mesîhî G 244/4). Âşığın sinesine dayanan kirpikler için sipere yaslanan dilâver teşbihi yapılır:

Tayanur sadr-ı Mesîhîye müjen

Yasdanur sanki dilâver sipere

Mesîhî G 217/7

d. İbrâhim, Mûsâ

Hayâlî Beyin bir beytinde kirpiğin Hz.İbrahim'e teşbihi, gözün Hz. İsmail'e benzetilmesi üzerine kuruludur. Bu tahayyülde kirpiğin bıçak şeklinde düşünülmesi etkilidir:

Müje hançerle İbrâhîme dönmiş

Göz İsmâil-veş teslîme benzer

Hayâlî G 74/3

Kirpiğin kan dökmesi üzerine dudağın kınanması ile Musa için İsa'nın kınanması leff ü neşr yoluyla ele alınır. Bu durum da dudak İsa'nın, Kirpik Musa'nın medlulü olur. Dolaylı olarak kirpik Hz. Musa'ya benzetilmiştir:

Kan itse müjen lal-i güher-zâyı kınarlar

Mûsâ için olur bu ki İsâyı kınarlar

Necâtî G 155/1

e. Saf, Kale, Zırh, Kanat, Kalem, Süpürge

Kirpik, sıra sıra dizilmesi münasebetiyle namaz ve ordu safına teşbih edilir. Kirpik askerleri âşığın ten/beden hisarını ele geçirirler. Gamze ile birlikte saf saf dizilip savaş pozisyonu almış olarak tahayyül edilir (Bk. Gamze; Ahmet Paşa G 204/3; Bâkî G 178/4, G 229/1). Kaş mihrap, göz veya gamze imam olunca kirpikler saf tutmuş cemaat şeklinde düşünülür. Sevgilinin kirpikleri aşkından ölen birinin cenaze namazını kılan cemaate benzetilmiştir (Bk. Bu Unsurlar; Fuzûlî G 180/2; Yahya G 257/2, G 505/1):

Işk ile cân virenün yohsa namâzın mı kılar

Zâtî kirpükleri olmuş o nigârün saf saf

Zâtî G 631/5

Kirpiğin gönül mülkünü açması tasavvuru onun "kal'a-yı din" olarak görülmesine sebep olur. Bu teşbihte şekil benzerliğinin etkili olduğu düşünülebilir. Yahya Beye ait beyitte ise kirpikler kaş yayına takılmış zırh şeklinde tahayyül edilir:

Dil mülkün açtı kal'a-i din oldu kirpügün

Şükrâne al bu fetha ki resm-i kadîmdür

Ahmet Paşa G 33/10

Müjelerden kaşı yayına takılmış zırhlar

Ana bin cân ile kurbân olayın ey Yahya

Yahya G 19/6

Kirpiğin kanat şeklinde düşünülmesi göz veya gamzenin şahine benzetilmesi münasebetiyledir. Âşığın gönül kuşunu avlamak isteyen göz/gamze şahine teşbih edilince kirpikler iki saf şeklinde kanat olarak kabul edilir (Bk. Bu Unsurlar; Yahya G 61/4):

İki saf müjgân ile açup kanadın çeşm-i yâr

Cân u dil murgın şikâr eyler iki şâhîn ile

Yahya G 398/2

Âşık kanlı gözyaşlarıyla ciğerinin halini şerh ederken sevgilinin kirpiği bu manzara karşısında “ma’ni-i rengîn” diye onu kaleme alır. Burada doğrudan benzetme ilgisi bulunmamakla beraber şekil benzerliğinden dolayı kalemin söz konusu edildiği görülmektedir:

Gözlerüm hûn-ı ciger hâlünü şerh eyler iken

Kirpügün ma’nî-i rengîn diyu alur kaleme

Ahmet Paşa G 275/5

Kirpiğin süpürgeye teşbihi şekil dolayısıyladır. Sevgilinin müjesi âşığın gönül ve can köşesinde iğneden ipliğe ne varsa silip süpüren bir süpürgeye benzetilir:

Dil ü cân gûşelerin sildi süpürdi müjesi

Aldı gitdi ne ki buldı ise nakîr ü kıtmîr

Necâtî G 200/7

G. YÜZ ve YANAK

1. Umumi Olarak Yüz ve Yanak

Yüz ve yanak; ârız, cemâl, çehre, dîdâr, hadd, likâ, rûh, ruhsâr, rû, rûy, suret, tal'at, matla, manzar kelimeleriyle de ifade edilir. Yüz ve yanak genellikle aynı unsurlara benzetilir ve birlikte ele alınır. Dolayısıyla bu bölümde birlikte incelenecektir.

Yüz, saçtan sonra sevgilinin en çok söz konusu edilen uzvudur. Nerdeyse sevgili yüzden ibarettir denecek derece de ön plana çıkar. Bunun sebebi alın, göz, kaş, gamze, dudak, diş; hat dolaylı olarak da saç, kakül gibi güzellik unsurlarının toplandığı yer olmasıdır. Şâhidî İbrahim Dede'ye göre tasavvufî mecazda yüz gizli (ilahî) sevgiliyi, yüzdeki unsurlar da muvahhid ârifleri temsil eder. Dolayısıyla yüz bir meclis gibi tahayyül edilir. Yüz ile ilgili bu tasavvurun temelinde güzellerin yüzünün tecellî yeri yani ayna olduğu mülahazası vardır (Şahidi, 1996:55-58, 60-61; Tolasa, 2001:207). Güzellik unsurlarının toplandığı yer olması münasebetiyle bu unsurlardan biri veya birkaçı ile birlikte kullanılmasına sık rastlanır (Necâtî G 398/2):

Hâl ü hat mahbûb u zîbâ kadd u kâmet müntehâ
Reng-i rû gâyet müvecceh çeşm ü ebrû bî-bedel

İshâk G 163/2

Yüz tasavvufta vahdetin remzidir. Yüz ile kastedilen; Zât, cemal ve vahdettir. Maşuğun âşığa kendini göstermesi, ilahî isim ve cemâlin zuhûruna sebep olan tecellî, tecellîyât aynası, ilm-i bekâda meydana gelen halis tecellîler, gizli açık herşeyi kapsayan vahdet noktası, Zâtın güzelliğinin aynası, sıfatların aydınlatmasının doğuş yeridir. Yüz lütfun mazharıdır. Muvahhidlerin bulunduğu meclis, gizli sevgili, iman nurunun tecellî ile birlikte irfan kapılarının açılması ve hakikat üzerindeki perdelerin kalkması, vücut nurlarının mazharı, mülahaza mahalli gibi anlamlara da gelir (Gölpınarlı, 1972:184-186; Bayburtlugil, 1985:348, 356; Uludağ, 1996:54, 214, 336, 441; Cebecioğlu, 2005:401, 522, 524; Pala, 1995:143; Kurnaz, 1996:250; Üzgör, 1990:179; Şahidi, 1996:47, 55-56; Tarlan, 1998:131, 149, 406, 595; İpekten,

2008:80, 124, 153, 203; Üstüner, 2007:264, 265, 267). Yüz ayında cemali temaşa etmeyen Hüdanın nurunun aynasının parlaklığını bilemez:

Yüzün ayında temâşâ-yı cemâl eylemeyen

Pertev-i âyine-i nûr-ı Hudâsın ne bilür

Ahmet Paşa G 60/3

Mutasavvıflara göre âlem Zât-ı ilahinin tecellîsinden ibarettir. “Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü oradadır.” (Bakara 2/115) ayeti bu tecellî fikrine delildir. Cihanda ne varsa tecellîden ibarettir (Hayretî G 442/3; Hayâlî G 156/2; Nev’î G 222/1; G 497/5; Bâkî G 420/1):

Hep cümle cihan mazhar-ı envâr-ı tecellî

Can gözin açup âşık-ı didâr olabilesek

Nev’î G 258/2

Aks-i rûy-i yârsın âyînede

Sanma ey âşık vücûdun var senün

Nev’î G 267/3

Zât-ı ilâhinin nurunun tecellîsi çok şiddetlidir. Dünya gözüyle görmek mümkün değildir. Tecellî genellikle Hz.Musa ve Tur Dağı’na telmih ile ifade edilir. “Rabbim göster bana kendini” (Rabbî erînî) isteği “Beni göremezsın” (Len terânî) hitabıyla sonuçlanmıştır (A’raf 7/143). Bu münasebetle tecellîye mazhar olmak isteyen yüzünü sevgiliye/Tur Dağına çevirmelidir. Aşağıdaki beyitte “tur” kelimesi tevriyeli kullanılmıştır:

Ger sen istersen tecellî ide nûr

Ka’be-i didâr-ı yâra karşı tur

Mesîhî G 46/1

Yüz ile ilgili benzetmeler kısmında renk münasebetiyle yapılan teşbihler ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada genel hatlarıyla yüzün rengi üzerinde duracaktır. Yüz rengi itibarıyla al ve ak olarak ele alınır. Yüz kırmızılığı nedeniyle genellikle gül, lale, ateş, şarab gibi unsurlara, beyazlığından dolayı su, gün, güneş, ay gibi kavramlara benzetilir. Bütün bunlarla vurgulanmak istenen güzel ve hoş bir yüzdür. Çünkü yüzün parlaklığı ve kanlı canlı olması güzelliğin ortaya çıkması açısından önemlidir. Sevgilinin yüzünün gündün güne gül gibi kızarması gizlice şarap

içmesindedir (Hayretî G 419/2). Şarap ve ay sevgilinin yüzüne benzemeye çalışır:

Reng-i rûyundan dem urmuş sâğar-i sahbâya bah

Âf-tâb ilen kılur da'vî tutulmuş aya bah

Fuzûlî G 58/1

Yüzün rengini işaret eden “al” kelimesi kırmızı, hile, aile, almak anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli kullanılır. Oyun anlamında kullanılan “âl” ile birlikte mecazen hile anlamına gelen “renk” kelimesi ile de tevriye yapılır (Şeyhî G 60/5; Ahmet Paşa G 50/6; Necâtî G 297/1; Bâkî G 151/2; G 124/2):

Bülbüllerünüz ey lebi gonca yanığı al

Âli ko bizi gülşen-i hüsnüne alı var

Necâtî G 135/3

Âl ile ruhların alsun dil-i Bâkîyi hemân

Ana ey şûh-ı cihân böyle güzel reng olmaz

Bâkî G 204/5

Yanağın rengi ile ilgili en çok kullanılan kelimelerden biri “gülgûn” (gül renkli) dur. Yanağın gülgûn oluşu gül, lale, şarap, ateş gibi aynı renkte olan kavramlarla birlikte anılır (Hayretî G 93/1; Hayâlî G 30/2; Nevî G 295/1, G 33/1; Bâkî G 53/5). Kelime münasebetiyle Hüsrev ve atları Gülgûn ile Şebdîz söz konusu edilir (Ahmet Paşa G 163/4, G 305/3; Necâtî G 212/4). Sevgilinin kendisi Hüsrev, yanağı Gülgûn, saçı Şebdîz şeklinde düşünülür:

Aylandursa ne var arsa-i hüsn içre müdâm

Kendi Hüsrev rûhı Gülgûn saçı Şebdîz geçer

Hayretî G 78/2

Yüzün beyaz oluşunu işaret eden “ak” kelimesi “yüzü ak olmak”, yüzünün akı”, “yüz akı” gibi bağlamlarda kullanılır. Yüz aklığı, saç karalığı tezadı içinde verilir. Bu durumda âşık, ak ile karayı birbirinden ayırt edemez (Bk. Yüz-Rum; Necâtî G 139/4, G 272/3, G 437/3; İshâk G 128/3):

Ruh u zülf-i nigâr eglencem idi

Dahi seçmez iken akdan karayı

Mesîhî G 273/3

Sevgilinin saçı renginden dolayı zulüm olarak düşünülür. Yüzünü göstermesi ise adl ve lütuf kabul edilir. Onun yüzünü görme arzusuyla âşığın gönlü virane gibidir. Sevgilinin yüzü aşığa “devâ” olur (Şeyhî G 155/6, G 167/1; Nizâmî G 90/6; Necâtî G 118/2; Hayâlî G 429/2). Âşık sevgilinin yüzüne sürekli bakmak ister, görmediği zaman gamı artar. Âşığın yüze baktıkça bakmak istemesinin sebebi yüzün ona sihir yapmasına bağlanır. Yüz güzelliği güzellik timsali Hz.Yusuf'u (Bk.) hatırlatır. Sevgili yüz güzelliğiyle ondan üstün tutulur (Ahmet Paşa G 255/5). Kusursuz güzelliğiyle yüz “cemâl-i musavver” olarak görülür (Bâkî G 87/4). Âşık gam şerbetinden içtikçe sabrı azalır, sevgilinin yüzüne baktıkça büyülenmiş gibi rağbeti artar:

Ne şerbetdür gamın kim içtigümce eksilür sabrum
Ne sihr eyler ruhun kim bakdıgumca ragbetim artar

Fuzûlî G 71/6

O hâl fitne o kad Nev'iyâ kıyâmetdür
O ruh cemâl-i musavver o hat celâlîdür

Nev'î G 109/5

Âşığın kirpikleriyle yaptığı yüz resmini nakkaşlar yapamaz. “Çin nigaristanını” sevgilinin yüz güzelliği mat eder (Ahmet Paşa G 78/5, G 86/3; Fuzûlî G 276/2). Puthanedeki bütün putlar onun yüzünü görelî sevgilinin divanesi olur (Nev'î G 242/1). Manî sevgilinin yüzünün güzelliğini duymadığı için resim satmaya devam eder. Sevgili suretini Kâbe'ye nakşetse bütün hacılar “suret-perest” olur:

Yüzün nakşında duymamış ma'ânî
Hemân sûret satarmış halka Mânî

Hayretî G 442/1

Hak bilür sûret-perest olurdı her hâcı eger
Nakş-ı ruhsârını tasvîr itse dilber Ka'beye

Mesîhî G 223/6

Âşığı yüzün parlaklığı ve güzelliği etkiler. Âşık sevgilinin adını işitmekle görmeden âşık olur (Yahyâ G 377/5). Sevgilinin yüzü karşısında âşık gözyaşlarına hakim olamaz. Bazen gözyaşından bazen kendinden

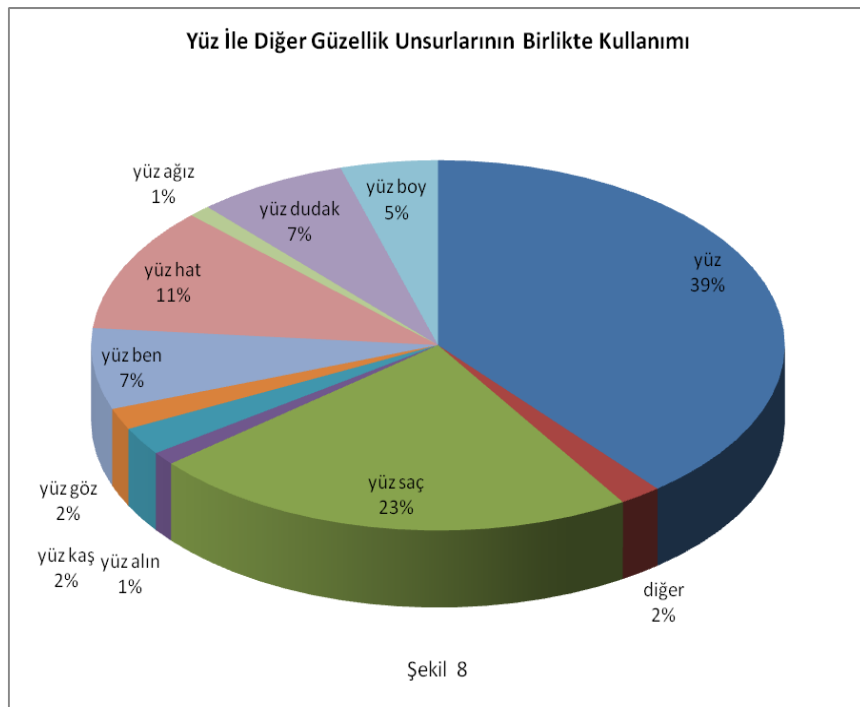
geçtiğinden dolayı sevgiliyi göremez (Ahmet Paşa G 202/2; Fuzûlî G 266/4; Yahyâ G 370/4):

Eydün yüzüme karşı yaş akıtmasun dimiş

Nidem göricek âb-ı basar kendüden gider

Şeyhî G 54/6

Yüz ve yanağın tek başına ve diğer güzellik unsurları ile birlikte kullanımını gösteren grafik aşağıda verilmiştir:

Yüz güzellik unsurları içinde en çok kullanılan ikinci unsurdur. Yüzün tek başına kullanıldığı beyitlerin oranı %39'dur. Saçın en çok birlikte kullanıldığı unsur yüz olduğu gibi yüzün de en çok kullanıldığı unsur saçtır. Yüz-saç oranı %23'dür. Yüzü kapladığı için her zaman birlikte alınan diğer bir unsurda hattır.

Yüzün dudak ve ben ile birlikte kullanımı her biri için %7'dir. Yüz ile boy %5 oranında birlikte kullanılmıştır. Yüz-saç-ben, yüz-hat-ben ve yüz-saç-hat şeklinde üçlü kullanımların her birinin oranı ise %2 olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Yüz ve Yanak ile İlgili Benzetmeler

a. Gül, Gonca, Lâle, Karanfil, Erguvân, Benefşe, Yâsemîn, Berg

Yüzün bu unsurlara teşbihi rengi ve tazeliği münasebeyiyledir. Söz konusu teşbihler şu şekildedir: Gül, gonca, ak gül, gülnâr, tâze gül, gül-i hamrâ, gül-i cinân, gül-i ra'nâ, gül-i şeftali, gül-i ter, varak-ı gül, gül yaprağı, tâze gül yaprağı, berg-i gül, gülberg, gülberg-i handân, gülberg-i bûstân-ı bâğ-ı îrem, berg-i gül-i sîr-âb, berg-i nesîm, berg-i semen, verd, zinet-i gülzâr, lâle, lâle-i nûmânî, lâle-fâm, karanfil, erguvân, benefşe, semen, yâsemîn, nergis vb.

Gül ve terkipleri yüzün en çok teşbih edileni konumundadır. Bu benzerliğin renk ilgisinden kaynaklandığı açıktır. Gül kelimesi çoğu kez mecaz-ı mürsel yoluyla sevgili yerine kullanılır. Yanak gül şeklinde düşünülünce âşık bülbül olur. Bu münasebetle gül-bülbül mazmununa sıkça başvurulur (Ahmet Paşa G 102/5, G 321/9; Necâtî G 232/1; Fuzûlî G 144/5; Yahya G 282/3):

Bülbüle gül âşıkâ hadd-i nigâr

Her kişiye bir temâşâ hoş gelür

Şeyhî G 40/5

Bir yüzi gül gonca-leb dildâr dersen işte sen

Sen güle bülbül gibi kim zâr dersen işte ben

Necâtî G 441/1

Gülün gelenekteki rengi kırmızıdır. Gül-i ra'na olarak bilinen iki renkli gül de söz konusu olur. Farklı olarak yüzün beyazlığı ile gülün birlikte kullanıldığı da olur. Bu durumda hem beyaz gül hem de kırmızı gül sevgilinin yanağının benzetileni olur:

Benüm serv-i hırâmânum cemâlün tâze bâğ olmuş

Ruhun güllerinün kızılı kızıl agı ag olmuş

Necâtî G 247/1

Dâim ey Bâkî budur şâhun yüzi ag olduğu

Ak güldür talat-ı hûbı cihân gül-zârına

Bâkî G 407/7

Yanağın güle teşbihinde yüceltme amacı her zaman söz konusudur. Gül, yanağa benzeyemediği için yakasını yırtar, hasedinden kıpkırmızı olur. Sevgilinin yanağının rengi, gülde renk ve koku bırakmaz, onu soldurur. Zaten gül sevgilinin yanağı karşısında çok sadedir. Sevgili gülşene girince gül “zâr” olur. Gülün sevgilinin yanağına benzemeye çalışması “yüzü açılmışda haya olmaz” şeklinde ifade edilir. Sevgilinin yanağı gibi bir gül hiçbir bahçede yetişmez (Şeyhî G 150/1, G 57/1; Nizâmî G 72/5; Ahmet Paşa G 342/1, G 337/8; Necâtî G 118/3; Nev’î G 554/1):

La’i-yâri vasf idüp şekker dimen hâyîdedür

Rûyine berg-i güli teşbîh kılman sâdedür

Nev’î G 152/2

Gül ârızuna olsa muâriz aceb olmaz

Kim yüzi açılmışda hayâ vü edeb olmaz

Nizâmî G 47/1

Bâkî birinde görmedi haddün letâfetin

Gülzâr-ı dehre gerçi gelüpdür hezâr gül

Bâkî G 305/1

Gülün ömrü gül mevsimiyle sınırlıdır, güzelliği gelip geçicidir. Bu yüzden sevgilinin yüzüne benzemesi mümkün değildir:

Gül ay yüzüne ne benzesün kim

Gül vakti geçer bir aya döymez

Ahmet Paşa G 114/4

Gülün kırmızı oluşu sevgilinin yanağının güzelliği karşısında utanmasından, gülün üzerindeki jaleler de utanmaktan dolayı döktüğü ter şeklinde düşünülür. Gülşende gül ve servi utancından oturacak yer bulamaz. Utangaçlığı çok güzel ifade eden jale imajında gül utancından dişleriyle dudaklarını ısırır (Şeyhî G 36/3, G 81/8; Nizâmî G 115/1; Ahmet Paşa G 170-2/1; Necâtî G 338/3; İshâk G 66/2):

Yüzün şerh ideli gülşende Şeyhî

Hayâdan gül yüzi gark-ı arakdur

Şeyhî G 44/7

Şerm idelü ruhundan her gül çemende kıldı

Dendân-ı jâle ile kendüyi pâre pâre

Hayâlî G 490/2

Gül bahar mevsiminde açar. Bahar alemi cennete çevirir. Kimin gül yüzlü bir cananı olsa hanesi cennet gibi daima baharistan olur. Saç, yüz ve yanak ile sevgili "letafet gülşeni" şeklinde düşünülür. Bahar mevsiminde sular bulanık akar. Âşığın sevgilinin gül yüzüne karşı kanlı gözyaşları dökmesi mevsimin bahar olmasından kaynaklanır (Necâtî G 15/6):

Her kimün kim hem-demi gül yüzlü bir canân olur

Hânesi cennet gibi dâ'im bahâristan olur

Ahmet Paşa G 93/1

Gül-i ruhsârına karşı gözümde kanlı akar su

Habibim fasl-i güldür bu akar sular bulanmaz mı

Fuzûlî G 264/5

Yüz ve yanağın güle teşbihi yanında gül yaprağına benzetilmesi de söz konusudur. Rengi, letafeti ve tazeliği bu benzetmede etkilidir. Eskiden bazı çiçek ve yapraklar özellikle de gül yaprağı kitabın sayfaları arasına konurdu. Sevgilinin cemali mushaf şeklinde düşünülünce yanağı, onun arasına konmuş taze gül yaprağı olarak tahayyül edilir (Necâtî G 481/2):

Ol rûh-ı zîbâ sanasın hatt-ı anber-sâ ile

Mushaf içinde konulmuş tâze gül yapragıdır

İshâk G 62/2

Yüzün benzetileni olan gül rengi dolayısıyla ateşe benzer. Sevgilinin yanağı hasretiyle yanan âşık, çareyi gülde arar. Fakat ateş ateşi söndürmez:

Ruhların hasretine çâre umarın gülden

Hîç say eyleye mi def'ine âteş ataşun

Necâtî G 286/2

Yanak ve yüz rengi dolayısıyla laleye teşbih edilir. Sevgilinin yanağı lale karşısında yüceltilir. Lale rengini sevgilinin yanağından almıştır. Lalenin ortasındaki tohumlar "dağ" (yara) veya ben şeklinde tasavvur edilir. Sevgiliye benzemek istediği için lalenin sinesi dağlıdır (Şeyhî G 16/3, G 145/1, G 136/9, G 149/3; Ahmet Paşa G 250/11; Necâtî G 256/5; Bâkî G 393/2):

Çemende reng viren lâleye yanagundur

Dilünde dâğ koyan âteş-i izârundur

Ahmet Paşa G 37/9

Yanağın benefşeye (menekşe) teşbihi ayva tüyleri münasebetiyledir. Benefşenin yaprakları üzerindeki tüyler ile yüzdeki ayva tüyleri arasında benzerlik kurulur (Şeyhî G 156/8; Hayâlî G 112/4). Yüz ve yanağın yasemin, erguvan ve karanfile teşbihi renk dolayısıyladır (Şeyhî G 190/1; Nizâmî G 88/1; Ahmet Paşa G 144/7):

Hevâ-yi ravza-i kûyun bahâr-i gülşen-i cânım

Nihâl-i kâmetün servim izârın yâsemînimdür

Fuzûlî G 102/3

b. Cennet, Bâğ, Bostân, Çemen, Benefşelik, Gülşen, Lâlezâr, Bahâr

Yüz ve yanağın bu başlık altında teşbih edildiği unsurlar şu şekildedir: Bâğ, bâğ-ı hurrem, bâğ-ı İrem, İrem Bâğı, cennet, uçmak, cinân, bâğ-ı cennet, cennet bağı, bâğ-ı Rıdvân, bâğ-ı cinân, cennet-i bâki, cennet-i Firdevs, cennetü'l-Me'vâ, Firdevs-i â'lâ, Ravzâ, Ravzâ-i Rıdvân, bahâr, nevbahâr, nevrûz, îd-i nevrûz, mevsîm-i gül, mevsîm-i nebahâr, sünbül vakti, benefşelik, bostân, çemen, gülşen, gülşen-i cennet, gülşen-i cân, gülistân, Çin gülistânı, gülzâr, gülzâr-ı cinân, gülzâr-ı Çin, gül hırmeni, lâlezâr vb.

Bu unsurların yüze teşbihi renk, tazelik ve güzellik münasebetiyledir. Yüz, üzerindeki unsurların çeşitli şekillerde tasavvuru dolayısıyla bağı, bostan, gülşen gibi kavramlara benzetilir. Çemene ziynet veren nergis ve güldür; yüzü şenlendiren göz ile yüzdür. Saç, cennet bağının bağbanıdır ve avucunda gül ve nesrin vardır. Sevgilinin yüzündeki hat, lacivert renkli benefşe şeklinde düşünülür. Yüzdeki ben Hintli çocuğun gül toplamak için gülzâra gitmesi şeklinde tahayyül edilir (Ahmet Paşa G 132/2; Hayâlî G 80/3):

Haddüni hurrem iderse n'ola gözünle yüzün

Nergis ü güldür ahî çeşm ü çerâğı çemenün

Nizâmî G 58/4

Dagılır lâle ruhun üstine hâl-i siyehün
 San ki Hindû-beçe gül dirmege gül-zâra gider
 Ahmet Paşa G 77/2

Hezârân âferin bağ-ı cemâlün bâgbânına
 Ki hoşca reng ü bû virmiş yanagun gülsitânına
 Mesîhî G 216/1

Sevgilinin yüzü ve yanağı cennet ile kıyaslanır. Zahide cennet, âşığa sevgilinin yüzü hoş gelir. Sevgiliden gayrısının yüzü cennet olsa âşık nazar etmez. Âşık, sevgilinin yüzünü görme ümidi olmasa cennet bahçesini istemez. “Firdevs bağından garaz dost didardır.” Burada söz konusu olan Cemalullahdır. Âşıkların cenneti dîdârdır (Şeyhî G 40/1; Ahmet Paşa G 64/2, G 261/3; Necâtî G 582/2, G 306/2; Hayretî G 46/5)

Dost dîdârı durur firdevs bâgından garaz
 Vasl-ı dildâr olmayıcak neylesünler gülşeni
 Necâtî G 620/5

Cennet için men' iden âşıkları dîdârdan
 Bilmemiş kim cenneti âşıkların dîdâr olur
 Fuzûlî G 96/2

Yüz ve yanağın bahara benzetilmesi tazelik, canlılık ve güzellik dolayısıyladır. Yüzde iki yanak bulunması “bir ayda iki bahar”, bir ay içinde iki nev-bahâr” şeklinde ifade edilir (Ahmet Paşa G 19/3; Bâkî G 99/1, G 516/3):

Ne hûrsun ki yüzün cennetünde ruhlarını
 Bir ay içinde iki nev-bahâra benzettüm
 Ahmet Paşa G 201/5

Bahar ile bayram birlikte ele alınır. Baharın ilk günü anlamındaki Nevruz Türklerde çok eski bir bayram geleneğidir (Çoruhlu, 2006:180, 183). Bahar mevsimi eğlence zamanıdır. Eğlencenin vazgeçilmezi ise meydirdir. Bazen şarabın yasaklandığı olur. Sevgilinin yüzünü gösterip eliyle ağzını kapatması “mey yasağı” şeklinde düşünülür. Sevgilinin yüzü bahara, gül mevsimine teşbih edilince dudağı mey/mül şeklinde tasavvur edilir (Ahmet Paşa G 178/3; Necâtî G 247/3; Hayâlî G 144/5; Nev'î G 85/1):

Ruhı devründe lebi fikrüne düşmüş İshâk

N'eylesün lâzım olan mevsim-i gülde müldür

İshâk G 79/5

c. Meydân, Hirmen, Ârâste, Kişver

Yüzün meydana teşbihi kakülün çevgân şeklinde düşünülmesiyle tamamlanır. Çevgân oyunu at üstünde ucu eğri sopa ile meydana oynanır. Bu münasebetle yüz meydan şeklinde düşünülmüştür. Yüz meydanında âşığın gönlü “cân oynar” (Ahmet Paşa G 29/1; Mesîhî G 287/4). Eskiden atlar meydana koşturulurdu. Hat-toz teşbihi ile yüz, tozu dumana katılmış bir meydan olarak tasavvur edilir. Saçın Şebdîz'e teşbihi hayali tamamlar:

Meydân-ı ârizunda tozup tozup gelür hat

Şebdîz-i zülfe benzer tutup tutup yenilmez

Necâtî G 239/3

Sevgilinin yüzü çarşı (ârâste), güneş ve ay ellerinde tas olan dilenci şeklinde tahayyül edilir (Necâtî G 143/4). Yanak can ülkesine, şarabın aksi onu tutuşturan ateşe benzetilir. Sevgilinin can hirmenini yakdığına delil yüzündeki “ben”dir:

Gözleri cevri ile cân hirmenini yakdıguna

Uşda yüzinde nişân dâne-i hâl-i siyehi

Nizâmî G 119/4

d. Ay, Güneş, Sabâh, Seher, Tan, Gök, Gün, Gündüz, Nûr, Ülker, Zühre, Yıldız

Yüz ve yanağın bu unsurlara teşbihi ışık, parlaklık, aydınlık ve saflık münasebetiyledir. Özellikle ay ve güneş üzerine yapılan benzetmeler şu şekildedir: Ay, kamer, meh, mâh, bedr-i tamam, mâh-ı tabân, meh-i bedr, meh-i tal'at, mehtâb, güneş, gün, gündüz, nehâr, sabâh, seher, tan, âfitâb, horşîd, mihr, şems, ve'ş-şems, şems-i duhâ, ve'd-duhâ, neyyir-i a'zâm (güneş), ülker (süreyyâ), nahid (zühre), ahter (yıldız), nûr, nûr ayeti, sûre-i

nûr, nûr-ı Nebî, pertev, ziyâ vb. Bu teşbihlerde benzerlik yönleri çeşitli vesilelerle yeni hayallerle kurulur. Hareket noktası ise mukayeseye dayanır. Bu unsurlarla yapılan mukayeselerde yüz daima üstün tutulur.

Sevgili ile ilgili benzetmelerin başında gelen ay ile güneş, yüz ve yanağın da benzetileni olur. Benzetme ilgisi parlaklık ve aydınlık münasebetiyle kurulur. Sevgilinin yüzündeki nur, güneş ve aya göre veznedilmiştir. Ay ile sevgilinin güzelliği arasında ufak tefek farklar vardır (İshâk G 325/4):

Yüzün nûrın ezelde vezn iderken
Meh ü horşîd imiş keff-i terâzû

Nizâmî G 91/6

Birli ikili farkı var ay ile hüsnünün
Birdür meh-i münîr ruh-i dil-sitân iki

Necâtî G 559/3

Ay, gün aynasında süslenerek sevgilinin yüzüne benzemeye çalışır. Bu yersiz bir çabadır ve bir gün ayın “yüzüne leke getirir”. Ayın yüzeyindeki lekeler kir şeklinde düşünülür. Ay, yüzü kirli olduğu için sevgiliye benzeyemez. Sevgilinin yüzüne karşı güzellik iddiasında bulunmak “ne oldu kendüye kaldı mehün yüzü karası” şeklinde ifade edilir. Ayın yüzünün kara olmasının bir sebebi de âşığın ahıdır (Necâtî G 590/7; Mesîhî G 75/1; Hayretî G 122/1; İshâk G 337/4; Bâkî G 92/2):

Karşu tutar arûs-ı kamer günden âyine
Ya’ni ki benzeye düzinüp yüzün ayına

Şeyhî G 160/1

Öykündüğü için yüzine mâh-ı çâr-deh
Âhumla yüzleyüp yüzini kara eyledüm

Mesîhî G 156/3

Ay ile ilgili benzetmelerde yüz “devr-i kamer” olarak görülür. Devr-i kamerin ahirzamanı ifade ettiği ve bu dönemde fitnenin artacağı, ömrün kılacağı söylenir. Yüzdeki ayva tüyleri fitneye, saç ömre teşbih edilir (Bk.Kaş, Hat, Saç; Ahmet Paşa G 262/3; Necâtî G 363/4; Nev’î G 64/3):

Allâh Allâh nice ruhsâr olur Allâh nice zülf

Kim görüpdür kim ola devr-i kamer ömr-i dirâz

Necâtî G 235/6

Ay yılda on iki menzile uğrar ve her menzilin kendine ait hususiyeti vardır. Bu menziller burçlardır. Saç-akrep münasebetinden dolayı yüz ayı akrep burcuna girer. Bu dönemde seyahat etmemek gerekir. Burc-ı âbî, balık ve akrep burcu demektir. Bu dönemde yağmur olduğuna inanılır. Bu yüzden sevgilinin yüzünü hayal eden âşığın gözyaşlarına şaşmamak gerekir (Şeyhî G 42/4; Ahmet Paşa G 11/4, G 74/3):

Yüzün hayâli gözümde aceb mi aglar isem
Ki burc-ı âbiye gelse kamer matar görünür

Nizâmî G 32/2

Yüz ve yanağın güneşe teşbihi parlaklık, aydınlık münasebetiyledir. Bu münasebetle sevgilinin yüzüne bakmak güçtür. Güneşe bakmak gözleri yaşartır. Bundan dolayı âşığın gözleri yaşlıdır (Necâtî G 235/8, İshâk G 129/1; Fuzûlî G 228/5). Sevgili yüzünü bir gösterse güneşe ihtiyaç kalmaz:

Horşîd ruhun kendüyi kim göstere cânâ
Minnet mi kalur mihr-i ziyâ-güstere cânâ

Bâkî G 1/1

Yüz-güneş teşbihinde diğer benzetmelerde olduğu gibi bir kıyas söz konusudur. Güneşe benzeyen sevgilinin yüzü görününce ay kendiliğinden kaybolur. Felek, ayı “yılda on iki kez bozup düzer” fakat sevgilinin güneş yüzüne benzetemez. Onun yüzünün güzelliği güneş ve ayda yoktur. Âşığın güneşi sevgilinin yüzüne benzetmesi “nesnelerin uzaktan güzel görüldüğü” içindir. Ona benzemek istemesiyle güneş “kendi adını yere vurur”, felek “mihr-i rahşânı yere çalar”. Güneş her gece utancından gizlenir. Sultan-kul bağlamında güneş kul şeklinde düşünülür. Güneş ve ay sevgilinin güzelliği karşısında ellerinde tas ile dilenirler. Bu mülâhazada ay ve güneşin dönmesi etkendir (Şeyhî G 26/4, G 54/1, G 200/1; Ahmet Paşa G 23/1, G 257/1; Necâtî G 209/2, G 370/5, G 480/2; Mesîhî G 217/4; Hayâlî G 313/2, G 570/3; Bâkî G 61/3):

Ruhsârunı ârâste görüp meh ü horşîd
Deryûze içün tâs ile devrâna girürler

Necâtî G 143/4

Sevgilinin yüz güzelliği emsalsizdir. Âşık onun hayalini kendi gözünden bile kıskanır:

Pertev-i horşîd-i ruhsârı hayâlin ol mehün
Ey gözüm ger göresin bensüz harâm olsun sana

Necâtî G 4/5

Sevgilinin yüzünün gün, gündüz, gök yüzü, sabah, seher, pertev, nur olarak düşünülmesi aydınlık ve ışık münasebetiyledir. Bu yüzden genellikle güneşe teşbihi söz konusudur.

Nahid, zühre yıldızıdır. Efsaneye göre güzelliğiyle meşhur Zühre, Harut ile Marut'u yoldan çıkardığı ve ism-i azamı öğrenip semaya çıktığı için orada yıldıza dönüştürülmüştür (Onay, 2007:207-208). Sevgilinin yüz güzelliği karşısında Zühre'nin gönlü kırılır (Bâkî G 250/1). Kıran iki gezegenin yaklaşması için kullanılan bir tabirdir. Aynı zamanda kadınların yüzlerini süsledikleri inci dizisine denir (Parlatır, 2009:897). Sevgilinin yüzünün yıldıza teşbihi de parlaklığı dolayısıyladır (Bâkî G 17/2). Sevgilinin yüzü terleyince ay ile ülker yıldızı bir araya gelmiş gibi tahayyül edilir:

İzâr-ı yâr arak-nâk olunca ey Bâkî
Görenler itdi sanur mâh ile kırân ülker

Bâkî G 150/5

e. Ateş, Mum, Çerâğ, Kandîl

Yüz ve yanağın bu unsurlara teşbihi rengi münasebetiyledir. Yüz tazelik ve taravet göstergesi olarak kırmızıdır. Bu durum yanağın ateş renginde algılanmasına ve teşbihler yapılmasına sebep olur. Yanak ve yüz; âteş, od, nâr, âteş-i Mûsî, kible-i Mecûs, şem', çerağ, kandîl şeklinde düşünülür.

Yanak ateşe teşbih edilirken genellikle saç ile birlikte kullanılır. Sevgilinin yüzü ateş, saçları duman olarak tasavvur edilir (Bk. Yüz; Şeyhî G 158/3; Nizâmî G 10/5; Necâtî G 374/2, G 406/3):

Ruhun âteş hat u hâlün bahûr-ı misk ü anberdür
Ham-ı zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür

Bâkî G 50/1

Yanağın ateş olması münasebetiyle “ben” ateşperest, kafir ve Hindû şeklinde düşünülür. Yüzdeki ben için “oda yanmaz suya batmaz cadu”, “semender⁶⁹” denir. Dolayısıyla yüz su ve ateşe teşbih edilmiş olur (Bk. Ben, Yüz; Nizâmî G 27/6; Ahmet Paşa G 93/13, G 157/3; Necâtî G 443/2). Sevgilinin yüzündeki ben, ateşe secde eden Hindu’ya benzetilir:

Yanagun hâl-i Hindûsı ne sâhirdür nigârâ kim
Semender-vâr olmuşdur ana dün gün mekân âteş

Necâtî G 250/4

Ey sanem şol hal kim konmuş bu hadd-i meh-veşe
Kâfir-i Hindû durur kim secde eyler âteşe

Hayâlî G 481/1

Yanağın ateş şeklinde düşünülmesi şem-pervâne motifini hatırlatır. Sevgilinin yanağı ateş veya mum olunca, âşğın gönlü de pervâne olur. Sevgilinin yanağının resmi bir duvara yapılırsa pervane mum zannedip başını duvara vurur (Şeyhî G 35/1, G 164/2; Ahmet Paşa G 67/3, G 264/7; Necâtî G 39/5, G 118/1; Hayretî G 326/5; Fuzûlî G 298/2; Yahya G 186/2; Bâkî G 136/2, G 391/3, G 498/1):

Tolaşaldan ruhi şemine dil-i ser-geşte
Yakdı pervâne-sıfat bâl ü peri döne döne

Bâkî G 464/7

Çekse bir hânede nakkâş izârı nakşın
Ura pervâne başın şem’ sanup dîvâra

Hayâlî G 490/2

⁶⁹ Eskiler semenderin ateşte yaşayan iri bir fare cüssesinde bir hayvan olduğuna inanırlarmış. Rivayete göre son derece zehirli, ateşten etkilenmeyen, hatta ateşi söndürme özelliğine sahiptir. Bu hayvan güya ateşten çıktığında ölür. Bazen ateşten çıkıp gezer. O esnada avlarlar. Derisinden mendil takke gibi eşyalar yaparlar, kirlendiğinde ateşe atarlar, yıkanmış gibi tertemiz olur. Hakikatte ise kurbağa cinsinden bir hayvandır. Zehirli olduğu ve ateşte yanmadığı hurafedir. Yalnız ateşe atıldığında salgıladığı zank türü bir madde nedeniyle bir kaç dakika ateşe dayanır, sonra yanar gider. Ateşte yanmadığı düşüncesi dayanıklılığının mübalağasıdır (Onay, 2007/147).

Mum sevgilinin yüzüne benzemek istediği için “pazarda asılır, dili yakılır” “pervaneler toplanıp balına ateş yakarlar”. Mum sevgiliye benzemek istediği için sürekli küçülür ve bu yüzden “ağzından od çıkar” (Ahmet Paşa G 35/4; Necâtî G 183/4; Fuzûlî G 144/1,3). Mum, sevgilinin yanağından nur çaldığı için başının kesilmesi caizdir. Çünkü sultanına ihanet eden cezaya müstehaktır:

Ruhundan nur ugurlar şem' başın kesseler câ'iz
Budur bir kul ser-encâmı ki sultânına hâ'indür

Fuzûlî G 104/6

Mum sevgilinin yanağı hasretiyle başında ateş yakar. Zar zar ağlayarak gözyaşı döker:

Yakûb başında şevk-i izârunla nâr şem'
Aglar gözi yaşını döker zâr zâr şem'

Mesîhî G 115/1

Yüz-yanağın kandil ve çerâğa teşbihi renk, aydınlık ve parlaklık münasebetiyledir. Diğer teşbihlerde olduğu gibi çerağ ve kandil de olsa güneşten, aydan üstüdür. Kandil, fitili vasıtasıyla etrafı aydınlatır ve gazı emerek kullanır. Sevgilinin saçı fitile teşbih edilirken, kandile benzetilen güneş ile yüz arasında benzerlik kurulmuştur:

Ne sebebden zülf komazsın didüm ruhsâruna
Didi kim kandîl-i horşîde ne lâzımdur fetîl

Ahmet Paşa G 184/5

f. Aydın, Mısır, Rum, Germiyân, Bağdat

Yüzün bu unsurlara teşbihi renk, kelime ve devrin telakkisi dolayısıyladır. Rum, Roma, Romalı anlamına gelir. Geçmişte Roma İmparatorluğu Anadolu'yu da içine aldığı için bu bölgeye Rum, burada yaşayanlara da Rûmî denilmiştir. Eski inanca göre Rum, beyaz tenli insanlar ülkesidir. Türk mitolojisinde batı yönünün rengi beyazdır. Rum kelimesiyle kastedilen daima “beyaz yüz”dür. Bu münasebetle Rum kelimesi sevgilinin

yüzü için kullanılır (Çoruhlu, 2006:195; Kurnaz, 1996:257; Pala, 1995:453; Erünsal, 1988:242). Hat, ben ve saç (Bk. Bu Unsurlar) ile birlikte geçer. Rum genel olarak; savaş meydanı olması, asker sevkedilmesi, kervanların geçiş güzergâhı olması, Çin ve Hind'in pazarı olması, güzelliği vb. sebeplerle söz konusu edilir (Necâtî G 40/4):

Hattun ki yüzüne tarâf-ı zülfünden gelür
San Rûm iline Çînden irer kârbân-ı müşk
Nizâmî G 66/4

Yüz, Aydın iline benzetilince diğer unsurlarla mana münasebeti kurulan yerler eşleştirilir. Bu durumda; ruhsar-Germiyan, saç-Karaman, alın-Akşehir, kaş-Karesi, hat-Karesi, hal-Tire, kakül/saç-Şam, sine-Akyazı şeklinde benzetmeler ortaya çıkar (Necâtî G 171/6, G 531/4; Hayâlî G 343/3):

Karesi ebrûları Aydın münevver çihresi
Kâküli Şâm-ı visali sinesi Akyazıdur
Yahya G 97/6

Yüzün Mısır'a benzetilmesi ben, aziz olmak, Nil birlikteliğinde ele alınır (Necâtî G 182/5, G 285/2,3). Sevgilinin kûyunu dolaşmak Kâbe'yi, saçını dolaşmak Şam'ı, yanaklarını dolaşmak ise Mısır'ı tavaf etmek gibidir:

Tavâf-ı Katedür kûyı Necâtî
Saçı Şâmun ruh-ı handânı Mısrun
Necâtî G 285/6

Bağdat, Dicle ve Fırat nehirleri arasında bir şehirdir. Bu nehirlerin Bağdat'a doğru akması sevgiliye doğru akmak olarak yorumlamıştır. Bu münasebetle sevgilinin yüzü/yanağı Bağdat'a teşbih olunmuştur:

Her dem akıd eşküni yârun ruhı Bagdâdına
Ey gözüm çünkim nişân-ı Dicle-i Bagdâdsın
Ahmet Paşa G 250/6

g. Su, Deniz

Yüz ve yanak; âb, âb-ı revân, âb-ı zülâl, mâ, su, deryâ, deryâ-yı ummân, bahr, bahr-i melâhât, bahr-i hasenât, Çin bahri vb. şekillerde

teşbihlere konu olur. Yanağın suya teşbihi berraklığı ve saflığı münasebetiyledir. Tasavvufî anlamda sudan murat Hakk'ın cemali, ateşten murat celalidir. Hakk'ın âb-ı cemali hayat ve hoşluk bahşeder, âteş-i celali ise kahr ve elem iras eder (Konuk, 2006:407). Yüzün terlemesi ateşten su, sudan ateş çıkarmak şeklinde düşünülür. Terin maddesi sudur:

Veh ne sâhirsın ki oddan su çıkardın sudan od

Terletüp ruhsârını gül gül kılanda tâb-ı mül

Fuzûlî G 178/2

Âbdâr tabiri sulu ve taze için kullanılır. Aynı zamanda parlak ve gösterişli anlamına gelir. Klasik kültürde şiir ve hat için bir sıfat olarak kullanılmıştır. Su gibi, kulağa/göze hoş gelen, anlamı ve görünüşü parlak yazılara âbdâr denilmiştir. Yüzdeki ayva tüyleri yazı şeklinde düşünülür. Sayfa veya satır ise yüz olur (Şeyhî G 90/3; Hayretî G 65/2):

Hatt-ı lâ'î ü kadd ü ruhsârın anup eş'ârımı

Hûb u rengîn ü lâtif ü âb-dâr itsem gerek

Ahmet Paşa 152/7

Yanak-su teşbihinde yanak üstün tutulur. Sevgilinin yüzüne benziyorum diyen suya aldırılmamak gerekir, çünkü ağzı “köpüklü bir delidir ne olsa söylesin” (Hayâlî G 187/3). Sevgilinin yüzünü gören su utancından yer delik olsa “yerin dibine geçer”. Su onun yanağının arzusuyla gözü yaşlı dolaşır. Başını taşlara vurup kendinden geçmesi sevgilinin yanağını seyretmiş olmasındandır. Su sevgilinin yanağını andığı için yüzü yere sürtülür. (Şeyhî G 135/6; Ahmet Paşa G 256/1; Necâtî G 57/1; Hayretî G 389/1; Hayâlî G 111/1):

Ârızundan sanemâ öyle hayâ eyledi su

Ki eger yir delik olsaydı geçerdî yire

Nizâmî G 100/2

Döğündi taşlar ile sular gitdi kendüden

Çün ârızun safâsını seyr itdi ey nigâr

Hayretî G 84/6

Yanağın su şeklinde tasavvuru çeşitli hayalleri birlikte getirir. Bu tasavvurların çoğu saç, ben, hat birlikteliğine dayanır. Yüz su olunca hat

Firavun'un ordusunu olur. Saçın ucunda olan âşıkların gönülleri oltaya takılmış balık şeklinde düşünülür. Saç su üzerine seccadesini sermiş derviş gibidir. Ben, suya batmaz bir cadı, suya düşmüş ateş parçasıdır (Ahmet Paşa G 69/3, G 338/5, G 13/6; Necâtî G 441/4, G 632/5; Mesîhî G 199/4; Hayretî G 157/3; Yahya G 52/3; Bâkî G 398/2). Sevgilinin saçları suya konmuş taze sümbül şeklinde düşünülür. Yanak, bugün dahi kullandığımız güzelliği işaret eden “bir içim su” şeklinde ifade edilir:

Ârızunda ol iki zülf-i girîh-gîrûn senün
Suya konmuş iki garrâ tâze sünbüldür bana

Bâkî G 12/2

Güvleyüp düşdi sabâ bâgda âb-ı cûya
Benzemiş aks-i ruhun gördi bir içim suya

Bâkî G 479/1

Yanağın denize teşbihi su ile aynı mülâhazalara dayanır. Bahr-i melahat, deryâ-yı muhabbet, deryâ-yı iştîyak gibi soyut kavramlar söz konusu edilir. Yüz, deniz şeklinde düşünülünce ayva tüyleri kara/kenar olarak tahayyül edilir (Nev'î G 186/1). Deniz benzetmesi güzellik ilgisine dayanır. Melahat, güzellik, şirinlik anlamı yanında “milh” kökünden geldiği için tuzluluk manası da taşır. Yanak-deniz benzetmesinde diğer unsurlarla birlikte hayal tamamlanmaktadır:

Dişün lü'lü lebün mercân ruhun bahr-i melâhatdür
İki zülfün neheng ol bahre kaşun mevc-i âfetdür

Hayâlî G 51/1

h. Genc, Devlet, Altın, Gümüş

Yüzün hazineye (genc, gencîne) teşbihi değeri ve kıymeti münasebetiyledir. Yüz, başlı başına bir hazinedir ve bu değeri kendinden kaynaklanmaktadır. Dudak, diş gibi unsurların da bu telakkide etkili olduğu düşünülebilir. Eskiden hazineleri korumak için kılıçla tılsım yapılır ve yılan ejderha gibi mahlukatın korumasına verilirmiş. Hazinelerin genellikle viran ve

harap yerlerde olduğuna inanılmış. Yüzün hazineye teşbihinde bu iki husus özellikle ele alınır. Yüze sarkan saçlar yüz hazinesini koruyan yılan ve erderha şeklinde düşünülür. Bazen “ben” hazineyi koruyan bir Hindû şeklinde düşünülür. Yüzü örtmesi bakımından hat mûr (karınca), saç ise mâr (yılan) olarak istiare edilmiştir. Kaşlar yüz hazinesini koruyan “iki kılıç” olarak tahayyül edilir (Bk. Saç, Ben, Hat, Kaş; Şeyhî G 157/4; Nizâmî G 93/6; Ahmet Paşa G 20/5, G 52/1; Necâtî G 94/3, G 225/1; Mesîhî G 215/3; Fuzûlî G 247/4; Hayâlî G 304/4; Bâkî G 473/3):

Künc-i cihân içinde çü gencînedür yüzün

Saklar tılısm olup anı bes mûr u mâr hat

Şeyhî G 90/4

Genc-i ruhı katında gönül hâlini anma

Bi'llâhi Necâtî ko şu vîrân olacağı

Necâtî G 601/5

Tılısm ile iki şemşîr kılmış

İki kaşın ruhu gencine üstâd

Hayâlî G 44/3

Yüzün devlet ve âli bâb şeklinde düşünülmesi güzelliği ve kıymeti dolayısıyladır. Sevgilinin yüzünün gölgesi âşığa “sâye-i devlet” olur (Şeyhî G 140/2). Saçın yüz üzerinden gitmeyişi “gör ne âli bâba düşmüş” şeklinde düşünülür (Nizâmî G 51/4). Bu durum “devlet kapısı” fikrini akla getirmektedir Sevgilinin yüzüne yönelen saadet devletini bulmuş olur:

Rûy-ı dil-dâra nazar eyle ki devletdür bu

Kime yüz tutar ise ulu saâdetdür bu

Mesîhî G 198/1

Yüz rengi, parlaklığı, yuvarlaklığı ve kıymeti dolayısıyla altına benzetilir. Âşık sevgiliye yüzünü aşk sarrafına göster diyerek bu durumu ifade eder. Yüz beyazlığı dolayısıyla da gümüş olarak düşünülür (Hayâlî G 290/3; Nev'î G 206/1).

i. Ayna

Yüzün ve yanağın aynaya benzetilmesi parlaklığı, şeffaflığı, saydamlığı dolayısıyladır. Mir'ât, âyine, âyine-i cân, âyine-i âlem-nümâ, âyine-i Çîn gibi şekillerde kullanılır. Ayna münasebeyiyle akis de söz konusu edilir.

Ayna arkası sırlı ön yüzü parlak bir süs aletidir. Aydınlık, parlak ve lekesiz olduğu zaman güzel gösterir. Aynanın pas (jeng) tutması ise olumsuz bir durumdur. Yüzdeki pas ayva tüyleri veya âşığın âhının dumanı şeklinde düşünülür (Bk. Hat). Aynanın ıslanarak paslanması ile âşığın gözyaşları arasında ilgi kurulur. Güzelliği göstermesi bakımından ayna önemlidir (Ahmet Paşa G 252/2; Fuzûlî G 247/4; Hayâlî G 168/2; Nev'î G 148/4). Güzeller sevgilinin yüzünün aksiyle suret bulduğu için aynaya bakarlar. Beyit tasavvufî anlam taşımaktadır:

Ay yüzün âyinesinde görünen müşğîn gubâr

Hatt-ı jengârî midür yâ dūd-ı âhum jengidür

Ahmet Paşa G 78/2

Aks-i ruhunla bulmasa sûret her âyine

Olmaz idi nazar-geh-i hûbân her-âyine

Necâtî G 513/1

Aynada oluşan görüntü ile tasavvufî anlamda tecellî ile ilgi kurulur. Âyînelerde görülen suretin itibarı yoktur. Yüz ve kalp temizliği dolayısıyla aynanın temiz ve pak olmasından bahsedilir (Ahmet Paşa G 146/3):

Aç gözün kesretde vahdet zevkin eyle yâra bak

Kalbini sâf eyleyüp âyîne-i dîdâra bak

Hayâlî G 243/1

Rivayete göre Rum ve Çîn ressamaları müsabaka etmişler. Karşılıklı iki duvar arasına bir perde çekilmiş ve resme başlamışlar. Rum ressamaları en güzel renkleri kullanarak resim yaparken Çînli ressamalar mütemadiyen duvarı parlatmakla meşgul olmuşlar. Perde aradan kaldırıldıktan sonra resim parlak satıhta daha güzel görünmüş. Sonuçta müsabakayı Çînli ressamalar

kazanmış. Edebiyatımızda Çin, Mani⁷⁰ dolayısıyla resmin kaynağı kabul edilir. Ayna ile birlikte Çin, Mani, nakş, resim, suret kelimeleri tenasüplü olarak kullanılır:

Hüsn ma'nîsine bu cân u cihân sûretdür
Yüzün âyinesi ol surete ma'nî mi degül

Şeyhî G 113/4

Papağanları konuşurmak için ayna ve şeker kullanılır. Aynadaki sureti başkası zanneden kuşcağız onunla konuşmaya başlar. Bu yüzden papağanların önüne ayna ve şeker konur. Âşık sevgilinin yanağı karşısında “tûtî-tâb” şeklinde düşünülür. Sevgilinin dudağı şekere, yüzü aynaya benzetilerek bu hadiseye işaret edilir (Mesîhî G 50/6, G 212/1; Hayâlî G 597/1; Nev'î G 3/1):

Kanı bir şîrîn-suhan lal-i şeker-bârun gibi
Kanda gördi tûtî bir âyine ruhsârun gibi

Bâkî G 485/1

Ayna kelimesi İskender'in cihanı gösteren “âyine-i cihân-nümâ”sını hatırlatır (Mesîhî G 9/1; Hayâlî G 332/5; Bâkî G 258/1). Ayna ile ilgili diğer bir mülâhaza da büyücülerin küre ve ayna kullanarak fal bakmalarıdır. Yüz, saç Hindû'sunun elinde bir aynadır ve cihandan haber verir. Fakat sevgilinin yüz aynasında hakikat görünür (Ahmet Paşa G 88/3; Yahya G 2/3):

Âyine-i cemâl-i hakîkat-nümâ yüzün
Âb-ı zülâl-i çeşme-i sıdk u safâ sözün

Bâkî G 260/1

Suret-i Çin, ile kastetilen güzelliştir. Fuat köprülüye göre “moğol-çin” ifadesi güzellikle ilgilidir. “çin” moğolca bir ektir ve Çin ile ilgisi yoktur (Onay, 2007:101; Şeyhî G 68/1).

⁷⁰ Mani, Çinli bir nakkaşın adıdır. Zerdüşt dini ile Hristiyanlığı birleştirerek yeni bir din kurmuş, resimlerini mucize diye gösterip peygamberlik davasında bulunmuştur. Resimlerini erteng, erjeng veya nigâr denen mecmuada toplamıştır. Hüzmüz'un oğlu Behram tarafından 274 yılında İran'da öldürülmüştür (Onay, 2007:266; Pala, 1995:357). Bu münasebetle edebiyatımızda nigar, suret, nakş, erteng, Mani kavramları birlikte anılmıştır.

j. Bayram

Yüz-yanak ile bayram (îd, ıyd) arasındaki ilişki yüzün aya teşbihinden kaynaklanır. Bayramdan kasıt Ramazan ve Kurban Bayramlarıdır. Asırlar boyunca Müslümanlar hilali görünce bayram yapmışlardır. Bayramın aylarca ortalıkta görünmemesi sevgilinin yüzünü görüp ondan utanmasına bağlanır (Ahmet Paşa G 29/3). Sevgilinin yüzünü görmek âşığın bayramıdır:

Sen bana îd ayını gösterme ey meh-pâre kim

Yüzünü ne gün görürsem bilürem ben anı îd

Ahmet Paşa G 29/8

Bayram ziyaretleri ve gezilerine önem verilir. Bayramlarda tatlı yapılması, mahpuslara izin verilmesi, içki yasağı konulması gibi gelenekselleşen tavırlar vardır (Ahmet Paşa G 135/2; Nev'î G 326/3):

Hasret eyyâmında nola ârzû itsem lebün

Tatlu yinür ey yüzi bayram çün ola oruc

Necâtî G 40/3

Saç, yılda bir kere olan Kadir Gecesi, yanaklarda iki bayram şeklinde tahayyül edilmiştir (Necâtî G 622/1). Sevgilinin yüzü ve saçına sevdalı âşık için her gece Kadir, her gün bayramdır:

Zülf ü ruhi şeydâsına kim diye Necâtî

Kim düni günü kadr ile bayram degüldür

Necâtî G 174/5

k. Kâbe, Kible, Din, Câmi, Essalâ

Bu başlık; Kâbe, Beyt-i Ma'mûr, kible, kiblegâh, kible-i cân, din, imân, Müslümân, câmi, mescid, salah vb. teşbihleri içerir. Kâbe Müslümanların kiblesi olan kutsal yapıdır. Sevgilinin yüzünün Kâbe ve kibleye teşbihi kutsallık ve yönelme münasebetiyledir (Bk. Güzellik, Sevgili). Bu düşünce tasavvuf anlayışından kaynaklanmaktadır. Tasavvufta Kâbe vuslat makamıdır. Gönlün ve kalbin Hakk'a (sevgiliye) yönelmesidir. Mutasavvıflara göre iki türlü Kâbe vardır. Biri Hz. İbrahim tarafından yapılan maddi Kâbe,

diğeri insan gönlüdür (Bayburtlugil, 1985:354; Cebecioğlu, 2005:331; Uludağ, 1996:289; Pala, 1995:288). Yüzün Kâbe'ye teşbihi münasebetiyle kible, mihrab, minber, secde, din, iman, İslam, küfür, zezem, hac, safa, merve vb. kelimeler tenasüp içinde kullanılır. Âşık sevgilinin yüzüne yönelir:

Sücûd iderdi ayagina küfr ü din ehli
Yüzini Ka'be vü zülfin salîbe benzettüm
Şeyhî G 124/3

Kibledür uşşâka ol vech-i hasen
Kabedür her kanda göründünse sen
Necâtî G 413/1

İşigün Mescid-i Aksâya mânend
Yüzün kible kaşun mihrâba benzer
Bâkî G 116/3

Âşığın Kabe'den muradı sevgilinin yüzüdür. İbadetten kasıt sevgilinin yüzünü görebilmektir (Necâtî G 437/2):

Tâ'at oldur göresin Ka'be-i maksûd yüzün
Yoksa kılmaga ne var bir kişi beş vakt namâz
İshâk G 95/3

Yüz ve yanak din/iman şeklinde düşünülünce saç, küfre benzetilir (Bk.Saç). Bu münasebetin temelinde renk olduğu açıktır. Ayrıca vahdet/kesret fikri de bu tasavvurda etkili olur. Saç yüzü örttüğü ve siyah renkte olduğu için küfür, yüz de parlaklığı beyazlığı ve tek oluşu münasebetiyle din şeklinde düşünülür (Şeyhî G 79/2; Nizâmî G 9/4; Ahmet Paşa G 113/5; Necâtî G 421/6; Hayretî G 294/3; Hayâlî G 18/3, G 557/5):

Davî-i İslâm idersün zülfünü yüzden götür
Mü'min olan küfri tercih eylemez dîn üstine
Nizâmî G 97/3

Yüzün cami ve mescide teşbihi yüzdeki unsurlar münasebetiyledir. Kaş-mihrab, göz-imam, kirpik-saf şeklinde tahayyül edilince yüz-cami benzerliği kurulmuş olur (Bk. Bu Unsurlar, Güzellik; Mesîhî G 14/4; Yahya G 473/7):

Câmi'-i hüsn yüzidür kaşı mihrabı anun

Eylemiş saf saf olup kirpügi çeşmini imâm

Yahya G 257/2

Cami, mescid teşbihinin farklı bir izdüşümü olarak yüz, namaza/camiye çağırma; saç, kiliseye çağırma şeklinde düşünülmüştür:

Yüzünü kim görse aydur essalâ ehlu'ssalât

Zülfüne kim baksa dir kim assalîbu ehli's-salîb

Nizâmî G 3/3

I. Ahsen-i Takvîm, Yûsuf, Melek, Hûrî, Perî, Gazal, Hümâ

İnsanın en güzel suret üzre yaratıldığını ifade eden ayete (“Biz insanı en mükemmel sûrette yarattık.” Tîn 95/4) işaret eden beyit sevgilinin yüzü ile irtibatlandırılır:

Çün gün yüzüne ahsen-i takvîm didi Hak

Ahmed severse ahseni Yâ Rab hatâ mıdur

Ahmet Paşa G 48/7

Yüz, güzellik timsali Yûsuf için, Yûsuf-likâ, Yûsuf-çihre, Yûsuf-cemâl; melek için, melek-simâ, melek-suret; hûrî için hûrî-likâ, hûrî-sıfat; peri için, perî-sıfat, perî-simâ; hümâ için hümâ-tal'ât gibi ifadelerle söz konusu edilir (Bk. Sevgili ile İlgili Benzetmeler). Bütün bu teşbihlerde amaç sevgilinin yüz güzelliğini yüceltmektir.

m.Mushaf, Âyet, Suhûf

Yüz ve yanağın Kur'an, Kelâmullâh, mushaf, mushaf-ı Osman, suhûf, suhf-ı ilâhi, âyet, âyet-i hüsn şeklinde düşünülmesi sevgilinin yüzünün beyaz, temiz ve düzgün olması nedeniyledir. Bu durum yüzdeki diğer güzellik unsurları ile ilgilidir. Güzel yüz Kur'ân'ın tezhipli bir nüshası olara kabul edilir. Hattın yazıya, kaşın ra ve nun harfine, mihraba vs. benzemesi yüz-mushaf benzerliğinin temelini oluşturur. Yüzün esrâr-ı ilahiye ifade etmesi de bu teşbihte etkilidir (Schimmel, 2004:430; İpekten, 2008:82; Tolasa, 2001:213):

Ruh u zülf ü hat u hâli kelâmullâhdur yârun

Eger tuydunsa ey ârif emîn-i sırr-ı esmâ ol

Hayretî G 243/2

Yüz-mushaf teşbihinde daha çok aradaki benzetme münasebeti ortadan kalkar ve yüz doğrudan mushaf şeklinde düşünülür. Yüz bir mushaf; hat ve hal, şerh/sayfa-berkenar/haşiye, yakut/reyhan yazı şeklinde tahayyül edilir (Bk. Bu Unsurlar; Nizâmî G 26/2, G 84/4; Ahmet Paşa G 34/3, G 318/6; Necâtî G 272/1):

Hatt-ı reyhân ile ol zîbâ izâr

Sanasın mushafdur âyet-ber-kenâr

Necâtî G 99/1

Yazmayınca hâşiye hatt-ı mu'anber haddüne

Müşkîl olur âyet-i hüsnüni tefsîr eylemek

Necâtî G 312/5

Hançer-i gamze-i hûn-rîzûne tîg-i Hayder

Safha-i ârızuna mushaf-ı Osmân dirler

Bâkî G 144/3

Mushaf ile ilgili “el vurmak” (yemin etmek), “ayak uzatmak”, “açık bırakınca şeytan okur” gibi telakkiler birlikte ele alınır. Aşağıdaki beyitte saç, elini mushafa vurup yemin eden birine benzetilmiştir (Necâtî G 196/5, G 597/5; Mesîhî G 241/3; İshâk G 246/5):

Gönüller aldugın inkâr ider meger zülfün

Elini mushafa urmuş yemin ider zülfün

Bâkî G 250/1

n. Kitap, Defter, Mecmuâ, Cerîde, Nüşhâ, Sayfa, Nâme, Takvîm, Levh, Mânâ

Yüzün sayfa (sahife, varak, evrâk) şeklinde düşünülmesi hattın yazı olarak tasavvur edilmesiyle birlikte değerlendirilir. Yüzdeki ayva tüyleri şekil bakımından yazıya benzetilir. Dolayısıyla yazının üzerinde olduğu satır ile yüz arasında ilgi kurulur. Pürüzsüz ve parlak olan yüz defter, kitap, sayfa gibi

unsurlara benzetilir. Gülün kat kat olan yaprakları bir “ceride”ye, o da yanağa teşbih edilir. Saçlar beyaz yüz sayfası üzerine çekilmiş tuğra şeklinde düşünülür (Bk. Bu Unsurlar, Güzellik; Şeyhî G 26/1, G 92/1; Nizâmî G 57/3; Necâtî G 382/7:

Gül yüzü mecmû’âsın halün ne hâb ile bilem
 Yüz varakdan gonca defter bagladı gül-zârda
 Ahmet Paşa G 284/2
 Beyâz-ı safha-i ruhsârun üzre zülf-i pür-çînün
 Misâlin görmemişdür kimse bir tigrâ-yı garrâdur
 Bâkî G 52/3

Yüz, daha çok güzellik (hüsn) dolayısıyla kitaba benzetilir. Halka halka saçlar hüsn kitabını süsler. Kaşlar, yüz kitabına eğilmiş iki öğrencidir (Bk. Bu Unsurlar; Necâtî G 252/5; Nev’î G 246/2). Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanakları Şâhî Divanı’na benzetilmiştir:

Kitâb-ı ruhları dîvân-ı Şâhî
 Hat-ı sebzi Makâmât-ı Harîrî
 Nev’î G 552/2

Yüzün takvim şeklinde düşünülmesi onun güneş ve aya teşbih edilmesi münasebetiyledir. Nitekim takvim, bu gezegenlerin hareketine göre düzenlenir (Ahmet Paşa G 3/1; Hayâlî G 85/4). Şiir, beyaz ve nev-hat bir güzele benzetilince dolaylı olarak saç-lafız ve yüzü-mana teşbihi ortaya çıkar:

Şi’rüm beyâz u nev-hat güzeldür
 Zülf ü izârı lafz u ma’ânî

Mesîhî G 282/7

o. Kadeh, Şarâb, Hân-ı Halîl, Bezm, Şeker, Gülâb, Gülâc, Şeftali

Yanağın kadeh (câm), şarâb (mey) şeklinde düşünülmesi rengi ve dudak münasebetiyledir. Sevgilinin yanağında şarabın aksi görünür. Ondandır içen yaşlılar gençleşir. Sevgilinin yanağı billur bir kadehtir ve dudağı bir

yudum şaraptır (Ahmet Paşa G 12/7, G 57/1; Necâtî G 21/2; Hayretî G 17/1; Bâkî G 9/4):

Sâkiyâ şevk-i ruhun câm-ı şarâb-ı nâbda

Aks-i mâh-ı âlem-ârâdur miyân-ı âbda

Bâkî G 450/1

Cam-ı billûrda bir cur'a-i mey oldı heman

Mihr-i ruhsârun ile ol leb-i şeker-şikenün

Yahya G 218/2

Yüz, güzellik bahsinde ele alınan hüsn-hân teşbihine binaen hân-ı Halîl, ben (hal) mercimek şeklinde düşünülür. Yanak bezminde çene benli bir elmaya teşbih edilmiştir. Yanağın gülâc (güllaç) olarak düşünülmesi dudak dolayısıyladır. Dudak "sukkerî pâlûde" yanak ise güllaçtır (Bk. Bu Unsurlar; Nev'î' G 98/4; Necâtî G 284/7; İshâk G 19/4). Yüzdeki ben, şeker üzerine konmuş sinek olarak tahayyül edilir:

İzârunda şehâ hâl-i siyâhun

Şeker üstine konmuş bir megesdür

Bâkî G 179/4

Yanak rengi münasebetiyle gülsuyu (gülâb) olarak düşünülür. Âşık sevgilinin yanağını anmak için yüz yıl ağzını gülsuyu ile yıkasa yine yetmez (Ahmet Paşa G 119/6; Necâtî G 510/3). "Sevgilinin yanağı hasretiyle âşığın ahının dumanı bulut olup cihana gülâb yağdırır":

Zülf ü izârı zikrine lâyıık degül henûz

Yüz yıl yur isem ağzumı müşk ü gülâb ile

Nizâmî G 106/5

Dûd-ı âhum ruhun hevâsıyla

Ebr olur yağdurur cihâna gül-âb

Bâkî G 19/2

Şeftalinin yüzeyi tüylüdür. Bu münasebetle yüzdeki ayva tüylerini hatırlatır. Sevgilinin yüzü yaz kış taze şeftalisi olan cennet bağına benzetilmiştir (Hayâlî G 181/2):

Ruhların teşbîh idersem n'ola cennet bâğına

Eksük olmaz tâze şeftâlüler anda yaz u kış

Bâkî G 217/2

p. Hisâr, Burc, Kılıç, Göz Akı, Kâfur

Yüzün hisar ve burca teşbihi ayva tüylerinin duvar, gabgabın da top şeklinde tahayyül edilmesi münasebetiyledir (Hayâlî G 88/2):

Divâr çekdi hattı vü top oldı gabgabı

Dîdâr-ı yâr burc-ı melâhat hisârıdur

Mesîhî G 49/2

“Yalın yüzlü güzel” ifadesiyle kılıç ve sevgili arasında ilgi kurulur. Kılıç üzerine yazı ve işleme ile süs yapıldığı bilinen bir durumdur. Beyitten anlaşıldığına göre karga resmi de yapılmış. Sevgilinin yüzü “güzellik kılıcı”, saç ise kılıç üzerinde karga resmi şeklinde hayal edilmiştir:

Tîg-ı melâhat oldı ruh-ı yâr Nev’iyâ

Zülf-i siyâhı tutdı o tîg üzre resm-i zâg

Nev’î G 214/5

Âşıkların gözünün akı ve karası ile yüz ve saç arasında ilgi kurulur (Nev’î G 543/4). Sevgilinin yüzünün kâfur şeklinde düşünülmesi beyazlığı dolayısıyladır. Kâfur Hindista’nın kuzey tarafında yetişen bir ağacın beyaz ve yapışkan zambına denir. Tıp alanında kullanılır, kokusu güzeldir. Mecazen pek beyaz anlamına gelir (Parlatır, 2009:818; Pala, 1995:305; Onay, 2007:219). Yüzün kâfura teşbihi bu beyazlık münasebetiyledir. Sevgilinin gerdanı ve teni de kâfur olarak tasavvur edilmiştir. Yanak kâfur gibi beyaz, ben ise karanfil veya fülful (kara biber) şeklinde düşünülür (Şeyhî G 78/2):

Kâmetünle şîve fitne ile kıyâmetdür hemîn

Ârızunla benlerün kâfûr ile fülful gibi

Necâtî G 628/6

H. BEN

1. Umumi Olarak Ben

Yüzde ve bazı uzuvlarda bulunan şâme, pek ufak ur, kumral veya siyah nişana ben denir. Dilberlerin yanaklarında bulunan ve güzelliklerine güzellik katan siyah ben divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarındandır ve daima yüzde, dudak üzerinde ve boyunda tasavvur edilir (Ahmet Vefik, 2000:48, 628; Mütercim Asım, 2000:315; Koçu, 1967:34; Uludağ, 2002:219). Birkaç beyitte çene ve kulak üzerindeki ben söz konusudur. Yüz, saç, hat, göz, kaş, ağız, dudak vb. unsurlarla birlikte oluşturulan kurgularda yer alır (Bk. Bu Unsurlar). Ben, yüzde saç ve ayva tüyleri ile birlikte güzelliğin ortaya çıkmasını sağlar. Güzellik onlar sayesinde kıymetlenir (Ahmet Paşa K 3/73):

Nitekim zulmet çerâgun rûşenâsın arturur
Rengini ruhsârunun zülf ile hatt u hâl açar
Necâtî G 162/2

Viren ruhuna zîb ü behâ hâl ü hatundur
K'anlardur iden hüsn metânı bahâlu
Mesîhî G 197/4

Eskiden tabî olan benin yanında sunî benler de yaygın olarak kullanılmıştır. Misk, amber ve laden zamkından hazırlanan macundan yüze yapıştırılmak suretiyle ben yapıldığı söylenir. Bunun ile ilgili Reşad Ekrem Koçu'nun Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü'nde verdiği bilgi dikkat çekicidir:

“Yüz benleri yerine göre kadın veya erkek genç yüzünde bir güzellik motifi olmuştur. Yüz beni küçük ve birkaçı bir arada bulunursa onlara da “püskürme ben” denilmiştir. Çizgileri düzgün ve kaş göz nakışı düzgün yüzlere püskürme benler de ayrı bir halâvet, letâfet vermiştir. Nedim, Lale Devrinde püskürme benli bir dilberi şöyle tasvir ediyor:

Şivesi nâzı edâsı handesi pek bî-bedel
Gerdeni püskürme benli gözleri gâyet güzel

Yüzün uygun bir yerinde bir benin, yahut püskürme benlerin güzellik nişanı bilindiği zamanlar, bensiz dilberler, yüzlerinde seçtikleri bir yere ve yaraşık alan büyüklükte lâden denilen maddeden sunî bir ben yapıştırmışlardır. Lâden, Girit Adası'nda yetişen bir cins çalıdan elde edilir zamkdir; balmumu kıvamına getirilerek küçük bir parçası koparılır, ben yapılarıdır. Tanzimata kadar devam etmiş eski bir İstanbul adetidir. Gelinlerin yanağına muhakkak bir ben konulur, bu sunî gelin benleri ayrıca altın ile yaldızlanırdı. Buna da hal-i zer derlerdi. Böylece al duvaklı, saçları altın telli gelin kızın yanağında diğer asımı takımı arasında muhakkak ki şirin bir süs olurdu." (Koçu, 1967:34-35).

Hal çekmek, yüze ben kondurmak anlamına gelir, yaldızlı kağıdın yüze yapıştırılması suretiyle de olur. Yaldızlı tellerle benin varaklanması bu anlamdadır (Onay, 2007:174). Bunun yanında geçmişte mektuba da aynı surette hal çekildiği görülmektedir. Temel düşünce aynıdır. Ezilerek hamur haline getirilen malzeme yüze ben olarak yapıştırılır. Âşık sevgiliden âşıkların göz bebeğini ezip yanağına ben yapmasını, ciğer kanından da kına yakmasını ister. Kınanın genellikle düğünlerde yakılması sevgili-gelin münasebetini hatırlatmaktadır:

Zer-i rûyum sirişkümle ezüp mektûba hal çekdüm
Ter ü rengîn idüp sûret virüp gâyet güzel çekdüm
Zâtî G 904/1

Ezip âşıkların göz merdümün ruhsarına hâl et
Ciger kanı ile yaksan destine hınnâ sana elyak
Hayâlî G 262/4

Bunun yanında sevgilinin benini gören âşık eline iki taş alıp kendini döve döve un etmek ister. Burada sunî ben yapılan maddelerin ezilip un haline getirildiği hatıra gelmektedir. Âşığın amacı ezilerek yüze yapıştırılan sunî ben gibi sevgilinin yüzüne ulaşmak olmalıdır (Hayâlî G 223/4, G 366/2):

Görelî dâne-i hâlin ele alup iki taş
Âsiyâ-veş döge döge iderem kendümi un
Hayâlî G 414/3

Tasavvufta mecazen Zât-ı İlâhi, Hakk'ın mutlak gayb ve bilinemez hüviyeti, hakiki vahdet noktası, teklik, sıfatların devirlerinin merkezi, gayb alemi; günah karanlığı, mürşidin istiğna makamında zata ulaşma denizinde bazen müstağrak olması, tevhid sırrını bilerek sonsuzluk denizinden içen ve nâ-mahrem haberini olmaması için sırları örtmüş muvahhid zahid gibi anlamlarda kullanılır. Ben bir noktadır; nokta ise Allah'ın simgesidir (Bayburtluğil, 1985:357; Uludağ, 2002:219; Cebecioğlu, 2005:245; Şâhidî, 1996:56; Şebüsterî, 1999:151; Üstüner, 2007:276; Üzgör, 1990:177).

Sevgilinin yüzünde benlerini görmemiş biri kafurdan yanak üzerinde kafanilden benin ne olduğu hangi keyfiyette olduğunu bilemez:

Her kim yüzünde benlerini görmüş degül bilmez nedür
Kâfûr-ı ârız üzre ol hâl-i karanfûl nicedür

Şeyhî G 78/2

Kan uyuşması tabiri ile ben arasında ilgi kurulur. Kan pıhtısının kurumaması anlamındaki kan uyuşması devir açısından benin muhtevası ile ilgili inanışın göstergesi sayılabilir:

Gam-ı hâl-i ruhundan kan uyuşdı
Nigârâ lâle-i sîr-âb içinde

Necâtî G 540/3

Ben, renk bakımından genellikle siyah/kara olarak düşünülür. Kara kelimesi tevriyeli kullanılarak, renk, toprak parçası ve bahtın karalığı, zulüm/zulmet gibi anlamlar barındırır. Âşığın göz bebeği sevgilinin saç ve beninden kan içer, çünkü derya ehli "kara"dan geçinir. Ben ve ayva tüyleri yüz denizinde kara şeklinde düşünülür. Âşığın dertli başı kara halin kurbanıdır. Onun bahtı sevgilinin hâli gibi siyahtır. Burada hâl kelimesi cinaslı kullanılmıştır (Necâtî G 11/1; Hayâlî G 220/3; Fuzûlî G 7/2, G 88/2; Nev'î G 73/4):

Âh kim hâlün gibi bahtum siyeh-hâl itmege
Hâke saldun zülfünü ömrümi pâ-mâl eyledün

Ahmet Paşa G 149/4

Gelenekte siyah olarak kabul edilen ben Necâtî Beye ait aşağıdaki beyitte yeşil renkte görülmektedir:

Yeşil benler yaraşur kaşlarında

Ki sâdât oturur mihrâb içinde

Necâtî G 540/2

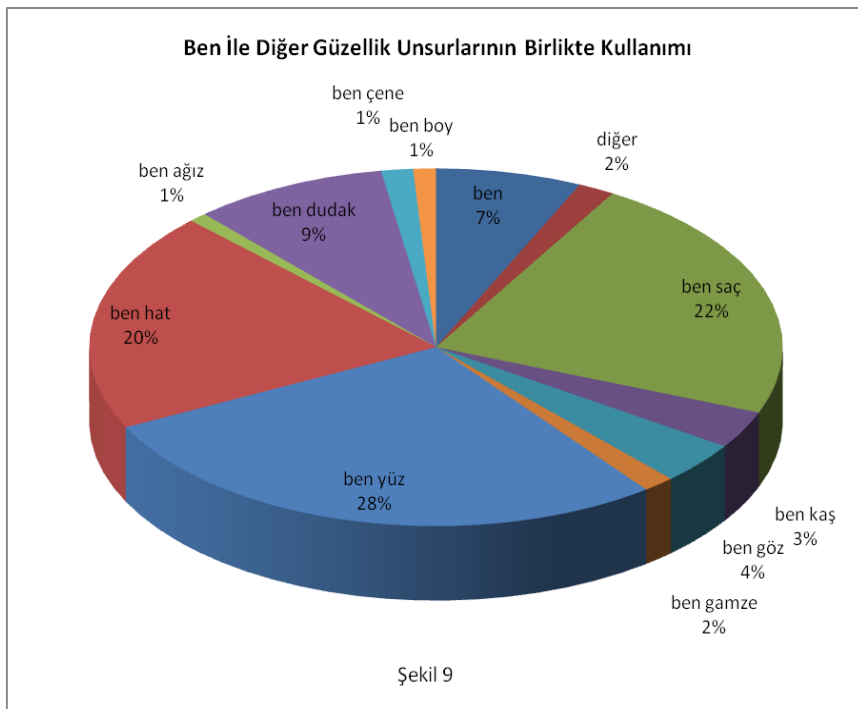
Sevgilinin beni benzersiz kabul edilir. Bütün cihan aransa onun benzeri bulunamaz:

Ey lâle-izâr arasalar cümle cihânı

Bu hâl-i siyâh ile bulunmaz sana bendeş

Zâtî G 604/2

Benin tek başına ve diğer güzellik unsurları ile birlikte kullanım oranlarını gösteren grafik aşağıda verilmiştir:

Ben, güzellik unsurları içinde az bir kullanım oranına sahip olmakla beraber kendi içinde de tek başına kullanımı % 7 gibi küçük bir değerdir. Ben daha çok yüz ile birlikte kullanılır ki oranı %28'dir. Benin en çok kullanıldığı diğer unsurlara sırasıyla %22 oranında saç, %20 oranında hat olarak görülmektedir.

Benin, yüz üzerinde bulunması, saçın yüz ve ben üzerine dökülmesi ve etrafında ayva tüylerinin bulunması sebebiyle genellikle bu unsurlarla

birlikte ele alındığı görülür. Benin dudak ile birlikte %9 oranında kullanıldığını görüyoruz. Bu durum daha çok dudak üzerinde tasavvur olunan ben ile ilgilidir.

2. Ben ile İlgili Benzetmeler

a. Anber, Misk, Benefşe, Karanfil, Fülful:

Okyanusların bazı bölgelerinden toplanan kokulu madde olarak bilinen amber, Amber balığı da denen dişi balinaların bağırsaklarında oluşan sindirim artığıdır. İlaç olarak hastalıkların tedavisinde kullanılmış olmakla beraber yaygın olarak kokuculukta kullanılmıştır. Isıtılınca güzel kokan amberle laden adlı ağacın reçinesi birleştirilerek yapılan hamur; tesbih, kase gibi eşyalarda uzun süreli kalıcı kokular elde etmek için kullanılmıştır. Kadınlar tarafından da bu hamur henüz yaşken küçük parçalar koparılmak suretiyle yüze sunî ben olarak yapıştırılmıştır. (Erdem, 1991:7-8; Parlatır, 2009:88) Amber ve misk birbirine karıştırılarak bir makyaj malzemesi olarak kullanılmıştır. Misk ve amber kokulu ben bu uygulamayla ilgilidir. Benin yaldızlı tellerle varaklanması, yüz üzerine yaldızlı kağıt yapıştırılmasına işarettir (Erdem, 1991:8; Şentürk, 1995:109; Onay, 2007: 174). Aynı zamanda amber, Avrupa ve İslam saraylarında zenci kadın ve kölelere isim olarak verilmiştir (Erdem, 1991:8; Bk.Hat). Bu husus benin güzel kokulu olmakla beraber rengine dair bilgi sunmaktadır. “Anber noktası perçin etmek” sözü bu gelenek ile ilgilidir:

Çün sabâ ol zülf-i müşğîn turrasın çîn eyledi

Nokta-i anber ile gül üzre perçîn eyledi

Şeyhî G 199/1

Ben, amber kokuludur. Saç ile birlikte “anberîn tavk” (kolye, gerdanlık) olur. Sevgilinin dudağındaki amber kokulu ben âşığın canından yapılmış dağı-ı hasrettir (Nizâmî G 21/3, G 66/5; Zâtî G 904/1). Onu görenler “anber bu” derler. “Bu” kelimesi hem işaret hem koku anlamında kullanılmıştır:

Mu'attar zülf ü hâlün seyr idenler ey gözi âhû
Dimişlerdür hakîkat misk odur âlemde anber bu

Bâkî G 402/2

Misk (müşg, nâfe) Hitâ ve Hoten bölgesindeki ceylanların göbek kanından mamül kokusu ile bilinen bir maddedir. Ben, miske koku, renk ve şekil yönünden benzer. Bu münasebetle âhû, Hoten, Çin gibi kelimeler tenasüp içinde kullanılır. Saçın da benzetilene durumundaki müşg genellikle saç ile birlikte ele alınır (Bk.). Çölde bulunması, diğer diyarlara götürülmesi gibi hususlar söz konusu edilir. Misk sevgilinin saç ve beninden dolayı çöllere düşmüştür (Ahmet Paşa G 237/2):

Sahrâlara düşerse n'ola nâfe-i gazâl
Sevdâlara salupdur anı dil-berâ o hâl

Bâkî G 291/1

Gûy u çevgân, top ve ucu kıvrık sopayla at üzerinde oynanan bir oyundur. Saç anberîn çevgân şeklinde düşünülünce ben şekil bakımından misk kokulu top (gûy-ı misk) olarak tahayyül edilir (Hayâlî G 271/1):

Cân-ı miskîne uyanlar oynamag için yine
Oldı zülfün anberîn çevgân ü hâlün gûy-ı misk

Hayretî G 206/2

Benefşe (menekşe) ile ben arasında renk bakımından ilgi kurulur. Ben şive gülzarının benefşesidir (Hayâlî G 65/4). Benefşe siyah rengi dolayısıyla lale renkli yanak üzerine asılmış tahayyül edilir. Dane kelimesi dolaylı olarak bene işaret etmektedir:

Nazar kıl devr-i ruhsârında hâl-i yâra ey Yahya
Asıldı sanki bir dâne benefse lâlezâr üzre

Yahya G 376/5

Ben renk ve şekil bakımından karanfile teşbih edilir (Bk. Şeyhî G 78/2; Bâkî G 255/4, G 284/3). Karanfilin kokusu da bu münasebetle zikredilir. "Benlik şarabının kokusunun def edilmesi" hem ağız kokusunun giderilmesi için karanfil kullanılması hem de tasavvufî anlamda birliğe ulaşma anlamında kullanılmıştır:

Dem-be-dem benlik şarâbı kohusin def itmege

Vasf-ı hâlün düşmez agzumdan karanfüldür bana

Necâtî G 15/3

Fülfül karabiber demektir. Şekil ve renk bakımından ben ile ilgi kurulur. Siyah, küçük taneler halinde bulunan karabiber dövülerek toz haline getirilir. Güzellik sofrasında dudak tuzluk, dane dane ben karabiber şeklinde tahayyül edilir. Tadının acı oluşu sevgilinin benine hasedindendir. Onun sevgilinin benine benzemesi mümkün değildir. Şair, sevgilinin ateş yüzündeki benini vasfetse acılığı âşıkların ağzını yakar (Mesîhî G 128/2; İshâk G 16/4; Yahya G 440/5; Nev'î G 80/4):

İl anı döge döge kullanur gulâm-ı siyâh

Nice ola bendeşi şeh-dâne hâlünün fülfül

Zâtî G 857/2

Âteşin ruhsârı üzre hâli vasfında sözüm

Âşık-ı bî-dillerün agzın yakar fülfül gibi

Bâkî G 532/3

b. Karga, Meges, Pervâne, Murg, Hümâ, Melek

Ben ile karga (gurâb, zağ) arasındaki ilgi renk münasebetiyedir. Ben karga, saç ağ olunca sevgili hile ile âşığın gönül şehbazını avlar (Bk. Hayretî 145/3). Aynı teşbih saç ve hat için de söz konusudur. Bu durum her tarafı kargalar kapladı şeklinde ifade edilir:

Bir yana oldı hâl ü hat ü zülf-i müşg-bâr

Cân gülşenini kapladı tutdı gurâblar

Necâtî G 105/5

Ben, dudak üstünde olduğunda genellikle sinek (meges) şeklinde düşünülür. Bu teşbihte dudağın tatlı, şeker, mey oluşu birinci dereceden etkilidir. Dolayısıyla ben ve dudak birlikte ele alınır (Bk. Dudak; Nizâmî G 99/3; Necâtî G 210/7, G 267/6; Mesîhî G 105/6):

Hâl-i anber-fâm kim konmuş leb-i cânâneye

Bir mekesdür kim düşüp kalmış durur peymâneye

İshâk G 236/1

İzârunda şehâ hâl-i siyâhun
Şeker üstine konmuş bir megesdür

Bâkî G 179/4

Âşık sevgilinin benlerinin hayalinden uyuyamaz. Çünkü “sinek çok olursa göze uyku girmez” (Nizâmî G 91/3). Âşık, “dünya pazarında sevgilinin beni gibi bir sinek gözüme dokunmadı” der (Bâkî G 209/4). Yüzün güneşe teşbihi münasebetiyle ben, sıcakta havada sinek şeklinde düşünülür:

Hâlün ruhunda yirine hoşnûd olup durur
Şol resme kim güneş bulıcak hazz ider meges

Mesîhî G 105/7

Ben ile pervane benzerliği yüzün mum şeklinde düşünülmesi ile kurulur. Benler yanak mumunu öpmeye gelmiş fakat yanarak düşmüş pervanelere benzetilir. Bu münasebetle sinek de aynı bağlamda ele alınır (Necâtî G 195/1; Hayâlî G 164/1):

Hâller görsem yüzünde sanıram pervâneler
Yandılar çün geldiler şem-i şebistân öpmege

Hayâlî G 537/3

Âşığın gönül kuşu ile (murg-ı dil) ben arasında ilgi kurulur. Yüzün denize teşbihi münasebetiyle ben “murg-ı âbî” şeklinde tahayyül edilir (Hayâlî G 44/5, G 82/4). Sevgilinin kaşındaki ben gülşen köşesine yuva yapmış kuşa benzer:

Hâl-i ebrûsını yârun kim gönül mesken tutar
Murgdur kim aşiyân-ı gûşe-i gülşen tutar

Ahmet Paşa G 96/1

Benin hümâ ve melek şeklinde düşünülmesi kaş münasebetiyledir. Hümâ yükseklerden uçan muhayyel bir kuştur. Kaş arş-ı âlâ olunca ben onu yuva edinmiş hümâ olarak tahayyül edilir. İki kaşın ortasındaki ben, kaş münasebetiyle uçmaya hazır meleşe benzetilmiştir (Bk. Kaş):

Kaşun üzre hâl-i anber-bârunı dir seyr iden
Bir hümâdur arş-ı a'lâ üzre dutmuş âşiyân

Hayretî G 352/2

İki kaşun ortasında hâlün ey hayrül-beşer
 Bir melekdür sanasın uçmaga açmış bâl ü per
 Yahya G 64/1

**c. Ayyâr, Câdû, Harâmî, Harut, Fitne, Kâfir, Sâhir, Na-müselmân, Uğru,
 Tarrâr, Zâlim, Kâtil**

Babil kuyusu büyüünün kaynağı olarak bilinir. Harut ile Marut isimli iki meleğin orada baş aşağı asılı olduğuna inanılır. Çene üzerindeki ben, Babil kuyusunun büyücüsü, saçları kemend yapan ayyâr, büyü için kitap açan efsuncu şeklinde düşünülür. (Bk. Çene, Göz-çâh-ı Bâbil; Nizâmî G 67/4; Ahmet Paşa G 157/4; Mesîhî G 279/1; Hayâlî G 573/3; Nev'î G 114/2). Ben ateşler saçan cadı veya cadının gözüne benzetilir. Yüz ateş ve suya teşbih edilince ben “oda yanmaz, suya batmaz câdu” olarak tahayyül edilir (Necâtî G 441/4; Bâkî G 170/3):

Ne gönül kodı ne göz hâl-i ruh u ârız-ı dost
 Oda yanmaz suya batmaz nice câdûdur bu
 Necâtî G 443/2

Ben fitne ilişkisi içerisinde bütün fitnelerin kaynağı olarak ele alınır. O “fitnede bir danedir” (Necâtî G 418/4). Hat, ruh, zülf, kakül gibi fitne unsurlarının içinde yer alır. Buna siyah renkte oluşu da bir etkendir. Diğer unsurlarla birlikte fitne çıkarmak için toplanan ekip zaman zaman da fal ehli tarafından deşifre edilir (Bk. Bu Unsurlar):

Bildiler fitnessini hâl-i ruhundan yârün
 Kişinün kevkebine nazır olur fal ehli
 Nev'î G 523/2

Ben-harami/tarrâr benzerliği yüzün Rum'a teşbihi dolayısıyladır. Rum ili haramisi şeklinde düşünülen ben, âşığın can kervanını/mülkünü yağmalar. Bu münasebetle saç da Çin ve Hoten ülkesinin haracını alır. Hat ve ben güzellik metaini ortaya çıkaran “gölge haramisi” şeklinde düşünülür ki hilekâr

anlamında kullanılır (Bk. Saç, Hat; Özkan, 2007:213; Necâtî G 129/3, G 202/4, G 566/1; Hayâlî G 393/1; Nev'î G 199/4; Rûhî G 264/2):

İder gamzen gönül mülkini târâc

Alur cân kişverinden benlerün bâc

Hayretî G 32/1

Bir gölge harâmîsi durur hâl ü hatun kim

Turmaz çıkarur hüsn metâını behâya

Necâtî G 444/4

Benin kafir, nâ-müselmân, putperest, ateşperest olarak tasavvuru renk münasebetiyledir. Siyahlık ile küfür arasında bağ vardır. Ben, saç, göz ve hat birlikte kafir olarak tasavvur edilir (Bk.Bu Unsurlar). Âşığın imanını bunlar yüzünden tehlikededir (Ahmet Paşa G 186/2; Necâtî G 339/1). Yüz ateşe benzeyince hal ona tapan “kâfir-i Hindû” olur. Yüz-din teşbihinde hat ile ben bir günde dine gelen iki kafire benzetilir:

Ey sanem şol hal kim konmuş bu hadd-i meh-veşe

Kâfir-i hindû durur kim secde eyler âteşe

Hayâlî G 481/1

Yüzüne hâl ü hat geldi nitekim

İki kâfir gelür bir günde dine

Mesîhî G 231/3

Ben, âşığın canına kastetmesi bakımından katildir (Fuzûlî G 164/5). Yüz, İslam mülküne benzetilince ben orada imana kasdeden zalim olur (Nizam, G 121/2). Ben ile hırsız (uğru) arasındaki ilgi âşığın gönlünü çalması dolayısıyla kurulur. Saçların şekil bakımından gönül hırsızını beni koltuğunun altına sakladığı tahayyül edilir. Çene çukurundaki ben zindanda kalması gereken bir hırsız şeklinde düşünülür (Bk. Saç, Çene; Mesîhî G 68/1; Necâtî G 492/6):

Hâl-i siyehün çâh-ı zenahdânda nigârâ

Bir uğrı durur kim kala zindânlar içinde

Necâtî G 553/5

**d. Hind, Hindû, Zengî, Habeş, Bilâl-i Habeşî, Ashâb, Ka'be, Hacı,
Hacerü'l-esved, Semender**

Ben, renk bakımından Habeş, Habeşî, tıfl-ı Habeş, Bilâl-i Habeşî, Hind, Hindû, Hindû-beçe, zengi (zenci) şeklinde düşünülür. Yüz-Rum teşbihinde ben, leşker-i mülk-i Habeş olur. (Nizâmî G 61/2, G 90/7) Yusuf güzelliğindeki sevgilinin kakülü ucundaki benler, Mısır'da asılmış Habeşliye benzetilir (Hayâlî G 468/2). Sevgilinin yanağını görenler "Hindûlar Rum'da gül sohbeti kurmuş" derler:

Hâllerle ârizun cânâ görenler didiler
Bir nice Hindûler etmiş Rûmda gül sohbetün
Hayâlî G 428/4

Yanak veya yüz gül bahçesine teşbih edilince ben, gül dermeye çıkmış Hind/Habeş çocuğu olarak tahayyül edilir. Sevgilinin yüzünde beni görenler "Habeş tıflı gülistanda yatıyor" derler. Yüz suya benzetilince ben, gül toplamak için sudan geçemeyen Hindû-beçe gibi düşünülür (Ahmet Paşa G 111/5; Hayâlî G 80/3):

Tagılır lâle ruhun üstine hâl-i siyehün
San ki Hindû-beçe gül dirmege gül-zâra gider
Ahmet Paşa G 77/2

Yüz-hazine teşhibinde ben, o hazineyi koruyan muhafıza benzetilir. Âşığın gönlünün sırça sarayının koruyucusu da bendir (Necâtî G 302/5). Onun gibi yan kesiciyi Bağdat görmemiştir (Hayâlî G 44/2). Kendisine mücevher kutusuna benzeyen ağız emanet edilen Hindû, onu gözden kaybetmiştir. Bu durumda Hindûlara ait bir olumsuzluk dile getirilmiş olur:

Ruhsâruna hâfız kodı zülfünü hâlün
Tâ mâlik-i gencîne-i hüsn ola bu Hindû
Nizâmî G 93/6
Dehânun dürcünü hâl-i lebün gözden nihân itmiş
Emânet gör ki Hindû mahzen-i lü'lü'ye hâzindür
Fuzûlî G 104/3

Yanak üzerindeki Hindû ben, ateş içindeki semendere benzetilir. Ben, yüz münasebetiyle ateşperest şeklinde düşünülür (Bk.Yanak-Ateş; Ahmet Paşa G 157/3, G 3/13; Necâtî G 250/4; Hayâlî G 30/2):

Rûy-ı gülgûnunda hâlin Hindû-yi âteşkede
La'l-i cân-bahşında hattın kâfir-i Îsâ perest
Hayâlî G 34/2

Dudak ile âb-ı Kevser teşbihinde ben, Bilâl-i Habeşî şeklinde düşünülür. Bu teşbih benin rengi ve dudak etrafında görünüşüne dayanır. Yanak âl olunca benler ashab olarak tahayyül edilir. Yanak nûr-ı Nebî olunca benler yine ashaba benzetilir. Kulak üzerindeki ben minareye çıkmış Bilal şeklinde tahayyül edilir (Bk. Kulak; Ahmet Paşa G 346/3; Necâtî G 644/4; Hayâlî G 604/2):

Ârızun âyet-i lutf u hatun irâb gibi
Yanagun nûr-ı Nebî benlerün ashâb gibi
Necâtî G 614/1

Ya hod ol serv-i bâlânun bünâgûşındaki hâli
Bilâl-i Mustafâdur nûr-ı kudretten menâr üzre
Yahya G 376/3

Ben ile Kâbe arasındaki ilişki renk benzerliğine dayanmaktadır. Yüz Kâbe'ye benzetilince saç ve ben ona yüz süren bin başlı ejder şeklinde düşünülür. Yüzün nur olarak tasavvur edilmesiyle ben, Kâbe gibi nura gark olmuş kabul edilir. Kâbe münesebetiyle Hz. İbrahim'e telmih vardır:

Ka'be gibi yine müstagrak-ı envâr olmuş
Ey Halîlüm yüzün üstindeki hâlün adesi
Yahya G 479/4

Geçmişte Kâbe yolu zorluklarla doluydu. Hacılar kervanlar vasıtasıyla günlerce çölde yolculuk yapmak zorunda kalırdı. Kâbe yolunda hat, deve diken, ben ise onun kenarında konaklamış bir hacı şeklinde tahayyül edilir:

Hattı yanında hâlini seyr eyledüm didüm
Bir hâcîdür ki kondı mugaylân kenârına
Hayretî G 409/4

Hacerü'l-esved, Kâbe'nin duvarında bulunan ve cennetten geldiğine inanılan siyah taşa denir. Yüz-Kâbe teşbihi dolayısıyla ben, hacerü'l-esved şeklinde düşünülür. Benin hacerü'l-esvede teşbihi sevgilinin yüzü Kâbe'sinde karar kılmasından kaynaklanır (Erünsal, 1988:245). Sevgilinin yüzündeki ben ondan üstün tutulur (Nizâmî G 75/6):

Hayâl-i hâl-i ruhsârun yog anun çünki gönlinde
Ne basdı bagrına seng-i siyâhı Kabe yâ kıblem
Bâkî G 333/3

e. Padişâh, Sultân, Şâh

Benin bu unsurlara teşbihi yüz münasebetiyledir. Ben, Yüz-Mısır benzerliği dolayısıyla Mısır'a sultan olur. Bu sultan rengi dolayısıyla da Habeş Sultanı şeklinde düşünülür. Eskiden sultanları serinletmek amacıyla gölgelik ve yelpaze kullanılırdı. Bu durumda saç, çadır, sayebân ve etrafı temizleyen süpürgeci olur. Onun yüce gölgesi "ben"i cemal mülküne sultan yapar (Bk. Yüz, Saç; Ahmet Paşa G 2/8, G 13/7, G 43/6; Necâtî G 518/1):

Yüzünde hâlünü mülk-i cemâle şah itdi
Senün hümâ saçunun sâye-i hümâyûnı
İshâk G 297/3

Ben, şive ülkesinin padişahı şeklinde düşünülür:
Ey hâl-i ruhun pâdişeh-i kişver-i şîve
Âşıklara her bir bakışun mazhar-ı şîve
Mesîhî G 240/1

f. Bekçi, Karakullıkçı, Leşker, Çâpük, Sipâh, Beydak, Müderris, Rum İli Dilberi, Şûh, Şâhid

Ben ile bekçi arasındaki ilgi yüzün güzellik bağına benzetilmesine dayanır. Ben, hüsn bağında saç ağı ile can kuşlarını avlar:

Hâl-i siyâhı bekçi olalı hüsnü bâğına

Cân kuşlarını takdı kara saçı agına

Hayâlî G 466/1

Karakullukçu, Yeniçeri Ocağı bölüklerinde odaları ve odaya gelen misafirlerin ayakkabılarını temizleme, yemek kaplarını yıkama ile görevli ere denir. İşçi, gündelikçi anlamına da gelir (TDK, 2005:1078). Yukarıda yüzün Mısır'a teşbihine değinilmişti. Böyle birinin Mısır'a aziz olması şaşılacak bir durumdur:

Hâl-i ruhi dil-dârûn hod bir kara kullukcı

Şol Mısra azîz olmak ya Rab neden olmuşdur

Necâtî G 182/5

Benin leşker, sipah, çapük şeklinde düşünülmesi renk münasebetiyledir. Genellikle hat ile birlikte anılır. Bu teşbih etrafında savaş sahnesi oluşturulur. Hal ve hat Rum üzerine asker çeker, serdarlık ile kaküle verilmiştir (Bk. Hat; Ahmet Paşa G 34/2; Necâtî G 468/5; Hayâlî G 565/3). Ben güzellik gülistanına giren atlı (çapük) şeklinde düşünülür (Şeyhî G 103/2). Çapük, atlı süvari anlamına gelmekle birlikte çapük-bâz, el çabukluğu ile hile yapan sihirbaz için kullanılır:

Hâl u hat milket-i Rûm üstine leşger çekdi

Virdiler kâkül-i müşğînüne serdârlığı

Bâkî G 495/4

Hey ne çâbü-k-bâzdur Hindû benün kim zülfünü

Gâh urur müşğîn resen geh anberîn çenber düzer

Şeyhî G 26/3

Beydak, satranç oyununda piyon demektir. Şekil bakımından ben ile ilgi kurulur. Ben beydaki âlemi şah-mat eden iyi yetişmiş (ferzâne) bir oyuncudur (Şeyhî G 103/5; Necâtî G 64/5, G 468/1; Bâkî G 364/2). Muhabbet oyununda âşığı mat edince “var öğren gel” der:

Mansûbe ile sürdi ruh üzre piyâdesin

Şeh-mât itdi âlemi ferzâne benlerün

Necâtî G 284/5

Ruhi şatrenc-i mahabbetde beni mât idicek

Beydak-ı hâl-i siyâhı didi var öğren gel

Necâtî G 337/4

Ben, Rum ülkesinde cefâ ilmini okutan benzeri görülmemiş bir müderristir. Rum ülkesi ile yüz teşbihi bu tasavvurun dayanağı olur:

İlm-i cefâ kitâbını ders itmede bu gün
İklîm-i Rûma gelmedi hâlin gibi ferîd

Hayâlî G 43/2

Ben, ayva tüyleri ile birlikte âşığın katline/kanına şahadet (şâhid, güvâh) eder (Mesîhî G 140/4; Necâtî G 284/1). Sevgili siyah beni gibi şuhur (Hayretî G 354/2). Sevgili yüzündeki benleri soran âşığa “Rum ilidir bunda güzeller çok olur” der. Ayva tüyleri ile ben Rum ili dilberlerine benzetilir (Necâtî G 110/1):

Sünbülün Hind vilâyetlerinün anberidür
Ruhdaki hâl ü hatun Rûm ili dilberleridür

Mesîhî G 44/1

g. Pervîn, Yıldız (Kevkeb, Sitâre), Kıvılcım (Şerer)

Pervîn, Ülker yıldızı, Süreyya yıldızı demektir. Yüz aya teşbih edilince ben Pervîn olur (Bk.Yüz; Ahmet Paşa K 23/12; Hayâlî G 221/4). Benin hayali âşık için karanlık gecede parlak bir yıldız gibidir (Bâkî G 17/3, G 92/3). Gök yüzünde yıldız çoktur ama sevgilinin beni gibi “ruşen güher kevkeb” yoktur:

Egerçi gök yüzünde ahter-i ferhûnde-fer çokdur
Kanı hâl-i ruhun mânendi bir rûşen güher kevkeb

Bâkî G 17/2

Âşığın ateşli ahından oluşan ben, “suya düşmüş bir şererdir”. Su ile kastedilen sevgilinin yüzüdür:

Suya düşmüş bir şererdür âh-ı âteş-bârdan
Ârızun âbındaki hâl-i siyah ey lâle-had

Yahya G 52/3

h. Dâne, Mercimek, Çekirdek, Hab, Habbetü's-sevdâ, Zebîb, Üzüm

Dâne, benin en çok benzetildiği unsurlardan biridir. Ben, dane olarak ele alındığında çoğunlukla kuş-tuzak ve hirmen/harman ilişkisi kurulur. Eskiden kuş avlamak için dane ile tuzak kurulur, daneyi yemeye gelen kuş böylece avlanırdı. Gönül kuşu dane ile avlanır. Ben dane şeklinde düşünülünce saç, tuzak (dam) olarak tahayyül edilir (Bk. Saç; Şeyhî G 30/2; Ahmet Paşa G 227/5; Hayretî G 236/4; Fuzûlî M1/5; Bâkî G 480/3):

Zülf ü hâlin dil-berün gördükçe iy dil kıl hazer
Kim kılan her demde mürği sayd dam u dânedür

Şeyhî G 79/6

Harmanda buğdaygiller ve saman gibi kolayca yanacak mahsül bulunur. Bu münasebetle, dane, saman, ateş, yanmak kelimeleri birlikte kullanılır. Sevgilinin beni âşığın can hirmenini yakar, berbad eder. Ayva tüyleri ile birlikte “cevr ü cefâ hirmeni” şeklinde düşünülür (Nizâmî G 60/2; Ahmet Paşa G 22/2; Necâtî G 112/3, G 557/5):

Dâne-i hâl-i siyah ey Bâkî
Hirmen-i ömrümi itdi ber-bâd

Bâkî G 41/5

Yüz cennet ilişkisi içinde ben, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep olan daneye benzetilir. Şair “cihan bağında dâneye meylin yok ise Âdem degilsin” der (Mesîhî G 190/3). Âşık, sabretmek ve cennette kalmak ile cennetten vazgeçmek arasında kalır. Tercihini daneden yana kullanarak atasına benzediğini övünerek anlatır (Necâtî G 220/2, G 557/5):

Dâne-i hâline bak cennet-i ruhsârında
Nice sabr eylesün Allâhı seversen âdem

Bâkî G 331/4

Âdem behiştî dâneye satdı o hâle ben
Benzerse böyle benzese ogul atasına

Hayâlî G 488/3

Ben, şekil münasebetiyle mercimek (ades) olarak düşünülür. Mercimek münasebetiyle Hz.İbrahim'e telmih yapılır. Bu durumda sevgili

“Halîl” olur. Sevgilinin beni fülûlden üstün tutulur (Bk. Ağz, Sevgili ile İlgili Benzetmeler; Ahmet Paşa G 235/6; Zâtî G 695/5):

Dîdâr ile ahabbîn ider yâr ziyâfet
Hâl-i ruhunu hân-ı Halil'e ades eyler

Nev'î G 98/1

Ben ile çekirdek ilgisi dudağın şekere teşbihi dolayısıyladır. Şekerin çekirdeğinin çıkarılmasıyla dolaylı olarak bene işaret edilir (Necâtî G 319/7). Eskiden afyon hapları kağıda sarılarak içilirmiş. Bir müddet sonra midede kağıt dağılınca bu hap içene keyif verirmiş. Hab (hap), tevriyeli olarak kullanılır. Benin hap şeklinde düşünülmesi şekil münasebetiyedir. Onun gibi “müferrih hab” bulunmaz (Hayâlî G 414/5):

Şarâb-ı dil-güşâ olmaz o lal-i cân-âdan yig
Müferrih hab bulunmaz hâl-i rûy-ı dil-rübâdan yig

Bâkî G 271/1

Habbetü's-sevdâ çörek otu demektir. Habbe (dane) ve sevda (siyah) kelimeleri dolayısıyla benin benzetilene olmuştur (Kurnaz, 1996:269). Ayrıca şairler, bene rengi itibarıyla sevda der (Hayâlî G 69/1):

Asıldı sünbüle mânendi sünbülüne gönül
O ben olalı izârında habbetü's-sevdâ

Hayâlî G 10/2

Zebib, kuru üzüm ve incire denir. Dudak üzerindeki ben, “hoş-âb içinde zebib”e benzetilir. Saç, salkım (hûşe) şeklinde düşünülünce ben ile siyahlık ilgisi kurulur. “Üzüm üzüme baka baka kararır” sözüyle dolaylı olarak ben üzüme teşbih edilmiş olur:

Şîrîn lebünde hâli yaraşmış Mesîhiyâ
Hoş-âb içinde niteki mergûb olur zebîb

Mesîhî G 14/6

Hâlün cefâyı hûşe-i zülfünden öğrenür
Üzüme göre kararur ey bî-vefâ üzüm

Necâtî G 360/5

i. Göz Bebeği, Nokta, Dâğ, Top, Tesbîh, Kara, Karacadağ, Tire

Ben, şekil ve renk bakımından göz bebeğine benzetilir. Âşığın gözündeki göz bebeği değildir, benin hayalidir. Yüzdeki ben göz bebeğinin aksidir, sevgiliye bakanların göz izidir. Sevgilinin benleri âşığın göz bebeğidir, gözüdür (Hayâlî G 175/4, G 264/1; İshâk G 324/5; Necâtî G 284/3, G 642/7). Bu yüzden âşığın sevgiliye iki gözüm demesine şaşmamak gerekir:

Ey gözüm nûrı sana iki gözüm dirsem nola
Ruhların üstünde ayn-ı merdümek ol iki hâl
Zâtî G 832/6

Ben şekil yönünden noktaya benzer. Ben ile yazıdaki noktalar arasında ilgi kurulur. Kaş nun harfine benzetilince ben, onun noktası olur. Rahmetin “ra”sı üzerine nokta olunca âşığa “zahmet” düşer (Fuzûlî G 256/1; Mesîhî G 78/5). Sevgilinin beni âşığın gözü üzerindeki noktadır, o olmazsa kör olur (göz okunur, kör okunur):

Gözüm görmez şehâ hâl-i ruhunsuz
Ki gözden nokta gitse göz olur kûr
Mesîhî G 47/3

Remil kum demektir. Kum üzerinde şekiller yaparak fal bakana da remmâl denir. Remilin esası noktadır. Her iki nokta bir çizgi oluşturur. 16 şekil üzerinden bakılan falda iyi ve kötü sonuçlar vardır. Remilin sonucu iyi çıkarsa “beyâz düştü” denir (Pala, 1995:448). Ağzın sır ve gayb oluşu nedeniyle ben için nokta-i remmâl teşbihi yapılır. Böylece gaybdan haber vermek mümkün olacaktır. Dudak üzerindeki ben ağzın sırrını açığa çıkaran nokta-i remmâl şeklinde tasavvur edilir (Bk.Ağız; Necâtî G 340/1):

Dil-berâ hâl-i lebün râz-ı dehânun kıldı fâş
Şöyle kim esrâr-ı gaybı nokta-i remmâl açar
Necâtî G 162/5

Ben, bunların yanında şeker üzerindeki nokta, tac üzerindeki nokta, irâb noktası gibi teşbihlere konu edilir (Bk. Nizâmî G 94/6; Mesîhî G 25/2; Ahmet Paşa G 335/13; Hayâlî G 558/5).

Dağ, kızgın demirle vurulan damga, nişan demektir. Aynı zamanda lalenin içindeki siyah tohuma da dağ denir. Renk münasebetiyle benin benzetilene olur. Bazen âşığın sinesi sevgilinin beni hasretiyle dağlanır, bazen lalenin sinesine şevk oduyla dağ vurulur. Âşığın sinesinde benin hayaliyle dağ vurulacak boş bir yer kalmamıştır. Lale sevgilinin beni sevdasıyla aklını yitirmiş kıpkızıl deli şeklinde tahayyül edilir (Hayretî G 459/3; Hayâlî G 178/2; Fuzûlî G 259/4):

Ruhun devrinde eşküm lâlezâr-ı bâg-ı cennetdür

Derûn-ı sînede hâlün hayâli dâg-ı hasretdür

İshâk G 78/1

Lâle çemende başı açık kıpkızıl deli

Sevdâ-yı hâl-i yâr ile muhtel dimağı var

Bâkî G 53/4

Necâtî Bey beni âşığın beden kalesini yıkan top güllesine benzetir (Necâtî G 454/4). Ben saç ile birlikte tesbih şeklinde düşünülür, şekil yönünden tesbih tanesine benzetilir. Âşık sevgilinin beni hayaliyle ölürsem “sipih-i pir ola kabrimde sübhâ-gedânım” der (Nev’î G 308/5). Benlerin şeh-dânesinden (iri taneli inci) saça dizilen tesbih âşığın gözyaşlarıyla mercana dönüşebilir. Ben saç ile birlik olalı mescid ve mihrab ehlinin tesbihi olmuştur (Bk. Saç):

Tesbîhi oldı mescîd ü mihrâb ehlinün

Hem-dem olalı zülf-i perîşâna benlerün

Necâtî G 284/8

Yüz-deniz teşbihi münasebetiyle ben kara (toprak parçası) (Nev’î G 73/4; Necâtî G 11/1) veya etrafı denizle çevrili ada (mağrip cezâiri) şeklinde düşünülür:

Hindû-yı hatt-ı ârızıdur Ka’be zâ’iri

Bahr-i ruhında benleri magrib cezâ’iri

Nev’î G 494/1

Yüz, Aydın iline teşbih edildiğinde yüzdeki ben “Aydın içinde Tire” kazası şeklinde tasavvur edilir (Necâtî G 531/4). Âşığın gözyaşları benin hayaliyle Kızılırmak (Kızılca Irmak) olunca, sevgilinin beni Karaca Dağ olur:

Gam-ı hâlün Karaca Dag gibidür

Kanlu yaşum Kızılca Irmakdur

Necâtî G 147/3

j. Ber-kenâr, Kur'ân, Durak, Duman, Buhûr

Ben yüz sayfasında ber-kenâr olarak düşünülür (Ahmet Paşa G 34/1). Sevgilinin yüzü, saç, ayva tüyleri ve beni Kelamullah'a teşbih edilir. Yüz güzellik mushafı, hat güzellik ayetleri ben de durak şeklinde hayal edilir (Bk. Bu Unsurlar; Hayretî G 223/1, G 243/2):

Ey mushaf-ı cemâl yüzünde sebak sebak

Âyât-ı hüsn hatt-ı ruhun benlerün durak

Necâtî G 272/1

Âşık sevgiliden yüzünü ve benini saklamamasını ister. Yoksa ahı dumanı dünyanın yüzünü kaplayacaktır. Duman (dûd) ile dolaylı olarak bene işaret edilir (Fuzûlî G 172/5). Yüz-ateş teşbihi münasebetiyle ayva tüyleri ve ben misk ile amber buhuru (tütsü) şeklinde düşünülür. Misk ve amberin ısıtılarak kokusunun çıkarılmasına işaret vardır:

Ruhun âteş hat u hâlün bahûr-ı misk ü anberdür

Ham-ı zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür

Bâkî G 50/1

İ. HAT

1. Umumi Olarak Hat

Hat yanakta, dudak etrafında ve çenede çıkan ince, sarı tüylere (ayva tüyelerine) denir. Gençlerde yeni çıkan bıyık ve sakal için de kullanılır. Yüzü kaplaması veya yüzün belirli kesimlerinde bulunması münasebetiyle güzellik unsurlarından sayılır. Yüze güzellik vermesi, tazelik hissi uyandırması gibi nedenlerle makbul sayılmış; kararması, sertleşmesi yani sakal haline gelmesi dolayısıyla da güzelliği giderdiği için olumsuz olarak değerlendirilmiştir:

Geldi hat-ı ruhsârelerün geçdi güzellik

Gecdükçe dahi şîve-i reftârı komazsın

Nev'î G 358/2

Hat tasavvufta, Allah'ın yüzünün belli olması, celal ve sıfatlar, kesret, berzah ve gayb alemi, tevhid sırrıyla sonsuzluk deryasından içen ve nâmahremi haberini olmaması için sırlarını örtmüş muvahhid gibi anlamlara gelmektedir. Vahdeti temsil eden yüzü örtmesi nedeniyle hat vahdete giden yolda kesrettir. Her şey zıddıyla bilinir kaidesine vahdeti örtmesi Hakk'ın bir sırrıdır (Üzgör, 1990:177; Gölpınarlı, 1972:186; Bayburtlugil, 1985:357; Şahidi, 1996:56; Tarlan, 1998; 43, 83, 127; Tarlan, 2009:207; Uludağ, 1996:226; İpekten, 2008:116, 164; Üstüner, 2007:280).

Genellikle yüz, saç, ben, dudak, ağız, çene ve gamze (Bk. Bu Unsurlar) ile birlikte ele alınır. Şekil, koku ve renk hususiyeti münasebetiyle değişik teşbih ve mecazlara konu olur. Hat, yazı ve sebz/çemen şeklinde, misk ve amber kokulu, genellikle siyahtır. Yüze güzellik ve ziynet veren saç, hal ve hattır (Mesîhî G 197/4):

Nitekim zulmet çerâgun rûşenâsın arturur

Rengini ruhsârunun zülf ile hatt u hâl açar

Necâtî G 162/6

Hattın rengi genel olarak siyahtır. Bu renk, kara, siyah kelimeleri ve kararmak fiiliyle ifade edilir. Fakat sarı tüyler münasebetiyle zer, zer-efşân, zer nişân etmek gibi tabirlerle sarı renge, tıraş edildiği zaman beyaz yüz üzerindeki renk dolayısıyla da laciverd, laciverdi-minâ, firûze (pîrûze)⁷¹ olarak ele alınır. Sebz ve sebze tasavvuru ile de yeşil olarak düşünülür. Hat, güle benzeyen yanak üzerinde sararmış hazan yaprakları şeklinde tahayyül edilmiştir. Melekler sevgilinin hattının renginden dolayı yeşil elbise giyinmiştir (Bk. Ahmet Paşa G 132/2, G 151/4; Necâtî G 302/4; Hayretî G 159/2; İshâk G 253/5; Hayâlî G 29/5; Nev'î G 209/2):

Ta'ne taşına nişan itdi beni ey Nev'î

Hatı pîrûze bir âşûb-ı cihan tâze-tıraş

⁷¹ Firûze, Nişabur'da çıkan açık mavi renkli ve değerli bir yüzük taşıdır. Laciverd, koyu mavi süs taşı; laciverdi-minâ koyu mavi cam rengine denir (Parlatır, 2009:471, 954, 1095).

Nev'î G 203/5

Kâtib-i takdîr hatt-i sebz tahrîr etmege
Levh-i gül-zârı hazân bergi zer-efşân eylemiş

Fuzûlî G 130/2

Ey yüzün bâg-ı bihişt ü kevseri ol lal-i nâb
Reng-i hattundan geyinmiş her melek ahzar siyâb

Mesîhî G 11/1

Hat ile birlikte anılan bir husus da tıraş mevzuudur. Yüzdeki kılların kazınmasına tıraş denir. Bu durum hattı kazımak, tıraş etmek, tıraşı gelmek gibi tabirlerle ifade edilir. Hattın tıraş edilmesi aşkın manasının, yüzdeki sırların ortaya çıkması anlamına gelir. Burada yüzü örtmesinden dolayı mecazî anlam tıraş ile aktarılmıştır (Ahmet Paşa G 320/4; Hayâlî G 291/1):

Yârun kaçan ki hatt-ı gubârı tırâş olur

Esrâr-ı ışk sûret-i hüsninde fâş olur

İshâk G 44/1

Hat ile kastedilen hususu iki biçimde incelemekte fayda vardır. Birincisi yanakta beliren ince ve sarı tüyledir. Genel olarak kastedilen hat budur. Fakat ikincisi dudak üstünde yeni terleyen bıyık anlamındaki hattır. Bu tüyler yanaktakilere nazaran daha koyu ve sık olur. Kadınların çeşitli yöntemlerle onlardan kurtuldukları bilinir. Tıraş ile kastedilenin dudak üzerindeki tüyler ile ilgili olduğu açıktır. Dudak üzerindeki bu kıllar âşık için üzüntü sebebidir:

Ancak rakîb cevri degül infiâlümüz

Hat geldi la'l-i yâre odur bu melâlümüz

Bâkî G 207/1

Bu fikri destekleyen kullanımlardan biri de hattın mısra şeklinde tasavvuruna dayanır. Çar mısra, rubai, iki satır şeklinde ifade edilen kaş ve dudak üstündeki hattır. Görünürlük açısından kaş ile beraber anılacak derecede öne çıkmıştır. Yazıya benzetilen hat yanak için gubar (küçük yazı),

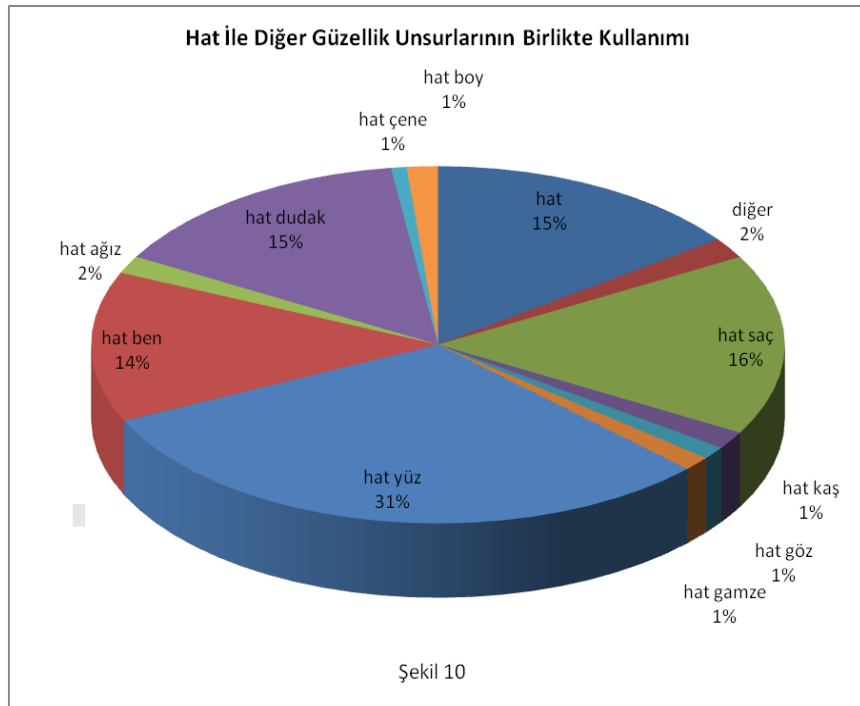
dudak üzerindeki hat için nesh-i celî şeklinde düşünölmüştür⁷² (Bk. Hat ile İlgili Benzetmeler-Yazı).

Hattın âşığın aklını başından alması sık karşılaşılan bir durumdur. Âşık onu diline alsa kalem gibi baştan çıkar. Âşık hattın sevdasını gidermezse kalem gibi başı gidebilir. Deliler dinen mesul değildir. Burada hat, yazı, kalem unsurları ile tenasüp içinde kullanılmıştır (Fuzûlî G 277/7; Hayâlî G 126/5; Nev'î G 35/1):

Alma zebânuna hat-ı dildârdan sakın
Başdan çıkar kişi dil ucundan kalem gibi
İshâk G 293/2

Günâhından geçer uşşâkun ol hattı güzel dilber
Kirâmen Kâtibin ehl-i cünûn için kalem çalmaz
Yahyâ G 154/2

Hattın tek başına ve diğer güzellik unsurları ile birlikte kullanımını gösteren grafik şu şekildedir:

⁷² Bu konuda Mu'îdî şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Hat egerçi birdür amma itibâr ile iki kısımdur. Biri oldur ki leb-i deryâ kenarında zahir ola. Ve ikincisi oldur ki rûh-ı nigârda karar tutup zülfe karîb ola." (Erünsal, 1988:243).

Ayva tüylerinin %15 ile tek başına kullanım oranı diğer unsurlarla birlikte kullanımından düşüktür. Ayva tüyleri %31 oranla en çok yüz ile birlikte kullanılmıştır. Bu durumun sebebi yüzde yer alması ve yüz ile birlikte teşbih ve mecazlara konu olmasıdır. Yüz üzerine dökülen saçlar dolayısıyla %16 oranında saç ile birlikte kullanılmıştır. Ayva tüylerinin dudağı çevrelemesi dolayısıyla %15 oranında dudak ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Ben ile kullanımı ise %14'tür. Ayva tüyleri yüz, saç, dudak ve ben ile %91 oranında birlikte kullanılmaktadır.

Ayva tüylerinin yüz ve saç ile üçlü kullanımı ise %5 olarak tespit edilmiştir. Hat-yüz-ben %4 ve hat-saç-ben %4 oranında üçlü olarak birlikte kullanılmıştır. Diğer unsurlarla çok az kullanıldığı görülmektedir.

2. Hat ile İlgili Benzetmeler

a. Çemen, Sebze, Nebât,

Benefşezâr, giyâh (sebze), sebz, sebzezâr şeklinde ifade edilen hattın bu unsurlara teşbihi yeşilliği ve yüz gülşeninde bitmesi dolayısıyladır. Yüzde bulunan diğer güzellik unsurları ile birlikte yemyeşil ve rengarenk çiçeklerle dolu bir bağ imajı oluşturulur. Dolayısıyla hat, yeşil renkte olur. Bütün unsurlarda olduğu gibi burada da yüceltme söz konusudur. Âşık sevgilinin hattını sebzevâr'a değişmez (Nizâmî G 39/4; Mesîhî G 205/3; Hayâlî G 343/2). Ağız etrafındaki hat, Kevser kenarında biten çemenden daha güzel kabul edilir

Dehenün dâyiresinde görinen ol hat-ı sebz

Leb-i Kevserde biten tâze çemenden nâzük

İshâk G 147/2

Hat, hûb kelimesi ile ifade edilir. Sevgilinin yanağı bağ şeklinde, hat ise etrafını çevirmiş benefşelik olarak düşünülür (Yahya G 301/2):

Bir hüsn dahı bağladı hatdan izâr-ı yâr

Etrâf-ı bâğ hûb olur olsa benefşe-zâr

Bâkî G 111/1

Yeşillik münasebeyiyle bahar ve yaz mevsimi söz konusu edilir. Bu mevsimde tabiatın güzelleşmesi yeşilliğin artmasıyla olur. Aynı zamanda eğlence meclisleri de çoğalır. Hat, yüz bağının süsü olarak düşünülür (Necâtî G 144/3; Nev'î G 406/1, G 437/2):

Hatun her lahza bir zîver getürdi

Gül üzre sebze-i nev-ber getürdi

Şeyhî G 201/1

b. Benefşe, Reyhân, Sünbül, Yâsemîn, Yaprak, Çalı, Diken

Hattın bu unsurlara teşbihi şekil, koku ve renk dolayısıyladır. Benefşe (menekşe) yeşil yapraklı, yaprakları tüylü nazik bir çiçektir. Üzerindeki tüylerle hat arasında benzerlik kurulduğu açıktır. Benefşe rengini sümbülden, kokusunu sevgilinin hattından almıştır. Güzellik cennetinin benefşesi kottukça tazelenir. Sevgilinin hattına dil uzattığı için benefşenin kulağını burarlar. Misk kokulu hat parladıkça miskin benefşe utancından yüzünü yere koyar. Mecnun olup dağlara düşer (Nizâmî G 92/1; Mesîhî G 255/5; Hayretî G 86/3; Hayâlî G 54/5, G 502/4; Nev'î G 271/5):

Revnak bulalı bu hatt-ı miskîn

Yüz yire kodı benefşe miskîn

Necâtî G 404/1

Reyhân-hat teşbihi reyhanî denilen yazı çeşidi anlamında da kullanılır. Reyhan kokusu ve şekli yönünden hat ile anılır. Âşık gönül kasesinde sevgilinin hattı hayaliyle reyhan besler. Bu durum pencere kenarlarında reyhan besleme geleneğinin çok eski devirlerden kalma bir gelenek olduğunu gösterir. Reyhan mevsimi bahardır (Şeyhî G 196/3; Necâtî G 304/1). Âşık onu gözyaşı yağmuruyla büyütür

Akıdaldan gözümün yaşını bârân-şekil

Bâğ-ı haddünde belürdi hat-ı reyhân-şekil

Hayretî G 253/1

Yüzdeki hat; sümbül uvağı, semende taze sümbül, ateşte yasemin şeklinde düşünülür. Semen kokulu hat yüze yakışır (Necâtî G 112/3):

Ârızundan cân suâl itdi hatundan dil didi

Sümbül-i terdür semende yâsemîndür nârda

Nizâmî G 101/5

Hat-ı nev-hîzüm ile didi ne dirsın ruhuma

Didüm ol rû da güzel hatt-ı semen-bû da güzel

Bâkî G 313/2

Hattın yaprak (berg), berg-i çemen, çalı, mugaylan (devedikeni) şeklinde düşünülmesi şekil münasebetiyledir. Hat su kenarında “berg-i çemen” olarak tahayyül edilir (Ahmet Paşa G 63/2). Ben bir hacıya, hat ise kenarına oturduğu devedikenine benzetilir (Hayretî G 409/4). Hazan yaprakları sevgilinin hattını tahrir için etrafa saçılmıştır (Fuzûlî G 130/2). Eskiden bağların kenarı çalı ile çevrilirdi. Bu münasebetle hat çalıya teşbih edilmiştir:

Gördüm rûhında hattını didüm ki bâğbân

Bir çalı havlı eyledi bostân kenârına

Hayretî G 409/2

c. Âbir, Anber, Misk, Esrâr, Macûn, Toz, Cevher

Her türlü kokulu karışıma âbir denir. Hat, etrafa koku saçması açısından âbir-efşân olarak nitelenir (Nev'î G 23/4). Mu'îdî'ye göre saçın hoş kokulu olması tasavvuruna dayanan teşbihler sevgilinin yüzüne perde olması münasebetiyle hat için de geçerlidir (Erünsal, 1988;244; Bk.Saç). Amber, güzel kokusu yönünden hattın benzetileni olur. Hat; anber-sâ, anber-efşân, anber-bâr, anberîn, anber-i ter, anber-i sârâ, anber-fâm, anbe-bû, anber-sâye gibi biçimlerde tavsif edilir. Adabalığının mide salgısıyla oluşan amber maddesi okyanus kenarlarına vurur ve oradan toplanır. Rengi siyahtır⁷³.

⁷³ Anber maddesi ve kullanımı ile ilgili geniş bilgi için Bk. Saç, Ben.

Amber-deniz münasebeti buradan doğar. Amber, sevgilinin hattına benzemek istediği için yüzü karasını yedi denizde kıyamete kadar yıkasa fayda etmez:

Hatuna öykündüğü için anber-i ter haşre degin
Yuyamaz yedi denizler yüzünün karelerin

Necâtî G 422/3

Dudağın etrafını kaplayan amber kokulu hat, ağızla birlikte mühre teşbih edilir. Ağız kapandığı zaman mühür, etrafındaki hat ise yazılar şeklinde düşünülür (Ahmet Paşa G 6/7):

Agzûn esrârın Necâtî duydı duymasun rakîb
Anberîn hat hâtemini hokka-i mercâna bas

Necâtî G 256/7

Misk, Hoten âhûsunun göbeğinde oluşan kurumuş kandan elde edilir. rengi siyahtır. Kokuculukta kullanılır ve genellikle amber ile birlikte anılır⁷⁴. Misk; miskîn, misk-i ter, misk-i nâb, müşg, müşgîn, müşg-bâr, müşg-i Hoten, müşg-i Hıtâ, müşg-i ter, müşg-sâ gibi şekillerde hattı niteler. Müşg münasebetiyle Çin, Hoten, Nigaristan gibi kelimeler de birlikte kullanılır. Müşg, amber kokulu hattı duyalı ciğerine kan dolmuştur:

Gamdan benüm gibi cigeri toldı kan ile
Tâ kim işitdi ol hât-ı anber-feşânı müşk

Nizâmî G 66/6

Sevgilinin hattına müşg demek ona toz kondurmak demektir. Dudağı etrafında hat şirinlik yazar (Necâtî G 508/4; Bâkî G 469/4). Misk kokulu hat, kokusuyla her tarafı sarmıştır fakat sevgiliden vefa kokusu hiç gelmez:

Hevâ-yı hatt-ı müşgîni mu'attar kıldı âfâkı
Henüz bûy-i vefayı hîç ol âhû-yı Hutten bilmez

Nev'î G 194/4

Hattın esrâr, macun ve toza (gubâr) teşbihi görünüşü münasebetiyledir. Esrâr, Hind kenevirinden tohum ve yapraklarından elde edilen keyif verici ve uyuşturucu bir maddedir. Esrâra; gam, gubâr, gubâr-ı

⁷⁴ Misk ile ilgili geniş bilgi için Bk. Saç

gam, keyif, keyfiyet, gamze, toprak gibi isimler verilmiştir. Bu maddeler toz halinde bulunur ve yoğrulup/terbiye edilip top/macun haline getirilir. Evliya Çelebi esrar terbiyesi ile ilgili şöyle der: “ Rum balı ile esrarı ıslatıp bir gece mayalayıp, sabah elekten geçirerek yeşil renk bir bade-i pür-jeng-i bî-cenk olur kim bir ayak içen ayağın kanda attığını bilmez.” Esrar çoğunlukla “hayran” kelimesiyle birlikte anılır. Hayran şaşma, şaşakalma demektir. Esrar içenlerin kendini kaybetmesi münasebetiyle söylenir. Esrar nöbetine girenler ağzı açık kaldıklarından “hayran” diye tabir olunur. Bir de bunların çok güldükleri söylenir (Onay, 2007:68-69, 142-148; Pala, 1995:172, 242; İpekten, 2008:220; Şentürk, 1995:84, 86).⁷⁵

Dudağın etrafının hat ile sarılı olması, esrar yediği halde yere düşmez şeklinde yorumlanır. Alem dudağın etrafındaki macundan “hayran” olmuştur. Âşıklar, hattın gamıyla güler, hayran olurlar (Bâkî G 27/1):

Kul olduğuma hattuna ider şâhıdlığı la'lün
Acebdür göz göre esrar yir düşmez şehâdetden
Nev'î G 322/3

Âlemi hatt-ı lebün ma'cûnı hayrân eyledi
Dostum tek hokka-i la'lündeki beng olmasun
Nev'î G 366/4

Ferahdan aglaruz gamdan güler bir özge abdâluz
Lebünle hattunun geh mest ü geh hayrânıyuz cana
Nev'î G 6/3

Gubâr-ı hatt-ı rûyıyla meger hayrân ola gönlüm
Dirig elden leb-i dil-ber gibi macûn ise gitdi
Bâkî G 544/3

Hattın toz, gubar, gerd, zerrât şeklinde düşünülmesi şekil münasebetiyledir. Toz halinde bulunan hat ile ayna arasında ilgi kurulur. Sevgilinin yüzündeki hat güneşle görülen zerrât şeklinde düşünülür:

Bâkî izâr-ı yârda hat sanma görinen
Zerrâtdur ki mihr-i münîr itdi aşikâr

⁷⁵ Konuyla ilgili geniş bilgi için (Onay, 2007) esrâr ve beng madelerine bakılabilir.

Bâkî G 611/5

d. Yazı (Hat), Berat, Fermân, Defter, Destân

Hat, görünüşü itibarıyla yazıya benzetilir. Hat kelimesi hüsn-i hat anlamında yazıyı da ifade eder. Bu benzerlik üzerinden yazı ile ilgili bütün unsurlar kurulan imaj dünyasında kullanılır. Bazen sayfa kenarında not olur bazen güzel bir hüsn-i hat, mektup, şerh olur. Hattın yazıya teşbihi ile ilgili bu benzetmeler şu şekildedir: Ber-kenâr, haşiye, şerh, tefsîr, tefsir-i hüsn, nüshâ, nüshâ-i cân, nüshâ-i cân-bahş, nüshâ-i rahm, duâ, harf, medd-i bismillâh, rakam, îrâb, mısra, risale, mektup, nâme, nâme-i muhabbet, nâme-i tezvîr, tezvîr, hüccet, hüccet-i tezvîr, hiciv, kara yazı, kara haber, kaza kader, alın yazısı, hat, hüsn-i hat, hatt-ı anber-sâ, vb. Hat ile ilgili bu benzetmelerin temelinde onun yazıya teşbihi söz konusudur.

Dudak üzerinde bulunan tüyler yanaktakilere nazaran biraz daha koyudur. Bu münasebetle kaş ile birlikte ele alınır. Mısra, rubai, satır, ferd teşbihinde kastedilen ter bıyıktır. Güzellik divanında hat yalnız başına veya kaş ile “çar mısra”, “bir satırda iki mısra”, “Hızır eliyle çeşme üzerine yazılmış bir ferd”, “Gülistan’ın bir Rubaisi” olur (Bk. Kaş; Nizâmî G 52/3; Necâtî G 46/4; Yahya G 255/2):

Hatt-ı laliyle kaşı cânânun

Bir rubâîsidür Gülistânun

Bâkî G 249/1

Âşığın bahtı ile hat arasında benzerlik vardır. İkisi de karadır. Sevgilinin hattı âşığın alın yazısıdır. Âşık bu yüzden kara sevdaya düşmüştür. Bazen görünüp bazen görünmemesi levh-i mahv ve isbât ile ilgilidir. “Suret-i a’mâli” orada yazılıdır. (Şeyhî G 19/6; Ahmet Paşa G 50/4; Mesîhî G 17/2; İshâk G 173/2; Nev’î G 453/2). Bu yüzden kaza ve kader bahsine benzer:

Hatt-ı işarı geh görünür gah olur nihân

Çıkmaz beyâza bahs-i kazâ vü kader gibi

Bâkî G 503/3

Hattın tefsir, şerh, haşiye ve ber-kenar şeklinde düşünülmesi yüzün mushafa teşbihi münasebetiyledir. Hat, mushafın, hüsn kitabının tefsiridir. O olmazsa hüsn ayetini tefsir etmek güç olur. Haşiye ve ber-kenâr ile hüsn kitabı süslenmiştir. Hat sayfa kenarlarında yanlışı, ayrıntıları, rivayetleri gösterir, anlaşılmasını kolaylaştırır. Bu notlar küçük yazı (gubârî hat) ile yazılır. Sayfa kenarına yazılan “atalar sözü” şeklinde düşünülür (Nizâmî G 84/4; Ahmet Paşa G 34/4, G 283/1, G 329/2; Necâtî G 99/1, G 312/5, G 607/4; Mesîhî G 13/9):

Hoş yaraşmış çevresinde haddünün hatt-ı gubâr

Hâşiye hüsnün kitâbın ey püser zeyn eylemiş

Necâtî G 252/2

Haddün yanında hat görüben didi Hayretî

Yazıldı atalar sözi Kur'ân kenârına

Hayretî G 409/5

Gamzesiyle âşıkların canını alan sevgili alacaklarını/aldıklarını hat defterine kaydetmiştir. Sevgilinin hattını anlatan her gazel dillerde Leyla ve Mecnun destanı gibi kabul edilir. Âşığı kalem gibi doğrasalar sevgilinin hat-ı fermanından baş kaldırmaz. Hat onun güzelliğine berat yazmıştır. Hat, güzelliğin beratı/fermanı olunca kaş o beratın tuğrası şeklinde düşünülür (Mesîhî G 21/1; İshâk G 15/2; Hayâlî G 68/4; Nev'î G 59/5; Bâkî G 346/7):

Hattı varak-ı mihre yazup şîve berâtın

Çekmiş toğar aya kaşı tuğrâ-yı melâhat

Hayretî G 25/6

Hüccet delil, belge, senet anlamında kullanılır. Sevgilinin hattı, güzelliğinin delili olarak kabul edilir. Bazen “hüccet-i tezvir” şeklinde düşünülür ki âşığın ölüm fermanı olur (Ahmet Paşa G 137/2, G 143/1, G 334/3; Hayretî G 218/1). Sevgili hattının gelmesine üzülmemelidir. Çünkü bu onun güzelliğine dair bir senettir (Mesîhî G 198/4):

Kad kıyâmetdür alâmetdür hatun

Müdde'â-yı hüsne hüccetdür hatun

Nev'î G 245/1

Tezvîr, yalan söylemek demektir. Yalanın iftira ve karalayıcı yanı dolayısıyla hat ile ilgi kurulur. Beliren hat yüzü karalar. Bu münasebetle hat, tezvîr şeklinde tasavvur edilir. Günahsız âşığın katline bu iftira sebep olur. Kaş ve saç da şahid olarak alınır. Onun tezvîri bütün Rûm'u bir günde kaplar. Hiciv, karalama anlamında aynı mantık ile kullanılır (Ahmet Paşa G 21/6, G 132/4, G 155/7; Hayretî G 219/4):

Kara yüzlü saçun hakdur dimiş tezvîrine hattun

El ursun mushaf-ı hüsne degülse ol güvâh egri

Necâtî G 597/5

Mecmû'a-i ruhındaki hattını sanki yâr

Bir hicv idi karaladı dîvân kenârına

Hayretî G 409/3

Hattını mir'âtda gördi didi ol meh-cebîn

Tutdı bir günde ser-â-ser Rûmı tezvîrün senün

Zâtî G 804/2

e. Âyet, Mushaf

Hattın bu unsurlara teşbihi görünüşü ve yüz (Bk.) münasebetiyedir. Hat-yazı ilgisi ile birlikte hat; âyet, âyet-i duhân, âyet-i Kur'ân, âyet-i rahmet, âyet-i şifâ, leyl âyeti, âyet-i hüsn, Sûre-i İhlâs, Sûre-i Kevser, Sûre-i Nûr, Kur'ân, mushaf vb. şekillerde ele alınır. Yazıya benzetilen hat, ayet şeklinde düşünülünce ben ve ağız durak, yüz-yanak sayfa olarak tahayyül edilir. Dudak üzerindeki hat "nesh-i celî"dir. Ayet, alamet ve nişan anlamına da gelir. Dolayısıyla hat güzelliğın delili (ayât-ı hüsn) kabul edilir (Necâtî G 272/1; Mesîhî G 277/5):

Hüsnün kemâle irdügin isbât ider hatun

Âyât-ı beyyinât-ı Kelâm-ı Kadîm ile

Bâkî G 403/6

Hattın Kevser Suresi şeklinde düşünülmesi dudak ve ab-ı hayat dolayısıyladır. Siyahlık nedeniyle leyl ayeti olur. Yüzün parlak oluşu

münasebetiyle hat Nur Suresi şeklinde tasavvur edilir (Şeyhî G 74/4; Ahmet Paşa G 207/3). Aşağıdaki beyitte hat, Kevser Suresine benzetilmiştir:

Sûre-i Kevser hatun ser-çeşme-i cândur lebün

Karanuluktur ötesi âb-ı hayvândur lebün

Necâtî G 310/1

Hattın Kur'ân'a teşbihi yüz ile ilgilidir. Yüz mushaf olunca hat-yazı benzerliği nedeniyle hat Kur'ân'a teşbih edilmiş olur. Fakat bu teşbih yazı münasebetiyledir (Necâtî G 71/2, G 481/2; İshâk G 206/3):

Ârife mecmû'a-i hüsnün gibi dîvân m'olur

Âşıka hatt-ı cemâlün gibi yâ Kur'ân mı var

Hayretî G 111/3

f. Akşam, Gölge, Günâh, Kâfir

Hattın akşam, gece, leyl, karanlık, şâm-ı zulmet şeklinde düşünülmesi renk münasebetiyledir. Bu unsurlarla kastedilen hattın kara oluşudur. Genellikle yüz ile birlikte kullanılır. Yüz gündüzü ve beyazlığı hat ise zıddını ifade eder. Karanlıkta hırsızlara gün doğar, pazar ucuzlar gibi mülahazalar hat münasebetiyle anılır (Necâtî G 278/1; İshâk G 96/1; Nev'î G 123/1, G 439/3). Hattın gelmesi ile âşığın gecesini gündüzü bir olur:

Nevrûz-ı hüsnüne ireli hatt-ı müşg-bar

Oldı berâber ey perî giceyle gündüzüm

Hayâlî G 340/4

Hattın gölgeye (sâye) teşbihi görünüşü dolayısıyladır. Genellikle saçın yüz üzerine düşmesi üzerine benzetmeler yapılır. Bu durumda hat, saçın gölgesi, gül üzerine düşmüş sümbül gölgesi gibi düşünülür (Ahmet Paşa G 65/4; Necâtî G 508/3). Aşağıdaki beyitte hat, bahar bulutunun gülistan üzerine gölgesi şeklinde tahayyül edilmiştir:

Zîr-i zülfünde görenler hattını ebr-i bahâr

Sâye salmış sandılar sahn-ı gülistân üstine

Bâkî G 438/5

Âşık sevgilinin yüzüne ve hattına bakmakla “günah üzre günah” işlemiş olur. (Fuzûlî G 284/4). Hattın kâfir şeklinde düşünülmesi yüzü örtmesi münasebetiyledir. Yüz, iman; hat, küfrü ve kafiri sembolize eder. Hattın “Rum kâfiri” olarak ele alınması yüz ile ilgilidir. Hat, kafirlikte hal ve saç ile işbirliği içindedir. Hal ve hat imana gelen iki kafir olarak görülür. Yeni imana geldiği için ona güven olmaz (Bk. Bu Unsurlar; Necâtî G 339/1, G 363/4; Mesîhî G 231/3,5; İshâk G 221/1; Fuzûlî G 255/3). Aşağıdaki beyitte dudak üzerindeki hat, kafir-i İsa-pereste benzetilmiştir:

Rûy-ı gülgûnunda hâlün Hindû-yi âteşkede
La'l-i cân-bahşunda hattun kâfir-i İsâ perest

Hayâlî G 34/2

g. Fitne, Belâ, Keder, Sâhir, Uğrı, Yağı, Yüz Karası

Hattın fitne, fettân, âşûb, belâ şeklinde düşünülmesi yüzün aya teşbihi dolayısıyladır (Bk.). Devr-i kamerde fitnelerin çoğalacağı inancına binaen hat, bu unsurlara teşbih edilir. Yüzdeki hat fitnenin habercisidir (Ahmet Paşa G 170-1/1; Necâtî G 317/6, G 418/7, G 577/2; Hayâlî G 135/5, G 85/4; Nev'î G 64/3; Bâkî G 77/2). Aşağıdaki beyitte hat-fitne ilişkisi görülmektedir:

Hat-ı arız gelicek hüsnüne çok fitne kopar
Hele Nev'î sözünü gûşuna mengûş idesin

Nev'î G 362/5

Fitne, hat ve ben ile birlikte ele alınır. Dudak şaraba benzetilince “fitne ve âşûb bezm-i şarab üstündedir” denilerek hat ve bene işaret edilir. Bu ikili memlekette fitne çıkarmadık bir köşe bırakmaz. İkisi birlikte fitne kazanı gibi “fitneler kaynatırlar” (Bk. Ben; Mesîhî G 98/4; Hayâlî G 100/5):

Fitneler kaynadup ey dost n'ider hâl u hatun
Gönül almaga ruhun eyledügi âl yiter

Bâkî G 151/2

Hattın belâ oluşu rengi münasebetiyledir. Yüzde beliren kıllar güzelliği örtüğü için âşığa gam ve keder olarak yansır. Dudağın hevesi cana safa, hattın sevdası başa beladır. Aşk ehline görünmez beladır (Necâtî G 78/5;

Nev'î G 394/3, G 161/1; Bâkî G 80/3). Hat gam meclisinde âşıklara kanla dolu bela peymanesidir:

Devr-i ruhsârunda hattun hey'eti aşk ehlüne
Bezm-i gamda kan ile dolmuş belâ peymânesi

Fuzûlî G 298/4

Hat, büyü yapan sâhir şeklinde düşünülür (Necâtî G 9/5; Mesîhî G 279/1; Nev'î G 114/2). Âşığın gönlünü çaldığı için hırsız, amansız olduğu için düşman şeklinde düşünülür (Mesîhî G 68/1; İshâk G 62/1). Âşık sevgilinin saçına dolaşmamalıdır. Çünkü yanında hattı gibi yüzü karası vardır:

Tolaşma zülfine İshâk gey sakın zîrâ
Yanunda hattı gibi yüzi karası vardur

İshâk G 65/5

h. Asker, Celâlî, Harâmi, Serkeş, Şahid, Hâdim, Reyhâncı, Rum İli Dilberleri, Habeş, Hindû

Hattın askere teşbihi görünüş ve çokluk bakımındandır. Bu münasebetle hat şu şekillerde benzeyen olur: Yeniçeri, gam çerisi, sipâh, sipâh-ı zulm, asker, asker-i fir'avn, cünd-i fir'avn, leşker, leşker-i âdû, leşker-i fir'avn, leşker-i gam, leşker-i Habeş, leşker-i Hindû, leşker-i ye'cüc vb. Hattın Firavun askerlerine benzetilmesi yanağın denize teşbihinden dolayıdır. Bu münasebetle Hz.Musa kıssasına telmih yapılır (Hayretî G 157/3; Hayâlî G 528/1):

San leşker-i Fir'avn idi bu hatt-ı gubârun
Kim ârizun âbında helâk eyledi Mûsâ

Ahmet Paşa G 9/3

Yecüc ve Mecüc ahirzaman alametlerindedir. Hat bu münasebetle leşker-i ye'cüc şeklinde düşünülür (İshâk G 218/1). Renk bakımından hattın benzetilene olan Hind ve Habeş askerlerine (Nizâmî G 90/7; Necâtî G 179/3) aynı mülâhaza ile abd-i Habeşî, hâce-i Hindu terkiplerini de eklemek gerekir. Hat, Kâbe'yi ziyaret eden Hindu'ya ve Hintli bir tüccara (hâce-i Hindû)

benzetilir (Necâtî G 179/5; Nev'î G 494/1). Eskiden saraylarda hizmet eden zencilere Anber, Reyhan, Sünbül gibi isimler verilirdi.⁷⁶ Bu münasebetle yüze amber saçan Habeşlinin adı Reyhan'dır. Ayrıca çiçek yetiştirip meclislere taşıyan kişilere de reyhancı denir. Hat, can çarşısına reyhancı şeklinde düşünülür (Hayretî G 78/4):

Ruhsâruna hatt-ı anber-efşân

Abd-i Habeşîdür adı reyhân

Bâkî G 375/1

Hat, gönül almak için pusuda bekleyen, can ülkesini yağmalamak ve almak isteyen askere benzetilir. (Necâtî G 124/1, G 447/3; Hayretî G 436/3; İshâk G 40/2; Nev'î G 383/5):

Dil gâretine tâze hatın çekdi leşkeri

Sındırdı bin gönüllü safın bir yeniçeri

Fuzûlî G 297/1

Hat, görünüşü bakımından gölge haramisi şeklinde düşünülür (Necâtî G 444/4). Fitne münasebtiyle hat, Rum'da ayaklanan Celâlî şeklinde tahayyül edilir. Tüylerin dik konumda oluşu ayaklanma şeklinde düşünülmüş olmalıdır (Yahya G 139/1; Nev'î G 109/5):

Hatt-ı ruhu ki fitne-i mülk-i cemâlidür

Güya ki Rûm içinde belürmiş celâlîdür

Yahya G 87/1

Hat ve saç kontrolsüz hareketlerinden dolayı serkeş olarak nitelendirilmiştir. Onların bu serkeşliği âşığın başına belâ açar. Hat ile ben âşığın katline iki şahid şeklinde düşünülmüştür. Bu ikili "Rum ili dilberleri" olarak tahayyül edilmiştir. Bu hayalde yüzün Rum'a teşbihi dikkatten kaçmamalıdır. Hat, güzellik hareminin Reyhan isimli hizmetçisidir (Necâtî G 19/5, G 283/6; Mesîhî G 140/4; İshâk G 79/3):

Sünbülün Hind vilâyetlerinün anberidür

Ruhdaki hâl ü hatun Rûmili dilberleridür

⁷⁶ Bu hususla ilgili İshâk Çelebi'nin aşağıdaki beyti dikkate değerdir:

Zülf ü hattun harem-i hüsne iki hâdimdür

Birinin adı reyhân birinin sünböldür

İshâk G 79/3

Mesihî G 44/1

i. Duman, Buhar, Pas, Leke

Hat, rengi ve görünüşü münasebetiyle dumân, duhân, dūd, dūd-ı âh, dütün şeklinde düşünülür. Hattın dumana teşbihi yüzün ateşe benzetilmesinden kaynaklanmaktadır. Hat, yüz ateşinin dumanıdır. Ateş dumansız olmaz. Hattın kazanması dumansız ateş olarak kabul edilir. Hattın amber ve müşge teşbihi (Bk.) dolayısıyla bu maddelerin ısıtılınca koku salması söz konusu edilir. Mum yandığı yerde dumanını bırakır. Bundan dolayı âşık yanaktan sonra hattın hayalini kurar. Hat gelince âşığın sinesi “çâk” olur. Çünkü evi duman sararsa pencereler açılır (Ahmet Paşa G 128/4; Necâtî G 197/3; Mesihî G 115/4

Didüm hattun belürmiş ârizunda

Didi nâr olmaz ey Zâtî duhânsuz

Zâtî G 531/7

Gelse hatun derûn-i dile sîne çâk olur

Hâne duhân olunca kişi revzenin açar

Nev'î G 78/3

Hat-duman teşbihinde âşığın âhı söz konusu edilir. Âşık ahı isinden mürekkep kasesi (dûde düzetmek) doldurur. Sevgilinin hattı için kullanılan mürekkep âh isinden mamüldür. Sevgilinin yanağındakiler hat, değil âşığın ahını dumanıdır (Ahmet Paşa G 78/2, G 132/3). Hat, duman münasebetiyle bela-yı siyaha benzetilir:

Dûde düzetdi kâse-i çarh içre dūd-ı âh

Oldur hat-ı nigâra mürekkeb didükleri

Necâtî G 585/8

Hat degül dūd-ı âh imişsin sen

Ne belâ-yi siyâh imişsin sen

Hayâlî G 413/1

Hat, görünüşü dolayısıyla buğu, buhar, buhur şeklinde düşünülür. Yüzün deniz, su ve ateş olarak tasavvuru dolayısıyla hat bu unsurların dumanına benzetilir. Denizlerde buharlaşma fazla olur. Hat güzellik denizinin buharıdır. Misk ve amberin ısıtılarak kokusunun alınması yüzün ateşe benzetilmesi üzerinedir (Ahmet Paşa G 128/5; Fuzûlî G8/4; Yahya G 189/7; Nev'î G 148/2):

Ruhun âteş hat u hâlün bahûr-ı misk ü anberdür
Ham-ı zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür

Bâkî G 50/1

Jeng, kir, pas küf anlamına gelir. Hat görünüşü dolayısıyla bu unsurlara benzetilir. Yüzde oluşan hattın kir, leke ve jenge teşbihi bu münasebetledir (Bk.Yüz). Hat ile birlikte âşığın gönül aynası, akıl, şarap meclisi söz konusu edilir (Necâtî G 551/4; Mesîhî G 144/2, G 215/2). Sevgilinin yüzünde görünen hat değildir, vefasızlık ay yüzlü sevgilinin yüzüne kir getirmiştir:

Hat degüldür görinen âb-ı izârında velî
Bî-vefâlık o mehün kir getürüpdür yüzine

Bâkî G 463/2

j. Câme, İhrâm, Kabe Örtüsü, Nikâb, Zırh

Yüzü ve vücudu kaplaması bakımından yukarıdaki unsurlar hattın benzetilene olurlar. Yüzü kaplayan hat, zırha, ihrama, yüze örtülmüş peçeye, güzellik Kâbe'sinin örtüsüne teşbih edilir. Nevruz ve sebz ile anılan câmenin yeşil renkte olduğu düşünülebilir (Necâtî G 165/7; Mesîhî G 233/8; Yahya G 1/6; Nev'î G 268/4):

Tırâz-ı câme-i hûbî olup hat-ı sebzün
Geyürdi sana güzellik kabâ-yı nevrûzî

Nev'î G 470/2

k. Duvar, Kenâr, Şîrâze, Nakış, Tezhîb, Tezyîn, Asumânî Cedvel, Yakût, Zümrüt, Pîrûze

Hattın duvar (dîvâr) şeklinde düşünülmesi yüzü örtmesi ve âşığın yüze ulaşmasına engel olması dolayısıyladır. Hat duvara teşbih edilince gabgab topa, yüz de güzellik hisarına benzetilir. Bu durumda âşığın oraya girmesi mümkün olmaz. Âşıklarla eğlenmek için dudağın etrafındaki hat “kapiyı duvar eyler”. Çenedeki tüyler de zindan etrafındaki duvarlar şeklinde tahayyül edilir ki âşığın kurtuluş ümidi kalmaz (İshâk G 172/3; Fuzûlî G 38/3; Hayâlî G 88/2):

Divâr çekdi hattı vü top oldı gabgabı

Dîdâr-ı yâr burc-ı melâhat hisârıdur

Mesîhî G 49/2

Hattın kenara (kara) teşbihi yüzün denize benzetilmesi dolayısıyladır. Muhabbet denizinde kara görünmez. Hüsn denizinde hat, karaya benzetilir. (Necâtî G 611/2; Nev’î G 73/4, G 186/1, G 497/4):

Görince hüsn denizinde hattunun karasın

Necât sâhili sandum kenâra benzettüm

Necâtî G 370/2

Şîrâze kitap sayfalarının dağılmasını önlemek için iki ucunda yer alan ipten mamül şerite denir. Hat, âşığın ahı yelinden hüsn evrakı dağılmasın diye şîrâze şeklinde düşünölmüştür (Hayâlî G 417/3). Rengi dolayısıyla hat asumanî cetvele benzetilmiştir. Hattın, nakış, tezhîb ve tezyîn şeklinde düşünülmesi yüze güzellik katması sebebiyledir. Eskiden sayfalar altın, gümüş veya değişik renklerle süslenirdi. Bu süsleme başlı başına bir sanat dalı idi. Özellikle saraya sunulacak kitaplar ve Kur’ân-ı Kerîmler çok güzel tezhîb ve tezyin edilirdi. Sevgilinin yüzü sayfa veya mushaf şeklinde düşünölmünce hat onun süsü olur (Necâtî G 91/5; Yahya G 214/5; Nev’î G 25/2; Bâkî G 213/2; 332/1):

Tâb-ı horşîd meh-i rûyuna virmiş revnâk

Tâ ne zibâ hatt için ola bu tezhîb-i varak

Fuzûlî G 150/1

Hattın yakuta teşbihi rengi dolayısıyladır. Yeşil veya kırmızı renkli değerli bir taş olan yakut ağız ile birlikte ele alınır. Hat, yakut ağıza zümrütten bir kilit şeklinde düşünülür. Yakut bir mühür olunca hat onun zümrüt yazısı olur (Ahmet Paşa G 2/4; İshâk G 224/1). Hat-yakut münasebeti dudak ile birlikte ele alınır. Dudağın mühre teşbih edilmesi ile etrafındaki hat yakut yazı olur. Mühür ile Hz. Süleyman'a telmih yapılır (Necâtî G 283/3, G536/4; Nev'î G 558/6):

Hatt-ı lebüne öyküne mi tut ki yazıla

Yâkût üzre Möhr-i Süleymân girîh girîh

Necâtî G 524/7

Mavi ve değerli bir taş olan firûze rengi dolayısıyla hattın benzetilene olur. Madenden çıkarılması münasebetiyle kân, gevher, bulmak, çıkarmak gibi kelimeler birlikte kullanılır (Nizâmî G 23/1; Ahmet Paşa G 311/2; Nev'î G 203/5; Bâkî G 214/6):

Lûtf bahrında ne sözün gibi gevher bulına

Hüsn kânında ne hattun gibi pîrûze gele

Ahmet Paşa G 288/7

I. Karınca, Tûtî, Karga, Tâvûs, Kanat, Şebdîz

Hattın karıncaya (mûr, mûrçe) teşbihi görünüşü dolayısıyladır. Karınca ile birlikte Hz. Süleyman'a telmih yapılır. Bu münasebetle mühür-dudak teşbihi de devreye girer (Bk. Şeyhî G 32/2; Fuzûlî G 115/1; Hayâlî G 164/3; Nev'î G 239/2). Sevgilinin güzelliğinin hat dolayısıyla gitmeyeceği "Süleyman mülküne karıncanın zararı olmaz" denilerek ifade edilir:

Hatdan zarar ne hüsnine yârun ki mûrdan

Olmaz nizâm-ı mülk-i Süleymân hâlel-pezîr

Bâkî G 91/4

Karınca şeker ve tatlıya gelir. Sevgilinin dudağı tatlıdır. Bu münasebetle dudak kenarındaki hat, gülsuyuna düşmüş karıncalar şeklinde tahayyül edilir (Bk. Dudak):

Lebleründe hattun ey şîrîn-dehen

Mûrlar cüllâba düşmiş gûyiyâ

Bâkî G 11/2

Tûtî (papağan) tüyleri renkli bir kuştur. Tûtî-i Hindistan, yeşil tûtî gibi teşbihler yapılır. Hat renk yönünden tûtîye benzetilir. Tûtinin karşısında saçın benzetilene karga vardır (Ahmet Paşa G 52/4, G 88/7; İshâk G 123/3; Nev'î G 245/4, G 510/2). Hattın karga (zâğ) şeklinde düşünülmesi rengi dolayısıyladır (Ahmet Paşa G 9/6; Necâtî G 105/5; Hayâlî G 366/2). Hattın tâvûs-ı cennet şeklinde düşünülmesi renk münasebetiyledir:

Kâmetün tûbâ-yı firdevs-i cemâl

Var-ise tâvûs-ı cennetdür hatun

Nev'î G 245/3

Hat ile kanat (per) arasında şekil yönünden bir benzerlik vardır. Kanat; per-i mekes, per-i tûtî, per-i gurâb, per-i Cibrîl olarak tahayyül edilir. Hat, şekeristana düşmüş per-i tûtî şeklinde düşünülür. Ağız tûtî olunca hat onun kanadı olur (Nizâmî G 94/4; Nev'î G 196/3, G 415/1; Bâkî G 108/2). Aşağıdaki beyitte hat Cibril kanadı olarak tahayyül edilmiştir:

Ey mihr-i cihân-ârâ hatt-ı ruhunı sandum

Rûy-ı meh-i tâbânda te'sîr-i per-i Cibrîl

Zâtî G 860/2

m.Ecel, Can Otu, Hızır, Çeşme-i Hayât, Devlet, Zevrâk

Hattın ecele teşbihi sakal ile ilgili olmalıdır. Pek makbul sayılmayan bu durum âşîğın eceli olarak düşünülür. Âşık bu münasebetle can kaynağı olan dudağa (Bk.) yönelir. Saçın uzun ömrü temsil etmesinin karşısında hattın ecel olarak düşünülmesi şeklen uzunluk-kısalık fikrini akla getirmektedir. Yüzün ay münasebetiyle ahirzamana teşbihi ömrün kısalığına işaret eder. Hattın belirmesi ecelin yaklaşması güzelliğin kaybolması olarak da algılanabilir (Bk. Ahmet Paşa G 8/5; Necâtî G 102/1, G 259/4; Mesîhî G

147/2, G 164/1, G 259/3; Hayretî G 409/1; İshâk G 159/1; Yahya G 12/3).

Aşağıdaki örnekler hat-ecel ilişkisine dairdir:

Devr-i haddünde gelüp zülfünü mahv itdi hatun

Ey dirîgâ dükenüp ömrüm irişdi ecelüm

Necâtî G 366/5

Kâm mümkündür uzun ömr ile zülfünden velî

Bulmak olmaz devr-i ruhsârında hattundan emân

Fuzûlî G 126/4

Ömr uzunluğu bana kâkül-i aşüfte yeter

Ölümümdür hatunı görmeyeyin eyle tıraş

Yahya G 189/6

Gün yüzünde görüben hattunı ey meh didi dil

Giceyi gündüze katub gelür eyvâh ecelüm

Zâtî G 941/2

Hızır kelimesinin sözlük anlamı yeşildir. Oturduğu yerdeki sararmış otlar kalkınca yeşerdiği için kendisine Hızır dendiği söylenir. Âb-ı hayatı Hz. İlyâs ile bulup içtikleri için her ikisinin de kıyamet gününe kadar yaşayacaklarına inanılır. Zorda kalanların bilhassa denizdekilerin yardımına yetiştirmiş (Cebecioğlu, 2005:274; Onay, 2007:192; Tolasa, 2001:238; Kurnaz, 1996:271). Dudak âb-ı hayât olarak tasavvur edilince hat Hızır şeklinde düşünülür. Dudağın can vericiliği ile birlikte Hz. İsa söz konusu olur (Bk. Dudak; Ahmet Paşa G 76/2; Necâtî G 535/6; Mesîhî G 214/4; Hayâlî G 82/2; Nevî G 215/2):

Devr-i lebünde hat görüben didi Hayretî

Hızr ile geldi bir araya gûyiyâ Mesîh

Hayretî G 34/5

Ruhsâr-ı âlün üzre gûyâ o hatt-ı sebzün

Hızrun yolu giderken bir lâle-zâra düşmüş

Nevî G 204/3

Hattın can otuna teşbihi dudağın ab-ı hayat şeklinde düşünülmesi dolayısıyladır. Dudağın etfafındaki tüyler can otu olarak tahayyül edilir.

dudağın etrafındaki hat çeşme-i hayat olarak da düşünülür (Bk. Dudak; Necâtî G 313/6):

Can otı hattı lebleridür Çeşme-i Hayât

Ölümlüsi dirilene olur devâ-yı rûh

Yahyâ G 44/2

Hızr-ı lebün yanunda hatun çeşme-i Hayât

Nûş eyleyen kişi ebedî görmeye memât

İshâk G 15/1

Güzel ve hoş görünümlü hat “subh-ı devlet” şeklinde ifade edilmiştir (Mesîhî G 28/1). Zevrak, küçük kayık demektir. Yüzün denize teşbihi dolayısıyla hat zevrak şeklinde düşünülür. Zevrak ince, nahif şişe içinde kullanılan bir tabirdir. Özellikle içine zezem konulmuş. Yanağın şaraba teşbihi nedeniyle hat içi meyle dopdolu bir zevrak şeklinde düşünülmüştür (Nev’î G 245/2):

Hatt-ı nev-res kim o la’l-i bî-misâl üstindedür

Zevrâk-ı zevk u safâ âb-ı zülâl üstindedür

Nev’î G 87/1

Meclis-i hüsne hat-ı la’li aceb revnâkdur

Mey-i nâb ile içi toptolu bir zevrâkdur

Nev’î G 103/1

J. AĞIZ

1. Umumi Olarak Ağız

Ağız (dehân, dehen, fem) güzellik unsurları içinde yuvarlaklığı, darlığı ve küçüklüğü ile bilinir. O kadar küçüktür ki neredeyse bir noktadan ibarettir veya hiç yoktur. Aynı zamanda eşsizdir, tatlıdır. Genellikle dudak ile birlikte alınır. Burada temel ayırım ağzın dışa sarkan kısmı için dudak, dudağın kapandığı anda içerde kalan kısmı için ağız tabirinin kullanılmasıdır. Dudağın kapanmasıyla ağız sır/yok olmaktadır. Dudak can kaynağı, ağız ise yok/yokluk olarak tasavvur edilir:

Hoş yaratmışdur dehânunda lebün
Cânı yokdan var iden Perverdigâr

Necâtî G 99/2

Ağız tasavvufta; Hakk'ın Kelamı, zahiren konuşma sıfatı, mahiyetin bilinmezliği veya gizli sır, yokluk, vahdet, fenafillah; feyiz ve neşe, ilahi işaret ve uyarılar gibi anlamlara gelir. Ağız o kadar küçüktür ki adeta varlık içinde yokluktur. Tasavvufî anlamda küçük ağız, anlayış ve vehimden mukaddes olan konuşma sıfatına denir (Bayburtlugil, 1985:357; Cebecioğlu, 2005:154; Uludağ, 1996:138; Üzgör, 1990:179; Gölpınarlı, 1972:186; İpekten, 2008:156, 214; Tarlan, 1998: 153, 202, 283):

Yetmek olmaz lâfz-i can-bahşunla agzun sırruna
Vahydür gûyâ bu kim mutlak ağız yok var lâfz

Fuzûlî G 141/3

Ağız, çok küçük ve dar olarak kabul edilir. Bu husus anlatılırken mübalağaya başvurulur. O kadar küçüktür ki âşığın adını anmaya bile yer yoktur. Bir zerreyi saklayacak kadar yer olmayan ağızda âşıkların gönüllerinin saklanmasına şaşılır (Ahmet Paşa G 115/2):

Kande saklar çünkü yok bir zerre yiri hıfz için
Bunca diller kim Nizâmî ol dehân-ı teng alur

Nizâmî G 28/7

Ağız; yok, yokluk, adem, hayâl, pinhân vb. şekillerde tavsif edilir. Bu husus ağızla ilgili tasavvurun temelini oluşturur. Ağızın yokluğu ile birlikte diğer yok olan “bel” (Bk.) söz konusu edilir. Âşığın amacı yok olan ağız öpmek ve bele sarılmaktır. İki unsur “bûs u kinâr” biçiminde kullanılır. Ağızın ademiyeti ile ilgili şairler “yok” kelimesi ile oynarlar. Yok yere, yoktan yere, yok hesabına, yok demek, yolun yokluğu gibi kullanımlar genelde ağızın yok oluşuna işaret edecek biçimde kullanılır. Ağız ve beli gören yoktur. Konuşulanlar hayal ve dedikodudan (kîl ü kâl) ibarettir. Onlarla ilgili ortalıkta var yok diye konuşmamak lazımdır (Bk. Nizâmî G 20/9; Necâtî G 363/7; Mesîhî G 120/2, G 274/1; İshâk G 227/4; Zâtî G 956/3; Fuzûlî G 113/2, G 132/1; Hayâlî G 244/3; Yahya G 216/4; Nev'î G 220/4; Bâkî G 274/2):

Dehen didükleri ol gonca-lebde hiç yokdur

Miyân didükleri şâ'irlerün hayâlidür

Nev'î G 109/3

Didüm var mı dehânunla miyânun

Didi kim söyleme ortada var yok

Bâkî G 246/4

Ağzın sır ve gayb oluşu nedeniyle ben, bu sırrı ortaya çıkararak nokta-i remmâle benzetilir. Fal gelecekte, bilinmeyenden haber vermek demektir. Kum üzerinde noktalar oluşturularak bakılan fala remil denir. Bazen de âşığın göz yaşları remil için “nokta dökmek” şeklinde düşünülür. Böylece âşık ağzın sırrına vakıf olmak ister (Bk.Ben; Necâtî G 340/1, G 162/5):

Tuymağa râz-ı dehânın yir yir eşk-i dîdeden

Nokta dökmiş yine remmâl olmag ister gönlümüz

Hayretî G 148/3

Ağzın yokluk üzerine kurulan tasavvuru onu ancak bazı işaretler yardımıyla bilinir hale getirir. Ağzın en belirgin özelliği ise konuşmasıdır. Konuşmak onun varlığına delil olur:

Lebleründen fehm olur çün kim dehânun varlığı

Küllü sırrın câvize'l-isneyni şâ' olur ayân

Necâtî G 407/3

Ağız diğer unsurlarla güzelliğin tamamlayıcısı olur. Bu yönüyle benzeri olmayan bir güzel imajı ortaya çıkar. Ağzın küçüklüğü güzellik algısında önemlidir. Küçüklük ile dolaylı olarak gençlik öncesi de kastedilir. Bu yönüyle sevgilinin ağzında henüz “süt kokusu” vardır (Bk. Sevgili ile İlgili Benzetmeler-Tıfl; Nizâmî G 111/3; Nev'î G 552/3, G 99/4, G 101/5). Güzel çöktür ama sevgilinin ağzı hiçbirinde yoktur. O ağzı ve beli ile benzersizdir:

Güzel çoğ ammâ ben sevdüğümün

Hiçbir güzelde yokdur dehânı

Mesîhî G 282/2

Miyân-ı hûb-rûlarda nazîri misli yok şimdi

Benüm serv-i dil-ârâmum dehâniyle miyânidür

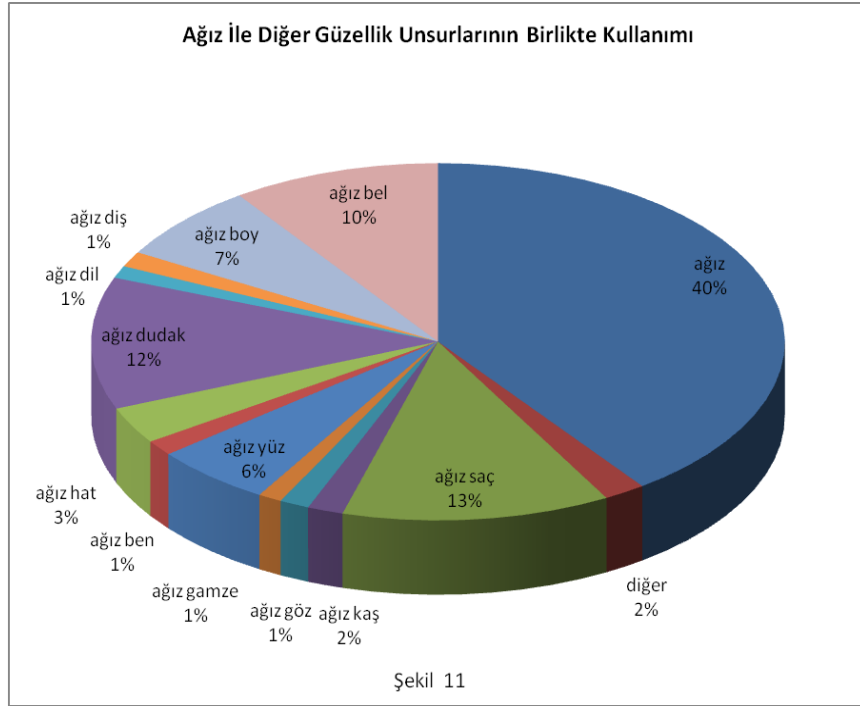
Nev'î G 59/2

Ağız ile birlikte anılan diğer bir husus da busedir. Âşık sevgilinin dudağından bir buse alma amacındadır. Fakat ağız, dudağa “yoktan gelmeyi” öğretir:

Bir bûse istesek bize yokdan gelür lebün
Benzer ana bu şîveyi ta’lîm ider dehen

Mesîhî G 178/5

Aşağıda ağzın tek başına ve diğer güzellik unsurları ile kullanımını gösteren grafik verilmiştir:

Ağız ile ilgili beyitlerin %40'ında ağız tek başına kullanılmıştır. Bunun yanında ağzın %75 oranla daha çok saç, dudak ve bel ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Ağız-saç %13 oranında birlikte kullanılmıştır. Şairler tarafından ağız ile dudak genellikle ayrı alınmıştır. Dudağın ağız ile birlikte kullanımını %12'dir.

Beyitlerde görünmez oluşları ve ortada olmamaları dolayısıyla ağız ve belin birlikte kullanılması sık görülen bir durumdur. Ağız bel ile %10, boy ile %7, yüz ile %6 oranında birlikte kullanılmıştır.

2. Ağız ile İlgili Benzetmeler

a. Âb-ı Hayât, Cân, Kevser, Çeşme, Menbâ', Ağız Yarı

Ağız, âb-ı hayât, âb-ı hayvân, çeşme-i âb-ı zülâl, çeşme-i cân, menbâ'-ı Kevser, havz-ı Kevser menbâ'ı vb. teşbihlere konu olur. Karanlıklar ülkesinde oluşu nedeniyle âb-ı hayât ile ağız arasında ilgi kurulur. Ağız daha çok dudağa (Bk.) ait bu özellikleri yine dudak vesile edilerek alır. Ağızın bu unsurlara teşbihi can vericiliği münasebetiyledir. Sevgilinin ağzından çıkan bir katre toprağa düşse hayat verir:

Çeşme-i mîm-i dehânundan çıkan âb-ı hayât
Katresin hâke salarsa cân bulur azm-i remîm

Ahmet Paşa G 205/6

Sevgilinin ağzının can şeklinde düşünülmesi ağız ve dudak etrafında oluşturulan tasavvurra dayanır. Ağız hayat kaynağıdır. Sevgilinin ağzı âşığın canı, saçları ömrü olarak düşünülür (Bk.Saç):

Mîm agzun dâl zülfün cânım u ömrüm durur
Hey elâ gözlüm meded şol mîm ü dâlundan meded

Necâtî G 49/2

Âşıklar sevgilinin Kevser kaynağı olan ağzının hasretini çekerler. Ona ulaşamadıkları için susuzluktan helak olup giderler. Dudak âb-ı hayâta teşbih edilince söz "nutk-ı Mesîh" şeklinde düşünülür. Can verme münasebetiyle Hz. İsa'ya telmih yapılır (Bk. Dudak, Sevgili ile İlgili Benzetmeler-İsa; Şeyhî G 76/5; İshâk G 148/3):

Âb-ı hayât durur femün nutk-ı Mesîh durur sözün
Mürdelere hayât virür sanma anı muhal ola

Nev'î G 14/2

Ağız-su münasebetiyle anılması gereken bir husus da "ağız yârı"dır. Sevgilinin ağzı suyu bir katresi bin yüz suyuna verilmeyecek kadar kıymetlidir. Bazen tiryak olur. Ağız suyu gülsuyuna (cüllâb) benzetilir. Kevser'den daha tatlıdır. Âşığın tuzlu gözyaşı deniz, sevgilinin ağzı suyu tatlı su, Fırat Nehri'dir. Onun bir katresi tuzlu denize düşse denizden tuz yerine

şeker çıkar, yedi deryayı tatlandırır (Şeyhî G 39/8; Nizâmî G 22/4; Ahmet Paşa G 68/3; Mesîhî G 21/3, G 136/1; İshâk G 27/3):

Bahr-i şûra salsan agzun yarınun bir katrasın

Şübhesüz şîrîn olurdu yedi deryâ dostum

Ahmet Paşa G 215/4

b. Gonca, Hokka, Mühür, Kilid, Dâire, Dükkân, Genc, SadeF

Ağzın bu unsurlara teşbihi şekil münasebetiyledir. Ağzın yuvarlak oluşu münasebetiyle ağızla ilgili şu teşbihler yapılır: Gonca, gonca-i bâğ-ı adem, gonca-i gül, gonca-i gülzâr, gonca-i nâz, goncâ-i sîrâb, hokka, billûr hokka, yakut hokkası, hokka-i yakut, yakut-ı dür-efşân, la'l kûze, la'lîn hokka, hokka-i mercân, hokka-i dür-bâr, hokka-i cevher, dürc, mercân dürcü, dürc-i dürer-bâr, hatem, hatem-i gevher-nigîn, hatem-i Süleymân, mühür, mühr-i Süleymân, kilîd, dâire, dükkân, genc, sultân hazînesi, sadeF vb.

Ağzın en çok benzetildiği unsurlardan biri goncadır. Bu teşbihin temelinde ağzın kapalılığı ve dudağın rengi yer alır. Gonca henüz açılmamış gül için kullanılır. Dudak genel olarak kapalı kabul edilir. Gonca sevgilinin ağzının sırrını çözemediği için içi daralır ve yakasını yırtar. Ağzın kapalılığı tıflı sevgilinin henüz konuşmayı bilmemesindedir:

Zerrece bulmadugından dehenün sırrına râh

Gonce dil-teng oluben yakasını çâk eyler

Nizâmî G 22/2

Tekellüm eylemez ol tıfl-ı nev-res nâz ider bana

Meger Nev'î dehânı gonca-i güldür suhan bilmez

Nev'î G 194/5

Ağız goncadan üstün tutulur. Gonca sevgilinin ağzına benzeyemez. Çünkü o “ağız var dili yok bir miskindir”. Sevgilinin gonca ağzına benzetildiği için dağ lalesi sevincinden külahını havaya atar. “Gonca, sevgilinin inciler saçan yakut ağzına benzemek için ağzında akîk-i yemen tutar.” Sevgilinin

ağzının tazeliği goncada yoktur (Şeyhî G 81/8; Nizâmî G 119/2; Ahmet Paşa G 63/8, G 147/3):

Çemende goncaya bakup dimiş bir ehl-i nazâr

O yârun agzına nisbet tarâveti yokdur

Bâkî G 169/5

Hokka (dürc); maden, cam veya topraktan mamül, içine mürekkep konulan küçük kaba denir. İçine afyon ve esrar konulan küçük kaplara da hokka denilmiştir (Pala, 1995:255). Hokkanın ağız kısmı dardır. Bu nedenle sevgilinin ağzına benzetilir. Şairler daha çok diş ve söz (Bk. Bu Unsurlar) münasebetiyle içine mücevher konulan kabı kastetmişlerdir. Diş ve söz inci, mercan ve yakuta teşbih edilince, ağız mercan, yakut ve inci kutusu olur. Bazen esrar kabı da kastedilir. Ayrıca ağız hokkasına âşğın canının konulduğu hayali de mevcuttur. Bu durum mücevher kabilinden sayılabilir (Ahmet Paşa G 71/2; Necâtî G 95/3, G 401/2; Bâkî G 49/2, G 311/3, G 417/3):

Hokka-i yâkûtdan mühr açduğunca zer saçar

Ya'ni dil-ber söze gelse dürr ü gevherler saçar

Şeyhî G 81/1

O şûhun bûse-i lâ'l-i şeker-bârında hayrânuz

Dehânı hokkasınun keşf-i esrârında hayrânuz

Zâtî G 541/1

Sunup lebüni dil-ber-i gonca-dehânumuz

Nâzüglüg ile hokkaya koymasa cânumuz

Necâtî G 227/1

Ağzın mühür (hatem, nigîn) olarak tasavvuru ağzın şekli ile ilgilidir. Ağız yakut bir mühür, etrafındaki hat (Bk.) zümrüdden yazılardır. Mühür münasebetiyle Hz. Süleyman'a telmih yapılır. Ağız mühr-i Süleyman şeklinde düşünülür (Şeyhî G 32/2; Necâtî G 584/3; Fuzûlî G 84/4; Yahya G 179/2):

Yârun dehânı hâtem-i yâkûtdur hemîn

Hoş yaraşur nigîn ana hatt-ı zümrürridîn

İshâk G 224/1

Cânâ güzeller agzuna baksa aceb midür

İns ü perî nigîn-i Süleymâna oldı mûm

Necâtî G 360/3

Ağzın daireye teşbihi şekil münasebetiyledir. Etrafı Kevser havuzu çevresinde biten yeşilliklerle (hat), türlü cevherlerle doludur. Ağzın âşığa sövmek için açılması “dua ile kilidin açılması” şeklinde düşünülür (Mesîhî G 39/4; İshâk G 115/2, G 147/2). Güzellik pazarında ağız, inci ve la’l satmak için tutulmuş dükkana teşbih edilir:

Bâzâr-ı hüsn içinde dehânun gibi şehâ

Dürr ile la’l satmaga dükkân tutup durur

Ahmet Paşa G 94/4

Ağzın hazineye teşbihi söz ve diş dolayısıyladır. Hazinelerin virane yerlerde olduğu inancına binaen sevgilinin ağzı hayali âşığın gönlünde “genci i pinhân” olarak düşünülür (Nizâmî G 19/2). Sevgilinin bir sözü âşığın gönlünü alır. Fakat sevgili bunu yapmaz. Bu durum “sultan hazinesinde güher tükenmiş midir” diye ifade edilir:

Sultân hazînesinde tükenmiş midür güher

Agzunda bir gönül yazacak lafz-ı ter mi yok

Nev’î G 217/5

Sadef, midye ve istiridye kabuklu deniz böceğine denir. İnci onun içinden çıkarılır. Şekil yönünden ağzın benzetilene olur. Denizde yaşaması ve karaya vurması münasebetiyle ele alınır (Şeyhî G 169/5). Sevgilinin ağzına benzemek isteyen sadef, sahilde yatan kırık bir çömlek parçasına benzetilir:

Ey dürr-i pâk agzuna nisbet senün sadef

Deryâ sevâhilinde yatur pâre-i hazef

Bâkî G 228/1

c. Sır, Gayb, Nükte

Ağzın bu unsurlara benzetilmesi onun yok oluşu, görünmezliği tasavvuruna dayanmaktadır. Bu münasebetle şu şekillilerde kullanılır: Râz, râz-ı nihân, sır, sırr-ı cân, gayb, sırr-ı gayb, gayb bahsi, esrâr-ı dekâyık,

esrâr-ı gayb, gayb şifâhânesi, hokka-i sırr-ı hâfî, mahzenü'l-esrâr, mahzen-i lü'lü, hatîf-i gayb, mazhar-ı sırr-ı mesîh, nükte-i gayb, nükte-i mübhem vb. Ağız üzerine yapılan bu teşbihler onun bilinmezliği, yokluğu, şifa oluşu, can kaynağı oluşu gibi tasavvurlara bağlıdır. Can mahiyeti itibarıyla bir sırdır. Mesih sırrı oluşu can ile ilgili bir durumdur. Bu münasebetle Hz. İsa'ya telmih yapılır (Ahmet Paşa G 281/2; Fuzûlî G 216/5; Yahya G 494/3; Nev'î'G 546/3):

Ey Mesîhâ dehenün gayb şifâ-hânesidür

Gel dirîg eyleme bî-çârelerün çârelerün

Necâtî G 422/2

Âşığın ağzın sırrına vakıf olamaması onun ince manalar barındırması ve bilinmezliği ile ilgilidir. Bu yönüyle sır şeklinde düşünülür. O sırrı divaneler anlayamaz, dedikodu ile de anlaşılacak değildir (Nizâmî G 55/6; Hayretî G 191/4, G 234/3). Yüz dikkat ile ağzın sırrına gönül erişemez. Çünkü nükte-i gaybdır. Onun sırrını kimse bilemez:

Dil irişmez dehenün râzına yüz dikkat ile

Nükte-i gaybdur ol sırrı kim idrâk eyler

Ahmet Paşa G 61/4

Bilini dikkat idüp fehm idemez mûy-şikâf

Deheni sırrını her kim ki bilürse insâf

Bâkî G 231/1

Ağız söz ile bilinir. Söz yok iken var olmaktadır. Bu bakımdan ağız yoktan var etme sırrına mazhardır. Gayb sırrını Allah'tan başka bilen yoktur. Ağızın görünmeyip sözün bilinmesi "hatîf-i gayb" (gaybdan gelen ses) şeklinde tahayyül edilmiştir. Bu tür beyitler tasavvufî anlam içermektedir (Yahya G 494/3):

Halka agzın sırrın her dem kılar izhâr söz

Bu ne sırdır kim olur her lâhza yoktan var söz

Fuzûlî G 119/1

Hiç kim bilmedi tahkîk ile agzın sırrın

Sırr-ı gaybı ne bilir kimse Hudâ'dan gayrı

Fuzûlî G 271/6

Güya dehâni hâtif-i gayb oldı dilberün
 Kendü görünmez âdem ile söyleşür kelâm
 Yahya G 249/4

d. Nokta, Mim ( ), Cezm ( ), Sıfır, Zerre

Ağzın bu unsurlara teşbihi küçüklüğü ve şekli münasebetiyledir. Ağzın nokta oluşu üzerine nokta-i mevhûm, nokta-i şek, nokta-dehen gibi teşbihler yapılır. Aslında ağız henüz yaratılmamıştır. Sadece ağzın yapılacağı yere bir nişan konulmuştur:

Dahi halk olmamış cânâ dehânun
 Olacak yire urılmış nişânı

Mesîhî G 274/2

Âşığın sevgilinin ve kûyunun etrafında dönüp durması ağzın pergelin batırıldığı nokta olarak kabul edilmesi dolayısıyladır (Ahmet Paşa G 59/2; Nev'î G 463/1):

Perkâr gibi kûyunı çigzinmez idi dil
 Nokta misâli olmasa sende eger dehen

Mesîhî G 178/3

Nokta-i şek, eskiden kitaplarda manadan soru veya şüphe hasıl olursa konulan işarete denir. Bugün okumalarda kullanılan (?, !) işaretlerinin mukabilidir (Onay, 2007:303). Hat yazıya benzetilir (Bk.), ağız ise onun yanına konmuş, sahih olup olmadığına dair nokta-i şek olarak düşünülür:

Lebünün hattı sahîh olmaduğın bilmek için
 Kalem-i sun' komış nokta-i şekdür dehenün

Necâtî G 313/2

Ağzın mim, cezm ve sıfıra teşbihi şekil münasebetiyledir. Şairler güzellik unsurlarını harflere benzetmiş ve bu harflerle manaya uygun kelimeler oluşturmuştur. Dudağın mim şeklinde düşünülmesi ile birlikte boy-elif, saç-lam vb. teşbihler yapılır. Saç bahsinde bu husus açıklanmıştır (Bk.). Ağzın mim şeklinde düşünülmesinde harf benzerliğinden başkaca bir teşbih

yönü yoktur. Aşağıdaki beyitte şair harf benzerliğinden yararlanarak “mecnun” yazmıştır:

Ey dehânı mîm ü zülfi cîm ü kaşı nûn olan
Yine bir nakş ile ben miskîni mecnûn eyledün
Hayretî G 199/2

Zerre; en küçük, çok küçük olanı anlatmak için kullanılan bir kelimedir. Sevgilinin güneş yüzünde ağzın çok küçük görülmesi tezat içinde verilir. Ağız-zerre teşbihinde de esas olan küçüklük ve yokluk tasavvurudur:

Yüzünde nakş-ı dehânun hayâl ü vehm gelür
Güneş katında beli zerre ol kadar görünür
Nizâmî G 32/5

Nice teşbîh ideyin zerreye ey meh dehenün
Adı var mihr ü vefâ gibi anun kendüzi yok
Zâtî G 642/4

Maddenin en küçük yapı taşı için bölünemez denir. Bundan kasıt bölünme keyfiyetinin ortadan kalkmasıdır. Sevgilinin ağzı o kadar küçüktür ki “lâ yetecezzâ” olarak kabul edilir:

Gülüp açılmak umulmaz deheninden meger oldur
Cüz kim lâ-yetecezzâ der ana ehl-i dekâyık
Fuzûlî G 151/3

e. Şeker, Şirîn, Cüllâb, Hân-ı Halîl

Ağzın şekere teşbihi tatlılık münasebetiyledir. Şeker, kand, şehd, şehd ü şeker, teng-i sükker, şeker-âmiz, şeker-efşân, kand-i gül, tûtî-i şeker-şiken vb. şekillerde kullanılır. Ağız şekerden üstün tutulur. Ağzın şerbeti “cüllâb”tan (gülsuyu) tatlıdır (Nizâmî G 62/4, G 76/5; İshâk, G 27/1,2). Sevgili ağzına gül yaprağı alsa “gül şekeri” olur:

Zülfünü hâke salarsan olur rûy-ı zemîn
Ağzına gül yaprağın alursan olur kand-i gül
Ahmet Paşa G 185/2

Ağzın şirinliği şeker ile aynı nedenlere dayanır. Ağzın şirin oluşu daha çok mecaz-ı mürsel yoluyla sevgiliye isim olur. Bu durumda sevgili şîrîn-dehen diye anılır. Ağız, Halil İbrahim sofrasının şekeridir. Sevgilinin ağzının zikri âşık için şirin bir hikayeye benzer (Nizâmî G 95/8; Ahmet Paşa G 69/4; Necâtî G 585/2):

İzarun yâdı bir rengin latîfe
Dehânun zikri bir şîrîn hikâye

Bâkî G 459/3

f. Kadeh, Şîrâr, Kan, Hırsız, Kûçek

Ağzın kadehe (câm) teşbihi renk, şekil ve dudak dolayısıyladır. Kadeh şarapla dolu, ağız da sövgü (düşnâm) ile doludur. Âşığın canı ağız kadehine ulaşmak için dudağa gelmek ister. Ağız şeker şerbetiyle dolu süslü bir kadeh şeklinde tahayyül edilir (Ahmet Paşa G 27/3, G 301/2):

Murassa câmdur agzun leb-â-leb sükkerî şerbet
Mu'anber şemdür kaddün ki ser-tâ-pâ mu'attarsın

Bâkî G 347/6

Ağız, lütuf ve güzellik çerağının kıvılcımı (şîrâr) şeklinde düşünülür (Bâkî G 99/3). Ağız-kan teşbihi renk münasebetiyledir. Sevgilinin çehresinde görünen ağız değil, âşığı kurban ederken sıçramış bir damla kandır:

Çihresinde görinen sanman o hûnînün dehân
Âşıkın kurbân iderken sıçramış bir katre kan

Bâkî G 373/1

Ağzın hırsıza (düzd) benzetilmesi çok nadir bir teşbihtir. Âşığın gölünü yağmalaması ve sonra ortadan kaybolması, görünmemesi söz konusu edilir:

Dehânun düzdidür var ise dil mülkin kılan yagma
Ki gelmez sûrete hergiz olur cân gibi nâ-peydâ

Yahyâ G 2/4

Ağız küçüktür. Küçük Farsça bir kelimedir ve aslı kûçek şeklindedir. Kûçek genç, civelek anlamına gelmekle birlikte eline zil takıp oynayan

“köçek” için de kullanılır. Şair bütün bu hususları çağrıştıracak biçimde ağız-kûçek teşbihini yapar:

Çerâg-ı hüsni ışıkdur o meh-veşün girçek
Dehân-ı teng-i dil-âvizi bir güzel kûçek
Bâkî G 265/1

K. DUDAK

1. Umumi Olarak Dudak

Dudak (leb) güzellik unsurları içinde saç ve yüzden sonra en çok kullanılan unsurdur. Yüze verdiği güzellik, kırmızı rengi, tadı, küçüklüğü ve darlığı, sır oluşu, konuşması, ağzın varlığına delil olması, kenarında ben oluşu ve etrafının ayva tüyleriyle çevrili oluşu gibi hususiyetlerinden dolayı söz konusu edilir. Bunların yanında can vericiliği, âşığa şifa oluşu, içinde inci gibi dişleri saklaması gibi özellikleri de önemlidir. Dudağın benzetilenleri istiare yoluyla önce dudak yerine kullanılmış daha sonra da sevgiliye isim olmuştur. Mesela la'l doğrudan dudak yerine; Kevser, ey lebi Kevser şeklinde sevgili anlamında kullanılmıştır (Bk.Dudak ile İlgili Benzetmeler).

Tasavvufta dudak/leb mecazen kelâm, söz, indirilmiş söz ve kapalı sır; varlık altında gizli bir yokluk, yokluk, fenâfillah, vahdet; manevî feyz ve neşe anlamlarına gelir (Üzgör, 1990:179; Gölpınarlı, 1972:186; Şebüsterî, 1999:141; Bayburtlugil, 1985:357; Tolasa, 2001:259; Tarlan, 1998:43, 49, 61, 62, 144; Tarlan, 2009:205; İpekten, 1996:86, 156, 204, 214, 220; Üstüner, 2007:269). Şair, içinde sır barındırması dolayısıyla, dudak ve yanağı “hem müfessir hem muhaddis” olarak ifade eder:

İzâr ü lebün vasfın eyler Fuzûlî
Ana hem müfessir dirüm hem muhaddis
Fuzûlî G 47/7

Tasavvufta dudağın vASFına göre; leb-i la'l, sevgilinin sözü ve sözün içerdiği manaya; leb-i şekerî, peygambelere melek, velilere kalp tasfiyesi vasıtası ile yücelerden inen söze; leb-i şîrîn, idrak ve hissetmeye bağlı

aracısız gelen söze denir. (Bayburtlugil, 1985:357; Uludağ, 1996:334; Cebecioğlu, 2005:396).

Diğer unsurlar koklama ve görme duyularına hitap ederken, dudak daha çok dokunma ve tatma duyusuna hitap eder (Tolasa, 2001:251). Dudağın en belirgin özelliklerinden biri tatlı oluşudur. Kan kırmızı görünen dudak tatlı karıştırıldığından böyle görülmektedir:

Leblerünün kanını sordum didi

Tatlu karışdırmışam ol kan degül

Şeyhî G 110/5

Dudağın bir diğer tat özelliği tuzlu oluşudur. Bu yönüyle çoğunlukla deniz ile ilgi kurulur. Dudağın bazen tatlı bazen tuzlu olması cihanı aldatmaya yöneliktir. Sevgilinin dudağının tuzluluğu aslında tatlılık anlamına gelmektedir. Sevimlilik, şirinlik anlamında kullanılan melâhatin “milh” (tuz) kökünden gelmesi hatırlanmalıdır. Dudağın tuzlu oluşu onu tatlılardan farklı ve üstün kılar. Aşağıdaki beyitlerde dudak-tuz münasebeti söz konusudur (Necâtî G 310/5):

Dostum lalün temennâsı gönülden gitmeye

Gide gülden reng mülden şevk deryâdan nemek

Necâtî G 316/2

Lalünden alsa lezzeti milh-i ücâc-i bahr

Bahs eyler idi çeşme-i azb-i furât ile

Bâkî G 418/5

Lebüne benzerem dir ise halvâ

Eyü dir ille anun tuzı yokdur

Mesîhî G 61/3

Göz ve gamze kan dökücü ve katil (Bk. Bu Unsurlar) şeklinde düşünülürken dudak bunun aksine hayat ve eman verici olarak kabul edilir (Şeyhî G 194/5; Nizâmî G 52/6, G 80/4; Ahmet Paşa G 95/1; Necâtî G 318/3; Hayâlî G 598/2):

Devlet anun kim lebünle zindegânî eyleye

Vây ana kim ol harâmî gözlerün ide gazâb

Yahya G 20/4

Dudağın benzetilenleri kısmında görüleceği üzere dudak rengi dolayısıyla la'l taşı şeklinde düşünülür. Bu tasavvurun devamında dudak güzellik madeni (kân-ı melâhat) olur. Beyaz yüz üzerinde kırmızı dudak bu tahayyülün nedenidir, güzelliğin delilidir (Nizâmî G 52/6; Mesîhî G 28/1

Leb-i lali şeker-feşânun ile

Yine kân-ı melâhat olmuşsın

Necâtî G 398/3

Dudağın en önemli özelliği can verici olmasıdır. O bu haliyle hayat kaynağıdır. Sevgili can bağışlayan dudaklarla "İsi-yi zamân" (Bk.) olur. Söz, buse, gülümseme gibi haller dudak ile ilgilidir. Bu haller ikram, kerem, cömertlik şeklinde düşünülür. Bu yönüyle sevgili kerem ehlidir. Sevgilinin busesi âşık için "bayramlık ihsan", "dirlik" şeklinde düşünülür (Necâtî G 213/3; Hayretî G 284/1; İshâk G 216/7; Nev'î G 394/2). Sevgilinin gözü sürekli zulüm ederken dudağı ihsanda bulunur:

Lebün keremler idüp kim dirildür ölülere

Kerim olan kişiye tan degül kerametler

Şeyhî G 23/2

Gözinün zulm ile bîdâdı çokdur Hayretî gerçi

Lebünden görmedük ammâ sorarsan dâddan gayrı

Hayretî G 432/6

Dudak konuşmanın kaynağı olması bakımından söz ile birlikte ele alınır. Sevgilinin âşığa kelamı ise sövgüden ibarettir (Bk.Sövgü; İshâk G 310/1):

Elünden yimedüm bir lokma ni'met silleden özge

Lebünden tatlu dil gûş itmedüm düşnâmdan gayrı

Hayretî G 431/3

Dudak ile ilgili sormak, emmek, öpmek, buse almak/vermek gibi kelimelerin kullanılışı dikkat çeker. Sormak hem soru etmek hem de öpmek anlamında tevriyeli kullanılır. Emmek ile de hem öpmek hem em (ilaç) anlamı çağrıştırılır. Bu kelimeler şairler tarafından özellikle kullanılır. İlaç anlamındaki "em" ile zehir anlamında kullanılan "sem" birlikte okunduğunda "emsem" olur

(Ahmet Paşa G 316/3; Necâtî G 236/1). Sevgilinin âşığa cevabı bazen “em” bazen “sem”dir:

Lebünden ey tabîb-i can u dil bilsem ne hikmetdür

Gehî em Nev’î’ye geh sem virürsin bir cevâb ile

Nev’î G 438/5

Âşık, sevgilinin dudağına ulaşma emelindedir. Fakat bunu gerçekleştirmesi mümkün görünmez. Tek yol öldükten sonra toprağından bir kûze, sebû veya kadeh yapılması ve o vesile ile sevgilinin dudaklarına ulaşmaktır. Eskiden tabak, çanak, kadeh, testi vb. mutfak gereçleri topraktan yapılırdı. Bundan dolayı âşığın toprak oluşu sevgiliye kavuşma anlamına gelir. Kadehin dudağa teşbihi bu tasavvurda etkilidir (Bk. Ahmet Paşa G 27/9; Hayretî G 378/3; Hayâlî G 462/5):

Lebüm irmez leb-i lâ’line meger topragımı

Kûze-ger kûze ide agzuna ol kûze gele

Ahmet Paşa G 288/4

Kadehden gayrı bir lalün öper yok

Kemerden gayrı bilüni kucar yok

Bâkî G 246/1

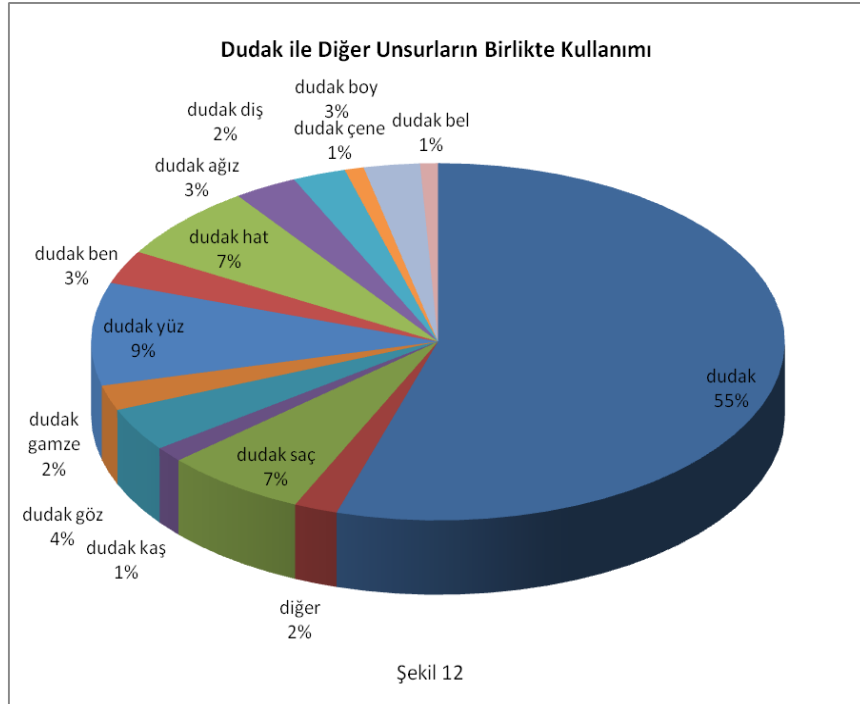
Sevgilinin dudağı su gibi parlak ve berraktır. Onu vafetmek şiiire güzellik katar:

Lebün vasfiyle şî’r-i âbdârum

Güzeller eylesün su gibi ezber

İshâk G 73/6

Dudağın tek başına ve diğer güzellik unsurlarıyla birlikte kullanımını gösteren grafik aşağıdadır:

Dudak güzellik unsurları içinde en çok kullanılan üçüncü unsurdur. %55 oranında tek başına kullanılmıştır. Bunun yanında bütün unsurlarla irtibatlı olduğu ve birlikte kullanıldığı görülmektedir. Dudağın en çok birlikte kullanıldığı unsur %9 oranla yüzdür. Dudak-saç birlikte kullanım oranı %7'dir.

Dudağın etrafını saran ayva tüyelerine beyitlerde sık rastlanır. Dudak ile ayva tüyleri %7 oranında birlikte kullanılmıştır. Dudağın can/hayat verici özelliği dolayısıyla toplamda %6 oranında kan dökücü, öldürücü göz ve gamze ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım unsurlar arasındaki zıtlığa dayanmaktadır. Şairlerin genellikle dudak ile ağız ayrı olarak değerlendirdiklerini ağız maddesinde hatırlatmıştık. Bu yüzden dudağın olduğu beyitlerde ağız oranı düşüktür.

2. Dudak ile İlgili Benzetmeler

a. La'l, Yakût, Mercân, Akîk

Dudağın bu unsurlara teşbihi renk münasebetiyledir. Dudağın en çok benzetildiği unsurlardan biri la'l taşıdır. Aslında beyaz bir taş olduğu halde ciğer kanıyla boyanıp güneşe bırakıldığından kırmızı renge bürünürmüş. En değerlisi Bedahşan bölgesinde bulunmuş (Pala, 1995:341). Kırmızı renkli, değerli bir taş olan la'l çoğu kez istiare yoluyla dudak yerine kullanılır. Renk münasebetiyle önce la'le benzetilen dudak daha sonra doğrudan la'l ile ifade edilir. Dudağın en çok benzetildiği unsurlardan biri de şaraptır. Genellikle la'l ve şarap birlikte dudağı karşılarlar. La'l-i meygûn, la'l-i nâb gibi teşbihlerde kastedilen dudaktır. La'l ile ilgili benzetmeler şu şekildedir: La'l, âbdâr la'l, la'l-i Bedahşan, la'l-i meygûn, la'l-i musaffâ, musaffâ la'l, la'l-i nâb, la'l-i rummânî, la'l-pâre vb. Sevgilinin dudağına benzetmek için Bedahşan la'linden daha güzel bir nesne yoktur:

Leb-i rengînüne fi'l-cümle olur idi şebîh
Nesne yaratsa Hudâ la'l-i Bedahşândan öte
Necâtî G 488/3

La'l taşının Bedahşan bölgesinde çıkması, kırmızı oluşu, içine ciğer kanı çekmesi gibi rivayetler beyitlerde söz konusu edilir. Sevgilinin dudağı Bedahşan mülküne hakim olalı toprağı la'l ve yakuta çevirir (Şeyhî G 107/5). Âşığın sinesi dudağın hayaliyle kıpkızıdır ve gözlerinden kanlı gözyaşları döker:

Her ne kan kim yutdı dil la'l-i leb-i dildârdan
Dökti âhır fûrkat anı dîde-i hûn-bârdan
Hayâlî G 377/1

Dudağın la'le teşbihinde birinci unsur renktir. Renk benzerliği ile şarap arasında kurulan ikinci ilgi ile tatlılık, şirinlik söz konusu edilir. Sevgilinin dudağını vafeden şiiir hem rengîn hem şîrîndir. Onu anlatırken lezzetinden kalemin dili bile ikiye yararılır. Fakat bunu herkes anlayamaz:

Sözüm vaf-ı leb-i lalünle hem rengîn ü hem şîrîn

Adûlar nükteyi fehmi eylemezler sâdedür dirler

Bâkî G 185/3

Lezzetinden iki yarıldı zebânı kalemün

Leb-i lalün sıfatın tâ ki getürdüm kaleme

Nizâmî G 104/7

Dudağın la'l şeklinde düşünülmesi ile birlikte diş ve söz (Bk.) inci olarak kabul edilir. O söze gelince her tarafa inciler saçılır. Sevgilinin dudağı gibi la'l, sözü gibi inci yoktur (Bâkî G 48/4):

Leblerün tek lâ'l ü lâfzun tek dür-i şeh-vâr yoh

Lâ'l ü gevher çok lebün tek lâ'l-i gevher-bâr yoh

Fuzûlî G 61/1

Dudağın parlak ve gösterişli olması âbdâr ve musaffâ kavramları ile anlatılır. Ağız billûr hokka (Bk.) şeklinde düşünülünce dudak "iki latîf âbdâr la'l" olarak tahayyül edilir (Hayâlî G 106/2; Bâkî G 271/2):

Dürc-i dehânı var ise billûr hokkadur

Andan görünür iki latîf âb-dâr la'l

Bâkî G 311/3

Yakut sarı, gök rengi ve kırmızı renk olmak üzere üç çeşittir. Yakutun en değerlisi nar tanesi gibi kırmızı olanıdır. Yakût-ı ahmer, yakût-ı revân, yakût-ı rengîn, yakût-ı rummânî şeklinde terkipler yapılır. Yakut, dudağa renk bakımından benzemesi nedeniyle la'l ile aynı özellikleri taşır. Şarabın rengi ile de bağlantı kurulur. Sevgilinin dudağı bu unsurlardan üstün tutulur. Dudağı yakuta benzetmek basiretsizlik ve cevherden anlamamak demektir. Yakut ile la'l sevgilinin dudağına benzetmek istedikleri için taş olmuşlardır. La'lin kırmızılığı yüzünün kızarmasından, utanmasından kaynaklanmaktadır (Necâtî G 446/4, G 520/7; İshâk G 156/4; Bâkî G 311/1). Sevgilinin dudakları karşısında kıskançlığından "kanı kurur":

Öykünürmiş leblerüne lal ü yâkût ey sanem

Gâlibâ uşbu günehdür anları taş eyleyen

Necâtî G 393/2

Öyküncü gerçi leblerüne ey nigâr la'l

Sonra yüzi kızardı olup şermsâr la'l

Mesîhî G 143/1

Kızardı âteşe döndi leb-i rengînüni gördi
Kurudu kanı reşkinden hemân la'l-i Bedahşânun

Yahya G 217/2

Mecazen pek kırmızı anlamında kullanılan mercan dudağın benzetilene olur. Mercan, denizde yaşayan kırmızı kalker iskeletli hayvana denir. Bu hayvanın iskeletinden elde edilen malzeme süs eşyası, gerdanlık vb. olarak tasarlanır (Parlatır, 2009:1060). La'l ve yakut teşbihi ile aynı bağlamda ele alınır. Bütün bu unsurlar sevgilinin dudağından rengini almıştır:

Cânâ hayât-ı cân virür ol cana leblerün
Yâkûta reng ider dahi mercana leblerün

Şeyhî G 107/1

Akîk, üzerine işleme yapılabilen bir süs taşıdır. Kırmızı olanı kıymetlidir ve buna akîk-i Yemenî denir. Rengi münasebetiyle dudağa benzetilir:

Didüm lebün ki âb-ı hayâtı hacil kılur
Mercân mı yâ akîk-i Yemen didi iksi de

Şeyhî G 169/4

b. Şarâb (Bâde), Kadeh (Câm), Meyhâne, Sâkî

Şarap, dudağın benzetildiği unsurların başında gelir. Dudağın şaraba teşbihi şarap ile ilgili hususiyetlere dayanmakla birlikte en başta rengi dolayısıyladır. Dudak ile ilgili şarap üzerine benzetmeler kısaca şu şekildedir: Bâde, bâde-i gülgûn, bâde-i nâb, mey, meygûn, mey-i gülgûn, mey-i hamrâ, mey-i kübrâ, mey-i nâb, mül, şarâb, şarâb-ı Kevser, şarâb-ı la'l-gûn, şarâb-ı nâb vb. Dudak, kapalı oluşu ve sözün menbaı oluşu nedeniyle sırdır. Sarhoşluk kendinden geçme, benliği aşma anlamında kullanıldığında tasavvufî nitelik kazanır. Âşık şarap renkli dudağın zevkinin hayranıdır. (Mesîhî G 37/3; Fuzûlî G 290/4) Âşık dudağın sırrını bâde ile bileceğini umar:

Ruhların aksinü câm içre bulam gibi gelür
Leblerün sırrını bâdeyle bilem gibi gelür

Ahmet Paşa G 57/1

Âşık sevgilinin dudağı hayaliyle yaşar. Bu yüzden gözyaşı dökse “kan ağlar”, ölürse toprağından sebu yapılırsa şarap akar, onun haline şem ağlar, mey acır, ney inler. İçtiğı, yuttuğı kandır. Bu tasavvurlar renk benzerliğine dayanır. Sevgilinin dudağı ateş-su tezdadı içinde ele alınır. Bu ifade “su katmak” tabirini hatırlatmaktadır (Ahmet Paşa G 32/5, G 197/5; Necâtî G 373/1, G 439/1; Mesîhî G 255/1; Hayretî G 8/1, G 14/8; Nev’î G 101/1):

Yâd-ı ruh u lebünle figân etdigümce ben
Şem agladı vü mey acıdı nâle kıldı ney

Ahmet Paşa G 312/2

Sun lebün yoksa yakar âteş-i lalün cânı
Mey-i kübrâ durur ey dost biraz âb gerek

Necâtî G 309/3

Sevgilinin dudağı hemen her unsurda olduğı gibi burada da şaraptan üstün tutulur. Ona benzemek isteyen şarap “kıpkızıl dîvâne”dir (Hayretî G 379/4). Şarap edepsizliğinden dolayı ayakta kalmıştır. Ayak kelimesi ile kadeh kastedilir, tevriyeli kullanılır. Leblerin devrinde bâde ayağa düşer, ayağa salınır. Mey, sevgilinin dudağı sevdasıyla ayağa binmiş meyhaneden meyhaneye gezerek onu arar (Necâtî G 78/4; İshâk G 10/3; Hayâlî G 61/3, G 70/1, G 123/2, G 111/1):

Gül yüzüne benzedürse kendüyi bilmezligi
Mül lebüne öykünürse kıpkızıl dîvânedür

Necâtî G 118/3

Lâ'lin ile bâde bahs itmiş zihî güm-râhlık
Oldı vâcib eylemek ol bî-edebden ictinâb

Fuzûlî G 28/3

Mey ayaga binmiş gezer peymânedan peymâneye
Düşmüş lebün sevdâsına humhânedan humhâneye

Hayâlî G 510/1

Şarap-dudak teşbihinde acılık söz konusu edilir. Şarap tadı itibarıyla acı kabul edilir. Dudaklarda her ne kadar tatlı ise de acı ve kötü söz (düşnâm, düşnâm-ı telh) dolayısıyla acıdır (Tolasa, 2001:252). Fakat bu acılık netice

olarak coşkunluk, neşe ve safa getirdiği için âşık tarafından hoş karşılanır (Ahmet Paşa G 342/7):

Ey Necâtî leblerinün sögdüğine kalma kim

Acı agızlugı tatlu sohbeti var mı mül gibi

Necâtî G 628/7

Şarap-dudak benzerliğinin temelinde dudağın rengiyle âşıkları medhûş etmesi tasavvuru vardır (Erünsal, 1988:247). Dudak-şarap benzetmesinde şarabın şarhoşluk vermesi, bundan dolayı kavgaya sebebiyet vermesi, korkuyu gidermesi, akli baştan alması, dilin çözülmesi gibi hususlar söz konusu edilir (Mesîhî G 24/4, G 37/3, G 200/3; Bâkî G 97/2):

Leblerinde hatt ü hâlimden Hayâî gam yemez

Fitne vü âşûb çün bezm-i şarâb üstündedir

Hayâî G 100/5

Lâ'lün öpünce vaslun için dil cevâb açar

Zîrâ şarâb-ı nâb efendi hicâb açar

Nev'î G 114/1

Kadeh-dudak teşbihi öncelikle şekil münasebetiyledir. Fakat kadehin içindeki şarap kastedilince dudağın kadeh şeklinde düşünülmesi renk dolayısıyla olur. Ağız ve dudağın içinin kırmızı oluşu ile şarap dolu kadeh arasında ilgi kurulur. Bu münasebetle dudak şarap dolu kadeh şeklinde tasavvur edilir. Dudak-kadeh teşbihinde sık kullanılan ifadeler şu şekildedir: Câm, câm-ı İskender, câm-ı Cem, câm-ı la'lîn, câm-ı mey, câm-ı musaffâ, câm-ı şarâb, câm-ı şarâb-ı nâb, câm-ı bezm-ârâ, kadeh, kâse, peymâne, sâgar vb.

İçeni kendinden geçiren, can bağışlayan kadeh rengini sevgilinin dudağından alır. Ondan içen "taze can bulur". Bu yönüyle bezme can sağlar. Dudak kadehinin en önemli özelliği âşıkları mest etmesidir. Onun keyfiyeti ancak yaşamakla bilinir (Necâtî G 34/2, G 184/2; İshâk G 205/1):

Safâ-yi aks-i lebin m'aldı ey Nigâr kadeh

Ki bezme cür'a diyu cân eder nisâr kadeh

Ahmet Paşa G 27/1

Lebün camına benzer yok dehânun gibi nâdirdür

Bunun keyfiyeti ta'bîr olunmaz zevke dâ'irdür

Nev'î G 99/1

Mest olduğumuz yâd-ı lebünden güneh ise

Bu devrde bes kim buluna bî-güneh ey dost

Ahmet Paşa G 22/4

Şarap ile birlikte ele alınan kadeh şarabın mucidi olduğuna inanılan Cem'e (Cemşid) nispet edilir. Cem'in kadehi üzerinde yedi hikmeti bildiren yazılar olduğu söylenir (Pala, 1995:104). Dudak etrafındaki ayva tüyleri kadeh üzerine yazılmış hayali şiir şeklinde düşünülür (Hayretî G 411/3). Câm-ı Cem ve âyîne-i İskender'in sadece adı vardır. "Sevgilinin dudağı kadehinin bir yudumu binlerce gedayı Cem eder":

Câm lalündür senün âyine rûy-ı enverün

Adı var Câm-ı Cem ü Âyîne-i İskenderün

Bâkî G 258/1

Şâpâş câm-ı lalüne ey bî-vefâ ki anun

Bir cür'ası hezâr gedâyı Cem eyledi

Necâtî G 613/2

Şarap meclisi bahar mevsiminde güzeldir. Rum ilinde, gül devrinde ve bahar günlerinde sevgilinin dudağı kadehi içilir. Bu münasebetle Rum diyarında bahsedilen meclislerin serbest şekilde kurulduğu ifade edilir (Bk. Sevgili Tipolojisi; Nev'î G 254/2):

Bezm-i hüsnünde lebünden içilürse n'ola câm

Rûm ili sohbeti gül devri bahâr eyyâmı

Nev'î G 555/4

Dudak, şarap ve kadeh ile benzerliği münasebetiyle meyhane şeklinde düşünülür (Mesîhî G 2/5, G 80/3; Hayâlî G 87/2, G 594/1):

Çekdüm firâkın savmını irdüm cemâlün îdına

Aç leblerün meyhânesin ney gibi nâlân et beni

Ahmet Paşa G 317/8

Dudağın sâkî olarak düşünülmesi kadeh, şarap ve meyhane teşbihleri ile ilgilidir (Necâtî G 587/3):

Ne sâkîdür lebün gam bezmine yaşum şarâb eyler

Ne âteşdür mahabbet odı kim bagrum kebâb eyler

Bâkî G 167/1

c. Kan, Ateş, Nar

Dudağın bu unsurlara teşbihi renk münasebetiyledir. Bu benzetmede daha ziyade kan içmek, kana teşne olmak, kanına susamak, kan yutmak, kan dökmek, top tolu kan istemek, kanına girmek, kan ağlamak, iki eli kan içinde olmak gibi kan üzerine kurulmuş hayaller yer alır (Bâkî G 102/5):

Bezmdede kanumuza aş yerer lebün sâkî

Egerçi kan yalaşupdur bizümle ol hûnî

İshâk G 297/6

Dudağın yok olarak kabulü “yok yere kan eylemek” şeklinde ifade edilir (İshâk G 220/1):

Dehânun üzre lâ'lün istemiş dil def'i müşkîldür

Görinmez hiç cürmü yok yere kan eylemek olmaz

Fuzûlî G 112/5

Dudağın kıpkırmızı oluşu âşığın kanını içmesinden kaynaklanır (Nizâmî G 108/7; Ahmet Paşa G 56/7). Âşığın bir elinde kadeh bir elinde la'i dilber ile görünmesi “iki eli kan içinde olmak” deyimiyle anlatılır:

Bir elde lal-i dilber bir elde dahi sâgar

İki elüm berâber bulındı kan içinde

Necâtî G 520/3

Âşık kan parasını sevgilinin dudaklarından ister. Bunun adı “kana kan”dır. “Kanı kana tutmak” ile de âşık sevgilinin dudağına kavuşma ümidindedir (Hayâlî G 514/5; Fuzûlî G 43/2):

Öldürürsin çün beni vir lebleründen hûn-bahâ

Bu meseldür kim dimişlerdür efendüm kana kan

Hayretî G 353/4

Dudağın ateşe teşbihi rengi dolayısıyladır. Dumanı da ayva tüyleridir (Tolasa, 2001:258). Âşık zahidin ateş ile korkutmasını önemsemez çünkü o

ateş renkli dudak için çok yanmıştır (Ahmet Paşa G 128/5, G 224/5). Nar, rengi dolayısıyla dudağın benzetilene olur. Şekil ve renk benzerliği münasebetiyle la'li ile kıyaslanır (Necâtî G 524/6):

La'li lebüne ben nice teşbîh idem ki ol

Bâğ-ı hüsninde olmaya bir dâne-i enâr

Hayretî G 86/2

d. Şeker, Bal, Süt (Şîr), Şerbet, Şîrîn, Helvâ, Senbûse, Pâlûde, Tatlı, Tûtî, Bâl ü Per

Dudağın şeker (kand) ve onun ile ilgili unsurlara teşbihi sorulma ve emilmeye dayanan tat ve lezzet bakımından benzerliğin ele alınması dolayısıyladır. Söz ile şeker ve söz ile dudak arasındaki bağlantı da bu teşbihte etkilidir (Tolasa, 2001:256). Bal, şekerle aynı özelliklerle sahiptir ve genellikle birlikte kullanılır. Dudak-şeker teşbihi şu şekillerde kullanılır: Şeker, kand, kand-i mükerrer, kand-i nâb, sükker-i palûde, şeker kamışı, mısır şekeri, ney-şeker, şeker-bâr, şaker-pâre, şekker-i nâb, şekerhâne, şekeristân, bal, asel, şehd, şehd-i musaffâ, şehd-i nâb vb. Dudak sevgilinin sözüne öyle bir tatlılık verir ki onun acı sözleri bile âşığa tatlı gelir. Dudak ile ilgisi olması bakımından söz ve buse de şeker şeklinde düşünülür (Bk. Bu Unsurlar):

Şekker lebün mi verdi halâvet sözine kim

Düşnâm-ı telh andan olur ey püser-lezîz

Ahmet Paşa G 32/7

Lebi vü sözleri bûs u kinârı

Bularun kangısı şekker degüldür

Necâtî G 129/5

Dudak-şeker teşbihinde öne çıkan husus tattır. Dudak bu bakımdan katışıksız ve saf bal/şekerdir (şeker-i nâb, şehd-i nâb). Dudak o kadar tatlıdır ki onu zikreden dilinden süt ve şeker saçılır:

Yâ Rab ol şîrîn-lebün ne zevki var kim zikrini

Kanda tekrar itse dil şîr akıdur şekker saçar

Şeyhî G 81/5

Dudak-şeker benzerliğinde ayva tüyleri, ben ve gamze (Bk. Bu Unsurlar) söz konusu edilir. Dudak, şeker/şekeristan şeklinde düşünülünce ben, tûtf, şeker veya bala konmuş sinek (meges), şeker üzerindeki nokta, şekerin çekirdeği olarak tasavvur edilir. Ben, bazen âşığın canı olarak da düşünülür. Dudağın tatlılığı karşısında gamze zehirdir. Ayva tüyleri ile çevrili dudak “efsun okunmuş şeker”, “şirinlik yazılmış şeker” şeklinde tahayyül edilir (Şeyhî G 103/3; Nizâmî G 94/6, G 99/3; Ahmet Paşa G 196/1; Necâtî G 210/7, G 319/7, G 526/3, G 543/4; Mesîhî G 54/1, G 105/1; Bâkî G 428/5). Sevgilinin dudağı etrafındaki ayva tüyleri şekere düşmüş papağan kanadına benzetilir:

Acı tatlu zemân yek-ser senünle geçsün ey dilber

Dudagun şehd ile şekker ve lîkin gamzen agudur

Necâtî G 189/2

Nebât-ı la'l-i şîrîninde hatt-ı sebz-i cânâne

Sanasın perr-i tûtfüdür ki düşmüş şekkeristâna

Nev'î G 415/1

Sevgilinin dudağı şeker olunca kendisi veya ayva tüyleri şeker yiyen tatlı dilli bir tûtf olur. Ağız tûtf olunca ayva tüyleri ve dudak onun kanatları (bâl ü per) olur (Bk. Bu Unsurlar; Bâkî G 1082). Tûtf konuşma yeteneği olan bir kuştur. Şeker yedirilir ve karşısına ayna koymak suretiyle konuşması sağlanır. Bazen şair, sevgilinin dudağını vafettiği için tatlı dilli bir tûtf şeklinde düşünülür. Bazen de dudak doğrudan tûtfiye benzetilir (Ahmet Paşa G 78/8; Bâkî G 102/6, G 264/5):

Leb-i şîrîn ile güya ki hat-ı sebzi anun

Bir yeşil tûtfiye benzer dehenünde ol kand

Yahya G 54/2

Leblerün vafında şekker-rîz olup güftâr ider

Bâkî-i şîrîn-suhan tûtf-i güyâdur yine

Bâkî G 455/6

Leb-i lalün gibi bir tûtf-i şekker-feşânım yok

Ser-i zülf-i siyâhun gibi ömr-i câvidânım yok

Mesîhî G 123/1

Eskiden şeker pazarda ipe asılır, kağıda sarılarak satılmış. Ayrıca şeker ezilerek toz haline getirilmiş. Bu durum sevgilinin dudağı karşısında ezildiğine veya âşıklar tarafından başının ezildiğine yorulur (Necâtî G 58/5, G 183/3; İshâk G 22/2; Hayâlî G 41/1; Bâkî G 98/2):

Lalüne ideliden kendülerini teşbîh

Meyi içdük şekerün başını muhkem ezdük

Mesîhî G 135/3

Ney-şeker, şeker kamışı demektir. Eskiden kalemler kamıştan yapılırdı. Şair sevgilinin dudağını anlatmaya başlayınca elindeki kalem şeker kamışına dönüşür. Şair sevgilinin dudağını vasfetmek istediğinde sevgili “şeker-reng” kağıda yazmasını ister (Bâkî G 118/4):

Şîrîn lebünün vasfını tahrîr ider oldum

Destümde hemân-dem kalemüm ney-şeker oldı

Hayretî G 483/2

Didüm vasf-ı lebün yazsam gerekdür

Eyitdi kâgadı olsun şeker-reng

Zâtî G 742/3

Dudak tadından dolayı şîrîn, şîrîn-leb olarak ele alınır. Burada bazen kelime tevriyeli kullanılır. Ferhad ile Şîrîn hikayesindeki Şîrîn’e telmih yapılırdı. Dudağın şerbet ve cüllâb olarak düşünülmesi renk, tat ve şifa münasebetiyedir. Bu telakki ağzın içinin ıslak oluşu, ağız yarı (Bk.) dolayısıyla olmalıdır. Dudağın şerbeti bu yönüyle âb-ı hayâttir, Hızır suyudur, ilaçtır. Şerbet geçmişte ilaç olarak kullanılır ve ondan şifa umulurdu. Gülsuyu, gül şerbeti, bal şerbeti gibi çeşitleri vardır. Gül yaprağı ve bal karışımından elde edilen gül-şeker de ilaç olarak kullanılmıştır (Özkan, 2007:543-545, 550). Sevgilinin dudağının şerbeti âşığın aşk derdine deva/dermandır. Âşığa hekimlerin hazırladığı şerbet faydasızdır (Şeyhî G 15/5; Ahmet Paşa G 77/6; Necâtî G 54/2, G 366/3; Nev’î G 310/5):

Tutagun şerbetidür derd-i Nizâmîye devâ

Tıbbî yahşi bilürem sanma ki hâzık degülem

Nizâmî G 78/5

Çünkü yakdun cânımı sun bâri lalün şerbetin
Tâ ki bu ihrâkı teskîn itsün ol cüllâb-ı ışk

Mesîhî G 122/2

Helva; şeker, un, yağ ve irmikle yapılan geleneksel bir tatlıdır. Dudağın helvaya teşbihi tatlılık dolayısıyladır. Helvanın üstüne badem konulması, bal ve şekerde olduğu gibi sineklerin konması söz konusu edilir. Gönüllerin sevgilinin dudağı etrafında toplanması bu sebeptedir. (Nizâmî G 1/8, G 97/1; Ahmet Paşa G 235/3). Elbise, ayakkabı türünden bir şey yaptırıldığında çiraqlara veya kayıp bir nesnenin bulunması üzerine bulana verilen bahşişe helvalık denir (Onay, 2007:190). Aynı geleneğin çocuklara helvalık, şerbetlik adı altında harçlık verilmesi ile de ilgisi vardır. Tüccarlar da alım-satımlarda etraftakilere helvalık verir. Sevgili can alıp buse sattığı için âşığa helvalık vermelidir⁷⁷:

Tıfl-ı dil çokdan umar la'l-i lebün halvâsın
Bre zâlim bize hîç lutf ile dâd eylemedün

Nev'î G 273/2

Nakd-i cân alup satarsın dostum sen bûseni
Şekker-i lâ'l-i lebünden bana halvâluk gerek

Zâtî G 686/5

Senbûse, ince yufkalı bir hamur tatlısıdır. Diğer tatlılar gibi helva da bayramla birlikte anılır (Ahmet Paşa G 223/4):

Cemâlün îyd-ı ekberdür kenâr-ı hân-ı hüsnünde
Şeker senbûsedür lâ'lün yâ halvâ-yi alâdînî

Ahmet Paşa G 343/3

Pâlûde, pelte şeklinde su, şeker, nişasta, gül suyu, badem ve ceviz ile yapılan bir tatlıdır (Özkan, 2007:640). Senbuse, helva ile birlikte anılır (İshâk

⁷⁷ Çarşı pazarda alışverişin bereketi için helvalık verildiğine dair Ahmet Paşa'ya ait aşağıdaki beyit güzel bir örnektir:

Hüsn bâzârında çeşmüm aldı dellâliyyesin
Ey gönül dür dişi lâ'lünden dile halvâlıgun
Ahmet Paşa G 170-2/7

G 27/2). Bu unsurlar birer nimet ve rızıktır. Âşık sevgilinin dudağı senbusesini düşte görür:

Düşde gördüm lebi senbûsesin agzumda fakîr
Haberüm yok uyanurken dimişin yâ Rezzâk
İshâk G 128/4

Dudağın tatlı şeklinde düşünülmesi yukarıda bahsedilenlerle aynı sebebe bağlıdır. Sevgiliye hasret duyan âşık onun dudağını arzu eder. Çünkü Ramazan'da tatlı yapmak adettir:

Hasret eyyâmında nola ârzû itsem lebün
Tatlu yinür ey yüzi bayram çün ola oruc
Necâtî G 40/3

e. Su (Âb), Çeşme, Nehir

Su, hayat kaynağı olması münasebetiyle dudağın benzetilene olur. Dudak-su teşbihi: Âb-ı hayât, âb-ı hayvân, âb-ı Hızır, âb-ı Kevser, âb-ı zülâl, menbâ-ı âb-ı hayât, ceyhun, cûy-ı cennet, çeşme, çeşme-i cân, ser-çeşme-i cân, çeşme-i hayât, çeşme-i hayvân, çeşme-i revân-ı zülâl, çeşmesâr, çeşmesâr-ı âb-ı hayvân, Kevser, selsebil, selsebil ırmağı, su, îsî suyu, zemzem, zülâl vb. şekillerdedir.

Dudağın suya teşbihi münasebetiyle birtakım hayaller kurulur. Yeni çıkmış ayva tüyleri kayık şeklinde düşünülünce dudak “âb-ı zülâl” olarak tahayyül edilir:

Hatt-ı nev-res kim o la'l-i bî-misâl üstindedür
Zevrâk-ı zevk u safâ âb-ı zülâl üstindedür
Nev'î G 87/1

Dudak-su teşbihi ile susuzluk (teşne) söz konusu edilir. Âşıklar susuzluk içinde kıvranırlar ve bir yudum su diye sevgilinin dudağından ümit ederler. Sevgili, âşığına dudağını öptürmelidir çünkü “ölmek üzere olan hastadan su men edilmez”. Âşık ölmeden ona erişirse ebedî hayata

kavuşacaktır. Sevgilinin dudağı “bir içim su” şeklinde tarif edilir (İshâk G 88/4, G 252/4; Zâtî G 890/4; Nev’î G 535/5):

Rahm it ey dost cân garîbüne kim

Teşne-dildür lebünden âb özler

Necâtî G 98/4

Teşnelikten hezârın öldürdi

Leb-i dilber ki bir içim sudur

Nev’î G 558/5

Tasavvufî açıdan dudağın fenafillah oluşu, âşığı hakiki diriliğe ve hayata kavuşturması söz konusudur (Tolasa, 2001:259). Ölümsüzlük suyu anlamına gelen âb-ı hayât, âşığa can vermesi, onu diriltmesi gibi nedenlere bağlı olarak dudağın benzetileni olur (Mesîhî G 135/4; Zâtî G 933/2):

Buldı Ahmed câm-ı lâ'lünden hayât-ı câvidan

Mâhî-i mürde dirildi âb-ı hayvân andadur

Ahmet Paşa G 43/8

Ağzın içi ve gerisi karanlıktır, tükürük nedeniyle de ıslaktır. Bu benzerlik ilgisinden dolayı âb-ı hayât ile birlikte ele alınır (Kurnaz, 1996:277). Âb-ı hayâtın yeri karanlıklar ülkesidir. Ondan bir yudum içen ebedî hayata kavuşur. Hızır ve İskender onu aramaya gitmiş fakat sadece Hızır içebilmiştir. Dudak, âb-ı hayât ile kıyaslanır ve ondan üstün tutulur. Âb-ı hayâta bu özelliğini veren sevgilinin dudağıdır. Hızır ile İskender sevgilinin dudağının görselelerdi âb-ı hayâtı aramaya gitmezlerdi. Sevgilinin dudağı haberi âb-ı hayvâna ulaşınca “cihân gözüne karanlık” olur. Âb-ı hayât sevgilinin dudağına benzeme utancından dolayı karanlığa girmiş/gizlenmiştir (Ahmet Paşa G 23/5, G 126/2, G 325/5; Necâtî G 625/5; Mesîhî G 149/3; Fuzûlî G 266/5):

Hızır ol kadehden içdüğüçün kaldı câvidân

Bir cür'a dökdi çeşme-i hayvana leblerün

Şeyhî G 107/2

Gördüler leblerüne benzeyemez âb-ı hayât

Hîç sorma ötesi karanudur gizlediler

İshâk G 41/3

Şair, sevgilinin dudağını âb-ı hayvâna benzettiği için ehl-i nazar tarafından ayıplanır:

Fuzûlî öldürür her dem beni ehl-i nazar ta'nı
Ki niçün yâr lâ'lün çeşme-i hayvâna benzetdüm

Fuzûlî G 198/6

Ayva tüyleri yeşil renktedir. Hızır ise sözlükte yeşil anlamına gelir. Bu münasebetle dudak âb-ı hayât, ayva tüyleri de onu aramaya gelmiş Hızır şeklinde tahayyül edilir (Bk.Hat; Nizâmî G 13/4):

Hat belürmiş lal-i nâbun çevresinde dostum
Çıka gelmiş gûyiyâ Hızır âb-ı hayvân üstine

Necâtî G 535/6

Hızır'ın zorda kalmışlara yardıma ettiğine inanılır. Âşıklar ayrılık vadisinde susuz kalmış ve sevgiliden Hızır gibi yetişmesini beklemektedirler:

Teşne-diller vâdî-i hicrânda sensüz yandılar
Hızır-veş ey lal-i nâbı âb-ı hayvânım yetiş

Bâkî G 217/3

Dudağın çeşme ve çeşmesâr olarak tasavvuru su dolayısıyladır. Bu münasebetle âb-ı hayât, çeşme-i cân ve cennet ırmakları ile ilgi kurulur (Ahmet Paşa G 353/3; Necâtî G 46/4; Hayâlî G 310/2; Bâkî G 528/3). Dudak, âb-ı hayât örneğinde olduğu gibi can verme özelliği dolayısıyla "Îsî suyu" şeklinde düşünülmüştür. Îsî suyu ile kastedilenin şarap olması da mümkün görünmektedir:

Cân virür Îsî suyu diyu leb-i handânuna
Ömri içinde şarâb-ı ergavânı bilmeyen

Necâtî G 418/5

Dudağın Ceyhûn şeklinde düşünülmesi su münasebetiyledir. Ceyhûn hem nehir hem de nehir ismi olarak tevriyeli kullanılmıştır. Âşık, sevgiliye "dudağını ağızıma versen ne olur, bir katre almakla ceyhûnun mu eksilecek" der (Hayâlî G 290/1). Selsebil veya selsebil ırmağı cennetteki tatlı suyun adıdır. Kevser, cennette bir ırmağın adıdır. Cennet anlatılırken ırmakları ile birlikte bir güzellik portresi çizilir. Cûy-ı cennet ile cennet ırmakları kastedilir. Sevgilinin diğer güzellik unsurları ile cennet, hûri, Kevser, Tûbâ gibi

kelimeleriyle tenasüp ve leff ü neşr yapılıır (Şeyhî G 48/4, G 153/5; Nizâmî G 12/2, G 21/2, G 71/2; Necâtî G 146/5; Hayretî G 320/2). Kevser ile birlikte şarap da anılır. Bu durumda dudak şarab-ı Kevser olur:

Nûş iden câm-ı lebün ölmekden asla gam yimez
Kim humârı olmaz ey sâkî şarâb-ı Kevserün

Bâkî G 258/3

Zemzem, Mekke'de bir kuyu ve bu kuyudan çıkan suyun adıdır. Hz. İbrahim, eşi Hacer ve oğlu İsmail'i buraya bırakmış, Hacer yanındaki su bitince çırpınmış ve Safa ve Merve arasında su aramak için yedi kez gidip gelmiştir. Hacıların sa'y etmelerin bu olayın hatırasıdır. Daha sonra Hacer çocuğun yanında bir melek görür. Melek kanadıyla toprağı kazar ve su çıkar. İşte zemzem bu sudur (Pala, 1995:581). Sevgiliye ait benzetmeler içinde şair dudak için zemzem demesinin geleneğe uygun olduğunun savunur (Zâtî G 966/3):

Çün yüzün Ka'be vü hâlün Hacerü'l-esved imiş
Leb ü zülfine niçün Halka vü Zemzem dimeyem

Nizâmî G 75/6

f. Gül, Gül Yaprağı, Gonca, Lâle, Gülistân, Bülbül

Dudağın -bülbül hariç- bu unsurlara teşbihi renk ve şekil münasebetiyledir. Dudak renginin kırmızı oluşu, kapalı oluşu gibi nedenlerle şu şekillerde benzetmelere konu olur: Gül, gül bergi, berg-i gül, berg-i gül-i ter, gül yaprağı, dane-i gülnâr, gonca, gonca-i gül, gülistân, lâle, lâle-gün, lâle-i hamrâ vb. Dudağın bülbüle teşbihinde ise konuşma özelliğinin hareket noktasını oluşturduğu düşünülebilir. Aşağıdaki beyitte âşığın gönlü ile dudak birbiri ile atışan iki bülbüle benzetilmiştir.:

Dil derûn-ı sinede la'lünle kıldı bahs-i aşk
Bir biriyle iki bülbül gûyiyâ ceng itdiler

Bâkî G 121/4

Dudak kırmızı rengi itibarıyla gül veya gül yaprağına benzetilir. Fakat dudağın tazeliği, şirinliği ve can vericiliği gülde yoktur. Sevgilinin dudağı gül yaprağıdır. Bu münasebetle güzellik ile birlikte gül-şeker (şerbet) şeklinde düşünülür. Gül yapraklarından elde edilen şerbetin renklenmesi için güneşe konulması eski bir gelenektir. Sekiz cennet sevgilinin dudağı gülistanının bir yaprağıdır (Fuzûlî G 73/2, G 179/2):

Gül yaprağı durur şekerîn leblerün velî
Horşîd-i hüsn ile olur gül-şeker lezîz

Necâtî G 54/2

Hey ne zibâ gülsitân olur dudagun ey perî
Kim bihişt-i heşt anun bir kemterîn yaprağıdur

Mesîhî G 94/4

Gülnâr katmerli gül demektir. Sevgili konuştuğunda dudak iki gülnâr danesi, ağız ise bir gonca şeklinde düşünülür (Necâtî 447/2). Sevgili gülünce dudak, nazik bir ipe dizilmiş gül destesi olarak tahayyül edilir:

Söz deminde hande-i la'lün ki bir gül-destedür
Gûyiyâ bir âl nâzûk rişte ile bestedür

İshâk G 38/1

Gonca tomurcuk halinde henüz açmamış güle denir. İstiare yoluyla dudağın yerini tutar. Daha ileride gonca-leb, lebi gonca gibi terkiplerde olduğu gibi sevgiliye isim olur (Bk. Sevgili ile İlgili Benzetmeler). Şekil ve renk münasebetiyle dudak kapalı iken goncaya benzetilir:

Zülfün ucında lalüni gördükce sanuram
Bir tâze goncedür ki budagındadır dahi

Nizâmî G 108/1

Dudak, goncadan üstün tutulur. Sevgilinin dudağına benzemek isteyen gonca yakasını yırtar. Onun gibisi henüz dünya bağında görülmemiştir. Goncanın sevgilinin dudağı karşısında dili tutulur (Şeyhî G 57/1, G 136/6; Necâtî G 311/6; Bâkî G 424/2):

Leblerün vasfını işidüp gonca
Agzunı açdı tanladı kaldı

Necâtî G 580/2

Gonca üzerinde bulunan jalelerin diş şeklinde dũřünũlmesi yaygındır. Farklı olarak jale sevgilinin gonca dudağında yer yer çıkmış tebhâle (uçuk) olarak tahayyũl edilir:

Dehân-ı gonca-i hamrâda gũyâ jâleler yir yir
Olupdur lal-i dil-berde dilâ tebhâleler yir yir
Bâkî G 190/1

Lale, gũl ve gonca ile aynı nedenlerle dudağın benzetilene olur. Gelenek içinde lale ile kastedilen şakayık denilen gelincik lalesidir. Dağlarda yetişen “lâle-i numânî” de aynı bağlamda kullanılır. Lale sevgilinin dudağına benzetildiğini duyunca “kũlahını havaya atar”:

Nisbet itdũgũm iũn lalũne ey gonca-dehen
Sevinũp gũge atar lâle-i numân kũlehi
Nizâmî G 119/2

g. Gũher, Kân (Maden), Hokka, Hokkabâz, Hâtem, Mim ( ), Nokta

Dudak rengi dolayısıyla la'l, yakũt, mercân gibi unsurlara (Bk.) benzetilir. Bunun yanında dudak, sũz cevherini saçması mũnasebetiyle de gũher (cevher) ve maden şeklinde dũřũnũlũr:

Dũr dũkersin her kaçan gelsen sũze
Cevherũn kânı degũl mi leblerũn
Necâtî G 301/6

Devr-i lalũnde ũmĩdũm bu ki hakkâk-i felek
Gevherũn nâmın ide safha-i âlemden hak
Bâkî G 274/1

Dudağın iki halkasına hokka denir (Erũnsal, 1988:245). Hokka (dũrc) kũũk kutu anlamında kullanılır. İçine mũrekkep, esrar, macun, tiryak, şerbet veya mũcevherlerin konulan kutunun hokka-i la'lĩn, hokka-i la'l, hokka-i mercân, hokka-i yakũt gibi isimleri vardır (Bk. Ağız). Dudak ağzın başlangıcı olması, sũzũn kaynağı ve dişlerin muhafazası olması dolayısıyla hokka şeklinde dũřũnũlmũřtũr. Bu hokkada bazen inci, mercan gibi mũcevherler,

bazen âşîğın derdine derman olacak bir devâ, bazen de esrâr, macun gibi keyif verici maddeler bulunur. Bu unsurların hepsi dudağın keyfiyeti ile alakalıdır (Şeyhî G 57/4, G 59/3; Ahmet Paşa G 71/2, G 77/6; Nev'î G 303/4, G 366/4):

Ol hokka-i mercân üzerinde hat-ı müşğîn
Dil-hastelerün derdine dermân yazılıpdur

Necâtî G 101/2

Degüldür lal-i nâbunda görinen sîm dendânun
Düzilmiş hokka-i yâkût-ı ahmer içre lü'lüdü

Bâkî G 170/2

Dudağın hokkabâza teşbihi âşîğı hayran bırakması, aklını başından alması dolayısıyladır. Hokkabaz, el çabukluğu ile hünerini sergileyen sihirbaz anlamında kullanılır. Hokkaya benzeyen kadehlerle içine koydukları nesnelere kaybetme gösterisi yapanlara bu yüzden hokkabâz denilmiştir (Pakalın, 1993:345). Dudak hokkaya teşbih edilirken görünmezliği ile hokkabaz olarak yeni bir teşbihe konu olmuştur.

Ne sihr ider acaba hokkabâz-ı la'l-i lebi
Yüzünü göremezüz bağlanur basiretümüz

Yahya G 183/3

Dudak, şekil bakımından hâtem (mühür) olarak tahayyül edilir. Aynı benzetme ilgisi ağız için de söz konusudur (Bk.). Dudağın mühür şeklinde düşünülmesi ile birlikte Hz.Süleyman'a telmih yapılır. Bu münasebetle mülk, mühr-i Süleymân, perî, karınca, ehrişen gibi kelimeler tenasüp içinde kullanılır. Zamanın Süleyman'ı olan sevgili dudağı mührü ile bütün kainatı kendine kul köle yapar (Necâtî G 311/2; Mesîhî G 150/3; Nev'î G 239/2). Hâtem kelimesi ile Hâtemü'l-enbiyâ arasındaki benzerlik dolayısıyla şair Hz. Peygamber'e telmihte bulunur:

Hâtem-i la'lüne kim ebrûn olupdur sâyebân
Ebrdür güya ki Hatmü'l-enbiyâ üstindedür

Yahyâ G 88/3

Dudağın mim harfine teşbihi şekli dolayısıyladır (Yahya G 2/2). Dudak kapalı olduğu zaman nokta şeklinde düşünülür. Nokta aynı zamanda bilinmezlik ve sırdır. Tefsire ihtiyaç vardır (Bk.Dudak):

Gel iy ma'âni-i kevser soran lebin sor kim
Bu noktanun yine tefsirini ol âyet ider
Şeyhî G 27/6

h. Dârü'ş-şifâ, Tabîb, Tiryâk, Devâ, Rahmet

Dudağın bu unsurlara teşbihi âşık dolayısıyladır. Aşk derdiyle muzdarip olan âşığın ilacı sevgilinin dudağıdır. Bu münasebetle dudak dârü'ş-şifâ, dermân, tiryâk, dârû, dârû-yı telh, devâ, em, ilâc, rahmet, şâfiye, şâfî, tabîb, tabîb-i hâzık vb. şekillerde teşbihlere konu olur. Bunların yanında ilaç niyetiyle kullanılan şerbet ve macunlar da hatırlanmalıdır (Bk.Şerbet):

Vasfını Âb-ı Hayâtın dinledüm bildim velî
Olmaya lâ'lin tabîbi virdüğü şerbet gibi
Ahmet Paşa G 334/2

Gamze ve gözün öldürücü, yaralayıcı özelliği (Bk.) yanında dudak tedavi edici ve şifa kaynağıdır. Dudak bu münasebetle darü'ş-şifâya benzetilir. Ayva tüyleri ilaç hokkasının üzerine yazılmış yazılar şeklinde tahayyül edilir. Sevgilinin dudağı "dermân menzildir". Darü'ş-şifâya yakın olmak bir talih meselesidir (Şeyhî G 42/3; Nizâmî G 49/1, G 80/6; Ahmet Paşa G 82/3, G106/4, G 119/5; Hayretî G 285/3; Bâkî G 73/4, G 348/8):

Çeşm-i dilber kanum içse cân bağışlar lebleri
Devlet ol bîmâra kim dârü'ş-şifâ yanundadır
Hayâlî G 142/3

İlaç gibi sevgilinin acı sözleri de deva şeklinde düşünülür. (Ahmet Paşa G 236/3). Dudağın tiryak oluşu münasebetiyle saç-yılan teşbihi söz konusu edilir. Sevgilinin gamzesi yarası, gamı âşık için akrep zehri gibidir. Bunların zehrinin devası ise sevgilinin dudağıdır (Nizâmî G 95/6; Ahmet Paşa G 61/3, G 256/2; Necâtî G 415/7). Sevgilinin gamzesi öldürücü, dudağı

dirilticidir. Ölüm de rahmettir, şifa da. Dolayısıyla âşık iki rahmetten birini ister:

Gamzen üstündür lebünden söz yok ammâ hastana
İki rahmetden birisin eyle cânâ bir yana
Necâtî G 3/8

Dudağın şifa kaynağı oluşu tabîb tasavvurunu ortaya çıkarır. Dudak doktoru âşığın derdine derman olur, onu ziyaret eder, la'lden hokkasını açıp devalar gösterir. Dudaklar ölüleri diriltecek donanımda doktorlar şeklinde tahayyül edilir (Şeyhî G 182/1; Ahmet Paşa G 40/36, G 84/3):

Sırr ile ol leblerün sorduk kemâlin didiler
Mürdeler ihyâ ider ki tabîb-i hâzıkuz
Zâtî G 561/2

i. Esrâr, Macûn, Şâhid

Sır kelimesinin çoğulu olan esrar dudak ile ilgilidir. Dudak kapalı haliyle bilinmezlik içindedir, sırdır. Bunun yanında esrar keyif verici maddeye denir. Toz halinde bulunması dolayısıyla ayva tüylerinin de benzetilene olur (Bk). Esrar alan kişiye kendini kaybettiği için “hayran” denir. Bu münasebetle dudağın esrara teşbih edildiği yerde hayran kelimesi de geçer. Âşık sevgilinin dudağının esrarından hayran olur. Aslında herkes onun hayranıdır (Bâkî G 107/3, G 354/5):

Nice hayrân olmayam esrâr-ı lâ'l-i dilberi
Her kime sordumsa dir ben de anun hayrânıyam
Zâtî G 921/4

Macun, hamur kıvamına getirilmiş maddelerin gelen adıdır. Keyif verici maddeler için de macun tabiri kullanılır. Macunun dudağa teşbihi esrar ile aynıdır. Macun yiyen kendinden geçer ve hayran olur (Bâkî G 544/3):

Emse Nizâmî leblerün kanardı ey mahmûr-çeşm
İçmez mey ü macûn yimezse mest ü hayrân kef geçer
Nizâmî G 39/5

Dudak, Nev'î'ye ait bir beyitte şahite benzetilir. Ayva tüyleri esrara, dudak da ondan yediği ve akli başında olmadığı halde şahitlik yapan birine teşbih edilir:

Kul olduğuma hattuna ider şâhıdlığı la'lün
Acebdür göz göre esrar yir düşmez şehâdetden
Nev'î G 322/3

j. Cân, Rûh, İsâ, Hızır, Lokmân

Dudağın can verici, diriltici olması tasavvuruna dayanan bu teşbihler şöyledir: Cân, cân-perver, cân-bahş, cân pâresi, cân-ı cihân, cevher-i cân, sermâye-i cân, rûh, rûh-ı Kuds, cevher-i rûh, gıdâ-yı rûh, kût-ı rûh, kût-ı hayvân, kût-ı revân, hayât-bahş, Hızır, Lokmân, hikmet-i Lokmân, Mesîh, Mesîhâ, Mesîh-âsâ, Mesîh-i sâni, İsâ, İsî, dem-i İsî, icâz-ı Mesîhâ, muciz-nigâr, İsî suyu, İsî-i Meryem, İsî-i zamân vb. Bütün bu benzetmelerde aslolan dudağın can kaynağı oluşudur:

Bir nefesde bin ölüye cân bağışlar leblerün
Sen Mesîhâ devletinde ölmek âsân oldu gel
Necâtî G 334/5

Sevgilinin dudağı can bağışlar, can bahşişi verir, onun “dudağı can, buseleri can keseği”dir. Göz ve gamzenin öldürdüklerini dudak diriltir. Bu yönüyle “cân”a benzetilir:

Gözlerün öldürdüğünü leblerün ihya ider
Anun içün dir seni gören hemîşe işte cân
Yahya G 298/4

Can-dudak teşbihi dolayısıyla dudak ruh ve ruhun gıdası şeklinde düşünülür. Sevgilinin dudağının hayali veya bahsi âşıklar için cana ruh ve ruha gıda olur. Dudağın sunduğu kadeh “akla cila, kalbe safâ ve ruha gıdadır” (Mesîhî G 27/5; İshâk G 21/4; Yahya G 238/7; Bâkî G 95/1):

Aşk ehline şol câmı sunar sâki-i lalün
Kim akla cilâ kalbe safâ rûha gıdâdur

Bâkî G 106/4

Ölüleri diriltmesi münasebetiyle Hz.İsâ dudağın benzetileni olur. Bu yüzden onun hayatıyla ilgili hemen her olaya telmih yapılır. Doğuşu, henüz bebek iken konuşması, hastaları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi gibi hususlar ile sevgili ve güzellik unsurları arasında ilgi kurulur. Hızır, âb-ı hayât ve Lokmân aynı mülâhaza ile söz konusu edilir. Şair, “sevgilinin dudağına kimi Hızır kimi İsa der, aslına bakarsan cisim birdir nam iki” der. Dudak ve ayva tüyleri Mesih ile Hızır’ın bir araya gelişidir. Sevgilinin dudağı Mesîh-i sâni, İsî-i zamân olarak tasavvur edilir (Şeyhî G 49/5; Necâtî G 622/5; Hayâlî G 96/4):

Şâh ayagı tozına hem-ser dirülmüş lâ’l-i yâr

Gûyiyâ İsâdur etmiş Âb-ı Hayvân ile bahs

Ahmet Paşa G 23/9

Dirler lebüne halk Mesîhâ küçücükden

Kim oldı Mesîhâ gibi gûyâ küçücükden

Necâtî G 401/1

Devr-i lebinde hat görüben didi Hayretî

Hızır ile geldi bir araya gûyiyâ Mesîh

Hayretî G 34/5

Gördi Zâtî leb-i nigârı didi

Meded ey İsî-i zemân öldüm

Zâtî G 951/7

Henüz Hz. İsa dudağıyla can vermeye başlamadan çok önce sevgilinin dudağı can vermektedir. Bu durumda anlam tasavvufî boyut kazanır:

Cân bağışlardı lebin izhâr-i güftâr eyleyüp

Urmadın İsî lebi cân-bahşlıktan dem henüz

Fuzûlî G 121/2

k. Fıstık, Hurma, Kayısı, Şeftali, Ünnâb, Üzüm, Meyve

Dudağın fıstık (piste) şeklinde düşünülmesi şekil münasebetiyledir. Sevgili mecaz yoluyla piste-leb olarak anılır. Sevgili “dilinden pisteleri

düşürmez". Dudak şarap meclisinde göz ile birlikte badem ve fıstıktan oluşan meze olarak tahayyül edilir. Sevgilinin güzellik meclisi bir piste, iki badem ile süslenmiştir (Ahmet Paşa G 145/1, G 272/4; Necâtî G 347/6):

Nukl-i leb-i lâ'lün gibi bir piste bulunmaz

Ebrûna bedel gurre-i peyveste bulunmaz

Nev'î G 176/1

Bâdedür lalîn lebün mestânedür nergislerün

Bezm-i hüsnün zînet itmiş piste bir bâdâm iki

Necâtî G 622/7

Dudak-hurma (rutab) münasebeti şekil, renk ve tat ilgisinden kaynaklanmaktadır. Sevgili nahl-i fitne-bâr şeklinde düşünülünce onun dudağı hurma olur. Onun şirin dudağı gibi taze ve tatlı hurma cihan bağında yetişmemiştir. Aynı zamanda nahl hurma ağacı demektir. Meyve satan dudak bir hurmayı bin cana satsa azdır. Dudak hurması "mîve-i cân" olarak tasavvur edilir. Âşıkları sevgilinin kûyuna yönelten onun dudağı fikridir (Ahmet Paşa G 32/3, G 155/4, G 156/4, Hayretî G 235/1) Nitekim "tevekkül ehli Kabe'ye bir hurma ile varır":

Kûyuna varmaga uşşaka lebün fikri yeter

Ka'beye varur tevekkül ehli bir hurmâ ile

İshâk G 274/4

Dudak, çekirdeği ve yırı olmayan kayısıya benzetilir (Mesîhî G 284/3). Dudak şekil benzerliği münasebetiyle şeftali gibi düşünülür. Dudağın etrafındaki ayva tüyleri de bu fikri destekler. Sevgilinin dudağı sulu şeftaliye benzetilir (Ahmet Paşa G 255/1; Nev'î G 385/2):

Beni bâg-ı visâle sal disen cânânuna lâyık

Sulu şeftâlüye benzer tutağı cânuna lâyık

Zâtî G 644/1

Unnâb, kabuğu kırmızı, çekirdeği sert küçük bir meyvedir. Meyve ve yemiş anlamında fâkih/fâkiye dudak için kullanılır. Bu unsurlar şekil ve renk münasebetiyle dudağın benzetileni olur (Necâtî G 72/2; Mesîhî G 211/3; Bâkî G 217/1):

Bostân-ı cemâl içre tudagun gibi rengîn

Unnâb-ı ter irüşmez ü şirin ineb olmaz

Ahmet Paşa G 116/4

I. Sofra (Hân), Tuzluk (Nemekdân)

Dudak sofraya (hân) teşbih edilir. Dudak sofrası âşığın iştahını artırır. Dudak meyhane ve esrara benzetilmesi münasebetiyle sofraya gibi düşünülür. Bu sofraya buse dolu kudret sofrasıdır (Şeyhî G 168/1; Mesîhî G 170/4):

Zerrece eksilmeye bin bûseden

Kudretün hânı degül mi leblerün

Necâtî G 301/8

Dudak tuzlu olarak kabul edilir. Bu tuz sevgiliye şirinlik (melahat) verir. Dudak, güzellik sofrasına lezzet veren tuzluğa (nemekdân) benzetilir. Bu münasebetle dane dane ben, fülful (karabiber) şeklinde düşünülür (Bk.Ben):

Nemek-dân-ı lebünde hân-ı hüsne virmege lezzet

Olupdur dâne dâne hâller güya ki fülfüller

Nev'î G 80/4

m.Âlem-i Ervâh, Ravzâ-i Cennetü'n-na'îm, Âyet-i Rahmet, Sûre-i Kevser, Nuşîn-revân, Şi'r-i Hasân, İki Satır, Râh-ı Reyhânî

Dudak, görünmemesi dolayısıyla âlem-i ervâh, yüz ile birlikte güzelliği dolayısıyla ravzâ-i cennetü'n-na'îm, can verici oluşu münasebetiyle de ayet-i rahmet şeklinde düşünülür (Yahya G 298/5; Bâkî G 528/4; Şeyhî G 43/3). Dudağın Kevser Suresine teşbihi ise önceki bahislerde geçtiği üzere Kevser ırmağı/suyu şeklinde düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. İmam namazda sevgilinin dudağını düşündüğü için yanılıp Kevser Suresini okur. Cennet tavusuna benzetilen sevgilinin dudağı Sûre-i Kevser olarak düşünülür (Mesîhî G 145/1; İshâk G 87/6):

O tâvûs-ı cinân bir tûfî-i sâhib-makâl olmuş

Tudağı Sûre-i Kevser hakı âb-ı zülâl olmuş

Zâtî G 587/1

İran hükümdarlarından Nûşirevân adaletiyle ve yaptırdığı güzel saraylarıyla ünlüdür. Nûşirevânın kelime manası “ölmez ruhlu”dur (Pala, 1995:433). Bu münasebetle sevgili leb-i nuşinrevân diye isimlendirilir (Nizâmî G 57/6). Sevgili konuştuğu zaman dudak letafet ve can verici özelliğinden dolayı şîr-i Hasan ve âb-ı hayât şeklinde düşünülür:

Lebünün vakt-i tekellümde olan hâletine
Şîr-i Hassân mı disem Çeşme-i hayvân mı disem

Nev'î G 296/2

Sevgilinin dudağı etrafında bulunan ayva tüyelerinin yazıya benzetildiğinden bahsedilmişti (Bk.). Bu münasebetle dudak râh-ı reyhânî olarak tahayyül edilir (Necâtî G 301/3). Kırmızı renkli dudak şekil bakımından iki satır şeklinde düşünülmüştür:

İki satr eyleyüp ol iki mey-gûn lâ'ller vasfın
Görenler her birin bir çeşm-i gevher-bâre yazmışlar

Fuzûlî G 68/4

L. DİL**1. Umumi Olarak Dil**

Dil (zebân), güzellik unsurları içinde en az sözü edilen unsurlardandır. Ağzın içinde yer alması dolayısıyla ağız ve dudak ile birlikte kullanılır. Bu unsurlara ait özellikleri üzerinde barındırır. Tatlıdır, candır, bûlbûldür. Dil âşığın kanını içen dudakla birlik olmuştur. Âşık bu durumu onlara sormak ister. Soruşmak, emmek manasına tevriyeli kullanılır (Bk. Ağız, Dudak; Ahmet Paşa G 135/3).

Dil tasavvufta mecazen mutlak emir ve sır anlamlarına gelir. Tatlı dil (zebân-ı şîrîn) tedbire, takdire uygun iş; acı dil (zebân-ı telh) ise salikin meşrebine uygun olmayan, takdire uygun olmayan iş anlamında kullanılır (Üzgör, 1990:179; Bayburtlugil, 1985:357; Cebecioğlu, 2005:723; Uludağ, 1996: 583).

2. Dil ile İlgili Benzetmeler

a. Şeker, Helvâ, Gül Yaprağı

Dilin şekere teşbihi tatlılık tasavvuruna dayanır. Âşık, “sevgilinin dilini şekere benzetenlerin dili ağzında şeker olsun” der:

Dilüni lezzet ile şekere nisbet idenün
Olsun ey Mısr-ı melâhat dili agzunda şeker
Nizâmî G 27/5

Sevgilinin ağzı, dudağı, dili tatlıdır. Helvaya benzetilen dili, cüllaba benzetilen ağzı vardır (Bk. Ağız, Dudak):

Sinek üşürdi helvâya zebânun
Fukâa⁷⁸ koydı cüllâbı dehânun
Mesîhî G 136/1

Dil ağız içinde olması ve rengi dolayısıyla kırmızı gül yaprağına benzetilmiştir. Gülistan, gül, gonca, yaprak kelimeleri tenasüp içinde verilmiştir. Mana ve yapı bakımından teşbih gayet orijinaldir:

Agzun içre ey letâfet gülsitâni ol zebân
Kırmızı gül yapragıdur gonca-i sîr-âbda
Bâkî G 450/2

b. Can, Bülbül

Dilin can olarak düşünülmesi âşık ile ilgilidir. Dudak ile birlikte ele alınan dil, âşığın derdine şifa, canına candır. Sevgilinin ağzında dilini gezdirmesi âşıkların canını gezdirmesi ile irtibatlandırılır (Hayretî G 234/2; Hayâlî G 60/1):

Emdürür hastasına gâh dilin gâh dudagun
Âşıkâ cân yidürür bunda ne cânlar var imiş
Hayretî G 161/4

⁷⁸ Fukâ, şerbet taşı demektir (Mütercim Asım, 2000:259).

Dilin bülbüle teşbihi tatlı sözlü olmakla ilgilidir. Onun dili belagat bağının bülbülüdür. Bu gazelin tamamı Hz.Peygamber hakkındadır:

Bülbül-i bâg-ı belâgatdur zebanı Ahmed'ün
Şems içinde mîmdür güya dehânı Ahmed'ün
Yahya G 213/1

M. DİŞ

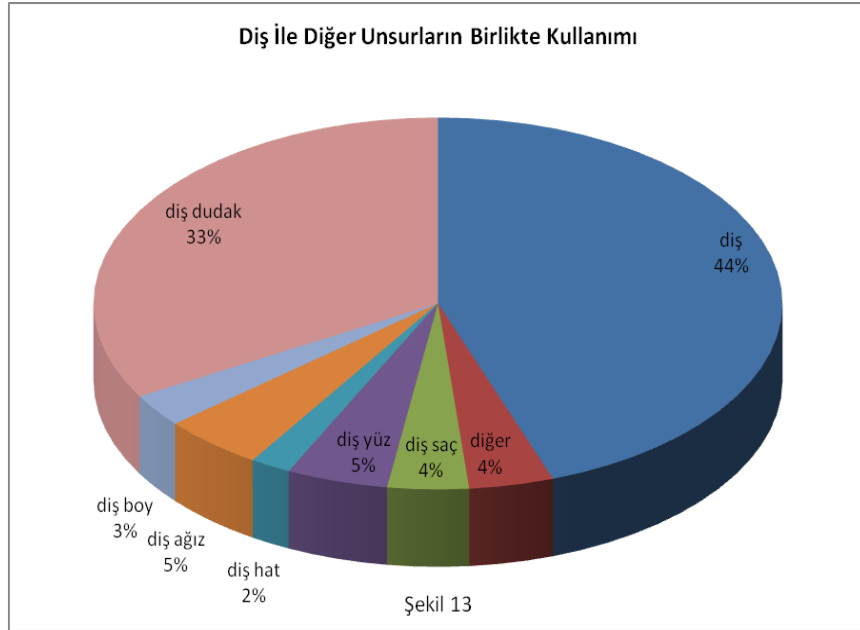
1. Umumi Olarak Diş

Güzellik unsurları içinde diş (dendân) en çok beyazlığı parlaklığı yönünden söz konusu edilir. Diş ağızda sıra sıra dizili bir şekilde bulunur. Üzeri dudak tarafından örtülüdür. Sevgili güldüğü zaman ortaya çıkar. Onun gülüşü (Bk.Hande) ile ortaya çıkan dişler âşığın gönlünü şâd eder. Zor düşümleri diş ile çözme davranışı bu münasebetle söz konusu edilir (Nev'î G 266/1, G 456/3):

Hande kıl Nevî'ye dendânün görüp dil-şâd ola
Kim açarlar ey şeker-leb ukdeyi dendân ile
Nev'î G 404/5

Dendân-ı durer-bârını göster didüm ey yâr
Ol gonca-dehen böyle didüğüme sıırdı
Mesîhî G 262/3

Dişin tek başına ve diğer güzellik unsurları ile birlikte kullanımını gösteren grafik aşağıdaki gibidir:

Diş güzellik unsurları içinde en az kullanılan kavramlardan biridir. Benzetilenleri bakımından da genellikle inci üzerine hayallere konu olur. Dişin geçtiği beyitlerde tek başına kullanım oranı %44'tür. Ağız içerisinde yer almasına rağmen dudaklarla kapatıldığı için genellikle dudak ile birlikte ele alındığı görülür. Diş-dudak oranı %33, ikisinin toplamı ise %77'ye tekabül etmektedir.

Diş-ağız %5 oranında birlikte kullanılmıştır. Dişin yüz ile birlikte kullanımı da %5 olarak görülmektedir. Saç, boy ve ayva tüyleri ile de kullanıldığı görülürken diğer unsurlarla az kullanıldığı görülmektedir.

2. Diş ile İlgili Benzetmeler

a. İnci, Sade, Cevher

Dişin inciye teşbihi beyazlık, letafet ve parlaklık münasebetiyledir. Dişin inciye benzetilmesi ile ilgili teşbihler şöyledir: Dür, dürr ü güher, lü'lü, lü'lü-i şehvâr, le'âl, le'âlî, dürr-i Aden, dürr-i şehvâr, dürr-i lâlâ vb. Dişin inci şeklinde düşünülmesi ile ortaya çıkan bir teşbih de cevher (güher, cevâhir)'dir. Dişin inciye teşbihinde daima birlikte kullanılan diğer bir unsur

âşığın gözyaşlarıdır. Sevgilinin dudağı, dişleri vb. hayaliyle âşık sürekli inci gibi gözyaşları döker. Bu durumda dolaylı olarak diş-inci münasebeti kurulmuş olur. Âşığın gözyaşları Rum'a inciden armağan olur, her tarafa inciler saçar. Âşığın sevgilinin dişleri hayaliyle gözyaşı dökmesine şaşmamak gerekir, çünkü incinin yeri denizdir. Âşık sevgilinin dudağı ve dişi hayaliyle gözünün birinden la'l birinden dür akıtır (Şeyhî G 30/4, G 101/7; Hayâlî G 149/2; Bâkî G 29/4):

Andan berü kim dişleri nazmını okıdum
İncü saçaram her yire gözüm güherinden
Şeyhî G 135/5

Rengîn lebi ü dişi hayâli ile gözlerüm
Birisi la'l akıdur oldı birisi dür

Necâtî G 126/2

İnci sevgilinin ve onun sözlerinin de benzetilene olur (Bk. Sevgili ile İlgili Benzetmeler, Söz). Eskiden mücevherât hokkalarında muhafaza edilirdi. Ağız ve dudağın, hokka şeklinde düşünülmesi ile dişler cevher ve inci olarak tahayyül edilir (Şeyhî G 59/3; Ahmet Paşa G 136/2):

Degüldür lal-i nâbunda görinen sîm dendânun
Dizilmiş hokka-i yâkût-ı ahmer içre lü'lüdü

Bâkî G 170/2

Sadef, içinden inci çıkarılan kabuklu deniz hayvanına denir. Ağız sadefe benzetilmesi ile dişler içindeki inci şeklinde düşünülür. Sevgilinin dişleri inciden üstün tutulur. Onun kıymeti ve tazeliği "dürr ü güherde" bulunmaz. İnciyi sevgilinin dişine benzetmeye çalışan sadefe deniz hışm ile tokat vurur. Sadefin sahile vurması denizin onu beğenmediği için yazıda bırakması⁷⁹ şeklinde yorumlanır (Şeyhî G 149/3, G 200/3; Nev'î G 163/3):

Gevheri eyler hacîl yakûtı kılur sermsâr
Ol letâfet kim leb-i la'liyle dendânındadır

Nizâmî G 21/5

⁷⁹ Yazı, bağ ve bahçelik sulak alan için kullanılan bir tabirdir. Hububat dışında sebze ve meyve yetiştirilen düz yer, ova demektir (Parlatır, 2009:1825). Yukarıdaki beyitte beğenilmeyen mahsülün yazıda bırakılmasına işaret edilmektedir.

Düri dendânuna benzetmese ey agzı sadef

Bahrın urmazdı sabâ sûretine hışm ile kef

Zâtî G 631/1

Ne güher balsa begenmez bırakur yazıya deryâ

Gâlibâ kim ana maksûd dişün kimi güherdür

Fuzûlî G 106/3

İncinin en makbulü tek ve büyük olanıdır. Bu mübasebetle dür-i Aden söz konusu edilir. Aden, Yemen'in kuzeyinde bir deniz kasabasının adıdır. En güzel incilerin oradan çıktığına inanılır. İncinin oluşumu ile ilgili inanış şöyledir: Nisan ayında sahile çıkan sadef kapakçığını açar, o sırada karnına düşen nisan yağmurunun bir damlasını yutup tekrar denize dönermiş. Sadefin karnında salgıladığı sıvılar zamanla birbirine yapışarak inciye oluşturmuş. Eğer sadef bir tek yağmur tanesi yuttuysa inci iri, daha çok yağmur damlası yuttuysa inciler küçük olurmuş. Tek ve iri olan inciye dür-i yetîm denir (Onay, 2007:127; Pala, 1995:154-155). Dişin inciye teşbihinden bu hususlara telmih vardır. Deniz, sahil, nisan yağmuru, inci vb. kelimeler tenasüp içinde kullanılır (Necâtî G 352/5):

Didüm sadef midür şu agız yâ ho dişlerün

Dürri midür ya dürr-i Aden didi iksi de

Şeyhî G 169/5

Lü'lü-yi lâlâ müşâbih olımaz dendânına

Ol dür-i bahr-i melâhat hüsn ile yek-dânedür

Nev'î G 163/3

Dişlerin sıra sıra dizili oluşu ile nazm arasında ilgi kurulur. Şairlere nazm ve inşa söyleten sevgilinin inci dişleri ve mevzun boyudur (Bk.Boy). Onun şiiri karşısında Aden'de inci tere boğulur. Şairin sevgilinin dişleri vasfındaki sözleri cevher dizili "silk-i sühân" şeklinde düşünülür. Sevgilinin dişlerini anlatan şairin şiiri etrafa inciler saçar (Şeyhî G 81/7, G 136/7; Nizâmî G 92/7; Necâtî G 591/5; Mesîhî G 113/3; Zâtî G 950/5):

Ey Hayâlî ol mehün dendânı vasfı sanasın

Bir dür-i yek-dânedür bu nazm-ı gevher-bârda

Hayâlî G 468/5

Hayâlînin görüp şahâ dişün vafında eş'ârın
Didiler silk-i nazm içre bu dürr-i şâh-vâr ancak

Hayâlî G 245/5

İnci ile ilgili dikkat çeken bir husus da ortasından delinerek tesbih veya dizi yapılmasıdır. Bu durum “hasedinden ortası delinir” diye yorumlanır. İpe dizilmesi ise “ipe vurmak” şeklinde düşünülür (Nizâmî G 93/4; Yahya G 218/1). Aşağıdaki beyitte dişler silk-i gevhere benzetilmiştir:

Teşbih eylemekle dişün silk-i gevhere
Ol şüh-tab geçdi dil-i zâre hûr deler

Rûhî G 290/4

b. Jâle, Yıldız, Sünbül Kökü

Jâle, çiğ tanesi demektir. Diş renk ve parlaklık bakımından yıldız (pervîn, kevkeb, encüm-i rahşân) ve çiğ tanesine benzetilir. Bu teşbihin temelinde dişin inci şeklinde düşünülmesi vardır. Jale genellikle gül/gonca üzerinde oluşur. Bu münasebetle dudak ve ağız (Bk.) söz konusu edilir. Aşağıdaki beyitte diş; gonca üzerindeki jale, inci gibi parlayan yıldız ve parlak inciye benzetilmiştir (Şeyhî G 105/6; Nizâmî G 14/5, G 93/4; Mesîhî G 52/4; Nev'î G 457/5; Hayâlî Tecahül-i Arifeyn Gazeli/5):

Agzun içre diş midür ya gonca içre jâle mi
Kevkeb-i dürrî midür ya lü'lû-yı lâlâ mıdır

Bâkî G 120/4

Hokka-i lalünde dendânun senün
Jâle sandum gonca-i handânda

Bâkî G 476/2

Göz nergise, diş de şekil yönünden sünbül köküne benzetilir:

Ya çıkarmak ya koparmak istemem zinhâr kim
Çeşmi nergisdür anın sünbül kökü dendânıdır

Hayâlî G 66/5

N. ÇENE ve ÇENE ÇUKURU

1. Umumi Olarak Çene ve Çene Çukuru

Çene (zenâh, zenâhdân, zekân, enek), yüzün alt tarafında bulunması, ortasında hafif bir çukur (çene gamzesi, çâh-ı zenâh) bulunması, yuvarlak şekli, etrafının ayva tüyleri ve saç ile çevrili olması itibarıyla ele alınır. Çene güzellik unsuru olarak çoğunlukla saç ile birlikte zikredilir. Saçın çene çevresinde toplanması ve kıvrımı ile çeneyi sarması devre ait süslenme şeklini gösterir (Tolasa, 2001:264). Çene çukuru âşıklerle doludur. Sevgili saçlarını silkince etrafa canlar saçılır. Bu mülâhaza saçların çeneye degecek şekilde bulunmasından kaynaklanmaktadır:

Hey kıyâmet enegün çâhına cân dolduguyçin

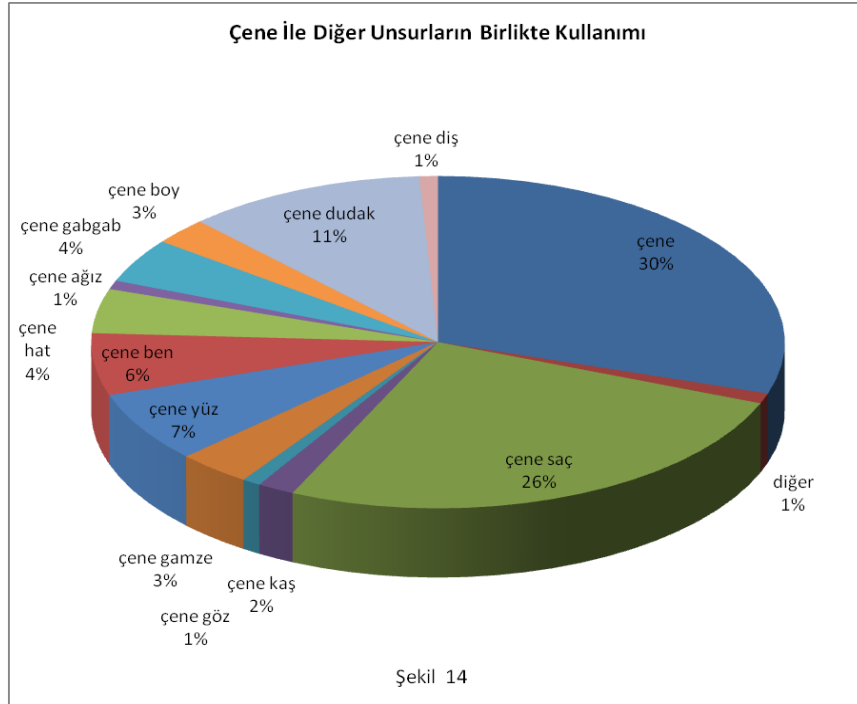
Cân saçar silkinücek her yana zülfin reseni

Ahmet Paşa G 305/4

Tasavvufta çene, muhafaza yeri, lezzet mahalli, müşahadenin ortaya çıktığı lezzetin işareti, sevgilinin sâliki kahreden lutfu, sâlikin yaratılmasına uygun emir gibi anlamlarda kullanılır. Çene çukuru (çâh-ı zenâh) müşahedelerde sırların zorlukları, temaşa halinde görülen sınırlardaki zorluklar anlamına gelir (Bayburtlugil, 1985:357; Cebecioğlu, 2005:138, 724-725; Uludağ, 1996:585; Levend, 1984:46).

Çene ve çene çukurunun tek başına ve diğer güzellik unsurları ile birlikte kullanımını gösteren grafik aşağıda verilmiştir:

Çene güzellik unsurları içinde az kullanılan unsurlardandır. Çenenin geçtiği beyitlerde %30 oranında tek başına kullanıldığı görülmektedir. Çene ile saç %26 oranında birlikte kullanılmaktadır. Bu durum saçın ucunun kıvrım halinde çeneye uzanması ve bu münasebetle kuyu/zindan-ip gibi teşbihlere sebep olmasından kaynaklanmaktadır.

Çenenin ikinci olarak en çok kullanıldığı unsur %11 ile dudaktır. Bu durum âşıkların çene zindanında hapsolmesi ve dudaktan medet ummaları ile ilgilidir. Çene-yüz oranı %7'dir. Çene ile ben ilişkisi genellikle çene üzerinde tasavvur edilen ben münasebetiyledir ve bu oran %6'dır. Yine çene üzerindeki ayva tüylerinin söz konusu edildiği görülür. Çene-ayva tüyleri kullanımı %4'tür. Gabgab, çene ile %4 oranında birlikte kullanılmıştır.

2. Çene ve Çene Çukuru ile İlgili Benzetmeler

a. Çâh (Kuyu), Zindân, Rasad-gâh

Çenenin en çok teşbih edildiği unsur kuyudur. Çene çukuru etrafında kurulan hayaller onun kuyu, su kuyusu, Babil kuyusu ve onunla bağlantılı olarak zindan, hapis şeklinde tahayyül edilmesine bağlıdır. Bu teşbihin temelinde çene çukuru ile kuyu, zindan arasındaki şekil benzerliği vardır. Çene çukuru âşıkların içine düştükleri kuyu şeklinde düşünülür. Âşık bazen isteyerek bazen de istemeyerek buraya düşer (Ahmet Paşa G 81/1):

Bakma ey dîde zenâhdânuna mahbûblarun

Gezme gâfil hazer it düşmeyesin çâhlara

Fuzûlî G 243/6

Ah kim düşdi nâ-gehân gönlüm

Göricek ol çeh-i zenahdânı

Bâkî G 488/5

Çene çukurunun teşbih edildiği bir diğer husus çâh-ı Babil'dir. Rivayete göre insanların sapkınlıkları üzerine melekler insanları kınar. Bunun üzerine Allah, meleklerin içlerinden seçtikleri Harut ve Marut adlı iki meleği insan suretinde yeryüzüne indirir. Bu melekler ism-i âzâmı bildikleri için gündüz dünyada gece gökte yaşarlar. Sonra Zühre adındaki kadının tuzağına düşüp, sarhoş olup, günah işlerler. Zühre onlardan ism-i âzâmı öğrenip göğe çıkar. Üçüncü gökte sema bekçileri tarafından durdurulur. Allah tarafından Zühre şekline sokulur. Zühre yıldızı bu kadınmış. Neticede Harut ve Marut dünya veya ahiret azabını seçmekte serbest bırakılır. Onlar da dünya azabını tercih ederler. Babil'de bir kuyuya ayaklarından asılırlar. Kuyunun suyu ağızlarına dört parmak yakınsa da kıyamete kadar bir damla içemeyeceklerdir. Bu kuyu daha sonraları sihir kaynağı olarak anılır. Oraya yaklaşanlar sihir öğrenirmiş⁸⁰ (Onay, 2007:182-183; Kam, 2008:207-208; Pala, 1995:119; Tökel, 2000:354-361). Şairler bu rivayet münasebetiyle ilgili kavramları çene ile tenasüp içinde kullanırlar. Çene çukuru Babil kuyusuna

⁸⁰ Ahmet Talat Onay'a göre bu kıssa tamamen uydurmadır. İslam kaynaklarında buna dair bir bilgi yoktur (2007:183).

teşbih edilince çene üzerindeki ben veya saç (Bk.) Harut/sâhir şeklinde düşünülür (Nizâmî G 67/4; Ahmet Paşa G 250/6, G 351/5; Mesîhî G 279/1; Zâtî G 928/3). Sevgilinin çene çukuru Harut'u "suya gönderir, susuz getirir":

Zekanun çâhı ne sâhir durur ey Zühre-cebîn
Ki suya iltür ü susuz getürür Hârûtı

Nizâmî G 116/2

Çene çukurunun zindan/hapis şeklinde düşünülmesi şekil benzerliği üzerine kuruludur. Eskiden suçluların tutuldukları yerler genellikle toprak altında, toprağın derinliklerinde bulunurdu (Tolasa, 2001:264). Bu yönden zindan ile kuyu arasında sıkı bir bağ vardır. Astronomi gözlemleri de toprağa kazılan kuyulardan yapılırdı (Kurnâz, 1996:285). Çene/çene çukuru ile birlikte saç, çok sık zikredilir. Çene, zindan veya kuyu şeklinde düşünülünce saç ile zincir, bağ, ip, risman vb. teşbihleri yapılır. Saç bu durumda bazen âşığı çene zindanında hapseder bazen onun kurtulması için araç olur (Bk.Saç; Ahmet Paşa G 75/5, G 87/4; Necâtî G 361/6; Nev'î G 53/5):

Tolaşup dil zülfüne çâh-ı zenehdândan kaçır
Rîsmân bulan kişi elbette zindândan kaçır

Nizâmî G 26/1

Dîvâne dil ki zülf ü zenahdân esîridür
Gel gör bu gün ki bend ile zindân esîridür

Hayretî G 91/1

Çene çukurunun zindana teşbihi ile ilgili bir başka münasebet de Yusuf kıssası ile kurulur. Hz. Yusuf'un zindana atılmasına telmihen Mısır, Zeliha, aziz, zindan kelimeleri tenasüp içinde kullanılır. Gönül veya can Yusuf'u, çene çukurunda zindandadır (Nizâmî G 41/5; Ahmet Paşa G 84/5, G 12/8; Necâtî G 285/5; Yahya G 218/6; Bâkî G 165/1):

Cân Yûsuf ı o çâh-ı zenahdân esîridür
Gel ey azîz esirge ki zindân esîridür

Nev'î G 54/1

b. Elma, Ayva, Şeftali, Turunç, Meyve, Yemiş

Çenenin elma (alma, sîb), ayva (eyva, bîh, âbî), şeftali, turunç ve meyveye teşbihi şekil sebebiyledir. Çene üzerindeki ayva tüyleri bu tasavvuru kuvvetlendirir. Ayrıca yüzün başa, saçın bağbâna teşbihi dolayısıyla çene o bağın elması/meyvesi şeklinde düşünülür (Ahmet Paşa G 267/5, G 278/10; Bâkî G 5/5). Aşağıdaki beyitte çene tasavvuru ile ilgili üç unsur bir aradadır. Bih kelimesi ile ihâm-ı tenasüp yapılmıştır. Sevgilinin çene elması bir ısırması cihana degecek pahalı ve lezzetli bir meyve/yemiştir:

Hûrlar şeftalisin vasf eyledüm dilber didi

Bîhdür ol şeftaliden sîb-i zenahdânum benüm

Ahmet Paşa G 187/7

Bir ısırması o sîb-zekânun değer cihâna

Ne bahâlu mîvedür bu ne lezîzce yimişdür

Rûhî G 186/2

Çenenin turunça benzetilmesi koku bakımındandır (Ahmet Paşa 314/4). Çene pamuk içinde saklanan ayva şeklinde düşünülmüştür. Burada gabgab (Bk.) dolgunluğu ile pamuğa teşbih edilmiştir (Necâtî G 325/6). Aşağıdaki beyitte çene üzerindeki ben ile siyah noktaları olan elmaya benzetilmiştir:

Bezm-i ruhunda sîb-i musaffâdur ol zekan

Kim görünür içinde siyeh dâne benlerün

Necâtî G 284/7

c. Kadeh, Kandil, Su, Habâb, Havuz

Çenenin kadeh (câm, sâgar, piyâle) olarak tahayyülü şekil benzerliği münasebetiyledir. Ters çevrilmiş bir kadehe benzetilen çenenin âlemi mest eylemesine şaşılır (Nev'î G 351/2). Ayva tüyleri dudak şarabından içtiği için kadehi elinden düşürmüştür. Sevgilinin çene çukuruna şevkle bakan âşığın sinesi “çukur hamamına” döner (Nev'î G 402/1, G 502/3). Dudak şarap

olunca çene sâgar-ı şîve/sâgar-ı sîm şeklinde düşünülür. Sevgilinin çenesi güzellik bezminde muhabbet şarabına piyale olmalıdır (Bk.Dudak):

Mest itmege bezmünde Mesîhîyi olupdur

La'lün mey ü çâh-ı zekânun sâgar-ı şîve

Mesîhî G 240/5

Bâde-i nâbdur leb-i la'lün

Sâgar-ı sîmdür zenahdânun

Bâkî G 249/2

Oî âfetün zekânı çâhı bezm-i hüsninde

Mey-i mahabbet ü şevka piyâle olsa gerek

Zâtî G 761/3

Âşık sevgiliyi gördüğünde gönül gamı silinir gider. Çenenin gümüş bir kandil şeklinde düşünülmesi âşığın gönlüne safâ vermesi dolayısıyladır. Bu münasebetle çenenin beyazlığına işaret edilmiş olur:

Gördükde zenahdânun şol denlü safâ sürdim

Gûyâ bana yandurdun bir hûb gümüş kandîl

Zâtî G 860/3

Yüzün suya teşbihi dolayısıyla çene, su üzerindeki elma gibi tahayyül edilir. Yüz münasebetiyle çene suya da teşbih edilir. "Muallak âb" olarak görülmesi yüzün ileriye çıkan kısmı olmasından kaynaklanıyor olmalıdır (Nev'î G 60/1). Aynı sebeplerle çene çukuru ile ilgili girdap teşbihi yapılır. Çene çukuruna düşenler aşk denizinde girdaba düşmüş olarak tahayyül edilir:

Bahr-i aşk içre şinâver geçinenler ne bilür

Düşmese çâh-ı zenahdânuna gird-âb nedür

Bâkî G 172/4

Yüz saf ve berrak suya benzetilince çene onun üzerinde bir kabarcık şeklinde düşünülür (Bk.Yüz):

Ârızun âb-ı nâbdur gûyâ

Zekânun bir habâbdur gûyâ

Bâkî G 14/1

Çene çukuru “havz-ı billûrîn”e benzetilir (Necâtî G 340/2). Şarap rengindeki dudakların çene üzerinde görünüşü Kevser havuzu üzerine konulmuş kadehe benzer:

Ol leb-i mey-gûn zenehdân üzre ey hûr-ı bihişt
Câm-ı la'lîndür komışlar havz-ı Kevser üstine
Nizâmî G 99/7

d. Top, Âşiyân

Çenenin top (gülle) şeklinde düşünülmesi şekil münasebetiyedir. Sevgilinin yanağının ateşi âşıkların gönüllerini yakarken “tob-ı zekânı hayl-ı hûbânı şikest eder” (Nev’î G 247/5). Çocukların top (guy) ile çevgâna heves ettikleri gibi, âşığın gönlü sevgilinin saç ve çenesine heves eder (Ahmet Paşa G 126/1). Aşağıdaki beyit saç-çevgan, çene-top teşbihi üzerine kurulmuştur:

Sun’ eli nakş idüp ol zülf ü zenahdânı dürüst
Bir varak gül üzre yazmış gûy u çevgânı dürüst
Nev’î G 26/1

Çenenin âşiyana (kuş yuvası) benzetilmesi âşık dolayısıyladır. Sevgili gül olunca âşık bülbül olur. Bu durumda şekil benzerliğinden dolayı çene yuva şeklinde düşünülür:

Ey gül severe tan mı zenahdânunı gönül
Bülbül cihâna virmez imiş âşiyânesin
Necâtî G 386/5

O. GABGAB

1. Umumi Olarak Gabgab

Gabgab, çene altında bulunan ve insana güzellik kazandıran et, gıdık şeklinde tanımlanır. Genel olarak çene altı tarifi de uygundur. Daha çok etine dolgun kişilerde belirgindir. Güzellik unsurları içinde az zikredilen

kavramlardandır. Saçın gabgaba uzanması küstahlık olarak yorumlanır. Gabgab beyaz rengi ile ele alınır. Onu gören güller revnaka gelir (Ahmet Paşa G 28/4):

Sanavber kâmetün gördü çemenler deng olup
Bu güller revnâka geldi anun gabgâbı agından

Ahmet Paşa G 255/3

Tasavvufta gabgab işaretin verdiği haz ve zevk anlamına gelir (Bayburtlugil, 1985; Uludağ, 1996:197):

Gabgabun lutfından âgâh olmayan
Leblerün vafında ser-gerdân

Nizâmî G 3/5

2. Gabgab ile İlgili Benzetmeler

a. Su (Âb), Kuyu (Çâh), Penbe (Pamuk)

Gabgabın suya teşbihi beyazlık ve berraklık dolayısıyladır. Dudak süzölmüş şarap, gabgab ise “âb-ı muallak” şeklinde düşünölmür. Şair herhangi bir teşbih yönü belirtmeksizin gabgab için su benzetmesini yapmıştır (Nizâmî G 95/1). Çene elmaya teşbih edilince (Bk.) gabgab elmanın üzerinde durduğı su şeklinde tahayyöl edilir (Necâtî G 23/5). Aşağıdaki beyitte gabgab saf ve berrak suya benzetilmiştir. Aynı zaman da şair alma kelimesi ile oynamıştır:

Gabgabı bir âb-ı sâfidür velî ben teşneye
Cân virürsem de em için bir için al ma dime

Hayretî G 135/4

Gabgabın kuyuya teşbihi yukarıda bahsedildiğı üzere su ile ilgili olmalıdır:

Dest-res bulmaz kişi hergiz o çâh-ı gabgaba
Kametın derd ile pertâb itse mânend-i resen

Nev’î G 328/3

Gabgabın penbe (pamuk) şeklinde düşünülmesi beyazlık ve yumuşaklık dolayısıyladır. Görünüş itibarıyla çene bazen gabgab içine gömülür. Bu duruma istinaden gabgab pamuğa, çene ise pamuğa sarılmış elma veya ayvaya benzetilir:

Sanasan penbe ile saklanur bir tâze âbîdür
Nigârâ gabgabun üzre senün sîb-i zenahdânun

Necâtî G 325/6

b. Elma, Ayva, Nar, Turunc, Narenc, Top

Sevgilinin dudakları içki meclisi olunca gabgab elma ve turunçtan oluşan meze şeklinde düşünülür. Gabgab âşığın gönlünü cefa eliyle elma ve ayva gibi havaya atışı dolayısıyla bu meyvelere benzetilir. Gabgabın turunç şeklinde ele alındığı beyitte Yusuf ile Züleyha kıssasına telmih yapılır (Ahmet Paşa G 182/2; Necâtî G 585/6; Hayâlî G 324/3). Gabgab çene ile birlikte güzellik bağının taze turunç ve elması şeklinde tasavvur edilir:

Gabgabundur turunc-ı ter zekânun
Bâg-ı hüsnünde tâze sîbüdür

Necâtî G 181/4

Elma (sîb, sîb-i gülâbî, tuffah), nar ve ayva aşağıdaki beyitte birlikte yer alır. Gabgab “nâr u eyvayile âşığın gönlünü yakar, ay ve güneşi bir eliyle oynatır elma gibi” denilerek hem nar ve ayvaya, hem güneş ve aya hem de elmaya işaret edilir. “Bir eli ile oynatmak” ile hem âşığın gönlünü alışı hem de eliyle yüzünü okşayan vücut hareketini anlatılır. Beyit aynı zamanda elinde topları çeviren hokkabaz imajı çizmektedir. Yüz, dudak ve gabgabın birlikte alındığı beyitte ise gabgab elmaya benzetilir (Necâtî G 301/7; Mesîhî G 211/2; Bâkî G 488/3):

Nâr u eyvâyile şol gabgab yakar gönlüm benüm
Mihr ü mâhı bir eli ile oynadur elma gibi

Necâtî G 593/5

Hayretî'ye ait bir beyitte gabgab ve saç “tob u çevgân”a teşbih edilir (Hayretî G 117/5). Gabgab top (gülle) şeklinde düşünülmesi güzelliğin hisar/kale şeklinde düşünülmesi dolayısıyladır. Bu kalede hat duvara, gabgab topa benzetilir (Mesîhî G 49/2; Hayâlî G 88/2). Kirpikler (Bk.) dizili askerlere, gabgab da âşığın beden hisarını fetheden topa benzetilir. Gabgabın topa teşbihinde şekil benzerliği de etkilidir:

Saff-ı müjgânın görüp ol şaha dil virdüm hemân

Top-ı gabgabra beden gibi hisârum aldılar

Bâkî G 178/4

P. BOY

1. Umumi Olarak Boy

Boy (kamet, kad, endâm) sevgilinin en önemli hususiyetlerinden biridir. İnceliği, uzunluğu ve düzgünlüğü bakımından çeşitli tasavvurlara konu edilir. Sevgilinin boyu söz konusu olduğunda yüceltme fikri hemen kendini hissettirir. Bundan dolayı boy ile ilgili hayallerde mübalağaya sık sık başvurulur. Sevgilinin boyu münasebetiyle onun yüceliği ve erişilmezliği, yürüyüşü ve salınışı, edası ve endamı, umursamaz oluşu, âşığa tepeden bakması gibi hususlar zikredilir. Sevgilinin boyu kıyamettir. Bu tasavvurun temelinde kamet kelimesi vardır. Ayağa kalkma anlamına gelen kamet, âşıkların kıyameti olur. Uzunluğu itibarıyla bâlâ, bülend, sehi gibi kelimelerle tavsif edilir. Bu tavsifler daha çok “serv” ile birlikte yapılır. Sevgilinin boyu göklere erişir. Boy diğer unsurlarla birlikte güzelliğin tamamlayıcısı olur. Bu yönüyle güzelliği gösteren en önemli özelliktir. Âşıklar “güzellerin uzun boylusuna meyleder” (Necâtî G 205/5; İshâk G 160/2, G 163/2, G 214/2; Yahya G 385/2; Nev’î G 62/1; Bâkî G 313/1, G 347/4):

Ey musavvir eger ol yârı idersen tasvîr

Serv-kad gonca dehen sîm-benâgûş olsun

Necâtî G 430/3

Sevdüğüm kadd-i bülendin gösterür

Hûb olan elbette kendin gösterür

Bâkî G 174/1

Güzellerün biz uzun boylusına meyl iderüz

Bülend olursa yiridür nihâl-i himmetümüz

İshâk G 183/2

Boy tasavvufta; Allah'tan başka hiç kimsenin ibadete layık olmaması, ilahî sevginin beşerî sevgiden önce olması, salikin gönlünün yüceliğe yönelmesi, kulluğa liyakat, vahdet gibi anlamlara gelir (Batburtlugil, 1985:293, 299, 351; Uludağ, 1996:299; Cebecioğlu, 2005:334; Üzgör, 1990:179; İpekten, 2008:136, 174; Üstüner, 2007:275; Tökel, 2003:82).

Sevgilinin boyu uzunluğu, salınışı, inceliği ve narinliği bakımından benzersiz kabul edilir. Onun boyu gibisine kimse rastlamamıştır. "Rast" kelimesi ile doğruluk da kastedilir. Dünya kurulu öyle bir boy cihana gelmemiştir. O âşıkların uzun uzun bakacakları hoş bir gül dalıdır (Nizâmî G 72/5; Ahmet Paşa G 215/5, G 294/1, G 342/1; Necâtî G 3/3; Bâkî G 101/4):

Nev'i zamâne gülşenine gelmedi henüz

Bir serv-i gül-izâr kad-i dilber üstine

Nev'î G 426/5

Veh ne kâmet ne kıyâmet bu ne şâh-ı gül-i terdür

Ne belâdur nazar ehline ne hoş medd-i nazardur

Fuzûlî G 106/1

Boy, serv, Tûbâ, Sidre, sanavber, şimşâd gibi benzetilenleri ile kıyaslanır ve onlardan üstün tutulur (Bk. Boy ile İlgili Benzetmeler). Boy münasebetiyle söz konusu edilen bir husus da sevgilinin yürüyüşüdür. Hırâm, hırâmân kelimeleriyle ifade edilen bu hususiyet de benzersizdir (Bk.Reftâr; Fuzûlî G 73/1):

Dir idüm kâmetine serv veli özge imiş

Harekât-i revîş ü şîve-i reftâr sana

Fuzûlî G 20/6

Kad ü kamet, boy, endam anlamında kullanılır. Bu kelimelerle müezzinin cemaati namaza kaldırmak için okuduğu ezanda "kad kametü's-

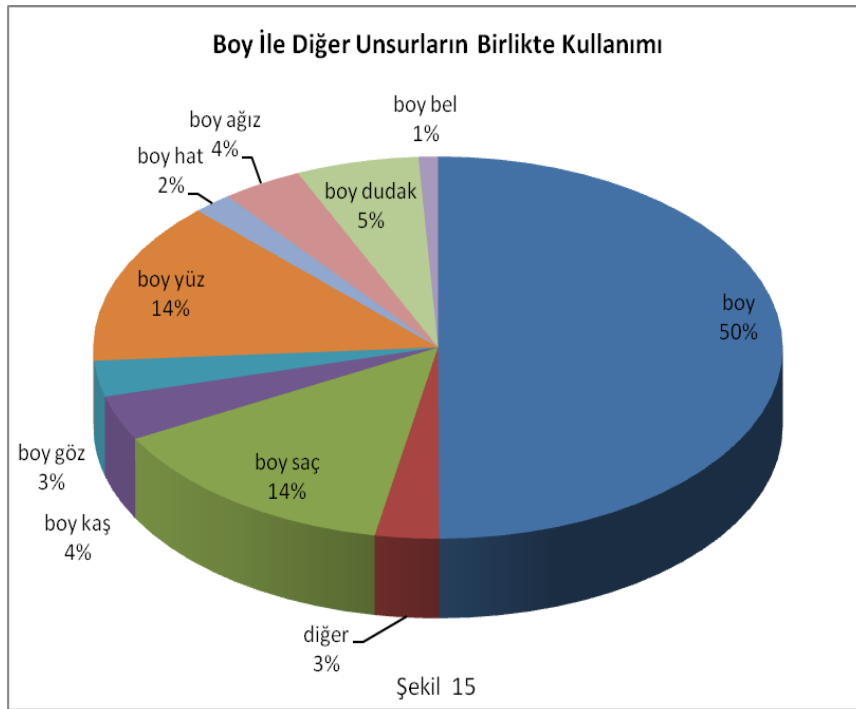
salah” demesi arasında ilgi kurulur. Sanavber sevgilinin boyunu görünce secdeler kılar. Sevgili kametiyle mescide girse her taraf Allahu Ekber dolar:

Çü kaddün kametin gördi sanevber secdeler kıldı
 Şu kadd ü kamete karşı mü’ezzin bu ne kâmetdür
 Şeyhî G 73/2

Mescîde ger kâmetini arz kılsan subh-dem
 Mescîdün her gûşesi Allahu ekberden dolar

Ahmet Paşa G 109/4

Boyun tek başına ve diğer güzellik unsurları ile birlikte kullanımını gösteren grafik aşağıdaki gibidir:

Sevgilinin dikkat çeken en önemli vasıflarından biri boyudur. Boy özellikle salınışı ve selvi teşbihi ile karşımıza çıkar. Çoğunlukla selvi mecaz yoluyla sevgili yerinde kullanılır. Bu münasebetle boy ile ilgili beyitlerin %50 oranında tek başına kullanıldığı görülmektedir.

Boy münasebetiyle zikredilen en önemli unsur saçtır. Saçın upuzun oluşu ile sevgilinin boyu arasındaki anlam ilişkisi bu kullanımın sebebidir. Boy %14 oranında saç ile birlikte kullanılmıştır. Boy-yüz birlikte kullanımını da %14

olarak görülmektedir. Bu durum güzellik algısı ile ilgilidir. Ay gibi yüz, selvi gibi boy gibi. Boy, yüz ve saç kullanımı toplamda %77'ye tekabül etmektedir. Boyun dudak, ağız, göz ve kaş ile %3 ile %5 arasında oranlarda kullanıldığı görülmektedir.

2. Boy ile İlgili Benzetmeler

a. Servi (Serv)

Boyun serviye teşbihi uzunluk, incelik, düzgünlük ve salınışı münasebetiyledir. Boy, bu yönleriyle en çok serviye benzetilir. Boy-servi münasebetini ifade etmesi bakımından bazı terkipler şöyledir: Serv-i âzâd, serv-i hırâm, serv-i revân, serv-i reftâr, serv-i bâlâ, serv-i sehi, serv-i bülend, serv-i çemen. Çoğu kez istiareli olarak sevgilinin boyu için doğrudan serv denir. Hatta mecaz-ı mürsel yoluyla serv sevgiliye ad olur. Boyun benzetileni olan serv, sık kullanımı nedeniyle önce boy yerine daha sonra da sevgili için kullanılır olmuştur (Bk. Sevgili ile İlgili Benzetmeler):

Ta'ala'llâh ne âlî serv-i sîm-endâm dilbersin

Lebün vafında söz yokdur boyun vafında dil kasır

Yahya G 69/5

Boy-servi teşbihinde dikkat çeken en önemli husus boyun serviden üstün tutulmasıdır. Servi sevgilinin boyunu görünce saygıdan ayakta durur, oturmaz. Onun karşısında servi ve çınar iki kat olur. Servi ve ar'ar sevgilinin boyunun olgunluğunda değildir: Biri şehirli, diğeri köylüdür. Servi sevgilinin boyuna benzetildiğini rüzgardan duyunca ellerini açıp şevk ile sema eyler. Şair serviye sevgilinin boyuna benzetse bile itibar etmemek gerekir, nitekim "şair yalancıdır" (Şeyhî G 16/3, G 61/7; Necâtî G 262/3; İshâk G 86/2):

Servi Necâtî kaddüne benzer didi ise

Lutf it sen ana kalma ki şâir yalancudur

Necâtî G 89/7

Tuba, cenneti gölgeleyen ağacın adıdır. Kökü yukarıda, dalları aşağıya sarkar şekildedir. Bilinen manada kökü olmadığı için “bî-asl” olarak kabul edilir. Bu durum sevgilinin serv boyundan utanmasına yorulur (Şeyhî G 145/1; Nizâmî G 47/2). Servinin sudaki aksinin ters görünmesi sevgilinin boyundan utandığı için baş aşağı olduğu şeklinde düşünülür. Ona benzemek isteyen serviyi sular “tepesi üstüne getirir” (Hayâlî G 136/4):

Öyküendi aks-i serv meger kadd-i dilbere
Sular getürdiler depesi üstüne yire

Nev’î G 428/1

Âzâde, âzâd serbest, hür anlamında kullanılır. Serv-i âzâd uzun ve düz bir servi çeşididir (Sefercioğlu, 2001:216) Servi meyvesiz oluşu ve yukarıya doğru ser çekmesi nedeniyle “âzâde” olarak nitelenir. Sevgilinin umursamaz tavrı, onun her türlü yükten uzak oluşu âzadelik olarak yorumlanır (Hayâlî G 170/3; Nev’î G 367/6). Servinin ahenkle salınışı ile sevgilinin yürüyüşü arasında ilgi kurulur. Bu ilginin temelinde boy vardır. Sevgili salınarak yürümeye başlayınca şimşad, serv ve söğüde yürümek haram olur. Sevgili servi boyuyla salınsa “rehgüzerinden âvâze-i ahsent kopar” (Şeyhî G 110/3; Mesîhî G 247/1):

Şâbâş bu serve ki hırâmân yürüyecek
Âvâze-i ahsent kopar reh-güzerinden

Şeyhî G 135/3

Servi daha çok su kenarlarında yetişir. Bu münasebetle serv, su ile birlikte anılır. Su sevgiliyi görebilmek için gözü yaşlı dolaşır (Şeyhî G 150/2). Akarsu ile âşığın göz yaşları arasında ilgi kurulur. Âşığın göz yaşları ırmak olup servi boylu sevgilinin ayağına akar (Şeyhî G 202/2, G 198/4; Mesîhî G 50/1):

Havâ-yı serv-i kaddünle delirüp vâdî-i gamda
Yaşım ırmaga dönmüşdür akar çağlayı çağlayı

Hayâlî G 650/2

Servi mezarlık ağacı olarak da bilinir. Genellikle mezarlıkların etrafı servilerle çevrilir. Servi boylu sevgili âşığın mezarı başına gelip ayağıyla kabrine bassa âşık can bulacaktır. Sevgilinin boyu hasretiyle ölen âşık

mezarı üstünde servi büyüdüğünü hayal eder (Mesîhî G 34/1; Nev'î G 450/1; Bâkî G 119/2):

Hasret-i kaddün ile ger bu Mesîhî vire cân
Kabri üstinde bite serv-i hırâmân-şekil
Mesîhî G 150/5

b. 'Ar'ar, Sanavber, Şimşâd, Çınâr

Bu unsurların sevgilinin boyuna teşbihi servi ile aynı sebeplere dayanmaktadır. Bu ağaçlar sevgiliye ad oluşu nedeniyle genellikle servi ile birlikte kullanılırlar. Sevgilinin boyu bu unsurlarla kıyaslanır ve üstün tutulur. 'Ar'ar, dağ servisi, ardıç ağacı anlamına gelir. Fakat sevgilinin boyunun letâfeti onda yoktur:

Egerçi ar'ar-ı bâğun bülend kâmeti var
Nihâl-i kaddüne nisbet letâfeti yokdur
Bâkî G 169/2

Sanavber, servi ve şimşad cinsinden çam fıstığı ağacına denir. Bahsedilen diğer ağaçlar gibi sevgilinin boyuna teşbih edilir:

Didüm boyun nihâl-i sanevber midür ya hod
Bâg-ı İremde serv-i çemen didi iksi de
Şeyhî G 169/2

Şimşâd, şimşir ağacı, servi demektir. Servi, ar'ar, sanavber ile birlikte kullanılır. Uzunluğu söz konusu edilir. Sevgilinin boyu şimşada benzediği için âşıkların feryadını duymaz :

Feryâduma ol kâmeti şimşâd yitişmez
Benzer ki anun gûşına feryâd yitişmez
Bâkî G 201/1

Çınar yüksekliği dolayısıyla boyun benzetileni olur. Çınarın başı göklere erişse yine de sevgilinin boyuna ulaşamaz. Onun sevgilinin boyuna benzeme çabası "başında kavak yelleri esdiği" içindir (Nev'î G 118/4, G 549/1):

Benzetmiş özin kâmet-i dil-cûsına yârun

Başunda kavak yili eser dahi çınârun

Hayretî G 207/1

Çınarın yapraklarının ele benzemesi dolayısıyla bazı hayaller kurulur. Çınar sevgilinin boyuna dua için ellerini açmıştır. Sevgilinin boyuna nispet eli yufka ve himmeti boldur. Sevgilinin boyunun şevkiyle abdal olup yollara düşmüştür (Şeyhî G 136/2; Necâtî G 86/1; Nev'î G 557/5):

Sûsen dil uzaduban okur zülfine senâ

El götürür çınar boyuna du'â için

Ahmet Paşa G 236/6

c. Tûbâ, Sidre, Müntehâ

Tûbâ cennet ağacının adıdır. Cennette bulunması, uzunluğu, gölgesinin bütün cenneti kaplayacak kadar geniş olması, dallarının yere doğru olması gibi münasebetlerle boyun benzetileni olur. Sevgilinin kûyu (Bk.) cennet olarak kabul edilince cennete ait unsurlar söz konusu edilir. Dolayısıyla sevgilinin boyu Tûbâ şeklinde düşünülür. Âşığın gönül kuşu serv ve şimşâdı alçak oldukları için beğenmez, Tûbâ ağacı gibi yüksek olanı arar (Hayretî G 230/1; Bâkî G 67/1). Aşağıdaki beyitte Tuba-boy münasebetiyle zengin bir tenasüp ve leff ü neşr vardır:

Kaddün yüzün dudagun otagun soranlara

Tûbî vü hûr u kevser ü cennet ne fayide

Şeyhî G 150/5

Sevgilinin boyu Tûbâ ağacından üstün tutulur. Normalde ağaçların dalları yukarı doğru uzar. Tuba ağacının ise dalları yere doğrudur. Bu durum sevgilinin boyu karşısında yaşadığı üzüntü dolayısıyladır. Tuba, sevgilinin boyuna "işte boy dediğin böyle olur" diyerek kul olmuştur. Sevgilinin boyu ile Tûbâ arasında yerden göğe kadar fark vardır (Nizâmî G 70/6; Ahmet Paşa G 7/1):

Var iken çak bu kadar arada yirden göğe fark

Nice teşbîh ideyin kametine Tûbâyı

Nev'î G 520/4

Sidre, sözlükte Arabistan kirazı demektir. Mecazen en yüksek makam anlamında kullanılır. Altıncı kat göktedir. Miraç gecesini Peygamberimiz Cebrail'i burada görmüştür. Sidre'nin yanında cennet bulunur ve cennet ırmakları onun altından akar. İnsanın ulaşabileceği en son makamdır. Sidre'den ötesi Allah'ın Zât alemidir (Pala, 1995:481). Sidre genellikle müntehâ ile birlikte kullanılır. Sidretü'l-müntehâ ulaşılacak en son yerdir. Sevgilinin boyu Sidre'ye teşbih edilirken bahsedilen hususlarla tenasüp içinde kullanılır (Nizâmî G 71/2)

Sidreye benzettüğüm ayb etme cânâ kaddüni

K'anı benzetmekde bundan müntehâsın bilmedüm

Ahmet Paşa G 191/9

Ser-i kûyun sanemâ cennet-i alâ bilürin

Müntehâ kâmetüni Sidre vü Tûbâ bilürin

Bâkî G 363/1

Sevgilinin boyu sidreden de üstün tutulur. Müntehâ olan sevgilinin boyu karşısında Sidre, ayakta durup ikramda bulunur. Sevgilinin boyunun bunlardan uzunluğu "himmetinin âlî" olmasındandır (Ahmet Paşa G 7/2; Necâtî G 209/4):

Müntehâ kâmetini Sidreden a'lâ gördüm

Didi kim himmeti üftâdemüzün âlî imiş

Zâtî G 591/2

d. Fidan (Nihâl), Gül Dalı (Şâh)

Boyun fidana teşbihi inceliği ve tazeliği münasebetiyledir. Sevgilinin boyu cennet bağının fidanı, taze fidan, servi fidanı, gül fidanı gibi benzetmeler içinde ele alınır. Servi ile ilgili tasavvurların hemen hepsi fidan için de geçerlidir. Asıl amaç sevgilinin boyunun yüceltilmesidir (Bk. Sevgili ile

İlgili Benzetmeler-Nihâl). Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu cennet bağının fidanına benzetilmiştir:

Aceb bu kâmet-i ranâ nihâl-i bâg-ı cennet mi

Veyâ bu tal'ât-ı zîbâ gül-i hod-rû mı yâhûd rû

Nizâmî G 92/3

Fidan boy günümüzde de boyun güzelliğini vurgulamak için kullanılır. Endam ile aynı bağlamda ele alınan fidan boy sevgiliye ayrı bir güzellik katar. Sevgili “gül-endâm” sahibidir. Taze bir gül dalına benzer. Fakat sevgilinin boyu âşık için “nihâl-i cefâ şâhıdır⁸¹”. Gül, fidan ve servinin meyvesi olmaz. Fidana benzetilen sevgilinin boyu sadece naz ve şive meyvesi verir. Sevgilinin fidan boyunun rüzgarda salınması nazlanmak şeklinde düşünülür. O salındıkça şive meyveleri dökülür (Bk. Naz; Necâtî G 188/1; Hayretî G 67/2; İshâk G 115/1

Bir nihâl-i tâzedür kaddün senün ey serv-i nâz

Şîvelerden mîvesi eksük degüldür kış u yaz

Hayretî G 145/1

Nihâl-i cefâ şâhıdur kadd-i yâr

Anun mîvesi şîve vü nâz olur

Bâkî G 112/4

Âşığın gözyaşları sevgilinin fidan boyu için dökülür. Bağ ve bahçelerde ağaçların suda aksi görünür. Âşığın yaşlı gözlerinde sevgilinin fidan boyunun hayali görünür. Âşığın gözyaşları deniz kadar olduğunda sevgilinin boyu hayali deniz içinde bir mercan dalı şeklinde düşünülür (Nizâmî G 23/3):

Yaşum deryâdur ey Bâkî içinde şâh-ı mercânı

Hayâl-i nahl-i bâlâ-yı nihâl-i ergavânumdur

Bâkî G 128/5

⁸¹ Şâh, gül dalı, gül çubuğu demektir.

e. Elif

Boy, şekil bakımından elife benzetilir. Bu teşbihte elif harfine ait bütün hususiyetler söz konusu edilir. Harf olarak boya teşbih edilmesinin yanında rakam ve elif çekmek ile ilgili tasavvurlar elif-boy münasebetinde geçer.

Güzellik unsurları ile harf benzerliği üzerine kurulu hayallerden bahsedilmişti (Bk.Saç, Kaş, Göz, Ağız). Boyun elif harfi olarak ele alındığı beyitler bir hayli fazladır. Gönül çocuğu mushafda, boy-saç-ağız düşüncesiyle elif-lam-mim okur. Elif bahsini ezberden okur. Aşağıdaki örnekte âşık boy-saç-ağız sebebiyle “elem”e uğradığını söylemektedir (Ahmet Paşa G 33/3; Necâtî G 215/2; G 560/4; Nev’î G 515/3):

Görelî kâmet ü zülf ü dehenün harflerün
Ugradum fârig ü âzâde yürürken eleme

Nizâmî G 104/1

Arapça’da bir (1) rakamı için de elif işareti kullanılır. Boy bu yönüyle “bir” şeklinde düşünülür. Ağız şekil bakımından sıfır olarak düşünülür. Şair şekil benzerliğinden yola çıkarak “ağzı sıfırı ile kaddi bize on buse verir” der (Nev’î G 125/2):

Ağzı sıfırı ile kaddi bize on bûse virür
Anlarım ben bu hisâbı ki ben ehl-i rakamım

Ahmet Paşa G 221/3

Elif çekmek tabiri sineye elif şeklinde yara açmak için kullanılır. Âşığın sinesi sevgilinin şerha ve dağ ile doludur. Ok yarası ile dağ oluşurken kılıç yarası ile elif oluşur. Bu şekiller “ah” şeklinde düşünülür⁸² (Bk. Gamze). Sevgilinin boyu hayali âşığın sinesine elif çekmiştir. Bu surette sevgilinin boyuna sarılabilecektir. “Bostanda görülen serv ve gül değildir, sevgilinin boyu ve yanağı hasretiyle çekilmiş dağ ve eliftir” (Necâtî G 430/2; Hayâlî G 381/3; Nev’î G 429/1):

Bir elif çek sîneme ey yâr-ı cânî her gice
Tâ ki serv-i kaddün anup kocam anı her gice

⁸² Bu yaralar mücerret yara gibi görünse de geçmişte bu tasavvurun gerçekliği söz konusudur. Vücudun çeşitli yerlerine değişik maksatlarla bazı yaralar açıldığına dair Bk. (Şentürk, 1995:96-103).

Necâtî G 466/1

Elif kim sîneme kaddün hayâliyle çekilmişdür
Mahabbet bûstânında henûz bitmiş nihâl ohşar

Hayretî G 105/2

Hasret-i kaddün ile kanlu elifler çeksem
Sînede her biri bir serv-i gül-endâm olsa

Bâkî G 460/4

f. Ok, Ney-şeker, Kalem, Şem

Sevgilinin boyunun oka teşbihi doğruluk ve düzgünlük bakımındandır (Ahmet Paşa G 302/2). Ney-şeker, şeker kamışına denir. İncelliği münasebetiyle boyun benzetileni olmuştur. Şeker eskiden kağıda sarılarak satılmış. Bu durum onun sevgilinin boyundan utanması sebebiyledir. Ney-şeker, sevgilinin dudak ve boyuna benzemek istemiştir ama “ne tadı ne de dalı var”dır (Hayâlî G 41/1):

Ey dost leblerün ile kaddüne ney-şeker
Öyküdi gerçi lîk ne dadı ve dalı var

Necâtî G 135/6

Eskiden kalemler kamıştan yapılırdı. Şair sevgilinin boyunu anlatmak için her kalem ve ney-şeker birlikte kullanılır. Şekil ve lafız bakımından alem ve kalem arasında benzerlik vardır. Alem gibi kalem sevgilinin boyunu anlatmaya başlasa divanına satır askerlerini saf saf dizer. Burada kalem dolaylı olarak boyu işaret eder:

Her kalem k’Ahmed anı çekti boyun vasfı için
Ney-şeker diyüp anı gülşen-i defterde kodı

Ahmet Paşa 315/7

Vasf-ı kaddünle hıram itse alem gibi kalem
Leşger-i satrı çeker defter ü dîvân saf saf

Bâkî G 229/7

Sevgilinin boyunun muma teşbihi şekil münasebetiyledir. Sevgilinin muma teşbihi şöyledir: “İnsanın vücudu yumuşak mum kısmı, yüzü mumun

alevi, saçları da dumanıdır. Mumun fitili de can” şeklinde düşünülür (İpekten, 2008:174). Mum ile birlikte pervane ve meclis söz konusu edilir. Boy, amber kokulu bir muma benzetilir (Fuzûlî G 73/5, G 144/5):

Murassa câmdur agzun leb-â-leb sükkerî şerbet
Mu'anber şem'dür kaddün ki ser-tâ-pâ mu'attarsın
Bâkî G 347/6

g. Sancak, Ulu Devlet, Minâre

Bayrak anlamında kullanılan sancak, (alem, livâ, râyet, tuğ) şekli dolayısıyla boyun benzetileni olur. Sancaklar, savaşta herkesin görmesi ve heybet vermesi çok uzun olur, ucuna değişik nesnelere takılırdı⁸³. Sevgili yürüyüşüyle gönül ülkesini fetheder, boyu zafer bayrağı olarak tahayyül edilir. Sevgilinin boyu üzerinde saç ve kakülü tuğ şeklinde düşünülür (Hayâlî G 183/5; Bâkî G 79/3):

Meh-i hüsnün olupdur şöhre-i şeh
Bütün âlemde kaddün hod alemdür
Bâkî G 147/5

Tug u perçemle kadd-i bâlâsı
Alem-i leşker-i melâhatdür
Nev'î G 88/2

Sancak çekmek tabiri boy münasebetiyle kullanılır. Kırmızı sancak hanedanı temsil eder (Özkan, 2007:28). Sevgilinin boyu kızıl sancak çeken bir sultana benzetilmiştir. Sancak çekilirken “Allah” denilmesi adettir (Necâtî G 529/4):

Kaddin üstünde dil-i hûnînim oynar der gören
Şol kızıl sancak çeken kangı ilin sultânıdır
Ahmet Paşa G 90/6
Kâmetün mülk-i dili almaga sancak çekicek
Ehl-i diller derilüp bire bir Allâh didük

⁸³ Ayrıntılı bilgi için Bk. (Özkan, 2007:20-33)

Necâtî G 324/2

Sevgilinin boyunun ulu devlete ve minareye teşbihinde boya dolaylı işaret edilir. Onun boyuna âşık olmak ulu devlete erme saadeti şeklinde düşünülür. Minare sevgilinin boyu için ayaktadır ve onun için mescide girmez:

Olalum kametine üftâde

Ulu devlet büyük sa'âdetdür

Nev'î G 88/3

Kıyâmı kâmet-i bâlâna eyler

Anun'çün mescîde girmez menâre

Bâkî G 468/6

h. Kıyâmet, Fitne, Belâ, Afet, Allâme

Sevgilinin boyunun kıyamet oluşu kâmet-kıyâmet benzerliği üzerine kurulmuştur. Aynı kökten türeyen bu kelimeler iştikak sanatıyla daha çok kelime bakımından söz konusu edilir. Kamet ve kıyamet kelimelerinin ayağa kalkma, ayakta durma gibi anlamlarının oluşu da bu teşbihte etkindir. Sevgilinin boyu fitnelerin habercisi olması münasebetiyle "allâme" şeklinde düşünülür:

Gösterür her dem alâmetler kıyâmetden kaddün

Kâ'im itmiş haşr bürhânun aceb allâmedür

Fuzûlî G 98/3

Kamet-kıyamet ilişkisi fitne ve belâ ile birlikte ele alınır. Sevgilinin boyu kıyamet koparır, sevgili gidince âşığın kıyameti kopar (Ahmet Paşa G 341/4, G 36/7). Kıyamet güzel ve aşırı güzel için de kullanılır (Mesîhî G 19/2; Zâtî G 930/2):

Karşudan bir gül-i gülzâr-ı letâfet görünür

Kâmeti servi irakdan ne kıyâmet görünür

İshâk G 47/1

Kıyâmet kopacağı zaman fitnelerin artacağı rivayet edilir. Bu münasebetle sevgilinin kıyamet boyu anılınca fitne, belâ ve âfet söz konusu

olur. Dünyada nerede bir fitne kopsa sebebi sevgilinin boyu olarak görülür (Şeyhî G 109/3; Necâtî G 303/6; Fuzûlî G 47/1; Yahya G 158/6; Bâkî G 299/1):

Kaddün kıyâma gelse firâkun düşer dile
Zîrâ kıyâm-ı fitne kıyâmet nişânıdır

Nizâmî G 17/2

Cihâna kaddün ile kâkülünden fitneler düşmüş
Kıyâmet ibtidâsı fitne-i âhir zamandır bu

Fuzûlî G 236/5

Boyun belâ olarak tasavvuru belâ-bâlâ münasebeti üzerine kurulur. Sevgilinin ve dolayısıyla boyunun âşığının gönlündeki tesirine de işaret edilir. Bundan dolayı sevgili/boyu baştan aşağı beladır. Boy, kakül ile birlikte bela üstüne beladır (Bk.Saç; Ahmet Paşa G 79/1, G 97/1, G 150/4; Bâkî G 299/1):

Bir belâdur salındı uşşâka

Dostum kâmet-i hıramânun

Bâkî G 249/4

Belâ üzre belâdur kim salındı cân-ı uşşâka

Degüldür görünen ol kadd-i mevzûn üzre kâküller

Nev'î G 80/3

i. Semender, İnşâ

Semender ateşte yanmadığına inanılan bir hayvandır (Bk. Ben, Yüz-Ateş). Sevgilinin boyu semendere dolaylı olarak benzetilir. Âşığının gönlü aşk ateşiyle yanmakta ve sevgilinin boyunun hayali de âşığının sinesinde. Bu bakımdan boy ateşte yanmaması dolayısıyla semendere teşbih edilir (Hayâlî G 468/3). Sevgilinin inci gibi dizilmiş dişleri şairlere şiiir, düzgün boyu da inşâ (nesir) söyler. Bu münasebetle boy inşaya benzetilmiştir:

Dürr-i dendânunla cânâ kadd-i mevzûnun senün

Muttasıl şâirlere nazm ile inşâ söyledür

Nev'î G 57/4

j. Ömür, Doğru, Güzergah

Boyun ömür olarak düşünülmesi uzunluk münasebetiyledir. Âşığın uzun ömürden tek hasılatı sevgilinin boyunu bir nazar görmesidir. Sevgilinin bir salınıyla geçmesi âşığın ömrünün geçmesi şeklinde düşünülür (Necâtî G 128/3):

Ol kad-i bâlâ salınsa bu ruh-ı zîbâ ile
Sanki ömrümdür geçer turmaz gün ile ay ile

İshâk G 234/1

Sevgilinin boyunun “doğru” olarak düşünülmesi şekil münasebetiyledir. Kaş ve saçın (Bk.Bu Unsurlar) eğriliği karşısında boy doğruluğu sembolize eder. Boy âşık için “doğru bir güzergâh”tır (Ahmet Paşa G 332/4; Necâtî G 597/3; Mesîhî G 97/2; Nev’î G 44/5; Bâkî G 334/1):

Zülfün gibi cânâ tolaşuk râh-ı mahabbet
Kaddün gibi bir togru güzer-gâh görünmez

Nev’î G 187/4

Q. KULAK

1. Umumi Olarak Kulak

Kulak (gûş), güzellik unsurları içinde en az işlenen, konusu edilen kavramlardandır. Bir güzellik unsuru olarak kulaktan daha ziyade kulak memesi öne çıkar. Binâgûş (bünâgûş, benâgûş), kulak tozu veya kulak memesi anlamına gelir. Şairler şiirlerini sevgilinin duymasını ister. Zira “can kulağına dürr-i meknun yaraşır” (Hayretî G 215/6). Bu münasebetle kulağa bir süs, güzellik aracı olarak takılan küpe dikkat çeker. Sevgili altın, inci ve la’l küpe takar.⁸⁴ Âşık sevgilinin saç ve küpesinden dolayı “ser-halka-i zencîr-i

⁸⁴ Aşağıdaki beyitten anlaşıldığına göre devrin makbul küpesi altın üzerine inci süslemeli olanıdır:

cünûn” olmuştur. Bu ifade halka şeklinde küpeye işaret etmektedir. Sevgilinin küpesi “küpe gündüz şule veren yıldız” gibidir. Küpenin rengi, şekli, kulağı aşağı doğru çekmesi, kulaktan aşağı sarkması, kulakta hareketi (titremesi) dolayısıyla söz konusu edilir. Aşağıdaki beyitte yüz üzerinde salınan küpe buse için eğilmiş olarak tahayyül edilmiştir (Zâtî G 530/2; Hayâlî G 157/2, G 594/3, G 596/5; Bâkî G 94/4):

Var ise bûsene sarkar senün ol zer mengûş
Ruhlarun üzre turup ey gül-i handân ditrer

Bâkî G 137/5

Bazen kulak üzerindeki ben söz konusu edilir. Âşık sevgilinin kulağındaki ben dolayısıyla sabrını yitirmiştir. Bünâgûş kelimesinin kulak tozu anlamına gelmesi, ayva tüyleri ve müşg ile ilgilidir. Gûşe kelimesi hem köşe hem de kulak anlamına gelir (Yahya G 376/3):

Dili âşüfte kılan sünbül ü gül pûşundur
Sabrımı gâret eden hâl-i benâgûşundur

Hayâlî G 97/1

Hat u hâl-i bünâgûşına ragbet gitdi hûbânun
Reyâhîn-i çemende müşg-i Tatar oldu her gûşe

Nevî G 437/3

2. Kulak ile İlgili Benzetmeler

a. Sîm

Ahmet Paşa ve Necâtî Beye ait birer beyitte sevgili sîm-benâgûş, sîmîn-benâgûş şeklinde tasavvur edilmiştir. Sık kullanılan diğer unsurların yanında ideal güzellik tarifinde kulağın yer alması ilginçtir:

Hüsnin ile takat ü sabr almak için Hak seni
Bir büt-i şîrîn-leb ü sîmîn-bünâgûş eylemiş

Ahmet Paşa G 133/3

Ey musavvir eger ol yârı idersen tasvîr
Serv-kad gonca dehen sîm-benâgûş olsun

Necâtî G 430/3

b. Gül

Bâkî'ye ait bir beyitte kulak güle teşbih edilir. Kulağın gül şeklinde tahayyülü küpe ile birlikte oluşturdukları görüntünün gül ve jâleye benzemesi münasebetiyledir:

Miyânun rişte-i cân mı gümüş âyîne mi sînen
Bünâgûşunla mengûşun gül ile jâledür gûyâ

Bâkî G 6/4

c. Dest-i Mûsî

Saçın yılanı teşbihi bilenen bir benzetmedir. Kulağın şekil bakımından "dest-i Mûsî"ye benzetilmesi ise orijinaldir. Hz.Musa kıssasında sihirbazlarla olan müsabakaya telmih vardır:

Ol zülf ü ol binâguş su'bân u dest-i Mûsî
Ol hâl u ol zenehdân Hârût u çâh-ı Bâbil

Nizâmî G 67/4

d. Minâre

Kulak dolaylı olarak minare şeklinde düşünülür. Yahya Beye ait beyitte kulak üzerindeki ben, Bilal ve minare şeklinde tahayyül edilmiştir. Servi boylu sevgilinin kulağındaki ben kudret nurundan yapılmış minarede Bilal-i Mustafa'ya benzetilmiştir. Peygamberimizin müezzini Bilal-i Habeşi'ye telmih yapılmıştır:

Ya hod ol serv-i bâlânun bünâgûşındaki hâli
Bilâl-i Mustafâdur nûr-ı kudretten menâr üzre

Yahyâ G 376/3

R. BURUN

1. Umumi Olarak Burun

Burun (enf, bînî), güzellik unsurları içinde yüzde bulunmasına rağmen en az bahsi geçen unsurlardandır. Yüzü ikiye bölmesi, rengi ve Şekli itibarıyla teşbih ve mecazlara konu olur.

2. Burun ile İlgili Benzetmeler

a. Parmak, Elif

Burunun parmağa teşbihi Şekil benzerliği dolayısıyladır. Yüzü ortadan ikiye ayırması münasebetiyle Hz.Peygamber'in parmağına ve ayı parmağıyla ikiye ayırması mucizesine telmih yapılır (Ahmet Paşa G 315/5; Hayâlî K 23/13

Sırr-ı engüşt-i Nebî var meger ol b n de
K'itdi yüzünde ıyân mu'cüz-i Şakk'ul-kameri
Nev'î G 548/3

Burun Şekil bakımından elife benzetilir, renk bakımından da s m elif, sîmîn elif Şeklinde düşünülür. Sevgilinin gözü "ha", burnu elif harfine benzeyince  Őık " h" ( ) der (Nev'î G 384/3). Burnun sim elif olarak alındığı beyitte kaşlar amberden iki med, yüz g l varağına benzer (Bk.Bu Unsurlar):

Dil tıflı içün çekdi kaşun g l varakına
Bir sim elif üstine anberden iki med

Ahmet Paşa G 30/3

b. İbrik, L le-i Sîmîn, Enhâr-ı Cihân

İbrik içine su, Şerbet, Şarap gibi sıvıların konulduğu kabın adıdır. Dudağın Şaraba benzemesi dolayısıyla burun, içinden Şarabın aktığı gümüş bir ibriğe teşbih edilir. Burun-ibrik teşbihinde renk benzerliği de söz

konusudur. Aynı münasebetle burun içinden şarap akan gümüş boru şeklinde düşünülmüştür:

Katra kanlar kim şehâ enfünden akdı nâgehân

San mey-i la'lîn gümüş ibrîkden oldı revân

Hayretî G 361/1

Lûle-i sîmîndür enfün câm-ı la'lîndür lebün

Lûleden ol câma akıtdun şarâb-ı ergavân

Hayretî G 361/2

Burnun cennet nehirlerine (enhâr-ı cinân) benzetilmesi şekil ve renk dolayısıyladır. Yüzün iki yanı benefşe bahçesi, burun ise onların ortasından geçen cennet ırmağı şeklinde tahayyül edilmiştir:

Hûb hat iki kenarında benefşezardur

Her iki satr arasında sanki enhâr-ı cinân

Yahya G 301/2

S. OMUZ

Omuz (düş, eğin, sırt) en az zikredilen unsurlardandır. Esasen güzelliğe dair bir hususiyet arzetmez. Herhangi bir teşbih ve mecaz örgüsü içinde de yer almaz. Sevgili çevgana benzeyen saçını omuzuna alsa karşısında rakip dayanmaz. Bu imaj çevgan oyununda oyuncuların çevgan sopasını omuzları üzerine almaları üzerine kuruludur. Saçın omuza dökülmesi sevgilinin müşgîn zırh giymesi şeklinde tahayyül edilir (Bk.Saç).

Yâr kim kâkülleründen düşına çevgân alur

Her kimünle hüsn topın oynaya meydân alur

Necâtî G 202/1

Turralar egnündeki müşgîn zirîhler seyrin it

Gamzeler takındığı şemşîr-i cevher-dârı gör

Bâkî G 71/2

Omuz sevgilinin güzellik hil'atini giymesi münasebetiyle söz konusu edilir:

Başunda senün efser-i serdârî-i hûbî
Egnünde senün hil'at-i dîbâ-yı melâhat
Hayretî G 25/5

T. BOYUN

1. Umumi Olarak Boyun

Boyun çenenin altından başlayarak sineye kadar uzayan ve baş ile vücudu birleştiren bölgeye denir. En dikkat çeken özelliği beyazlığıdır. Ak veya sîm olarak tarif edilir (Ahmet Paşa G 326/2; Hayretî G 217/1). Güzellik unsuru olarak teşbih ve mecazlara pek konu olmaz. Boyun ile ilgili daha çok saçların boyna dolanması, sarkması, saçın boyna kolye vb. olması, saçların sevgilinin boynuna vebal olması, boyundaki benler, âşığın kolunu sevgilinin boynuna dolama arzusu gibi hususlar zikredilir. Sevgilinin elbisesi ve yakası onun boynuna kolunu dolamış ve yanağını öpüyor olarak tahayyül edilir:

Boynuna kol tolayup öper yanagun karşuma
Ah kim cânâ ridân ile girîbânun senün
Zâtî G 799/2

Boyun kolye gibi süslerin takılmasıyla zinetlenir. Genellikle bu zinet saç olur. Sevgilinin boynundaki benler ile saç bir kolyenin ipi ve taneleri şeklinde düşünülür:

Boynunda benlerünle saçun riştesi midür
Yâ tavk-ı anberîn ki ola rîsmânı müşk
Nizâmî G 66/5

Saçın sevgilinin boynuna dolanması vebal, günah şeklinde düşünülür (Bk.Saç). Bu münasebetle vebali boynuna düşmek, günahını boynuna almak gibi ifadeler kullanılır. Sevgilinin boynuna dolanan genellikle âşığın vebali, günahıdır (İshâk G 97/4; Hayâlî G 281/4; Bâkî G 207/3):

Gerdenümde dime bu zülf-i siyâhımdur benüm
Hay zâlim boynına düşmüş günâhımdur benüm

Hayâlî G 349/1

Sevgilinin boyu uzun olduğu için kimse onun boynuna kolunu dolayamaz:

Kol tolaymaz boynuna bir kimse ridâ-veş
Yokdur bu cihân içre bir anun gibi ser-keş

Zâtî G 604/3

2. Boyun ile İlgili Benzetmeler**a. Şem'-i Kâfûr**

Kâfur, Hindistan'ın kuzeyinde yetişen bir ağacın beyaz renkli zamkına denir. Bu zamk ilaç yapımında kullanıldığı gibi kokusundan da istifade edilmiştir. Eskiden aydınlatıcı madde yapımında bilhassa mum imalatında kullanılmıştır (Pala, 1995:305). Şem'-i kâfurî bu maddeden yapılmış muma denir. Boyun beyazlığı dolayısıyla şem'-i kâfurî şeklinde tahayyül edilir (Bk. Yüz-Kâfur; Ahmet Paşa G 70/7; Bâkî G 505/1):

Ne yaraşmış kara benler nigârâ boynun agında
San olmuş dâne müşgiyle müzeyyen şem'-i kâfurî

Ahmet Paşa G 326/2

U. SİNE**1. Umumi Olarak Sine**

Sine (gerdan, göğüs, koyun, ber), güzellik unsurları içinde beyazlığı parlaklığı ve sevgiliye güzellik katması yönünden ele alınır. Güzel tarifinin yapıldığı aşağıdaki beyitte güzelliğin ölçüsü çehre ve sine olarak verilmiştir:

Hûbda çihre ile sine gerek
Bana mahbûb böylesine gerek

Bâkî G 282/1

Sine ak/beyaz oluşunun yanında saf oluşuyla dikkat çeker. Sinenin rengi ile ilgili sîm (gümüþ), sîmîn, sîmîn-sâ şeklinde benzetmelerin amacı saflık ve parlaklıktır (Nev'î G 145/5; Mesîhî Mrb 1/2). Âşık sevgili ile sîne-be-sîne olmak ister ki amaç sarılmaktır. Saçın sürekli olarak sevgilinin koinunda olması âşık tarafından kiskanılır. Gerdan üzerindeki saç âşığın günahı/vebali olarak düşünülür (Bk.Saç, Boyun; Necâtî G 502/3; Hayâlî G 281/4, G 349/1). Servi boylu sevgilinin elini göğsüne koyarak selam vermesi, gönül alçaklığı şeklinde yorumlanır (Yahya G 257/1). Sine üzerindeki ben, elif boylu sevgiliye güzellik katarken âşığın "bir" olan derdini "on"a çıkarır. Bu teşbihte boy-elif, ben-sıfır ilgisi şekil yönüyle kurulmuştur:

Ey elif-kad gösterüp sînendeki hâli yine
Hayretî'nün cânda dâgun bir iken on eyledün

Hayretî G 199/5

Sine tasavvufta mecazen, ilâhî ilim, ilim sıfatı, ilâhî âlemin sıfatı, doğruluk ve saflığın belirmesi, mutlak cemâlin mecâzî süfliliğe indirilmesi gibi anlamlarda kullanılır (Üzgör, 1990:179; Bayburtlugil, 1985:357; Cebecioğlu, 2005:575).

Sine ile ilgili benzetmelere geçmeden önce Hayâlî Bey Divanı'nda Tecahül-i Arifeyn adlı manzumeye değinmekte fayda var. Bu manzumenin 7. ve 8.beyitleri sine üzerine yapılan benzetmeler açısından dikkat çekmektedir. Sine sırasıyla; mihr ü vefâ tûmârı, kâfurdan yapılma mum, cân tahtı, işlenmemiş ipek, Mısır keteni, Rus kakumu, Şirvan vaşağı gibi unsurlara benzetilmiştir (Kurnâz, 1996:294):

Yâ Rab ol gerden mi yâ mihr ü vefâ tûmârı mı
Şem'i kâfûrî midir yâ hod serîr-i cân mıdır

Sîne mi yâ hod harîr-i hâm yâ kettân-ı Mısır
Kâkum-ı Rûsî mi yâ hod vâşak-ı Şîrvân mıdır

Hayâlî Tecahül-i Ârifeyn 7-8

2. Sine ile İlgili Benzetmeler

a. Levh, Âyîne, Mâh, Mâh-ı Tâbân, Güneş,

Sine, parlak satıh olması bakımından levhaya (levh) teşbih edilir (Şeyhî G 115/2). Sinenin ayna (mir'ât) olarak düşünülmesi şekil ve renk benzerliğine dayanmaktadır. Saf ve ak olan sine bu yönüyle ayna gibidir. Mir'ât-ı mücellâ, gümüş âyîne gibi teşbihler yapılır. Sevgilinin sinesi âşığın kendi aksini gördüğü bir aynadır. Âşık sevgilinin yakasından görünen sine mi yoksa ayna mıdır karar veremez. Onu görenler “bağrına âyîne bastı sanır”, ya da melek parlak ayın koynuna girmiştir (Nev'î G 541/4; Bâkî G 6/4):

Bilmezsin sîne midür sîmden âyîne midür

Yine yüz gösteren ol çâk-ı girîbânundan

Bâkî G 346/3

Sînesin gören sanur âyîne basdı bagrına

Yâ melekdür kim girüpdür mâh-ı tâbân koynına

Necâtî G 502/2

Sinenin ayna şeklinde düşünülmesi ile birlikte âyine-i âlem-nümâ (cihanı gösteren ayna) söz konusu edilir. Rivayete göre İskender, İskenderiye şehrini kurduğu zaman düşmanlarını gözetlemek için büyük bir ayna yaptırmış ve yüksek bir yere koydurmuştur. Güya bu ayna bir aylık mesafeden gemileri gösterebiliyormuş (Onay, 2007:53; Pala, 1995:64). Sinenin aynaya teşbihi ile bu hadiseye telmih vardır. Sine bazen bu aynadan daha iyi (yiğ) kabul edilir. Bazen da sine, olsa olsa âyîne-i âlem-nümâdır denir. Sine, âşığa “özge âlemler temâşâ ettirir”. Mehmet Kaplan şairin âlemler kelimesini çoğul kullanmakla sevgilinin memelerine telmihte bulunduğunu söyler (Kaplan, 2006:175; Bâkî G 271/2):

Gözüme özge âlemler temâşâ itdürür sînen

Nice sîne bu hod Âyîne-i âlem-nümâ ancak

Bâkî G 234/4

Sine parlaklık ve beyazlık bakımından ay ile eş tutulur. Bazen ondan üstün tutulur. Sevgilinin çehresi güneşe, sinesi aya benzer (Nev'î G 62/2, G 129/3; Bâkî G 54/6):

Nedür o kadd-i sanevber nedür o hadd-i münevver
O çihre mihr-i cihân-sûz o sîne mâha berâber
Nev'î G 62/1

Sevgilinin sinesi koynuna girmiş parlak ay (mâh-ı tâbân) şeklinde tahayyül edilir. Sevgili sinesini arz eylese meclis "pür-nûr" olur. Onun sinesi güneş olunca, yakası güneşin doğuş yeri şeklinde tahayyül edilir (Necâtî G 502/2; Mesîhî Mrb 1/1):

Sîne çok seyr itdük ey dil var ise ol sîm-ber
Sihr ile koynında kurs-ı mâh-ı tâbân gizlemiş
Bâkî G 214/4

Meclisi pür-nûr ider arz eyledikce sinesin
Matla'-ı horşiddür çak-ı girîbânı dürüst
Rûhî G 82/4

Ayın dolunay ve hilal şekilleri arasında değişip durması sevgilinin bazen sinesine bazen yakasına benzer:

N'ola geh bedr oluban gâh hilâl olsa bir ay
N'ola geh sînesine benzese geh yakasına
Necâtî G 493/4

b. Kâfûr, Billûr, Süt, Akyazı

Sinenin bu unsurlara teşbihi renk ilgisine dayanmaktadır. Kâfur, Uzak Doğu'da yetişen bir ağacın zamkıdır. Mum yapımında, kokuculukta ve tıpta şifa amacıyla kullanılan parlak ve saydam maddedir. Sevgilinin kâfur renkli sinesi âşığın derdine merhem olacaktır. Söylenmek istenen sevgiliye sarılmaktır:

Sînen ey derdüm emi merhem-i kâfûrî imiş
Yaralu bagrına ammâ seni kimse saramaz
Zâtî G 559/3

Billûr, şeffaf ve parlak taş için kullanılan bir tabirdir. Bu münasebetle sinenin benzetilene olur. Sevgili billûr sinesi ile baştan ayağa nurdur:

Ol büt-i sîmîni gördüm sînesi billûr imiş
Gün gibi başdan ayağa bir musavver nûr imiş
İshâk G 114/1

Sinenin renk münasebetiyle süt veya süt ırmağı şeklinde düşünülmesi dolaylı olarak ifade edilir. Yüzden sineye kadar uzanan beyazlık süt ırmağı olarak tahayyül edilmiştir:

Kasr-ı sîmînine ol şîrîn-dehân u gül-ruhun
Ey dirîgâ kim akan her lahza şîr ırmagıdur
Mesîhî G 94/6

Sine ile Akyazı arasındaki ilgi “ak” kelimesi dolayısıyladır. Yüz, kaş ve saç bu benzerlik münasebetiyle Aydın, Karesi, Şam şeklinde düşünülünce sine-Akyazı teşbihi ortaya çıkar (Bk. Bu Unsurlar; Yahya G 97/6).

c. Yâsemîn

Sinenin yasemin, semen, semen-ber şeklinde düşünülmesi beyazlığı dolayısıyladır. Mu’îdî sinenin beyazlığı ile ilgili “nesrîn, semen, yâsemîn, yâsemîn ve her nesne ki beyâz olsa ve nâzûk olsa sine-i dilbere itlâk olunması câyızdır” der (Erünsal, 1988:250). Sine diğer unsurlarla birlikte güzelliği gösteren bir unsur olur (Necâtî G 306/5):

Çihre gül sîne semen çeşm-i mükehhâl nergis
Hat çemen gonca dehen ca’d-ı mu’anber sünbül
Bâkî K 24/4

d. Genc

Gerdanın genc (hazine) şeklinde düşünülmesi saçların sine üzerine salınması dolayısıyladır. Bu tasavvur hazinelerin yılan ve ejderhalar tarafından korunduğu inancına dayanır (Bk.Saç):

Sanırım genc üzre dolaşmış yaturlar mârlar

Gerdenünde her kaçan sarmaşa kâkül kaküle

Hayâlî G 525/3

V. BEL

1. Umumi Olarak Bel

Bel (miyân), vücudun yukarısı ile aşağısını birbirine bağlayan kısımdır. Bel yerine kullanılan miyân, Farsça orta demektir. Bel, inceliği sebebiyle söz konusu edilir. Sevgilinin belinin en bariz özelliği kıl kadar ince olması hatta görünmemesi, yok olmasıdır. Bu yönüyle ağız ile birlikte ele alınır. Bu iki unsur “ortada yok”tur. Orta ve kenâr kelimesiyle genellikle ihâm-ı tenasüp yapılır. Âşık varını yoğunu, canını “der-miyân” eder. Onun beli hayalden ibarettir akıl ona erişemez. Sevgilinin ağzı ve beli hakkında ne dense eksik kalır (Bk.Ağız; Necâtî G 96/5; Ahmet Paşa G 261/6; İshâk G 39/3; Hayâlî G 244/3; Nev’î G 99/4):

Yok hisâbındadur agzunla bilün

Anları öpmekde kocmakda ne var

Necâtî G 99/6

Vasl-ı miyân-ı yâr ki olmuş muhâl-i akl

Bin dikkat itse kılca irişmez hayâl-i akl

Mesîhî G 144/1

Dehen ile miyânı vafında

Her ne dirlerse Nev’iyâ kemdür

Nev’î G 101/5

Cân nisâr eyledi Bâkî bilini kuçmak için

Der-miyân itdi bu gün varını dervişâne

Bâkî G 439/5

Bel güzellik algısında önemlidir. Tarih boyunca güzel beli denilince incelik kastedilmiş ve anlaşılmıştır. Sevgili ince beliyile güzelliğine güzellik katar. Güzelliğin kıl üzerine kurulu olması ile anlatılmak istenen beldir (Necâtî G 342/3; Bâkî G 313/5). Bel ile birlikte anılan bir husus bûs ve kinâr/kenârdır.

Kenâr kucaklama, sarılma; bûs öpme anlamına gelir. Genellikle “bûs u kinâr” şeklinde kullanılır. Âşığın sevgilinin belini “kenâra getirme” ihtimali yoktur. Onun dudağını kadehten başka öpen, beline kemerden başka sarılan yoktur. Onların ortada görünmemesinin nedeni âşığın bûs u kenâr maksadını bilmelerindendir (Necâtî G 193/4; İshâk G 83/9; Yahya G 139/4; Bâkî G 247/3):

Kadehden gayrı bir lalün öper yok
Kemerden gayrı bilüni kucar yok

Bâkî G 246/1

Ey Mesîhî bildi maksûdun durur bûs u kenâr
Anun için gizlenür senden dehâniyle miyân

Mesîhî G 181/9

Bel, münasebetiyle zikredilen bir husus da kemerdir. Sevgilinin beline taktığı kemer genelde altın işlemelidir (kemer-i zer). Sevgili bazen beline siyah futa⁸⁵ bazen gümüş kemer bağlar (Nev’î G 256/1; Bâkî G 448/1). Kemer, sevgilinin belini sarması bakımından âşık tarafından kıskanılır, küstahlık olarak nitelenir. Kemer sevgilinin beline sarıldıkça âşık kıskançlığından kıl gibi inceler “kaddi kemer olur”. Âşığın tek amacı onun beline kemer olabilmek, sarılabilmektir. Bu durumda âşığın kolları kemer olacaktır. Kemerin üzerinde işlemler vardır. Âşık kollarını dağlamak suretiyle sevgiliye süslü bir kemer yapar. Sararmış kolları sevgiliye altın kemer şeklinde düşünülür (Ahmet Paşa G 3/11, G 28/2; Mesîhî G 74/4; Hayretî G 483/3

N'ola ger kocsa miyânın kemer-i zer güstâh
Getirüp çokları ortaya zer eyler güstâh

Fuzûlî G 59/1

Kolların dâg eylemiş yer yer Necâtî derd-mend
Bilüne ey sîm-ber yanî kemer zeyn eylemiş

Necâtî G 252/7

⁸⁵ Futa, bele bağlanan kuşak, peştemaldir. Bir iş yaparken bele bağlanan futa, esnaf ve zenaat erbabı arasında hüner, ehliyet ve uğur olarak görülmüştür (Koçu, 1996:119; Pakalın, 1993:637; Özkan, 2007:589).

Miyânunı firâkunla sararmış kollara kocdur
Bilünde sîm-ten dilberlerün zerrîn kemer hoşdur

Hayâlî G 185/4

Sevgili beline veya beli ile kemeri arasına hançer takar. Bu durum hançerin iki yüzlü oluşuna yorulur. Kemer sevgilinin beline sarılıp âlem ederken hançer yüzsüzlük yaparak araya sokulur. Hançerin araya girmesi “miyancılık” şeklinde ele alınır. Bu haliyle pazarı/pazarlığı bozar. Âşığın sarılmasına engel olur (Mesîhî G 93/6, G 210/2; Bâkî G 467/7):

Kuçmaga kemer bilün eylerdi miyâncılık
Bâzârı bozan Nev’î hep arada hançerdür

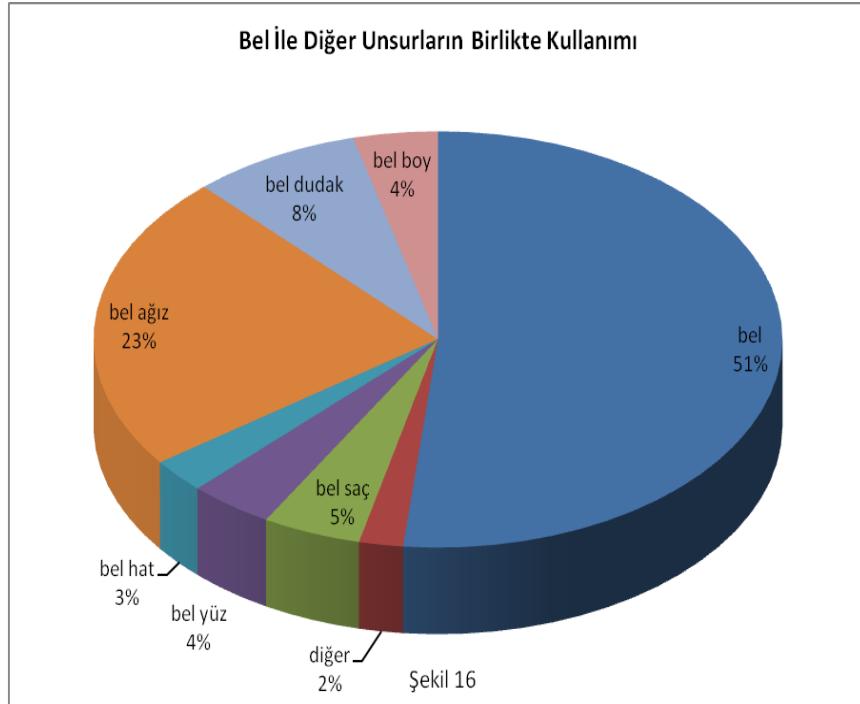
Nev’î G 129/5

Bel tasavvufta mecazen, isteyen ve istenilen arasında gizli perde ve gizlenmiş alaka; sâlikin varlığı, seyir, makam, hicab ve benzeri, adl, tâlib ile matlûb arasında cereyan eden/edebilecek mukadderat anlamına gelir. Vücudun üst ve alt kısmının birleştiği yer olması dolayısıyla mülk âlemi ile melekût âleminin birleşmesini simgeler. Madde ile masiva arasındaki ince tefekkür olarak açıklayanlar da vardır (Üzgör, 1990:179; Bayburtlugil, 1985:357; Uludağ, 1996:371; Cebecioğlu, 2005:440; Üstüner, 2007:275; Tarlan, 2009:212). Aşağıdaki beyitte âşığın gönlü sevgilinin belinin aşkıyla yokluk mülkünün yolcusu, ehl-i fena olarak görülmektedir:

Sâlik-i milk-i adem olmuş miyânun ışına
Bu dil-i şeydâ gibi ehl-i fena gördün mi hîç

Nev’î G 40/4

Belin tek başına ve diğer güzellik unsurları ile birlikte kullanımını gösteren grafik aşağıda verilmiştir:

Sevgili ile ilgili dikkat çeken vasıfların başında onun ince belli oluşu gelir. Bel ile ilgili beyitlerde belin tek başına %51 oranında kullanıldığı görülmektedir. Yok olma, görünmeme münasebetinden dolayı %23 oranında ağız ile birlikte kullanılmıştır.

2. Bel ile İlgili Benzetmeler

a. Kıl, Nihâl, Hat (Çizgi), Rişte-i Cân, Ukde-i Müşkîl, İnce Hayâl

Sevgilinin belinin en çok benzetildiği unsurların başında kıl (mû, mûy) gelir. İnceliği bakımından bel kıl gibi hatta kıldan daha incedir. Onu fark edebilmek için kılı kırk yarmak gerekir (muy-şikâf). Yine de onun mahiyeti anlaşılabilir. Sevgilinin beli olmasa “ehl-i nazar teninde bir kılı yok” diyecektir. Sevgilinin suya benzeyen teninde beli “suya düşmüş kıl” şeklinde tahayyül edilir. Bel diye görünen sevgili saçını tararken düşmüş bir kıldır (Necâtî G 277/3; Mesîhî G 125/2; Hayretî G 234/3; Yahya G 207/3, G 321/5; Bâkî G 170/1, G 231/1):

Şanelerken saçını üstüne bir mû düşmüş

Rûhîyâ sanma miyândur görinen bir mûdur

Rûhî G 274/5

Belin kıl teşbihi ile ilgili kîl ü kâl (dedikodu) söz konusu edilir. Bu durum bel ve ağzın yokluğu dolayısıyladır. Bel “yok” olduğu için ortada sadece dedikodusu vardır. Kıl-bel, ağız-kâl münasebeti dedikodu ile bu unsurlar arasında ilgi kurulmasını sağlar (Şeyhî G 145/2; Necâtî G 263/6; Zâtî G 622/5; Nev’î G 517/2):

Vasf ideli miyân u lebin ol perî-veşün

Nâzük hayâl ile anılır kîl ü kâlümüz

Bâkî G 207/2

Belin nihâle teşbihi sevgilinin nihâl boylu olması dolayısıyladır. Nihal nazik belli sevgiliye benzetilir (Bk. Nihal; Bâkî G 337/1). Bel incelik bakımından hat şeklinde tahayyül edilir (Şeyhî G 131/3). Belin rişte-i cân şeklinde düşünülmesi diğer güzellik unsurları ile oluşturulan kurgu münasebetiyedir (Bâkî G 6/4). Ukde-i müşkil açılması zor düğüm demektir. Âşığın sevgiliye sarılmasının zorluğu dolayısıyla zikredilir:

Seni bûs u kinâr itmekde bilmez n’eylesün âşık

Miyânun ukde-i müşkîl dehânun nükte-i mübhem

Nev’î G 306/2

Bel görünmezliği dolayısıyla hayal şeklinde düşünülür. Âşık onu ancak hayalinde veya rüyasında temaşa edebilir. Zaten bel denen şey şairlerin hayalinden başka bir şey değildir. Şair beli benzetmek için ince hayal peşinde koşar. Fakat ona münasip bir nazik hayal bulamaz (Bk. Ağız; Ahmet Paşa G 274/3; Necâtî G 263/3; Zâtî G 834/7; Nev’î G 109/3; Bâkî G 100/4):

Dikkat itdüm şol kadar vasf-ı miyânun kılmaga

Bulmadum ana münâsib hîç bir nâzük hayâl

Bâkî G 293/3

b. Râz-ı Nihân, Girdap, Genc

Ağyarın sevgilinin beline nazar edemeyeceği fikri ile bel dolaylı olarak gizli sır (râz-ı nihân) olarak tasavvur edilir (Hayâlî G 522/1). Sevgilinin belini saran kemer Karun hazinesini sarmış erderhaya benzetilir. Sevgilinin saç belinde, belin fikri âşığın gönlünde olunca sırasıyla yılan, genc, viran kelimeleriyle tenasüp yapılır (Bk. Saç):

N'ola zülf olsa miyânunda miyânun dilde
Genc olur mâra vatan mesken olur gence harâb
Nev'î G 20/4

Sevgilinin cemâli deniz şeklinde düşünülünce bel-girdap münasebeti ortaya çıkar (Bk. Güzellik):

Düşer fülk-i dil-i ehl-i mahabbet ana kurtılmaz
Cemâli bahrinün gird-âba dönmişdür miyânunda
Bâkî G 448/4

W. BEDEN

1. Umumi Olarak Beden

Beden (cisim, ten, vücûd), beyaz rengi, nazik oluşu, letafeti yönünden güzelliğin göstergesi sayılır. Sevgilinin teni o kadar naziktir ki giydiği elbiseden, esen rüzgardan etkilenir, buluttan nem kapar. Âşık sevgilinin nazik teni incinir diye âh etmeye bile korkar (İshâk G 185/3):

Korkarın âh itmege elvere ey serv-i revân
Gül gibi ahun yelinden incine nâzûk tenün
Yahyâ G 222/4

Sevgilinin beyaz teni daha çok gümüşe (sîm, sîmîn) benzetilmiştir. Gümüş "henüz üstad eline girmediği için nâ-puhtedir". Bu yüzden sevgilinin nazik tenine benzeyemez. Benzer diyenlerin "sözleri katı ham"dır. Sevgilinin gümüş teni, saç ve dudaklar ile birlikte güzellik olarak ele alınır (Bâkî G 25/2):

Sîme benzer diyenlerün tenüni

Hele ey dost sözleri katı hâm

Bâkî G 329/3

Hammâma girdi nâz ile bir sîm-ten güzel

Leb âbdâr zülf mutarrâ beden güzel

İshâk G 160/1

2. Beden ile İlgili Benzetmeler

a. Su, Cân, Ka'be

Sevgilinin cismi renk, berraklık ve letafet bakımından suya, gönlü su içindeki mermere benzetilir. Bâkî'ye ait bir beyitte sevgilinin cism-i latifi bir içim suya benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yakası Hızır çeşmesi, bedeni âb-ı hayât şeklinde tahayyül edilmiştir (Ahmet Paşa G 183/6; Hayâlî G 62/3; Bâkî G 170/1):

Ceyb-i pirahenün ey dilber-i şîrîn-harekât

Çeşme-i Hızrdur anda bedenün âb-ı hayât

Rûhî G 74/1

Sevgilinin bedeni letafette “can sıfatlı, ins ü câna cân” olacak şekildedir. Âşık “tende can görünmez deseler inanmayın, lütuftan her nice baksam tenine can görünür” der. (Şeyhî G 146/2):

Can görünmez diseler tende inanman nişe kim

Lütfdan her nice baksam tenüne can görünür

Fuzûlî G 108/2

Sevgilinin yüzünün Kâbe'ye teşbihi yaygındır (Bk.Yüz-Kâbe). Onun yüzü âşığın Kâbe'sidir. Bu münasebetle sevgilinin vücudu da aynı şekilde düşünülmüştür. “Hal” kelimesi tevriyeli kullanılmıştır:

Hâli degüldür âyine-i dîdeden müdâm

Yârun vücûdı Ka'besinün bir Bilâli var

Yahya G 57/2

b. Gül, Jâle, Badem, Pâlûde

Sevgili gül-beden olarak nitelendirilir (Zâtî G 947/2). Sevgilinin bedeni tazelik bakımından gül ve gül yaprağına benzetilir. Teri de onun elbisesi şeklinde hayal edilir. Sevgilinin gül renkli kabâsı lale, onun cism-i latifi ise lale üzerindeki jâleye teşbih edilir. Sevgili lacivert peştemâl sarınınca, kabuğu soyulmuş badem benefşe içine düşmüş gibi görünür:

Terlikde senün ter pîrehenün

Gül yapragıdur güldür bedenün

Zâtî G 721/1

Gül-gûn kabâsı ol sanemün sanki lâledür

Cism-i latîfi lâle-i hamrâda jâledür

Bâkî G 84/1

Nil-gûn futaya sardı beden-i üryânun

San benefşe içine düşdi mukaşşer bâdâm

Fuzûlî G 182/3

Pelte anlamına gelen pâlûde; su , şeker, nişasta, gül suyu, badem ve cevizden yapılan geleneksel bir Türk tatlısıdır (Özkan, 2007:640). Sevgilinin teni letafet, narinlik, naziklik bakımından pâlûdeye teşbih edilir (Bâkî G 139/2, G 347/5):

Olıcak yâr gibi dilber-i şîrîn-harekât

Teni pâlûde-i ter gözleri bâdâm olsa

Bâkî G 460/2

c. Güneş, Ay, Nûr, Kâfûr, Dürr-i Şâh-vâr

Güneşe benzeyen sevgilinin cism-i latifi kendi gözünden kıskanılacak, bakılamayacak kadar letafet taşır. Sevgilinin elbisesinden görünen bedeni “yeni ay”a teşbih edilir:

Bu nice cism-i latif olur eyâ şems-i cihan

Kıskanur kendü gözinden bakamaz cismüne cân

Yahyâ G 256/3

Görinürdi bedeni çak-i giribânundan

Câmeden çıkdı yeni ayını gösterdi tamâm

Fuzûlî G 182/2

Kâfurun mum yapımında kullanıldığından bahsedilmişti (Bk. Boyun, Sine). Güzellik mumu kâfurdan bedene sahip olsa da sevgilinin cismi gibi nurdan bir bedeni olamaz. Sevgilinin beyaz teni üzerindeki benler, kâfur üzerindeki miske benzetilmiştir (Hayâlî G 424/1):

Serteser zeyn eylemiş cism-i beyâzın hâller

Yahud olmuş safha-i kâfûr hem pehlû-yı misk

Hayâlî G 271/2

Dürr-i şâh-vâr, yalnız ve tek olan inci demektir. Sevgilinin cismi benzersizliği ve cihanda tek oluşu münasebetiyle dürr-i şâh-vâra benzetilmiştir. Dolayısıyla cihan onu muhafaza eden sadef şeklinde düşünülmüştür:

Cism-i latîfün oldı senün dürr-i şâh-vâr

Hıfz itmek için anı olupdur cihân sadef

Bâkî G 230/2

X. KOL, EL, PARMAK, TIRNAK

1. Umumi Olarak Kol, El, Parmak, Tırnak

Güzellik unsurları içinde pek fazla yeri olmamakla birlikte diğer uzuvlarla birlikte güzelliğin tamamlayıcısı olarak kabul edilirler. Beyazlık, parlaklık, şekil ve renk bakımından teşbih ve mecazlara konu olurlar. Sevgiliye güzellik katması bakımından ince bel, kol ve bâzû ile birlikte ele alınır. Güzel tarif edilirken göz ve el (dest) güzelliği vurgulanır. Bu ifade güzel kelimesiyle göz, el benzerliğine dayandırılır (Bk.Göz; Hayretî G 205/6):

Eyledüm dikkat ile mûy miyânına nazar

Cümleten bî-bedel ü sâid ü bâzû da güzel

Bâkî G 313/5

Güzel göz güzel el güzellik mahal

Nazîrûn bulunmaz güzelsin güzel

Nev'î G 285/1

2. Kol ile ilgili Benzetmeler

Kol (sâ'id), beyazlık, parlaklık, latefet ve üzerine vurulmuş dağ (dövme) münasebetiyle söz konusu edilir.

a. Sîmîn, Gül Destesi, Gül Dalı, Nihâl, Akarsu, Hamayıl

Kol renk bakımından genellikle gümüşe (sîm, sîmîn) benzetilir. Sevgilinin gümüş kolu söz konusu olduğunda sâkî imajı dikkat çeker. Âşık sâkîden mey sunarken gül destesine benzeyen kollarını açmasını ister:

Mey sunarken sâkîyâ aç sâ'id-i sîmînünü

Âsîfînde gizlenmek gül destesin hâcet degül

Ahmet Paşa G 182/5

Sâkînin elinde cam şarap dağıtırken görünen halî, gül dalı üzerinde kırmızı güle benzetilir. Bu teşbihte sâkînin kolları gül dalı (şâh-ı gül, nihâl), kadeh ise rengi ve şekli dolayısıyla güle benzetilir (Bâkî G 124/3):

Tutsa câm-ı bâde-i gül-gûnı verd-i ter gibi

Sâ'id-i sâkî olur şâh-ı gül-i ahmer gibi

Bâkî G 499/1

Sevgilinin kolu ile ilgili dikkat çeken bir husus kola dağ vurulmasıdır⁸⁶. Sevgilinin kolundaki siyah dağ "kolunda karga besleyen çocuk" şeklinde

⁸⁶ Rûhî Divanı'nda 59 numaralı gazel tamamen kola dağ vurulması ile ilgilidir. Gazel bu fikri desteklemesi bakımından aşağıda verilmiştir:

Âşıkam ben sinemün dâğına aşkundur sebab
Senden ammâ sâ'id-i sîmîne dâğ urmak aceb

Sâ'id-i sîmînüne dâğ urma yakma canları
Kim fitil aldun ele dâğ eyledün uşşakı heb

Ol mücellâ sâ'ide dâğ-ı siyeh mi yakdılar

düşünülür. Billûr gibi parlak renkli kola kırmızı dağ vurulması “basiret ehline çeşm ü çerâğ” olur (Nev’î G 213/1,3). Sevgili kolunu sıyırıp yakınca, sanki akarsu üzerine gül yaprağı düşmüş gibi tahayyül edilir. Burada kol akarsuya benzetilmiştir (Nev’î G 392/4):

Düşdi bir gül yapragı güya akar su üstine
Kolını uryân idüp cânâne yakdı dün gice

Yahya G 394/3

Sevgilinin kolu rengi ve şekli itibarıyla hamayıla⁸⁷ benzetilir (Nev’î G 348/2). Âşık sevgiliden kolunu boynuna hamayıl yapmasını ister. Kol ile ilgili bir diğer mülâhaza da kola pâzı-bend⁸⁸ bağlanmasıdır. Sevgilinin pâzı-bendli kolunu gören âşık akarsu üzerine güneşin aksi vurmuş zanneder:

Rakib-i dîv mekri içün sal ey dost
Kolundan boynuma sîmîn hamâyil

Ahmet Paşa G 177/4

Düşdi sandum âb-ı carî üzre aks-i âfitâb
Bakıcak kolundagı altunlu bâzû-bendüne

Nev’î G 392/4

3. El ile İlgili Benzetmeler

Yukarıda bahsedildiği üzere bir güzellik unsuru olması yanında elin yüze örtülmesi, kınalı oluşu, âşığın kanına bulanmış olması gibi hususlar söz konusu edilir. El ile ilgili en çok sözü edilen husus ise “el öpme”dir. Âşık sevgilinin elini, olmazsa ayağını öpme (Bk.Ayak) öpme arzusu içindedir. Bu

---

Yâ sevâd-ı didemün aksi midür ey nûş-ı leb

Sâ'idün dâğına müşkîn-noktalar dirdüm eger
İktizâ-yı nokta kılsa sâ'id ey şîrîn-lakab

Sâ'idün dâğın görince yakdı Rûhî cismini
Yir u gök toldı duhanile görenler sandı şeb

Rûhî G 59

⁸⁷ Hamayıl, omuzdan aşağı çapraz asılan bağa denir. Nişan, kılıç ve muska için hamayıl kullanılır. Sırma işlemeli veya değişik renk ve işlemeli hamayıllar vardır (Koçu, 1996:126-127).

⁸⁸ Pâzı-bend (bâzû-bend) kuvvet veya ziynet için pazıya bağlanan enli kuşağa denir (Parlatır, 2009:1346).

durum aynı zamanda sadakatin ifadesidir. Sevgilinin âşığa en büyük ihsanı elini öptürmesidir:

Öldürüp kanumuza sanma bulaşdurmuş elün

Bizi öldürdigüne destüne yakmış hınnâ

Rûhî G 50/2

Âşıka ihsân ise maksûd elünde dostum

Dest-bûsundur muhassal Bâkîye ihsân-ı îd

Bâkî G 39/7

**a. Yed-i Beyzâ, Kerem Ummânî, Merhem, Tîr, Beş Hilâl/Yıldız/Şihâb,
Pençe-i Horşîd, Gül**

Hz.Musa'ya telmih yapılan beyitte el, beyazlığı dolayısıyla yed-i beyzâyâ teşbih edilir (Zâtî G 942/2). Elinde kadeh tutan sevgiliyi gören, “zevrak-ı zerrînle zeyn olmuş kerem ummânıdır” der. Bu münasebetle el, kerem ummanına benzetilmiş olur (Ahmet Paşa 90/8). Âşık yaralı gönlü için sevgiliden merhem yerine ok vurmasını ister. Bu durumda el her iki benzetmeye de uygun düşer:

Merhem yerine zahmuma bir tîr ur didüm

Didi Mesîhî üşde elüm degdi hoş ola

Mesîhî G 3/7

El-mendil birlikteliği içinde el, bulut içindeki güneş ışınlarına benzetilmiştir (Zâtî G 846/2). Elin beş hilale benzemesi şekil münasebetiyledir. Sevgilin elini yüzüne götürdüğü zaman beş hilal, ay ile bir araya gelmiş gibi olur. Sevgilinin kızıla boyanmış mendil içindeki eli, şafakta bir araya gelmiş beş hilal şeklinde tahayyül edilir. Yine mendil içindeki el, bulut içinde beş kıvılcım (parıltı), beş yıldız, beş hilale benzetilir (Yahya G 238/5, G 241/1; Zâtî G 608/3):

Dest-mâl içre elün gûyâ nihân bir bedr ile

Ebr içinde beş şihâb ü beş sitâre beş hilâl

Zâtî G 846/3

Elin taze güle bezetildiği beyitte tırnaklar onun yaprakları şeklinde tahayyül edilmiştir:

Destün ey şeh tâze güldür bergdür nâhunların
K'âsitînün gülşeninden açılır açılır her bâr gül
Hayâlî Mk 1/1

4. Parmak ve Tırnak ile İlgili Benzetmeler

Parmak (barmak, engüşt), inceliği, beyazlığı ve kınalı oluşu bakımından söz konusu edilir. Parmak buluta, tırnak bulut içindeki hilale, kınalı parmak budak budak asılı unnaba, ince parmaklar kaleme, kamışa (ney-şeker), elife (harf olarak), gül budağına teşbih edilir. Sevgilinin eline kına yakması beş gül dalına benzetilir (Mesîhî G 126/4, G 252/5; Nev'î G 206/2; Bâkî G 76/2; Hayâlî G 563/3):

Hinnâ ki itdi nâhunın al ol eliflerün
Gûyâ bitürdi lûtf ile beş dâne dal gül
Zâtî G 839/2

Tırnak (nâhun), el ve parmak ile ilgili kısımda geçtiği üzere şekil yönünden hilale, kına yakılmış parmak ucunda güle ve gül yaprağına benzetilir. (Mesîhî G 252/5; Zâtî G 839/2; Hayâlî Mk 1/1). Parmak ucuna fındık denildiği de nakledilir (Erünsal, 1988:251).

Y. AYAK, BALDIR, DİZ

Ayak (pâ, pây), bir güzellik unsuru olarak ele alınmaz. Bu münasebetle herhangi bir teşbih ve mecaz örgüsü içinde görülmez. Sevgilinin ayağından bahsedilen yerlerde çoğunlukla sevgilinin kendisi ve hareketi kastedilir. Sevgilinin ayağına ulaşmak ona kavuşmak anlamı taşır. Bu yüzden âşık ile sevgili arasında ayağına yüz sürmek, ayağını öpmek (pây-bûs), ayağına sîm ü zer saçmak, can saçmak, ayağının altına başını koymak, ayağını yüzüne basmak, ayak basmak, pâyına/payına düşmek gibi deyimler söz konusu

edilir. Ayağına yüz sürmekle ilgili servi-su benzerliği âşık-sevgili için kullanılır. Âşık normal şartlarda sevgilinin ayağına ulaşamayınca en azından sevgilinin onun mezarına ayak basmasını ister. Bu surette ayağını öpmüş olacaktır. Sevgilinin ayağı devlet olarak görülür. Ne var ki âşığa ondan da bir pay düşmez:

Didüm ko başuma degsün ayagun

Didi degmez bu devletden sana pay

Mesîhî G 281/4

Pâyine yüzler sürer her serv-i dil-cünûn revân

Su gibi bir âşık-ı dîdâr dirsen işte ben

Bâkî G 380/3

Mu'îdî, baldırı (sâk), beyaz ve kızıla mail (sürh) olarak ikiye ayırır. Araplarda baldırın kızıla mail olanı makbuldür. İran'da ve Rum'da ise beyaz ve yuvarlak olanı matluptur (Erünsal, 1988:253). Bu yönüyle sevgilinin baldırı şem'-i kâfura, gümüşe, nûra, çeşme-i Hayvân balıklarına, gümüş söbekiye benzetilir (Hayâlî, Tecâhül-i Arifeyn/11; Mesîhî G 264/4). Ahmet Paşa'ya ait bir beyitte âşık zâhide "tesbih elimden gitse üzülmem, çünkü henüz gece gündüz elimde olan sâk-ı sâkidir" der. Bu teşbihte sâk-ı sâkî ile tesbih arasında ilgi kurulmaktadır. Muhtemelen burada sâk, incik/incik kemiği anlamında kullanılmıştır:

Rişte-i tesbih elümden gitse zâhid gam degül

Rûz u şeb destümde çün kim sâk-ı sâkidür henüz

Ahmet Paşa G 121/8

Güzellik unsuru olarak diz ile ilgili bir hususa rastlanaz. Diz (zânû), âşığın başını koyup uyuması dolayısıyla söz konusu edilir. Âşık sevgiliden uzak başını taşlara koyarken düşman başını sevgilinin dizine koymuş rahat rahat uyur şeklinde tasavvur edilir:

Uyur râhatla düşman zânû-yı dildâra yasadnmiş

Düşüp üftâdeler yollarda seng-i hâra yasadnmiş

Hayretî G 155/1

III.BÖLÜM SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR

A. BÛSE

1. Umumi Olarak Bûse

Bûse öpmek, öpücük anlamına gelir. Bir teşbihe veya mecaza konu olmaktan ziyade müstakil kullanımı çoğunluktadır. Bununla beraber yaygın olarak dudak, ağız ve yanak ilişkisi dikkat çekmektedir. Busenin dudak veya ağızdan oluşu yanında yanaktan oluşu da bazı benzetme ilgilerinin kurulmasına neden olmuştur.

Buse doğrudan sevgiliyi akla getirir. Onun buseyi soyut olarak ihsan anlamına gelir. İhsan ise sevgilinin her türlü iltifatı olarak görülebilir. Âşık bazen bir buseye yalvarırken bazen de bu konuda hiç sıkıntı çekmez:

Bâri hîç olmazsa lutf eyle dehânun bûsesin
Kâyilüz bir zerrece i'nâma çoklar sevdüğüm
İshâk 185/4

Bûseyi eksük eylemez cânân
Bundan artuk bana dahi ne gerek
Bâkî G 282/3

Buse sevgilinin bir ihsanı olarak kabul edilir. Âşık için tek amaç budur (İshâk G 24/2). Genellikle “bire bin vermek” kavramı üzerinde durulur (Zâtî G 685/6, G 797/6):

N'ola bir bûse atâ kılrsa lebinde bana dost
Birine bin vireyin sonra peşîmân olıcak
Nizâmî G 56/2

Busenin ihsan olarak tasavvuru ile birlikte anılan sövgü (Bk.) sıklıkla kullanılır. Sevgilinin buse ihsanı gibi sövgüsü de ağızındandır. Sevgilinin ağız söz konusu olunca sövgü de olsa âşık için ihsandan farkı yoktur (Mesîhî G 241/2):

Agzuma söger bûsesin alsam keremünden

Ol Husrev-i şîrîn-dehenün hoş keremi var

Necâtî G 205/3

Tasavvufî anlamda bûs veya bûse “ilmî amelî, sûrî ve manevî kelâmın keyfiyetini anlama kabiliyetine denir” (Bayburtlugil, 1985:358). Buse ile birlikte kullanılan diğeri bir kavram da “kenâr” dır. Kıyı, sahil, kucaklama, kucak anlamına gelen kenar, tasavvufî anlamda murakabenin sırlarının devamına denir (Parlatır, 2009:881; Bayburtlugil, 1985:358). Âşık gam denizinde kenar olmayınca sevgiliden buse ister. Şairler kenar kelimesi ile oynar:

Virür hayât mürdeye bûs u kinâr-ı yâr

Seyr-i kenâr u sohbet-i ahabâb hâb açar

Nev’î G 114/3

Ey ki deryâ-yı gam-ı aşkuna yok hîç kenâr

Bûse lutf eyle hele bâri kenâr olmayacak

Bâkî G 233/2

Buse-can münasebeti daha çok dudağın (Bk.) can verici olması dolayısıyladır. Âşık sevgiliden canı karşılığında buse ister. Buse hem can verme hem de can alma ile birlikte kullanılır. Bazen sevgili bir cana bir buse verir, bazen bin cana ikna olmaz (Ahmet Paşa G 253/2; Mesîhî G 75/3; Hayretî G 347/5):

Lebleründen ger bana bir bûse ihsân idesün

Hiç agzımdan ölünce çıkmaya cânım bigi

Ahmet Paşa G 306/2

Didüm kaç bûseye bir cân alursın

Didi hey bu ne sözdür bire bire

Necâtî G 531/2

Bûse virüp cân u dil almaga ol şîrîn-dehen

Ser-be-ser râzı degül ser dahi ister üstine

Nizâmî G 99/4

Âşık sevgiliden buse ister. Cevap makamı olan ağız “yok” olarak tasavvur edildiği için âşığın müspet cevap alması mümkün değildir. Dudak-

gonca münasebeti de buse ile birlikte alınır (Bk. Ağz, Dudak; Nev'î G 90/5; Bâkî G 495/5):

Bir bûse istesek bize yokdan gelür lebün

Benzer ana bu şîveyi ta'lîm ider dehen

Mesîhî G 178/5

Dehenün var ise bir buse kıl ikrâr didüm

Nâz ile yok didi ol gonca-i handân gülerek

Bâkî G 274/2

Adem milkine dek alur kaçardum anı şevkümden

Dehânundan elüme girse bir kerre nihân bûse

Nev'î G 419/2

Âşık sevgiliden akıl ve sabır mülkünü dağıttığı için şikayetçidir. Bir buse karşılığında sulh etmeye razıdır (İshâk G 264/4; Hayâlî G 379/2). Fakat sevgili, güzellik devletine sahip olmakla beraber çok cimri davranır. Buse isteyen âşık bu cimrilikten dolayı amacına ulaşamaz:

Sana el virmiş iken devlet-i hüsn ü letâfetler

Elünden buse alınmaz nedür cânâ bu hîssetler

Nev'î G 159/1

Buse ile ilgisi dolayısıyla öpmek fiili üzerine "el öpmek, yanak öpmek, çene öpmek" gibi kullanımlar görülür. Asıl maksat sevgilinin busesi olmakla beraber dudak etrafında oluşturulan hayaller kurulur (Nev'î G 422/2). Âşık tekellüfsüz el öpme amacındadır fakat dudaktan bir öpücük olursa canına minnet sayacaktır:

Tekellüfsüz elün öpmekdür ancak âşika maksûd

Eger bûs-ı leb-i lâ'lün olursa cânâ minnetler

Nev'î G 159/3

Buse ile ilgili bir diğer husus dudak-kadeh münasebetidir. Saki ve meyhane bu münasebetle anılır (Bk.Saki; Necâtî G 469/3). Meyhane kurgusu etrafında kadeh dudağa temas etmesi bakımından sevgiliye ulaşmış kabul edilir. Kadehin sevgiliden buse almak istemesi kanına susadığına yorulur (Ahmet Paşa G 27/8). Kadeh elden ele dolaşarak gizliden gizliye sevgiliye

ulaşma amacındadır, sevgiliden buse alınca da ayağı yere basmaz olur (Hayretî G 431/1):

Meclisde bûsene tolaşur şöyle anların
Câmun efendi bir garazı var tehi degül
Bâkî G 288/4

Ayağı yirlere basmaz safâdan
Alaldan bûse-i dildârı sâgar
Nev'î G 118/3

Buse-rakip münasebeti iki şekilde karşımıza çıkar. Birincisi sevgilinin alışılmış tavrı gereği rakiplerle, ağyarla bulunması onlara buseler verirken âşığı ihmal etmesi, öldürmek istemesidir. İkinci olarak sevgilinin âşığa vereceği buse ile rakiplerin ölmesidir (Necâtî G 71/1: Nev'î G 247/2):

Bizi öldirmek için gayrılara bûse virür
Teşnedür ol sanemün la'l-i lebi kanımuza
İshâk G 250/3

Bana bir bûse vir ölsün rakîbün
Halâs ol dostum hayr ile şerden
Necâtî G 397/7

Buse ile ilgili kurgulardan biri de pazar veya pazarlık durumudur. Âşık “bazar olsun” diyerek canını ortaya koyar. Sevgili ise bir buse karşılığında bin can ister ya da bin cana vermez. Bazen sevgili alışverişi çıkmaza sokar, âşığı canından bezdirir. Bazen de âşık bin canın üzerine Osmanlı mülkünü dahi vermeye razı olur (Necâtî G 412/1; Yahya G 296/1)

Begüm bir bûseyi bin câna satma
Ko bâzârı haridâr öldürürsün
Ahmet Paşa G 253/2

Bin nakd-i câna virmedi bir bûsesin nigâr
şimdi metâ-ı hüsn acâyib bahâdadur
İshâk G 82/3

Gel e bir bûsene lutf eyle ya bin cân virelüm
Dahi ser-ber virelüm memleket-i Osmânî
İshâk G 282/2

Sevgili pazar ve pazarlık konusunda dikkatlidir. Âşığın canını vermesi onu ilgilendirmez ama vereceği bir buseyi yüz kere hesap eder:

Hisâb olmaz benüm yolında cânlar virdügüm ammâ
Bana bir bûse virse kendü yüz kerre hisâb eyler

Bâkî G 167/4

Sevgilinin busesine erkenden “ilk pazarda” talip olmak gerekir. Daha sonraları âşık için geç olabilir:

Tıfl iken bir bûseni azırganurduk cânâ ah
Ey dirîgâ bilmedük bâzâr ilk bâzâr imiş

Necâtî G 248/3

Pazar kurgusu etrafında bir de can karşılığı buse vermeyen sevgililer vardır ki onlar illâki para isterler. Bu durum onların kurnazlığı olarak yorumlanır (Bk.Sevgili Tipolojisi; Hayâlî G 148/4). Güzeller âşık “bî-zer” olduğu için pazarlığı ağıarla yapar, âşığı canından bezdirir:

Nice bir gayr ile sen bûseye bâzâr tutup
Beni bî-zer diyu bîzâr idesin cânumdan

Necâtî G 424/2

Şair ve âşık çoğu beyitte ayırt edilemeyecek biçimde içiçedir (Tolasa, 2001:287). Yani şair, âşık kisvesinde bürünürken kendisi olarak kalmaktan hiç vazgeçmez. Sevgilinin busesine bir gazel ile veya şiirleri ile talip olur (İshâk G 239/5). Şairin şiirindeki lezzet bir buseye bir şiir vermesinden kaynaklanır:

Olsa latîf ü nâzûk ü şîrîn ü âbdâr
Bir bûseye ne varıki değmez mi bir gazel

İshâk G 159/4

Güzellerden birer bûse alur her şi'rine İshâk
Anunçün böyle tatludur kamu ebyât u eş'ârı

İshâk G 310/7

Buse ile ilgili hayallerden biri de “uyku” münasebetiyle kurulur. Sevgili uyanık iken buse alamayan âşık uyurken bu emeline ulaşmak ister. Buna da gücü yetmezse rüyada aldığı buseyi söz konusu eder (İshâk G 78/8, G 128/4):

Gel başunı ko dizüme dahi uyura ur

Nâzıklig ile bûsen alayın beni tuyma

Mesîhî G 230/5

Hâbda almış idüm bûs-ı leb-i cânânı

Cân dimagunda dahi şimdi o lezzet bâkî

Bâkî G 525/2

2. Buse ile İlgili Benzetmeler

a. Âb-ı Hayât, Âb-ı Hayvân, Bir İçim Su, Cân, Cân Keseği

Busenin bu unsurlara teşbihi can vermesi tasavvuruna dayanır. Âşığın öldükten sonra dirilmesi ya da ecelin elinden kurtulması sevgilinin busesine bağlıdır (Necâtî G 28/4; Nev'î G 282/3):

Sâkiyâ dest-i ecelden yakamı itdi halâs

Cân imiş la'l-i lebün bûselerün cân kesegi

Necâtî G 642/4

Sevgilinin busesi “bir içim su” olunca binlerce âşığı onunla kanaat edemez:

Yâr uşşâkını bûseyle ri'âyet idemez

Bir içim su ile bin teşne kanâ'at idemez

Nev'î G 175/1

Buse-can münasebeti canın ağızdan çıktığına inanılması dolayısıyladır. Bu münasebetle Hz. İsa'ya telmih yapılır:

Bûse ahd itdi Necâtîye lebün gûyâ Mesîh

Muciz izhâr itmek için mürdeye cân arz ider

Necâtî G 119/7

Oİ lâ'l-i Mesîhâ-demi gördün mi k'anun var

Bir bûsesi bin cân gibi mergûb olacaktur

İshâk G 48/3

Buse ile âşîğın canının ağızına gelmesi de aynı sebeplere dayanır. Sevgiliye ulaşamayınca âşîğın canı buse yerine geçer (Necâtî G 511/5). Sevgiliyi anınca veya sevgili buse lutfedince âşîğın canı ağızına gelir (İshâk G 165/4).

Bir bûseni alınca gelür cânım agzuma

Bir tîrûn irişince gönülden neler geçer

Mesîhî G 55/1

Ne cân ile lebünün bûsesin zebâna alam

Meğer ölem dirilem cânımı dehâna alam

İshâk G 175/1

Sevgilinin âşîğın canı karşılığında vereceği buse güzel ve tatlı bir bedeldir. Âşîk sevgilinin busesi ile kavuşacağı “can”a kendi canından vazgeçmedikçe ulaşamaz:

Alup cânını bir bûse virürsen

Mesîhî bendene ni'me'l-bedeldür

Mesîhî G 54/5

Cân tende iken bûse-i cânân ele girmez

Bildüm anı cân virmeyicek cân ele girmez

Yahya G 179/1

Sevgili sultan olunca onun ihsanları bol olur. Padişahın ihsanına karşılık olarak âşîğın canını vermesi dünyada görülmemiş bir olaydır:

Bûsene cân virürüz gerçi ki dünyâ duralı

Görmemişdür bir ahad bahşîş-i sultâna ivaz

Necâtî G 257/2

b. Bahşîş, Nimet, Rızık, Zekât

Busenin bu unsurlara teşbihi sevgiliden gelen lütuf ve ihsan münasebetiyledir. Âşîğın gıdası sevgilinin busesidir. Busenin rızık ve nimet olarak tasavvuru bu düşünceden dolaydır (Necâtî G 301/2; İshâk G 128/4):

Kamuya rızkı viren Tanrı bana bir bûsen

Ümîdüm ol ki nasîb itmiş ola yâ Rezzâk

İshâk G 136/5

Busenin zekat olarak düşünülmesi dudak münasebetiyledir. Sevgilinin dudağı lâ'l olarak düşünülür ve âşık sevgiliden bu mücevherin zekatını ister (Ahmet Paşa K12/8). Sevgili buse vermek suretiyle âşıklarına bahşîş dağıtmış olur. Mesîhî'ye ait beyitte kafirlerin sarhoş olunca bahşîş dağıtmalarına işaret vardır (Çeltik, 2008:343; Necâtî G 605/3):

Ben ölürsem leblerün cân bahşî olsun dostum

Bûseden bî-dillere eyle firâvân bahşîşi

Necâtî G 605/2

Bûse in'âm eyle şâhum kullara

Bahşîş eyler olıcak küffâr mest

İshâk G 17/5

c. Şeker, Helvâ, Senbûse, Şarâb, Cür'a

Busenin bu unsurlara teşbihi dudak münasebeti ve tatlılığı dolayısıyladır. Genellikle buse ile dudak ilgisi birbirine karışır. Bu birlikte kullanım dudağın rengi ve tadı üzerine kurulan teşbihten kaynaklanır. Şeker, helva ve senbuse⁸⁹ tat yönüyle buseye benzetilir (Necâtî G 111/7; G 146/2; İshâk G 27/2, G 230/5):

Cânuma fikr-i dehânun şehd ü şekerden lezîz

Bûsenün bir kerresi kand-i mükerrerden lezîz

İshâk G 27/1

Busenin cür'a ve şaraba teşbihi âşıkta meydana getirdiği değişikliklerden dolayıdır. Buse âşığın kaygılı gönlünü açacak şarap olarak düşünülür (Necâtî G 54/4, G 504/5):

Sâkiyâ gönlüm karardı lutf idüp bir bûse vir

Kaygulu gönülleri dirler şarâb-ı âl açar

Necâtî G 162/4

⁸⁹ Senbuse, baklava yufkası inceliğinde açılan hamurla yapılan bir tatlıdır (Parlatır, 2009:1484).

d. Dermân, İlâc, Tiryâk

Busenin bu unsurlara teşbihi dudak dolayısıyladır. Sevgilinin ağzı veya dudakları darü'ş-şifâ olarak düşünülünce buse de ilaç veya derman olur (Bk. Bu Unsurlar; Ahmet Paşa K28/3; Necâtî G 566/6; İshâk G :64/4, G 285/4):

Bir bûse istedüm dil-i bîmâra güldi dost
Açıldı ey gönül der-i dârü'ş-şifâ yetiş
Necâtî G 253/6

e. Meyve (Mîve)

Busenin meyveye teşbihi de dudak dolayısıyladır. Şekil ve tat münasebetiyle mîve, mîve-i âbdâr, mîve-i zîbâ, şeftali, şeftalicik vb. benzetme ilgileri kurulur. Şeftalinin sulu, tüylü oluşu ve şekli dudağı hatıra getirir (Hayâlî G 181/2, G 405/4; Bâkî G 46/2, G 217/1):

Bûse virdükçe agzımız sulanur
Mîve-i âbdârı kim sevmez
İshâk G 100/4
Disem bir bûse vir cânâ dir ihsân itdi mi Leylâ
Cemâli bâğınun şeftâlûsından Kays-ı nâ-şâde
Bâkî G 449/3

f. Kan-bahâ, Zehr-i katil

Busenin kan veya kan-bahâ olarak tasavvuru “can” münasebetiyledir. Sevgilinin gamzesi (Bk.) kan dökücüdür. Âşık canını almasına, kanını dökmesine karşılık sevgiliden kan parası ister. Buse ise can verici özelliğinden dolayı bir bedel olarak düşünülür. Ayrıca sevgilinin dudağı rengi itibarıyla kırmızı olduğundan âşığın buse almasıyla “kan etmek” arasında ilgi kurulur (Ahmet Paşa 197/7; Necâtî G 148/1; İshâk G 177/4; Bâkî G 80/1):

Kanlara gark eyledün kan karışur kimsemdür ol
 Bûse lûtf it bana olsun kan-bahâsı çeşmünün
 Zâtî G 709/5

Busenin zehr-i katil olarak tasavvuru veda anı ile ilgilidir. Şeker gibi tatlı olan buse, veda zamanında zehir olur. Şeker ve zehir kelimeleriyle tezat yapılmıştır (Ahmet Paşa G 168/5):

Bûse el-hak zehr-i kâtil görünür
 Lâ'l-i nûşîninden itdükçe vedâ
 Ahmet Paşa G 139/5

B. SÖZ (GÜFTÂR)

1. Umumi Olarak Söz

Söz; güftâr, lafız, kelâm, lisân, sühân gibi kelimelerle ifade edilir. Kaynağı olması bakımından söz genellikle dudak ve ağız (Bk.Bu Unsurlar) münasebetiyle ele alınır. Güftârın söz konusu edildiği yerlerde tatlılığı, rengîn oluşu, letafet dolu olması, acılığı üzerinde durulur. Genellikle sevgiliye ait güzellik unsurlarının diğer varlıklar karşısında üstün tutulması gibi burada da teşbih-i tafdîle başvurulur. Tuti, sevgilinin güftarı ile bahis tutsa ona boyun eğmek zorunda kalır (Nev'î G 37/2). Sevgilinin sözü karşısında dudağa benzetilen gonca ağzını bile açamaz. Bülbül ise "hamûş" olur, sesi çıkmaz. Lâ'l hayal kırıklığına uğrar:

Aç yüzün kim şerm-sâr ede gülü zibâlıgun
 Söze gel kim bülbülü hâmûş ede gûyâlıgun
 Ahmet Paşa G 170-2/1

Serv öykünimez kaddüne reftâra gelince
 Güftâruna karşı açamaz gonca dehânı
 Nev'î G 487/2

Şîrîn lebün yanında olur şerm-sâr la'l
 Rengîn sözün katında bulur inkisâr la'l
 Bâkî G 311/1

Sevgilinin sözü diğer güzellik unsurlarıyla bütünlük arz eder. Kafiye uygunluk münasebetiyle de daha çok refât (Bk.) ile birlikte anılır. Edasıyla, tavrıyla zaten güzel olan sevgili sözündeki tatlılıkla güzelliğine güzellik katmış olur (Şeyhî G 149/4):

Nedür bu tavr-ı latîf ü nedür bu hoş refât

Nedür bu lâ'l-i şeker-bâr u lezzet-i güftâr

Nev'î G 132/1

Sevgilinin sözü tatlıdır. Bu tatlılığı şeker dudağından alır. Dolayısıyla acı sözler bile o ağızda tatlı olur (Ahmet Paşa G 32/7). Onun sözündeki tatlılık hiçbir şeyde yoktur:

Dehen-i goncada ol la'l-i şeker-bâr olmaz

Bülbül-i bâgda bu lezzet-i guftâr olmaz

Bâkî G 194/1

Sevgilinin belirgin özelliklerinden biri de verdiği sözde durmamasıdır. Söz verir fakat gereğini yerine getirmez (Ahmet Paşa G 175/5). Rakiple tatlı tatlı konuşur ama âşığı ihmal eder. Bu yönüyle de tatlı sözü acıya dönüşür:

Rakîbe tatlu sözün beni bir gün öldüriserdür

Kişüyi şimdi mi başdan çıkardı dünyede acı

Nizâmî G 124/5

Seni kavlünde yalan dirler idi gerçek imiş

Ben inanmazdum inan dirler idi gerçek imiş

Nev'î G 202/1

Söz tasavvufî anlamda mutlak olarak ilahi uyanış ve işaretler, tatlı söz ise velilerin kalbine ilhamla gelen ilahi işaretlere denir (Bayburtlugil, 1985:357; Uludağ, 1996:480) Bu yönüyle sevgilinin sözü âşık için lütuftur. Âşık ondan bir kelime duysa bin kez işitse bir daha sormak ister (Yahya G 248/2). Bir kez kulum dese saltanata değer:

Serîr-i saltanat zevkinden efzûndur bana ol söz

Ki lutf ilen dimişsin bir gulâm-i kemterînümdür

Fuzûlî G 102/8

Sevgilin acı sözleri de tatlı dilden gelmesi dolayısıyla lütuf kabul edilir. Kahır sıfatlarının galip gelmesi anlamına gelen "kin" (Bayburtlugil, 1985:349)

“lutfun da hoş kahrın da hoş” düşüncesinin gereğidir. Sevgilinin tatlı dilinden acı söz de işitse âşığa lütuf gibi gelir:

Tatlu dilinden acı sözi ayn-ı lutfdur
Sürsün ne denlü varsa bu miskîne kînesi
Şeyhî G 185/2

Telh güftârsız olmaz leb-i yâr ey âşık
Çok heves eyleme ol şerbete kim aguludur
Fuzûlî G 93/2

Söz ile ilgili bahsedilenler dışında sevgilinin sözünde sihir ve hile oluşu da dikkat edilmesi gereken bir husustur. Hile anlamındaki “mekr” sevgilinin âşığa lütuf ve ihsan yoluyla gurur vermesidir (Bayburtlugil, 1985:349). Sevgilinin âşığın aklını başından alması diğer güzellik unsurları ile birlikte sözlerindeki hile ve sihrin sonucudur (Mesîhî G 38/2; Yahya G 193/1):

Sözünde hile vü efsun gözünde fitneler zâhir
Yüzünde gün gibi âyîne-i âlem-nümâ peydâ
Yahya G 2/3

2. Söz ile İlgili Benzetmeler:

a. Âb-ı Hayât

Sözün âb-ı hayâta teşbihi “can” dolayısıyladır. Bu münasebetle Hz. İsa ve Hızır da söz konusu edilir. Âşık sevgilinin sözleriyle can bulur, dirilir. Konuyla ilgili benzetmeler ise şu şekildedir: Âb-ı hayât, âb-ı zülâl, âb-ı zülâl-i sıdk u safâ, çeşme-i hayvân, çeşme-i hızır, can, çeşme-i cân, ser-çeşme-i cân, râh-ı rûh-efzâ, rûh-ı revân, dem-i İsa, nutk-ı Mesîh, nutk-ı Mesîh-i'câz, nutk-ı cân-bahş, Kevser vb.

Sevgilinin Hz. İsa'ya teşbihine yerinde temas edilmişti (Bk. Sevgili ile İlgili Benzetmeler, Dudak). Hz. İsa'nın mucizelerinin en önemli ikisi ağız-dudak-konuşma bağlamındadır. Henüz doğduğunda konuşması, ölüleri diriltip hastaları iyileştirmesi bu ilişkinin kurulmasına neden olur (Nev'î G 57/2; Zâtî G 619/1):

Ey sözi ihyâ-yı emvât eyleyen İsa gibi
Vey gözi nâ-hak yere uşşâkı bî-cân eyleyen

Hayretî G 351/2

Mürdeler ihyâ ider enfâs-ı müşgînün senün
Nutk-ı cân-bahşundur icâz-ı Mesîhâdan garaz

Bâkî G 221/2

Sevgili henüz Hz.İsa dudağıyla can vermeye başlamadan ince can vermekteydi. Beyit tasavvufî anlamdadır:

Can bağışlardı lebün izhâr-i güftâr eyleyüp
Urmadın İsi lebi can-bahşlıktan dem henüz

Fuzûlî G 121/2

Sevgilinin sözünün can vermesi ile ilgili diğer teşbih âb-ı hayât üzerinedir. Sevgilinin dudağı sır oluşu, karanlık oluşu dolayısıyla âb-ı hayatın kaynağı olarak tasavvur edilir (Bk.Dudak):

Zülfünü bâd-ı sabâ depredecek cân dökülür
Söze geldükce lebün çeşme-i hayvân dökülür

Nizâmî G 31/1

Sevgilinin sözlerinin can olması, canlar bağışlaması bu ilişkiler etrafında kurgulanır. Sevgilinin bulunduğu makam yücedir. Onun meclisi cennete teşbih edilince sözü de Kevsere benzetilir (Bk.Kûy; Fuzûlî G 102/6).

Vahiy Hakkın hitabı olmakla birlikte sûfî ve velilere gelen ilhama da denir (Uludağ, 1996:554; Bayburtlugil, 1985:357). Vahiye ağız yoktur ama lafız vardır. Bu benzerlik ilişkisi içinde sevgilinin ağız "sırr" olarak alınınca söz-vahiy teşbihi ortaya çıkar:

Yetmek olmaz lâfz-i can-bahşınla agzın sırrına
Vahydür gûyâ bu kim mutlak agız yok var lâfz

Fuzûlî G 141/3

b. Şeker

Sevgilinin sözünün şekere teşbihi tatlılığı dolayısıyladır. Bu münasebetle söz ile şeker, şehd, şeker-i mısır, şerbet, şirin, helvâ, tatlı gibi

kelimeler arasında benzetme ilgisi kurulur. Sevgilinin sözünün bu unsurlara teşbihi dudak (Bk.) münasebetiyledir. Genellikle yukarıdaki kavramlardan üstün tutulur. Sevgilinin sözlerinin tatlılığı kulağa ve ruha hoş gelmesi (Tolasa, 2001:288) bakımındandır. O olmadan hiçbir şeyin tadı yoktur (Ahmet Paşa G 38/1; Necâtî G 238/1):

İçilse bâde lebünsüz harâreti yokdur

Şeker yinilse sözünsüz halâveti yokdur

Bâkî G 169/1

Lebün letâfeti söylense goncanun sözi yok

Sözün halâveti anılsa şekerün tuzı yok

Necâtî G 282/1

Sözün şeker oluşu ile tuz arasında ilgi kurulur. Tuz, yemekte tat unsuru olarak kullanılır. Sevgilinin ağız ve dudağı içine şeker doldurulmuş bir tuzluk (nemek-dân) olarak tahayyül edilmiştir:

Yâra şîrîn sözünün sırrını sordum dedi kim

Biz şeker doldururuz sözde nemek-dânımıza

Ahmet Paşa G 273/6

Sevgiliyi dadısı küçükken şekerle beslemiştir (Ahmet Paşa K11/51). Sevgilinin sözü ile şeker arasında kurulan münasebet bununla sınırlı kalmaz. Yine ağız ve dudak çevresinde olmak kaydıyla bir çokluk ortamı oluşturulur:

Lebi vü sözleri bûs u kinârı

Bularun kangısı şeker degüldür

Necâtî G 129/5

Sevgilinin sözündeki tatlılık şekerden üstün tutulur. Kalıp halinde bulunan şekerler eskiden kerpeten veya diğer aletlerle parçalanır ve kullanılırdı. Bu hadiseye binaen âşık sevgilinin sözüne bahse tutuşan şekerin başını yarmaktan söz eder:

Şekerün başını on yerde yarardum bulsam

Bahse düşdüğü için lezzet-i güftârun ile

Mesîhî G 212/3

Sevgilinin sözü acılığı yönünden sövgü (Bk.) olarak ele alınır. Tedbîre uygun düşmeyen işe acı, uygun olana ise tatlı dil denir (Bayburtlugil,

1985:357). Âşık bu iki kutuplu ortamdadır. Her ikisinin de sevgiliden olması dolayısıyla âşığın kabulüdür:

Düşnâm-ı telh ile yine acıtdı cânımı

Ahsente la'lüne nice şîrîn-zebân olur

İshâk G 39/6

c. İnci (Dür)

Sevgilinin sözü; dür, dürr ü güher, dürr-i latîf, dürr-i şehvâr, gevher, güher cevher, cevahir, lü'lü, lâ'l gibi unsurlara teşbih edilir. Bu teşbih münasebetinde dudak önemli rol oynar. Bahsedilen maddelerin hepsi kıymetlidir. Bu yönüyle de sevgilinin sözü yüceltilmiş olur:

Leblerün tek lâ'l ü lâfzun tek dür-i şeh-vâr yoh

Lâ'l ü gevher çok lebün tek lâ'l-i gevher-bâr yoh

Fuzûlî G 61/1

Sevgilinin dudağı hokka olarak tahayyül edilince sözü inci ve cevher olur. Konuşmaya başlasa etrafa inciler saçılır. Diğer taraftan dudak cevher madeni olarak kabul edilir (Bk. Dudak; Fuzûlî G 141/1; Yahya G 443/4):

Hokka-i yâkûtdan mühr açduğınca zer saçar

Ya'ni dilber söze gelse dürr ü gevherler saçar

Şeyhî G 81/1

Dür dökersin her kaçan gelsen söze

Cevherün kânı degül mi leblerün

Necâtî G 301/6

Sevgilinin sözü inciden üstün tutulur. Onun sözünü duyunca incinin bağı delinir, piyasadaki değeri düşer (Mesîhî G 127/1):

Lebünden lezzet-i şeker şikeste

Sözünden kıymet-i gevher şikeste

Bâkî G 473/1

İnci denizden çıkarılır. İncinin menbaı olması bakımından su ile söz münasebeti kurulur. Dişin inciye benzetildiği aşağıdaki beyitte zengin bir çağrışım vardır:

Dür tek dışın sözünü her dem işitmek ister
 Bahrin müdâm anun'çün sâhildedir kulagı
 Fuzûlî G 261/4

Sevgili sultan (Bk.) olarak kabul edilince sözleri hazineye benzetilir. Söz bu hazinenin mücevherleri olur. Fakat sevgili bu hazineyi âşıktan esirger:

Sultân hazînesinde tükenmiş midür güher
 Agzunda bir gönül yazacak lafz-ı ter mi yok
 Nev'î G 217/5

Letafet sözün hoş ve güzel oluşu için kullanılır. Ayrıca cismi olmaması nedeniyle söz latif kabul edilir (Tolasa, 2001:289). Sevgili sözünün kadrini bilmeli ve herkesle konuşmamalıdır:

Lafzun dür-i lâtif durur anla kadrinü
 Lutf eyle her kişi ile itme mükâleme
 Necâtî G 545/11

d. Gayb

Söz görünmemesi dolayısıyla hâb-ı adem efsanesi, kâşif-i esrâr-ı hafiyye, kâşif-i esrâr-ı nihân, hitâb-ı gayb vb. terkiplerle ifade edilir. Ağız yok olarak kabul edilmekle beraber konuşulmadığı müddetçe sözün sır olarak kabul edilmesi bu tasavvurlarda etkilidir (Sefercioğlu, 2001:232; Nev'î G 553/1):

Şem-i rûyun tâbı horşîd-i kıyâmet pertevi
 Hokka-i lâ'lün sözi hâb-i adem efsânesi
 Fuzûlî G 298/5

Güftâr-ı lebün kâşif-i esrâr-ı hafiyye
 Reftâr-ı kadün mûcîd-i etvâr-ı seniyye
 Nev'î G 388/1

C. REFTÂR

Sevgilinin edasına dair en önemli hususlardan biri “reftâr”dır. Hırâm, revân, çemân gibi salınarak yürümeye ait sıfatlar sevgilinin salınarak, sekerek veya akarak yürüyüşünü anlatmak için kullanılır. Bu kelimeler genellikle serv, kebk, tezerv ile terkipler oluşturularak kullanılır. Esasen sevgilinin tavsifi açısından önemli olmakla birlikte daha çok diğer unsurlarla kullanımı yaygındır. Sevgilinin yürüyüşü özellikle boy münasebetiyle ele alınmaktadır. Bunun yanında eda ile ilgili olarak naz kavramıyla da kullanılmaktadır (Bk. Boy, Naz).

Sevgilinin yürüyüşü ile ilgili hoş-hırâm, hoş-reftâr, hûb-reftâr, serv-i hırâmân, serv-i hoş-hırâm, serv-i hoş-reftâr, serv-veş-hırâm, Tubâ-hıram, Leylî-hırâm vb. terkipler kullanılmıştır. Bu ifadeler ya doğrudan sevgiliye isim olur veya yürüyüşü münasebetiyle ele alınır.

Sevgilinin yürüyüşünde ona mahsus bir “hoş”luk vardır. “Şive-i reftâr” olarak ifade edilen bu özellik başkalarında bulunmaz. Tuba bir yana serv bir yana gidip arasalar benzerini bulamazlar (Hayretî G 187/1; Fuzûlî G 73/1):

Dir idüm kâmetüne serv veli özge imiş

Harekât-i revîş ü şive-i reftâr sana

Fuzûlî G 20/6

Bulımadılar arayup şive-i reftârını

Gitdi Tûbâ bir yana serv-i dil-ârâ bir yana

Necâtî G 3/3

Bu benzersiz yürüyüş âşığa, başka mahubların sözlerinden daha hoş gelir. Sevgilinin edasını güzelleştiren hususların başında yürüyüşü gelir. Reftâr, benzerlik dolayısıyla genellikle güftâr ile birlikte anılır. Bu durumda sevgili “hoş-reftâr” ve “şeker-güftâr” olarak tavsif edilir (Bk.Güftâr; Ahmet Paşa G 33/5, G 145/1; Nev’î G 487/2; Yahya G 10/2):

Nedür bu tavr-ı latîf ü nedür bu hoş reftâr

Nedür bu lâ’l-i şeker-bâr u lezzet-i güftâr

Nev’î G 132/1

Reftâr-salınma ilişkisi dikkat çekmektedir. Servinin rüzgarda nazlı nazlı salınışı ile sevgilinin yürüyüşü arasında benzerlik kurulur. Bazen bu salınma sevgilinin reftârını duyanları sarsar. Bazen de servi uyuklar bir vaziyette sevgiliyi sayıklar:

Serv uyuklarken bunu söyler zebân-ı hâl ile
Ben o şûhun serv-i hoş-reftârınınun hayrânıyam

Zâtî G 1002/5

Arz idince şîve-i reftârını bâd-ı sabâ
Lerze düşdi serv-i bâgun cümle-i endâmına

Bâkî G 480/2

Her şeyin en güzeline sahip olan sevgili yürüyüşü ile de zirvedir. Bütün gülistanı kusursuz olarak resmeden Mani'nin onun yürüyüşünü "yazarken eli titrer" (Nev'î G 25/3). Bülbül, sevgilinin cilveli yürüyüşünü gördükten sonra serv ve şimşadı ayıplar (Bâkî G 268/2). Serviler ondan ders almalıdır:

Açıl bâgun gül ü nesrîni ol ruhsârı görsünler
Salın serv ü sanavber şîve-i reftârı görsünler

Bâkî G 55/1

Sevgilinin yürüyüşü onun hiç değişmeyen yanıdır. Güzellik geçici olsa bile o yürüyüşünden bir şey kaybetmez (Nev'î G 360/1):

Geldi hat-ı ruhsârelerün geçdi güzellik
Gecdükçe dahi şîve-i reftârı komazsın

Nev'î G 358/2

Sevgilinin yürüyüşü bazen salınarak bazen de yeldirerek düşünülür. Salınarak ağyar ile yürüyen sevgili âşığı salıncağa çevirir (Zâtî G 874/2). Sevgilinin yeldire yeldire yürüyüşü ise harman-yel tenasübü içinde âşığın sabır harmanını dağıtır:

Nice âh itmeyeyin hirmen-i sabrum tagıdup
Dâmenün yile varur şîve-i reftârın ile

İshâk G 250/5

Bütün güzellik unsurlarında olduğu gibi sevgilinin yürüyüşü de yüceltilir. Naziklik ve zerafet sevgiliye yakışır. Bir kez gören ona hayran olur. Âşığın bin dili olsa ondaki zerafeti anlatmaya yetmez:

Şöyle gonc eyle ki dem-beste ola gonce görüp

Yüri nâz ile ki hayretde kala serv-i sehî

Nizâmî G 119/3

Öyle ra'nâdır gülüm serv-i hırâmânun senün

Kim gören bir kez olur elbette hayrânun senün

Fuzûlî G 169/1

Senün bu şîve-i reftârını zarâfetüni

Eger ki bin dilüm olsa rivayet idemezin

Yahya G 349/2

Sevgili naz ile yürür. Naz ile yürüyüş biraz ağır ve aheste yürümektir. Acelesi olmayan nazlı yürüyüş kararsızlık olarak düşünülür. Yürüyüşteki kararsızlık âşıkta "sabr u karar" bırakmaz (Nev'î G 132/4). Zaten sevgili baştan ayağa nazdır. Servi boylu güzeller naz ile yürüse âşıkların başına kıyametler kopar:

Öldürürsin âşıkı nâz ile reftâr eyleme

Dostum sen hod ser-â-pâ turdugunca nâzsın

Nev'î G 325/2

Kaçan kim nâz ile reftâr iderler serv-kâmetler

Kopar âşıklarun başına ol demde kıyâmetler

Bâkî G 166/1

Sevgilinin naz ile yürüyüşünün yanında mestlik de önemlidir. Mestane yürüyen sevgili âşığın âh rüzgarından eğilmiş olarak hayal edilir:

Bâd-ı âhumdur egen kaddi nihâlünü anun

Sanman ol serv-i hıramanı yürür mestâne

Yahya G 430/3

Gezmek, gezinmek anlamındaki yürüyüş âşık tarafından sevgilinin kayıtsızlığına yorulur. Sevgili o kadar dolaşmasına rağmen âşığın evinin yolunu bilmez:

Gam-hânemüzün yolını bilmez geçinürsin

Yollarda hemân şîve-i reftârı bilürsin

Nev'î G 376/2

Sevgilinin yürüyüşü genellikle boy münasebetiyle ele alınır. Bu durum serv, şimşad, çınar, Tuba gibi ağaçlar ile kurulan ilgide yürüyüş vurgusunun öne çıkarılmasıyla olur (Bk. Boy; Fuzûlî G 15/3; Nev'î G 368/3; Bâkî G 520/2). Sevgili “kameti mevzûn ve hoş-reftâr” olmalıdır:

Hâne-i şî'r-i latîfün gibi ey Yahya hemân
Var yûri bir kameti mevzûn u hoş-reftârı sev

Yahya G 361/5

Sevgili yürüyüşü bakımından kebk (keklik) ve tezerv (sülün) olarak ele alınır. Kebk-i hıraman, kebk-i hoş-hıram, kebk-i naz, tezerv-i naz, tezerv-i hoş-hıram, tezerv-i naz-perverdi vb. terkiplerle daha çok sevgiliye isim olurlar. Birer av hayvanı olan keklik ve sülün âşık tarafından avlanmak istenir (Ahmet Paşa G 152/6; Hayâlî G114/2, G 277/3; Bâkî G 58/4).

Sevgilinin Leylî-hırâm, levendâne gibi yürüyüşe ait isimlerle anılması da yine hoş-a giden yürüyüş olarak ele alınmalıdır.

D. KÛY-İ YÂR

1. Umumi Olarak Kûy-i Yâr

Divanlarda sevgili imajı etrafında işlenen en geniş konulardan biri de “kûy-i yâr”dır. Mahalle, semt, köy, diyar, şehir, otağ olarak da isimlendirilen kûy-i yâr sevgilinin mekânıdır. Tasavvufta vücûd-ı mutlak, kulluk makamı, kemal sıfatları ile vasıflanmak gibi anlamlara gelir (Bayburtlugil, 1985:350). Güzellik, saltanat, yücelik, kutsallık gibi kavramlar ile ele alınır. Cennet kadar güzel, bağı gibi canlı ve taze, göklere kurulmuş kutsal bir mekandır. Orada sevgilinin hükmü geçer. Âşık için oranın dilenciliği dünya saltanatına tercih edilir. Süleyman mülküne verilmez:

Kûy-ı yârı virevüz mülk-i Süleymâna eger
Hayretî dünyede âdem degülüz ehrimenüz

Hayretî G 126/5

Gedâ-yi kûyun idim böyle zilletim yok idi

Serîr-i saltanât-i kurbde mu'azzâm idüm

Fuzûlî G 194/4

Aşka kul ol ki şahlar geçmez

Dost kûyunda bir gedâ yirüne

Hayâlî G 514/4

Sevgili kuyunda sultandır. Orada herkes ona muhtaç, her şey dört dörtlüktür (Pala, 1995:338). O güzeller sultanıdır. Bütün güzeller onun semtinde ona itaat eder, huzurunda saf tutar:

Hûblar kûyunda saf saf cem' olurlar subh u şâm

Tabu ederler ana kim cümlenün sultânıdır

Ahmet Paşa G 107/2

Sevgilinin semti ulaşılmazdır. Oraya ulaşmak ve orada can vermek âşık için bir idealdir. Fakat bu emeline bir türlü ulaşamaz. Bu durumu “kûy-i hasret yapılalı bir gönül şâd olmadı” diyerek anlatır (Şeyhî G 42/7; Necâtî G 565/5). Âşık sevgilinin semtine varma girişiminde çaresizlik içindedir:

Arz-ı hâle yok meded kûyına hod varmak muhal

Mest-i ışkam şöyle kim güftâr güç reptâr güç

Nev'î G 42/4

Sevgilinin kûyu âşığın vatanıdır. Âşık her ne kadar “zulüm yeri” olsa da vatanından ayrılmak istemez:

Edemen terk Fuzûlî ser-i kûyun yârın

Ne kadar zulm yeri ise bana hoşdur vatanım

Fuzûlî G 204/7

Âşığın sevgilinin köyüne ulaşmaktan maksadı sevgiliye ulaşmaktır. Çoğu kez mecaz-ı mürsel yoluyla mahalle, kûy gibi kelimelerden yararlanır. Bu durumda kuy, sevgili yerine geçer. Asıl kastedilen sevgilidir. Tasavvufta kastedilen ise vahdet olur (Tolasa, 2001:291; Sefercioğlu, 2001:234; Pala, 1995:338). Vuslat mümkün olmayınca âşık gözyaşlarını sevgiliden yana akıtır. Âşığı çeken sevgilinin köyünün “ya suyu ya toprağıdır”. Âşık rüzgardan ölünce tozunu sevgiliye ulaştırmasını ister (Hayâlî G 193/1; Bâkî G 210/3):

Yüz suyun kûyunda ister döke kara yerlere

Gönlümü anda çeken ya suyu ya toprağıdır

Hayâlî G 183/3

Müyesser olmadı seyr eylemek kûyını cânânun
Sabâ topragımı bâri iletsün kûyına anun

Yahya G 217/1

Âşığın sevgilinin semtine yolculuğu tehliklerle doludur. Zulmet yolunu âh ateşinin aydınlığı sayesinde geçebilir. Yoksa yolunu kaybedebilir. Âh aşkın bir neticesidir. Dolayısıyla sevgili ile ilgili bir durumdur. Âh etmek sevgiliyi anmak demektir. Onunla yoldaş olmak demektir. Bu durumda anlam tasavvufî özellik kazanır (Kurnaz, 1997:427-431):

Yol azarsın zulmet-i hayrette ey dil vakıf ol
Zinhâr ol kûya varma âh-i âteş-bârsız

Fuzûlî G 118/4

Âhîret yolına imân ile gitmiş gibidür
Râh-ı kuyunda şu kim eyleye hemrâh seni

Yahyâ G 500/3

Sevgilinin makamı yücedir, gökler katındadır. Güneş, elinde tasla onun mahallesinde, kapı kapı dolaşan dilencidir. Ayrıca güneş ve ay onun köyünü dolaşan “levend” yani ahlaksız kimseler olarak düşünülmüştür. Bu hareketlerini göz göre göre yapmaktadırlar (Kurnaz 1996:299; Parlatır, 2009:969; Necâtî 135/4):

Ey güneş davâ-yı istignâ urursın hüsn ile
Tâs alup kuyın gedâlar gibi tolanmaz mısın

Nizâmî G 83/6

Çarhun güneş egerçi ki görki güvencidür
Kûyunda kapu kapu gezer bir dilencidür

Necâtî G 89/1

Tolanur gice vü gündüz ser-i kûyın meh ü mihr
Aldı meydânı görün göz göre bir iki levend

Mesîhî G 33/2

Sevgilinin semti âşıklarıyla doludur. Bunlar kavga gürültü içinde birbirleriyle çekişirler (Necâtî G 85/5). Bir de “kûy”un itleri vardır ki kimi zaman rakip olup âşığı yaklaştırmazlar, kimi zaman da âşıkla aynı kaptan yer, yoldaş

olurlar. Âşık sevgilinin semtinde can vermekten çekinmez. Çünkü onun itlerine yem olmakla yeniden dirileceğine inanır:

Öliceğ tâze cân bulmak mukarrerdür yine cânâ
Seg-i kûyun nevâle idine ger üstühânımdan
Hayretî G 371/2

Sevgilinin kûyu âşığın garip olarak konakladığı bir yer olarak görülür. Kimsesiz âşık gurbet ellerde bir başına kalmıştır. Bu durumda kûyun itleri ile arkadaş olur. Sevgilinin semtine sık sık gitmesi onu dillere düşürür, divane olarak görülmesine yol açar (Yahya G 113/2):

Gören kûyına çok çok vardugum dir
Bunun hep akli gitmiş varı varı
Mesihî G 271/5

İştîyâkum var kilâb-ı kûy-ı dildâra benüm
Âlem-i gurbetde olur âdeme yârân lezîz
Yahya G 55/3

Sevgilinin semti âşık için tanıdık bir yerdir. Âşık oraya ten hanesinden çıkarak ulaşır. Ten hanesinden çıkmak ölümdür, vuslattır. Sevgilinin köyüne ulaşmak âşığa ölümsüzlüğe kavuşma fırsatı verir:

Sevinür cân ser-i kûyına Nizâmî irecek
Şol müsâfir gibi mesken-i melûfa ire
Nizâmî G 100/9

Hâne-i tenden çıkup irdün çü kûy-ı dilbere
Râhat ol ey dil yine ne evde ne yabandasun
Hayretî G 349/5

Ey Fuzûlî hâk-i kûy-i yâre yetdüm hanı Hızır
Kim verem kâmın olam Âb-ı Hayat'a reh-nümûn
Fuzûlî G 230/7

Sevgilinin kûyu âşıkların âh ve feryatları dolayısıyladır. Orada bir can pazarı yaşanmaktadır. Âşıkların feryatlarını duyanlar dağlar baş kaldırdı, kıyamet koptu sanır (Nev'î Mk 3/3). Bu yönüyle kıyamet sahnesi tahayyül edilir. Sevgilinin kûyunda âşıkların kurban edilmesi hacda kurban kesilmesi ile ilgili olmalıdır:

Dem-be-dem başlar kesüp kanlar döker cellâd-ı aşk

Ol şeh-i hüsnün görün kûyunda cân bâzârını

Hayâlî G 597/3

Sevgilinin kûyu ile ilgili anılması gereken bir husus da “kûyî gubârî”dır. Genel olarak şu terkiplerle ele alınır: Gubâr-ı kûy, hâk-i harîm, hak-i kûy, kûyî gubârı, hak-i ser-i kûy, har-ı kûy vb. Tıpkı ayağı tozunda (Bk.) olduğu gibi bu toz da âşığın gözlerine sürmedir. Âşığın ayağına batan sevgilin kûyunun dikenini Hz. İsa'nın iğnesi tarafından kiskanılır (Hayâlî G 16/4). Kûyu toprağının seyri yedi ülkeyi fethetmek gibi tatlıdır:

Dâğ-i aşkın derdi zevk-i saltanat tek dil-pezîr

Hâk-i kûyun seyri feth-i heft kişver tek lezîz

Fuzûlî G 65/4

Âşığa sevgilinin semtinin toprağı su gibidir. Cenneti anmak toprak, sevgilinin mahallesinin toprağı su olarak tasavvur edilmiştir. Bu imaj, teyemmüm etrafında kurulmuştur:

Hâk-i kûyun var iken cennet anılmak sanemâ

Şuna benzer ki teyemmüm ideler su olıcak

Necâtî G 278/3

Sevgilinin kûyu üzerine yapılan teşbihler genellikle soyut düzlemde ele alınır. Zaman zaman somut mekanlardan söz edildiği de olur. Bu durumda sevgili de beşerî sevgili olur (Bk. Sevgili Tipolojisi). Aşağıdaki beyitte Vefalı bir güzelden bahsedilmektedir:

Anma mahallesin işiden âşık olmasun

Yahya nigâr çünkü bilürsin Vefâ'lıdur

Yahya G 139/5

2. Kûy-i Yâr ile İlgili Benzetmeler:

a. Gülzâr, Gülşen, Gülistân, Bostân, Bağ, İrem, Bîşe

Kûy-i yârin bu unsurlara teşbihi güzellik ve tazelik dolayısıyladır. Âşık bülbül olarak düşünülünce sevgilinin bulunduğu yer gülistan olur. Âşık burayı

vatan edinir. Bülbüller ondan ders alır. Güller rengini âşığın kanlı gözyaşlarından alır. Âşık onun kûyunun her tarafını gözyaşlarıyla sular:

Haddi devründe Nizâmî tutduğu kûyın vatan

Bu ki gül vaktünde bülbül gülşeni mesken tutar

Nizâmî G 25/6

Gelsün öğrensün Mesîhî hasteden her kim diler

Gülşen-i kûy-ı habîbinde seher zâr itmegi

Mesîhî G 267/5

Eşk-i çeşmüm sû-be-sû kûyunda olsun ko revân

Âb-ı rûy-ı gülsitândur ey yüzi gülzâr su

Hayretî G 389/4

Gül yanaklıların orada serbestçe yakalarını açmış olarak gezmeleri sevgilinin kûyunun gülistan olarak anılmasında rol oynar. Bundan dolayı âşık için ideal bir seyrangahtır (Necâtî G 144/6):

Gönlüme kûyun gibi bir gülşen-i zîbâ m'olur

Gözüme bâg-ı cemâlünden güzel seyrân mı var

Hayretî G 111/2

Gezer kûyunda her yan çok giribân-çâk gül-ruhlar

Bu reng ile Fuzûlî ol ser-i kû bir gülistândır

Fuzûlî G 89/7

Sevgilinin semti güzellik açısından cennet ile kıyaslanır ve ondan üstün tutulur. İnsan orada bir yer bulsa artık cenneti istemez. Sevgilinin kûyu İrem Bağ'na benzetilir. İrem, Âd'ın Şeddâd isimli oğlu tarafından cennete nazire olarak yaptırdığı bahçeye denir (Onay, 2007:205). Bu benzeme münasebetiyle cennet ile İrem karşılaştırılır:

Huldden Zâtî on artuk kûy-i dost

Onca var mı uş İrem görem irem

Zâtî G 947/5

Gülşen-i kûyında me'vâ bulsa ol hûrî-veşün

İhtiyâr eyler mi bâg-ı huldı âdem ey gönül

Bâkî G 300/4

b. Arş, Asumân, Cihân, Felek, Gök, Tûr

Sevgilinin semtinin bu unsurlara teşbihi yüceltme amaçlıdır. Çünkü sevgilinin gökler katındadır. Bu münasebetle ismi geçen unsurlardan yüksek tutulur. Bütün feleklerin üstünde ve onları çevreleyen arş (Pala, 1995:41) bu yüceliği sebebiyle sevgilinin kûyu olur. Cebrâil kanadını arşa merdiven yapsa âşıkları sevgilinin kuyunu bırakıp bir adım dahi atmazlar (Hayâlî G 313/3). Güneş onun kûyunun dilencisi olmakla iftihar eder. Her gün doğup batan ay ve güneşin sevgilinin eşiğine yüz sürdüğü tasavvuru kûy-gökyüzü münasebeti kurar:

İrgürse göklere yiridür başını güneş
Kûyun gedâsı olmag ile eyler iftihâr

Hayretî G 86/4

Ay ile gün gece gündüz işigine yüz sürer
Kûyunu nola berâber der isem eflâk ile

Hayâlî G 497/2

Sevgilinin semtine gitme sebebini âşık, kıyamet gününde bütün insanların arşın altında toplanacağı inancına bağlar:

N'ola dil kûyuna azm itse görüp kâmetüni
Ehl-i İslâma çü arş oldu kıyâmetde penâh

Yahyâ G 366/3

Sevgilinin katına çıkabilmek için dünyadan ve dünyaya ait her şeyden arınmak gerekir. Nitekim Hz.İsa dördüncü kat göğe maddeden arınmış olarak çıkmıştır. Sevgilinin kûyunda yer edinebilmek için âşık da tecrid yoluna girmelidir:

Alâ'ikdan mücerred ol ser-i kûyında mesken bul
Mesîhâ-veş mekânı âsmândur ehl-i tecrîdün

Bâkî G 250/4

Sevgilinin semti gökte olunca âşığın âhı sabahlara kadar gökleri dolandır. Gözyaşları ise onun semtini döne döne dolaşır:

Âhum tolanur subha degin gökleri kat kat
Kûyun yörenür döne döne eşk-i revânum

Bâkî G 319/3

Sevgilinin semti ile felek arasındaki ilgi feleğin “çarh-ı sitem-gâr” oluşu üzerine kurulmuştur (Nev’î G 376/5):

Yirden yire urup bizi kûyından itdi dûr
İrse feleklere yiridür âh ü zârumuz

Hayretî G 129/4

c. Şifâhâne, Darü’ş-şifâ

Sevgilinin kûyunun bu unsurlara teşbihi âşığın derdine devâ olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Sevgilinin semtine varmak isteyen âşık, aşk derdine çare bulma umundadır. Oraya hasta olarak giden şifa bulmuş olarak “hoş gelir” (Bâkî G 56/4):

Ey harîm-i haremün dâr-ı şifâ her derde
Şerbet-i vasl ile iriş dil-i bîmâra meded

Necâtî G 47/5

Bir aceb dârü’ş-şifâdur kûy-i yâr
Haste varan mübtelâsı hoş gelür

Bâkî G 148/3

d. Mısır, Bağdat (Darü’s-selâm), Kerbelâ

Sevgilinin semtinin bu şehirlere benzetilmesi âşığın gözyaşları dolayısıyladır. Mısır, Nil Nehrinden dolayı (Tolasa, 2001:292; Ahmet Paşa G 184/4), Bağdat ise Dicle ve Fırat’ın etrafını kuşatmasından ötürü sevgilinin kûyuna teşbih olunur. Âşık gözyaşlarını oraya doğru akıtır. Cennet anlamında kullanılan dârü’s-selam Bağdat şehri için de kullanılmıştır. Dolayısıyla her iki anlamı da içermektedir:

Yaşımı Nîl eyleyüp lâyık mıdur şehründe kim
Tunca gibi boynumu burup gezem mahzûn olup

Yahya G 26/2

Dil ser-i kûyun koyup itmez heves dâru's- selâm

Her kişiye kendü şehri yeg gelür Bagdâddan

Nizâmî G 89/6

Kûyuna varmasa olmazdı gözüm yaşı sebîl

Gelmese Bâğdâda olmazdı Fırâtun adı Şat

İshâk G 119/4

Kûyun yolında döne döne akdi göz yaşı

Seyl-âb-ı dîde Dicle-i Bagdâd olup gider

Bâkî G 141/3

Sevgilinin semtinin Kerbela'ya benzetilmesi de yine âşık-gözyaşı münasebetinden kaynaklanmaktadır. Kerbela Hz. Hüseyin'den dolayı kan ve gözyaşı ile anılır. Sevgilinin kûyu cevri yaralarından ölen âşıkların Kerbelâ'sı olur:

Nigârün dâğ-ı cevri küştesinden

Ser-i kûyu olupdur Kerbelâlar

Hayâlî G 146/3

e. Taht-ı Şîrvân, Ferîdûnun Yeri

Sevgilinin şehri âşık için her şeyden kıymetlidir. Şîrvân'ın alınışı münasebetiyle yapılan telmihte taht-ı Şîrvâna benzetilir (Hayâlî G 587/5). Adaletiyle bilinen Feridun'a nispet (Pala, 1995:186), sevgilinin saltanat sürdüğü kûy tercih edilir:

Bir huzûrum var durur kûyunda olmakdan şehâ

Arz olınsa almazam bana Feridûnun yiri

Bâkî G 548/4

f. Cennet

Sevgilinin kûyunun cennete teşbihi en çok görülen hususiyettir. Hemen her benzetmede cennet ilgisi kendini hissettir. Ya cennet gibi bir gülşendir, ya cennetin kendisidir ya da ondan yücedir. Müslümanlara göre

cennet mü'minler için ilahi cemali göreceklere yerdir. Âşıkın sevgilinin kûyunu istemesi sevgili görme isteğinden kaynaklanmaktadır (Tolasa, 2001:292). Âşık sevgilinin olmadığı yerde huzur bulamaz. Sevgilinin kûyundan çıkarıp cenneti ayaklarına getirseler âşık girmek istemez:

Sensüz ârâm eylemez kûyunda gönlüm ey peri

Cennet-i firdevs didâr ehlinün zindânıdır

Mesîhî G 52/6

Kûy-ı dil-berden sürüp arz itseler ger cenneti

Zâtî'yâ dîdâr hakkı girmege âr eyleyem

Zâtî G 900/5

Cennet ile ilgili benzetmeler şu şekildedir: Cennet-i â'lâ, cennet-i Firdevs, cennetü'l-me'vâ, Firdevs, Firdevs-i â'lâ, Ravza, Ravzâ-i cinân, Ravzâ-i Rıdvân, Ravzâ-i huld, bâğ-ı cinân, bâğ-ı cennet, cinân, uçmak, makâm-ı Mahmûd, beyt-i ma'mûr, Abdü'l-mü'mîn iklimi, dârü's-selâm vb. Cenneti görmek isteyenlerin sevgilinin kûyuna gitmeleri yeterlidir:

Bahâr u bâğ ise maksûd hüsni-yâri görün

Garaz cinân ise kûy-ı nigâra varı görün

Bâkî G 257/1

Hiçbir gözün görmediği güzelliğe sahip cennet ile sevgilinin kûyu karşılaştırılır ve üstün tutulur (Bâkî G 125/1). Cennetin tarifini alarak yola çıkanlar sora sora kendilerini sevgilinin kûyunda bulurlar:

Riyâz-ı cennetün ey reşk-i hûrî

Bulınur kûyuna nisbet kusûrî

Bâkî G 511/1

Kûyuna vardılar andak dostum

Cennet evsâfın idenler istimâ

Necâtî G 260/2

Cennet ile ilgili teşbihlerde Hz. Âdem kıssasına telmihte bulunulur. Bu durumda âşık Âdem, rakip şeytan olarak düşünülür (Necâtî G 247/5; Fuzûlî G 28/8). Sevgilinin semtini bırakıp cennete gelen Âdem peygamber sonra pişman olmuştur:

Cennet-i kûyından ayırdı Mesîhîyi rakîb

Akıbet çıkardı bak şol âdemün şeytânına

Mesîhî G 234/10

Âdem evvel ser-i kûyun virüp olmuş cennet

İşidüp ta'n-ı melek sonra peşîmân olmuş

Fuzûlî G 136/6

Yedinci kat gökte Fridevs cennetinde bir köşk olan Bey-i ma'mur Hz. Âdem ile birlikte yeryüzüne –Kâbe Mevkiine– indirilmiş, tufandan sonra ise tekrar Cennetteki yerine alınmıştır (Devellioğlu, 2008:96). Gökte Kâbe hizasında bulunmasından dolayı Kâbe ile birlikte anılmıştır. Âşığın gözleri, Kâbe'nin yakuttan yapılmış oluşuna benzetilmiştir:

Ka'be-i kûyun hayâlünde bu çeşm-i lâ'l-bâr

Beyt-i Ma'mûr üstine yâkutdan mîzâb olur

Ahmet Paşa G

Makâm-ı Mahmûd, övülmüş durak anlamına gelir. “Makâm-ı Mahmûd, şefâattir” mealinde bir hadis vardır (Gölpınarlı, 1972:120). “Makâm-ı Mahmûd” Peygamberimizin makamıdır. Hiçbir beşer Onun makamına ulaşamamıştır. Müslümanlar nasıl Peygamberimizin yanında yer almak isterse, âşıkları da sevgilinin yanına ulaşmak ister. Sevgilinin kûyunun “makâm-ı Mahmûd”a teşbihi bu tasavvura dayanmaktadır (Tolasa, 2001:292; Ahmet Paşa G 31/5):

Ser-i kûyi makâm-ı Mahmûdî

Dergehi arş-ı âsmân Ahmed

Nev'î G 50/2

g. Kâbe, Mekke, Hicaz, Harem, Beytü'l-Harem, Kible, Mescîd, Secdegâh

Sevgilinin kûyunun bu unsurlara teşbihi kutsallık üzerine kuruludur. Müslümanların kutsal saydığı bu mekanlar ve yerler sevgilinin semtine benzetilir, onunla karşılaştırılır. Bu karşılaştırmalarda hac ile ilgili terimler tenasüp içinde verilir. Kâbe denince hac, tavaf, safâ, merve gibi kelimeler birlikte kullanılır.

Hac ibadeti maddi yanı olan bir ibadettir. Bunun için para gereklidir. Âşık gözyaşı gümüşleri ile sararmış yüzü altınını bu yolda harcayarak sevgiliye kavuşmak ister. Bu münasebetle sevgilinin semti Kâbe'ye benzetilir (Kurnaz, 1996:301; Hayâlî G 185/1):

Miskîn Necâtî Kabe-i kûyun murâd ider
Harc itdi hep ne buldı ise Tanrı yolına

Necâtî G 471/7

Sevgilinin semti âşığın kible-i kâbe olarak tasavvur edilir. Müslümanların Kâbe'ye yönelmesi gibi âşık da sevgilinin kûyunu kible edinmiştir. Serviler de saf tutmuş kibleye yönelmiştir:

Tururlar kible-i kûyına karşı
Çemende servler saf saf namâza

Bâkî G 543/3

Sevgilinin kûyu âşıklarının iniltileri ile doludur. Oraya gelen âşıklar göğüslerini def, nâlelerini ney yapar (Hayretî G 174/4). Kurulan musîkî meclisinde Hicaz, Nevâ ve İsfahan makamları vardır. Hicaz kelimesi ile oynayan şairler hem bölge hem de makam ismini kastetmişlerdir. Nevâ ile de inilti arasında ilgi kurulmuştur. Bu münasebetle sevgilinin semtine gelen âşık hicaz makamından başlamak ister (Nev'î G 463/3):

Yâr kûyına geldük ey mutrîb
Gel makâm-ı Hicâza başlayalum

Hayretî G 301/5

Nev'î ser-i kûyinde geçe nâle-i uşşâk
Hep tavr-ı Hicâz ile Sıfâhân u Nevâdur

Nev'î G 161/5

Eskiden uzun ve meşakkatli olan hac yolculuklarına kervanlar ile çıkılmış. Kervanda yük hayvanlarının boynuna takılan çanın çıkardığı ses âşığın iniltilerine benzetilir (Bâkî G41/3). Bu ses âşıklarına safâ verir (Mesîhî G 103/5). Sevgiliye ulaşmak için yapılan sefer ile hac yolculuğu birbirine benzetilerek sevgilinin kûyu ile Kâbe arasında ilgi kurulmuş olur. Bu durumda hacıların "lebbeyk" haykırıları âşıkların nâleleridir (Bâkî G 65/2):

Bâb-ı kûyunda virür nâle dil ehlüne safâ

Nitekim Ka'be tarîkında figânı ceresün

Nizâmî G 59/7

Ser-i kûyundaki efgân-ı Bâkî

Hicâzun kâfilesinde ceresdür

Bâkî G 179/5

Hac yolculuğunun sıkıntılı olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Su ihtiyacı bunlardan biridir. Aşağıdaki beyitte gözyaşı-su ilişkisi ile samimiyet vurgusu yapılmıştır:

Gözi yaşlu gider dâ'im Necâtî kûy-i cânâna

Tarîk-ı Ka'be müşkîldür kamu yirlerde âb olmaz

Necâtî G 244/7

Kâbe kutsaldır ve Müslüman olmayanların oraya girmesi yasaktır. Sevgilinin semti de kutsaldır. Oraya herkes giremez. Rakip sevgilinin kûyuna gelse de bu amelinin ona bir faydası olmaz çünkü eşek Kâbe'ye varmakla hacı olmaz:

Kâ'be-i kûyun tavâfına ne sa'y eyler rakib

Mekkeye varmak revâ mıdur müselmân olmayan

Ahmet Paşa G 227/6

Kûyuna gelmek ile âşık dirilmesün rakîb

Hâcî olmaz bellüdür varmag ile har Kabeye

Necâtî G 456/7

Âşığın sevgilinin semtine ulaşma isteğinin bir sebebi de orada dua etmek istemesidir. Çünkü Kâbe'de edilen duanın makbul olduğunu bilir:

Diler Mesîhî vaslunı irişse kûyuna

Bilür ki Kabe içre duâ müstecâb olur

Mesîhî G 43/5

Kurban Bayramı hac mevsimindedir. Kâbe'ye varan hacılar kurban keserler. Kâbe'ye benzetilen sevgilinin kûyunda âşıkları kurban edilir. Âşık bir candan geçer bin cana kavuşur (Hayretî G 133/2, G 231/5; Hayâlî G 129/2):

Îd-i edhâdur cemâlün bir nice âşıkları

Kabe-i kûyunda kurbân eylemezsen işte ben

Necâtî G 407/3

Ka'be-i kûyunda her kim dilberün kurbân olur
Gerçi bir serden geçer ammâ serâser cân olur

Hayâlî G 162/1

Âşık sevgilinin semtini bırakıp Mekke'de oturacak olsa Kâbe'nin
etrafındaki güvercinler "kum kum" (kalk kalk) diyeceklerdir:

Olsam oturak Mekke'de kûyun koyub ey dost
Hep Kâ'be kebûterleri dirler bana kum kum

Zâtî G 965/4

Secdegâh, secde edilen yer, mescit anlamlarına gelir. Sevgilinin
semtinin secdegâh olarak tasavvuru kıbleye yönelme, Kâbe'ye yüzünü
çevirme gibi dini motiflere dayanmaktadır. Bu unsurlar kûy ile birlikte verilir
(Ahmet Paşa G 5/1):

Cebînün mihr ü mâhumdur yüzün nûr-ı hâhumdur
Mahallen secdegâhumdur işigün Ka'be-i ma'bed

Hayretî G 41/3

Secdegâhum Ka'be-i kûyun harîmiydi benüm
Giceler tâ subha dek anda kıyâmum var idi

İshâk Çelebi G 300/2

Eger kûy-ı habîbe secde kılmak câiz olmasa
Cihânda secde-gâh olmazdı kûy-ı Mustafâ kıblem

Bâkî G 333/5

Mescit kûy münasebeti de aynı sebeblere dayanmaktadır. Âşığın
gönlü, esasına dayanarak mescide giden bir ihtiyara benzetilmektedir.
Sevgilinin semtinde kendinden geçen âşık, bu durumu mescitte uyku
bastırmasından kaynaklandığına yorar (Necâtî G 549/4):

N'ola kûyında bî-hod olsa kendûden geçüp Yahyâ
Gelür mescîdde insânun gözine adetâ uyhu

Yahyâ G 358/5

Mescitlere köpek vb. hayvanların girmesi hoş karşılanmaz. Bu
münasebetle âşık sevgilinin semtindeki rakibi, mescide girmiş köpek olarak
ele alır:

Kûy-i dil-berde rakîbâ Hak Te'âlâ eylesün

Mescide girmiş köpek gibi ziyâde hürmetün

Zâtî G 705/2

h. Sahil

Sevgilinin kûyunun sahile teşbihi, gam denizine açılmış âşık münasebetiyledir. Kenarı bulunmayan aşk denizinde âşık kurtulma ümidini sahile bağlar:

Kurtulan gamdan dirüm kûyunda ammâ bilmezem

Kurtarur mı bahr-i gam mevcinden ol sâhil beni

Fuzûlî G 291/8

E. EŞİK, KAPI

1. Umumi Olarak Eşik ve Kapı

Sevgiliyle ilgili unsurlar içinde en çok bahsedilen hususlardan biri de eşiktir. Genel olarak sevgiliyi yüceltme düşüncesine dayanarak ulaşılmazlığı, âşığın tek hedefi oluşu bağlamında ele alınmıştır. Bu yönüyle sevgiliye ait kapı ve eşik tasavvuru mücerret bir özellik gösterir. Eşik ve kapı ile aynı manada asitan, der, dergah, bab gibi kelimelerin yanında nadiren de olsa ev ve hane gibi kelimeler de kullanılmıştır. Eşik, kapı önlerinde bulunan hafif yükseltiye denir. Genellikle taş ve mermerden yapılır. Sevgilinin eşiğinden bahsedilirken bazen eşiği bazen de eşik taşı kastedilir. Bu iki unsur birbiri yerine de kullanılır (Bk. Eşiği Taşı).

Sevgilinin eşiği âşık için çok önemli bir yerdir. Dünyalara sultan olmaktansa orada kul olmayı tercih eder. Onun eşiğinin dilencisi olmayı Acem tahtına, Osmanlı mülküne, diğer sultanların tacına değişmez (İshâk G 167/5; Hayâlî G 343/5):

Cihânun izz ü câhın böyle iz'ân eyledüm ben kim

İşigünde kul almak dehre sultân olmadan yegdür

Nev'î G 133/2

İşigün derbânlıgundan Rûma sultân olmagı
Hey ma'âzallâh gerekmez anma zilletdür bana

İshâk G 9/6

Sevgilinin kapısında zahirde kul olmak hakikatte sultan olmaktadır. Âşığın arzusu onun kapısına “derbân” olmaktadır. Onun kapıcısı olmak ise saadet mülküne sultan olmaktadır (Hayretî G 340/1):

Sûretâ yâr işiginde mûr-ı mazlûmuz velî
Ma'nîde erbâb-ı irfânun azîmü'ş-şâniyuz

Yahyâ G 180/4

Âşık kimsesiz ve garip olarak kabul edilir. Onun bir tek kimsesi vardır o da sevgilidir. Kimsesiz bir yetim olarak tasavvur edilen âşık sevgilinin kapısını dayanak görür. Gidecek bir yeri yoktur (Necâtî G 24/8):

Yetîm-i dil aceb mi yasadanursa işigin yârun
Nic' itsün kimsesi yokdur tayanur âsitânına

Mesîhî G 216/3

Sevgili bütün güzellerin sultanıdır. Onun eşiği de güzellerin, sultanların, beylerin kulluk ettiği bir makamdır. Güzellerin gidecek başka kapıları yoktur (Fuzûlî G 297/2):

Sen ol sultân-ı hûbân-ı cihânsın kim işigünde
Kulundur nice Kul oğlu güzeller belki begler hem

Bâkî G 343/2

Sevgilinin eşiği ile güneş ve ay arasında ilgi kurulur. Genellikle ay ve güneş sevgilinin eşiğine yüz sürer, onun kapısını beklerler. Göklerde yer edinmiş olmaları sevgilinin eşiğine yüz sürmelerinin mükafatıdır. Güneş onun eşiğinde yerine ısınmıştır, bırakıp gitmek istemez (Necâtî G 466/6, G 511/4). Ay ve güneş sevgilinin kapısında sabah akşam gezen iki âşıktır:

Âsitân-ı yâre yüz sürdükleriyçün Nev'iyâ
Mihir ile meh gökler üstinde çıkup yir itdiler

Nev'î G 93/5

Şeh-i hâverle sultân-ı nücûm ey husrev-i hûbân
İki pür şevk âşıkdur kapında subh gâh akşam

Hayâlî G 368/2

Âşık sevgilinin eşiğini gözyaşlarıyla sular, kirpikleriyle süpürür. Bu şekilde sevgilinin kapısı pâk olur. Gözyaşları saba yelinden ve âşığın ahından daha hızlı sevgilinin kapısına ulaşır (Nizâmî G 119/7; İshâk G 41/4; Necâtî G 506/3):

Bu kanlı yaşım yollarına âb-zen olup
Kirpüklerüm eşiğine cârûb olacakdur

Ahmet Paşa G 45/4

Kapuna göz yaşı ta'cil ile gitdüğü budur
Ki sabâdan ilerü işigünü pâk eyler

Şeyhî G 57/2

Âhumdan önürdi yitişür kapuna eşküm
Germiyyet ile şöyle gider bâd yitişmez

Bâkî G 201/3

Âşığın gözyaşlarının kanlı oluşu sevgilinin kapısını, eşiğini süslemek içindir. Eskiden kapılar çeşitli renk ve şekiller ile süslenirdi (Tolasa, 2001:293). Âşığın gözyaşları kırmızı (kanlı), yüzü sarıdır. Bazen gözyaşları gümüş ve inci olurken sarı yüz altın olur. Bazen de gözyaşları yakut, mercan ve la'l akıtır. Kanlı gözyaşlarıyla sevgilinin eşiği la'l taşına döner. Dolayısıyla süsleme için gerekli malzeme âşıkta mevcuttur (Ahmet Paşa G 11/5; Necâtî G 119/6; Mesîhî G 245/6):

Kapunda şol kadar kan ile akıtdı gözüm yaşı
Ki hep yâkût u la'l oldı işigünün içi taşı

Mesîhî G 280/1

Eşigin taşın kan ile yudu çeşm-i terim
Bes ki pâkım taşı lâ'l eyledi feyz-i nazârım

Fuzûlî G 209/1

Âşık gözyaşları ve yüzü sarısıyla sevgilinin kapısını Kâbe gibi süsler (Mesîhî G 204/3). Yıldıza benzeyen gözyaşlarıyla sevgilinin eşiği gökyüzüne döner:

İşigüne ko doyunca süreyin yüzüm gözüm
Çok sürülür çün bilürsen sîm ile zer Ka'beye

Necâtî G 456/2

Ben ol İshâkam ki eşküm encümiyle dün gice

Zînet idüp işigün mânend-i eflâk eyledüm

İshâk G 176/5

Gözyaşı sermayesi olmayan kişinin sevgilinin kapısına ulaşması mümkün değildir:

Visale irmez imiş âşık-ı bî-sîm olan bildük

Kapunda aglayu aglayu cânâ işümüz bitdi

Nev'î G 525/4

2. Eşik ve Kapı ile İlgili Benzetmeler:

a. Arş, Gökyüzü

Eşik ve kapının arşa benzetilmesi yüceliği ve ulaşılmazlığı dolayısıyladır. Sevgilinin kûyu gökler katında olduğu için eşiği de göklerde kabul edilir. Bu münasebetle eşik ve kapının benzetilene olur. Genel olarak şu kavramlarla anılır: Arş, arş-ı âlâ, arş-ı asmân, asumân, çarh, çarh-ı kebûd, eyvân-ı keyvân, menzil-i keyvân, felek, gök, gökyüzü, tâk-ı asmân, burc, burûc-ı çarh, çarh-ı berîn vb.

Sevgilinin eşiği göklerde olduğu için görülemez. Ulaşılmazlığı görülmemiş olmasıyla birleşince “zamânemüzde bizüm âsumânı görmüş yok” denir:

Müyesser olmadı yâr işigini seyr itmek

Zemânemüzde bizüm âsumânı görmüş yok

Yahya G 208/4

Sevgilinin asitanında ona kul olmak büyük bir izzettir. Fakat bu göğe çıkmak gibi sadece hayalden ibarettir:

Kul olmak âsitânunda kişiye ayn-ı izzetdür

Göke çıkmak gibi ammâ mücerred temennâdur

İshâk G 67/2

Âşık sevgilinin eşiğini feleklere değişmez. Çünkü onun asitanı “asumân-veş”tir (Necâtî G 64/1; Mesîhî G 288/5). Gökkubbe sevgilinin eşiği yanında küçüktür. Bu yüzden büyüklenmemelidir. Felek sevgilinin eşiğine benzemeye çalıştığı için hilal şeklinde ki ay ona “kulp takmaktadır”:

Büyüklenme igen ey târem-i çarh

Der-i cânânedan azam degülsin

Mesîhî G 190/5

Öykündüğüçün işigüne ey şeh-i cihân

Dahi ne kulplar taka eflâke mâh-ı nev

Bâkî G 400/4

Gökyüzü sevgilinin kapısına benzetildiğini duyunca sevinçten ne yapacağını şaşırılmış, “gömgök” olmuştur:

Sevindi raks ile gömgök der oldı çarh-ı kebûd

Tuyalı nisbetini âsitân-ı cânâna

Nev’î G 433/2

Gök deyince ilk akla gelen güneş ve aydır. Sevgilinin eşiği bunlardan da yücedir. Onlar döne döne sevgilinin eşiğine yüz sürmektedirler. Sevgilinin yıldızı yüksek olduğundan güneş ve ay onun eşiğinde kulluk etmektedirler. (Necâtî G 467/4; Hayâlî G 497/2):

Yârün sitâresi nice katı bülend olur

Kullug ider işigine hûrşîd mâh ile

Nev’î G 453/3

Keyvân; Zühal, Satürn için kullanılan bir isimdir. Keyvan yedinci felektedir ve diğer feleklerin üstünde yer alır (Kam, 2008:208-209). Sevgilinin eşiğine dördüncü felekteki güneş ulaşamazken birinci felekteki ayın ulaşması mümkün değildir (Yahya G 269/5):

Kaçan ire eşiğine yüz sürmege hurşîd

Kim mâh-ı felek menzil-i Keyvâna irişmez

Hayâlî G 218/3

Sevgilinin eşiği gökler katında olunca dördüncü kat gökte yaşadığına inanılan Hz. İsa akla gelir. Hz. İsa göğe çekilirken yanındaki iğneden dolayı

hesaba çekildiğinden sevgili rakipten uzak durmalıdır (Necâtî G 462/5). Âşık, sevgiliden Hz. İsa'nın yaşadığı hayatı ister:

Güneş gibi irişüp âsitânun asumanından
Bugün İsa gibi Yahyâyı ihya itsen olmaz mı
Yahya G 484/5

Sevgilinin eşiğine çıkmış ve inmiş olan “gökten zenbil ile inmiş gibi aziz tutulur”. Onun eşiğine bir gece baş koyan kıymette başı göklere erer. “Kadr” kelimesinden Kadir Gecesi de anlaşılabilir:

Her kişi k'ışigüne çıkar iner zenbîl ile
Gökden inmiş gibi zenbîl ile tutarlar azîz
Nizâmî G 41/6

Bir gice işigüni yasdananun
Kadr ile başı âsumâna deger
Necâtî G 73/3

Rakip, sevgilinin eşiğine layık değildir. Sevgilinin onu kapısından kovması şeytanın gökten kovulmasına benzetilir. Böylece eşik gökyüzü münasebeti kurulmuş olur:

İşiginden rakîbi sürdi cânân
Melek şeytânı san gökden uçurdu
Mesîhî G 257/3

b. Cennet

Cennet güzelliği ve göklerde olduğu varsayımıyla eşiğe teşbih olunur. Umumiyetle sevgilinin eşiği cennetten üstün tutulur, cennetlere değişilmez. Eşik ve kapı ile ilgili benzetmeler şunlardır: Cennet, behişt, cennetü'l-me'vâ, dârü's-selâm, firdevs, firdevs-i âlâ, gülşen-i firdevs, rıdvân, riyâzı-huld, melek yeri, bağ-ı İrem vb:

Yâr işigi ki bâg-ı İremden kinâyedür
Bir yerdür ol ki cennet-i firdevse pâyedür
İshâk G 60/1

Eşik ve kapı ile ilgili tasavvurların bazılarında mecaz-ı mürsel yoluyla sevgili kastedilir (Tolasa, 2001:294). Sevgiliden uzak kalmaktan dolayı âşık ayrılık acısı çeker. Onun eşiğine kavuşmak sevgiliye kavuşmak anlamında kullanılır:

Kapun firdevs-i a'lâdur çü girdük bâb-ı rahmetden

Niçeme âsiyüz kurtar bizi fürkat azabundan

Şeyhî G 142/2

Dünyada cennet görünmez. Bu durum sevgilinin eşiğine “muarız” olmasındandır. Ortalıklerde görünmemesi kendi hesabına iyidir:

Çün işigüne oldı muârız riyâz-ı huld

Görünmedügi yegdür anun kendü bâbına

Necâtî G 480/6

Âşık sevgilinin eşiğini cennetten üstün tutar. Onu cennetin en yüksek makamına dahi değişmez. Eşiği taşı cennet içinde Darü's-selâma değer (İshâk G 315/4):

Kâfirem cennet-i a'lâya virürsem işigin

Yine bir kâmeti Tûbâ lebi Kevser sevdüm

Hayretî G 320/2

Bâkıyâ gül-şen-i firdevsi bana arz itme

Asitânın ben anun menzil ü me'vâ bilürin

Bâkî G 363/5

Sevgilinin eşiği cennet olunca onun attığı taşlar âşıkların gözüne cennet kuşu gibi görünür:

Hemîşe âşık-ı dîvâneler kuyında cânanın

Tuyûr-ı cennete teşbîh ider yâr atduğı taşı

Yahya G 478/4

Cennette her şeyin en güzeli bulunur. Cennetin kokusu söz konusu edilir. Sevgilinin eşiği de cennet toprağının kokusu ile aynı kokuya sahiptir (Ahmet Paşa G 183/5). Rakip cennete yakışmaz. O iftiracı ve şeytandır. Onun sevgilinin eşiğinden çıkarılması gerekir (Ahmet Paşa G 300/6):

Peri yüzlüm sür agyarı kapundan

Melek yiri ne şeytân menzilidür

Şeyhî G 42/6

c. Kâbe, Kible, Secdegâh, Tûr-ı niyâz, Miraç

Eşik ve kapının bu unsurlara teşbihi kutsallık ve yücelik münasebetiyledir. İslamda kutsal sayılan mekan ve kavramlar etrafında kurgulanan imaj dünyası sevgili ve ona ait değerleri yüceltmeye matuftur. Dolayısıyla teşbih unsurları da bu minval üzere olur. Eşik ve kapı ile ilgili benzetmeler şu şekildedir: Beytullâh, Beytullâh-ı harem, harem, hicaz, Ka'be, Kible, Ka'be-i ikbâl, Kâbetü'l-uşşâk, kiblegâh, kible-i âşıkân, kible-i ahabb, kible-i ehl-i niyâz, Hacerü'l-Esved, Tûr-ı niyaz, secdegâh, ma'bed-i cihân, Mescîd-i Aksâ, mirac vb.

Kâbe kutsaldır ve Müslümanların kiblesidir. Orada kan dökmek yasaktır, kafirler oraya giremez (Ahmet Paşa G 267/4). Bu münasebetler dolayısıyla eşik ve kapı Kâbe'ye teşbih edilir. Leff ü neşr ve tenasüp sanatlarına sıkça başvurulur.

Kâbe, Hz. İbrahim tarafından inşa edilmiştir. Gönül ehli henüz Hz. İbrahim Kâbe'yi inşa etmeye başlamadan önce orayı sevgilinin eşiğine benzetiyorlardı. Kâbe tasavvufî anlamda "ulûhiyet âlemi" (Üzgör, 1990:179) olarak ele alınır (Mesîhî G 233/1):

Benedürken yâr ışığın ehl-i diller Ka'beye

Başlamamış idi İbrâhîm-i âzer Ka'beye

Necâtî G 456/1

Âşığın sararmış yüzü "zer"e (altın) benzetilir. Âşık hac yapmak için yeterli sermayeye sahip kabul edilir:

Çihre-i zerd ile irer ışığıne ehl-i derd

Kim tavâf-ı Ka'be olur kuvvet-i zerle nasîb

Necâtî G 23/6

Sevgilinin kapısı Kâbe olunca âşığın gözyaşları zezem olur (Mesîhî G 193/5). Eskiden evlerin pencere ve kapıları kibleye doğru açılırdı. Âşık da göz penceresini sevgilinin eşiğine doğru açar:

İşigün yaşum ile hem-demdür
Meger ol Ka'bedür bu zemzemdür

Necâtî G 66/1

Dem-be-dem gönlüm gözin işigüne togru açar
Revzen-i beytini yani kibleye karşı açar

Mesîhî G 70/1

Kâbe teşbihinde önemli bir husus da Kurban Bayramı'nın hac mevsimine olmasıdır. Hac yılda bir kere olur. Âşık sevgilinin eşiğine ara sıra varmayı bununla açıklar (Ahmet Paşa G 262/4). Sevgilinin eşiği âşıkların kurban edildiği yerdir:

Didüm işigüne yüzüm süreyin güldi didi
İşte bak Ka'be gerek hâcî gerek kurbân ol

Necâtî G 336/3

Miraç Peygamberimizin Mekke'den Mescid-i Aksâ'ya oradan da semâya çıktığı kutlu yolculuğun adıdır. Orada Allah ile görüşmüştür. Ruhun yükselmesi ve manevi yolculuk olarak anlatılan miraçtan inananlar namaz kılmak suretiyle hissedar olabilirler (Uludağ, 1996:368). Bu münasebetle sevgilinin eşiği âşıkların miracı olarak ele alınır (Hayretî G 87/1):

İşigün dünyâda cânâ âşıkun mirâcîdur
Ahiretde cennet-i alâ-yi illiyyînidür

Necâtî G 167/2

Hâk-i pâyun ey güzeller şâhı başlar tâcîdur
Âsitânun ehl-i işkun arşîdur mi'râcîdur

Hayretî G 115/1

Eşiğin "Tûr-ı niyâz"a ve "Mescid-i Aksâ"ya teşbihi Kâbe ile aynı sebeplere dayanmaktadır (Yahya G 488/2; Bâkî G 333/1):

İşigün Mescid-i Aksâya mânend
Yüzün kible kaşun mihrâba benzer

Bâkî G 116/3

Âşık sevgilinin eşiğini bırakıp Kâbe'de karar kılacak olsa haremin güvercinleri onu "kalk kalk" diye uyarır (Zâtî G 965/4):

Kapunu koyup eger Ka'be kapusına varam

Harem hââmeleri oturunca kum kum ider

Nizâmî G 11/5

Sevgilinin eşiğinden ağıyar âşığı sürerken yine harem güvercinleri “ku ku”, “ne oldu, nereye gitti” (Asım, 2000:454) diyerek istifham ederler:

İşigünden beni sürerken agyâr

Haremden bir hamâme didi ku ku

Necâtî G 441/8

Eşik ve kapının secdegâha teşbihi de yine aynı sebeplere dayanmaktadır. Âşık sadece sevgilinin eşiğine secde eder (Necâtî G 456/3; Mesîhî G 8/2; Hayâlî G 373/2):

Gayra baş egmesek aceb midür

İşigi secde-gâha mensûbuz

Bâkî G 197/4

d. Devlet, Penâh, Süleymân Menzîli

Eşik ve kapının yüceliği, sığınak oluşu, güç ve kudret makamı oluşu dolayısıyla yapılan benzetmeler şu şekildedir: Bâb-ı kerem, divân, feth-i bâb, mesned-i izzet, mesned-i taht-ı saâdet, otak, sığınak, penâh, penâh-ı cân, sened, Süleymân âsitânı, Süleymân menzîli, taht, taht-gâh, taht-ı Süleymân, vatan vb.

Hz. Süleyman hükümdar bir peygamberdir. Rüzgar ve cinler onun emrine verilmiştir. Kırk yıl büyük bir ihtişamla devlet sürmüştür (Pala, 1995:490,491). Sevgilinin eşiği bu münasebetle Süleyman menziline teşbih olunur. Rüzgar onun eşiğinden geçerken dikkat etmelidir:

İşiginden güzer kıldukca iy bâd

Hazer kıl kim Süleymân menzilfidür

Şeyhî G 42/5

Hz. Süleyman ile karınca arasında geçen konuşma, sevgili ile âşık için bir model oluşturur. Sevgili Süleyman gibi kudretli âşık ise karınca gibi aciz

kabul edilir. Âşık sevgilinin kapısında karınca misali bir yer bulma ümidindedir:

Devlet-i ışkunda umaram kapunda yer bulam
Bahtı mûra gâh olur taht-ı Süleymân arz ider
Necâtî G 119/3

Sevgili sultan olunca eşiği devlet olarak telakki edilir. Onun kapısında kul olmak dünyalara değişilmez. Âşık için en büyük devlet sevgilinin yakınında olmaktır (Nev'î G 175/2; Bâkî G 321/5):

Kullugun saltanat berâberidür
İşigün kevn ile mekâna deger
Necâtî G 73/2

Sevgilinin eşiği devlet kapısı olunca “kerem kapısı”na dönüşür (Necâtî G 268/6). Güneş o kapıda elinde tasla gezen dilencidir:

Kâseyle şems devr edüben eşiğin gögün
Deryûze eylese nola bâb-ı keremdür
Ahmet Paşa G 33/10

Eşik ve kapının devlet kapısı olarak düşünülmesi beraberinde “divan” teşbihini de getirir. Sultan olan sevgili haftada bir divan eder (Necâtî G 296/3). Divan kelimesiyle huzurda el pençe divan durmak da kastedilir. Bey olan sevgili âşıkklarını kapısından sürmek yerine divana durdurmalıdır (Hayretî G 367/4). Âşıkkların etrafta görünmemesi divanın olmadığına yorumlanır:

Âsitânında görünmez oldılar üftâdeler
Ol güzeller şâhınun n'eyki yine dîvânı yok
İshâk G 127/4

Eşik ve kapının vatana teşbihi âşık münasebetiyledir. Âşığın vatani sevgilinin kûyu veya eşiğidir. Oradan ayrılamaz. Ayrılrsa huzur bulamaz (Şeyhî G 53/3; Ahmet Paşa G 148/3; Yahya G 192/1, G 337/3):

Kapundan dûr olan bâğ-ı İremde idemez ârâm
Garîbe nesne gelmez dâr-ı dünyâda vatandan yeğ
İshâk G 146/2

Âşık vatanda olmakla istediğine kavuşmuş olmaz. Sevgilinin eşiğinden muradı sevgilinin kendisidir (Tolasa, 2001:294). Sevgili ise kayıtsız tavırlarıyla âşığın halini bile sormaz. Bu durumda âşığın gurbeti ikiye katlanır:

Dimez nice sürinürsin kapumda sen de garîb
Kimesne bencileyin olmasun vatanda garîb

Necâtî G 24/1

Eşik ve kapının penâh (sığınak) ve senet olarak düşünülmesi de devlet teşbihi ile ilgilidir. Âşığa itibar kazandıran sevgilinin eşiği senedir:

İki cihânda ol bana âlî sened yeter
Bir kez başum kor isem iç işigi taşına

Necâtî G 491/3

Ey dil gerekse vâsita-i devlet-i ebed
Olmaz nigârün işigi taşı gibi sened

Bâkî G 43/1

e. Darü'ş-Şifâ, Âb-ı Hayvân

Eşik ve kapının bu unsurlara teşbihi âşıkla ilgilidir. Âşık aşk derdiyle hastadır ve şifası sevgilidedir. Eşik ve kapı mecaz-ı mürsel yoluyla sevgilinin yerine kullanılır. Eşik, dârü'ş-şifâ olsa da tabib (Bk.) sevgilinin kendisidir. Dolayısıyla âşığın asıl amacı sevgiliye ulaşmaktır (Mesîhî G 155/4; Bâkî G 396/3):

Devâyı bulmuş ol derde tabîbüm kapuyı tuymuş
Kapun dârü'ş-şifâsın Zâtî-i bîçâre yasdanmış

Zâtî G 583/7

Âşık başka yerde şifa aramaz. Onun eşiği ab-ı hayvân yeridir. Orayı bırakıp başka yerde ölümsüzlük arayanlar bir hayalin peşinden gider:

Der-i cânân koyup cihan gözeden
Âb-ı hayvanı kor seraba gider

Şeyhî G 51/6

f. Gülşen

Sevgilinin eşiğinin gülşene teşbihi güzellik dolayısıyladır. Baharistan, çemen, gülşen, gülzâr, zürefâ hirmeni gibi teşbihler yapılır. Gülşende sevgili gül olunca âşık bülbül olur (Zâtî G 867/1):

Garîbem sürme kahr ile kapundan
Ne var bir bülbülem gülşende olsam

Hayretî G 281/4

Sevgilinin eşiğinden hiç eksik olmayan rakip, karga (gurab, zağ) olarak değerlendirilir. O, çemende gezmekle bülbül olmaz (Necâtî G 163/7):

Habîb işigi rakîbe şeref virürdi velî
Çemende gezmek ile zâg andelîb olmaz

Necâtî G 221/3

Padişah olan sevgilin eşiği zarif kişilerle dolu bir harman gibidir. Âşık ise o harmanda bir tane olmasına şükreder:

Şükürün li'llâh Necâtî yine bir dâne durur
Pâdişâh işigi gerçi zurefâ hirmenidür

Necâtî G 112/7

g. Yastık (Bâlin, Bâliş)

Sevgilinin eşiği veya eşiği taşı âşığın yastığı olarak tasavvur edilir. Âşık için bu yastığa baş koymak büyük bir izzettir. Yastığı sevgilinin eşiği taşı olan bütün dertlerinden kurtulmuş olur, rahata erer. Kıyamet kopsa umurunda olmaz (Mesîhî G 159/8; Hayretî G 156/2; Yahya G 290/3):

Kul olup sana koyanlar işigün taşına baş
Gam-ı dünyâyı yimez kalmasa taş üstüne taş

Nevî G 203/1

Sürekli yatmak zorunda olan hastalar yastığa baş koymaktan ikrah ederler. Fakat âşığın gönlü sevgilinin eşiği taşına baş koymak hevesindedir:

Olur meyl-i dil efzûn âsitânı taşına her dem
Egerçi resmdür yastıktan ikrâh eylemek sayru

Fuzûlî G 238/3

h. Mısır, Kerbelâ

Sevgilinin Hz. Yusuf'a (Bk.) teşbihi münasebetiyle onun eşiği ve kapısı Mısır olur. Sevgilinin mekanında âşık suretâ gedâ hakikatte ise sultandır (Yahya G 180/4). Sevgili âşığı âsitânına almakla onu Mısır'a sultan eyler. Bazen de ahdine vefa göstermez, sözde kalır:

Âsitânın bana mesken kıldı ol Yûsuf-cemâl

Rûm şâhı bir kulun san Mısra sultân eyledi

Hayâlî G 595/3

İşigüni vade itdün itmedün gitdi vefâ

Söz ile kaç kez beni sen Mısra sultân eyledün

Necâtî G 289/4

Sevgilinin eşiğinin Kerbelâ'ya teşbihi âşıkların orada öldürülmesi, kan ve gözyaşı dolayısıyladır. Hz. Hüseyin'in şehadetine telmih vardır (Hayâlî G 511/6).

i. Eşiği Taşı, Eşiği Toprağı

Eşik ve kapı benzetmesinde üzerinde durulması gereken bir husus da eşiği taşı ve eşiği toprağıdır. Eşik ve kapı maddesini ayrıntılı olarak işlemekle beraber benzetilenlerin farklı oluşu nedeniyle kısaca değinmekte fayda var.

Eşiği taşı ile ilgili teşbihler şu şekildedir: Baliş, balin (Bk.yastık), mezar taşı, mıknatıs, sened, tâc, tâc-ı devlet vb. Âşık öldüğünde ravzâ-i cennet civarına gömülmeyi ve sevgilinin eşiği taşıyı mezar taşı yapmalarını ister:

Mezârum ravza-i cennet civârı ola öldükde

Dikilse başum üstine nigârun işigi taşı

İshâk G 299/2

Sevgilinin eşiği taşı âşık için devlet tâcıdır. Onunla taçlanan âşık sevgilinin ayağı tozunu (Bk.) gözlerine sürme yapar (Hayretî G 335/2, G 83/1):

İşigi taşı başuma şâhâne tâc idi
Ayağı tozu gözüme kuhl-i cilâ idi

Hayretî G 468/4

Sevgilinin eşiğine bir defa yüzünü süren âşık artık oradan ayrılamaz. Bu münasebetle eşik taşı mıknaîs âşığın yüzü de demir olarak tahayyül edilir:

Eşigin taşı Hayâlînin yüzünden gitmeye
Seng-i mıknaîs ola bir yana âhen bir yana

Hayâlî G 21/6

Eşiği toprağı genellikle âşığın yüzünü sürmesi ve orayı gözyaşlarıyla yıkaması dolayısıyla ele alınır. Bazen âşığın kirpikleri gözyaşlarının çıkmasına engel olur (Necâtî G 273/4; Fuzûlî G 295/2). Eşiği toprağı âşığı zerre iken âfitâb yapar (Hayretî G 10/1). Sevgilinin eşiğinin toprağına yüzünü süre süre âşığın sararmış yüzü altına dönüşür:

Zer-i nâb oldı rûy-ı zerd ammâ
Kaçan ol hâk-i asitâne deger

Bâkî G 113/4

Eşiği toprağı ile ilgili benzetmeler şu şekildedir: Âb-ı hayât menbâ'ı, çeşme-i hayvân, ser-çeşme-i hayvân, âb-ı zemzem, firdevs-i âlâ, Ka'be-i dil, secdegâh, iksîr, iksîr-i ledün, cevher, cilâ, dermân, nûr-ı basar, nûr-ı çeşm, çeşme-i nûr, kuhl, sürme, tûtiyâ, küâh vb.

Eşiği toprağının âb-ı hayâta teşbihi âşığın orada can bulması dolaysıyladır. Harem münasebetiyle de âsitânı hâki, zemzem ilişkisi kurulur. Âşık firdevs-i âlâ demekle âsitânı hâkini kasteder (Şeyhî G 25/2, G 65/5; Bâkî G 65/3, G 221/1):

İşigün hâkine ser-çeşme-i hayvân dirler
Kapuna matla'-ı horşîd-i dırahşân dirler

Bâkî G 144/1

Sevgilinin eşiği tozuna yüz sürmeyen güneş ve ay altın iken bakır olurlar. Eşiği tozu rengi itibarıyla altına benzetilir:

İşiği tozu ne iksîr olur ki şems ü kamer
Yüzünü sürmeyecek altun adı bakır olur

Necâtî G 169/3

Sürme göz kenarlarına ve kirpiklere sürülen ince, madenî kara boya veya toza denir (Koçu, 1996:211). Toprakla olan benzerliği dolayısıyla sevgilinin eşiği tozu sürme, tûtiyâ, kuhl ile birlikte anılmıştır. Göze kuvvet vermesi, göz ilacı (Parlatır, 931:2009) olarak kullanılması yaygındır. Âşık sevgilinin eşiği tozunu gözlerine sürme olarak çeker:

İşiği topragıdur nûr-ı çeşm ü çeşme-i nûr
Cilâyiçün gözüme hâk-i der dirig itme

Şeyhî G 151/2

Cevher topraktan çıkarılır ve su ile ayrıştırılır. Âşığın yaşlı gözlerinde biriken eşiği tozu hem cevher hem de sürme olarak anlaşılabilir. Sevgilinin eşiği tozu âşık için cevher değerindedir:

İşigün tozın aceb mi tutsa çeşm-i ter azîz
Cevheri olan katında çûn olur gevher azîz

Nizâmî G 41/1

Güneş ve ay parlaklıklarını gözlerini sevgilinin eşiği tozuna sürmelerine borçludur. Sürme pahalı bir metadır. Fakat sevgili bunları aya ve güneşe hayrına verir:

Rûşen olur mı idi gözleri şems ü kamerün
Sürmesi olmasa bunların eger hâk-i derün

Mesîhî G 128/1

Hâk-i derindür ol ki dün ü gün sevâb için
Hem aya sürme hem güneşe tûtiyâ verir

Fuzûlî G 109/4

Eşiği tozunun secdegâh ve Ka'be-i dile teşbihi kutsallık doldayısıyladır (Bk.Kâbe; Şeyhî G 3/1; Fuzûlî G 175/1). Âşığın başı göğe erse sevgilinin eşiği tozu onun külahı olacaktır:

İrerse başı Necâtînün ey meh eflâke

İşigi tozu anun başına külâh yiter

Necâtî G 157/5

F. AYAĞI TOPRAĞI (HÂK-İ PÂY)

1. Umumi Olarak Ayağı Toprağı

Sevgilinin yüceltilmesi temeline dayanan ayağı toprağına değer affetme onun izini, tozunu, ayağı toprağını âşık açısından kıymetli kılar. Çünkü sevgiliye ait her şey değerlidir. Bu münasebetle divanlarda önemli bir yer tutan ayağı toprağı üzerine birçok teşbih ve mecaz ortaya çıkmıştır. Divanlarda şu kavramlar rastlanır: Ayağı toprağı, ayağı tozu, ayağı bastığı yer, izi, izi tozu, tozu, hâk, izi kumu, hâk-i reh, gerd-i reh, hâk-i pây, hâk-i kadem, nişân-ı pây, gubâr, gubâr-ı pây, gubâr-ı reh vb.

Ayağı toprağının en belirgin hususiyeti âşığın ona ulaşmak için canını vermeye hazır olmasıdır. Mecaz-ı mürsel yoluyla aslında kastedilen sevgiliye ulaşma isteğidir. Bu münasebetle âşık sevgilinin yoluna, izine veya ayağı toprağına “canlar nisâr etmek” ister. Canını ortaya koyar (Ahmet Paşa G 152/3; Necâtî G 169/6):

Ey hûr-i cinân ayaginun tozuna Ahmed

Cân ile cihân oynamacuk hoşca degül mi

Ahmet Paşa G 327/5

Sevgilinin ayağı toprağı kıymetlidir. Bu münasebetle satın alınması çok zor olan bir metadır. Oluşturulan pazar, pazarlık kurgusu etrafında âşık onu canıyla, iki cihanı satarak vb. şekillerde almaya çalışır. Fakat pahasına güç yetiremez (İshâk G 175/5, G 310/4; Hayâlî G 535/3) :

Yâ Rab ne hüsn olur bu nice behcet ü behâ

Ki olmaz ayağı tozuna can u cihan behâ

Şeyhî G 1/1

Cân nakdine virür misin izün tozın didüm

Nâz ile didi kim alımazsın bahâyadur

İshâk G 60/4

Ayağı tozuna yüz sürmek ile âşıkların değeri artar. Ay ve güneş sevgilinin ayağı tozuna yüz sürdükleri için dünyanın başı üzerinde yer etmişlerdir (Fuzûlî G 300/2):

Ayagun toprakına yüz süreli mihr ile mâh
İtdiler yer başı üstinde şehâ gerdûnun

Hayretî G 215/4

Seher yeli veya nesîm ılık ve tatlı esen rüzgara denir. Sevgilinin ayağı toprağı rüzgar yardımıyla başka yerlere taşınır. Böylece her yeri güzel kokular kaplar (Bâkî G 228/3):

Ser-be-ser bûy-ı dil-âvîz ile toldı bu cihân
Ayagun tozına yüz süreli bâd-ı seheri

Şeyhî G 204/4

Normal yollardan sevgilinin ayağı toprağına ulaşamayan âşık sihirle sevgilinin eşiğinde süpürge olmak ister. Böylece ara ara onun ayağı tozuna yüzünü sürebilecektir:

Sihir eger bilsem işigünden olurum cârûb
Ayagun tozına yüz sürmek için gâh gehî

Nizâmî G 119/7

Sevgilinin izi tozunun vatan olarak tasavvuru, onun kûyunun âşığın vatani olarak düşünülmesine bağlıdır. Sevgilinin toprağından uzak olan âşık gurbet yaşar. Vatan özlemiyle gözyaşı döker. Âşığın gözleri ile ayağı toprağı arasında ilgi kurulur (Ahmet Paşa G 148/3):

Giryeye kılsam ne aceb hâk-i rehinden dûram
Hep garîb aklamaya hubb-i vatandır bais

Bâkî G 28/3

Âşığın gözyaşları ile sevgilinin ayağı tozu arasında ilgi kurulur. Gözyaşları sevgilinin ayağı toprağı, ayağına düşmüş yetimler olarak tahayyül edilir (Hayâlî G 327/6). Âşığın kanlı gözyaşları toprağı “kân-ı Bedahşân⁹⁰”a veya kıpkırmızı güle çevirir (Ahmet Paşa G 91/3):

⁹⁰ “Bedahşân, Tacikistan’da lâ’l taşları ve madenleri ile ünlü bir bölge”nin adıdır. Lâ’l beyaz bir taş olduğu halde ciğer kanına batırılıp güneşe bırakılır, kanı içine çekmesiyle kırmızı renk almıştır (Parlatır, 2009:170; Onay, 2007:258; Pala, 1995:341).

Lal-gûn katreler akıtduğı demler çeşmüm

Ayagun toprağına kân-ı Bedahşân dirler

Bâkî G 144/5

Âşığın sararmış yüzü altına, gözyaşları gümüşe benzetilir. Âşık sevgilinin ayağı toprağına yüzünü ve gözünü sürerek muradına ulaşmak ister. Sararmış yüzünü izi tozuna süren âşık için toprak ve altın birdir:

Ayagun toprağına sürsem yüzüm gözüm nola

Görmek olmaz her murâdı sîm ile zerden ırag

Necâtî G 267/2

İzün tozına urmuş rûy-ı zerdin âşık-ı şeydâ

Fenâ ehli katında hâk ü zer yanî ber-â-berdür

Bâkî G 149/4

Ayağı tozu göz-sürme (Bk.) ilişkisi içinde tasavvur olunur. Bu yüzden âşığın gözleri sevgilinin ayağı tozu ile doludur. Gözlerin kum saatine teşbihi bu sebeptendir (Mesîhî G 157/4). Göze şifa olan bu toz âşığın gözlerinin pasını açarken başkalarına fayda etmez (Mesîhî G 2/6, G 111/5). Âşık onunla düşmanlarının gözünü kör eder:

İki şîşe gözüm izün kûmından

Dolısar bir gün ammâ sâati var

Necâtî G 86/2

Ragm-ı agyâra Mesîhî ayagun tozın alup

Bir avuç toprağ ile düşmenini kûr eyler

Mesîhî G 89/5

2. Ayağı Toprağı ile İlgili Benzetmeler

a. Sürme

Ayağı toprağı; göze güzellik vermesi, görme kuvveti ve şifa olması bakımından göze çekilen sürmeye teşbih edilir. Bu münasebetle sürme, kuhl, kuhl-ı cilâ, kuhl-ı cevâhir, kuhl-ı İsfâhân, tûtiyâ, cilâ-yı tûtiyâ, nûr-ı ayn, nûr-ı

dide, nûr-ı dîde-i ahbâb, nûr-ı 'izzet, nûr-ı basar vb. şekillerde kullanılır. Değerli olması, topraktan çıkarılması, özünün toprak olması, toz şeklinde olması ve renk benzerliğinden dolayı da gevher, cevher, iksîr, zer vb. teşbihlere konu olur.

Hâk-i kûy ve eşiği toprağında (Bk.) olduğu gibi ayağı toprağı da âşığın gözüne sürmedir. Tûtiyâ, göze ilaç olarak çekilen bir çeşit terkiptir. Tûtiyâ bir taşın adıdır. Bu taş dövülerek toz haline getirilir ve sürme olarak kullanılır. Sûdî, tûtiyâyı Hâfız Şerhinde “göz otu” olarak açıklamıştır. Göze görüş kuvveti ve parlaklık verir (Onay, 2007:394; Koçu, 1996:211,235). Ayağı toprağı âşığa “nur-ı izzet”tir:

Tozun cevahirini gözüm görelî buldum
Hem sürme-i basiret hem kuhl-i rûşenâyî
Şeyhî G 176/2

İşigün taşı başumda benüm tâc-ı saâdetdür
Ayağun toprağı iki gözümçün nûr-ı 'izzetdür
Hayretî G 83/1

Kuhl, sürme anlamında kullanılmakla beraber genellikle İsfâhân şehri ile anılır. Ferheng-i Ziya'da sürmeyle ilgili “İsfahan'da bir köyün adıdır ve sürme madeni oradadır.” denir. Sürme “mildân” ya da “sürme-dân” denilen küçük bir kutunun içine konulur. Pirinç madeninden ince bir “mil” ile göze, kirpiklere çekilir. Eskiden çok yaygın olan bu uygulama tedavi amaçlı olduğunda “kehhâl” denilen göz hekimi tarafından çekilirmiş. Diğer bir amacı ise süslenmektir ki eskiden sürmeli gözler makbul sayılırmış (Koçu, 1996:211; Onay, 2007:247-248). Sevgilinin izi tozunu âşık İsfahan sürmesinden üstün tutar. İsfahan ehli bile ayağı tozu sürmesi gibisini henüz görmemiştir (Necâtî G 315/6, G 619/3; Hayâlî G 343/2; Bâkî G 148/2). Âşık sevgilinin ayağı tozu varken “kuhl”e bakmaz:

Bakmayam kuhl-i safâhâna iki gözüm için
Ayagun tozu gibi derdüme dermân degüla
Necâtî G 501/5

Hâk-i pâyün koyuban kuhle nazar eyler ise
Gözine dura Mesîhî kulunun hâk-i derün

Mesîhî G 127/6

Ayağı toprağı sofinin görmeyen gözüne fayda etmez (Mesîhî G 2/6). Rakibin gözlerini kör eder, kimseleri görmez olur. Beyit zengin bir tenasüp ve çağrışım üzerine kurulmuştur:

Hâk-i pâyün çeşmine kuhl eyleyelden iy perî
Şimdi âdem görmez olmuşdur rakîbün gözleri

Nev'î G 517/1

Veled Çelebi'nin Aynü'l-Cem isimli eserinde bahsedildiğine göre eski zamanlarda Babilli bir zatın yaptığı kuhl ile uzak mesafeler, yıldızlar kendi konularında çok net görünür, duvar gibi katı cisimlerin bile arkasını gördürmüştü (Onay, 2007:247). Âşık ayağı tozu sürmesiyle semanın ve arzın sınırlarına vakıf olur:

Keşf ola sırr-ı semâvât ile gayb-ı arzeyn
Ger ola gözlerüme sürme ayagun tozu

Nizâmî G 115/4

Âlem-i gaybun tarîk-i seyrini bilsem didüm
Didi kuhl eyle gözüne gerd-i râhumdan benüm

Zâtî G 878/6

Sürme bir terkip sürecinden geçerek hazır hale gelir. Topraktan olması hasebiyle gevher söz konusu edilir. Kıymet açısından da elmas, zümrüt, yakut taşlarına da cevher denir. Âşığın gözyaşı cevheri sevgilinin ayağı toprağı tûtiyâsına karıştır:

Bilürsin nûr-ı dîdem tûtiyâya katılır cevher
N'ola aglarsa hâk-i pâyüne çeşm-i güher-pâşum

Bâkî G 322/4

Bu karışımın belli ölçülerde olması gerekir. Bu ölçüyü âşığın göz terazisi ayarlar. Göz-terazi kavramları ile su terazisi⁹¹ imajı akla gelmektedir. Cevherin topraktan ayrıştırılması için su kullanılır. Bu iş için özel bir düzenek kurulur:

Ben izün tozını gördüm ayagun toprağı hakkı

⁹¹ Su Terazisi ile ilgili Bk. (Kurnaz, 1997a).

Çekilse sürmeden eksük degüldür göz terâzûdur

Necâtî G 191/5

Nisâr-i hâk-i pâyin lâyıkı bir gevher isterdim

Kamu gözden geçirdim katre katre eşk-i gâltanı

Fuzûlî G 266/6

Terkip, cevher benzetmesi iksiri hatıra getirir. İksir, madenleri altına dönüştüren kimya olarak tarif edilir ki varlığı hayalîdir. Bakıra tutulsa altına çevirdiğine inanılır. Mecazen deva veya mürşit için kullanılan bir tabirdir (Asım, 2000:380,447; Onay, 2007:203). Bu münasebetle ayağı toprağı iksir teşbihi ortaya çıkar. Cıvaya benzetilen âşığın gözyaşları hazırlanan iksir için gereklidir. İksire talip olanlar ayağı toprağını alsalar maksatlarına ulaşırlar (Necâtî G 607/2):

Göz yaşın ayagı tozuna harc eder gönül

Zîrâ gerekli tâlib-i iksîre jîvedür

Hayâlî G 78/3

Tâlib-i iksîr olan alsun ayagun tozını

Basdı iksîri senün cevher-sitân-ı makdemün

Nev'î G 237/3

Ayağı tozu âşığın gözünde izzet sürmesi olur. Cevher olan sevgilinin ayağı tozunun kıymetini ancak âşık bilir (Hayretî G 26/1):

Hâk-i pâyi kadrini uşşâka sor bilmez hired

Cevherî olan bilür nâdân ne bülsün cevheri

İshâk G 336/4

Toprağın toz halinde oluşu ve rengi itibarıyla cevher ve altına teşbihi de söz konusudur (Ahmet Paşa G 157/6; Necâtî G 184/4; İshâk G 339/5):

İşüm altun olmasun mı Zâtî ol sîmîn-berün

Hâk-i pâyi vasfını gayetde cevher eyledüm

Zâtî G 949/7

Ayağı tozu münasebetiyle anılması gereken bir diğer husus da rüzgar-toz ilgisidir. Âşığın sevgiliye ulaşması mümkün değildir. Bu yüzden o saba rüzgarı ile konuşur, sevgiliden haber alır. Rüzgar sevgilinin ayağı toprağını

âşğın gözlerine getirir. Çünkü onu rüzgardan başka gören olmamıştır (Ahmet Paşa G 91/5):

Ey Mesîhî gözün aç bâd-ı sabâya karşı
Ayağı toprağına kıldıysa hakk-ı nazarun
Mesîhî G 128/5

Bu gün âlemde bir serve hevâdâram ki bir kimse
Ayağı tozına yüz sürmemişdür bâddan gayrı
Hayretî G 342/2

Müjde-i vaslında yârün ey sabâ gerçek misin
Ayagun topraguna cânım fedâ gerçek misin
İshâk G 200/1

b. Anber, Misk

Sevgilinin ayağı toprağı koku ve renk münasebetiyle amber, âbîr, ıtır, misk, müşğ, nafe, za'ferân gibi maddelere; görünüşü ve kullanımı dolayısıyla da pirâyeye (süs), behak (benek), gül-i sîrâb, tuhfe, armağan gibi kavramlara teşbih olunur.

Ayağı tozunun güzel kokulu olduğu tasavvuru kokusuyla bilinen yukarıdaki unsurlara teşbihin nedeni olur. Onun ıtır kokusu karşısında misk revaçtan düşer, İsfahan yolları bağlanır. Sevgilinin ayağı toprağı varken misk aramaya Hoten'e gitmeye gerek yoktur. Amber sevgilinin ayağı tozuna benzediği için pazarda satılır. Attara benzetilen rüzgar onu "direm direm" satar (Ahmet Paşa G 103/4; Necâtî G 90/2; Hayretî G 206/4):

Hâk-i pâyun ıtrını ol zülf etekten saçtugı
Bu sebebdendür ki Çinde misk inen olmaz revâc
Ahmet Paşa G 25/6

İzün tozın sabâ yili satar direm direm
Misk ü abîr kadrini attâr yeg bilür
Necâtî G 204/4

Ayağı tozunun armağan olarak tasavvuru kıymetli oluşu dolayısıyladır. Âşık gözlerinde sakladığı ayağı tozunu cennet hurilerine armağan olarak götürmek ister:

Gözümde saklaram ölicecek hâk-i pâyunı
Hûr-ı behište gâyet eyü armagân olur

İshâk G 39/5

Ayağı tozunun rüzgar vasıtasıyla âşığa ulaşması da sevgiliden armağan olarak kabul edilir (Hayâlî G 634/5):

Hâk-i rehün sabâ yili âşıka armagan ider
Hak bu ki ayagun tozu tuhfe-i rûzgârdur

Bâkî G 88/4

Ayağı tozu yüz süsleme ilgili kavramlarla birlikte kullanılır. Nitekim sürme de bir yüz süsleme malzemesidir. Ayın üzerindeki benekler (behak) sevgilinin ayağı tozuna yüzünü sürdüğü için oluşmuştur (Necâtî G 335/6). Sevgilinin ayağı tozu gökte meleklerin yüzünü süsler:

Sen şehin gerd-i rehin mâh alıp ayesine
Çarh eder gökte melâ'ik yüzü pîrâyesine

Hayâlî G 534/1

c. Tâc

Sevgilinin ayağı toprağı kıymetinden dolayı âşığın başının tacı olarak kabul edilir. Bununla ilgili teşbihler şu şekildedir: Tâc, tâc-ı ser, tâc-ı ser-i cevzâ, ser-tâc, ser-tâc-ı saadet, tâc-ı şeref, tâc-ı devlet, devlet nişanı, dürretü't-tâc, külâh vb.

Padişahların başlarına giydikleri taç hükümdarlık alametidir. Değerli taşlarla süslüdür. Şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri külaha da taç denir (Onay, 2007:380). Sevgilinin ayağı toprağına atfedilen değer dünyada insan için en yüksek mevki olan sultanlık ile ele alınır. Âşığın sultanlığı onun ayağı tozunu başına taç etmesindedir. Âşık başında ayağı tozuna yer var iken onu gözlerine bile vermez :

Virmezem iki gözümün birine ey nûr-ı ayn

Ayağın tozunu başımda ana yer var iken

Hayâlî G 387/4

Sevgilinin ayağı tozunu başına taç edenin işleri altın olur. Altının kıymetini “cevher-şinas” olanlar bilir ki âşıktan başkası değildir (Zâtî G 569/7; Nev’î G 124/2). Sevgilinin ayağı tozu ile sultan olan âşık dünyadan haraç alır:

Hâk-i pâyun idinür her kim ki tâc

Çarh-ı ser-keşden alur darb-ı harâc

Mesîhî G 26/1

Sevgilinin ayağı tozu âşığın başına bazen taç olur bazen de tacı süsleyen değerli taşlar olur. Başa takılması münasebetiyle taç ile külah aynı bağlamda kullanılır. Sevgilinin ayağı tozu âşığa “devlet ve izzet” külahı olur:

Cevherinden tozunun üstâd-ı sayyâg-ı sabâ

Lâleye la’lin küleh nesrîne tâc-ı zer düzer

Şeyhî G 26/2

İşigün mesned-i taht-ı saâdet

Gubâr-ı hâk-i pâyun dürretü’t-tâc

Hayretî G 32/3

Başum üstinde görenler hâk-i pâyundan eser

Devlet ü 'izzet külâhın bir gedâ geymiş sanur

Hayretî G 1041/4

Başına sevgilinin ayağı tozunu başına tac yapan âşık kendi benliğini terk eder (Ahmet Paşa G 298/2). Dünyanın gözünde çöp kadar değeri kalmaz (Hayâlî G 571/2):

Gedâ kim hâk-i pâyını nigârun tâc-ı ser kıldı

Gözine çöbce görünmez bu taht u bahtı sultânun

Şeyhî G 100/2

d. Âb-ı Hayvân, Âb-ı Rahmet, Cân Menzili, İsi-i Meryem, Yüzü Suyu

Ayağı toprağının bu unsurlara teşbihi âşık dolayısıyladır. Âşık için sevgilinin bulunduğu yer can, hayat kaynağıdır. Ona ulaşmak için “namus ve

âr"dan geçer. Âşık aşk ateşi ile yanmaktadır. Bu ateşi sevgilinin toprağı söndürebilir. Burada asıl maksat vuslattır (Şeyhî G 42/1):

Saç tozundan oduma tâ sakın ola bu leheb
Âb-ı rahmetdür dem-i Ahmed hakıyçün bu türâb
Şeyhî G 6/6

Tâc-ı ser seng-i belâ yüz suyu hâk-i kademün
Yeter ey dost yeter bana ne nâmûs u ne âr
Necâtî G 63/6

Ayağı tozu, hayat vermesi bakımından âb-ı hayat ile Hz.İsa'ya teşbih edilir (Ahmet Paşa G 23/9):

Ayagın topragina cân virse sultânlar ne gam
Nice şehirler hâk idüpdür Âb-ı Hayvân hasreti
Ahmet Paşa G 350/2

Gerd-i râhun azm-i gerdün itdi kim bu kadr ile
Şöhre-i âlem hemîn İsi-i Meryem olmasun
Fuzûlî G 234/3

e. Secdegâh, Mihrâb, Dâl-i Devlet

Bu unsurlara teşbih daha çok sevgilinin ayağı izi dolayısıyladır. Teşbihin temelini şekil olarak ayak izinde bulunan kavis oluşturmaktadır. Ayak izindeki kavis dolayısıyla secdegâh, mihrâb, dâl-i devlet benzerliği kurulur. Bazen sevgilinin atının ayak izi de aynı mülhaza ile ele alınır (Ahmet Paşa G 123/8; Yahya G 280/2, G 473/8):

Na'alçen şeklini mihrâb idindi cümle âşıklar
Ayagun basduğı yer mübtelâlar secdegâhıdur
İshâk G 77/6

Yolunda kebkebün nakşı sanasın necm-i hâdîdür
Na'alçen izlerün gördüm didüm bu dâl-i devletdür
Yahya G 95/3

G. NAZ, HANDE

1. Umumi Olarak Naz ve Hande

Sevgilinin karakteristik özelliklerinden biri de “naz”ıdır. Naz, sözlükte kendini beğendirme amacıyla yapılan gösterişli hareket, bir şeyi beğenmezlik edip karşısındakini yalvarmaya mecbur etme, el üstünde yetiştirilmekten kaynaklanan şımarıklık, yalvarma, rica gibi anlamlara gelmektedir (Parlatır, 2009:1269). Naz bilmezlikten gelmek, aldırış etmemek, kendini çekmek suretiyle yapılır (Üstüner, 2007:119; Bâkî G 73/5). İşve, şive, girişme, cilve olarak da karşımıza çıkan bu hususiyete aşağıda bahsedileceği üzere sevgilinin “hande”sini de ekleyebiliriz:

Tîg-i gam yaralarından ana dil kan aklar

Ol şeker hande ile yaramuza tuz urur

Hayretî G 73/2

Âşinâlık virmeyüp bîgâne resmin kullanur

Nâz ider her gördüğince bir zaman bilmezlenür

Bâkî G 73/2

Şive güzelliklere ve yüceliklere, denir. Salikin halinde bazen olup bazen olmayan ilahi cezbeye denir ki salik bundan dolayı mağrur ve mağlup olur. Naz ile maşuk bazen âşığa kuvvet verir, bazen âşığı aldatır (Bayburtlugil, 1985:348-349). Sevgili güzelliğin zirvesinde olduğu için âşığa yüz vermez, işvelenir. İşve hem sevgiliden hem de onun güzelliğinden kaynaklanır. Gazâlî'ye göre “hüsnün işvesi bir yemek, maşukluğun işvesini de tuz” dur. Dolayısıyla maşukluğun işvesi, cilvesi ve nazı maşukun “melâhat⁹²”ıdır (Pürcevadi, 1998:186).

Fahrüddin Irâkî, Leme'ât adlı eserinde işve ile ilgili şunları söyler: “Hüsnün işvesi başka, maşukluğun işvesi başkadır. Güzelliğin işvesi başkasına yönelik değildir ve dışarıyla bağlantısı yoktur. Fakat maşukluğun işve, cilve ve nazı âşığın katkısıyla olur. O olmadan gerçekleşmez. Kaçınılmaz olarak işte burada maşuka âşık gereklidir.” (Pürcevadi, 1998:187)

⁹² Sevimlilik, şirinlik (Pürcevadi, 1998:186).

“Güzellik meta’ı” pahalınca âşığın alim gücü naz ve şiveye yeter. Âşık naz ve şivenin muhatabı olur (Nev’î G 500/5, G 546/1):

Çıkdı metâ’-ı hüsn ü melâhat bahâlara
Hep nâz u şîvedür satılan mübtelâlara

Nev’î G 454/1

Kirişme, işve, mutlak güzelliğin bakmasıdır. İşve, eserlerin suretlerinde sonsuz belirmedir. Edâ ise ilahi cezbedir (Üzgör, 1990:179). Sevgilinin cilvesi ile bir zerre olan âşığın vücudu yok olur. Sevgilinin bir bakışı yıkmadık gönül bırakmaz (Fuzûlî G 250/5):

Dîdâr-ı yâr cilvede gayrun şühûdı yok
Gün pertevinde zerrelere hîç vücûdı yok

Nev’î G 22/1

Girişmelerle nigâh idicek o şehr-âşûb
Kalur mı Nev’î dil ki olmaya harâb u yebâb

Nev’î G 23/5

Mevlana “Nazlanmak gül gibi nazik ve güzel olan bir yüz sahibine yakışır.” der (Konuk, 2006:573). Sevgili baştan aşağı nazdır. O tamamen nazdan ibarettir. Naz elbisesi giyer, naz atına biner, nazlı nazlı güler, naz ile yürür, nazlı nazlı salınır, naz uykusuna yatar vb. Güzellik ile birlikte mütalaa edilen naz, cemel kitabının fasl ve bablarıdır (Nev’î G 164/3):

Ey mushaf-ı cemâl cemâlün kitâbınun
Her faslı faslı-ı şîve vü her bâbı bâb-ı nâz

Nizâmî G 43/5

Serv-i bülend-kâmet ü ma’şûk-ı dil-nevâz
Olmuş nihâl-i gül gibi başdan ayaga naz

Ahmet Paşa G 118/1

Öldürürsin âşıkı nâz ile refât eyleme
Dostum sen hod ser-â-pâ turdugunca nâzsın

Nev’î G 325/2

Sevgili nazlanmayı eksik etmemelidir. Çünkü naz için gerekli olan bütün sebepler kendisine verilmiştir. Sevgili âşığın kanını dökerken yüzünü bürer. Bu durum içerken bile nazlanmasına yol olur:

Eksik itme nâzın ey meh kim virilmişdür sana
Zülf ü hâl ü çeşm ü ebrûda tamâm esbâb-ı nâz

Ahmet Paşa G 125/5

Gözi kanum dökicek gül gibi dürer yüzini
Şol güzeller gibi kim içer iken nâzlanur

Necâtî G 109/5

Sevgiliye verilen “naz esbabı” diğer güzellik unsurlarıyla birlikte ele alınır. Sevgilinin şivesi saç, kirpik, kaş ve göz birlikteliğiyle ortaya çıkar:

Sana karşı güzeller şîvede nâ-çâr olurlar hep
Saçun fitne müjen hûnî kaşun câdû gözün sâhir

Nev’î G 125/4

Sevgilinin nazının âşığa yansıması bazen “cevr ü cefa” olarak ele alınır. Bazen de cevr ile naz birlikte ele alınır. Sevgili naz ile âşığa cefa etmekte ustadır. Güzeller bu sanatı öğrenmeye ona gelmelidir (Bk. Cevr,Cefa; Ahmet Paşa G 48/3; İshâk G 253/2; Hayâlî G 83/4):

İşve vü nâz u itâb öğrenmek içün hûblar
Ey cefâ-pîşe sana gelmek gerekdür san’ate

İshâk G 278/5

Geh cefâ kılsun niyâz ehline geh nâz eylesün
Nâz iderse âşika ol şûh-ı tannâz eylesün

Bâkî G 388/1

Naz, az ve çok tezdâdı içinde verilir. Âşık bazen nazdan şikayetçi gibi görünür. Sevgiliden az naz yapmasını ister (Üstüner, 2007:119; Ahmet Paşa G 323/7; İshâk G 259/5). Bazen de yapılan nazı az bulur. Çünkü naz dolaylı olarak sevgilinin âşığa meylidir. Sevgili ise naz yapmakta çok maharetlidir. Öyle ki naz yapmaya dahi nazlanır:

Ol serv-i nâz nâza dahi nâz eder dirig
Ehl-i niyâza merhametin az eder dirig

Ahmet Paşa G 141/1

Niçe bir cevr ü cefâ vü niçe bir şîve vü nâz
Seni çok çok sevene bunda ne var bu dahi az

İshâk G 95/1

Sevgilinin nazına karşılık âşık niyazdadır. Naz ile niyaz kelimelerinin kafiyeli oluşunun bu kullanımda etkili olduğu söylenebilir. Âşıklar niyaz ehli olarak tarif edilir. Sevgilinin bir nazına âşığın yüz bin niyazı vardır (Ahmet Paşa G 141/1; Hayretî G 357/4; Hayâlî G 114/1; Bâkî G 388/1):

Dir imişsin kullarumçün izz ü nâzum var benüm
Serverâ bir nâzuna yüz bin niyâzum var benüm

Hayretî G 291/1

Nazenînler çü nâza başladılar
Hayretî biz niyâza başlayalım

Hayretî G 301/7

Sevgili naz ile salınır, naz ile yürür. Bu hayal genellikle “serv” ile bağlantılıdır. Servinin rüzgarda salınması sevgilinin yürüyüşüne teşbih edilir. Servi onun yürüyüşü karşısında hayran kalır. Salınmak yürürken bir sağa bir sola eğilmektir ki mevzuniyeti nisbetinde yürüyüşe letafet katar. Sevgilinin salınması nazından kaynaklanmakta, naz ile olmaktadır. O bu haliyle âşıkların aklını başından alır (Bk. Reftâr, Servi; Mesîhî G 108/6; Hayretî G 271/1; Fuzûlî G 20/6; Bâkî G 520/2):

Kaçan kim nâz ile reftâr iderler serv-kâmetler
Kopar âşıklarun başına ol demde kıyâmetler

Bâkî G 166/1

Reftâre gelüp nâz ile mestâne salındı
Âyâ ne belâdur ki yine câne salındı

Bâkî G 510/1

Sevgilinin nazlı oluşu nazlanarak büyütülmesi, el üstünde tutulması dolayısıyladır. Bu durum âşıklar arasında kavgayı büyütür:

Yüz nâz ile gonca-i ra'nâyı büyütdük
Bülbülleri bin var ola gavgâyı büyütdük

Hayâlî G 275/1

Naz ile ilgili dikkat çeken diğer bir husus da sevgilinin naz atına binmesidir. Sevgili naz atına binince saçları kemend olup can avlamaya başlar. Zaten güzeller naz atına binip yağma (türktâz) yapmaktadır. Sevgili

naz atına binince bütün güzeller ayakta kalır (Bk.Saç; Hayretî G 225/4; İshâk G 89/6; Bâkî G 294/1):

Üftâdeler şikeste vü mecrûh u pâ-y-mâl

Hûbân semend-i nâza binüp türktâzda

Bâkî G 446/4

Sana yiter güzel olmaz kalur ayakda kamu

Semend-i nâza kaçan serverâ süvâr olsan

Zâtî G 750/4

Naz; göz, gamze, kaş gibi güzellik unsurlarıyla birlikte ele alınır (Bk.Bu Unsurlar). Gamze ve göz hem naz uykusuna yatması, mest olması hem de kan dökücü olması yönünden naz ile birlikte kullanılır. Sevgili naz döşeğinde âşıklarından kayıtsız yatar. Kara gözleriyle âşıklarını gözler (Ahmet Paşa G 348/4; Fuzûlî G 85/5; Hayâlî G 15/2; Bâkî G 338/6):

Hezâr şîve vü nâz ile ol kara gözler

Hezâr yirde benüm gibi mübtelâ gözler

Yahya G 113/1

Şöyle nâz uyhusına varmış o yâr ey Bâkî

Ki cihân halkı figân eylese bî-dâr olmaz

Bâkî G 194/5

Sevgili naz uykusuna yattığında fitne uyur ama bu defa kaşları kan dökmeye başlar. Sevgili naz ile kaşlarını çatar. Kaşlar gamzeye göre daha dikkatli davranır (Bk. Kaş, Gamze; Yahya G 384/2; Bâkî G 60/6):

Kaçan ki hâbâ varır gözlerin uyur fitne

O dem ki nâz edesin ya çeker kıtâle kaşın

Hayâlî G 289/2

Naz ile birlikte alınması gereken bir husus da "hande"dir. Hande gülmek, gülüş anlamına gelir. Sevgili naz ile güler. Dedim-dedi bağlamında âşığın isteklerine ve sorularına cevap veren sevgili bunu naz ile gülerek yapar (Necâtî G 482/1; Hayretî G 386/6; Hayâlî G 85/1; Bâkî G 274/2):

Derd-i hecrünle didüm toptolu kandur cigerüm

Nâz ile güldi didi görmek olur mı kanı

İshâk G 282/3

2. Naz ve Hande ile İlgili Benzetmeler

a. Berg, Güldeste, Mîve, Gıda, Mey, Şarâb

Sevgili boyu itibarıyla servi, şimşad, nahl, nihâl gibi unsurlara benzetilir (Bk. Boy). Sevgili serv olunca şive ve naz o servin yaprakları veya meyvesi olarak tasavvur edilir. Serve benzeyen sevgili naz meyvesi verir, şive yapraklarıyla bezenir (Ahmet Paşa G 250/1; Hayâlî G 78/1; İshâk G 60/5):

Nihâl-i cefâ şâhıdur kadd-i yâr

Anun mîvesi şive vü nâz olur

Bâkî G 112/1

Sevgilinin gözleri ve gamzesi münasebetiyle naz ile şarap arasında benzerlik kurulur. Mest olan göz ve gamze (Bk.) naz şarabından içtiği için bu haldedir. Naz şarabından dolayı sevgili kan döker, kan içer ve sürekli mesttir (Necâtî G 25/6; İshâk G 17/2; Yahya G 412/3):

Ey gamze-i mahmûr-ı mey-i nâz u kirişme

İç bâde gibi kanımı def' eyle humârun

Hayretî G 207/4

“Hande”nin güldeste ve gıdaya teşbihi âşık dolayısıyladır. Sevgili konuşurken gülüşü bir güldestesi gibi düşünülür (İshâk G 38/1). Sevgilinin dudağı can, sözü safa, naz ile gülüşü de ruha gıdadır (Bk. Bu Unsurlar):

Cândur leb-i la'lün suhanün cânâ safâdur

Nâz ile olan handelerün ruha gıdâdur

Nev'î G 160/1

b. Kitap, Defter, Nâme, Libâs, Hil'ât, Sürme

Nazın bu unsurlarla birlikte kullanılması çeşitli sebeplere dayanmaktadır. Baştan ayağa naz olan sevgili bunu “naz kitabı”ndan öğrenir. “Nazdan bir name” yazar. Gülün türlü türlü naz yaparak bülbülün gönlünü

alması naz kitabını elinden düşürmemesinden kaynaklanır (Ahmet Paşa G 149/5; Necâtî G 234/2). Güzeller şive kitabını ezbere bilirler fakat vefayı bimezler. Şive defteri sevgilinin kirpikleri ve yanağında açık seçik yazılıdır:

Müjgânuna malûm kamu mesele-i nâz

Haddünde ıyân kâide-i defter-i şive

Mesîhî G 240/2

Hûblar eylediler şive kitabın ezber

Fenn-i hüsn içre velî bâb-ı vefâ muğlâkdur

Nev'î G 103/2

Naz ile libas, hil'at arasındaki ilgi sevgiliden dolayıdır. Bu teşbihte sevgilinin boyu söz konusu edilir. Her hali ve tavrı naz olan sevgili naz elbisesi giyer ki bu ona çok yaraşır. Naz elbisesi ona gökten inmiştir. Sevgilinin şive libasını uzun giymesi âşıklarının yüzlerini sürmesi ve doya doya öpmesi içindir (Bk.Boy; Nev'î G 454/2, G 555/5; Bâkî G 508/4):

Yoluna şol hâk olanlar yüzlerin sürsün deyu

Nâz-perverdim libâs-ı şiveyi uzun giyer

Hayâlî G 175/2

Nazın sürmeye teşbihi güzellik ve dilberlik ile ilgilidir. Çünkü "yüzü süslemek ve dilberlik bilmek maşukun işvesi" olarak kabul edilir (Pürcevadi, 195). Sevgili gözlerine naz sürmesi çeker. Böylece gözler fitnenin ve nazın kaynağı olur. Güzellikte cennet hurilerini geçer (Ahmet Paşa G 341/4):

Sürünmüş nâzdan sürme çekinmiş fitneden vesme

Arûs-ı hüsnü bu resme baş egmez hûr-ı Rıdvâna

Ahmet Paşa G 264/2

c. Fitne, Kıyâmet, Sel (Seyl), Şirâr

Sevgilinin nazının bu unsulara teşbihi âşık dolayısıyladır. Onun şivesi âşıklar için fitne ve kıyamettir. Şive ile ilgili kıyamet benzetmesi kamet ilgisine dayanır (Bk.Boy; Ahmet Paşa G 258/1; Hayretî G 287/2):

Kâmetünle şive fitne ile kıyametdür hemîn

Ârızunla benlerün kâfûr ile fülful gibi

Necâtî G 628/6

Cilvenin sele teşbihi yine sevgilinin boyu ile ilgilidir. Onun uzun boyunun cilvesi âşık için “belâ tufanının seli”dir. Sevgili bir şive ile kendine âşık eder. Aşk ateşinin ilk kıvılcımı şive ile olmaktadır:

Her sehî-kad cilvesi bir seyl-i tûfan-ı belâ
Her hilâl-ebrû kaşı bir ser-hat-ı meşk-i cünun

Fuzûlî G 232/5

Bir şive ile cümlenüzi âşık eyledi
Yakdı hezâr hâneyi güya ki bir şîrâr

Yahya G 71/2

d. Sır (Râz), Sihir

Sevgilinin nazı güzelliğinin râzı (sırrı) dır. Bu yüzden divane olan âşıklarına nazlanmaya naz ederek “hüsnü râzı”nı açmaz:

Nâz eder âşıklara nâz etmege ol serv-i nâz
Nâz hüsnü râzıdır dîvâneye açsın mı râz

Ahmet Paşa G 125/1

Sevgili nazıyla âşığı dert va gamdan kurtarır. Naz, bu özelliği dolayısıyla sihir olarak tasavvur edilir:

İşve vü nâz ile ref' ettin gam ü endûhumu
Sihir ilen bigâne ettin âşnâlardan beni

Fuzûlî G 292/4

H. CEVR ve CEFÂ**1. Umumi Olarak Cevr ve Cefâ**

Cevr ve cefâ sevgilinin davranış özelliklerinden biridir. Bu durum cevri ü cefâ, sitem, renc, gam, gussa, keder, derd, belâ, gazab, kahır, mihnet vb. kavramlarla ifade edilir. Sevgilinin cefâlarının karşısında ise âşık vardır. Cevr ve cefâ tasavvufta salikin gölünün irfan ve müşahadelere kapatılarak

yükselmesine engel olunmasına denir (Batburtlugil, 1985:349). Âşık sevgiliden gelen bu tür sıkıntılara katlanmak zorundadır. Çünkü sevgili tarafından imtihan edilmektedir:

Ben derdmende âşık-ı sâdık degül diyü
Çok çok cefâ mı eylemedün imtihân ile

Yahyâ G 401/2

Sevgilinin âşığa eylemediği cevri ü cefâ yoktur. Güzelliğine sınır olmayan sevgilinin cefasına da sınır yoktur (Hayretî G 450/3; İshâk G 119/3; Hayâlî G 642/5; Yahya G 52/4). Âşığın sevgiliden gelen cefadan incinmemesi gerekir. Böylece âşığın muhabbeti tazelenmektedir:

Ey Fuzûlî yâr eğer cevri etse andan incime
Yâr cevri âşıkta her dem muhabbet tâzeler

Fuzûlî G 79/5

Sevgilinin âşığı unutmaması, görmezlikten gelmesi âşık için afettir. Dolayısıyla âşık sevgilinin kendisini görmezlikten gelmesindense sitemine razıdır:

Sitemün gerçi yamandur anı terk eyleme bi'llâh
Ki tegâfûl sitemünden dahi elbette beterdür

Fuzûlî G 106/5

Cevri ve cefâ âşığın özellikle istediği bir şeydir. Zaman zaman şikayet ediyor gibi görünse de aslında istediği sevgilinin ona nazar kılması, hatırlamasıdır. Âşık için bundan daha tatlı bir dert yoktur (Ahmet Paşa G 305/1; Yahya G 25/5). Gurbet yaşayan âşık, bu yüzden sevgilinin vefasını dahi istemez (Necâtî G 530/2):

Aceb mi alsa dil senden gelen cevri ü cefâdan haz
Kişi gurbetde elbette alurmuş âşinâdan haz

Hayretî G 166/1

Ben nice mihr-i vefâsın isteyem sen meh-veşin
Gönlümün eglencesi cevri-i cefâ vü nâzıdur

Hayâlî G 83/4

Sevgilinin cefasının çokluğu vefasının azlığı üzerine az/çok kelimeleri ile tezat yapılır. Sevgiliden cefasını daha da artırması istenir (Fuzûlî G 91/5; Zâtî G 735/2):

Sabırım inâyetin gibi az ise çoğa say
Cevrin gözüm yaşı gibi çoğ ise aza tut

Ahmet Paşa G 15/5

Cevr ve cefa etmek sevgilinin bir adetidir. Bütün güzeller bu adeti istisnasız uygularlar. Her devirde sevgili aynı tavrı sergiler (İshâk G 247/5; Fuzûlî G 33/2, G 264/1):

Dâyimâ âdetidür cevri ü cefâ ma'şûkun
Âşıkâ derd ü belâ şöyle ki var oldı yine

Şeyhî G 155/4

Bulundı ömre gâyet bulmadı gam nihâyet
Dilber hemân o dilber cevri ü cefâ bayagı

Necâtî G 574/5

Ey bî-vefâ ki âdet oluptur cefâ sana
Bi'llâh cefâdır olma demek bî-vefâ sana

Fuzûlî G 17/1

Serv-kad mahbûblar içre cefâsız yâr yok
Dehr gülzârında bir şâh-ı gül-i bî-hâr yok

Hayâlî G 244/1

Kâmetin çeng itdi gamdan âşık-ı bî-çâreler
Devri usûlin tutdılar cevri itmede meh-pâreler

Nev'î G 141/1

Sevgilinin cefası sadece âşığa karşıdır. Ağyara “mihri ü vefâ” gösteren sevgili âşığa “cevri ü cefâ” eder. Âşık bu durumu kendisinin talihi olarak görür (İshâk G 180/4; Bâkî G 475/3):

Ahter-i bahtım vebâlim gör kim ol mehden gelen
Mihrlerdür özgeye cevri ü cefâlardur bana

Fuzûlî 14/7

Cevri ve cefanın diğer güzellik unsurları olan göz, gamze, ben ve hat ile ilişkisi vardır. Göz ve gamze kan dökücü özellikleriyle ele alınır. Benin

cefasına tahammül edemeyen âşık, üzerine hattın gelme ihtimalini düşünür (Bk.Bu Unsurlar; Ahmet Paşa G 243/2; Necâtî G 565/3; Hayretî G 470/3; Fuzûlî G 84/4, G 296/6; Bâkî G 233/3):

Cefâ-yı hâline Nev'î tahammül idemedün
Gelürse hatt-ı siyeh-kâr göresin tozu
Nev'î G 470/5

Sevgilinin sürekli cevri etmesi onun kafir oluşuna bağlanır. Sevgili henüz Müslüman olmadığı için eziyet etmeye devam eder:

Dahi cevre peşîmân olmadun mı
Be hey kâfir müselmân olmadun mı
Necâtî G 594/1

Bunca cevri ü cefâ bana nice bir
Hây kâfir hele müselmânem
Bâkî G 330/5

Sevgilinin cefasının bir diğer özelliği de gönül mülkünü yıkması, viran etmesidir. Yıkıldığı gönül mülkünün yerine ise “cefâ bünyadı”nı yapar (Necâtî G 296/2, G 510/6, G 565/3; Fuzûlî G 262/6):

Gönüller yıkuban yaptın cefâ bünyâdını muhkem
Harâb olmaya divârı yavuz gözden yavuz dilden
Ahmet Paşa G 231/5

2. Cevri ve Cefâ ile ilgili Benzetmeler

a. Kılıç, Ok, Hançeri, Tob, Diken

Cefânın bu unsurlara teşbihi âşık dolayısıyladır. Sevgilinin cefasının âşığın vücudunda, gönlünde meydana yaralar meydana getirmesi esasına dayanan bu benzetmeler keskin, batıcı ve öldürücü nesnelere üzerinden yapılmıştır. Kelimelerin şemşir, tiğ, tîr, kemân, tîşe, hâr vb. eş anlamlıları da kullanılmıştır. Sevgiliden gelen ne olsa âşık için “hoş”tur:

Sitem taşı melâmet hançeri bî-dâd şem-şîri
Fuzûlî her cefâ kim gelse hoşdur câna cânândan

Fuzûlî G 212/7

Âşığın sinesi sevgilinin nişan tahtasıdır. Atılan cefa oklarıyla delik deşik olan âşığın sinesi yelek giymiş gibi görülür. Sevgili âşığa o kadar çok ok atar ki kader ve kaza okları âşığa acımaya başlar (Hayâlî G 11/1, G 263/1). Âşık sevgiliye bakmaktan kendisine atılan cefa oklarına karşı gözünü bile kırpmaz:

Gözüm yumamadım yâra nazardan
Ne denli cevri okun itdüyse pertâb

Ahmet Paşa G 14/6

Sevgili sebepsiz yere âşığın kanını döker. Cevri ile kılıç arasındaki benzerlik âşığı yaralamasının yanında “kıl-” fiili ile de ilgilidir. Sevgili hem cevri kılıcıdır (yapıcı, edici anlamında) hem de cevri bir kılıç gibidir (Hayâlî G 311/1; Yahya G 457/1)

Bilmem nedür günâhı Fuzûlî çeker bana
Her lâhza ol cefâ kılıcı cevri hançeri

Fuzûlî G 297/7

Sevgilinin cefa kılıcı âşık için şifa kaynağı olarak görülür. Onunla parça parça doğranmadan âşık rahata ermez (Ahmet Paşa G 214/4; Hayâlî G 384/3; Bâkî G 92/1):

Cefâ kılıcı ile oldı pâre pâre gönül
Hoş istedigini buldı hezâr pâre gönül

Hayâlî G 311/1

Sevgilinin cevri gönül yıkıcı olunca top ile ilgi kurulur. Cevri topu ile âşığın gönül kalesi harap edilir. Çünkü âşığın cismi demirden, gönül mermerden değildir. Sevgiliye kinaye ile taş kalpli olduğu hatırlatılır:

Top-ı cevriünden kati hâlüm harâb olsa ne tân
Âşıkun cismi demürden kalbi mermerden degül

Zâtî G 823/3

Âşığın sinesinde hem zamanın hem de sevgilinin cefa kılıcı vardır. Âşık bu durumu bir kılıfta iki kılıç olmaz diyerek anlatır (Necâtî G 622/2). Sevgilinin cevri “kazması” âşığı ölümüne sebeptir:

Tîşe-i cevri ü cefâsı o lebi şîrînün

Taglarda bizi Ferhâd idüp âhır depeler

Nev'î G 154/3

b. Merhem, Şeker, Şerbet

Cevrin bu unsurlara teşbihi âşığa şifa olması, hoş gelmesi münasebetiyledir. Sevgilinin cefası ayrılık acısının merhemi olur. Bazen hastalara verilen acı şerbet olarak tasavvur olunan cefa âşık için bal gibi şeker gibi tatlıdır (Fuzûlî G 157/6):

Ey mezâk-i câna cevrin şehd ü şekker tek lezîz

Dem-be-dem zehr-i gamın kand-i mükerrer tek lezîz

Fuzûlî G 65/1

Nesün nesün sen eyâ merdüm-i üli'l-ebâr

Cefâların nice zahm-ı firâka merhem olur

Hayâlî G 119/4

c. Lütf, Meyve (Mîve), Nakd, Metâ'

Sevgilinin cefasının lütuf ve vefâ olarak görülmesi âşıktan dolaydır. Bu yönüyle sevgiliden gelen her türlü cefâ âşık için; cilâ-yı ruh, zevk u safâ, izzet-i ikrâm inayet, nimet, lutf u vefâ, mihr ü vefâ, vefâ, ihsan, lutf-ı kerem, safâ vb. olarak değerlendirilir. Sevgili sultan olunca ondan gelen her şey âşığa hoş gelir:

Cefâ vü cevrüne Şeyhî vefâ vü lutf dir hakka

Ne kim sultân ider şâhâ kula ayn-ı inâyetdür

Şeyhî G 73/7

Ağlama her bir denîye yâr elinden Hayretî

Her ne cevritse vefâdur dilber-i 'âlî-cenâb

Hayretî G 18/5

İşk-ı pâki mücib-i vasl-ı Hudâdur âşıka

Çekdüğü cevritse ü cefâ zevk u safâdur âşıka

Yahyâ G 396/1

Sevgili inayetini cevr yoluyla âşığa gösterir. Kıymetini bilen için bu bir lütuf ve keremdir (Şeyhî G 178/5; Ahmet Paşa G 108/1; Fuzûlî G 21/7; Hayâlî G 514/1; Bâkî G 56/3, G 234/2):

Şükr et Fuzûlî etme figân yar kılsa cevr
Kim ehl-i aşka cevrdür anun inâyeti

Fuzûlî G 302/7

İltifâtına tahammül ne belâdur ey dil
Yârdan cevr ü cefâ lutf-ı keremdür bilene

Hayâlî G 511/5

Âşık-ı bî-dillere cevr-i firavân eyledün
Müstedâm ol dostum lutf itdün ihsân eyledün

Bâkî G 272/1

Sevgilinin cevr ve cefası elinde bulunan bir mal veya nakit para gibi tasavvur olunur. Cefa etmek onun sermayesi kabul edilir (Tolasa, 2001:377; Ahmet Paşa 120/4). Sevgili bir taze fidan olarak düşünülünce, şivesi yapraklar, cefası ucuz meyve olur:

Dilber nihâl-i tâze durur bergi şîvedür
Cevr-i cefâsı cânlara erzânî mîvedür

Hayâlî G 78/1

d. Ateş (Od), Taş (Seng), Yük (Bâr)

Cevr ve cefanın bu unsurlara teşbihi çeşitli sebeplere dayanır. Ayrılık, bela, gam gibi hususlar benzetmelerde etkili olur. Âşık sevgiliye kavuşmak için ömür harmanını gözyaşı ile sulamalıdır. Yoksa sevgilinin cefasının ateşi onu saman gibi yakabilir (Şeyhî G 3/4). Sevgilinin gamı düşmanla birlikte âşığa cevr ü cefa cehennemi olur:

Yakdı yandurdu gamunda dostum düşmen beni
Didi kim biz dûzah-ı cevr ü cefâyâ mâliküz

Bâkî G 191/5

Cefanın taşa teşbihi âşığa atılması, âşığın sinisini dövmesi, gönül mülkünü yıkması veya yapması, gökten âşığın üzerine yağması, namus ve

gönül şişesini kırması gibi çeşitli hayallere dayanmaktadır. Mihenk taşına benzetilen cefa âşığı olgunlaştırır:

Seng-i cevrindür Hayâlînin kemâlün bildüren
Lâcerem mi'yârını göstermedi zer bî-mihak
Hayâlî G 265/5

Sevgili cefa taşını âşığın sinesine öldürme kastıyla vurur. Bu durumda âşık ölürse cefa taşı onun mezar taşına dönüşür:

Şöyle urur cefâ taşını sîneme gamun
İster ki öldüre bana seng-i mezâr ola
İshâk G 239/2

Taş gönüllü sevgili âşığın "peymane-i namusu"nu kırar (Ahmet Paşa G314/2). Sevgili ne zaman cevr taşıyla âşığın gönül şişesini kırsa âşığın gözlerinden kanlı gözyaşları gelir:

Seng-i cevrünle ne dem dökse gönül şişesini
Gözlerümden dökilür katre-i nâ-yâb nedür
Bâkî G 172/3

Âşık harap gönlünü sevgilinin yapmasını ister. Sevgili de cevr ve cefa taşlarıyla mimarlığı başlar. Aşk binasını yapmaya âşığın içini yıkmakla başlar. Yıktığı gönlün yerine yeni bir aşk binası, Kâbe yapar (İshâk G 243/2):

Dil-i vîrânımı yap mihr ü vefâ ile didü
Seng-i cevr ile hemân başladı mimârlığa
Necâtî G 483/3

Seng-i cefâ vü cevrün ile bâtınun yıkup
İşkun binasını sanemâ muhkem eyledün
Yahya G 224/3

Seng-i cevrünle dil-i vîrânım âbâd eyledün
Kible hakkıyçün yeni bir Ka'be bünyâd eyledün
Hayâlî G 277/1

Cevr ve cefanın yük şeklinde düşünülmesi âşık dolayısıyladır. Aşkın yükünü omuzlamak zorunda kalan âşık bu yüke kimsenin güç

yetiremeyeceğini söyler (Necâtî G 509/4). Yer ve göğün götüremeyeceği yükü âşık götürür. Beyitte Haşir Suresinin 21. ayetine⁹³ telmih vardır:

Ahmed'in cevr ü cefa yükünü çekdigü bu kim

Yer ü gök götüremez anı ki insân götürür

Ahmet Paşa G 69/6

e. Alın Yazısı, Rüzgâr, Berg, Libâs, Sâz, Sebz

Cevr ve cefa ile ilgili yukarıda zikredilenlerden başka değişik münasebetlerle kurulmuş benzerlik ilgileri vardır. Âşık sürekli sıkıntı içindedir ve bu sıkıntıdan hiç kurtulamaz. Çünkü sevgilinin cefası onun alın yazısıdır:

Olmadun gitdün Necâtî tîr-i mihnetden halâs

Ol kemân-ebrû cefâsı alnuna yazu gibi

Necâtî G 560/7

Sevgilinin cefaları çokluğu ve sürekliliği bakımından “rüzgâr”a teşbih edilir:

Cemâli nakşını gördüm nigâra benzettüm

Cefâlarun göricek rûzigâra benzettüm

Ahmet Paşa G 201/1

Âşık sevgiliden gelen cefalara sürekli olarak muhataptır. Böyle olunca cefa libasını giymiş gibi tasavvur edilir. Cevr libası âşığa “Hıta sultanının çîni kabâsından” iyidir:

Kaşın çîni eyleyüp cevrin libâsın egnime salsan

Bana yegdür Hıtâ sultânının çîni kabâsından

Hayâlî G 432/2

Âşık sabır ağacını gözyaşı ile suladıkça sonu tatlı olur. “Berg” hayali cefa üzerine kurulmuştur. Bu durumda berg-i cefâ “cefa nimeti” (Parlatır, 2009:182) sıkıntılarla elde edildiği için tatlı olacaktır. Âşık sabırla vuslata çabalamalıdır:

Ey dil dirah-tı sabrı suvar göz yaşıyla kim

⁹³ “Eğer Biz bu Kur’ân’ı bir dağın tepesine indirseydik onun, Allah’a tazimi sebebiyle başını eğip parçalandığını görürdün. İşte bunlar birtakım misallerdir ki düşünüp istifade etmeleri için, Biz onları insanlara anlatıyoruz” (Haşir 59/21).

Berg-i cefâ ile virür âhır semer lezîz

Ahmet Paşa G 32/8

Cefanın saz hayali üzerine kurulması da müzik ile ilgili bir durumdur. Saz her türlü çalgı için kullanılan bir tabirdir (Parlatır, 2009:1468). Âşık sevgilinin bezminde yer alabilmek için âhı ile yedi feleğe vurmakta ve onlardan ses çıkarmaya çalışmaktadır. Çanak çalmak ile sazın baş kısmına verilen çanak tevriyeli kullanılmıştır. Beyitte zengin bir tenasüp vardır:

Senün saz-ı cefâna uydurup çalmaga bezmünde

Bu gün eflâke ahumla yedi çînî çanag itdüm

Hayâlî G 358/2

Cevr ve cefanın gece (şeb) şeklinde tasavvuru vefa ile ilgi kurulmasından kaynaklanır. Cefanın güçlük sıkıntı vefanın ise kolaylık ferahlık vermesi düşüncesinden hareketle cefa gece, vefa da gündüz olarak hayal edilir:

Oldı Yahya kuluna cevr ü cevâ ayn-ı vefa

Bir olur âşık-ı meczûba begüm rûz ile şeb

Yahya G 22/5

I. SÖVGÜ (DÜŞNÂM)

1. Umumi Olarak Sövgü

Düşnâm; sövme, sövüp sayma, kötü söz söyleme, şetm anlamlarına gelir (Parlatır, 2009:372; Ahmet Vefik 2000:593). Sevgilinin dikkat çeken özelliklerinden biri de sövgüsüdür. Âşık açısından sövgü; sevgilinin onu anması, ona dua etmesi, lütufta bulunması gibi anlamlar taşır. Sövgü, dua, gıdâ-yı ruh, lütûf, şerbet gibi unsurlara teşbih edilir.

Sevgilinin âşığa sövmesi genel olarak olumlu ele alınır. Sevgili sövdükçe âşıklar ona dua ederler. Onun sövgüsü “gaybdan gelen bir ses” gibidir. Âşık sevgilinin sövmesini candan ister (Necâtî G 261/3):

Her ne dem kim leblerün depretse cânânım benüm

Agzuma söge diyu kim kim ider cânım benüm

Zâtî G 885/1

Nâz ile bana söger var-ise ol beste-dehen
Gaybdan gûşuma aheste bir âvâz gelür

Nev'î G 74/2

Sevgilinin sövgüsü âşık açısından değerlidir. Onun gönlü hoş olacaksa âşık buna razıdır (Yahya G 338/2; Nev'î G 346/1). Âşık sevgilinin katında isminin anılması için düşmanın sövgüsüne dahi razı olur. Çünkü bu surette sevgili âşığı anmış olur:

Ko sögsün dostum düşman söge bildükçe Yahyâya
Yanunda bir bahâneyle tek ol bî-çâre yâd olsun

Yahyâ G 334/5

O sögsün biz du'âlar idelüm vallahi ey Nevi
Hemân tek yâr ile mâbeynümüzde bir kelâm olsun

Nev'î G 369/5

Sevgilinin sövgüsü dudağı dolayısıyla tatlıdır. Sevgili tatlı tatlı sövmediği zaman âşığın canı acır. Sövmeye başlayınca ondan tatlısı olmaz (Bk.Dudak; Zâtî G 741/6, G 882/1):

Elünden yimedüm bir lokma ni'met silleden özge
Lebünden tatlu dil gûş itmedüm düşnâmdan gayrı

Hayretî G 431/3

Tatlu tatlu sögmeyi her dem dudagun agzuma
Kâr idinmiş Husrevâ Allah ki tatlu yâr imiş

Zâtî G 605/3

2. Sövgü ile İlgili Benzetmeler

a. Duâ

Sövgünün duaya teşbihi âşık dolayısıyladır. Sevgilinin sövgüsü karşısında âşık dua eder. Onun sövgüsünü de dua olarak kabul eder (Mesîhî G 55/3; Yahya G 346/1; Bâkî G 350/3):

Şekker lebin agzuma söverse

Sövmek degil ol du'âdur ey dost

Ahmet Paşa G 20/2

Çünkü agzun bana düşünâm itmek için açıla

Öyle sanuram ki açılır du'â ile kilid

Mesîhî G 39/4

Seni sevenler anıldukça söger imişsin

Anun gibi de fakîri du'âdan unutma

Yahya G 412/2

Sevgili tatlı dudağıyla sövdükçe Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi gibi âşıklarına can verir (Ahmet Paşa G 343/5). Can verme yanında diğer bir husus da ölene hayır duada bulunma geleneğidir. Aşk derdiyle canını teslim eden âşık sevgiliden mezarı başında dua etmesini, onu anmasını ister (Yahya G 318/3, G 331/5):

Sögesin bârî ziyaret eyledükçe kabrümü

Ölenün muhtâc olur canı du'âya sevdüğüm

Yahya G 277/4

b. Lütûf, Şerbet, Gıdâ-yı Rûh

Sövgünün bu kavramlara teşbihi âşık dolayısıyladır. Sevgiliden gelen her şey âşık için lütuf sayılır. Sövgüsü âşığın ruhuna gıda olur (Yahya G 44/1; Zâtî G 696/4). Âşık sevgilinin “visâl sofrasını” anınca sevgili sövgü şerbetini sofraya koyar:

Hân-ı visâlin andum idi sögdi lebleri

Gördi ta'âm geç yetişür şerbet eyledi

İshâk G 339/6

J. LÜTÛF, İHSÂN, VEFÂ

1. Umumi Olarak Lütuf

Sevgiliye ait önemli özelliklerden biri de lütuf ve ihsan sahibi olmasıdır. Kereminin sonu ve sınırı yoktur. Onun lütfü âşık için çok önemlidir.

Zaten en büyük lütuflarından biri de âşığı kendine âşık etmesidir. Fakat sevgili lütfundan âşığa pek fazla vermez. Bu durumda âşık onun göz ucuyla bir bakışına, bir selamına, ismini anmasına razı olur. Genel özellikleriyle aşağıda incelenen lütuf; ihsân, vefâ, himmet, hasenât, iltifât, mihr, iyilik, kerem gibi kelimelerle ifade edilir.

Konuya geçmeden önce bir hususa değinmekte fayda var. Divan şiirinin genel çerçevesi içinde tüketim alanı olan meclisler belli devlet büyüklerinin himmetiyle teşkil olunuyordu. Bazen padişah, şehzade bazen de bir vezir veya devlet adamı etrafında oluşan bu edebî muhitler, şaire şiiriyle var olma imkanı veriyordu. Diğer bir ifadeyle şair meclisin büyüğünü (otorite) övmek ve şiirlerini meclise beğendirmek suretiyle o mecliste yer alıyordu. Şairlerin geçim kaynaklarından biri de övdüğü kimselerin ihsanıydı. Bu münasebetle gazel formunun geniş anlatımlara imkan verecek derecede çağrışıma açık dili sayesinde bir taraftan idealize edilmiş soyut sevgiliden bahsederken diğer taraftan isteklerini örtülü bir şekilde söyleyebiliyordu. Bazen bu ifadeler önceden yapılmış bir ihsanın teşekkürü mahiyetinde de olabiliyordu. İncelenen divanlarda lütuf, ihsan ve kerem ile ilgili yapılan fişleme sonucunda bu ikili durumdan kaynaklanan karışıklık kendini hissettirmektedir. Genellikle matla beytinde karşılaşılan şairin şiirini ve şairliğini övdüğü yerde muhatabın lütuf ve kereminden de bahsedilir. Devrin veya geçmiş zamanların cömert, adil ve şairlerin kıymetini bilen sultan ve şahsiyetleri örnek verilir. Gazellerin olaylarla ilgili kişi, zaman, yer ve muhataplara dair bilgi vermemesi bunlar hakkında kesin bir şey söylemeyi güçleştirmektedir.

Ahmet Talat Onay Bâkî'nin bir beytini örnek verir. Padişah, Bâkî'ye bir çıkın dolusu filorin göndermiş (Onay, 2007:160). Bunun üzerine şair gül redifli gazelinde bunu anlatmıştır. Altınlar mendil içindeki güle benzetilmiş, açılınca etrafa güller saçılmıştır. Gazelin örgüsü soyut düzlemde. Bâkî bu ihsanı dolaylı yoldan ifade etmiştir:

Lutfundan irdi Bâkîye rengin filoriler

Gûyâ saçıldı meclise bir dest-mâl gül

Bâkî G 308/7

Aşağıda Bâkî'den verilen örnekler hikayesi bilinmemekle beraber yukarıda bahsi geçen bir durumu anlattığı hissi vermektedir:

Husrevâ Bâkî kulun nazm içre Selmân olmaga
Hep senün lutfun mu'în olmuşdur ihsânun zahîr

Bâkî G 145/5

Bâkîyâ ser-levha-i eş'ârı tezhîb eyle kim
Müşkilün lutf-ı şehenşâh itdi altun gibi hal

Bâkî G 310/7

Bâkîyâ şâh-ı cevân-baht-ı cihân sag olsun
Gayra minnet komadı himmet-i bî-hemtâsı

Bâkî G 537/7

Sevgilinin iyilik, cömetlik ve adalet sahibidir. Öyle bir padişahdır ki keremi cevri etmesine imkan vermez. Zaten böyle sultanlara da lütuf ve adalet yaraşır. Onun güzelliğini gören hemen lütuf beklentisine girer. Güzelliğine felek hayran, lütfuna melek âşıktır (Nev'î G 96/3; Bâkî G 280/1):

Zihi hulk u zihî halk ki virmiş sana hâlîk
Felek hüsnüne hayrân melek lutfuna âşık

Şeyhî G 96/1

Nice olmayalum ol pâdişâhun kulı kurbânı
Kemâl-i lutf u ihsanı komaz cevri itmege anı

Yahya G 506/1

Mâh-rû dilberlere düşmez cefâ suretleri
Şâhlardan şîve-i lutf u adalet yaraşur

Nev'î G 105/3

İnsan ile ihsan arasında kurulan ilgi gereği sevgiliden ihsanda bulunması istenir. Çünkü; "insan ihsân ile âbid olur", "ihsân ile âşık olur", "insan ihsânın kölesi olur", "şâhın iltifatıyla gedâlar şâh olur", "ihsân ile âlem kul olur" (Ahmet Paşa G 235/4):

Gözümü açdı çiçekler gibi ışk-ı Lâ-yezâl
Âşık iden âşıkı ihsân-ı bî-pâyân ider

Yahya G 78/4

Mâhrûlar dilleri sayd itdi hüsn ü ân ile

Pâdişâhum sen kul itdün âlemi ihsân ile

Nev'î G 456/1

Sevgilinin en büyük ihsanı ise kendisine âşık etmesidir. Bu yönüyle âşığın sevgiliye vefasız deme hakkı yoktur:

Sakın ey Yahya sakın yâra vefâsuzdur dime

Âşık itdügi büyük ihsan degül midür sana

Yahya G 3/7

Her zaman olduğu gibi âşığın sevgiliye ulaşması zordur. Sevgilinin ilgisizliği ve tegafülü buna eklenince âşığın acısı bir kat daha artar. Bu durumda âşık sevgilinin bir bakışı, selamı, merhabası ya da yüzünü göstermesini en büyük lütuf olarak görür. Fakat sevgili o selamı vermekten dahi çok görür (Ahmet Paşa G 6/10; Necâtî G 14/6; Fuzûlî G 107/5; Yahya G 335/2; Nev'î G 355/2):

Vasluna irmege Ahmedde liyâkat yok ise

Bir inâyet nazarın kıl ki liyâkat getüre

Ahmet Paşa G 258/4

Gûşe-i çeşm ile virmez Nev'iyâ ol meh selâm

Muntazır ihsâna yüz bin mübtelâ her gûşeden

Nev'î G 333/5

Nikâb, tasavvufî anlamda maşuğun isteği ile âşığı kendisinden uzaklaştıran engel demektir (Bayburtlugil, 1985:2). Sevgilinin nikâbı âşığın onu görmesine engeldir. Yüzünden nikâbı kaldırması âşığa ihsândır. Bütün elemeleri unutturur:

Unutdurur geçen eleme bâde-i visâl

Dilber kaçan ki lutfi yüzünden nikâb açar

Yahya G 73/3

Sevgilinin âşığı terbiye etmesi de onun lütfu olarak görülür (Bayburtlugil, 1985:348). Âşık bu surette insan olma şerefine erişir, toprak hayat bulur:

Âleme revnak verelden ebr-i ihsânın senin

Terbiyetle eyledin ben hâki bostânın senin

Ahmet Paşa G 168/1

Her lahza terbiyetler idüp ışk-ı pak ile
Yahya kulunu pâdişehüm âdem eyledün

Yahya G 224/5

Şefkat anlamına gelen mihr sevgiliden gelen lütuf olarak değerlendirilir. Tasavvufta mihr, salikin gerçeği anlayıp mevcut ilmi ve akli ile kendi aslına meyletmesine denir (Bayburtlugil, 1985:347). Âşık bu şekilde kendi benliğinden sıyrılabilir:

Fârig itdi mihrün özge meh-likâlardan beni
Hırz imiş aşkun senin saklar belâlardan beni

Fuzûlî G 292/1

Zerreye horşîd-i âlem-tâbdur viren vücûd
Gün gibi bildüm ki mihründür kılan peydâ beni

Yahya G 489/2

Buse de sevgilinin ihsanı olarak düşünülür (Bk. Buse; Ahmet Paşa G 306/2; Yahya G 186/5). Öpmek fiili dudak ile doğrudan ilgilidir:

Lebin öpdüm uyanup nâz ile dildâr didi
Hele İshâk sana var bu da ihsân olsun

İshâk G 216/7

Buseye muvaffak olamayan âşık için sevgilinin elini öpmek de büyük bir ihsandır. Onun elini öpene devlet nasip olur. Sevgili ihsanda bulunmak istediğinde âşığa elini öptürmesi bayram hediyesi olarak yeterlidir (Nev'î G 285/4):

Âşıka ihsan ise maksûd elünde dostum
Dest-bûsundur muhassal Bâkîye ihsân-ı îd

Bâkî G 39/7

Sevgilinin lütuf bekleyen âşığa cevri ile karşılık vermesi onun taş gönüllü oluşu ve cevri etmek istemesi ile ilgilidir (Şeyhî G 39/4):

Lûtfda bir âba benzer cismin ey nâzik-beden
Kim dil-i sengînin anda görünür mermer-misâl

Ahmet Paşa G 183/6

Sevgilinin lütuf vaadiyle âşığı aldatması da söz konusudur. Bu durum sevgilinin sözünde durmamasından kaynaklanır:

Dilberün ahdi bütün ammâ vefâsı süst olur
 Âşıkun gönli şikeste ahd ü peymânı dürüst
 Bâkî G 22/3

2. Lütuf ile İlgili Benzetmeler

a. Sofra (Hân), Nimet, Şeker, Şerbet, Dermân

Lütfun bu unsurlara teşbihi âşık dolayısıyladır. Aşk, âşık için bir belâdır. Âşıklık istenen bir durum olunca belâ nimet olarak görülür. Aşk hastalığına yakalan âşık için sevgilinin ihsanı, vefası onun dermanı olur (Ahmet Paşa G 20/7; Hayâlî G 615/7; Yahya G 55/5). Bir hasta elem zehri ile tiryakı bir görmedikten sonra lütuf şerbetine layık olmaz:

Bir hasteye lâyük mı olur şerbet-i lutfun
 Zehr-i elemin görmese tiryâke berâber
 Hayâlî G 110/2

Lütfun sofraya teşbihi sevgilinin ihsanlarının âşığın gıdası, nimeti olması münasebetiyledir. Âşıklar onun kerem sofrasına “saf saf” dizilirler (Bâkî G 64/7, G 415/3):

Ehl-i dil derd ü gamun nimetine müstagrik
 Dizilürler keremün hânına mihmân saf saf
 Bâkî G 229/6

b. Atâ, Bahşîş, İyilik

Lütfun bu unsurlara teşbihi sevgilinin âşığa ihsanda bulunması tasavvuruna dayanır. Âdet olduğu üzere şahlar kullarına bol bol ihsanda bulunurlar. Sultan olan sevgiliden beklenen de budur (Ahmet Paşa G 266/8). Âşığın gözyaşlarını görüp halini sorması “iyilik yap denize at” mantığı içinde verilir (Yahya G 30/4). Sevgilinin âşığa “itimdir” lütuftur, Hz. Süleyman karıncaya bahşîş vermiş gibi olur:

Lutfdur yârun Necâtîye itümdür didügi
 Adın anmakdur karıncaya Süleymân bahşîşi

Necâtî G 605/6

c. Bahr, Deryâ, Âb-ı Şîrîn

Sevgilinin ihsanının bu unsurlara teşbihi kereminin sonsuzluğu ve tatlılığı münasebtiyledir. Âşık/şair cevher dolu şiirleriyle ihsan denizini coşturmaya çalışmaktadır (Nev'î G 550/5; Bk. lütf). Âşık sevgilinin uçsuz bucaksız ihsan denizinde “kenar” arzulamaktadır. Kenar kelimesi tevriyeli kullanılmıştır:

Temennâ-yı kenâr eylerse Nev'î bahr-i lutfundan

N'ola deryâ-yı ihsânun efendi bî-kerân dirler

Nev'î G 102/5

Âşığın sevgiliye kavuşmasının önündeki engellerden biri de bahtıdır. Sevgili lütuf sözünü çokça verir fakat tuzlu toprağa tatlı su dökmekle gül bitmez:

Va'de-i lütfun çok ammâ baht yâr olmaz ne sûd

Gül bitürmez âb-ı şîrîn virmek ile hâk-i şûr

Fuzûlî G 94/5

d. Bulut (Sehâb), Nesîm

Lütfun bu unsurlara teşbihi sevgilinin ihsanları dolayısıyladır. Bulut nasıl toprağa bol bol ihsanda bulunursa sevgiliden de susuz gönüllere lütuf bulutuyla ihsanda bulunması istenir (Ahmet Paşa G 168/1):

Sehâb-i lutfun âbın teşne-dillerden dirîg itme

Bu deştün bagrı yanmış Lâle-i Numâniyuz cânâ

Bâkî G 13/2

Sevgilinin lütfunun rüzgarıyla güzellik gülzârı sürekli taze kalmaktadır:

Meger hurrem tutan gül-zâr-ı hüsnün

Nesîm-i lutf-ı sultân-ı keremdür

Bâkî G 147/6

K. GÖNÜL⁹⁴

1. Umumi Olarak Gönül

Gönül, sevgilinin davranış biçimini açıklaması bakımından önemlidir. Gönül duygu, his, şefkat muhabbet, alaka, aşk, tutku, istek, meyil, tabiat, hissiyat gibi anlamlara gelir (Parlatır, 2009:518). Bütün bu duyguların hissedildiği yer kalptir. Âşığa karşı acımasız oluşu etrafında kurulan tasavvurda sevgili taş kalpli olarak nitelenir. Demir, ahen, pulâd, âyine-i pulâd, taş, kaya, seng, hacir, mermer vb. unsurlara teşbih edilir.

Âşık sevgilinin gönlünün daima kendisine muvafık olmasını ister. Sevgili “muvafık” olduktan sonra bütün dünya “muhalif” olsa kıymet vermez:

Ne kaygu ger olursa cihan halkı muhalif

Dek olsun bize bir dem anun gönli muvafık

Şeyhî G 96/5

Sevgilinin gönlü katıdır. Âşık onu yumuşatmak için gözyaşı döker. Fakat kara gönüllü sevgili bundan etkilenmez. Hatta kızar, kaşlarını çatar:

Gönlün katıdır câna nerm olmadı eşkimle

Kim reng-i siyâh almaz hiç âb-ı revândan haz

Ahmet Paşa G 138/4

Nâfe gibi kara gönüllüsin ey bedr-i tamâm

Ne hatâ itdüm ola kaşlarını çîn idesin

Yahya G 319/2

2. Gönül ile İlgili Benzetmeler

a. Demir

Sevgilinin gönlünün demir oluşu âşığa karşı tutumu ile ilgilidir. Âşığın duygularına karşılık vermeyen sevgili bu yönüyle demir gibi duydudan uzak ve hissizdir. Sevgilinin gönlü üzerine yapılan teşbihler şöyledir: Demir, demir

⁹⁴ Sevgilinin taş kalpli oluşu onun Put’a teşbihi ile ilgilidir. Bu husus sevgili ile ilgili benzetmeler bölümünde (Bk.) alındığından burada genel özellikleri ile kısaca bahsedilecektir.

kale, âhen, pulâd, ayine-i pulâd. Âşık Hz. Davud'un demiri mum haline getirmesi gibi sevgilinin taş gönlünü yumuşattığını iddia eder (Hayâlî G 45/3). Sevgilinin gönlü demirden kaledir âşıklar onu almaya çalışır (Mesîhî G 271/2). Âşık gümüş gözyaşlarıyla sevgilinin gönlünü yumuşatmaya çalışır:

Sîm-âb-ı sirişk ü rûh-ı zerd egmedi yârı

Ger var ise ol sîm-tenün gönli demirdür

Mesîhî G 75/4

Sevgili demir kalpli olduğu için âşığın ölümüne bile acımaz (Yahya G 222/1). Sevgilinin vefasızlığına örnek olarak kalbi "çelik ayna" olarak tahayyül edilir:

Eşkâl-i vefâ resmi kabûl itmede kalbün

Âyînedür ammâ begüm âyîne-i pûlâd

Bâkî G 35/4

b. Taş

Gönlün taşa teşbihi de yukarıda bahsi geçen nedenlere bağlıdır. Taş, seng, hacir, mermer, kaya gibi eşanlamlı kelimelerle kullanılır. Bu cisimlerin cansız oluşu önemlidir. Çünkü merhametten yoksundur:

Nazarda merhametden yok eser ey şûh-ı sengîn-dil

Kıya bakışlarından anlanur kalbün kaya ancak

Bâkî G 234/3

Âşık ah ve gözyaşı ile sevgilinin taş kalbini yumuşatmaya çalışır. Taştan katı gönlüne ah etki etmediği gibi göklerdeki kasrına da gözyaşları ulaşamaz. Âşığa sabırla gözyaşı dökmek düşer. Beyitte suyun zamanla mermeri delmesine işaret vardır (Ahmet Paşa G 186/3):

İşigünde hele hasret yaşını akıdalum

Şâyed ey yüregi mermer sana kâr eyleyevüz

Necâtî G 236/3

Sevgilinin cismi su olarak tasavvur olununca kalbi su içindeki mermer veya taş olarak tahayyül edilir (Bk.Beden; Ahmet Paşa G 183/6):

Katı gönlün döstum cism-i latîfinde senün

Güiyâ sâfi sunun içinde seng-i hâredür

Hayâlî G 62/3

L. DÂMEN (ETEK)

Sevgili ile birlikte ele alınan ve dikkat çeken hususlardan biri de “dâmen”dir. Etek, bir kıyafet özelliği taşımaktan ziyade etrafında gelişen tasavvurlar dolayısıyla söz konusu edilir. Etek anlamına gelen dâmen dolaylı yoldan sevgiliye kavuşma, ona yakın olma maksadına matuftur. Eskiden giyilen kıyafetlerin belden aşağı sarkan kısmına özellikle köşelerine etek denirdi (Parlatır, 2009:422). Bu kısımların dizin altına kadar uzadığı da olurdu. Sevgilinin eteğini toplayarak yürümesi onun eteğini âşıklarından kaçırdığı şeklinde yorumlanır:

Ele alur gezicek ol gül-i râ'na etegin

Vehm ider kim tuta bir âşık-i şeydâ etegin

Fuzûlî G 226/1

Sevgilinin eteği etrafında oluşturulan tasavvurlar şöyledir: Sevgilinin eteğinden tutmak, ahirette eteğinden tutmak, eteğine toz kondurmak, eteğine yüz sürmek vb. Sevgilinin eteği “pak”tır (dâmen-i pâk), rakip el sürmemelidir (Ahmet Paşa G 168/6; Necâtî G 447/1; Hayretî G 15/4). Sevgili ağıyar ile çok yakın olduğunda âşık çaresizlik içinde kalır. Sevgilinin eteğini bırakması için rakibin elini öper:

Gice gündüz etegine diküp agyâr etegin

Çekdi bizden yine ol şûh-ı sitemkâr etegin

İshâk G 211/1

Öpdüm agyârın elin kim koya yârın etegin

Kimse kesmedügi eldür bu ki nâ-çâr öpülür

Ahmet Paşa G 41/3

Âşığın amacı sevgilinin eteğine yüz sürmektir. Bu mümkün olmayınca gözyaşlarıyla sevgiliye ulaşmak ister. Amacı servi gibi olan sevgilinin ayağına yüz sürmektir. Bu yüzden sevgiliden eteğini çekmemesini ister. Etek çekmek

mecazî anlamda ilişkisini kesmek demektir (İshâk G 211/1; Hayâlî G 436/5; Bâkî G 356/4):

Ayaguna yüz sürüp geçmek durur maksûd-ı eşk
Çekme dâmânun benüm serv-i revânun âbdan
Necâtî G 383/7

Sevgilinin eteğinden tutmak, aşk derdini ona anlatmak, onun gölgesine sığınmak, yardım ve destek istemek anlamına gelir (Parlatır, 2009:422; İshâk G 4/3; Fuzûlî G 212/3). Âşık onu yaz kış elinden bırakmak istemez. Öyle sıkı tutmak ister ki bırakması için “ya elini kesmeliler ya eteği”. Sevgilinin eteğini tutmak âşığın haddi değildir. Bu yüzden sarhoş olup sevgilinin eteğini tutmak ister:

Şöyle muhkem tutayın bir dahi dil-dâr etegin
Yâ elüm kat ideler yâ keseler yâr etegin
Necâtî G 410/1

Dâmenin destümden anunçün komazam kış u yaz
Kişiden savar niçe dürlü belâyı bir nemed
Hayretî G 44/3

Hevesim bâde-i gül-gûna bu ümmîd iledür
Kim olam mest tutam dâmen-i dilber güstâh
Fuzûlî G 59/6

Yar eteğinden tutmanın bir de ahiretle ilgili yanı vardı. Bu iki türlü olur. Birincisi ahirette kurtulmak için eteğinden tutmaktır. Dünyada sevgilinin eteğini tutamayan âşık bunu ahirete saklar. İkincisi ise âşıkları aşk derdine uğrattığı için hesap sormak şeklindedir (Fuzûlî G 22/4):

Derd ile çâk-i girîbân eyleyen eller bugün
Rûz-i mahşerde senün ser-cümle dâmânundadır
Necâtî G 185/3

Dâd-hâhım sana dâmen ne çekersin benden
Yok mu vehmin ki tutam haşr günü dâmânın
Fuzûlî G 160/5

Damen iffet ve namusu sembolize eder. Eteğin kirli olması iffete zarar gelmesinden kinayedir (Şentürk, 2009:185). Sevgilinin eteği “pâk”tir.

Dolayısıyla toz bulaşmamalıdır. Eteğine toz kondurmak, kirlenmek, laf getirmek anlamlarında mecazen kullanılır. Âşık sevgilinin yolunda toprak olurken eteğine toz kondurmadığı için şükreder. Yollarını gözyaşlarıyla sular. Amacı sevgilinin eteğine toz kondurmamaktır (Hayretî G 351/5; Hayâlî G 42/1):

Hâk olayın âsitânunda didüm güldi didi
 Âkıbet toz kondurursın sen benüm dâmânuma
 Hayretî G 407/3

Gubârım irmedi dâmânına bihamdillah
 Yolunda kıldı belâ gerçi hâkisâr beni
 Hayâlî G 569/3

Oı Yûsuf-ı gül-pîreheñ toz itmemege dâmenin
 Şîşe ile gül suyun saçar yaşlu gözüm yollarına
 Ahmet Paşa G 268/4

M. TER (ARAK)

1. Umumi Olarak Ter

Sevgilinin “ter”i de güzellik unsurları içinde ele alınması gereken bir husustur. Ter, genellikle yüz-yanak (Bk.) ilişkisiyle birlikte ele alınır. Şekli ve niteliği itibarıyla teşbihleri şöyledir: Bâde, gül-âb, su, katre, şebnem, selsebil, dür, gevher, Ülker Yıldızı, berk, şirâr vb.

Diğer unsurlarda olduğu gibi sevgilinin teri de güzeldir. Onun yanağının güzelliği karşısında lale ve gül utancından terler. Sevgili terleyince yanağı yasemin yaprağından taze olur. Gül onun teri ile boy ölçüşemez (İshâk G 66/2; Bâkî G 287/4):

Tarâvet kesb ider olsan arak-nâk
 Olur berg-i semenden tâze-ter ruh
 Bâkî G 33/4

2. Ter ile İlgili Benzetmeler

a. Bâde, Gül-âb, Su , Katre, Şebnem, Selsebil

Terin bu unsurlara teşbihi niteliği dolayısıyladır. Ter sözlükte derinin deliklerinden çıkan su olarak tarif edilmekle beraber yaşlı, nemli anlamlarını da gelir (Parlatır, 2009:1691). Aşağıdaki beyitte sevgilinin teri inciye benzetilmiştir:

Gözüme tuş olıcak yüzi hayâdan dürr döker
Gör nice nâzükdür ol yüz kim bulutdan nem tutar

Nizâmî G 20/3

Sevgilinin yanağı kırmızı olduğu için ter renginden dolayı bâde, gül-âb olarak tasavvur edilir. Sevgili mendiliyle terini silince mendil gül suyu ile dolar:

Yanağı terlerin sildikce ol yâr
Gül-âb ile pür eyler dest-mâli

Ahmet Paşa G 353/2

Arak (ter) aynı zamanda rakı anlamına gelir. Ter aşağıdaki beyitlerde bade ile birlikte kullanılmıştır. Dudağın kırmızılığı karşısında ter beyazdır:

Yürütmeniz arakı meclis içre bâde ile
Harâm-zâdeni koyman helâl-zâde ile

Fuzûlî G 248/1

Bezm-i cemâl-i dostda içmege rind-i pârsâ
gonca lebi şarâb-ı ter gül yanağı arak sunar

Necâtî G 176/4

Ter, saç, yüz ve hat ile birlikte alınınca koku münasebeti söz konusu edilir. Saç misk kokulu, gülsuyu yağdıran bir bulut olarak tasavvur edilir. Bu durumda ter, misk (müşg) kokulu olur (Bk.Saç, Yüz, Hat; Şeyhî G 65/2; Ahmet Paşa G 2/2, G 62/4):

Sünbül-i zülf-i arak-rîzinden ol gül yüzlünün
Gün yüzinde ebr-i müşgîn-i gül-âb-efşân yatar

Ahmet Paşa G 52/2

Terin katre ve şebneme teşbihi şekli münasebetiyledir. Gül üzerinde görülen şebnem ile sevgilinin güle benzeyen yanağındaki ter arasında ilgi kurulur (Şeyhî G 46/1; Necâtî G 371/3):

Düşse zülfinden arak ruhsâr-ı cânân üstine
Güiyâ şeb-nem düşer gül-berg-i handân üstine

Bâkî G 438/1

Terin ana maddesi sudur. Sevgilinin yanağı cennete, teri de Selsebil ırmağına teşbih edilir. Âşığın gönlü ateş olarak tasavvur edilince ter ateşi söndüren su olur (Hayâlî G 313/1; Zâtî G 616/2):

Cânım od gibi yanarken arak-ı ruhsârun
Su sepüp cânuma ol âteşi teskîn itmiş

İshâk G 115/3

b. Gevher, Dür, Şeb-çerâğ, Ülker Yıldızı, Berk, Kıvılcım (Şirâr)

Terin bu unsurlara teşbihi saydamlığından kaynaklanan parlaklığıdır. Aynı zamanda ter damlasının şekil itibarıyla inciye benzetilmesi söz konusudur (Nizâmî G 20/3). Şeb-çerâğ çok değerli efsanevî bir taşta denir. Türkçe adı “şimşirek taşı”dır. Geceleri etrafa ışık saçtığına inanılan inci veya yakut olarak düşünülen bu taş muhtemelen fosfordur (Şentürk, 2009:214; Onay, 2007:370; Pala, 1995: 503). Sevgilinin yüzündeki ter, denizde “dürr-i şeb-çerâğ” olarak tahayyül edilir (Yahya G 199/4). Sevgilinin yüz aynasında yansıyan ter, âşığın gönül ateşinin kıvılcımı, saç ise onun dumanıdır (Yahya G 187/4). Su damlaları saydam olduğu için ışıpta yansıma ve kırılma meydana getirir. Bu münasebetle berk-ter ilgisi kurulur.:

Sâye-i zülfünde hâlün üzre bir dâne arak
Berk urur ey mâh gördüm şâmda şeb-tâb-veş

Zâtî G 592/4

Kırân, iki gezenin bir burçta karşılaşması anlamına gelmekle beraber kadınların yüzlerini süsledikleri inci dizisine denir (Parlatır, 2009:897). Sevgilinin yüzündeki ter bu münasebetle ay ve ülker yıldızı olurken aynı zamanda yüzü süsleyen bir unsur olarak düşünülür:

İzâr-ı yâr arak-nâk olinca ey Bâkî
Görenler itdi sanur mâh ile kırân ülker

Bâkî G 150/5

Sevgilinin teri yüzdeki süs olarak tasavvur edilir. Bu durumda sevgili türlü mücevherlerle süslenmiş bir güzele benzetilir. Saç-ter münasebetinde de inci dizilmiş ip hayalini hatırlatır:

Dizdi zülfünde katre-i arakun
Müşg çevgân ucına gevherler

Ahmet Paşa G 47/7

Tâb-ı mülden ten-i sîmîni arak-rîz olmuş
Dürlü gevherle müzeyyen büt-i ranâ gördüm

İshâk G 178/2

İnci değerli bir metadır ve satılır. İnciye benzetilen terin satılığa çıkarıldığı zannedilerek insanlar ceplerine davranır. Amaç saçtan önce davranmaktır. Bu hayal teri mendille silme hareketini çağrıştırmaktadır:

Sandılar kim satılır dâne-i dürr-i arakı
Urdu el kîseye çoklar kılup endişe-i hâm

Fuzûlî G 182/5

N. BÛY (KOKU)

Sevgilinin güzellik unsurlarından saç, hat, ben gibi unsurlarla birlikte ele alınan koku, burada müstakil olarak “sevgilinin kokusu” bağlamında ele alınacaktır. Koku ve rayiha anlamına gelen “bûy” sevgiliyle ilgili olması bakımından söz konusu olur.

Sevgilinin kokusunun can verme özelliği vardır. Can bezmi onun kokusuyla dolar. Âşık sevgiliye canını verir. Sevgili bunun karşılığında ona kokusuyla can verir (Ahmet Paşa G 191/2; Zati G 743/1):

Bûy-ı hulkunla mu'attar eyledün cân bezmini
Bâg-ı cennetden mi geldün merhabâ gerçek misin

İshâk G 200/2

Bana cân viren kulâ bûyumla cân virem dimiş

Bu idi Zâtî ümîdüm pâdişâhumdan benüm

Zâtî G 878/7

Sevgili genel olarak güzel kokuludur. Çoğunlukla gül, semen, sümbül, misk ve amber kokar (Şeyhî G 53/1, G 149/4; Fuzûlî R 21):

Ey mâh-ı dil-efrûze melek-hûy u perî-rû

Vey husrev-i şîrîn-leb ü nesrîn-ruh u gül-bû

Nizâmî G 93/1

Sevgilinin kokusu miskten daha güzeldir. Misk, sevgilinin kokusunun gammazı olduğu için kara yüzlüdür:

Bûyunun gammâzıdır oldu anınçün rû-siyâh

Ger gülâb ile yusan bin kez agarmaz rûy-ı misk

Hayâlî G 271/3

Sevgili gül kokuludur. Sevgilinin kokusu rüzgarla her yanı kaplar. Saba rüzgarı güle benzeyen sevgilinin kokusunu âşığa aziz bir hediye olarak getirir (Ahmet Vefik, 2000:843). Gül onun kokusu karşısında kendinden geçer (Şeyhî G 54/4; Necâtî G 29/6). Saba rüzgarı sevgilinin kokusunu “teberrük” olarak getirmiştir:

Ümîdüm bu idi Zâtî sabâdan

O verdün bûyını virdi teberrük

Zâtî G 766/7

SONUÇ

Divan Şiirinde Sevgili adlı bu çalışmayla divan şiirinin merkezinde yer alan ve hemen bütün unsurlarla ilişki halinde bulunan sevgili tipi klasik dönem diye adlandırılan 15.16.yy divanlarından yola çıkarak tespit edilmiştir.

Divan şiiri geleneği kaynağını Arap ve özellikle İran şiirinden almıştır. Başlangıç döneminden itibaren bu etkileşimin boyutları örnekleriyle birlikte ortaya konuldu. Divan şiirinin beşerî aşk ile ilahî aşk arasında yaşanan kurgusunun tasavvuf düşüncesinden kaynaklandığını; kullanılan mecaz örgüsünün ise beşerî aşk üzerine giydirilen remiz ve işaretlerle tasavvufî hakikatleri ifade ettiğini tespit ettik. Şairlerin mecazî aşka dair söylediklerinin divan şiirinin çok derinlerine nüfûz eden tasavvuf dolayısıyla kolaylıkla ilahî aşkı çağrıştıran bir yapıya büründüğünü, şairlerin bunu özellikle yaptıklarını ve esas amacın hüner göstermek olduğunu ifade ettik. İlk sûfilerin ilahî sevgiliye ait tecellîleri, manevî zevk ve halleri işaret amacıyla başvurdukları mecazî söyleyişin daha sonraki dönemlerde özellikle şairler tarafından araç olarak kullanıldığını belirledik. Bu münasebetle şairlerin tasavvuf ile az veya çok az ilgili olmalarına rağmen âşık rolüne bürünerek bir sûfî imajı oluşturdukları sonucuna ulaştık. Kelime kadrosunun tasavvufî remizlerle olan akrabalığı sayesinde içinde hem ilahî aşka hem de beşerî aşka dair izler barındıran şiirlerin her iki anlamı da kuvvetle temsil ettiği ölçüde başarılı sayıldıkları görüldü.

Bu çalışmayla sevgili tipinin kaynağı açısından önemli bilgilere ulaşıldı. Böylece divan şiiri kurgusunda sevgili tipinin oluşmasında Arap, Fars ve Türk unsurlarının katkısının olduğu sonucuna ulaşıldı. Sevgili tipinin ilk kaynağının eski Arap şiiri olduğu tespit edildi. Cahiliye devri Arap şiirinde özellikle kaside ve gazelerde kadın olan beşerî sevgilinin terennüm edildiği, sonraki dönemlerde özellikle İran'da tasavvuf akımıyla birlikte bu kadın sevgili özellikleri üzerinden soyutlaştırma yoluyla ilahî aşkın anlatılmaya çalışıldığı ortaya çıkarıldı. Böylece beşerî olandan ilahî olana bir köprü kurulduğu ve sevgili imajının bu süreçte zenginleştirildiği görüldü. Özellikle içtimaî hayatın

bir yansıması olarak saray istiaresi etrafında, padişah merkezde olmak kaydıyla çevresindekilerin ona göre şekillendiği ve padişaha ait güç, kudret, savaş, av ve eğlence hayatı gibi hususların sevgili imajına yansıtıldığı sonucuna ulaşıldı. Bu istiarenenin değişik iz düşümleri ile sevgilinin gök yüzünde gezegenlerin en büyüğü ve ışığın kaynağı güneş, bahçelerde gül ve selvi şeklini aldığı tespit edildi.

Sevgilinin fizikî özellikleri bakımından Abbasiler zamanında tanınan güzellik sahibi, erdemli ve savaşçı kişilikleri dolayısıyla Türklerden kaynaklandığını bir kere daha görmüş olduk. Bunun yanında eski Türk gelenekleri, İran mitolojisi ve tarihi seyir içinde güzel olarak kabul edilen her kavramın sevgili ile irtibatlandırıldığını tespit ettik. Sevgili tipinin kaynağı ile ilgili bütün bu unsurların etkili oldukları, hakim düşüncenin ise sultan/kul etrafında oluşan imaj dünyasını esas aldığı ortaya çıkarıldı. Sevgili ile ilgili bu hususların İslamın sanat anlayışı çerçevesinde soyutlanarak idealize edildiğini, sevgili tipinin mükemmeli arama ve mükemmeli bulma çabasının bir neticesi olduğunu, bu surette tevhit düşüncesiyle örtüşen birlik fikri etrafında biricik bir sevgili imajının oluştuğunu tespit ettik.

Divan şiirinde bahsedilen her sevgili ilahî veya beşerî sevgili miydi? Sevgili tipinin kategorize edilmesi sevgiliye ait tasavvurun netleşmesi açısından bu husus önem taşımaktaydı. Dolayısıyla sevgili tipolojisinde sevgiliyi idealize edilmiş soyut/ilahi sevgili, yarı idealize edilmiş beşerî/mecazî sevgili olmak üzere iki ana kategoriye ayırdık. Bu tiplerin birbirlerine yakın olmaları hatta bazen iç içe geçmiş olmaları dolayısıyla tespitin güçlüğü üzerinde duruldu. Fakat ana hatlarıyla bu iki sevgili tipinin soyutluk/somutluk bağlamında kendine ait özellikler taşıdığına işaret edildi. Ciddi dinî ve tasavvufî şiirlerin genel hatlarıyla beşerî duyguları anlatan şiirlerden kolayca ayırt edildiğini tespit ettik. Aynı durumun doğrudan beşerî aşktan bahseden şiirlerde de açık olarak görüldüğü sonucuna vardık. Asıl karışıklığın bu iki uç arasında kalan kısımda ortaya çıktığı ve tevil yoluyla bunun her iki anlama gelecek şekilde bilinçli olarak kullanıldığını ortaya koyduk.

Sevgilinin cinsiyeti ve adı ile ilgili belirsizlik, onun plastik bir tipe dönüştürüldüğü, dolayısıyla cinsiyet ve uzviyetin devre dışı kaldığı,

divanlardan aldığımız örneklerin bunu desteklediği, sevgilinin adının bilinçli olarak söylenmediği gibi hususlar izah edilerek giderildi. Kadın özellikleri taşımasının eski Arap şiirindeki sevgili imajına, mahub suretinde görünmesinin ise Türk gulamlar ve güzellik anlayışına dayandığını belirttik. Ayrıca erkek suretinde görünmesinin saray istiaresinin bir uzantısı olarak savaşı ve genç hükümdar portresinden kaynaklandığı sonucuna vardık. Netice itibarıyla çağlar boyu her şairi kendine âşık eden sevgilinin somut olmadığı, estetize edildiği bu surette cinsiyet ve uzviyetin sevgiliye isnat edilemediği görüldü. Bu durumun temel sebebinin herkesin kendi gönlündekine yol bulması münasebetiyle bilinçli bir tercih olduğu sonucuna ulaşıldı.

Sevgilinin tarifi ve kıyafetine dair ilk olarak bu çalışmada ele alınan hususların daha çok beşerî sevgili üzerinde anlatıldığı görüldü. Sevgili kıyafet itibarıyla günlük hayatta karşılaşılan insanlarla benzeşir. Ama her zaman en kalitelisini, en güzelini ve en yakışanını giyer. O başında başlığı, elinde mendili, kulağında küpesi, boynunda hamayılı ile karşımıza çıkar. Tarif edildiği zaman da devrin güzel ve güzellik anlayışına dair ipuçları verir. Kaş, göz, el, sine ve boy güzelliği onun belirgin fizikî vasıflarıdır. Bu münasebetle sevgili tipinin beşerî olandan hiç ayrılmadığını tespit etmiş olduk.

Divan şiirinde güzellik algısı, güzelliğin benzetilenleri; sevgili, sevgilinin benzetilenleri; güzellik unsurları, güzellik unsurlarının benzetilenleri; sevgili ile ilgili buse, naz, cevri, ayağı toprağı gibi unsurlar ve bu unsurların benzetilenleri benzetme ilgisine göre başlıklar halinde etraflıca tahlil edildi. Her unsur tasavvufî remizler bakımından derlenen bilgilerle yeri geldikçe desteklendi. Sonuç olarak sevgilinin din, cemiyet, insan ve tabiat ile ilgili bütün yapılarla bağlantılı olduğu tespit edildi. Böylece sevgili ve güzellik unsurlarına dair iki yüzyıla ait teşbih ve mecazlar müstakil olarak ortaya çıkarılmış oldu.

Sevgilinin istatistikî olarak gösterildiği grafikler ilk olma özelliği taşımaktadır. Sevgili ile ilgili fişlenen (her unsuru kendi içinde almak kaydıyla) 17.569 beyit içinde, sevgilinin beyitlerin %42'sinde cânan, dilber, yâr, dost, sen vb. ifadelerle tek başına kullanıldığı, %58'lik oranın ise güzellik

unsurlarına ayrıldığı görüldü. Güzellik unsurlarının en çok kullanılanları sırasıyla saç, yüz ve dudak; en az kullanılanların omuz, burun, dil ve kulak olduğu tespit edildi. Güzellik unsurlarının birbiriyle kullanım oranını gösteren grafiklerin, güzellik unsurlarına dair tasavvurları desteklediği sonucuna ulaşıldı.

Yapılan tahlil sonucunda divan şiirinin muhteva bakımından teşbih ve mecaz unsurlarıyla ne kadar zengin ve divan şairlerinin ne kadar güçlü şahsiyetler olduğunu bir kez daha görmüş olduk.

Sevgili ve sevgiliye ait unsurlar toplu olarak ilk defa bu çalışmada müstakil bir eser haline getirildi. Bu çalışmayla ilk klasik dönem olarak bilinen 15.-16.yy divanlarının ele alınmasının sonraki dönemlerde sevgili tipine dair yapılacak çalışmalara mukayese imkanı tanıyacağı ve katkı sağlayacağı düşünüldü.

Sonuç olarak bu çalışmayla divan şiirinin baş aktörü olan sevgili bütün yönleriyle incelenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Vefik Paşa (2000) **Lehçe-i Osmânî**, (Haz. Recep Toparlı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- AK, Coşkun (2001) **Bağdatlı Rûhî Divanı**, C.I-II, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa
- AKSAN, Doğan (1995), **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, Ankara.
- AKSOYAK, İ.Hakkı (2007), “Manastırlı Celâl’in Hüsn-i Yusuf Adlı Eseri” **Edebiyat ve Dil Yazıları**, Ankara
- AKÜN, Ömer Faruk (1994) “Divan Edebiyatı” **TDVİA** C.9, İstanbul
- AKYÜZ, Kenan, vd. (1990) **Fuzulî Divanı**, Akçağ Yayınevi, Ankara
- ANDREWS, Walter G. (2009) **Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı**, (Çev. Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul
- ARAT, Reşit Rahmeti (2007) **Eski Türk Şiiri**, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara
- ASLANAPA, Oktay (2004) “Türk Tarihinde Saç Biçimleri”, **Saç Kitabı** (Haz. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul
- AYDEMİR, Yaşar (2007) “Edebiyat Medeniyet İlişkisi ve Bu İlişkinin Divan Şairinin Sevgili Tipine Yansıması”, İstanbul Ün. I.Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, İstanbul
- AYVAZOĞLU, Beşir (1989) **İslam Estetiği ve İnsan**, İstanbul
- AYVAZOĞLU, Beşir (1993) **Aşk Estetiği**, Ötüken Yay. İstanbul
- AYVAZOĞLU, Beşir (1996) **Geleneğin Direnişi**, Ötüken Yay. İstanbul
- BAYBURTLUGİL, Nurettin (1985) “Fahredden Irâkî Istilahât-ı Ehl-i Tasavvuf”, **Marmara Ün. İlahiyat Fak. Dergisi** S.3, İstanbul
- BİLTEKİN, Halit (2003) “Şeyhî Divanı (İnceleme-Metin-Dizin)”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ün. Ankara
- CANIM, Rıdvan (2000) **Latîfi Tezkiretü’ş-Şuârâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ**, AKM Yay. Ankara
- CEBECİOĞLU, Ethem (2005) **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul
- CEBECİ, Dilâver (2009) **Divan Şiirinde Kadın**, Bilgeoğuz Yay. İstanbul

- COŞKUN, Menderes (2007) **Sözün Büyüsü: Edebî Sanatlar**, Dergah Yayınları, İstanbul
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977), **Yahya Bey Divanı**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul
- ÇAVUSOĞLU, Mehmed, TANYERİ, M. Ali (1981), **Hayretî Divanı**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1986) "Divan Şiiri", **Türk Dili Dergisi: Divan Şiiri Özel Sayısı**, S.415-416-417, s.1-16
- ÇAVUSOĞLU, Mehmed, TANYERİ, M. Ali (1987) **Zatî Divanı C.III**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul
- ÇAVUSOĞLU, Mehmed, TANYERİ, M. Ali (1989) **Üsküplü İshâk Çelebi Divanı**, Mimar Sinan Üniv. Yayınları, İstanbul
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1998) **Divanlar Arasında**, Akçağ Yayınları, Ankara
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (2001) **Necâtî Bey Divanı'nın Tahlili**, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1999) "16.Yü yılda Divan Edebiyatı: Divan Edebiyatında Şiir Kavramı", **ODŞÜM** (Haz.Mehmet Kalpaklı), YKY, İstanbul
- ÇORUHLU, Yaşar (2004) "Uygur Sanatında Saçın İkonografik Tertibi", **Saç Kitabı** (Haz. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul
- ÇORUHLU, Yaşar (2006) **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabcacı Yay. İstanbul
- ÇELTİK, Halil (2008) **Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası**, MEB Yayınları, Ankara
- ÇELTİK, Halil (2009) "Rumeli Şairlerinin Klasik Türk Şiirine Katkıları", **Turkish Studies**, volume 4/8 Fall, s.804-824
- ÇETİN, Nihat (1991) "Arap Edebiyatı" **TDVİA** C.3, İstanbul
- ÇETİNDAG, Yusuf (1998) "Şeyhülislam Şairlerde Sevgili", Fatih Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- ÇETİNDAG, Yusuf (2005) **Doğu'da Aşk Bir Başkadır**, İstanbul
- ÇETİNDAG, Yusuf (2006) **Ali Şîr Nevâî'nin Osmanlı Şiirine Etkisi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara

- DEVELLİOĞLU, Ferit (2008) **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Aydın Kitabevi, Ankara
- DİLÇİN, Cem (1999), "Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri", **Türk Dili**
- DONUK, Abdülkadir (2004) "Eski Türklerde Saç Şekilleri Hakkında", **Saç Kitabı**, (Haz. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul
- ELÇİN, Şükrü (1993) **Türk Edebiyatında Tabiat**, AKM Yay. Ankara
- ERDEM, Sargon (1991) "Amber" **TDVİA** C.3, İstanbul
- ERGÜZEL, M. Mehdi (2008) "Bâznâmelerde Kuş Adları", **Av ve Avcılık Kitabı**, (Haz. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitabevi Yay. İstanbul
- ERKAL, Abdulkadir (2009) **Divan Şiiri Poetikası (17.Yüzyıl)**, Birleşik Yay. Ankara
- ERÜNSAL, İsmail E. (1988) "Mu'îdî'nin Miftâhu't-Teşbîh'i", **Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies** VII-VIII, Ayı Basım, İstanbul
- Eşrefoğlu Rûmî (2007) **Müzekki'n-Nüfûs**, (Haz. Abdullah Uçman), İnsan Yay. İstanbul
- GORELİK, Mihail (2004) "Moğol Öncesi Dönemde Türklerin Saç Şekilleri", **Saç Kitabı** (Haz. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1972) **Gülşen-i Râz Şerhi**, MEB Yay. İstanbul
- GÜVEN, Güler (2009) **Ali Nihad Tarlan'dan Divan Şiiri Dersleri**, (Haz. Hayri Ataş), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul
- HALICI, Feyzi (1993) "Çevgân" **TDVİA** C.8, İstanbul
- İNALCIK, Halil (2009) **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- İNALCIK, Halil (2009) **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- İPEKTEN, Haluk (1974) **Karamanlı Nizâmî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı**, Sevinç Matbaası, Ankara:
- İPEKTEN, Haluk (1996) **Şeyh Galib Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yay. Ankara
- İPEKTEN, Haluk (2008) **Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yay, Ankara

- İPEKTEN, Haluk (2008a) **Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergah Yay. 10. baskı, İstanbul
- İSEN, Mustafa (1999) “Latifi Tezkiresi”, **ODŞÜM**, Yapı Kredi Yay. İstanbul
- İZ, Fahir (1999) “Divan Şiiri”, **ODŞÜM**, Yapı Kredi Yay. İstanbul
- KAFESOĞLU, İbrahim (2007) **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul
- KALPAKLI, Mehmet (1999) **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler** (ODŞÜM), Yapı Kredi Yay. İstanbul
- KAM, Ömer Ferit (2008) **Divan Şiirinin Dünyasına Giriş: Âsar-ı Edebiyye Tetkikâtı**, (Haz.Halil Çeltik), Birleşik Yay. Ankara
- KAPLAN, Mehmet (2006) **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar**, Dergah Yayınları, İstanbul
- KAPLAN, Mehmet (2007) **Tip Tahlilleri: Türk Edebiyatında Tipler**, Dergah Yayınları, İstanbul
- KARA, Mustafa (2005) **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, Dergah Yay. İstanbul
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (2007) “Klasik Şiirdeki Aşk Söyleminin Dayanakları”, İstanbul Üniv. I.Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, İstanbul
- KAYA, Doğan (2000) Divan Şiiri ve XIX.yy Halk Şiirinde Güzel Tasviri, **Âşık Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul
- KILIÇ, Mahmut Erol (2004), **Sufi ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası**, İnsan Yayınları, İstanbul
- KIRKILIÇ, H. Ahmet (2007) “Divan Şiirinde Sevgilinin Kimliği”, İstanbul Üniv. I.Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, İstanbul
- KOÇ, Turan (2009) **İslam Estetiği**, İSAM Yayınları, İstanbul
- KOÇU, Reşad Ekrem (1996) **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Güncel Yay. İstanbul
- KONUĞ, A.Avni (2006) **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, C.1, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- KONYALI, Arif (2008) **Mesnevî'nin Anahtarı**, Rumi Yay. Konya
- KÖPRÜLÜ, Fuat (2007) **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Akçağ Yay. Ankara

- KURNAZ, Cemâl (1992) "Bülbül", **TDVİA**, C.4, İstanbul, s. 485-486.
- KURNAZ, Cemâl (1996) **Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli**, MEB yay. İstanbul
- KURNAZ, Cemâl (1996a) "Gül" **TDVİA** C.14, İstanbul, s.219-222
- KURNAZ, Cemâl (1996b) "Güneş" **TDVİA** C.14, İstanbul, s.294-296
- KURNAZ, Cemâl (1997) **Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri**, Akçağ Yayınları, Ankara
- KURNAZ, Cemâl (1997a) "Su Terazisi" **Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri**, Akçağ Yayınları, Ankara
- KURNAZ, Cemâl (1997b) "Mecazdan Hakikate", **Divan Edebiyatı Yazıları**, Akçağ Yayınları, Ankara
- KURNAZ, Cemâl (1997c) "Âşık Veysel'in Şiirlerinde Klasik Kültürün Yeri", **Divan Edebiyatı Yazıları**, Akçağ Yayınları, Ankara
- KURNAZ, Cemâl (1997d) "Yahya Bey Divanı'nda Atasözleri ve Deyimler", **Divan Edebiyatı Yazıları**, Akçağ Yayınları, Ankara
- KURNAZ, Cemâl (1997e) **Divan Edebiyatı Yazıları**, Akçağ Yayınları, Ankara
- KURNAZ, Cemâl (1997f) "Çizgi Dışı Güzeller" **Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri**, Akçağ Yayınları, Ankara
- KURNAZ, Cemâl (2000) "Bütün Şairler Büyük Tek Bir Şiiri Oluşturmak İçin Faaliyet Göstermişlerdir", **İlmi Araştırmalar**, S.10, İstanbul, s.165-168
- KURNAZ, Cemâl (2009) "Divan Edebiyatı ve Türk Kimliği" **Türk Kimliği: Ayvaz Gökdemir'e Armağan-2**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.203-239
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994) **Bâkî Divânı** (Tenkitli Basım), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- KÜÇÜK, Sabahattin, vd. (2004) "Nazım: İlk Dönem", **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C.5, AKM Yay. Ankara
- LEVEND, Agah Sırrı (1984) **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, İstanbul
- LEVEND, Agah Sırrı (2000) **Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Beyin Gazavât-nâmesi**, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara
- LEVEND, Agah Sırrı (2008) **Türk Edebiyatı Tarihi**, C.I, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara
- MAHİR, Banu (2005) **Osmanlı Minyatür Sanatı**, Kabcacı Yayınevi, İstanbul

- MENGİ, Mine (1995) **Mesihî Divanı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- MERMER, Ahmet, KOÇ KESKİN, Neslihan (2005) **Eski Türk Edebiyatı Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara
- MUTAHHARÎ, Murtaza (1997) **Hafız'da İrfân**, İnsan Yayınları, İstanbul
- Mütercim Asım Efendi (2000) **Burhân-ı Katı**, (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- MÜLAYİM, Selçuk (1999) **Değişimin Tanıkları: Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul
- MÜLAYİM, Selçuk (2004) "Selçuklu İkonografisinde Saç", **Saç Kitabı**, (Haz. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul
- NASKALİ, Emine Gürsoy (2004) **Saç Kitabı**, Kitabevi Yay. İstanbul
- NASKALİ, Emine Gürsoy, ALTUN, Hilal Oytun (2008) **Av ve Avcılık Kitabı**, Kitabevi Yay. İstanbul
- OKAY, Orhan (1998) **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, Dergah Yayınları, İstanbul
- OKUYUCU, Cihan (2004) "Klasik Edebiyat: Türk Kültürü İçindeki Yeri, Kaynakları, Oluşumu, Sanat ve Estetik Anlayışı" **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C.4 AKM Yay. Ankara, s.210–303
- OKUYUCU, Cihan (2006) **Divan Edebiyatı Estetiği**, LM Yayınları, İstanbul
- ONAY, Ahmet Talât (2007) **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, (Haz. Cemâl Kurnaz), Akçağ Yay. Ankara
- ÖGEL, Bahaeddin (2006) **Türk Mitolojisi**, II.C, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- ÖZKAN, Ömer (2007) **Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- ÖZKUL, Ali Efdal (2008) "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Yetiştirilen Avcı Kuşlar", **Av ve Avcılık Kitabı**, (Haz. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitabevi Yay. İstanbul
- ÖZTOPRAK, Nihat (2004) "Divan Şiirinde Güzelin Saç Kokusu", **Saç Kitabı**, (Haz. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993) **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yayınları, İstanbul

- PALA, İskender (1995) **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yay. Ankara
- PARLATIR, İsmail (2009) **Osmanlıca Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yay. Ankara
- PÜRCEVÂDÎ, Nasrullah (1998) **Can Esintisi: İslam'da Şiir Metafiziği**, (Çev. Hicabi Kırlangıç), İnsan Yayınları, İstanbul
- SCHİMMELE, Annemarie (2004) **İslamın Mistik Boyutları**, Kabalcı Yay. İstanbul
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat (2001) **Nev'î Divânı'nın Tahlili**, Akçağ Yay. Ankara
- SERDAROĞLU, Vildan (2006) **Sosyal Hayat Işığında Zati Divanı**, İSAM Yay. İstanbul
- SERTKAYA, Osman Fikri (2004) "Burkancı ve Manici Türk Edebi Çevreleri-Nazım", **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C.4, AKM Yay. Ankara
- SEZEN, Sennur (2005) **Türk Safo'su Mihrî Hatun**, Kapı Yayınları, İstanbul
- SİYAVUŞGİL, Sabri Esat (1993) "Türk Halk Şiirinde Tabiat", (Şükrü Elçin, **Türk Edebiyatında Tabiat**) AKM Yay. Ankara
- Şâhidî İbrahim Dede (1996) **Gülşen-i Vahdet (Yüz ile İlgili Tasavvufî Remzler)**, Akçağ Yayınları, Ankara
- ŞAFAK, Yakup (2003) **Klasik Şiir Üzerine Yazılar**, Saye Yayınları, Konya
- ŞEN, Mesut (2004) "Tarihî Metinlerde Saç ve Sakal Kültürü", **Saç Kitabı**, (Haz. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (1995) **Necâtî Beğ'in Sultan Beyazıt Methiyesi ve Bazı Gazelleri Hakkında Notlar**, Enderun Kitabevi, İstanbul
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (2009) **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Şerafeddin Râmî (1994), Enisü'l-Uşşak (Haz. Turgut Karabey vd.), Ankara: Ecdad Yay.
- Şeyh Mahmûd Şebüsterî (1999) **Gülşen-i Râz**, (Çev: Yahya Mustafaoğlu), Kitsan Yayınları, İstanbul
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2004) **Mücevherlerin Sırrı Derlenmiş Yazılar, anket ve Röportajlar**, (Haz. İlyas Dirin vd.), Yapı Kredi Yay. İstanbul

- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2006) **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- TARLAN, A. Nihat (1963), **Necâtî Beg Divânı**, MEB Yayınları, İstanbul
- TARLAN, Ali Nihat (1966) **Ahmet Paşa Divânı**, MEB Yay. İstanbul
- TARLAN, A. Nihat (1967) **Zâtî Divanı** C.I, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul
- TARLAN, A. Nihat (1970) **Zâtî Divanı** C.II, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul
- TARLAN, Ali Nihat (1981) **Edebiyat Meseleleri**, Ötüken Yay. İstanbul
- TARLAN, A. Nihat (1992) **Hayâlî Bey Divânı**, Akçağ Yay. Ankara
- TARLAN, Ali Nihat (1998) **Fuzûlî Divânı Şerhi**, Akçağ Yay. Ankara
- TARLAN, Ali Nihat (2004) **Şeyhî Divânı'nı Tetkik**, Akçağ Yay, Ankara
- TECRÜBEKAR, Banu Nusret (1995) **İran Edebiyatında Şiir Kaçarlar Dönemi**, (Çev. Mehmet Kanar) İnsan Yay, İstanbul
- TOKMAK A.Naci (2000) "İran Edebiyatı" **TDVİA** C.22, İstanbul
- TOLASA, Harun (2001) **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Akçağ Yay. Ankara
- TÖKEL, Dursun Ali (2000) **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yay. Ankara
- TÖKEL, Dursun Ali (2003) **Divan Şiirinde Harf Simgeciligi**, Hece Yayınları, Ankara
- TULUM A. Mertol - M. Ali Tanyeri (1977) **Nev`î Divânı**, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul
- Türkçe Sözlük (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları (Haz.Kolektif), Ankara
- ULUDAĞ, Süleyman (1991) "Aşk" **TDVİA** C.4, İstanbul
- ULUDAĞ, Süleyman (1996) **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay.
- UZUN, Mustafa (1991) "Aşk" **TDVİA** C.4, İstanbul
- ÜSTÜNER, Kaplan (2007) **Divan Şiirinde Tasavvuf**, Birleşik Yay. Ankara
- ÜZGÖR, Tahir (1990) **Türkçe Divan Dibaceleri**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara
- ÜZGÖR, Tahir (1995) "Klasik Şiirimizin Anlaşılabilmesi ve Miftahü'l-ebrâr", **Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları**, Vol, 19, Harvard University

- VASİLYEV, Dmitriy D. (2004) “Güney Sibirya’da Göktürk Taş Heykellerinde Saç, Bıyık ve Sakal Şekilleri”, **Saç Kitabı**, (Haz. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul
- YALSIZUÇANLAR, Sadık, BİRGÜL, Mehmet Fatih (2010) **Aşkın Halleri: Aşk Risaleleri**, Sufi Kitap Yay. İstanbul
- YALTKAYA, Şerafeddin (2006) “Türlere Dair Arapça Şiirler” (Haz. Musa Yıldız, Türklerle İlgili Arapça Şiirler) **Nüsha Dergisi** yıl:4 sayı:21 Bahar
- YILDIRIM, Suat (2003) Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli, Işık Yay. İstanbul
- ZEBÎHULLAH-İ SAFÂ (2002) **İran Edebiyatı Tarihi**, C.I (Çev.Hasan Almaz), Nüsha Yay. Ankara
- ZEBÎHULLAH-İ SAFÂ (2005) **İran Edebiyatı Tarihi**, C.II (Çev.Hasan Almaz), Nüsha Yay. Ankara

ÖZET

GÖNEL Hüseyin. 15.-16.Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili, Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Bu tez 15.-16.Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili konusunu ele almaktadır. Aşk odağında kurgulanan ve sevgili, âşık, rakip üçlüsünden oluşan yapının merkezinde bulunan sevgili bütün divan şiirinin anlaşılmasında anahtar role sahiptir. Bu çalışmayla divan şiirinde önemli yer tutan, hemen hemen bütün unsurlarla ilgili olan sevgili tipi ve onun etrafında oluşan anlam yükü tahlil edilmiştir. Çalışmada divan şiirinin klasik dönemi olarak tanımlanan 15.-16.yy'dan 14 divan seçilerek dönem ve şair sınırı çizilmiştir. Divan şiirinin kaynağı ve mecaz örgüsünden başlamak üzere sevgili tipinin kaynağı ve sevgili tipolojisine dair bütün yönler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu incelemeyle birlikte sevgili tipolojisi oluşturulmuştur. Sevgili ve sevgiliye ait güzellik unsurları, ilgili divanlar taranarak fişlenmiş ve konu tasnifine göre metne dahil edilmiştir. Tespit edilen unsurlar teşbih yönü bağlamında bir araya getirilmiştir. Sonuç olarak divan şiirinde sevgiliye dair müstakil bir eser ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Divan şiiri
2. Mecaz
3. Sevgili/Maşuk
4. Sevgili Tipolojisi
5. Sevgilinin Güzellik Unsurları

ABSTRACT

GÖNEL Hüseyin. The Beloved in 15th and 16th century Divan Literature, PhD Thesis, Ankara, 2010.

This thesis will analyze the Beloved in 15th and 16th century Divan Literature. At the very center of the darling, lover and rival triangle, the “Beloved” plays the key role in the understanding of Divan poetry. This thesis aims to analyze the typical Beloved character, who is of vital importance in Divan poetry, and who is related to almost every single component of poetry at the time.

In this work, 14 Divans have been selected from the 15th and 16th centuries, the time described as the classical period in Divan poetry, and have been analyzed according to their period and poets. Starting from the metaphorical components and the origins of Divan poetry, the origin of the Beloved and the Beloved tipology have been analyzed in detail. In the light of this analysis, a tipology of the Beloved has been created. The Beloved and the components of beauty associated with the image of the Beloved have been indexed and included in the text according to the classification of the topic. All these components have been brought together in a comparative context. In the end, a unique work on the Beloved in Divan poetry has been produced.

Key words:

1. Divan Poetry
2. Metaphor
3. The Beloved
4. Darling triangle
5. Beauty component of the Beloved